

เอกสารประกอบการสอน

รายวิชา ศษ112

พันธกิจความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

อาจารย์ ดร.ชไมพร ทิสภาพร

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มิ่งขวัญ คงเจริญ

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมนิตย์ เกิดหนูวงศ์

อาจารย์ ดร.ชนันภรณ์ อารีกุล

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัมปนาท บริบูรณ์

อาจารย์ ดร. เอกภูมิ เจียมวิทยานุกูล

ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิต

คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ

คำนำ

เอกสารประกอบการสอน รายวิชา ศษ112 พันธกิจความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน เป็นผลงานภายใต้โครงการพัฒนาตำราอาจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์ ซึ่งดำเนินการโดยงานบริการการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ และมีวัตถุประสงค์ของโครงการ 1) เพื่อเป็นการพัฒนาความรู้ ความสามารถของคณาจารย์ในเรื่องการเขียนตำรา 2) เพื่อใช้ประโยชน์ประกอบการเรียนการสอน และ 3) เพื่อให้เกิดความร่วมมือในการจัดทำตำราของคณาจารย์

ในการนี้ ภาควิชาการศึกษาผู้ใหญ่และการศึกษาตลอดชีวิต ซึ่งรับผิดชอบการสอนรายวิชา ศษ112 พันธกิจความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน จึงได้ร่วมกันพัฒนาเอกสารประกอบการสอนเล่มนี้ขึ้นและเพื่อให้สอดคล้องกับคำอธิบายรายวิชา “ศึกษา วิเคราะห์ความสัมพันธ์และการมีส่วนร่วมระหว่างผู้ปกครองและชุมชนในการจัดการศึกษา สร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับผู้อื่นในชุมชนเพื่อพัฒนาและแก้ปัญหาผู้เรียนตามหลักคุณธรรม จริยธรรม สร้างเครือข่ายความร่วมมือและสื่อสารกับชุมชนด้วยเทคโนโลยีดิจิทัล สามารถประยุกต์ใช้ในการถ่ายทอดความรู้แก่ผู้เรียนอย่างสร้างสรรค์ เรียนรู้การเป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง มีปัญญา รู้คิดและเข้าถึงบริบทของชุมชน สามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นบนพื้นฐานความแตกต่างทางวัฒนธรรม ตลอดจนปฏิบัติกิจกรรมที่มีความสัมพันธ์เชื่อมโยงโรงเรียน บ้านและชุมชน” คณะผู้จัดทำได้แบ่งการนำเสนอเป็น 6 บท ได้แก่ บทที่ 1 การศึกษาและการจัดการศึกษา บทที่ 2 การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน บทที่ 3 การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา บทที่ 4 การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน บทที่ 5 การสร้างเครือข่ายความร่วมมือและการสื่อสารกับชุมชน และ บทที่ 6 ความเป็นพลเมืองกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชน

คณะผู้จัดทำหวังเป็นอย่างยิ่งว่า เอกสารประกอบการสอนเล่มนี้จะเป็นส่วนหนึ่งในความสำเร็จตามวัตถุประสงค์ของโครงการและเป็นประโยชน์ต่อคณาจารย์ ตลอดจนนิสิตที่นำไปใช้ในการศึกษาค้นคว้าต่อไป

คณะผู้จัดทำ

มกราคม 2564

สารบัญ

บทที่		หน้า
1	การศึกษาและการจัดการศึกษา	1
	1.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาของไทย	3
	1.2 ระบบการศึกษาไทย	10
	1.3 การจัดการศึกษา	50
2	การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน	67
	2.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน	70
	2.2 การศึกษาชุมชน	102
	2.3 การวิเคราะห์ชุมชน	140
3	การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา	161
	3.1 แนวคิดที่เกี่ยวข้องและความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา	164
	3.2 รูปแบบและกระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา	172
	3.3 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา	179
4	การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน	196
	4.1 แนวคิดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน	199
	4.2 หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน	213
	4.3 การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน	230
5	การสร้างเครือข่ายความร่วมมือและการสื่อสารกับชุมชน	250
	5.1 ความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของเครือข่ายและชุมชน	254
	5.2 บทบาท เครือข่าย และการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน	264
	5.3 แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายกับชุมชน	276
6	ความเป็นพลเมืองกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชน	296
	6.1 ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย	299
	6.2 ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย	313
	6.3 ประเด็นร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองและความหลากหลายในสังคม พหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21	326

บทที่ 1

การศึกษาและการจัดการศึกษา

อาจารย์ ดร.ชไมพร ดิสถาพร

บทที่ 1

การศึกษาและการจัดการศึกษา

เค้าโครงเนื้อหา

หัวข้อที่ 1.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาของไทย

- 1.1.1 ความหมายของการศึกษาและการเรียนรู้
- 1.1.2 ความสำคัญของการศึกษา
- 1.1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษาไทย

หัวข้อที่ 1.2 ระบบการศึกษาไทย

- 1.2.1 การศึกษาในระบบ
- 1.2.2 การศึกษานอกระบบ
- 1.2.3 การศึกษาตามอัธยาศัย
- 1.2.4 การศึกษาตลอดชีวิต

หัวข้อที่ 1.3 การจัดการศึกษา

- 1.3.1 หลักการจัดการศึกษา
- 1.3.2 บทบาทของสถานศึกษาในการจัดการศึกษา

แนวคิด

1.ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาของไทย

ความหมาย ความสำคัญ และวัตถุประสงค์ในการให้ความรู้แก่ประชาชน คนในสังคมไทย

2.ระบบการศึกษาไทย

รูปแบบ ระบบการจัดการศึกษาให้ครอบคลุมประชากรทั้งหมดของประเทศ ในแนวทางที่พึงประสงค์

3.การจัดการศึกษา

การนำเสนอ การบริหารจัดการการศึกษา การดำเนินใช้ ให้สอดคล้อง เหมาะสมกับบริบทของท้องถิ่น ชุมชน สังคม ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทที่ 1 จบแล้ว นิสิตสามารถ

1. อธิบายความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาของไทย
2. อธิบายระบบการศึกษาไทย
3. อธิบายการจัดการศึกษา

หัวข้อที่ 1.1

ชื่อหัวข้อ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการศึกษาของไทย

หัวเรื่อง

- เรื่องที่ 1.1.1 ความหมายของการศึกษาและการเรียนรู้
- เรื่องที่ 1.1.2 ความสำคัญของการศึกษา
- เรื่องที่ 1.1.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษาไทย

แนวคิด

1. ความหมายของการศึกษา คือ “กระบวนการเรียนรู้” ของคนและสังคม คนทุกคนที่มาวมกันเป็นสิ่งคนมนุษย์ต้องเรียนรู้ไปด้วยกัน เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับสังคมและประเทศชาติ
2. ความสำคัญของการศึกษา การศึกษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีศักยภาพ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชน องค์กร และประเทศชาติ
3. วัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติ เต็มตามศักยภาพ ความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยสอดคล้องตามยุคสมัย มีความเป็นปัจจุบัน อันส่งผลให้ประเทศมีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ สามารถแข่งขันในเวทีโลกได้

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 1.1 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายความแตกต่างระหว่างการศึกษาและการเรียนรู้
2. อธิบายความสำคัญของการศึกษา
3. อธิบายความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของการศึกษาไทย

เรื่องที่ 1.1.1 ความหมายของการศึกษาและการเรียนรู้

การศึกษา และ/หรือการเรียนรู้ คำสองคำนี้มีมักถูกนำมาใช้ทดแทนกันในบางครั้งบางตอน เนื่องจากมีจุดร่วมในการสร้าง วิสัยทัศน์ร่วม และเป้าหมายร่วมที่คล้ายคลึงกัน เพื่อการถึงเป้าประสงค์ จึงควรมีการนิยามทำความเข้าใจในคำทั้งสองนี้ให้ชัดเจนก่อนดำเนินการใดๆ ต่อไป

1. ความหมายของการศึกษาและการเรียนรู้

การศึกษา (Education)

Good (1973) ได้ให้ความหมายของคำว่า “การศึกษา” ในพจนานุกรมศัพท์การศึกษา โดยสรุป 4 ประการ ได้แก่

1. การศึกษา หมายถึง การดำเนินการด้วยกระบวนการทุกอย่าง ที่ทำให้บุคคลพัฒนาความสามารถด้านต่างๆ รวมทั้งทัศนคติและพฤติกรรมอื่นๆ ตามค่านิยมและคุณธรรมในสังคม

2. การศึกษา หมายถึง กระบวนการทางสังคม ที่ทำให้บุคคลได้รับอิทธิพลจากสิ่งแวดล้อม ที่คัดเลือกและกำหนดไว้อย่างเหมาะสมโดยเฉพาะโรงเรียน เพื่อพัฒนาบุคคลและสังคม

3. การศึกษา หมายถึงวิชาชีพอ่างหนึ่งสำหรับครู หรือการเตรียมบุคคลให้เป็นครู ซึ่งจัดสอนในสถาบันอุดมศึกษา ประกอบด้วย วิชาจิตวิทยาการศึกษา ปรัชญา ประวัติการศึกษา หลักสูตร หลักการสอน การวัดผล การบริหาร การนิเทศการศึกษา และวิชาอื่นๆ ที่ครูควรรู้ ทั้งภาคทฤษฎีและปฏิบัติ ซึ่งจะก่อให้เกิดความเจริญงอกงามสำหรับครู

4. การศึกษา หมายถึง ศิลปะในการถ่ายทอดความรู้ต่างๆ ในอดีต ซึ่งรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบสำหรับคนรุ่นใหม่

Dewey (1997) กล่าวว่าการศึกษา คือ การสร้างใหม่ หรือการจัดสรรประสบการณ์ขึ้นใหม่ ซึ่งได้เพิ่มความหมายให้แก่ประสบการณ์ และเพิ่มพูนความสามารถ เพื่อชี้แนะแนวทางไปสู่ประสบการณ์ที่จะเกิดขึ้นตามมาในภายหลัง

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. 2542 (ราชกิจจานุเบกษา, 2553 ก) ได้บัญญัติความหมายการศึกษาไว้ว่า “การศึกษา หมายถึงกระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคม โดยการถ่ายทอดความรู้การฝึก การอบรม การสืบสานทางวัฒนธรรม การสร้างสรรค์จรรโลง ความก้าวหน้าทางวิชาการ การสร้างองค์ความรู้ขึ้นเกิดจากการจัดสภาพแวดล้อม สังคม การเรียนรู้และปัจจัยเกื้อหนุนให้บุคคลเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต”

สาโรช บัวศรี (2549) ให้ความหมายว่า การศึกษาคือความเจริญงอกงาม โดยเป็นการจัดประสบการณ์ที่เหมาะสมให้แก่ผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนงอกงาม หรือหมายถึงการศึกษาเพื่อการพัฒนา สิ่งที่เรียกว่า การพัฒนาขั้น 5 ซึ่งมีอุปสรรคอยู่จะได้ลดน้อยถอยไป และได้บรรลุถึงชีวิตที่ร่มเย็นตามควรแก่กรณี

Bartlett และ Burton (2020) กล่าวถึง การศึกษา ว่าหมายถึงกระบวนการได้มาซึ่งความรู้ และ ทักษะของบุคคล

การศึกษา คือ กระบวนการที่สนับสนุนการเรียนรู้ ทำให้ได้มาซึ่งความรู้ ทักษะ คุณค่า ความเชื่อ และ นิสัย ความรู้สึกนึกคิด หรือพฤติกรรม วิธีการศึกษามีทั้งแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การเล่าเรื่อง การ ทำกลุ่มอภิปราย การสอน การอบรม และการวิจัยทางตรง การศึกษาอาจเป็นการชี้แนะของครู อาจารย์ ผู้ให้ การศึกษา หรือผู้เรียนศึกษาเรียนรู้ด้วยตัวเอง (Wikipedia, 2020).

สรุปการศึกษา หมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคล ทั้งในด้านร่างกาย อารมณ์ สังคม และสติปัญญา ให้เป็นไปในแนวทางที่พึงปรารถนา การเปลี่ยนแปลง พฤติกรรมนี้เป็นไปอย่างจงใจ มีการกำหนดจุดมุ่งหมายและดำเนินการอย่างเป็นระบบ โดย สอดคล้องกับธรรมชาติของบุคคล โดยการ ถ่ายทอดความรู้ การฝึกการอบรม เพื่อให้เป็นสมาชิกที่ดี มีคุณภาพของสังคม และดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่าง มีความสุข

การเรียนรู้ (Learning)

Hilgard และ Bower (1981) นิยาม การเรียนรู้ไว้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของบุคคลที่มีต่อ สถานการณ์ซึ่งเกิดจากประสบการณ์ซ้ำๆ ในสถานการณ์นั้น ซึ่งการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวไม่ได้เกิดจากความคุ้น ชิน หรือวิมุติ หรือเกิดขึ้นระยะสั้นอันเนื่องมาจากสภาวะทางร่างกาย เช่น ความเมื่อยล้า เป็นต้น

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2542) ได้ให้ ความหมายไว้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง การ ปรับเปลี่ยนทัศนคติ แนวคิดและพฤติกรรม อันเนื่องมาจากการได้รับประสบการณ์ ซึ่งควรเป็นการปรับเปลี่ยน ไปในทางที่ดีขึ้น

อารี พันธุ์มณี (2546) ได้สรุปความหมายของการเรียนรู้ ไว้ว่า การเรียนรู้หมายถึง กระบวนการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเดิมสู่ 2 พฤติกรรมใหม่ที่ค่อนข้างถาวร และเป็นผลมาจากประสบการณ์ หรือการ ฝึกฝน มิใช่เป็นผลจากการตอบสนองตามธรรมชาติ สัญชาตญาณ วุฒิ ภาวะ พิษยาต่างๆ อุบัติเหตุหรือความ บังเอิญ

Driscoll (2005) ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า การเรียนรู้ เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่าง ถาวรอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ และการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างตนเองและสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัว

Schuck (2008) ได้นิยามคำว่า “การเรียนรู้” ไว้ว่า เป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร หรือสมรรถนะที่จะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าว ซึ่งเป็นผลมาจากการฝึกฝน หรือประสบการณ์ในลักษณะ ต่างๆ

สิริอร วิชชาวุธ (2555) ได้กล่าวว่า การเรียนรู้มีองค์ประกอบ 3 อย่าง คือ 1) มนุษย์ต้องเกิดการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมจาก “ไม่รู้” เป็น “รู้” “ทำไม่ได้” เป็น “ทำได้” “ไม่เคยทำ” เป็น “ทำ” 2) การ เปลี่ยนแปลงของพฤติกรรมนั้นต้องเป็นไปอย่างถาวร (Permanent not Temporary) และ 3) การ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนั้น เกิดจากประสบการณ์การฝึกฝนและการฝึกหัด มิใช่จากเหตุอื่นๆ

จิราภา เต็งไตรรัตน์ (2555) กล่าวว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร ซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์และการฝึกหัด พฤติกรรมที่เป็นการเปลี่ยนแปลงเพียงชั่วคราวไม่จัดว่าเกิดจากการเรียนรู้ เช่น ความเหน็ดเหนื่อย ผลจากการกินยา การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากอุณหภูมิภาวะ เป็นต้น

สุรางค์ โค้วตระกูล (2559) ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า การเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมซึ่งเป็นผลมาจากประสบการณ์ที่คนเรามีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม หรือจากการฝึกหัด รวมทั้งการเปลี่ยนปริมาณความรู้ของผู้เรียน

อัชรา เอิบสุขศิริ (2562) กล่าวว่า นักจิตวิทยาได้ให้ความหมายของการเรียนรู้ไว้ว่า หมายถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลมาจากประสบการณ์หรือการฝึกฝน แต่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของมนุษย์มิได้เป็นการเรียนรู้เสมอไป โดยเฉพาะการเปลี่ยนแปลงชั่วคราวในช่วงระยะหนึ่งซึ่งเกิดจากการมีสิ่งเร้ามากระตุ้น

สรุปการเรียนรู้ หมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างถาวรของบุคคลอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ การฝึกฝน และการมีปฏิสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม สภาพแวดล้อม ที่ก่อให้เกิดความรู้เพิ่มพูนขึ้น โดยที่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมนี้ไม่ได้เกิดขึ้นจากสภาพร่างกาย หรืออุณหภูมิภาวะ

ความแตกต่างระหว่างการศึกษาและการเรียนรู้

ฐาปนี ประยูรคำ และธัญกมล งามพิมลกุล (2554) กล่าวถึงความแตกต่างระหว่างการศึกษาและการเรียนรู้ว่า การเรียนรู้ หมายถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ โดยพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปนั้นอาจเปลี่ยนแปลงไปในทางดีหรือทางไม่ดีก็ได้ แต่คำว่า "การศึกษา" หมายถึงกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เป็นไปในทางที่ดีและสังคมยอมรับเท่านั้น

สมาน อัครภูมิ (2560) ชี้ให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างการศึกษาและการเรียนรู้ ดังนี้ การศึกษา เป็นกระบวนการอำนวยความสะดวกต่อการเรียนรู้ของบุคคล ซึ่งนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และ/หรือคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของตน และ/หรือของสังคม ส่วนการเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในบุคคล ในการปฏิสัมพันธ์ และตอบสนองต่อสถานการณ์ที่บุคคลเผชิญโดยการเชื่อมโยงกับประสบการณ์การวิเคราะห์ และการตัดสินใจของตนเองอันจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวรของ บุคคล ดังกล่าว ในด้านความรู้ทักษะ และ/หรือคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของตนเองและสังคม จะเห็นได้ว่า “การศึกษา” ไม่ใช่การเรียนรู้แต่เป็นกระบวนการที่จะช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ในสิ่งที่ผู้เรียน ประสงค์อยากเรียนรู้

การเรียนรู้กับ การศึกษามีความเกี่ยวข้อง และแตกต่างกัน กล่าวคือ การศึกษาเป็นกระบวนการเพื่ออำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ของบุคคล การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นภายในตัวผู้เรียน แต่อย่างไรก็ตามทั้งการเรียนรู้และการศึกษาต่างเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ หรืออาจกล่าวได้ว่าการเรียนรู้มีกระบวนการทางการศึกษาเป็นตัวช่วยสนับสนุนซึ่งกันและกัน

2. ความสำคัญของการศึกษา

การศึกษามีความสำคัญต่อมนุษย์และประเทศชาติ ดังที่ พระธรรมปิฎก (ปอ.ปยุตโต) (2542) ได้เสนอแนวทางไว้ว่า การศึกษาคือการพัฒนาความเป็นมนุษย์ ใน 3 ด้าน ได้แก่ ด้านพฤติกรรม พัฒนาได้ด้วยศีล ด้านจิตใจ พัฒนาได้ด้วยสมาธิ และด้านความรู้ พัฒนาได้ด้วยปัญญา ซึ่งจะต้องมีการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน เพราะเป็น 3 ด้านของชีวิตที่ไม่อาจแยกขาดจากกันได้ การพัฒนาในลักษณะนี้จะเป็นการพัฒนาอย่างประสานกลมกลืนส่งผลเกื้อกูลกันไปด้วยดีทั้งระบบตามแนวพุทธจริยธรรม ที่เป็นเรื่องที่ครอบคลุมทั้งพฤติกรรม จิตใจ และปัญญา เป็นการพัฒนาชีวิตทั้งหมด

นอกจากนี้ อัสวิน อาสุยา (2550) ให้ความเห็นว่า การศึกษา เป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้อย่างถาวร เพราะการศึกษาคือ การเปลี่ยนแปลงคน โดยการเปลี่ยนแปลงนี้เริ่มมาจากการเพิ่มความสามารถหรือทักษะมากขึ้น คนให้มีคุณภาพสูงขึ้น ทำให้บุคคลมีโอกาสที่จะประสบความสำเร็จมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงคนส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงสังคม เท่ากับการลดความยากจนในสังคมไทย

พนม พงษ์ไพบูลย์ (2562) กล่าวว่า การศึกษามีความสำคัญต่อชีวิตมนุษย์ คือ การสร้างคนให้มีความรู้ ความสามารถมีทักษะพื้นฐานที่จำเป็น มีลักษณะนิสัยจิตใจที่ดีงาม มีความพร้อมที่จะต่อสู้เพื่อตนเอง และสังคม มีความพร้อมที่จะประกอบการงานอาชีพที่สุจริต การศึกษาช่วยให้คนเจริญงอกงาม ทั้งทางปัญญา จิตใจ ร่างกาย และสังคม การศึกษาจึงเป็นปัจจัยที่ 5 ของชีวิต และเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุดของชีวิตในโลกที่มีกระแสความเปลี่ยนแปลงทางด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีอย่างรวดเร็ว และส่งผลกระทบต่อวิถีดำรงชีวิตต้องเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเช่นเดียวกันการศึกษายังมีบทบาทและความจำเป็นมากขึ้น

การศึกษาสร้างทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพ ทำให้มนุษย์เกิดความรู้ และพัฒนาตน ซึ่งเป็นตัวกำหนดทิศทางของประเทศอีกด้วย เพราะการผลิตทรัพยากรมนุษย์ที่มีประสิทธิภาพ คนที่มีศักยภาพย่อมเป็นต้นทุนในการร่วมกันสร้าง พัฒนาประเทศให้ก้าวไกล โดยการศึกษามีหน้าที่ทั้งด้านการอนุรักษ์ และสร้างสรรค์นวัตกรรม กล่าวคือ

1. หน้าที่เชิงอนุรักษ์ (Conservative Function) : การศึกษามีหน้าที่ในการบำรุงรักษาข้อมูลตลอดจนองค์ความรู้ต่างๆ ไว้ ตั้งแต่เรื่องค่านิยม ความเชื่อ ศิลปะ วัฒนธรรม วิทยาศาสตร์ มนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ ไปจนถึงวิทยาการต่างๆ อาจมีการเผยแพร่ ถ่ายทอด สืบทอด องค์ความรู้ให้แก่กันได้ และเก็บรักษาไว้ได้ด้วยเช่นกัน

2. หน้าที่เชิงสร้างสรรค์และสรรสร้างนวัตกรรม (Creative & Innovative Function) : การศึกษาเป็นเครื่องมือสำคัญในการเปลี่ยนแปลงสังคมตลอดจนวัฒนธรรมให้เจริญก้าวหน้า โดยการค้นคว้าหาสิ่งใหม่ สร้างสรรค์สิ่งที่ยังไม่เคยเกิดขึ้น เพื่อเป็นนวัตกรรมแห่งอนาคต และกลายเป็นวัฒนธรรมใหม่ขึ้นได้ด้วย ซึ่งการศึกษาถือเป็นปัจจัยสำคัญของการพัฒนา และยังเป็นเครื่องมือที่ใช้เผยแพร่องค์ความรู้ใหม่ๆ ได้อีกด้วย

ทั้งสองหน้าที่นี้ต่างก็มีความสำคัญ และต้องทำหน้าที่ควบคู่กันเสมอ องค์ความรู้เก่าเชิงอนุรักษ์จะเป็นฐานข้อมูลที่ดีในการสร้างสรรค์ความรู้ใหม่ หรือนวัตกรรมใหม่ ในขณะที่นวัตกรรมใหม่ก็อาจทำให้องค์ความรู้ยุคเก่ากระจ่างขึ้น รู้ถึงข้อดีข้อเสียที่ควร สามารถพัฒนาปรับเปลี่ยนได้ด้วยเช่นกัน (HR NOTE.asia, 2563)

การศึกษามีความสำคัญในสถานะเครื่องมือในการพัฒนามนุษย์ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีศักยภาพ เป็นประโยชน์ต่อองค์กร และประเทศชาติ ทั้งในด้านการเรียนรู้ การปรับตัว การสร้างสรรค์นวัตกรรมองค์ความรู้ใหม่ และอนุรักษ์วัฒนธรรม ภูมิปัญญาดั้งเดิม

3. วัตถุประสงค์ของการศึกษาไทย

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 มาตรา ๕๔ กล่าวว่า “รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปีตั้งแต่ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษา ภาคบังคับอย่างมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย รัฐต้องดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนา ก่อนเข้ารับการศึกษิตามวรรคหนึ่ง เพื่อพัฒนาร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาให้สมกับวัย โดยส่งเสริมและสนับสนุน ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชนเข้ามีส่วนร่วมในการ ดำเนินการด้วย รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับการศึกษาตาม ความต้องการในระบบต่าง ๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และจัดให้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนในการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยรัฐมีหน้าที่ ดำเนินการ กำกับ ส่งเสริม และสนับสนุนให้การจัดการศึกษา ดังกล่าวมีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล ทั้งนี้ ตามกฎหมายว่าด้วย การศึกษาแห่งชาติซึ่งอย่างน้อยต้องมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ และการดำเนินการและตรวจสอบการดำเนินการให้เป็นไปตามแผนการศึกษาแห่งชาติด้วย การศึกษาทั้งปวง ต้องมุ่งพัฒนาผู้เรียนให้เป็นคนดี มีวินัย ภูมิใจในชาติ สามารถเชี่ยวชาญได้ตามความถนัดของตน และ มีความรับผิดชอบต่อครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ ในการดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนา ตามวรรคสอง หรือให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามวรรคสาม รัฐต้องดำเนินการให้ผู้ขาดแคลนทุนทรัพย์ได้รับการสนับสนุน ค่าใช้จ่ายในการศึกษาตามความถนัดของตน” (ราชกิจจานุเบกษา, 2560).

ซึ่งวัตถุประสงค์ของการศึกษาไทยตามรัฐธรรมนูญฉบับนี้ คือ เพื่อความเสมอภาคทางการศึกษาแก่คนทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะ และทุกพื้นที่ โดยให้พลเมืองมีสติปัญญาที่พัฒนาและมีวินัยที่ดั่งงามอย่างเสมอเหมือนกัน อีกทั้งการกำหนดเป้าหมายของการให้การศึกษาและผลสัมฤทธิ์ของการศึกษา รวมตลอดทั้งการเปลี่ยนแนวคิดในการจัดการศึกษาจากการ มุ่งเข้าสู่มหาวิทยาลัยให้เป็นลักษณะการศึกษาตามความถนัด โดยให้การศึกษาเป็นเรื่องการวางอนาคตของชาติในระยะยาว สร้างความรับผิดชอบต่อประเทศชาติ การจัดการศึกษาเพื่อเตรียมคนเข้าสู่ ศตวรรษหน้า และเป็นที่ยอมรับตามมาตรฐานสากล ซึ่งจำเป็นต้องมีทักษะที่แตกต่างจากทักษะที่ได้รับจากการศึกษาในระบบปัจจุบัน (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2562; สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2560)

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่2) พ.ศ. 2545 และ (ฉบับที่3) พ.ศ.2553 (ราชกิจจานุเบกษา, 2553 ข) มาตรา ๖ การจัดการศึกษาต้องเป็นไปเพื่อพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิต สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ อย่างมีความสุข และมาตรา ๗ ในกระบวนการเรียนรู้ต้องมุ่งปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รู้จักรักษา และส่งเสริมสิทธิ หน้าที่ เสรีภาพ ความเคารพกฎหมาย ความเสมอภาค และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความ

ภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ รวมทั้งส่งเสริมศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรมของชาติ การ กีฬา ภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาไทย และความรู้อันเป็นสากล ตลอดจนอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม มีความสามารถในการประกอบอาชีพ รู้จักพึ่งตนเอง มีความริเริ่ม สร้างสรรค์ ใฝ่รู้และเรียนรู้ด้วยตนเองอย่างต่อเนื่อง

พระราชบัญญัติการศึกษานี้ ตั้งเป้าหมายเพื่อพัฒนาพลเมืองให้มีความรู้ คุณธรรม เป็นบุคคลแห่งการ เรียนรู้ มีประสิทธิภาพ พึ่งพาตนเองได้ มีความเคารพ รับผิดชอบต่อสังคม ประเทศชาติ สามารถดำรงชีวิตอยู่ ในสังคม และเป็นกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศชาติได้ต่อไป

สรุปวัตถุประสงค์ ความมุ่งหมายของการศึกษาไทยตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 และพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. 2542 ซึ่งยึดเป็นหลักในการจัดการศึกษาให้กับพลเมืองไทย คือ การใช้ การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อพัฒนาประชากรและประเทศชาติ พัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีทั้งความรู้ และคุณธรรม รวมทั้งเรียนรู้ รักษาวัฒนธรรม และภูมิปัญญาไทย ก่อให้เกิดสังคมที่มีคุณภาพและ ประสิทธิภาพทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และวัฒนธรรม

หัวข้อที่ 1.2

ชื่อหัวข้อ ระบบการศึกษาไทย

หัวเรื่อง

- เรื่องที่ 1.2.1 การศึกษาในระบบ
- เรื่องที่ 1.2.2 การศึกษานอกระบบ
- เรื่องที่ 1.2.3 การศึกษาตามอัธยาศัย
- เรื่องที่ 1.2.4 การศึกษาตลอดชีวิต

แนวคิด

1. การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาขั้นพื้นฐาน การศึกษาที่มีระบบระเบียบที่แน่นอนชัดเจน
2. การศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาเพื่อผู้ขาด ด้อยโอกาสทางการศึกษา
3. การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาตามความสนใจ ความต้องการเรียนรู้ของบุคคล
4. การศึกษาตลอดชีวิต เป็นการศึกษาที่ผสมผสานการศึกษาทั้ง 3 ระบบเข้าด้วยกัน

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 1.2 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายความหมาย ลักษณะของการศึกษาในระบบ
2. อธิบายความหมายของการศึกษานอกระบบ
3. อธิบายความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย
4. อธิบายความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต

เรื่องที่ 1.2.1 การศึกษาในระบบ

ประเทศไทยได้มีการจัดระบบการศึกษาเพื่อให้ครอบคลุมสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียนที่มีพื้นฐานทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่แตกต่างกัน เพื่อให้ทุกคนในประเทศไทยได้มีโอกาสเข้าถึงการศึกษา และเป็นทรัพยากรมนุษย์ที่มีคุณภาพของประเทศต่อไป

ระบบการศึกษาไทยปัจจุบันตามที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) 2545 มาตราที่ 15 กล่าวว่า การจัดการศึกษามีสามรูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ (Formal Education) การศึกษานอกระบบ (Non-Formal หรือ Out of School Education) และการศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education) ตามแนวพระราชบัญญัติฉบับนี้จะไม่พิจารณาแบ่งแยกการศึกษาในระบบโรงเรียนออกจากการศึกษานอกระบบโรงเรียน แต่จะถือว่าการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัยเป็นเพียงวิธีการเรียนการสอน หรือรูปแบบของการเรียนการสอนที่ภาษาอังกฤษใช้คำว่า "Modes of learning" ฉะนั้นสถานศึกษาอาจจัดการศึกษาในรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือทั้งสามรูปแบบก็ได้ให้มีการเทียบโอนผลการเรียนที่ผู้เรียนสะสมไว้ในระหว่างรูปแบบเดียวกัน หรือต่างรูปแบบได้ ไม่ว่าจะเป็นผลการเรียนจากสถาน ศึกษาเดียวกันหรือไม่ก็ตาม รวมทั้งจากการเรียนรู้นอกระบบตามอัธยาศัย การฝึกอาชีพ หรือจากประสบการณ์การทำงาน การสอน และจะส่งเสริมให้สถานศึกษาจัดได้ทั้ง 3 รูปแบบ การศึกษาในระบบ (Formal Education)

การศึกษาในระบบ เป็นการศึกษาที่กำหนดจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลา ของ การศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขของการสำเร็จการศึกษาที่แน่นอน โดยการศึกษาในระบบมีระดับการศึกษา 2 ระดับคือ การศึกษาขั้นพื้นฐานและการศึกษาระดับอุดมศึกษา

การศึกษาขั้นพื้นฐาน

การศึกษาขั้นพื้นฐานเริ่มตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา หรือระดับอนุบาลจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย โดยเป้าประสงค์เพื่อ พัฒนาการด้านร่างกาย อารมณ์จิตใจ สังคม และ สติปัญญาที่เหมาะสมกับวัย ความสามารถ และความแตกต่างระหว่างบุคคล อย่างมีคุณภาพและต่อเนื่อง อย่างมีความสุขและเหมาะสมตามวัย มีทักษะชีวิตและปฏิบัติตนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นคนดีมีวินัย และสำนึกความเป็นไทย

“การศึกษาขั้นพื้นฐาน 15 ปี” หมายความว่า การศึกษาตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา (อนุบาล) (ถ้ามี) ระดับประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช.3) หรือเทียบเท่า และให้หมาย ความรวมถึงการศึกษาพิเศษและการศึกษาสงเคราะห์ด้วย (อรรถพรณ ฤทธิมัน และ บัลลังก์ โรหิตเสถียร, 2559; ราชกิจจานุเบกษา, 2545). ตามมาตรา 44 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช 2557 หัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติ โดยความเห็นชอบของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ จึงมีคำสั่งให้รัฐจัดสรร “ค่าใช้จ่ายในการจัดการศึกษา” ขั้นพื้นฐาน 15 ปี กล่าวคือ รัฐพึงดำเนินการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างมีคุณภาพโดยไม่เสียค่าใช้จ่ายโดยเริ่มจากระดับปฐมวัยจนถึงระดับมัธยมศึกษา

ตอนปลายทั้งในสายสามัญ และสายอาชีวศึกษา หรือ ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ (ปวช. 3) หรือเทียบเท่า และให้หมายความรวมถึงการศึกษาพิเศษ การจัดการศึกษาให้กับเด็กยากจน ผู้ด้อยโอกาสและยากไร้ การศึกษาพิเศษสำหรับผู้พิการในประเภทต่าง ๆ และการศึกษาสงเคราะห์ด้วย (ไทยรัฐออนไลน์, 15 มิถุนายน 2559; สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2552)

การศึกษาภาคบังคับนั้นต่างจากการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยการศึกษาขั้นพื้นฐานจะไม่บังคับให้ประชาชนต้องเข้าเรียนแต่เป็นสิทธิ์ของคนไทยทุกคน ส่วนการศึกษาภาคบังคับเป็นการบังคับให้เข้าเรียนถือเป็นหน้าที่ของพลเมืองตาม มาตรา 69 ของรัฐธรรมนูญ ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ได้กล่าว ในปัจจุบันระบบการศึกษาภาคบังคับของประเทศไทยกำหนดให้เป็น 9 ปี โดยให้เด็กซึ่งมีอายุย่างเข้าปีที่เจ็ดเข้าเรียนในสถานศึกษาขั้นพื้นฐานตั้งแต่ระดับประถมศึกษาปีที่ 1 จนถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2553 ก)

การศึกษาในระดับปฐมวัยใช้หลักสูตรการศึกษาปฐมวัย พุทธศักราช 2560 ที่มีเป้าหมายในการพัฒนาเด็กปฐมวัยทุกคนให้มีการศึกษาขั้นพื้นฐานในปัจจุบันจึงเริ่มตั้งแต่ระดับปฐมวัย หรือระดับอนุบาล 3 ปี การศึกษาก่อนระดับประถมศึกษาเป็นการจัดการศึกษาให้แก่เด็กที่มีอายุ 3 – 6 ปี ระดับประถมศึกษา 6 ปี การศึกษาระดับมัธยมศึกษา แบ่งเป็นสองระดับ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี และระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ปี

การศึกษาขั้นพื้นฐานชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จนถึงชั้นมัธยมศึกษาตอนปลาย สายสามัญได้ใช้หลักสูตรแกนกลาง การศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อมุ่งพัฒนาผู้เรียนทุกคน ซึ่งเป็นกำลังของชาติให้เป็นมนุษย์ที่มี ความสมดุลทั้งด้านร่างกาย ความรู้คุณธรรม มีจิตสำนึกในความเป็น พลเมืองไทย และเป็นพลโลก ยึดมั่นในการปกครองตามระบอบประชาธิปไตย อันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข มีความรู้และทักษะพื้นฐาน รวมทั้ง เจตคติที่จำเป็นต่อการศึกษา ต่อการประกอบอาชีพและการศึกษา ตลอดชีวิต โดยมุ่งเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญบนพื้นฐานความเชื่อว่า ทุกคน สามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้เต็มตาม ศักยภาพ

ระดับประถมศึกษา มุ่งเน้นทักษะพื้นฐานด้านการอ่าน การเขียน การคิดคำนวณ ทักษะการคิดพื้นฐาน การติดต่อสื่อสาร กระบวนการเรียนรู้ทางสังคม และพื้นฐานความเป็นมนุษย์ โดยเน้นจัด การเรียนรู้แบบบูรณาการ

ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้สำรวจ ความถนัดและความสนใจของตนเอง มีทักษะในการคิด การดำเนินชีวิต และการใช้เทคโนโลยีและเป็นพื้นฐานในการประกอบอาชีพหรือการศึกษาต่อระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2562)

การศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนปลายเน้นการเพิ่มพูนความรู้ และทักษะเฉพาะด้าน สนองตอบ ความสามารถ ความถนัด และความสนใจ ของผู้เรียน มีทักษะในการใช้วิทยาการและเทคโนโลยีและ กระบวนการคิด ขั้นสูง สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในการศึกษาต่อและการประกอบอาชีพ โดยที่ แบ่งเป็นสองประเภท ดังนี้

1) ประเภทสามัญศึกษา เป็นการจัดการศึกษาเพื่อเป็นพื้นฐานในการศึกษาต่อในระดับอุดมศึกษา โดยการศึกษาระดับมัธยมศึกษาจะเริ่มตั้งแต่ระดับปฐมวัยจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย

2) ประเภทอาชีวศึกษา เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพ หรือศึกษาต่อในระดับอาชีพขั้นสูงต่อไป โดยใช้หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ พุทธศักราช 2562 (ปวช.) และหลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2557 หลักสูตรต่าง ๆ ของอาชีวศึกษาถูกออกแบบเพื่อให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนการศึกษาแห่งชาติ และตามกรอบคุณวุฒิวิชาชีพแห่งชาติ มาตรฐานการศึกษาของชาติ เพื่อผลิตและพัฒนากำลังคนระดับฝีมือให้มีสมรรถนะ มีคุณธรรมจริยธรรม จรรยาบรรณ และตอบสนองกับความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีในปัจจุบัน สามารถประกอบอาชีพตรงตามความต้องการกำลังคนที่มีทักษะของตลาดแรงงาน สถานประกอบการ และการประกอบอาชีพอิสระ

หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ พุทธศักราช 2562 (ปวช.) เป็นการศึกษาในระดับวิชาชีพหลังจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษา หรือเทียบเท่า โดยมีระยะเวลาเรียน 3 ปี เนื้อหาหลักสูตรประกอบด้วยวิชาหลัก 10 ประเภท ได้แก่ อุตสาหกรรม, พาณิชยกรรม, ศิลปกรรม, คหกรรม, เกษตรกรรม, ประมง, อุตสาหกรรมท่องเที่ยว, อุตสาหกรรมสิ่งทอ, เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร และอุตสาหกรรมบันเทิงและดนตรี (สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2562)

สรุป การศึกษาในระบบขั้นพื้นฐานเป็นการปูพื้นฐานความรู้ให้แก่พลเมืองในชาติได้มีพัฒนาการด้านร่างกาย อารมณ์จิตใจ สังคม ความสามารถและสติปัญญาที่เหมาะสมตามวัย เพื่อให้ผู้เรียนรู้สามารถนำสิ่งที่ได้เรียนรู้ไปต่อยอด ตลอดจนให้พลเมืองมีแนวทาง สามารถศึกษาหาความรู้ด้วยตนเองใฝ่เรียนใฝ่รู้ โดยมีการจัดการเรียนการสอนในระบบตั้งแต่ระดับก่อนประถมศึกษา หรือระดับอนุบาลจนถึงระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย หรือหลักสูตรระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพ

การศึกษาระดับอุดมศึกษา

โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (2556) ได้ให้ความหมายของ การอุดมศึกษา ไว้ว่าเป็นการจัดการศึกษาหลังการศึกษามัธยมศึกษาตอนปลาย ประกอบด้วย การศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี การศึกษาระดับปริญญาตรี และสูงกว่า พระราชบัญญัติการอุดมศึกษา ให้ความหมายว่า “การอุดมศึกษา” หมายความว่า การศึกษาในระดับที่สูงกว่าการศึกษาขั้นพื้นฐาน ตามกฎหมาย ว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างและเผยแพร่องค์ความรู้และนวัตกรรมผลิตและ พัฒนากำลังคนในด้านวิชาการและวิชาชีพชั้นสูง (ราชกิจจานุเบกษา, 2562) อาจกล่าวได้ว่าการอุดมศึกษาเป็นการศึกษาภายหลังสำเร็จการศึกษาระดับพื้นฐาน เป็นการพัฒนากำลังคนขั้นสูง ให้ความรู้ความสามารถเฉพาะทาง เช่น แพทย์ พยาบาล นักกฎหมาย วิศวกร นักบัญชี และครู เป็นต้น (เรณูมาศ มาอุ่น, 2559)

ความมุ่งหมายของการศึกษาระดับอุดมศึกษา

สืบเนื่องจากยุทธศาสตร์ชาติ ระยะ 20 ปี แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560 -2564) และแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2560-2579 กระทรวงศึกษาธิการจึงกำหนด มาตรฐานการอุดมศึกษา พ.ศ. 2561 ขึ้นเป็นพันธกิจ ความมุ่งหมายของการศึกษาระดับอุดมศึกษา 5 ประการ ได้แก่

มาตรฐานที่ 1 ด้านผลลัพธ์ผู้เรียน

(1.1) เป็นบุคคลที่มีความรู้ความสามารถ และความรอบรู้ด้านต่างๆ ในการสร้างสัมมาอาชีพ ความมั่นคงและคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม มีทักษะการเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยเป็นผู้มีคุณธรรม ความเพียร มุ่งมั่น มานะ บากบั่น และยึดมั่นในจรรยาบรรณวิชาชีพ

(1.2) เป็นผู้ร่วมสร้างสรรค์นวัตกรรม มีทักษะศตวรรษที่ 21 มีความสามารถในการบูรณาการศาสตร์ต่าง ๆ เพื่อพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาสังคม มีคุณลักษณะความเป็นผู้ประกอบการ รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมและของโลก สามารถสร้างโอกาสและเพิ่มมูลค่าให้กับตนเอง ชุมชน สังคม และประเทศ

(1.3) เป็นพลเมืองที่เข้มแข็ง มีความกล้าหาญทางจริยธรรม ยึดมั่นในความถูกต้อง รู้คุณค่าและรักษ์ความเป็นไทย ร่วมมือรวมพลังเพื่อสร้างสรรค์การพัฒนาและเสริมสร้างสันติสุข อย่างยั่งยืนทั้งในระดับครอบครัว ชุมชน สังคม และประชาคมโลก

มาตรฐานที่ 2 ด้านการวิจัยและนวัตกรรม

สถาบันอุดมศึกษามีผลงานวิจัยที่เป็นการสร้างและประยุกต์ใช้องค์ความรู้ใหม่ สร้างสรรค์ นวัตกรรม หรือทรัพย์สินทางปัญญา ที่เชื่อมโยงกับสภาพเศรษฐกิจ สังคม ศิลปวัฒนธรรม หรือสิ่งแวดล้อม ตามศักยภาพและอัตลักษณ์ของประเภทสถาบัน มีเครือข่ายความร่วมมือระหว่าง สถาบันอุดมศึกษา องค์กรภาครัฐและเอกชนทั้งในและต่างประเทศ ผลงานวิจัยและนวัตกรรมตอบสนอง ยุทธศาสตร์ชาติ ความต้องการจำเป็นของสังคม ชุมชน ภาครัฐและเอกชน และประเทศ ผลลัพธ์ของการวิจัยและนวัตกรรมมีผลกระทบสูงต่อการพัฒนาผู้เรียน การสร้างคุณภาพชีวิต หรือการสร้างโอกาส มูลค่าเพิ่ม และขีดความสามารถของประเทศในการแข่งขันระดับนานาชาติ

มาตรฐานที่ 3 ด้านการบริการวิชาการ

สถาบันอุดมศึกษาให้บริการวิชาการเหมาะสม สอดคล้องกับบริบทและตอบสนองความต้องการ ของท้องถิ่น ชุมชน และสังคม ตามระดับความเชี่ยวชาญและอัตลักษณ์ของประเภทสถาบัน โดยมี การบริหารจัดการที่ประสานความร่วมมือระหว่างสถาบันอุดมศึกษา ภาครัฐและภาคเอกชน ทั้งในและต่างประเทศ และมีความโปร่งใส ชัดเจน และตรวจสอบได้ ผลลัพธ์ของการบริการวิชาการนำไปสู่ การเสริมสร้างความเข้มแข็งและความยั่งยืนของผู้เรียน ครอบครัว ชุมชน สังคม และประเทศชาติ

มาตรฐานที่ 4 ด้านศิลปวัฒนธรรมและความเป็นไทย

สถาบันอุดมศึกษามีการจัดการเรียนรู้ การวิจัย หรือการบริการวิชาการซึ่งนำไปสู่การสืบสาน การสร้างความรู้ ความเข้าใจในศิลปวัฒนธรรม การปรับและประยุกต์ใช้ศิลปวัฒนธรรมทั้งของไทย และต่างประเทศอย่างเหมาะสม ตามศักยภาพและอัตลักษณ์ของประเภทสถาบัน ผลลัพธ์ของการจัดการด้าน

ศิลปวัฒนธรรม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจในความเป็นไทย หรือการสร้างโอกาสและมูลค่าเพิ่ม ให้กับผู้เรียน ชุมชน สังคม และประเทศชาติ

มาตรฐานที่ 5 ด้านการบริหารจัดการ

(5.1) สถาบันอุดมศึกษามีหลักสูตรและการจัดการเรียนรู้ที่เน้นการพัฒนาผู้เรียน แบบบูรณาการ เพื่อให้มีคุณลักษณะอันพึงประสงค์ ตอบสนองยุทธศาสตร์ชาติและความต้องการ ที่หลากหลายของประเทศ ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน สังคม สถานประกอบการ ทั้งภาครัฐ และภาคเอกชน

(5.2) สถาบันอุดมศึกษามีการบริหารงานตามพันธกิจและวิสัยทัศน์ของสถาบันอุดมศึกษา ตลอดจนมีการบริหารจัดการบุคลากรและทรัพยากรการเรียนรู้เป็นไปตามหลักธรรมาภิบาล คำนึงถึงความหลากหลาย และความเป็นอิสระทางวิชาการ มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล ยืดหยุ่นคล่องตัว โปร่งใสและตรวจสอบได้

(5.3) สถาบันอุดมศึกษามีระบบประกันคุณภาพ มีการติดตาม ตรวจสอบ ประเมิน และพัฒนาการจัดการศึกษาระดับหลักสูตร คณะ และสถาบันที่มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล มีการกำกับให้การจัดการศึกษา และการดำเนินงานตามพันธกิจเป็นไปตามกฎกระทรวงการประกัน คุณภาพการศึกษาอย่างต่อเนื่อง สอดคล้อง ตามเกณฑ์มาตรฐานหลักสูตรระดับอุดมศึกษา กรอบมาตรฐานคุณวุฒิระดับอุดมศึกษาแห่งชาติ และมาตรฐาน อื่น ๆ ที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนด (ราชกิจจานุเบกษา, 2561)

กล่าวโดยสรุปจุดมุ่งหมายของการอุดมศึกษา มี 5 ประการ ได้แก่ (1). การผลิตบัณฑิตที่มีคุณภาพ เพื่อพัฒนากำลังคนในระดับสูงให้กับสังคม ประเทศชาติ (2). การวิจัย เพื่อสร้างสรรค์องค์ความรู้สู่ความเป็น เลิศทางวิชาการ (3). การบริการทางวิชาการแก่สังคม เพื่อสร้างสรรค์ จรรโลงให้สังคมเจริญก้าวหน้าและ พัฒนาคุณภาพชีวิต ของคนในสังคม โดยใช้วิชาการขั้นสูงเป็นพื้นฐาน (4). การทำนุบำรุงศิลปวัฒนธรรม เพื่อ คงความเป็นเอกลักษณ์แห่งชาติไทย (5). การบริหารจัดการ พัฒนาหลักสูตร พัฒนาผู้เรียน และตรวจสอบ มาตรฐานการศึกษา (เรณูมาศ มาอุ่น, 2559)

การศึกษาในระดับอุดมศึกษาสามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ระดับ ได้แก่

1. ระดับที่ต่ำกว่าปริญญาตรี ได้แก่ ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง และอนุปริญญา ซึ่งใช้เวลาใน การศึกษาจำนวน 2-3 ปี หลังจากจบมัธยมศึกษาตอนปลาย สถานศึกษาที่มีหลักสูตร ระดับอนุปริญญาหรือ ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงส่วนใหญ่จะอยู่ใน มหาวิทยาลัยของรัฐ มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ วิทยาลัย ชุมชน สถาบัน อุดมศึกษาของเอกชน มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล วิทยาลัย อาชีวศึกษา สถาบันการพล ศึกษา วิทยาลัยช่างศิลป์สถานศึกษาสังกัด องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หลักสูตรระดับอนุปริญญาหรือระดับ ประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูงส่วนใหญ่จะเป็นการศึกษาเฉพาะทางหรือ สายอาชีพ (สำนักงานเลขาธิการสภา การศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2561).

หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง พุทธศักราช 2562 (ปวส.) เป็นการศึกษาในระดับวิชาชีพหลังจบ การศึกษาระดับมัธยมศึกษา หรือเทียบเท่า โดยมีระยะเวลาเรียน 3 ปี เนื้อหาหลักสูตรประกอบด้วยวิชาหลัก 11 ประเภท ได้แก่ ประเภทวิชาบริหารธุรกิจ, อุตสาหกรรม, พาณิชยนาวิ, ศิลปกรรม, คหกรรม, เกษตรกรรม

, ประมง, อุตสาหกรรมท่องเที่ยว, อุตสาหกรรมสิ่งทอ, เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร และอุตสาหกรรมบันเทิงและดนตรี (สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2562: สยามรัฐออนไลน์, 2562) ส่วนอนุปริญญาคล้ายเป็นใบประกาศนียบัตร ส่วนมากจะได้รับจากการศึกษาเฉพาะทางหรือในระดับชุมชน สามารถใช้เป็นใบต่อยอดทางการศึกษาสู่ระดับปริญญาได้ (Wathusiri.ts, 2561)

2. ระดับปริญญา

ระดับปริญญาเป็นการศึกษาภายหลังสำเร็จการศึกษาในระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 หรือหลักสูตรประกาศนียบัตร วิชาชีพในสายอาชีวศึกษาหรือเทียบเท่า โดยการศึกษาในระดับปริญญาสามารถ แบ่งได้ดังนี้

2.1 การศึกษาระดับปริญญาตรี ซึ่งใช้เวลาศึกษาประมาณ 4-6 ปี โดยปกติหลักสูตรปริญญาตรีจะใช้เวลาศึกษาประมาณ 4 ปี แต่มีบางสาขาวิชา ที่จัดหลักสูตรประมาณ 5 ปี เช่น สถาปัตยกรรมศาสตร์ จิตรกรรม ครุศาสตร์หรือศึกษาศาสตร์ และหลักสูตร 6 ปี เช่น แพทยศาสตร์ เกษศาสตร์ ในบางสาขาต้องมีการฝึกงาน ก่อนที่จะสำเร็จการศึกษา ผู้สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรีเรียกว่า "บัณฑิต"

2.2 การศึกษาระดับสูงกว่าปริญญาตรี ผู้ที่จะศึกษาต่อในระดับนี้ จะต้องสำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี หรือเทียบเท่ามาก่อน ระดับบัณฑิตศึกษายังแบ่งออกเป็น ปริญญาโท ปริญญาเอก หรือการศึกษาระดับปริญญาโท และปริญญาตรีบัณฑิต หรือการศึกษาระดับปริญญาเอก (โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2556)

การศึกษาระดับปริญญาโท เป็นการศึกษา ซึ่งลงลึกในขอบเขตการศึกษาที่เฉพาะเจาะจงมากกว่าระดับปริญญาตรี ผู้เรียนใช้เวลาในการศึกษาอย่างน้อย 1 ปีแต่โดยทั่วไปแล้วจะใช้เวลา 2 ปี ผู้เรียนจะต้องผลิตวิทยานิพนธ์หรือสารนิพนธ์ในหัวข้อที่สนใจที่เกี่ยวข้องกับ สาขาวิชาที่เรียนก่อนที่จะได้รับอนุมัติให้สำเร็จการศึกษา

การศึกษาระดับปริญญาเอก ใช้เวลาในการศึกษา โดยทั่วไป 3-6 ปีต่อเนื่องจากการศึกษาระดับปริญญาโท โดยมีการเปิด การเรียนการสอนระดับปริญญาเอกในบางสาขาวิชา (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2561).

การศึกษาระดับอุดมศึกษา สถาบันอุดมศึกษาที่อยู่ภายใต้การกำกับดูแลของกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (ราชกิจจานุเบกษา, 2562) ได้แก่ มหาวิทยาลัยในกำกับของรัฐ, มหาวิทยาลัยในสังกัดของรัฐ, มหาวิทยาลัยราชภัฏ, มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคล, สถาบันวิทยาลัยชุมชน และสถาบันอุดมศึกษาเอกชน นอกจากนี้ยังมีสถาบันการศึกษาระดับอุดมศึกษา และสถาบันการศึกษาเฉพาะทางในระดับอุดมศึกษาสังกัดกระทรวงและหน่วยงานอื่น ๆ ได้แก่ โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า โรงเรียนนายเรือ โรงเรียนนายเรืออากาศ วิทยาลัยแพทยศาสตร์พระมงกุฎเกล้า วิทยาลัยพยาบาลกองทัพบก วิทยาลัยพยาบาลกองทัพเรือ วิทยาลัยพยาบาลทหารอากาศกระทรวงกลาโหม อุดมศึกษาในสังกัดกระทรวงกลาโหม, สถาบันการพลศึกษาสังกัดกระทรวงการท่องเที่ยวและกีฬา, สถาบันการบินพลเรือน ศูนย์ฝึกพาณิชย์นาวี ขึ้นอยู่กับกระทรวงคมนาคม, สถาบันบัณฑิตพัฒนศิลป์ สังกัดกระทรวงวัฒนธรรม, อุดมศึกษาในสังกัดกระทรวงสาธารณสุข ได้แก่ สถาบันพระบรมราชชนก ซึ่งประกอบด้วย วิทยาลัยพยาบาลบรมราชชนนี

วิทยาลัยการสาธารณสุขสิรินธร วิทยาลัยเทคโนโลยีทางการแพทย์และสาธารณสุข กาญจนภิเษก วิทยาลัยนักบริหารสาธารณสุข วิทยาลัยการแพทย์แผนไทยและการแพทย์ทางเลือก โรงเรียนนายร้อยตำรวจและวิทยาลัยพยาบาลตำรวจ สังกัดสำนักงานตำรวจแห่งชาติ และมหาวิทยาลัยนวมินทราธิราช สังกัดกรุงเทพมหานคร (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2561; โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2556)

การศึกษาระดับอุดมศึกษาเป็นการเรียนการสอนภายหลังการศึกษาขั้นพื้นฐาน และไม่ใช่งานศึกษาภาคบังคับ ผู้เรียนรู้จึงเป็นผู้ที่มีความสนใจ ต้องการพัฒนาการเรียนรู้ในระดับที่สูงขึ้น หรือเฉพาะทาง ให้เชี่ยวชาญในด้านนั้น การศึกษามีตั้งแต่ระดับประกาศนียบัตรวิชาชีพชั้นสูง ปริญญาตรี โท และเอก หรือเทียบเท่า

การศึกษาในระบบ คือ การศึกษาที่มีจุดมุ่งหมาย วิธีการศึกษา หลักสูตร ระยะเวลาในการศึกษา การวัดและการประเมินผล เพื่อสำเร็จการศึกษา อย่างแน่นอน ชัดเจน โดยประกอบด้วยการศึกษาขั้นพื้นฐาน และการศึกษาระดับอุดมศึกษา

การศึกษานอกระบบ (Non-Formal Education)

เป็นการศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ตลอดจนระยะเวลาของการศึกษา ไปจนถึงการวัดและประเมินผล โดยมีเนื้อหาและหลักสูตรที่เหมาะสมและสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม หรือให้ผู้เรียนสามารถบริหารจัดการการศึกษา ตลอดจนเวลาเรียนเองได้ แต่ก็มีมาตรฐานเช่นเดียวกับกับการศึกษาในระบบ

ความหมายของการศึกษานอกระบบ

“การศึกษานอกระบบ” บางทีเรียกว่า “การศึกษานอกระบบโรงเรียน” หรือ “การศึกษาผู้ใหญ่” ไม่ว่าจะเรียกอย่างไรก็มีความหมายเดียวกัน คือ เป็นกิจกรรมการศึกษาซึ่งจัดบริการให้แก่ผู้พลาดโอกาสเข้าศึกษาในระบบโรงเรียน (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551).

Coombs (1976) ได้ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียนไว้ว่า เป็นการศึกษที่จัดขึ้นนอกระบบการศึกษาภาคปกติ ไม่ว่าจะกิจกรรมนั้นจะจัดขึ้นอย่างเป็นเอกเทศ หรือเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของกิจกรรมอื่นๆ เป็นกิจกรรมที่มุ่งบริการกลุ่มผู้เรียนที่ได้กำหนดเป็นเป้าหมายอย่างมีความมุ่งหมาย

Knowles (1988) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ กระบวนการที่ผู้ใหญ่ได้เรียนรู้ต่อไปภายหลังจากที่ออกจากโรงเรียนภาคปกติไปแล้ว และเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นสำหรับผู้ใหญ่โดยสถาบันต่างๆ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง หรือโดยเฉพาะ

เกียรติวรรณ อมาตยกุล (2533) ให้ความหมายว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง กิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นได้ทั้งในและนอกระบบโรงเรียน โดยไม่มีรูปแบบที่แน่นอน จัดขึ้นตามความเหมาะสม และความต้องการของผู้เรียน โดยยึดหลักปรัชญาการศึกษาที่ว่า การศึกษาคือชีวิต ชีวิตคือการศึกษา โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาคนให้รู้จักที่จะคิดและตัดสินใจ รู้จักการเรียนรู้ด้วยตนเอง มีอิสระภาพจากสิ่งแวดล้อม

มากที่สุด โดยมีวิธีการเป็นส่วนประกอบที่จะทำให้คนสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังนั้นการศึกษานอกระบบโรงเรียนจึงเป็นกิจกรรมการศึกษาที่จัดเพื่อทุกคนในสังคม

UNESCO (1997) ให้ความหมายของการศึกษานอกระบบโรงเรียน ว่าเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาใดๆ ที่จัดให้กับคนทุกช่วงวัย โดยสามารถจัดได้ทั้งในและนอกสถาบันการศึกษา โดยกิจกรรมดังกล่าวไม่เหมือนกับการศึกษาในระบบ

วิศนี ศิลตระกูล และอมรา ปฐภิญโญบุรณ (2545) ให้ความหมายว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง มวลความรู้ ประสบการณ์ และกิจกรรมการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ที่จัดบริการให้แก่ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนทั้งหมด ไม่ว่าจะอยู่ในวัยใด อาชีพใด มีประสบการณ์อย่างไร ซึ่งบุคคลเหล่านั้นอาจจะไม่เคยได้รับการศึกษาในระบบมาก่อนเลยก็ได้ หรือออกกลางคันขณะศึกษาในระบบโรงเรียน หรือจบการศึกษาในบางระดับแต่ไม่มีโอกาสได้ศึกษาต่อด้วยเหตุผล และความจำเป็นต่างๆ การศึกษานอกระบบโรงเรียนมีจุดมุ่งหมายที่จะให้ผู้เรียนได้รับความรู้ทั้งในด้านความรู้พื้นฐานที่จำเป็นในการดำรงชีวิต การอ่าน การเขียน การคิดคำนวณเบื้องต้น ความรู้ทางด้านทักษะการประกอบอาชีพ ตลอดจนความรู้และข้อมูลข่าวสารที่เป็นปัจจุบันในด้านต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต และปรับตัวให้ทันกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาได้อย่างเหมาะสม

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ให้คำจำกัดความของการศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง การศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการจัดการศึกษา การวัดและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของการสำเร็จการศึกษา โดยที่เนื้อหา และหลักสูตรจะต้องมีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี, 2545).

อาชญญา รัตนอุบล (2550) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน เป็นกิจกรรมทางการศึกษา ซึ่งเปิดโอกาสให้กับผู้ที่ไม่ได้รับการศึกษาในระบบโรงเรียน ประชาชนทุกคน ทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับการศึกษาในชุมชน และทุกชุมชน ได้มีโอกาสพัฒนาความรู้ ความสามารถ ทักษะ ทักษะคิดที่พึงประสงค์ และการแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน การฝึกฝนอาชีพ หรือการพัฒนาความรู้เฉพาะตนตามความต้องการ ความสนใจของผู้เรียน ทำให้สามารถประยุกต์ใช้แก้ปัญหา ทำให้ใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข เป็นการจัดการศึกษาในลักษณะอ่อนตัว เพื่อให้ผู้เรียนมีความสะดวกเลือกเรียนได้หลายวิธี จึงก่อให้เกิดประโยชน์ต่อตัวผู้เรียนและสังคมเป็นอย่างยิ่ง นอกจากนี้การศึกษานอกระบบโรงเรียนยังหมายครอบคลุมถึงประสบการณ์การเรียนรู้ทุกชนิดที่บุคคลได้รับจากบุคคล หน่วยงาน หรือสถาบันต่างๆ ในสังคม ที่จัดขึ้นนอกเหนือจากการศึกษาในระบบโรงเรียนตามปกติ โดย การเรียนรู้มีลักษณะยืดหยุ่นใน ไม่ว่าจะเป็นผู้สอน ผู้เรียน เวลา สถานที่ หลักสูตรการเรียนการสอน การบริหารจัดการ หรือการวัดประเมินผล

จรวยพร ธรณินทร์ (2550) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบ หมายถึง การจัดกิจกรรมการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ แต่นอกกรอบของการจัดการศึกษาในระบบโรงเรียนปกติ โดยมุ่งบริการให้คนกลุ่มต่างๆ ทั้งที่เป็นผู้ใหญ่และเด็ก โดยเน้นการเรียนรู้ แต่ปัจจุบันการศึกษานอกระบบเป็นกระบวนการจัดการพัฒนาสมรรถนะ

ผู้เรียนทั้งที่เป็นทัศนคติ ทักษะ และความรู้ ซึ่งทำได้ยืดหยุ่นกว่าการเรียนในระบบโรงเรียนทั่วไป สมรรถนะที่เกิดจากการศึกษานอกระบบมีตั้งแต่ทักษะในการเรียนรู้ด้วยตนเอง การทำงานเป็นกลุ่ม การแก้ไขความขัดแย้ง การแลกเปลี่ยนวัฒนธรรม การเป็นผู้นำ การแก้ปัญหาาร่วมกัน การสร้างความเชื่อมั่น ความรับผิดชอบ และความมีวินัย การศึกษานอกระบบยุคใหม่จึงเน้นการเรียนรู้และสมรรถนะ (Learning and Competency)

สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน (2550) ให้ความหมายว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียนเป็นการศึกษาที่มุ่งจัดให้กับกลุ่มเป้าหมายได้พัฒนาชีวิตและสังคม โดยมีหลักการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต จึงเป็นการเปิดโอกาสให้กับผู้ที่ด้อยโอกาส พลาดหรือขาดโอกาสทางการศึกษาในระบบโรงเรียน ได้มีโอกาสศึกษาหาความรู้ ฝึกทักษะ ปลูกฝังเจตคติที่จำเป็นในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพ อีกทั้งสามารถปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของวิทยาการที่ก้าวหน้าไปอย่างรวดเร็วได้อย่างมีความสุขตามควรแก่อัตภาพ

พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 มาตรา 4 ได้ให้คำจำกัดความของการศึกษานอกระบบไว้ว่า หมายถึง กิจกรรมการศึกษาที่มีกลุ่มเป้าหมายผู้รับบริการ โดยไม่จำกัดวัย เพศ พื้นฐานการศึกษา และวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้ที่ชัดเจน มีรูปแบบ หลักสูตร วิธีการจัด และระยะเวลาเรียน หรือฝึกอบรมที่ยืดหยุ่น กิจกรรมการศึกษามีหลากหลายรูปแบบ มีความยืดหยุ่นในเรื่องกฎเกณฑ์ หลักสูตร ระยะเวลา กิจกรรม การประเมินผล เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับสภาพของกลุ่มเป้าหมายที่มีสภาพและความต้องการที่แตกต่างกัน และหลากหลายตามสภาพความต้องการ และศักยภาพในการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายนั้น และมีวิธีการวัดและประเมินผลการเรียนรู้ที่มีมาตรฐาน เพื่อรับคุณวุฒิทางการศึกษา หรือเพื่อจัดระดับผลการเรียนรู้ (กระทรวงศึกษาธิการ. 2551)

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551) ได้กล่าวว่า การศึกษานอกระบบเป็นการศึกษาที่จัดให้กับประชาชนทุกเพศทุกวัยไม่จำกัดพื้นฐานการศึกษา อาชีพ ประสบการณ์ หรือความสนใจ โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อให้ผู้เรียนได้รับความรู้ขั้นพื้นฐาน ทักษะการประกอบอาชีพ และทักษะที่จำเป็นสำหรับความรู้ด้านอื่นๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต การศึกษานอกระบบมีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดผลและประเมินผล ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำเร็จการศึกษา โดยเนื้อหาและหลักสูตรจะมีความเหมาะสมสอดคล้องกับวิถีชีวิตและความต้องการของผู้เรียน

วรรัตน์ อภินันท์กุล (2551) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง การศึกษาที่มีความยืดหยุ่นในการกำหนดจุดมุ่งหมาย รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา ระยะเวลาของการศึกษา การวัดประเมินผล ซึ่งการเรียนรู้ในการศึกษานอกระบบโรงเรียนนั้นจะต้องสอดคล้องกับผู้เรียน มีการเสริมสร้าง และนำความรู้ ประสบการณ์ของผู้เรียนออกมาใช้ให้สอดคล้องกับความจำเป็น ทั้งนี้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นผู้ที่มีวุฒิภาวะ และมีความรับผิดชอบในการเรียนรู้ด้วยตนเองไปตลอดชีวิต

อุดม เขยกิจวงศ์ (2551) การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายความว่า กิจกรรมการศึกษาที่มีกลุ่มเป้าหมาย ผู้รับบริการ และวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน มีรูปแบบ หลักสูตร วิธีการจัด และระยะเวลาเรียน หรือ

การฝึกอบรมที่ยืดหยุ่นและหลากหลายตามความต้องการของผู้เรียน และตามความสามารถในการเรียนรู้ของกลุ่มเป้าหมายที่ต่างกันไป โดยมีวิธีการประเมินผลการเรียนรู้ที่มีมาตรฐานเพื่อรับคุณวุฒิการศึกษา หรือเพื่อจัดระดับการเรียนรู้

Fennes and Otten (2008) การศึกษานอกระบบโรงเรียน คือ การเรียนรู้ที่ควบคู่กับการศึกษาหลัก โดยไม่มุ่งใบประกาศนียบัตร การจัดการศึกษาอาจจัดให้ในสถานที่ทำงาน หรือการจัดกิจกรรมของกลุ่มประชาสังคมหรือเครือข่าย สภาพต่างๆ เพื่อเสริมการเรียนรู้ในระบบ เช่น ดนตรี ศิลปะ หรือการจัดทิวทัศน์

สุมาลี สังข์ศรี และคณะ (2553) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบ หรือการศึกษานอกโรงเรียน แต่เดิมคือ การศึกษาผู้ใหญ่ หมายถึง ประสบการณ์และกิจกรรมทางการศึกษาทุกรูปแบบที่จัดให้แก่ประชาชนที่อยู่นอกระบบโรงเรียนทั้งหมด ซึ่งครอบคลุมตั้งแต่ประชากรก่อนวัยเรียน ประชากรที่อยู่ในวัยเรียนแต่พลาดโอกาสเข้าศึกษาในระดับต่างๆ และประชากรที่มีอายุพ้นวัยเรียนในระบบโรงเรียนแล้ว และประชากรวัยแรงงาน และวัยอื่นๆ โดยไม่จำกัดวัย เพศ พื้นฐานการศึกษา อาชีพ ประสบการณ์ ความสนใจ และอื่นๆ โดยมุ่งหวังให้ผู้เรียนได้รับความรู้ด้านต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานแก่การดำรงชีวิต การอ่านออกเขียนได้ ความรู้ด้านทักษะอาชีพ และข่าวสารข้อมูลที่เป็นปัจจุบันในเรื่องต่างๆ เพื่อเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต และปรับตัวเข้ากับสภาพสังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเหมาะสม การศึกษาประเภทนี้มีความยืดหยุ่นในระบบ ระเบียบ กฎเกณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องอายุของผู้เรียน ระยะเวลาการเรียน หลักสูตร วิธีการเรียนการสอน การวัดผลประเมินผล สถานที่เรียน และการกลับเข้าศึกษาต่อได้เมื่อต้องการ เป็นการศึกษาที่ตอบสนองต่อความต้องการของผู้เรียน และสอดคล้องกับสภาพท้องถิ่นและสังคม

ธีรศักดิ์ ศรีสุรกุล (2555) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบ หมายถึง กิจกรรมที่จัดขึ้นโดยบุคคล หน่วยงาน หรือสถาบันต่างๆ ในสังคม โดยอาจจะจัดอย่างอิสระ หรือเป็นภาคีเครือข่ายที่จัดให้แก่บุคคลทุกเพศ ทุกวัย และช่วงอายุ เป็นกิจกรรมที่มีความยืดหยุ่นในการเรียนรู้ และการประเมินผล โดยมีเป้าหมายเพื่อส่งเสริมความรู้ ความสามารถ ทักษะ และทัศนคติของกลุ่มเป้าหมายที่สามารถแก้ปัญหาตามสภาพปัจจุบัน และนำไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

นันทภา ปัญญารัตน์ (2555) ให้ความหมาย การศึกษานอกระบบ ว่า เป็นกิจกรรมการศึกษาที่จัดขึ้นโดยบุคคล หน่วยงาน และสถาบันต่างๆ ในสังคม มีความยืดหยุ่นในการกำหนดวัตถุประสงค์อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะ มีรูปแบบ เนื้อหาการเรียนการสอน ระยะเวลาของการศึกษา การวัดและประเมินผลให้มีความเหมาะสม และสอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของบุคคลแต่ละกลุ่ม โดยมีลักษณะที่ยืดหยุ่นในการจัดการศึกษา เพื่อให้บุคคลดังกล่าวมีความรู้ ทักษะ และทัศนคติ ค่านิยมที่ดี ได้มีโอกาสแสวงหาความรู้ เพื่อมุ่งแก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน และการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง

การศึกษานอกระบบ คือ การศึกษาที่เปิดโอกาสให้กับผู้ที่สนใจจะเรียนหนังสือ หากความรู้แต่พลาดโอกาสทางการศึกษา (ในระบบโรงเรียนไม่ว่าจะระดับชั้นไหนก็ตาม) ซึ่งการศึกษานอกระบบจะช่วยพัฒนาความรู้ ทักษะ รวมถึงสิ่งจำเป็นต่างๆ ในการใช้ชีวิต หรือนำไปต่อยอดการทำงาน ไม่มีสิ้นสุด ไม่จำกัดอายุ เรียกได้ว่าสามารถเรียนได้ตลอดชีวิต (The Unityribbon, 2563)

จากความหมายที่ได้กล่าวมาในข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การศึกษานอกระบบโรงเรียน หมายถึง การจัดกิจกรรมทางการศึกษาที่ให้บริการแก่กลุ่มเป้าหมายที่อยู่นอกระบบโรงเรียน สำหรับประชาชนที่พลาดโอกาสได้เข้ารับการศึกษาระบบโรงเรียนตามปกติ โดยไม่จำกัด เพศ วัย ระดับการศึกษา อาชีพ ประสบการณ์ โดยหน่วยงาน หรือสถาบันต่างๆ จัดขึ้น เพื่อให้ความรู้ ทักษะการประกอบอาชีพ หรือข่าวสารที่เป็นประโยชน์ ตอบสนองความต้องการ และความสนใจ ใฝ่เรียนรู้แสวงหาความรู้ของผู้เรียน โดยมีเนื้อหา รูปแบบ วิธีการจัดการศึกษา หลักสูตรการเรียนการสอน เวลาในการเรียน ตลอดจนการวัดและประเมินผลที่มีความยืดหยุ่น หลากหลายรูปแบบ และตอบสนองต่อสภาพปัญหา ความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย และความเป็นปัจจุบัน เพื่อการนำไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิต ปัญหาที่พบในชีวิตประจำวัน พัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียน และสังคม

ความมุ่งหมายของการศึกษานอกระบบ

การศึกษานอกระบบมีความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ในการจัดการเรียนการสอน ให้การศึกษาแก่บุคคล ดังนี้

สุมาลี สังข์ศรี (2545) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบจัดขึ้นเพื่อให้บริการการศึกษาแก่บุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกฐานะ ทุกที่ทุกถิ่นอย่างทั่วถึงเสมอภาค โดยปราศจากข้อจำกัดในเรื่องต่างๆ ที่เป็นข้อจำกัดทางการศึกษา เช่น เวลา สถานที่ ค่าใช้จ่าย เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อมุ่งให้กลุ่มเป้าหมายมีความรู้พื้นฐานที่จำเป็นต่อการนำไปใช้ในการดำเนินชีวิต มีความรู้ในการนำไปใช้ในการประกอบอาชีพ ได้รับความรู้ด้านข่าวสารที่ทันต่อเหตุการณ์ มีคุณธรรม จริยธรรม รู้สิทธิหน้าที่ในฐานะพลเมือง สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างเป็นปกติสุข สามารถเผชิญปัญหา รู้จักคิดวิเคราะห์สถานการณ์ สามารถแสวงหาความรู้ และเลือกรับความรู้จากแหล่งต่างๆ เพื่อนำมาใช้พัฒนาคุณภาพชีวิต และแก้ไขปัญหาได้อย่างเหมาะสม สามารถปรับตัวเข้ากับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้ได้อย่างเหมาะสม

อาชญญา รัตนอุบล (2550) วัตถุประสงค์ของการศึกษานอกระบบสามารถแบ่งออกได้เป็น 6 ด้าน ดังนี้

1. เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ การศึกษานอกระบบมีวัตถุประสงค์เพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน ซึ่งเป็นทรัพยากรที่สำคัญของประเทศ เพื่อเป็นพื้นฐาน สร้างความเข้าใจ และมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมืองต่อไป โดยการศึกษานอกระบบช่วยเพิ่มพูนความรู้ การปลูกฝังทัศนคติที่ดีต่อตนเอง และสังคม และการพัฒนาทักษะที่สำคัญ จำเป็นให้กับประชากร ทั้งการอ่านออกเขียนได้ และการให้ความรู้ ความเข้าใจในเรื่องต่างๆ เช่น ด้านเศรษฐกิจ การเมือง สาธารณสุข การประกอบอาชีพ ความสัมพันธ์อันดี ความร่วมมือกันกับผู้อื่นในสังคม การปรับตัวเข้ากับสถานการณ์ สภาพสังคมยุคใหม่ เท่าทันการเปลี่ยนแปลง เป็นต้น ทั้งนี้เพื่อยกระดับและปรับปรุงมาตรฐานความเป็นอยู่ของตนเอง ชุมชน และสังคมให้ดีขึ้น

2. เพื่อพัฒนาทรัพยากรสิ่งแวดล้อมในชุมชน การศึกษานอกระบบมุ่งส่งเสริมให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจปัญหาของตนเอง และสภาพแวดล้อมที่ตนอยู่อาศัย หากประชาชนได้รับการพัฒนาความรู้ ความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา และตระหนักถึงทรัพยากรในชุมชน ปกป้อง ดูแลปรับปรุงแก้ไขสภาพความเป็นอยู่ สภาพแวดล้อม ชุมชนให้ดีขึ้นได้

3. ส่งเสริมความเป็นธรรมในการศึกษา โดยวัตถุประสงค์ของการศึกษาศึกษานอกระบบเป็นการจัดการศึกษาให้แก่บุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกอาชีพที่พลาดโอกาสการศึกษาในระบบโรงเรียน เพื่อให้ประชาชนทุกคนได้รับโอกาสทางการศึกษา มีความรู้ ความสามารถ สามารถช่วยเหลือตนเอง และสังคมได้ต่อไป

4. เพื่อส่งเสริมศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงามของประเทศชาติ การศึกษานอกระบบมีส่วนช่วยในการสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้วรรณคดี ประวัติศาสตร์ และศิลปะประจำท้องถิ่น ซึ่งเป็นการส่งเสริม รักษา และถ่ายทอดวัฒนธรรมอันดี นอกจากนี้การศึกษานอกระบบยังช่วยสนับสนุนให้ผู้เรียนมีความประพฤติปฏิบัติตนได้ถูกต้อง เหมาะสมตามจารีตประเพณีของชุมชน ของชาติ ตลอดจนเป็นผู้มีธรรมะประจำใจ ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์ เป็นผู้มีความสุขตามควรแก่อัตภาพ

5. เพื่อส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยในหมู่ประชาชน การศึกษานอกระบบส่งเสริมให้ประชาชนรู้จักการทำงานร่วมกันเป็นหมู่คณะ รู้จักรับผิดชอบร่วมกัน รู้จักการแบ่งงานกันทำ รู้จักการปรับตัว รู้จักเคารพ ในความคิดเห็นและสิทธิหน้าที่ของผู้อื่น และสนับสนุนให้กล้าคิดวิพากษ์ วิจารณ์ วิเคราะห์ปัญหา และสามารถตัดสินใจด้วยตนเองภายใต้ระบบประชาธิปไตยอย่างถูกต้องและเหมาะสม

6. เพื่อพัฒนาจิตใจ การศึกษานอกระบบช่วยทัศนคติ ค่านิยมที่เหมาะสม มีความเชื่อ และเข้าใจในหลักการความดีความชั่ว สามารถวินิจฉัย ตัดสินและเข้าใจสภาพการณ์ในสังคมที่ตนอยู่อาศัยได้ถูกต้อง รวมทั้งพัฒนาให้รู้จักการใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และผ่อนคลายความเครียด

พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พุทธศักราช 2551 ระบุไว้ว่า การศึกษานอกระบบมีเป้าหมายเพื่อการศึกษาอย่างต่อเนื่อง เพื่อพัฒนาศักยภาพกำลังคน และสังคม โดยใช้ความรู้และภูมิปัญญาเป็นฐานในการพัฒนา พัฒนาทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม ความมั่นคง และคุณภาพชีวิตตามแนวทางการพัฒนาประเทศ มีเป้าหมายเพื่อความเสมอภาคในการเข้าถึง และได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวาง ทั่วถึง เป็นธรรม และมีคุณภาพเหมาะสมกับสภาพชีวิตของประชาชน พร้อมทั้งกระจายอำนาจให้แก่สถานศึกษาต่างๆ รวมทั้งภาคีเครือข่ายมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ กิจกรรมการศึกษา (สำนักส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2552; กระทรวงศึกษาธิการ, 2551)

หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มีจุดมุ่งหมายเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีคุณธรรม จริยธรรม ค่านิยมที่ดีงาม มีสติปัญญา ความรู้พื้นฐานเพื่อการดำรงชีวิต เสริมคุณภาพชีวิตที่ดี มีศักยภาพในการประกอบอาชีพ และเป็นบุคคลแห่งการเรียนรู้ มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องที่สอดคล้องกับ ความสนใจ ความถนัด และเท่าทันความเปลี่ยนแปลงของสังคม แต่ดำรงชีวิตตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เรียนรู้และภูมิใจ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ความเป็นไทย (สำนักส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2555)

สำนักส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2562) กล่าวถึง เป้าหมายของการศึกษานอกระบบในนโยบายและจุดเน้นการดำเนินงานของสำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2562 ดังนี้

1. ประชาชนผู้ด้อย พลาด และขาดโอกาสทางการศึกษา รวมทั้งประชาชนทั่วไปได้รับโอกาสทางการศึกษาในรูปแบบการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน การศึกษาต่อเนื่อง และการศึกษาตามอัธยาศัย ที่มีคุณภาพอย่างเท่าเทียมและทั่วถึง เป็นไปตามสภาพ ปัญหา และความต้องการของแต่ละกลุ่มเป้าหมาย

2. ประชาชนได้รับการยกระดับการศึกษา สร้างเสริมและปลูกฝังคุณธรรม จริยธรรม และความเป็นพลเมือง อันนำไปสู่การยกระดับคุณภาพชีวิตและเสริมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน เพื่อพัฒนาไปสู่ความมั่นคงและยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และสิ่งแวดล้อม

3. ประชาชนได้รับโอกาสในการเรียนรู้และมีเจตคติทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เหมาะสม สามารถคิด วิเคราะห์ และประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน รวมทั้งแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างสร้างสรรค์

4. ประชาชนได้รับการสร้างและส่งเสริมให้มีนิสัยรักการอ่านเพื่อแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง

5. ชุมชนและภาคีเครือข่ายทุกภาคส่วน ร่วมจัด ส่งเสริม และสนับสนุนการดำเนินงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย รวมทั้งการขับเคลื่อนกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน

6. หน่วยงานและสถานศึกษาพัฒนา เทคโนโลยีทางการศึกษา เทคโนโลยีดิจิทัล มาใช้ในการยกระดับคุณภาพในการจัดการเรียนรู้และเพิ่มโอกาสการเรียนรู้ให้กับประชาชน

7. หน่วยงานและสถานศึกษาพัฒนาสื่อและการจัดกระบวนการเรียนรู้ เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาคุณภาพชีวิต ที่ตอบสนองกับการเปลี่ยนแปลงบริบทด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม ประวัติศาสตร์ และสิ่งแวดล้อม รวมทั้งตามความต้องการของประชาชนและชุมชนในรูปแบบที่หลากหลาย

8. หน่วยงานและสถานศึกษามีระบบการบริหารจัดการที่เป็นไปตามหลักธรรมาภิบาล

9. บุคลากรของหน่วยงานและสถานศึกษาได้รับการพัฒนาเพื่อเพิ่มสมรรถนะในการปฏิบัติงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างมีประสิทธิภาพ

สรุปได้ว่า วัตถุประสงค์ของการศึกษานอกระบบ เป็นการศึกษาที่จัดให้บริการ พัฒนาคุณภาพชีวิตแก่บุคคลทุกเพศ ทุกวัย ทุกพื้นที่ ทุกคนอย่างทั่วถึง เสมอภาค ให้ประชาชนได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต เพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของประเทศให้มีความรู้ มีทักษะในการประกอบอาชีพ การดำรงชีวิต การดูแลจัดสรรสภาพแวดล้อม และทรัพยากรอย่างเหมาะสม และดำรงซึ่งศิลปวัฒนธรรม การอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างเท่าเทียม ส่งเสริมความเป็นประชาธิปไตยของประชาชนในสังคม และสามารถปรับตัวได้กับสังคมที่เปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม

ความสำคัญของการศึกษานอกระบบ

การศึกษานอกระบบมีรูปแบบที่หลากหลาย เพื่อสร้างความเสมอภาคทางการศึกษาแก่ผู้พลาดโอกาสทางการศึกษา ให้ทั่วถึงทุกคน โดยระบบการศึกษาที่ยืดหยุ่น และสอดคล้องกับสัมพันธ์กับสภาพการดำเนินชีวิต โดยเน้นการบูรณาการเนื้อหาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต และความต้องการของผู้เรียน ความแตกต่างของบุคคล ชุมชน และสังคม และส่งเสริมให้บุคคลมีโอกาสเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต และคิดเป็น (สำนักบริหารงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน, 2550) โดยตระหนักว่าผู้เรียนทุกคนมีความสำคัญ สามารถพัฒนาตนเองได้ตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ การได้รับโอกาสการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างมีคุณภาพ สามารถดำรงชีวิตที่เหมาะสมกับช่วงวัย สอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และมีทักษะที่จำเป็นในโลกศตวรรษที่ 21 ประชาชนได้ศึกษาต่อเนื่องตลอดชีวิต ทำให้มีความรู้ ทักษะในการประกอบอาชีพ (โพสดีทูเดย์, 2562) และเตรียมความพร้อม มีทักษะในการแข่งขัน ตอบรับได้กับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ และการเข้าสู่ระบบเศรษฐกิจโลกในศตวรรษนี้ ซึ่งถือว่าการศึกษานอกระบบให้ความสำคัญในเรื่ององค์ความรู้ ทักษะ ความเชี่ยวชาญ และศักยภาพของผู้เรียนที่สามารถนำมาใช้ในชีวิตประจำวันได้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2561) และการแข่งขันได้ทันทั่วถึง รวมทั้งการศึกษานอกระบบส่งผลให้ประชาชนได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตได้อย่างแท้จริง ทำให้เกิดสังคมแห่งการเรียนรู้ที่กว้างขวาง และเป็นไปในอัตราที่รวดเร็ว อันจะส่งผลให้ประเทศมีศักยภาพ และขีดความสามารถในการแข่งขันและการพัฒนาโดยรวมเพิ่มสูงขึ้น อีกทั้งเป็นการ พัฒนาที่ยั่งยืน เพราะเป็นการพัฒนาที่ยืดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา โดยมุ่งเน้นให้คนมีคุณธรรมนำความรู้ อันจะเป็นแนวทางสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ และภูมิปัญญาต่อไป (MZONE : mediathailand, 2555)

หลักการการศึกษานอกระบบ

การศึกษานอกระบบยึดหลักการสำคัญ 5 ประการ คือ หลักความเสมอภาคทางการศึกษา, หลักการพัฒนาตนเองและการพึ่งพาตนเอง, หลักการบูรณาการการเรียนรู้และวิถีชีวิต, หลักความสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน และหลักการเรียนรู้ร่วมกันและการมีส่วนร่วมของชุมชน

1. หลักความเสมอภาคทางการศึกษา กลุ่มเป้าหมายของการศึกษานอกระบบส่วนใหญ่เป็นผู้พลาดโอกาส ผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษา ซึ่งมีความแตกต่างกันด้านสถานภาพทางสังคม เศรษฐกิจ อาชีพ แต่การจัดการศึกษานอกระบบไม่มีการแบ่งแยก เลือกปฏิบัติ มีแต่การสร้างเสมอภาคทางการศึกษา และการเรียนรู้ อย่างเท่าเทียมกัน
2. หลักการพัฒนาตนเองและการพึ่งพาตนเอง การศึกษานอกระบบจัดการเรียนการสอนให้ผู้เรียนพัฒนาศักยภาพของตน สามารถเรียนรู้ พัฒนาตนเอง เป็นคนคิดเป็น มีการเรียนรู้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ตลอดเวลา สามารถพึ่งพาตนเองได้ ดำรงชีวิต ปรับตัวได้เท่าทันกระแสการเปลี่ยนแปลงของสังคม
3. หลักการบูรณาการการเรียนรู้กับวิถีชีวิต หลักการนี้อยู่บนพื้นฐานของการจัดการเรียนรู้ที่สัมพันธ์

กับสภาพปัญหา วิถีชีวิต สภาพแวดล้อมและชุมชนท้องถิ่นของผู้เรียน ซึ่งเป็นหลักการที่สำคัญในการจัดทำ หลักสูตรสถานศึกษา โดยการบูรณาการสาระต่างๆ เพื่อการเรียนรู้ และบูรณาการวิธีการจัดการเรียนการสอน เพื่อนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียนอย่างเป็นองค์รวม

4. หลักความสอดคล้องกับปัญหา ความต้องการ และความถนัดของผู้เรียน หลักการนี้เป็นการ ส่งเสริมให้ผู้เรียนรู้จักความต้องการของตนเอง สามารถเรียนรู้ได้อย่างเหมาะสม ครูการศึกษาจากระบบยึด ผู้เรียนเป็นสำคัญ มีบทบาทเป็นผู้ส่งเสริมการเรียนรู้ของผู้เรียน โดยเปิดโอกาสให้ผู้เรียนร่วมกำหนด วัตถุประสงค์ สาระการเรียนรู้ และการประเมินผลของตนเอง

5. หลักการเรียนรู้ร่วมกันและการมีส่วนร่วมของชุมชน การเรียนรู้ร่วมกันในกลุ่มผู้เรียน เป็นการ ส่งเสริม ก่อให้เกิดความร่วมมือ ความผูกพัน เอื้ออาทร การช่วยเหลือซึ่งกันและกันของผู้เรียน อีกทั้งยังเป็นการ ปลูกฝังสร้างวินัยในตนเอง และฝึกความรับผิดชอบ สำหรับ ชุมชนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมจัดทำหลักสูตร จัดสรรทรัพยากรแหล่งเรียนรู้ และสนับสนุนด้านการศึกษา เพื่อผลิตผู้เรียนให้เป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน และ ประเทศชาติ (สำนักบริหารงานการศึกษาออกโรงเรียน, 2546)

หลักสูตรการศึกษาจากระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 กำหนดหลักการไว้ดังนี้

1. เป็นหลักสูตรที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นด้านสาระการเรียนรู้ เวลาเรียน และการจัดการเรียนรู้โดยเน้น การบูรณาการเนื้อหาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความแตกต่างระหว่างบุคคล ชุมชน สังคม

2. ส่งเสริมให้มีการเทียบโอนผลการเรียนจากการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตาม อัจฉริยะ

3. ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้พัฒนาและเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยตระหนักว่าผู้เรียนมีความสำคัญ สามารถพัฒนาตนเองได้ตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ

4. ส่งเสริมให้ภาคีเครือข่ายมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา (สำนักส่งเสริมการศึกษานอกระบบและ การศึกษาตามอััจฉริยะ, 2555)

สรุปได้ว่าหลักการจัดการศึกษานอกระบบ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อสร้างคามเสมอภาค เท่าเทียมทาง การศึกษา แก่ผู้พลาด หรือด้อยโอกาสทางการศึกษา โดยกิจกรรมการเรียนการสอนมีความยืดหยุ่น หลากหลายรูปแบบตามความสนใจ ความต้องการ ความสะดวกของผู้เรียน เพื่อให้สามารถนำความรู้ที่ได้ไปใช้ เพิ่มทักษะการทำงาน หรือการดำเนินชีวิตได้ทันที และเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยผู้สอนเป็นผู้ช่วยเหลือ ผู้ อำนวยความสะดวก และสร้างบรรยากาศในการเรียนรู้

กิจกรรมการเรียนการสอนการศึกษานอกระบบ

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอััจฉริยะ (2553) กล่าวว่า กิจกรรม การศึกษานอกระบบสามารถแบ่งออกเป็น 3 ประเภทใหญ่ๆ คือ ประเภทความรู้พื้นฐานสายสามัญ และ ประเภทความรู้และทักษะอาชีพ ประเภทข้อมูลความรู้ทั่วไป (การศึกษาตามอััจฉริยะ)

1. **การศึกษานอกระบบขั้นพื้นฐาน** เป็นการเรียน การสอนให้ความรู้พื้นฐานที่จำเป็นในใช้

ชีวิตประจำวัน และการดำรงชีวิต การทำงาน และเพื่อการศึกษาต่อเนื่อง เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายได้เรียนรู้ โดยใช้หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ที่ยึดหลักปรัชญา “คิดเป็น” การพัฒนาคุณภาพชีวิตผู้เรียนอย่างบูรณาการทั้งความรู้ ปัญญาธรรม ศิลธรรม และวัฒนธรรม พัฒนาความรู้ สอดคล้องกับสภาพปัญหา และความต้องการของผู้เรียน พัฒนาความสามารถ ให้มีงานทำ ประกอบอาชีพได้อย่างมีคุณภาพ เป็นสมาชิกที่ดีของครอบครัว สังคม คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม สามารถพึ่งพาตนเองได้ รู้เท่าทันการเปลี่ยนแปลง (สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2553a) การศึกษาขั้นพื้นฐานจึงเน้นการส่งเสริมให้มีการรู้หนังสือ มีการเรียนการสอนตั้งแต่ระดับประถม มัธยมศึกษาตอนต้น ระดับมัธยมศึกษาตอนปลาย (สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2560) และการศึกษาเพื่อการพัฒนาชุมชนในเขตภูเขา (อาชัญญา รัตนอุบล, 2550) เป็นต้น โดยหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มีหลักการสำคัญ ดังนี้

- (1) เป็นหลักสูตรที่มีโครงสร้างยืดหยุ่นด้านสาระการเรียนรู้ เวลาเรียนและการ จัดการเรียนรู้โดยเน้นการบูรณาการเนื้อหาให้สอดคล้องกับวิถีชีวิต ความแตกต่างระหว่างบุคคล และ ชุมชนสังคม
- (2) ส่งเสริมให้มีการเทียบโอนผลการเรียนจากการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
- (3) ส่งเสริมให้ผู้เรียน ได้พัฒนาและเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิตโดย ตระหนักว่าผู้เรียนมีความสำคัญ สามารถพัฒนาตนเองได้ตามธรรมชาติและเต็มศักยภาพ
- (4) ส่งเสริมให้ภาคีเครือข่ายมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

นอกจากนี้หลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 โดยมีสาระการเรียนรู้ 5 สาระ ดังนี้

- (1) สาระทักษะการเรียนรู้เป็นสาระเกี่ยวกับการเรียนรู้ด้วยตนเอง การใช้แหล่งเรียนรู้ การจัดการความรู้ การคิดเป็นและการวิจัยอย่างง่าย
- (2) สาระความรู้พื้นฐานเป็นสาระเกี่ยวกับภาษาและการสื่อสาร คณิตศาสตร์วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
- (3) สาระการประกอบอาชีพเป็นสาระเกี่ยวกับการมองเห็นช่องทาง และการตัดสินใจประกอบอาชีพทักษะในอาชีพการจัดการอาชีพอย่างมีคุณธรรมและการพัฒนาอาชีพให้มั่นคง
- (4) สาระทักษะการดำเนินชีวิตเป็นสาระเกี่ยวกับปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง สุขภาพอนามัยและความปลอดภัยในการดำเนินชีวิต ศิลปะและสุนทรียภาพ
- (5) สาระการพัฒนาสังคมเป็นสาระที่เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ เศรษฐศาสตร์การเมืองการปกครองศาสนาวัฒนธรรมประเพณีหน้าที่พลเมือง และการพัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชนสังคม

โดยในแต่ละระดับชั้นใช้เวลาเรียน 4 ภาคเรียน ยกเว้นกรณีมีการเทียบโอนผลการเรียน ทั้งนี้ผู้เทียบโอนต้องลงทะเบียนเรียนในสถานศึกษาอย่างน้อย 1 ภาคเรียน (สำนักส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2555)

รูปแบบการเรียนการสอนเน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ โดยครูผู้สอนจะเป็นเพียงผู้จัดโอกาส และกระตุ้นให้ผู้เรียนแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเอง คิด วิเคราะห์ปัญหา (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย 2553) สอนให้ผู้เรียนเรียนรู้จากข้อมูลจริง และตัดสินใจบนฐานข้อมูลที่เพียงพอ และเชื่อถือได้ คือ พิจารณาจากข้อมูลรอบด้าน ทั้งข้อมูลของตนเอง ข้อมูลทางวิชาการ ข้อมูลจากชุมชน สังคมและสิ่งแวดล้อม (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. 2551) การจัดการเรียนรู้โดยการใช้ชุมชนเป็นฐาน การบูรณาการเนื้อหาเข้ากับวิถีชีวิตจริง ใช้เทคโนโลยีเป็นเครื่องมือ และมีวิธีการทำงานแบบโครงงาน สามารถเลือกวิธีการการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับตนได้ ประกอบด้วย การเรียนแบบชั้นเรียน การเรียนจากแบบเรียนด้วยตนเอง และการศึกษาทางไกล (สุมาลี สังข์ศรี, 2545)

1. การเรียนรู้แบบชั้นเรียน เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่สถานศึกษากำหนดรายวิชา เวลา สถานที่เรียนที่ชัดเจน การจัดการเรียนรู้นี้เหมาะสำหรับผู้เรียนที่มีเวลาเข้าชั้นเรียน
2. การเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่ผู้เรียนกำหนดแผนการเรียนรู้ของตนเองตามรายวิชาที่ตนสนใจ โดยมีครูเป็นที่ปรึกษา และให้คำแนะนำในการศึกษาหาความรู้ด้วยตนเอง หรือศึกษาหาความรู้เองจากภูมิปัญญา ผู้รู้ และสื่อต่าง ๆ
3. การเรียนรู้แบบทางไกล เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้จากสื่อต่างๆ โดยผู้เรียนและครูจะสื่อสารกันทางสื่ออิเล็กทรอนิกส์เป็นส่วนใหญ่ ถ้ามีความจำเป็นอาจพบกันเป็นครั้งคราว
4. การเรียนรู้แบบพบกลุ่ม เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่กำหนดให้ผู้เรียนมาพบกันโดยมีครูเป็นผู้อำนวยความสะดวก ดำเนินการทำให้เกิดกระบวนการกลุ่ม การอภิปรายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และหาข้อสรุปร่วมกัน การพบกลุ่มกำหนดให้มีการพบกลุ่มสัปดาห์ละไม่น้อยกว่า 3 ชั่วโมง และเป็นการพบกันระหว่างผู้เรียนกับครู เพื่อดำเนินการสอน การติดตามความก้าวหน้า การแก้ปัญหาการเรียนรู้ การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้เรียนด้วยกัน การนำเสนอผลการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองหรืองานกลุ่ม การนำเสนอโครงการกิจกรรมที่ได้รับมอบหมาย หรือการทดสอบความรู้ความเข้าใจในเนื้อหาสาระที่เรียนรู้ (สำนักบริการงานการศึกษานอกโรงเรียน, 2548)
5. การเรียนรู้ตามอัธยาศัย เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตามความต้องการและความสนใจ จากสื่อเอกสาร สื่ออิเล็กทรอนิกส์ หรือจากการฝึกปฏิบัติตามแหล่งการเรียนรู้ต่างๆ แล้วนำประสบการณ์มาเทียบโอนกับหลักสูตรการศึกษานอกระบบ
6. การเรียนรู้จากการทำโครงการ เป็นวิธีการจัดการเรียนรู้ที่ผู้เรียนกำหนดเรื่องโดยสมัครใจ ตามความสนใจ ความต้องการ หรือสภาพปัญหาที่จะนำไปสู่การศึกษาค้นคว้า ทดลอง ลงมือปฏิบัติจริง และมีการสรุปผลการดำเนินงานตามโครงการ โดยมีครูเป็นผู้ให้คำปรึกษา แนะนำ อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ และกระตุ้นเสริมแรงให้เกิดการเรียนรู้ โดย 3-5 คน ต่อ 1 โครงการต่อ 1 ภาคเรียน อาจเป็นโครงการบูรณาการกับหมวดวิชาอื่น หรือจัดทำขึ้นเฉพาะหมวดวิชา ขึ้นอยู่กับสถานศึกษาเห็นสมควร และผลการเรียนเป็นผ่าน/ไม่ผ่าน

7. การเรียนรู้รูปแบบอื่น สถานศึกษาสามารถออกแบบวิธีการจัดการเรียนรู้ในรูปแบบอื่นๆ ได้ตามความต้องการของผู้เรียน

การจัดการเรียนรู้นี้ สถานศึกษาและผู้เรียนร่วมกันกำหนดวิธีการเรียน โดยเลือกวิธีใดวิธีหนึ่ง หรือหลายวิธีก็ได้ ขึ้นอยู่กับความยากง่ายของเนื้อหา และสอดคล้องกับวิถีชีวิต และการทำงานของผู้เรียน (สำนักบริการงานการศึกษานอกโรงเรียน, 2550)

ส่วนการวัดและประเมินผลการเรียนตามหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 มีวัตถุประสงค์สำคัญ เพื่อนำผลการประเมินไปปรับปรุงแก้ไขส่งเสริมการเรียนรู้ พัฒนา ศักยภาพ ความก้าวหน้าทางด้านความรู้ ทักษะ กระบวนการคุณธรรม และค่านิยมอันพึงประสงค์ของผู้เรียนให้ บรรลุมาตรฐานการเรียนรู้ตามหลักสูตร และนำไปใช้ปรับปรุงแก้ไขการจัดกระบวนการเรียนรู้ให้มีประสิทธิภาพ ยิ่งขึ้น โดยมีการวัดผลและประเมินผลการเรียนใน 2 ลักษณะ ได้แก่

1. การวัดและประเมินผลการเรียนระดับสถานศึกษา มีการวัดผลทั้งด้านวิชาการ และด้านคุณธรรม จริยธรรม ซึ่งได้แก่ การวัดและประเมินผลการเรียนรายวิชา การประเมินกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิต การประเมินคุณธรรม สอดคล้องกับสาระและมาตรฐานการเรียนรู้ และผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

1.1 การประเมินผลรายวิชา เป็นการประเมินผลการเรียนรายวิชาควบคู่ไปกับการจัด กิจกรรมการเรียนรู้ เพื่อให้ทราบว่าผู้เรียนมีความก้าวหน้าด้านความรู้ ทักษะ กระบวนการคุณธรรม ค่านิยมอัน พึงประสงค์ มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนบรรลุตามมาตรฐานการเรียนรู้หรือไม่ โดยใช้เครื่องมือและวิธีการที่ หลากหลาย สอดคล้องกับสาระ มาตรฐานการเรียนรู้ และผลการเรียนรู้ที่คาดหวัง

1.2 การประเมินกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการประเมินสิ่งที่ผู้เรียนปฏิบัติเพื่อ พัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชน สังคม โดยพิจารณาทั้งเวลาการเข้าร่วมกิจกรรม การปฏิบัติกิจกรรม และผล จากการปฏิบัติกิจกรรมของผู้เรียนตามเกณฑ์ที่สถานศึกษากำหนด

1.3 การประเมินคุณธรรม เป็นการประเมินสิ่งที่ต้องการปลูกฝังให้เกิดในตัวผู้เรียน โดย ประเมินจากกิจกรรมการเรียนรู้ด้านการพัฒนาคน การพัฒนางาน การอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข การ พัฒนาคุณภาพชีวิต การเข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ในรายวิชาต่างๆ และกิจกรรมในลักษณะอื่นๆ ที่ สถานศึกษาจัดขึ้นเพื่อเสริมสร้างคุณธรรม

2. การประเมินคุณภาพการศึกษานอกระบบระดับชาติ โดยสถานศึกษาจะจัดให้ผู้เรียนเข้ารับการ ประเมินในภาคเรียนสุดท้าย ก่อนสอบปลายภาคของภาคเรียนของทุกระดับชั้น ในสาระการเรียนรู้ที่การศึกษา นอกระบบกำหนด โดยการประเมินนี้ไม่มีผลต่อการสอบผ่าน หรือไม่ผ่านของรายวิชาที่ผู้เรียนศึกษาอยู่ การ ประเมินผลการศึกษานอกระบบระดับชาตินี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อนำผลการประเมินมาใช้ในการวางแผนปรับปรุง และพัฒนาคุณภาพการศึกษานอกระบบต่อไป (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบ และการศึกษาตาม อัจฉริยะ. 2555)

การจบหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2551 ในแต่ละระดับ การศึกษามีเกณฑ์การจบ ดังนี้

1. ผ่านการประเมิน และได้รับการตัดสินการเรียนตามเกณฑ์ที่สถานศึกษากำหนดทั้ง 5 สารการเรียนรู้ และตามจำนวนหน่วยกิตที่กำหนดตามโครงสร้างหลักสูตร
2. ผ่านกระบวนการประเมินกิจกรรมพัฒนาคุณภาพชีวิต ไม่น้อยกว่า 200 ชั่วโมง
3. ผ่านกระบวนการประเมินคุณภาพการศึกษานอกระบบระดับชาติ

หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานของการศึกษานอกระบบนี้ มุ่งให้ประชาชนผู้พลาดโอกาสทางการศึกษา ในระบบโรงเรียน หรือผู้ที่ลืมนั่งเรือได้รับความรู้พื้นฐาน สามารถอ่านออกเขียนได้ คล้ายการศึกษาในระบบ สายสามัญ โดยมีการดำเนินการที่ยืดหยุ่น และเนื้อหาสอดคล้องกับชีวิตประจำวัน สภาพชีวิตจริง

2. การศึกษานอกระบบเพื่อพัฒนาทักษะอาชีพ เป็นการศึกษาเพื่อพัฒนาความรู้ เจตคติ

ความสามารถและมีทักษะในการประกอบอาชีพของบุคคล ทักษะที่เป็นประโยชน์ต่อการประกอบอาชีพ หรือนำความรู้นั้นมาปรับปรุงอาชีพที่ประกอบอยู่ หรือการสร้างอาชีพใหม่ ทักษะด้านวิชาชีพสาขาต่างๆ ประกอบด้วย ทักษะเกี่ยวกับการปฏิบัติงาน การใช้เทคโนโลยีสารสนเทศพื้นฐาน การคิดแก้ปัญหา การสื่อสาร และทักษะเกี่ยวกับความปลอดภัยในอาชีพ มีคุณลักษณะที่สำคัญในเรื่องความซื่อสัตย์สุจริต ความคิดเชิงบวก ความมุ่งมั่นในการทำงาน การทำงานร่วมกับผู้อื่น การรักษาสິงแวดล้อม และการคำนึงถึงประโยชน์ส่วนรวม มากกว่าส่วนตน (กลุ่มส่งเสริมปฏิบัติการ สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2559) เพื่อให้บุคคลสามารถเข้าสู่อาชีพ สามารถประกอบอาชีพ หรือพัฒนาอาชีพ ของตนเองได้ โดยพิจารณาถึง ความต้องการ ความสนใจในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตาม อัธยาศัย, 2561) วิชาชีพที่เปิดสอนมีหลายสาขาวิชา ได้แก่ เกษตรกรรม อุตสาหกรรม หัตถกรรม พาณิชยกรรม ช่างไฟฟ้า ช่างซ่อมวิทยุ-โทรทัศน์ คอมพิวเตอร์ ช่างยนต์ ช่างตัดเย็บเสื้อผ้า อาหาร ขนม การเลี้ยงสัตว์ เป็นต้น (สุมาลี สังข์ศรี, 2545) โดยผู้สอนอาจเป็นผู้ประกอบอาชีพ หรือมีความสำเร็จในการประกอบอาชีพ หรือเป็นผู้ประกอบการ หรือภูมิปัญญา การจัดการกระบวนการเรียนรู้เน้นการปฏิบัติจริง และการเรียนรู้จาก วิทยากรหรือผู้รู้ที่ประกอบอาชีพนั้น ๆ

โดยสำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยมีนโยบายเร่งด่วนเพื่อร่วมขับเคลื่อน ยุทธศาสตร์การพัฒนาประเทศ ด้วยการพัฒนาทักษะอาชีพ โดยกำหนดยุทธศาสตร์ด้านการสร้าง ความสามารถในการแข่งขัน เร่งรัดดำเนินการจัดการศึกษาอาชีพเพื่อยกระดับทักษะอาชีพของประชาชนผู้มีมือ แร่งงาน

1) จัดการศึกษาอาชีพเพื่อการมีงานทำที่สอดคล้องกับศักยภาพของชุมชน และความต้องการของ ตลาด ให้ประชาชนสามารถนำไปประกอบอาชีพได้จริง โดยให้เน้นหลักสูตรการศึกษาอาชีพช่วงพื้นฐาน โดย ประยุกต์ใช้เทคโนโลยีในการจัดการเรียนการสอนด้านอาชีพ เช่น การเรียนผ่าน Youtube การเรียนผ่าน Facebook Live ระบบการเรียนรู้ในระบบเปิดสำหรับมหาชน (Massive Open Online Courses : MOOCs) คอมพิวเตอร์ช่วยสอน (Computer Assisted Instruction : CAI) เป็นต้น รวมถึงสนับสนุนให้เกิดระบบการ ผลิต ที่ครบวงจร และเปิดพื้นที่ส่วนราชการเป็นที่แสดงสินค้าของชุมชนเพื่อเป็นการสร้างรายได้ให้กับชุมชน

2) บูรณาการความร่วมมือในการพัฒนาฝีมือแรงงานกับสำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา ผ่านศูนย์ประสานงานการผลิตและพัฒนากำลังคนอาชีวศึกษาภาคทั่วประเทศ เพื่อมุ่งพัฒนาทักษะของประชาชน โดยใช้ประโยชน์จากศักยภาพและภูมิสังคมเฉพาะของพื้นที่ และดำเนินการเชิงรุกเพื่อเสริมจุดเด่นในระดับภาค ในการเป็นฐานการผลิตและบริการที่สำคัญ รวมถึงมุ่งเน้นสร้างโอกาสในการสร้างรายได้ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการของตลาดแรงงานทั้งภาคอุตสาหกรรมและบริการ

3) พัฒนากลุ่มอาชีพพื้นฐานที่รองรับการพัฒนาเขตเศรษฐกิจพิเศษ เช่น เขตพัฒนาพิเศษ ภาคตะวันออก เขตเศรษฐกิจตะวันออก ที่สามารถพัฒนาศักยภาพไปสู่ระดับฝีมือแรงงาน

4) พัฒนาทักษะและส่งเสริมให้ประชาชนประกอบธุรกิจการค้าออนไลน์ (พาณิชย์อิเล็กทรอนิกส์) มีการใช้ความคิดสร้างสรรค์เชิงนวัตกรรมในการประกอบอาชีพ สร้างทักษะอาชีพที่สูงขึ้นให้กับประชาชน เพื่อร่วมขับเคลื่อนเศรษฐกิจดิจิทัล

5) ส่งเสริมให้ประชาชนใช้เทคโนโลยีในการทำช่องทางเผยแพร่และจำหน่ายผลิตภัณฑ์ของวิสาหกิจชุมชนให้เป็นระบบครบวงจรและสนับสนุนการจำหน่ายสินค้าและผลิตภัณฑ์ผ่านศูนย์จำหน่ายสินค้าและผลิตภัณฑ์ ออนไลน์ กศน. (ONIE Online Commerce Center : OOCC) เพื่อจำหน่ายสินค้าออนไลน์ระดับตำบล รวมทั้ง ดำเนินการเปิดศูนย์ให้คำปรึกษา OOCC กศน. เพื่อเปิดช่องทางในการให้คำปรึกษากับประชาชนเกี่ยวกับการค้า ออนไลน์เบื้องต้น

6) พัฒนาทักษะภาษาอังกฤษเพื่อการสื่อสารของประชาชนในรูปแบบต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรม โดยเน้นทักษะภาษาเพื่ออาชีพ ทั้งในภาคธุรกิจ การบริการ และการท่องเที่ยว รวมทั้งพัฒนาสื่อการเรียนการสอนภาษาอังกฤษ เพื่อส่งเสริมการใช้ภาษาเพื่อการสื่อสารและการพัฒนาอาชีพ (สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2562)

การจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ แบ่งเป็น 2 ระดับ คือ 1) ระดับการพัฒนาอาชีพเพื่อการทำมาหากิน 2) ระดับการพัฒนาต่อยอดอาชีพเดิม โดยสามารถมีรูปแบบการเรียนการสอนพัฒนาทักษะอาชีพ 3 รูปแบบ ดังนี้

1. การฝึกทักษะอาชีพ เป็นการฝึกหลักสูตรระยะสั้น เวลาเรียนขึ้นอยู่กับความรู้ที่จัด และความต้องการของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ไปใช้ประโยชน์ในการประกอบอาชีพได้
2. การพัฒนาอาชีพ เป็นการจัดการศึกษาในลักษณะกลุ่มพัฒนาอาชีพ ผู้ที่มีอาชีพประเภทเดียวกันมารวมกันตั้งกลุ่มเพื่อพัฒนาอาชีพที่ทำอยู่ให้ดีขึ้น มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ ตลอดจนแสวงหาความรู้ และประสบการณ์ร่วมกัน โดยมีวิทยากรมาให้ความรู้เป็นครั้งคราวตามความต้องการ และมีการระดมทุนทางสังคมมาใช้ในการจัดกิจกรรมภายในกลุ่มด้วย
3. การพัฒนาอาชีพด้วยเทคโนโลยี เป็นการจัดการเรียนที่มุ่งเน้นให้มีการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนาอาชีพที่ทำอยู่เพื่อให้มีรายได้เพิ่มขึ้น หรือนำมาช่วยในการประกอบอาชีพให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

การจัดการศึกษาต่อเนื่อง กรมส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ได้มีการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาอาชีพ โดยมีวิธีการจัด 2 รูปแบบ คือ รูปแบบกลุ่มสนใจ และรูปแบบชั้นเรียนวิชาชีพ (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2561)

กิจกรรมการเรียนรู้รูปแบบกลุ่มสนใจมี 2 ลักษณะ คือ

1. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามความต้องการและความสนใจที่มีการรวมกลุ่มกันของผู้เรียน หลักสูตรไม่เกิน 30 ชั่วโมง โดยมีผู้เรียนจำนวนกลุ่มละ 6 คนขึ้นไป มีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

1). ประชาสัมพันธ์แก่ประชาชน สถานศึกษาประชาสัมพันธ์กิจกรรมการศึกษาต่อเนื่องในสถานศึกษาหรือ สอบถามความต้องการ ความสนใจของประชาชนกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้กลุ่มเป้าหมายมีความเข้าใจ ภารกิจของสถานศึกษาด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น แผ่นพับ เวทีชาวบ้าน ผ่านผู้นำชุมชน หอกระจายข่าว หรือช่องทาง Website facebook LINE เป็นต้น

2). รวมกลุ่มผู้เรียน ประชาชนที่มีความสนใจ ต้องการเรียนเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ตรงกัน รวมตัวอย่างน้อยกลุ่มละ 6 คนขึ้นไป จัดทำรายชื่อผู้เรียนในใบลงทะเบียน เพื่อประสานสถานศึกษา

3). จัดหา หรือจัดทำหลักสูตร

3.1 สถานศึกษาจัดหาหลักสูตรเนื้อหาที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน โดยหลักสูตรต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการสถานศึกษาและผู้บริหารสถานศึกษา อนุมัติหลักสูตร

3.2 สถานศึกษาจัดหาวิทยากร ที่มีความรู้และหรือมีประสบการณ์ในการจัดการเรียนรู้และเนื้อหาตามหลักสูตร และให้วิทยากรเขียนใบสมัครเป็นวิทยากรการจัดการศึกษาต่อเนื่อง

4). จัดการเรียนรู้ วัดและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

4.1 สถานศึกษาจัดเตรียมสถานที่ วัสดุอุปกรณ์รวมทั้งจัดเตรียมความพร้อมของ ผู้เรียน ในการเรียนรู้

4.2 วิทยากรจัดเตรียมสื่อและจัดกระบวนการเรียนรู้ตามหลักสูตรโดยจัดเตรียม เอกสารการ จัด ดังนี้ ใบลงเวลาวิทยากร ใบลงเวลาผู้เรียน เกณฑ์การให้คะแนนแบบประเมินความพึงพอใจ

5). จัดทำหลักฐานการจบหลักสูตร วิทยากรรวบรวมหลักฐานการเข้าเรียนของผู้เรียนแต่ละครั้ง การวัดและ ประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน พร้อมทั้งจัดทำรายงานผลการจบหลักสูตร เสนอผู้บริหาร สถานศึกษาเพื่ออนุมัติการจบหลักสูตร และออกหลักฐานการจบหลักสูตรตามแบบ วุฒิบัตรผู้ผ่านการเรียนรู้

2. การจัดกิจกรรมการเรียนรู้ตามภารกิจ ผู้เรียนสมัครเรียน ณ สถานที่จัดโดยผู้เรียนไม่มีการรวมกลุ่มสนใจ สมัครเรียน ณ สถานที่จัด สถานศึกษาจัดเตรียมวิทยากร และวัสดุอุปกรณ์ เช่น อ่างเอกลีโอนที่ จังหวัดเคลื่อนที่ การร่วมจัดกิจกรรมร่วมกับหน่วยงานอื่นจัดกิจกรรม หลักสูตรไม่เกิน 5 ชั่วโมง โดยมีรูปแบบกลุ่มสนใจ เป็นการจัดการศึกษาหลักสูตรที่สถานศึกษาจัดขึ้น เพื่อมุ่งพัฒนาคุณภาพชีวิต และส่งเสริมการเรียนรู้ของประชาชน โดยหลักสูตรมีความยืดหยุ่นด้านเนื้อหา สาระ ระยะเวลาเรียน และสถานที่

ตามความต้องการและความจำเป็นของกลุ่มเป้าหมาย หรือชุมชน หรือนโยบายของทางราชการ โดยมีขั้นตอนการดำเนินการ ดังนี้

1. วิเคราะห์สภาพปัญหาและความต้องการเรียนรู้เบื้องต้นของกลุ่มเป้าหมาย สถานศึกษา วิเคราะห์สภาพปัญหาของชุมชน และความต้องการเรียนรู้ของ กลุ่มเป้าหมาย จากข้อมูลพื้นฐานของชุมชน ตามบริบทของพื้นที่ และกิจกรรมเฉพาะกิจ ด้วยวิธีการ ที่หลากหลาย เช่น วิเคราะห์เอกสาร การทำเวทีประชาคม เวที เป็นต้น เพื่อนำมาใช้ในการวางแผนการ จัดการเรียนรู้ให้แก่กลุ่มเป้าหมาย

2. จัดทำหรือจัดทำหลักสูตร และจัดทำวิทยากร สถานศึกษา จัดทำหลักสูตรที่มีเนื้อหา สอดคล้องกับผลการวิเคราะห์จากข้อ 1 หรือจัดทำหลักสูตรใหม่ (กรณีที่ไม่มี) โดยผ่านความเห็นชอบของ คณะกรรมการสถานศึกษา และผู้บริหารสถานศึกษานุมัติหลักสูตร รวมทั้งจัดทำวิทยากร

3. จัดกระบวนการเรียนรู้ วัดและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน

3.1 วิทยากรจัดทำแผนการจัดเรียนรู้สอดคล้องกับหลักสูตร จัดเตรียมเอกสาร ที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วย บัญชีลงเวลาของผู้เรียน /บัญชีลงเวลาของวิทยากร แบบประเมินผลการ เรียนรู้ ของผู้เรียนเป็นรายบุคคล เช่น แบบทดสอบ แบบสังเกต เกณฑ์การให้คะแนน แบบประเมิน ความพึงพอใจ

3.2 สถานศึกษา นิเทศ ติดตามการจัดกระบวนการเรียนรู้ของวิทยากรให้ เป็นไปตาม แผนการจัดการเรียนรู้

4. จัดทำหลักฐานการจบหลักสูตร วิทยากร รวบรวมหลักฐานการเข้าเรียน การประเมินผลการ เรียนรู้ของผู้เรียน พร้อมทั้งจัดทำทะเบียนผู้จบหลักสูตร เสนอผู้บริหารสถานศึกษาเพื่ออนุมัติการจบหลักสูตร และออกหลักฐานการจบหลักสูตร

รูปแบบชั้นเรียนวิชาชีพ

รูปแบบชั้นเรียนวิชาชีพ เป็นการจัดการศึกษาหลักสูตรวิชาชีพที่สถานศึกษาจัดขึ้น เพื่อมุ่งพัฒนา ให้ผู้เรียนสามารถนำความรู้ดังกล่าวไปประยุกต์ใช้ในการประกอบอาชีพ และพัฒนาต่อยอด อันจะนำไปสู่การ พัฒนาคุณภาพชีวิต แก้ปัญหาของผู้เรียนได้อย่างเป็นรูปธรรม การพึ่งพาตนเองอย่างยั่งยืน และการพัฒนา ชุมชนให้เข้มแข็ง การจัดการศึกษาหลักสูตรชั้นเรียนวิชาชีพใช้เวลาในการเรียนรู้ตั้งแต่ 31 ชั่วโมงขึ้นไป โดยมี ผู้เรียนกลุ่มละ 11 คนขึ้นไป แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

1. ชั้นเรียนระยะสั้น เป็นการจัดหลักสูตรตั้งแต่ 31-100 ชั่วโมง

2. ชั้นเรียนระยะยาว เป็นการจัดหลักสูตร 100 ชั่วโมงขึ้นไป

ขั้นตอนการดำเนินงานการจัดการศึกษานอกระบบ รูปแบบชั้นเรียนวิชาชีพ มีดังนี้

1. สำรวจความต้องการ/ประชาสัมพันธ์/รับสมัคร ครู กศน.ตำบล หรือผู้ที่ศึกษามอบหมาย เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบดำเนินการ การสำรวจความต้องการและสนใจของกลุ่มเป้าหมาย ด้วยวิธีการต่างๆ เช่น เคาะประตูบ้าน/แจก แผ่นพับ เสียงตามสาย/ออกอากาศทางวิทยุ โทรศัพท์อินเทอร์เน็ต เว็บไซต์/เฟสบุ๊ก เวที

ชาวบ้าน รายงานการประชุม และอื่นๆ ตามบริบทของพื้นที่ หรือนำข้อมูลจากแผนจุลภาคของ กศน.ตำบล มาใช้โดยรับสมัครผู้ที่มีความต้องการสนใจด้านอาชีพในเรื่องเดียวกันตั้งแต่ 11 คนขึ้นไป

2. จัดทำ/จัดทำหลักสูตร และจัดหาวิทยากร

2.1 การจัดทำหรือจัดทำหลักสูตร ดำเนินการได้ 2 วิธี คือ

2.1.1 จัดทำหลักสูตรที่มีอยู่แล้ว ทั้งนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการสถานศึกษาพร้อมระบุจำนวนชั่วโมงในหลักสูตร และเสนอผู้บริหารสถานศึกษาเพื่อ อนุมัติใช้หลักสูตร

2.1.2 กรณีที่ไม่มีหลักสูตรอยู่เดิม ให้สถานศึกษาจัดทำหลักสูตร ที่สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน พร้อมระบุจำนวนชั่วโมงในหลักสูตร ทั้งนี้ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการสถานศึกษา และเสนอผู้บริหารสถานศึกษาเพื่ออนุมัติใช้หลักสูตร

2.2 จัดหาวิทยากรให้ตรงตามเนื้อหาหลักสูตร วิทยากรควรเป็นผู้ที่มีคุณวุฒิ หรือเกียรติบัตรรับรองโดยมีหลักฐานอื่นๆ ที่แสดงว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถ และทักษะ ในสาขาวิชา หรือหลักสูตรนั้น เป็นผู้ที่มีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่ผู้เรียนได้

3. การจัดการเรียนรู้/วัดและประเมินผล

3.1 วิทยากรจัดทำแผนการจัดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับหลักสูตร สถานศึกษา กำกับ ติดตาม การจัดการกระบวนการเรียนรู้ของวิทยากรให้เป็นไปตามแผนการจัดการเรียนรู้

3.2 วิทยากร วัดและประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียนเป็นรายบุคคล โดยใช้เครื่องมือวัดผลการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของหลักสูตร เช่น แบบทดสอบ แบบสังเกต และเกณฑ์การให้คะแนน เป็นต้น

4. การจบหลักสูตรและออกหลักฐานการจบหลักสูตรแก่ผู้เรียน วิทยากรรวบรวมหลักฐานการเรียน การวัด และประเมินผลการเรียนรู้ของผู้เรียน ให้ครูการศึกษาในระบบตำบลเจ้าหน้าที่ของสถานศึกษา เสนอผู้มีอำนาจอนุมัติการจบหลักสูตรและออกหลักฐานใบสำคัญผู้ผ่านการเรียนรู้ (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2561)

การฝึกวิชาชีพจัดโดยหลายหน่วยงานทั้งภาครัฐ เอกชน สมาคมมูลนิธิ เช่น สถาบันฝีมือแรงงาน กรมอาชีวศึกษา วิทยาลัยสารพัดช่าง กรมส่งเสริมอุตสาหกรรม โรงเรียนฝึกอาชีพของเอกชน (สุมาลี สังข์ศรี, 2545)

การศึกษานอกระบบเพื่อพัฒนาทักษะอาชีพ เป็นการจัดการศึกษาเพื่อสร้างอาชีพ หรือพัฒนาอาชีพที่ทำอยู่ของกลุ่มเป้าหมาย โดยคำนึงถึงความต้องการในการเรียนรู้ สภาพความเป็นอยู่ วิถีชีวิต โดยส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มอาชีพ ภูมิปัญญาท้องถิ่น สร้างเครือข่ายอาชีพที่มีระบบการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน เพื่อให้บุคคล และชุมชนร่วมกันแก้ปัญหาการว่างงาน และเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับเศรษฐกิจชุมชน

สรุปได้ว่า การศึกษานอกระบบมีการจัดทั้งให้ความรู้พื้นฐาน และการพัฒนาอาชีพ ให้กับกลุ่มเป้าหมายผู้ด้อยโอกาสทางการศึกษาหรือผู้ที่ต้องการพัฒนาตนเอง โดยมีรูปแบบการเรียนรู้ที่ยืดหยุ่น ทั้ง

ในเรื่องของหลักสูตร วิธีการจัดการเรียนการสอน ระยะเวลาการเรียนรู้ คำนึงถึงความต้องการ ความสนใจของผู้เรียน สภาพความเป็นอยู่ เน้นเพื่อการนำไปใช้ได้ทันที

การศึกษาตามอัธยาศัย (Informal Education)

ความหมายการศึกษาตามอัธยาศัย

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 มาตรา 15 ให้ความหมายของ การศึกษาตามอัธยาศัย ว่าเกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิตของบุคคล ทั้งที่มีอยู่ในตนหรือพัฒนาตนเอง เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่นๆ เพื่อแก้ปัญหา และพัฒนาคุณภาพชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2542)

สมาลี สังข์ศรี (2545) กล่าวว่า การศึกษานอกระบบประเภทให้ความรู้ทั่วไป และให้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นปัจจุบัน เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในด้านต่างๆ เช่น ความรู้ด้านสุขภาพ กฎหมาย ศาสนา สิ่งแวดล้อม การเมือง เศรษฐกิจ เป็นต้น การศึกษานี้ในปัจจุบันเรียกว่า “การศึกษาตามอัธยาศัย”

การศึกษาตามอัธยาศัยในความหมายของพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551 หมายความว่า กิจกรรมการเรียนรู้ในวิถีชีวิตประจำวันของบุคคล ซึ่งบุคคลสามารถเลือกที่จะเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต ตามความสนใจ ความต้องการ โอกาส ความพร้อม และศักยภาพในการเรียนรู้ของแต่ละบุคคล (กระทรวงศึกษาธิการ, 2551)

คมกฤษ จันทรวง (2551) กล่าวว่า การศึกษาตามอัธยาศัยมีความหมายเกี่ยวกับการจัดการศึกษาเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนในสังคมทุกช่วงวัย โดยเป็นการศึกษาตามความต้องการ ความสนใจ และความพอใจของผู้เรียน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการดำรงชีวิตประจำวัน เพื่อให้บุคคลสามารถพึ่งตนเองได้ มีความรู้ ทักษะในการแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง สามารถนำความรู้ที่ได้รับมาปรับใช้กับชีวิตจริง และตอบสนองกับความเปลี่ยนแปลง เพื่อนำไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society)

การศึกษาตามอัธยาศัย คือ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากวิถีชีวิตของมนุษย์ สืบสมจากประสบการณ์ในด้านต่างๆ ทั้ง ทำงาน , บุคคลอื่น , ครอบครัว ตลอดจนจากแหล่งความรู้ต่างๆ เป็นต้น เป็นวิธีเพิ่มพูนความรู้ , ทักษะ ความสามารถ รวมถึงพัฒนาคุณภาพชีวิต โดยมีลักษณะสำคัญอันเห็นเด่นชัด คือ ปราศจากหลักสูตร , ไม่มีเวลาเรียนแน่นอน , ไม่จำกัดอายุ , ไม่ต้องลงทะเบียน , ไม่มีรับประกาศนียบัตร ตลอดจนไม่มีสถานที่แน่นอน สามารถเรียนที่ไหนก็ได้ เกิดขึ้นได้ , ทุกที่ , ทุกเวลา , ไม่มีจำกัดตายตัว ลักษณะการเรียนส่วนมากเป็นการเรียนเพื่อเพิ่มความรู้ให้เกิดความกว้างขวาง สามารถเรียนได้ตลอดเวลาและตลอดชีวิต รวมทั้งสามารถเรียนรู้ได้จากสื่อต่างๆ อย่างไม่ชอบเขต เช่น วิทยุ , โทรทัศน์ , ภาพยนตร์ , สื่อสิ่งพิมพ์ต่างๆ รวมทั้งแหล่งออนไลน์ทางอินเทอร์เน็ต ที่ในปัจจุบันนี้เข้าถึงง่ายมาก และมีความสำคัญเป็นอันดับต้นๆของโลก (EDUCATION CENTER, 2561)

การศึกษาตามอัธยาศัย หมายถึง การจัดบรรยากาศการเรียนรู้ให้ประชาชนหรือผู้รับบริการได้เกิดกระบวนการการเรียนรู้ด้วยตัวเอง ผ่านสื่อ กระบวนการเทคโนโลยี เช่น ระบบการเรียนการสอนทางไกล การเรียนผ่านระบบดิจิทัล นิทรรศการห้องสมุด ศูนย์วิทยาศาสตร์ ศูนย์ฝึกอาชีพ เพื่อให้ประชาชนหรือผู้รับบริการได้ศึกษาหาความรู้ได้ด้วยตนเองตามความต้องการ เพื่อให้เกิดกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เชื่อมโยงกับการพัฒนาทักษะอาชีพ นำไปใช้ประโยชน์ในการเทียบโอนของการศึกษาพื้นฐาน ที่สำคัญคือต้องตรงกับความต้องการของผู้เรียน หน่วยงาน และของรัฐบาล เช่น เรื่อง Smart Farmer โดยนำโครงการไทยนิยมยั่งยืน เป็นตัวตั้ง หรือเรื่อง Digital Literacy เป็นต้น (โพสตุญเดย์, 2562)

การศึกษาตามอัธยาศัย หมายถึงการศึกษาที่ผู้เรียนสามารถเลือกเรียนรู้ได้ตามความสนใจของตัวเอง เรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพ เรียนตามความพร้อมและโอกาส ไม่มีการกำหนดเวลา ไม่มีข้อจำกัดเรื่องใดๆ มีหรือไม่มีมีการรับรองมาตรฐานการศึกษาก็ได้ เรียนรู้ได้ตลอดเวลา ศึกษาเพิ่มเติมได้ด้วยตนเอง การศึกษาตามอัธยาศัยนี้ยังรวมถึงประสบการณ์การทำงานที่สั่งสมจนเกิดเป็นความรู้, การแลกเปลี่ยนประสบการณ์, การพูดคุย, การศึกษาอย่างไม่เป็นทางการ, การศึกษาตลอดชีวิต, การเรียนพิเศษ, การเรียนคอร์สออนไลน์ตามความสนใจ, การเข้าเวิร์คชอปต่างๆ เป็นต้น (ธาดา ราชกิจ, 2563).

การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสมัครใจ ความต้องการ ความพอใจ ความจากประสบการณ์จากการทำงาน จากบุคคล จากครอบครัว จากชุมชน จากสื่อ และ จากแหล่งความรู้ต่าง ๆ เพื่อเพิ่มพูนความรู้ทักษะ และการพัฒนาคุณภาพชีวิต เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลงของโลก ไม่มีหลักสูตรและเวลาเรียนที่แน่นอน สามารถเรียนได้ตลอดเวลาและเกิดขึ้นในทุกช่วงวัยตลอดชีวิต

ความมุ่งหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย

วิศนี ศิลตระกูล และอมรา ปฐภิญโญบุรณ์ (2544) กล่าวว่า เป้าหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย คือ การให้ผู้เรียนสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลา เพื่อให้บุคคลมีโอกาสแสวงหาและรับความรู้ ทักษะ ทศนคติ ความเข้าใจ อันจะนำไปสู่การพัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม

วรรัตน์ อภินันท์กุล (2556) อธิบายว่าเป้าหมายหลักของการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อการพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง และเพื่อตอบสนองความพึงพอใจ และนันทนาการของบุคคลแต่ละคนมากกว่าการเพิ่มพูนความรู้เชิงวิชาการ

ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เขตสายไหม (2558) กล่าวถึงความมุ่งหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยว่า มุ่งจัดและส่งเสริมกิจกรรมการเรียนรู้ ให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของประชาชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้ได้รับข่าวสารข้อมูลที่จำเป็น และทันสมัยต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลกปัจจุบัน สามารถแสวงหาความรู้ได้ด้วยตนเอง การเรียนรู้ตลอดชีวิต โดยผ่านแหล่งความรู้ต่าง ๆ อาทิเช่น ห้องสมุดประชาชน ศูนย์วิทยาศาสตร์ ศูนย์การเรียนชุมชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน รายการวิทยุ โทรทัศน์เพื่อการศึกษา ตลอดจนการให้บริการผ่านสื่อสารมวลชนด้านอื่น ๆ

ธาดา ราชกิจ (2563) กล่าวในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ว่า องค์กรต้องให้การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ โดยสอดคล้องกับเป้าหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย ที่ว่า

- 1.) ผู้เรียนได้รับความรู้และทักษะพื้นฐานในการแสวงหาความรู้ที่จะเอื้อต่อการเรียนรู้ตลอดชีวิต
- 2.) ผู้เรียนได้เรียนรู้สาระที่สอดคล้องกับความสนใจและความจำเป็นในการยกระดับคุณภาพชีวิต ทั้งในด้านการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม
- 3.) ผู้เรียนสามารถนำความรู้ที่ได้รับไปใช้ประโยชน์และเทียบโอนผลการเรียนกับการศึกษาในระบบและการศึกษานอกระบบ

ความมุ่งหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อให้แสวงหาความรู้ เพื่อการพัฒนาตนเอง หรือแสวงหาความบันเทิงเพื่อตอบสนองต่อตามความต้องการ ความสนใจของแต่ละบุคคล อีกทั้งการเรียนรู้ที่ทันสมัย มีความเป็นปัจจุบันอย่างทันท่วงที

รูปแบบ วิธีการศึกษาตามอัธยาศัย

อุดม เขยกิจวงศ์ (2544) กล่าวว่ารูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัย แบ่งตามลักษณะการเรียนรู้ได้ 2 รูปแบบ ดังนี้

1. การเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยการศึกษาค้นคว้าจากแหล่งความรู้ต่างๆ รวมถึงการศึกษาจากภูมิปัญญาท้องถิ่น
2. การเรียนรู้จากกิจกรรมการเรียนการสอนที่มีการจัดตามหลักสูตร มีรูปแบบ และวัตถุประสงค์การเรียนรู้ แต่ผู้เรียนรู้ตามอัธยาศัย คือ การเลือกเรียนตามความสนใจ และความต้องการของตนเอง

กรมการศึกษานอกโรงเรียน (2544) แบ่งรูปแบบ วิธีการการศึกษาตามอัธยาศัยออกเป็น 4 รูปแบบ ดังนี้

1. การศึกษาตามอัธยาศัยในวิถีชีวิต คือ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติในวิถีชีวิต และเป็นกระบวนการตลอดชีวิตที่บุคคลได้รับความรู้ ทักษะ ทักษะคติ จากประสบการณ์ที่พบในชีวิตประจำวัน และการมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อม ไม่ใช่การจัดการศึกษาโดยตรงเป็นการเรียนรู้จากความสัมพันธ์กับครอบครัว สภาพแวดล้อม สังคม ชุมชน และสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เป็นต้น

2. การศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นการจัดการศึกษาโดยองค์กร หรือสถาบัน เพื่อจุดประสงค์ทางการศึกษาทั้งทางตรงและทางอ้อม เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของผู้เรียนรู้ ได้แก่ โปรแกรมเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตในโรงเรียน หรือสถาบันการศึกษา ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น ศาสนสถานและแหล่งศิลปวัฒนธรรมต่างๆ แหล่งนันทนาการ ศูนย์กีฬา สวนสาธารณะ หน่วยงานบริการของรัฐ สำนักงานเกษตร ศูนย์การแพทย์และสาธารณสุข เรือนจำ และองค์กรเอกชน

3. การศึกษาตามอัธยาศัยตามธรรมชาติและสังคม เป็นกิจกรรมที่ครอบคลุมการพัฒนาชุมชน และการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติแบบยั่งยืน รวมทั้งกิจกรรมเสริมสร้างวัฒนธรรมประชาธิปไตยในรูปแบบเวทีชาวบ้าน การรณรงค์ การทำประชาพิจารณ์ การทำจดหมายข่าว การสำรวจชุมชน การส่งเสริมการเรียนรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาเศรษฐกิจแบบพอเพียง และกิจกรรมสำรวจชุมชนเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิต เป็นต้น และกิจกรรมประเภทใช้สภาพแวดล้อมเป็นสื่อเพื่อการเรียนรู้ เช่น โครงการอนุรักษ์แม่น้ำคูคลอง เป็นต้น

4. การศึกษาตามอัธยาศัย โดยอาศัยงานวัฒนธรรม เป็นการผสมผสานการเล่น การแสดงออก และการเลียนแบบท่าทาง ซึ่งสามารถถ่ายทอดผ่านงานศิลปะการแสดง ตามแนวคิดการเรียนรู้เล่น (Play+Learn=PLEARN) การศึกษาปนความบันเทิง (Edutainment) เช่น สื่อพื้นบ้าน การแสดงละครใบ้ การแสดงหุ่น การแสดงแบบจำลอง เป็นต้น (วรรัตน์ อภินันท์กุล 2556)

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 ยังได้ระบุไว้ว่า การศึกษาตามอัธยาศัย เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อมและโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือแหล่งความรู้อื่น ๆ (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี. 2545) ประกอบด้วย

- การเรียนรู้ตามอัธยาศัยจากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ เช่น ห้องสมุด พิพิธภัณฑ์ศูนย์วิทยาศาสตร์ รวมทั้งสื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์หนังสือพิมพ์นิตยสาร เป็นต้น

- การเรียนรู้ตามอัธยาศัยจากเครือข่ายการเรียนรู้ ในชุมชน เช่น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ห้องสมุดประชาชนประจำอำเภอ ศูนย์สุขภาพชุมชน และแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ ในชุมชน

- การศึกษาจากแหล่งเรียนรู้อื่น ๆ ได้แก่ 1) แหล่ง ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่แสดงถึงวัฒนธรรมและองค์ความรู้ในแต่ละชุมชน 2) สื่อท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในการถ่ายทอดความรู้และค่านิยม ของสังคมโดยผ่านศิลปะการแสดงในรูปแบบต่าง ๆ 3) ครอบครัวซึ่งถือได้ว่าเป็นแหล่งความรู้ของผู้เรียนตั้งแต่แรกเกิด และ 4) เครือข่ายกิจกรรมพิเศษ ต่าง ๆ

รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย เนื่องจากการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยมีลักษณะไม่เป็นทางการไม่มีการกำหนดแบบแผนชัดเจน ไม่มีการแบ่งระดับการศึกษาไม่มีชั้นเรียนและรายวิชา ดังนั้นรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีหลากหลายและอาจเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาย่อย (sub-set) ในบริบทของการจัดการศึกษาประเภทต่างๆ ในรูปแบบที่แฝงเร้นอยู่ในการทำกิจกรรมประจำวัน การทำงาน การทำมาหากิน การสัมผัสธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ปวีณา วิจิตรพร, 2554)

คมกฤษ จันทรวง (2551) ได้จำแนกรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ 3 รูปแบบ ได้แก่

1. การเรียนรู้ในชีวิตประจำวัน (Tacit Learning) หมายถึง การรู้ในคุณค่า ทักษะคติ พฤติกรรม หรือทักษะต่างๆ ที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน โดยไม่ได้ตั้งใจ ไม่ได้ตระหนักถึงการได้เรียนรู้ เป็นกระบวนการจิตใต้สำนึก (Unconscious Process) ซึ่งจะเกิดการรับรู้เรียนรู้ผ่านกระบวนการระลึกย้อนถึงความหลัง (Retrospective Recognition)

2. การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยบังเอิญ (Incidental Learning) หมายถึง ประสบการณ์การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นโดยผู้เรียนไม่ได้ตั้งใจมาก่อน แต่เมื่อได้รับประสบการณ์จึงเกิดการเรียนรู้ ดังนั้นจึงเป็นความไม่ตั้งใจแต่รู้สึกรู้ตัว (Unintended but Conscious)

3. การเรียนรู้ด้วยการนำตนเอง (Self-directed Learning) เป็นการเรียนรู้ที่กำหนดโดยผู้เรียน

ไม่จำเป็นต้องได้รับความช่วยเหลือจากนักวิชาการการศึกษา แต่สามารถเป็นการนำเสนอของวิทยากร เป็นความตั้งใจเรียนรู้ หรือกำหนดจุดมุ่งหมายในการเรียนรู้ไว้ล่วงหน้า เป็นจิตสำนึกของปัจเจกบุคคลตระหนักในการเรียนรู้

EDUCATION CENTER (2018) กล่าวว่า การศึกษาตามอัธยาศัย ตามปกติแล้วไม่มีรูปแบบที่แน่นอนหรือไม่มีขั้นตอนเรียนรู้ตายตัว เนื่องจากไม่มีหลักสูตรเป็นตัวกำหนดขอบเขต ทำให้การเรียนรู้ขึ้นอยู่กับความประสงค์ของแต่ละบุคคล แต่อย่างไรก็ตามสำหรับในปัจจุบันนี้ ทางภาครัฐสามารถจัดกิจกรรม เพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ตามอัธยาศัยอย่างต่อเนื่องได้ ดังนี้

1. จัดกิจกรรมในแหล่งศึกษา เช่น ห้องสมุดประชาชน , หาข้อมูลทางออนไลน์, พิพิธภัณฑ์, ศึกษาจากภูมิปัญญาชาวบ้าน, จัดกลุ่มเสวนา, อภิปราย, เข้าร่วมกิจกรรมทางศาสนาและวัฒนธรรม, กิจกรรมส่งเสริมรักอ่าน เป็นต้น
2. ส่งเสริมสนับสนุน เพื่อให้เกิดการศึกษาอย่างยั่งยืน เช่น สนับสนุนสื่อความรู้ ให้แก่หน่วยงานสำคัญๆ ตลอดจนแหล่งความรู้ต่างๆ เป็นต้น
3. ส่งเสริมให้หน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องจัดการศึกษาอย่างเป็นระบบ เช่น ห้องสมุดในสถานทีราชการ, สถานประกอบการต่างๆ เป็นต้น
4. ส่งเสริมพร้อมสนับสนุนพัฒนาของกลุ่มต่างๆ ตามความสนใจ เช่น กลุ่มดนตรี, กลุ่มสิ่งแวดล้อม, แหล่งพัฒนาชุมชน เป็นต้น

ธาดา ราชกิจ (2563) กล่าวถึง หลักการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งสามารถนำมาประยุกต์เป็นรูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ ดังนี้

- 1.) การเข้าถึงแหล่งการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับความสนใจและวิถีชีวิตของผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมาย
- 2.) การพัฒนาแหล่งเรียนรู้ให้มีความหลากหลายทั้งส่วนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น และส่วนที่นำเทคโนโลยีมาใช้ในการศึกษา
- 3.) การจัดกรอบหรือแนวทางการเรียนรู้ที่เป็นคุณประโยชน์ต่อผู้เรียน

สรุปรูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยมีความสัมพันธ์เกี่ยวพันวิถีชีวิต ชุมชน และสังคมของผู้เรียนตั้งแต่เกิด จนตลอดชีวิต ครอบครัว สื่อมวลชน หน่วยงานต่างทั้งภาครัฐและเอกชน วัฒนธรรมภูมิปัญญาท้องถิ่น และสื่อสังคมออนไลน์ต่างมีส่วนร่วมในการส่งสารความรู้ให้กับบุคคลได้เรียนรู้ตามความต้องการ ความสนใจของตน

ลักษณะของการศึกษาตามอัธยาศัย

คมกฤช จันทรวง (2551) กล่าวถึงลักษณะของการศึกษาตามอัธยาศัย มีดังนี้

1. การศึกษาตามอัธยาศัยมีวิธีการเรียนที่หลากหลาย อาจเป็นกระบวนการสนทนาแบบที่ไม่ได้เตรียมการมาก่อน เป็นสิ่งที่บังเอิญเกิด และการเคารพในความคิดซึ่งกันและกัน เป็นการขยายประสบการณ์แบบไม่เป็นทางการ

2. เป็นการจัดสภาพการเรียนรู้เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ โดยตั้งใจหรือไม่ตั้งใจเพราะผู้เรียนเป็นผู้กำหนดวิธีการเรียนรู้เอง เป็นการศึกษาที่เน้นกระบวนการถ่ายทอดความเข้าใจสิ่งแวดล้อมรอบๆ ตัวของแต่ละบุคคล
3. เป็นการจัดสภาพแวดล้อม สถานการณ์ ปัจจัยเกื้อหนุน สื่อ แหล่งการเรียนรู้ และบุคคล เพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง ครอบครัว ชุมชน และสังคม
4. เป็นการศึกษาที่สอดคล้องกับการดำเนินชีวิต (Life Orientation) เป็นการเรียนรู้จากประสบการณ์ สภาพแวดล้อมมีอิทธิพลต่อการดำเนินชีวิต ตั้งแต่การเลี้ยงดูในครอบครัว การทำงาน การพบปะผู้คน ชุมชน และแหล่งความรู้ต่างๆ ดังนั้นการเรียนรู้จึงเกิดขึ้นได้ทุกช่วงวัยต่อเนื่องตลอดชีวิต เพราะเป็นการศึกษาที่เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการดำรงชีวิต เป็นการสร้างสมประสบการณ์เพื่อเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ ความบันเทิง และการพัฒนาคุณภาพชีวิต
5. เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาระบบอื่นๆ อย่างแยกไม่ออกให้ชัดเจนได้ กล่าวคือ บุคคลสามารถใช้การศึกษาตามอัธยาศัยระหว่าง พร้อมกันกับการเรียนในระบบได้ การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นรูปแบบหนึ่งของการศึกษาตลอดชีวิต เชื่อว่าการศึกษาตามอัธยาศัยเกิดขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง
6. ไม่จำเป็นต้องมีหลักสูตร ไม่มีเวลาเรียนที่แน่นอน และไม่จำกัดเวลาเรียน ไม่จำกัดอายุผู้เรียน ไม่มีการลงทะเบียน ไม่มีการสอน ไม่มีการรับประกาศนียบัตร ไม่มีสถานที่เรียนอย่างแน่นอน การเรียนรู้แบบไม่เป็นทางการสอดคล้องกับวิถีชีวิตของผู้เรียน โดยมีหลากหลายรูปแบบ และยืดหยุ่นตามสภาพการณ์ จุด ประสงค์ส่วนใหญ่เรียนเพื่อความรู้ และนันทนาการ
7. เป็นกระบวนการเพื่อให้ความรู้กับบุคคล จึงมีการกำหนดวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน แต่บางครั้งอาจจะมีหลายวัตถุประสงค์ และไม่ใช้เพื่อความรู้เพียงอย่างเดียว เพราะเป็นการส่งความรู้ผ่านสื่อหลายประเภท แหล่งความรู้ให้ผู้เรียนเลือกเรียนรู้ ตามความสมัครใจ ความต้องการใฝ่รู้
8. เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ ตอบสนองต่อความต้องการของกลุ่มเป้าหมาย ในลักษณะที่ผู้เรียนเป็นผู้สร้างความรู้เอง ผู้สอนอำนวยปัจจัยเอื้อต่อการเรียนรู้ เนื้อหาการเรียนรู้เพื่อยกระดับความเป็นอยู่ในสังคม การมีส่วนร่วม และการพัฒนาคุณภาพชีวิต แต่การเรียนรู้อาจเกิดหรือไม่เกิดขึ้นอยู่ว่าผู้เรียนสนใจ ต้องการสร้างกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นหรือไม่
9. เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตามสถานการณ์ และสถานการณ์จะเป็นตัวกำหนดบทบาทว่าใครจะเป็นผู้สอน ใครจะเป็นผู้เรียน ซึ่งในบางสถานการณ์บางคนสามารถเรียนรู้ รับรู้ได้ แต่ในสถานการณ์เดียวกันบางคนไม่เกิดการเรียนรู้
10. การประเมินผลขึ้นอยู่กับผู้เรียน ผู้เรียนอาจไม่รู้ตัว จนมีการนำไปใช้จึงเกิดการเรียนรู้ขึ้น บางอย่างอาจไม่ได้ใช้ก็ได้ แต่ผลการเรียนสามารถสังสรรค์

การศึกษาตามอัธยาศัยเป็นการศึกษาที่ไม่มีหลักสูตร โดยจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยการถ่ายทอดความรู้ผ่านสื่อรูปแบบต่างๆ หลากหลายรูปแบบ ครอบคลุมทุกเพศ ทุกวัย ทุกระดับการศึกษา ไม่

แบ่งแยกสถานะทางสังคม แต่ขึ้นอยู่กับบุคคลที่จะเรียนรู้ เก็บเกี่ยวประสบการณ์ความรู้ตามความสนใจ ใส่ใจเรียนรู้

ผู้สอนการศึกษาตามอธยาศัย ไม่ได้ระบุแน่ชัดว่าเป็นผู้ใด แต่เป็นบุคคล หรือสื่อการเรียนรู้ที่มีศักยภาพ ส่งเสริมผู้อยากเรียนรู้ตามความต้องการ ความสนใจ ซึ่งเป็นไปตามวิถีชีวิตของผู้เรียน

วิธีการเรียนรู้ ไม่มีรูปแบบแน่นอนตายตัว หลากหลายวิธี หลากหลายรูปแบบ ไม่มีแบบแผนแน่นอน รวมทั้งระยะเวลาในการเรียนรู้ สามารถเกิดขึ้นได้ตลอดเวลา และตลอดชีวิตของผู้เรียน จึงไม่มีวุฒิบัตร ไม่มี การจบการศึกษา แต่เป็นการประเมินความก้าวหน้า พัฒนาการในการเรียนรู้ของตัวผู้เรียนเองโดยตัวผู้เรียน เป็นผู้ประเมิน (วรรัตน์ อภินันท์กุล 2556)

สรุปการศึกษาตามอธยาศัยเป็นการศึกษาที่ไม่มีรูปแบบตายตัวเปลี่ยนไปตามสภาพความเหมาะสม ตอบสนองต่อความต้องการเรียนรู้ของบุคคลที่แตกต่างกัน ทั้งประสบการณ์ แรงจูงใจ และเป็นการศึกษาที่ไม่มีเงื่อนไขการเรียนรู้ เวลาในการเรียน การจบการศึกษา หากแต่ให้สามารถนำไปใช้แก้ปัญหาในชีวิตประจำวัน ได้ทันที และสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต ผ่านช่องทางที่หลากหลาย ทั้งสื่อบุคคล สื่อกระจายเสียง อินเทอร์เน็ต แหล่งเรียนรู้ต่างๆ ขึ้นอยู่กับการชี้แนะตนเอง การใฝ่เรียนรู้ของบุคคล

" สังคมปัจจุบันเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) หมายถึงการที่บุคคลจะดำรงตนอยู่ในสังคมที่เปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วเช่นปัจจุบันได้อย่างมีความสุข บุคคลจำเป็นต้องศึกษาหาความรู้ให้ทันสมัยอยู่เสมอ วิทยาการที่ก้าวหน้า เป็นปัจจัยเกื้อกูลการดำเนินชีวิต สมาชิกของสังคมที่ใฝ่ความก้าวหน้า การศึกษาตามอธยาศัยเป็นการศึกษาที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เรียนรู้ตลอดชีวิตและสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้ได้อย่างต่อเนื่อง ภาครัฐและเอกชนต่างให้ความสำคัญในการส่งเสริม และพัฒนาการศึกษาตามอธยาศัย ยุทธศาสตร์ประการหนึ่งในแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 ที่ส่งเสริมและพัฒนาการศึกษาตามอธยาศัย ได้แก่ ยุทธศาสตร์ว่าด้วยการพัฒนาศักยภาพคนทุกช่วงวัย และการสร้างสังคมแห่งการเรียนรู้มีเป้าหมายเพื่อให้คนทุกช่วงวัยมีทักษะ ความรู้ ความสามารถ และสมรรถนะตามมาตรฐานวิชาชีพ และพัฒนาคุณภาพชีวิตได้ตามศักยภาพ และยังมีเป้าหมายในการให้แหล่งเรียนรู้สื่อตำราเรียน นวัตกรรม และสื่อการเรียนรู้มีคุณภาพและมาตรฐาน และประชาชนสามารถเข้าถึงได้โดยไม่จำกัดเวลาและสถานที่ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ, 2561) อีกทั้งเทคโนโลยีสมัยใหม่กลายเป็นเครื่องมือสำคัญ ในอันที่จะเกื้อกูลกิจกรรม การศึกษาตลอดชีวิต ยุคนี้จึงเป็นยุคของการผสมผสานระหว่างสังคมแห่งการเรียนรู้ และสังคมแห่งเทคโนโลยีควบคู่กันไป สถาบันทางสังคมต่างๆ นอกเหนือจากสถานศึกษาที่มีอยู่ ได้มีบทบาทอย่างสำคัญในการให้ การศึกษาตามอธยาศัยแก่ บุคคลในองค์กร ผู้เยาว์และผู้ใหญ่ บ้าน วัด หน่วยงานของรัฐและเอกชนหลาย ประเภทรวมทั้งสถาบันสื่อมวลชน ได้รับการกระตุ้นให้มีบทบาทในการพัฒนาคุณภาพของประชากรมากยิ่งขึ้น เกิดแนวทางการศึกษาตามลักษณะการเรียนรู้ของบุคคล การสร้างห้องสมุดให้คั่นคว้าความรู้ด้วยตนเอง การ จัดฝึกอบรมต่างๆ เพื่อช่วยพัฒนาทักษะตลอดจนพัฒนาศักยภาพของบุคลากร การฝึกฝนพัฒนาฝีมือตนเองให้ มีประสิทธิภาพมากขึ้น (ธาดา ราชกิจ, 2563) โดยนโยบายของรัฐบาลเพื่อส่งเสริมการศึกษาตามอธยาศัย ดังนี้

1) ส่งเสริมให้มีการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ในระดับตำบล เพื่อการถ่ายทอดองค์ความรู้ และจัดกิจกรรม เพื่อเผยแพร่องค์ความรู้ในชุมชนได้อย่างทั่วถึง

2) จัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อปลูกฝังนิสัยรักการอ่าน และพัฒนาความสามารถในการอ่าน และศักยภาพการเรียนรู้ของประชาชนทุกกลุ่มเป้าหมาย

3) ส่งเสริมให้มีการสร้างบรรยากาศ และสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการอ่านให้เกิดขึ้นในสังคมไทย โดยสนับสนุนการพัฒนาแหล่งการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นอย่างกว้างขวางและทั่วถึง เช่น พัฒนาห้องสมุดประชาชน ทุกแห่งให้เป็นแหล่งเรียนรู้ตลอดชีวิตของชุมชน ส่งเสริมและสนับสนุนอาสาสมัครส่งเสริมการอ่าน การสร้างเครือข่าย ส่งเสริมการอ่าน จัดหน่วยบริการเคลื่อนที่พร้อมอุปกรณ์เพื่อจัดกิจกรรมส่งเสริมการอ่านและการเรียนรู้ที่หลากหลาย ให้บริการกับประชาชนในพื้นที่ต่างๆ อย่างทั่วถึง สม่่าเสมอ รวมทั้งเสริมสร้างความพร้อมในด้านสื่ออุปกรณ์ เพื่อสนับสนุนการอ่าน และการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมการอ่านอย่างหลากหลาย

4) จัดสร้างและพัฒนาศูนย์วิทยาศาสตร์เพื่อการศึกษา ให้เป็นแหล่งเรียนรู้วิทยาศาสตร์ตลอดชีวิตของประชาชน และเป็นแหล่งท่องเที่ยวประจำท้องถิ่น โดยจัดทำและพัฒนานิทรรศการ สื่อและกิจกรรมการศึกษาที่เน้นการเสริมสร้างความรู้และสร้างแรงบันดาลใจ สอดแทรกวิธีการคิดและปลูกฝังเจตคติ ทางวิทยาศาสตร์ ผ่านการฝึกทักษะกระบวนการที่บูรณาการความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ ควบคู่กับเทคโนโลยี วิศวกรรมศาสตร์ และคณิตศาสตร์ รวมทั้งสอดคล้องกับหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง บริบทของชุมชน และประเทศ รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงระดับภูมิภาคและระดับโลก เพื่อให้ประชาชนมีความรู้และความสามารถในการคิดเชิงวิเคราะห์ มีทักษะที่จำเป็นในโลกศตวรรษที่ 21 มีความสามารถในการปรับตัวรองรับผลกระทบ จากการเปลี่ยนแปลงในอนาคตได้อย่างมีประสิทธิภาพ และสามารถนำความรู้และทักษะไปประยุกต์ใช้ในการ ดำเนินชีวิต การพัฒนาอาชีพ การรักษาสีงแวดล้อม การบรรเทาและป้องกันภัยพิบัติทางธรรมชาติ

5) ผลิตและพัฒนารายการวิทยุและรายการโทรทัศน์เพื่อการศึกษาให้เชื่อมโยงและตอบสนองต่อ การจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยของสถานศึกษา เพื่อกระจายโอกาสทางการศึกษา สำหรับกลุ่มเป้าหมายต่างๆ ให้มีทางเลือกในการเรียนรู้ที่หลากหลายและมีคุณภาพ สามารถพัฒนา ตนเองให้รู้เท่าทันสื่อและเทคโนโลยีสารสนเทศเพื่อการสื่อสาร เช่น รายการพัฒนาอาชีพเพื่อการมีงานทำ รายการตัวเข้มเต็มเต็มความรู้ ฯลฯ เผยแพร่ทางสถานีวิทยุศึกษา สถานีวิทยุโทรทัศน์เพื่อการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ (ETV) และทางอินเทอร์เน็ต ผ่านระบบเทคโนโลยีดิจิทัล และช่องทางออนไลน์ต่างๆ เช่น Youtube Facebook หรือ Application อื่นๆ เพื่อส่งเสริม ให้ครู กศน. นำเทคโนโลยีดิจิทัลมาใช้ในการสร้างกระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง (Do It Yourself : DIY) เพิ่มประสิทธิภาพการผลิต และการออกอากาศให้กลุ่มเป้าหมายสามารถใช้เป็นช่องทางการเรียนรู้ที่มีคุณภาพได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยขยายเครือข่ายการรับฟังให้สามารถรับฟังได้ทุกที่ ทุกเวลา ครอบคลุมพื้นที่ทั่วประเทศ และเพิ่มช่องทาง ให้สามารถรับชมรายการโทรทัศน์ได้ทั้งระบบ Ku -Band C -Band Digital TVและทางอินเทอร์เน็ต พร้อมทั้งจะรองรับ การพัฒนาเป็น

สถานีวิทยุโทรทัศน์เพื่อการศึกษาสาธารณะ (Free ETV) (สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2562)

การศึกษาไม่ว่าจะรูปแบบใดก็ตามล้วนแต่มีความสำคัญต่อการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างยิ่ง ทั้งในระดับวัยเรียนและวัยทำงาน โดยเฉพาะฝ่ายบุคคลหากใส่ใจในเรื่องการศึกษากับบุคลากรในองค์กรก็จะยิ่งส่งเสริมให้พนักงานพัฒนาศักยภาพตนเองขึ้นได้ด้วย ปัจจุบันในองค์กรหลายองค์กร โดยเฉพาะองค์กรขนาดใหญ่ต่างก็มีการส่งเสริมการศึกษาให้กับบุคลากรอย่างจริงจัง ตั้งแต่ในเรื่องของการศึกษาในระบบระดับที่สูงขึ้น มีทุนให้ศึกษาต่ออย่างจริงจัง หรือส่งไปศึกษาต่อเพื่อเพิ่มพูนทักษะที่มีประโยชน์ต่อการทำงาน เป็นต้น (สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2562)

การศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education)

การศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong Education) และการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) 2 คำนี้มีความหมายใกล้เคียงกันมาก แต่มีความแตกต่างกันเนื่องจากการเรียนรู้ มีความหมายในเชิงการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวผู้เรียน เนื่องจากได้รับความรู้ หรือประสบการณ์ ซึ่งอาจเป็นไปได้ทั้งการเรียนรู้แบบวงและแง่ลบ ส่วนการศึกษามักใช้ในความหมายเกี่ยวกับกระบวนการ กิจกรรมเหตุการณ์ หรือเงื่อนไขที่ทำให้ผู้เรียนได้พัฒนา หรือเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดี การศึกษาจึงเป็นสิ่งที่ช่วยเสริมสร้างให้เกิดการเรียนรู้ในทางที่เหมาะสมกับบุคคล หรือผู้เรียน

การเรียนรู้ตลอดชีวิตจึงหมายถึงการเปลี่ยนแปลงในการตอบสนอง หรือพฤติกรรมทั้งที่เกิดขึ้นโดยตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจตั้งแต่เกิดจนตาย โดยผู้เรียนอาจเป็นผู้จัดกระบวนการเพื่อให้เกิดการเรียนรู้แก่ตนเองด้วยตนเอง ทั้งจากวิถีชีวิต ประสบการณ์ที่ได้รับทั้งตั้งใจและไม่ตั้งใจ ซึ่งความรู้ที่ได้รับจะเป็นไปในด้านดี หรือไม่ดีก็ได้ เช่น การวางแผนการเรียนเอง การวิเคราะห์ สรุปผล และเรียนรู้จากสื่อต่างๆ ด้วยตนเอง หรือได้รับประสบการณ์จากกิจกรรมที่ผู้อื่นจัดโดยตั้งใจ หรือไม่ตั้งใจ

ส่วนการศึกษาตลอดชีวิตจะเป็นเรื่องของแนวทาง หรือการเป็นผู้จัดการศึกษาว่าจะต้องเตรียมกระบวนการ หรือจัดประสบการณ์ กิจกรรม สื่อ จัดสภาพแวดล้อมให้กับผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ที่เหมาะสมตลอดชีวิต เพื่อให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตลอดชีวิต เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอันเนื่องมาจากความรู้ หรือประสบการณ์ที่ได้รับในช่วงต่างๆ ของชีวิต โดยความรู้ที่ได้รับจะเป็นในด้านที่ดี และนำไปใช้พัฒนาตนเองในทางที่ดี (ลวพร สุกียาม่า, 2558)

ความหมายของการศึกษาตลอดชีวิต

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ให้นิยามของการศึกษาตลอดชีวิตว่า เป็นการศึกษาที่เกิดจากการผสมผสานระหว่างการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตได้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต (สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, 2546)

หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2551) ให้ความหมายของการเรียนรู้ตลอดชีวิต (Lifelong Learning) ว่า การเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในตัวบุคคลตลอดช่วงชีวิตของผู้นั้น อันเป็นผลมาจากกระบวนการ พัฒนาสติปัญญาโดยครอบคลุมการเรียนรู้ที่เกิดจากการศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและสังคม

Hager (2012) การศึกษาตลอดชีวิต หมายถึง การเรียนรู้ของบุคคลตลอดช่วงเวลาต่างๆ ของชีวิต ตั้งแต่แรกเกิดจนกระทั่งเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ตลอดชีวิตของบุคคล เป็นการสร้างการเรียนรู้ให้เกิดความเท่าเทียมกับการศึกษาอย่างเป็นทางการ ซึ่งในศตวรรษที่ 20 นั้น การศึกษาอย่างเป็นทางการ คือ การศึกษาในระบบ

Badescu (2012) การศึกษาตลอดชีวิต เป็นการเรียนรู้ผ่านชีวิตของบุคคลอย่างค่อยเป็นค่อยไป เป็นกระบวนการเฉพาะบุคคล เป็นการพัฒนาสังคมของบุคคลที่เรียนรู้ พัฒนาความรู้ ทักษะ และสมรรถนะของตนเองอย่างเต็มตามศักยภาพ

รุ่ง แก้วแดง, ศรีสว่าง เลี้ยววาริณ และวรัญพร แสงนภาพวร (2556) กล่าวว่า การศึกษาตลอดชีวิต เป็นการจัดเตรียมกระบวนการหรือประสบการณ์ให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้อย่างเหมาะสมตลอดชีวิต

อาชัญญา รัตนอุบล (2558) ได้ให้ความหมาย การศึกษาตลอดชีวิต ไว้ว่าเป็นกระบวนการศึกษาในทุกรูปแบบการศึกษา การศึกษาในระบบโรงเรียน การศึกษานอกระบบโรงเรียนและการเรียนรู้ตามอัธยาศัย โดยเรียนรู้นั้นต้องเป็นไปอย่างต่อเนื่อง ซึ่งความรู้ที่ได้ และจะนำไปใช้ได้นั้นเป็นกระบวนการทางสังคมที่บุคคลจะต้องมีจริยธรรม ทั้งต่อตนเองและสังคมด้วย นอกจากนั้นแล้วสิ่งสำคัญประการสุดท้ายคือ การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจะต้องมีการคิดวิเคราะห์และเป็นการเรียนรู้เชิงวิพากษ์ และก่อให้เกิดความเท่าเทียม ความเสมอภาคในสังคม ทั้งนี้ผู้รับผิดชอบจัดการศึกษาต้องจัดการศึกษาให้ทุกคนเข้าถึงได้ และมีสมดุลในการจัดการศึกษาทั้ง 3 รูปแบบ

สุมาลี สังข์ศรี (2560) กล่าวว่า การศึกษาตลอดชีวิต (Lifelong education หรือ Lifelong learning) จึงสามารถจัดให้ครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ที่สามารถจัดให้แก่บุคคลทุกช่วงอายุตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งอาจได้รับการศึกษารูปแบบใดรูปแบบหนึ่งหรือหลายรูปแบบผสมกันที่สัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของบุคคลในมิติต่าง ๆ มุ่งพัฒนาบุคคลให้มีความรู้ทักษะประสบการณ์อย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต และปรับตัวให้เข้ากับสภาพสังคมสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไปได้อย่างเหมาะสมในทุกช่วงชีวิต

ภาพที่ 1.1 แสดงช่วงอายุของบุคคลและประเภทของการศึกษาตลอดชีวิต (สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย, 2553)

การศึกษาตลอดชีวิต เป็นการบูรณาการการศึกษาทั้ง 3 ระบบ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และสิ่งที่เกิดขึ้นในสังคม สภาพแวดล้อม เพื่อส่งเสริมความรู้ ทักษะ ศาสตร์วิชาการ วิทยาการต่างๆ สร้างเสริมประสบการณ์ให้กับบุคคลอย่างเพียงพอต่อการดำรงชีวิต การประกอบอาชีพ และพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต สามารถปรับตัว เท้าทันการเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก โดยเฉพาะในโลกยุคศตวรรษที่ 21 ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว โดยมีกระบวนการเรียนรู้ แหล่งการเรียนรู้ วิธีชีวิต ประสบการณ์ทำงาน สื่อและทรัพยากรสนับสนุน ทำให้บุคคลสามารถศึกษาได้ตามความต้องการและความสนใจของตนได้ตลอดชีวิต

หลักการการศึกษาตลอดชีวิต

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.2545 ได้กล่าวถึงหลักสำคัญในการจัดการศึกษา ตามมาตรา 8 กำหนดไว้ 3 ประการ คือ 1. การศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน 2. การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา 3. การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง โดยมีรายละเอียดเพิ่มเติมดังนี้

1. การศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน ถือว่าการจัดการศึกษานั้นเป็น การศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน หลักการคือคนทุกคนต้องได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การศึกษานี้ต้องครอบคลุมทุกด้าน มิใช่เฉพาะชีวิตการทำงานเท่านั้น เพราะไม่เพียงบุคคล ต้องพัฒนาตนเองและความสามารถในการประกอบอาชีพของตน คนแต่ละคนต้องมีส่วนร่วม รับผิดชอบในการพัฒนาชุมชนและประเทศโดยส่วนรวม ทั้งด้านเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและวัฒนธรรมด้วย ทั้งนี้ เพราะสังคม เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อม และ พัฒนาการทางเทคโนโลยีเกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว จึงจำเป็นต้องศึกษาความเป็นไปรอบตัว เพื่อให้ สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม

2. การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา สังคมต้องมีส่วนร่วมในการจัด การศึกษา การมีส่วนร่วมนั้น แสดงออกได้หลายลักษณะ เช่น ร่วมเป็นกรรมการ ร่วมแสดงความ คิดเห็น ร่วมสนับสนุนกิจกรรมทางการศึกษา ร่วมสนับสนุนทรัพยากร ร่วมติดตามประเมิน ส่งเสริมให้กำลังใจและปกป้องผู้ปฏิบัติงานที่มุ่ง ประโยชน์ต่อส่วนรวม หลักการนี้ถือว่าอนาคตของ ประเทศและความจำเริญรุ่งเรืองของสังคมไทย เป็นความ รับผิดชอบของคนไทยทุกคนมิใช่ถูกจำกัด โดยตรงในการจัดการศึกษา ดังนั้นจึงเป็นทั้งสิทธิและหน้าที่ของคน ไทยทุกคนที่จะเข้ามามีส่วนร่วม ในลักษณะต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เพื่อแก้ไขปัญหา อุปสรรคของการจัดการศึกษา ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการพัฒนาและช่วยดูแลการจัดการศึกษา เป็นไป อย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

3. การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง การศึกษาเป็นเรื่องที่ต้อง ปรับเปลี่ยนตลอดเวลาให้ทันกับความรู้ที่ก้าวหน้าไปไม่หยุดยั้ง ดังนั้น การจัดการศึกษาต้องให้ความสำคัญกับ การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนานี้มีทั้งการค้นคิดสาระและกระบวนการเรียนรู้ ใหม่ ๆ การประยุกต์ปรับปรุงเนื้อหาสาระที่มีอยู่ และการติดตามเรียนรู้เนื้อหาสาระที่มีผู้ประดิษฐ์คิดค้นมาแล้ว ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายไม่ว่าครู ผู้บริหาร บุคลากรทางการศึกษา ต้องถือเป็นภาระหน้าที่สำคัญ ในการปรับปรุง ตนเองให้ทันโลก และ ทันสมัย แต่ขณะเดียวกันต้องทำความเข้าใจสภาพแวดล้อม เพื่อประยุกต์ความรู้ได้อย่าง เหมาะสม ทั้งนี้ การรับความรู้มาถ่ายทอดโดยปราศจากดุลยพินิจอาจก่อความเสียหายโดยไม่คาดคิด จึงเป็น หน้าที่ของทุกฝ่ายที่จะช่วยกันดูแลให้ความรู้ใหม่ๆ เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนและสังคมอย่างแท้จริง

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2553) กล่าวว่า หลักการของการศึกษาตลอดชีวิต ควรตระหนัก ว่าการศึกษาตลอดชีวิตเป็นงานประจำ ต้องเชื่อมั่นว่าตนเองสามารถเรียนรู้ได้ตลอดเวลา การศึกษาตลอดชีวิต ต้องครอบคลุมการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยทุกคนต้องได้รับ โอกาสทางการศึกษาอย่างทั่วถึงและเสมอภาค บุคคลสามารถได้รับการศึกษาในหลายรูปแบบผสมผสานกันในแต่ละช่วงอายุ เป็นการสะสมความรู้และทักษะ และให้มีการเทียบโอนหลักฐานการศึกษา หรือผลการเรียนรู้ได้ ทั้งในระบบ การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาตลอดชีวิตเป็นการศึกษาที่หลากหลาย รูปแบบ และหลากหลายสาขาวิชาเพื่อสนองความต้องการที่จำเป็นของผู้เรียน และสัมพันธ์กับวิถีชีวิต ชุมชน และประเทศชาติของบุคคล กระบวนการเรียนรู้ต้องให้ความสำคัญแก่ตัวผู้เรียนเป็นรายบุคคล และมีบริการ ช่วยเหลือ กฎระเบียบมีความยืดหยุ่นทั้งในด้านเวลา สถานที่ และวิธีสนองต่อความต้องการจำเป็นของผู้เรียน การจัดการศึกษาตลอดชีวิตอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอและจริงจังเป็นวาระแห่งชาติและสังคม จนเป็นวัฒนธรรม ในชีวิตของคน ครอบครัวและชุมชนควรเป็นแหล่งเรียนรู้ทั้งด้านวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตและความรู้ในทุก ด้าน หน่วยงานต่างๆ ของทั้งภาครัฐและเอกชนต้องร่วมมือกันในการบริการการศึกษาตลอดชีวิตในลักษณะ หุ้นส่วนกัน

สนอง โลหิตวิเศษ (2554) ได้กล่าวถึงแก่นและหลักของการเรียนรู้ตลอดชีวิตไว้ดังนี้ แก่นหลักของการ เรียนรู้ตลอดชีวิตประกอบด้วย

1. ความต่อเนื่อง พึงสร้างยุทธศาสตร์ในลักษณะองค์รวมให้แก่รัฐ

2. ความเสมอภาค เพื่อประโยชน์ของคนหมู่มาก
3. คนต้องมาก่อนโครงสร้างนโยบายและแนวปฏิบัติที่ดีพึงให้ความสำคัญกับผู้เรียนและการเรียนรู้
4. มีความหลากหลายทั้งในด้านแนวทางและรูปแบบเพื่อให้การเรียนรู้เป็นกิจกรรมที่เสริมสร้างและ

ครอบคลุมทุกมิติของชีวิต

5. การเรียนรู้ตลอดชีวิตต้องเกี่ยวข้องกับทุกหน่วยงานของรัฐ
6. คุณภาพกับความยืดหยุ่น คุณลักษณะที่สำคัญยิ่ง
7. การร่วมงานอย่างมีประสิทธิภาพ ส่งเสริมให้เกิดโอกาสใหม่
8. พึ่งแบ่งปันความรับผิดชอบในเรื่องการเรียนรู้ตลอดชีวิต

หลักการเรียนรู้ตลอดชีวิต ได้กำหนดไว้ดังนี้

1. สร้างสังคมไทยให้เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) และมีวัฒนธรรมการเรียนรู้ตลอดชีวิต

2. การเรียนรู้เกิดขึ้นและมีความต่อเนื่องตลอดเวลาและตลอดช่วงอายุของ ผู้เรียน
3. คนไทยทุกคนมีสิทธิและความเสมอภาคในการเรียนรู้ตลอดชีวิต
4. ผู้เรียนและการเรียนรู้มีความสำคัญและสัมพันธ์กับวิถีชีวิตที่มีความสุข
5. ผู้เรียนมีโอกาสและมีทางเลือกในการเรียนรู้ด้วยรูปแบบที่หลากหลาย มีคุณภาพและยืดหยุ่นตาม

ความต้องการของผู้เรียน

6. การเรียนรู้เกิดขึ้นได้ในทุกสภาพแวดล้อมที่เหมาะสม
7. ทุกแห่งในสังคมคือแหล่งการเรียนรู้ของคนทุกคน
8. ทุกฝ่ายในสังคมต้องร่วมรับผิดชอบในการจัดการศึกษาและอำนวยความสะดวก สะดวกในการเรียนรู้ตลอด

ชีวิตให้แก่ประชาชน

9. บูรณาการการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตาม อัจฉริยะ
10. คุณภาพการเรียนรู้ขึ้นอยู่กับความพึงพอใจของผู้เรียน

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2555) ได้สรุปหลักการการศึกษาตลอดชีวิตไว้ดังต่อไปนี้

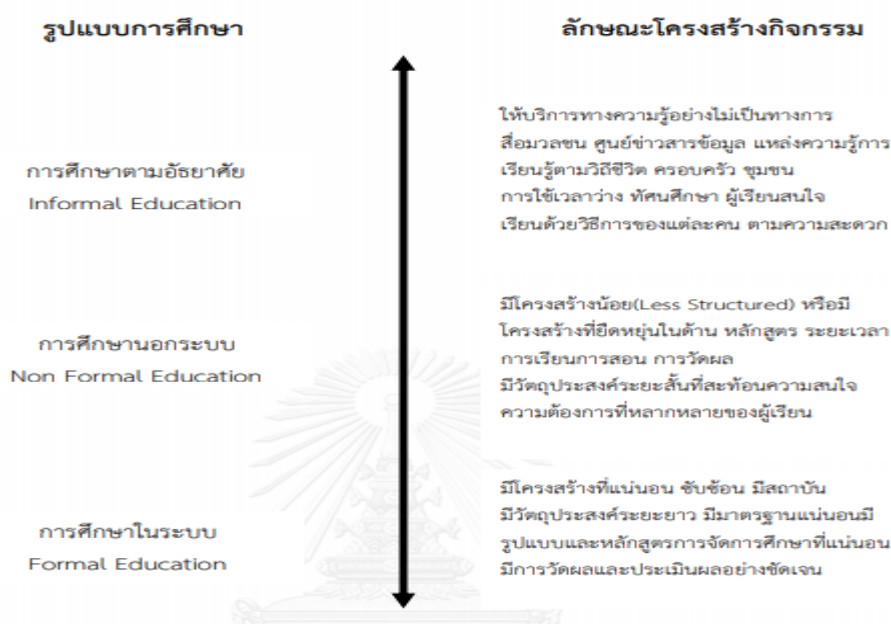
1. จัดการศึกษาให้บุคคลได้รับการเรียนรู้เพื่อพัฒนาทางกาย ปัญญา สังคม อารมณ์ และจิตใจ
2. จัดให้ครอบคลุมวิถีชีวิตในทุกมิติไม่ว่าจะเป็นครอบครัว การทำงาน ชุมชน และสังคม การใช้เวลาว่าง พักผ่อน หรือท่องเที่ยว
3. จัดการศึกษาที่ยืดหยุ่น หลากหลายในเนื้อหาสาระ ครอบคลุมทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยจัดให้ต่อเนื่องไปตลอดชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย
4. จัดให้มีลักษณะยืดหยุ่น หลากหลายโดยต้องมีการสร้างสิ่งแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้ (Learning Environment)
5. มีแหล่งการเรียนรู้และเครือข่ายการเรียนรู้ที่หลากหลาย

6. มีระบบการสร้างแรงจูงใจให้บุคคลสนใจใฝ่รู้ได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต

สรุปหลักการศึกษาดูตลอดชีวิต คือ การศึกษาที่บุคคลสามารถเรียนรู้ได้ตลอดชีวิต มุ่งเน้นความต่อเนื่อง เชื่อมโยงทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย และความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของแต่ละบุคคล ผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่หลากหลาย ยืดหยุ่น เพื่อให้ทุกคนได้มีโอกาส ความเสมอภาคในการเรียนรู้ ได้ทุกที่ทุกเวลาจากแหล่งเรียนรู้ต่างๆ โดยมุ่งเน้นให้บุคคลแสวงหาความรู้ด้วยตนเอง เป็นการเสริมสร้างศักยภาพ ทักษะการเรียนรู้ การทำงาน การดำเนินชีวิต พัฒนาทรัพยากรมนุษย์อย่างต่อเนื่อง โดยผ่านความร่วมมือ การมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วน

รูปแบบกิจกรรมการศึกษาดูตลอดชีวิต

กิจกรรมการศึกษาดูตลอดชีวิตมีรูปแบบครอบคลุมการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย การศึกษาวิชาสามัญ การศึกษาวิชาชีพ และการให้ความรู้ทั่วไปที่เป็นประโยชน์ต่อการดำเนินชีวิต โดยมีรูปแบบกิจกรรมที่ยืดหยุ่นเหมาะสมสอดคล้องกับความต้องการของบุคคล

ภาพที่ 1.2 ลักษณะโครงสร้างการกิจกรรมการศึกษาดูตลอดชีวิต สอนอง โลหิตวิเศษ (2544)

Divjak etal. (2004) ได้สรุปแนวทางการเรียนตามรูปแบบการศึกษาดูตลอดชีวิต ไว้ดังนี้

1. นักการศึกษาจะเป็นผู้ชี้แนะแหล่งความรู้ให้กับผู้เรียน
2. ผู้เรียนเรียนโดยการปฏิบัติ
3. ผู้เรียนเรียนเป็นกลุ่มและเรียนจากกันและกัน
4. การประเมินใช้เพื่อเป็นการชี้แนะยุทธศาสตร์ของการเรียนรู้ และระบุก้าวหรือจังหวะของการเรียนสำหรับอนาคต
5. นักการศึกษาพัฒนาแผนการเรียนเฉพาะสำหรับแต่ละบุคคล

6. นักการศึกษาเป็นผู้เรียนตลอดชีวิตได้รับการอบรมในตอนเริ่มแรกเชื่อมโยงกับการอบรมขณะทำงาน
7. คนได้รับโอกาสเข้าถึงการศึกษาได้ และได้รับตลอดชีวิต

สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย (2555) กล่าวถึงการจัดกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิตว่า เป็นกิจกรรมที่ต้องยึดหลักความเสมอภาคทางการศึกษา ความยืดหยุ่น ความหลากหลาย สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามสถานการณ์และความเหมาะสม สนองต่อความต้องการของผู้เรียนได้ทุกระดับ โดยการจัดกิจกรรมสามารถทำได้หลายๆ วิธี หรือผสมผสาน บูรณาการใช้สื่อประเภทต่างๆ หรือสื่อประสม เช่น การเรียนรู้จากครูผู้สอน วิทยุ โทรทัศน์ วัสดุทัศน์ คอมพิวเตอร์ แบบเรียนสำเร็จรูป หนังสือพิมพ์ การประชุม การอบรม เป็นต้น ทั้งนี้จะต้องสอดคล้องกับวิถีชีวิตของบุคคลนั้นๆ

วรรณดี ปทุมเจริญวัฒนา (2557) ได้นำเสนอกิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิต ที่สอดคล้องสัมพันธ์กับการดำเนินชีวิต สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการของแต่ละบุคคล โดยบูรณาการการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ให้ประสานสัมพันธ์เชื่อมโยง ส่งเสริม เกื้อกูลกัน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตบุคคลได้อย่างต่อเนื่อง โดยมีแนวทาง ดังนี้

1. สร้างนิสัยการเรียนรู้ และการเรียนด้วยตนเอง เพื่อให้เป็นผู้เรียนรู้ตลอดชีวิต โดยชี้ให้เห็นถึงวิธีการเรียนรู้ และประโยชน์ที่เกิดจากการเรียนรู้ตลอดชีวิต สนับสนุนให้เกิดการวางแผนการเรียนรู้ด้วยตนเอง และมีการส่งเสริมการเข้าถึงบริการด้านข้อมูลข่าวสารสนเทศที่ถูกต้อง
2. กระจายทรัพยากรการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ สื่อและเทคโนโลยีเพื่อการเรียนรู้ โดยการจัดทำเนียบแหล่งการเรียนรู้อย่างเป็นระบบ เพื่อให้ทราบและเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ในชุมชนของตน และการตั้งหรือสร้างแหล่งเรียนรู้ในพื้นที่ด้วยรูปแบบ และวิธีการที่หลากหลาย
3. สร้างภาคีเครือข่ายการศึกษาตลอดชีวิต โดยการสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ และการมีส่วนร่วมของทุกฝ่าย เช่น บุคคล ครอบครัว ชุมชน ภูมิปัญญา ท้องถิ่น ศาสนสถาน สถานประกอบการ เป็นต้น โดยบูรณาการการเรียนรู้เข้ากับการดำเนินชีวิตในทุกสถานการณ์ ทุกเวลา ทุกสถานที่ และทุกหน่วยงาน ด้วยการเรียนรู้ร่วมกันจากสิ่งใกล้ตัวไปสู่สิ่งที่ไกลตัว และการสร้างความสัมพันธ์ความเป็นเครือข่ายซึ่งกันและกัน เพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างแท้จริง

กิจกรรมการศึกษาตลอดชีวิตเน้นการเสริมสร้างความรู้ ทักษะ พัฒนาศักยภาพให้กับบุคคลนำไปใช้ได้จริงในการดำเนินชีวิต โดยกิจกรรมมีความสอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน มีความยืดหยุ่น เนื้อหา กิจกรรมมาจากการเรียนรู้ของบุคคลเอง การทำงาน สื่อ และแหล่งเรียนรู้ ส่วนการประเมินผลอาจมีหรือไม่มีก็ได้ แต่ส่วนใหญ่ผู้เรียนจะเป็นผู้ประเมินตนเอง

เนื่องจากปัจจุบัน โลก สังคมจะมีความเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้มากขึ้น การพัฒนาทรัพยากร มนุษย์เป็นสิ่งสำคัญเพื่อรองรับกับการเปลี่ยนแปลงไปสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เป็นการลงทุนที่มีประสิทธิภาพต่อการพัฒนาเศรษฐกิจ และพัฒนาประเทศ ทุนมนุษย์ คือ ความรู้ ทักษะ และความสามารถของบุคคลในองค์กร เป็นทุนที่ไม่สามารถมูลค่าเป็นตัวเงินได้ แต่เป็นมูลค่าทางเศรษฐกิจของ

องค์กร ประเทศชาติ การศึกษาตลอดชีวิตจึงเป็นองค์ประกอบที่สำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ เนื่องจากการศึกษาตลอดชีวิตมุ่งให้ผู้เรียนเป็นผู้ใฝ่รู้ ใฝ่เรียน ใฝ่ศึกษาตลอดชีวิต มีความรู้พื้นฐาน และความสามารถในการปรับตัว พัฒนาทักษะ คุณธรรมพร้อมรับการเปลี่ยนในรูปแบบต่างๆ ได้อย่างมีคุณภาพ

หัวข้อที่ 1.3

ชื่อหัวข้อ การจัดการศึกษา

หัวเรื่อง

- เรื่องที่ 1.3.1 รูปแบบการจัดการศึกษา
- เรื่องที่ 1.3.2 ผู้จัดการศึกษา
- เรื่องที่ 1.3.3 ลักษณะการจัดการศึกษาของไทย
- เรื่องที่ 1.3.4 ความสำคัญของการจัดการศึกษาของไทย

แนวคิด

1. รูปแบบการจัดการศึกษา คือ “กระบวนการเรียนรู้” ของคนและสังคม คนทุกคนที่มาารวมกันเป็นสังคมมนุษย์ต้องเรียนรู้ไปด้วยกัน เพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าให้กับสังคมและประเทศชาติ
2. ผู้จัดการศึกษา ษาเป็นเครื่องมือในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ให้มีศักยภาพ เพื่อเป็นประโยชน์ต่อชุมชน องค์กร และประเทศชาติ
3. ลักษณะการจัดการศึกษาของไทย เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ ให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติ
4. ความสำคัญของการจัดการศึกษาของไทย
 เต็มตามศักยภาพ ความสนใจและความถนัดของผู้เรียน โดยสอดคล้องตามยุคสมัย มีความเป็นปัจจุบัน อันส่งผลให้ประเทศมีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ สามารถแข่งขันในเวทีโลกได้

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 1.3 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายความแตกต่างระหว่างการศึกษาและการเรียนรู้
2. อธิบายความสำคัญของการศึกษา
3. อธิบายความมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ของการศึกษาไทย

เรื่องที่ 1.3.1 รูปแบบการจัดการศึกษา

การจัดการศึกษาเป็นกระบวนการอย่างเป็นระบบ โดยมีเป้าหมายชัดเจน คือการพัฒนาคุณภาพมนุษย์ทุกด้านอย่างเท่าเทียมกัน ทั้งด้านร่างกาย จิตใจ สติปัญญา คุณธรรม ค่านิยม ความคิด และการประพฤติปฏิบัติ โดยคนที่มีคุณภาพนี้จะทำให้สังคมมีความสุข มีความมั่นคง สามารถประกอบอาชีพการงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ สงบสุขสมานฉันท์ เจริญก้าวหน้าทันโลก สามารถแข่งขันกับสังคมอื่นในเวทีโลกได้ การจัดการศึกษาจึงจำเป็นต้องมีขั้นตอนการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มีบุคคลและหน่วยงานผู้รับผิดชอบการดำเนินการ มีรูปแบบ วิธีการดำเนินการ ทรัพยากรสนับสนุน และกระบวนการประเมินผลการจัดการศึกษาที่ได้มาตรฐาน เพื่อผลิตผู้รับการศึกษา ซึ่งก็คือ พลเมืองที่มีคุณภาพสู่สังคมที่พึงประสงค์

1. หลักการจัดการศึกษา (Conceptual Design)

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2560) จึงได้จัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2560-2579 เพื่อวางกรอบเป้าหมายและทิศทางการจัดการศึกษาของประเทศ โดยมุ่งจัดการศึกษา ให้คนไทยทุกคนสามารถเข้าถึงโอกาสและความเสมอภาคในการศึกษาที่มีคุณภาพ พัฒนาระบบ การบริหารจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพ พัฒนากำลังคนให้มีสมรรถนะในการทำงานที่สอดคล้อง กับความต้องการของตลาดงานและการพัฒนาประเทศ

แนวคิดหลักการจัดการศึกษาตามแผนการศึกษาแห่งชาติ ยึดหลักสำคัญในการจัดการศึกษา ประกอบด้วยหลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน (Education for All) หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเท่าเทียมและทั่วถึง (Inclusive Education) หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง (Sufficiency Economy) และหลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม (All for Education) อีกทั้งยึดตามเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development Goals : SDGs 2030) ประเด็นภายในประเทศ (Local Issues) อาทิ คุณภาพของคนทุกช่วงวัย การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างประชากรของประเทศ ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ และวิกฤตด้านสิ่งแวดล้อม โดยนำยุทธศาสตร์ชาติ (National Strategy) มาเป็นกรอบความคิดสำคัญในการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ

หลักการจัดการศึกษาเพื่อปวงชน หมายถึง การศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน โดยรัฐต้องจัดให้มีการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานอย่างน้อย 12 ปี ให้แก่ประชาชนเป็นเบื้องต้น (อนันท์ งามสะอาด, 2563) เป็นการจัดการศึกษาเพื่อให้ประชาชนทุกคน ทุกช่วงวัยตั้งแต่เด็กปฐมวัย วัยเรียน วัยทำงาน และผู้สูงวัยมีโอกาสในการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต เพื่อให้แต่ละบุคคลได้พัฒนา ตามความพร้อมและความสามารถให้บรรลุขีดสูงสุด มีความรู้ ทักษะ และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ในการดำรงชีวิต และการอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคม รวมทั้งมีสมรรถนะในการทำงานเพื่อการประกอบอาชีพตามความถนัดและความสนใจ สอดคล้องกับความต้องการของตลาดงานและการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศอันจะนำไปพัฒนาตนเอง ครอบครัวยุคใหม่ และประเทศไทย

หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเท่าเทียมและทั่วถึง เป็นการจัดการศึกษาสำหรับผู้เรียนทุกกลุ่มเป้าหมาย ทั้งผู้เรียน กลุ่มปกติ กลุ่มด้อยโอกาส กลุ่มที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษ บุคคลซึ่งมีความสามารถพิเศษ ให้ได้รับการบริการทางการศึกษาที่เหมาะสม ตามศักยภาพและความพร้อมอย่างเท่าเทียม

หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นการจัดการศึกษาเพื่อพัฒนาผู้เรียนให้มีความรอบรู้ มีทักษะที่พร้อมรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของสังคมและวัฒนธรรมจากโลกภายนอก โดยยึดหลักความพอประมาณ มีการตัดสินใจที่มีเหตุผล และมีภูมิคุ้มกันที่ดีในตัว ซึ่งเป็นการเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ ที่จะเกิดขึ้นโดยคำนึงถึงความเป็นไปได้ของสถานการณ์ต่าง ๆ โดยใช้ความรอบรู้เกี่ยวกับวิชาการต่าง ๆ เพื่อประกอบการวางแผนและความระมัดระวังในขั้นปฏิบัติ มีความตระหนักในคุณธรรม มีความซื่อสัตย์สุจริต อดทน พากเพียร และใช้สติปัญญาในการดำเนินชีวิต

หลักการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม คือ จัดการศึกษาอย่างมีคุณภาพและมีประสิทธิภาพให้กับประชาชนทุกคน เป็นพันธกิจที่ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของสังคมทุกภาคส่วน โดยบุคคลกลุ่มบุคคล หรือองค์กรต่าง ๆ จะได้รับการส่งเสริมให้เข้าร่วมจัดการศึกษา เสนอแนะ กำกับติดตาม และสนับสนุนการจัดการศึกษาในรูปแบบต่าง ๆ ตามความพร้อมเพื่อประโยชน์ของสังคม ด้วยรูปแบบวิธีการที่หลากหลาย สอนอง ความต้องการและความจำเป็นของแต่ละบุคคล และสนองยุทธศาสตร์ชาติและความจำเป็นในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ

เป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน คือ การสร้างหลักประกันว่า เด็กปฐมวัยทุกคนจะได้รับการเตรียมความพร้อมก่อนเข้าเรียนประถมศึกษาทุกคน สำเร็จการศึกษาระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาที่มีคุณภาพและมีผลลัพธ์ทางการเรียนที่มีประสิทธิผล ทุกคนสามารถเข้าถึงการศึกษาระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษาด้วยค่าใช้จ่ายที่เหมาะสมและมีคุณภาพ กำลังแรงงานมีทักษะที่จำเป็น รวมถึงทักษะทางเทคนิคและอาชีพสำหรับการจ้างงาน การมีงานที่ดีและการเป็นผู้ประกอบการ กลุ่มผู้พิการและด้อยโอกาสเข้าถึงการศึกษา และการฝึกอาชีพทุกระดับอย่างเท่าเทียม มีการเพิ่มจำนวนครูที่มีคุณภาพเพื่อการศึกษาสำหรับ การพัฒนาอย่างยั่งยืนและการมีวิถีชีวิตที่ยั่งยืน

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับ 2) พ.ศ. 2545 มาตรา 8 กำหนด หลักสำคัญในการจัดการศึกษามี 3 ประการ คือ (1) เป็นการศึกษาตลอดชีวิตสำหรับประชาชน (2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา (3) การพัฒนาสาระและกระบวนการเรียนรู้ให้เป็นไปอย่างต่อเนื่อง

การศึกษาตลอดชีวิตถือว่าคนทุกคนต้องได้รับการศึกษาอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต การศึกษานี้ต้องครอบคลุมทุกด้าน มิใช่เฉพาะด้านการทำงาน เพราะบุคคลต้องพัฒนาตนเอง และความสามารถ มีส่วนร่วมรับผิดชอบการพัฒนาชุมชนและประเทศโดยส่วนรวม ทั้งด้านเศรษฐกิจ ชีวิตความเป็นอยู่ ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลและวัฒนธรรม เพราะสังคม เศรษฐกิจ สภาพแวดล้อม และเทคโนโลยีเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จึงจำเป็นต้องศึกษาความเป็นไปรอบตัวเพื่อที่สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงได้อย่างเหมาะสม

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การมีส่วนร่วมทั้งแสดงออกได้หลายลักษณะ เช่น การมีส่วนร่วมเป็นกรรมการ การร่วมแสดงความคิดเห็น การสนับสนุนกิจกรรมทางการศึกษา การร่วมสนับสนุน

ทรัพยากร การร่วมติดตามการประเมิน การส่งเสริมให้กำลังใจและปกป้องผู้ปฏิบัติงานที่มุ่งประโยชน์ต่อส่วนรวม ตามหลักการนี้ถือว่าเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคนในการเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เพื่อแก้ไขปัญหา อุปสรรคของการจัดการศึกษา ช่วยส่งเสริมสนับสนุนให้เกิดการพัฒนา และช่วยดูแลการจัดการศึกษาให้เป็นไปอย่างถูกต้องตามทำนองคลองธรรม

การพัฒนาต่อเนื่อง การศึกษาเป็นเรื่องที่ต้องปรับเปลี่ยนตลอดให้ทันกับความรู้ที่พัฒนาขึ้นไปไม่หยุดยั้ง ดังนั้นการจัดการศึกษาต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาสาระ และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง การพัฒนานี้มีทั้งการค้นคิดสาระ และกระบวนการเรียนรู้ใหม่ๆ การประยุกต์ปรับปรุงเนื้อหาสาระที่มีอยู่ และการติดตามเรียนรู้เนื้อหาสาระ ผู้เกี่ยวข้องทุกฝ่ายไม่ว่า ครู ผู้บริหาร บุคลากรทางการศึกษาต้องถือเป็นภาระหน้าที่สำคัญในการปรับปรุงตนเองให้ทันโลก ทันสมัย แต่ขณะเดียวกันก็ต้องทำความเข้าใจสภาพแวดล้อม เพื่อประยุกต์ความรู้ได้อย่างเหมาะสม ทั้งนี้การรับความรู้มาถ่ายทอดโดยปราศจากดุลยพินิจ อาจก่อความเสียหายโดยไม่คาดคิด จึงเป็นหน้าที่ของทุกฝ่ายที่จะช่วยดูแลให้ความรู้ใหม่ ๆ เป็นประโยชน์ต่อผู้เรียนและสังคมอย่างแท้จริง (ปรัชญา เวสารัชช, 2554)

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 หมวด 4 มาตรา 22 กำหนดว่า การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่า ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้และพัฒนาตนเองได้ และถือว่าผู้เรียน มีความสำคัญที่สุด กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถ พัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพนั้น เป็นการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม การเรียนรู้จากการที่ผู้เรียนเคยเป็นผู้รับความรู้มาเป็นผู้แสวงหาความรู้ และพัฒนาตนเอง ในขณะที่ครูจะต้องเปลี่ยนบทบาทจากผู้สอนหรือผู้บอกความรู้ เป็นผู้เอื้ออำนวยความสะดวกให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ขวัญเรือน เสราภรณ์ (2552) กล่าวว่า หลักการสำคัญในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานควรยึดหลักที่สอดคล้องกับอุดมการณ์ 5 ประการ ดังนี้ 1) หลักการพัฒนาผู้เรียนครบถ้วนสมบูรณ์ 2) หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเป็นไทย 3) หลักแห่งความเสมอภาค 4) หลักการมีส่วนร่วม และ 5) หลักแห่งความสอดคล้อง

1. หลักการพัฒนาผู้เรียนอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ทั้งร่างกาย สติปัญญา อารมณ์จิตใจ สังคม ความรู้และคุณธรรม เป็นผู้มีจริยธรรมในการดำเนินชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข ใฝ่รู้และมีทักษะในการแสวงหาความรู้มีทักษะในการแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนางานอาชีพและ คุณภาพชีวิตสามารถเผชิญการเปลี่ยนแปลงอย่างรู้เท่าทันและมีความเป็นประชาธิปไตย

2. หลักการจัดการศึกษาเพื่อความเป็นไทย ให้มีความรัก มีความภาคภูมิใจในท้องถิ่น และประเทศชาติ มีทักษะพื้นฐานสำหรับการประกอบอาชีพ มีความมุ่งมั่น ขยันซื่อสัตย์ ประหยัด อดทน มีลักษณะนิสัยและทัศนคติที่พึงประสงค์ เพื่อเป็นสมาชิกที่ดี ของครอบครัว ชุมชน สังคมและ ประเทศชาติ

3. หลักแห่งความเสมอภาค คนไทยทั้งปวงมีสิทธิ์เสมอกันในการได้รับการศึกษาขั้น พื้นฐานไม่น้อยกว่า 12 ปีอย่างทั่วถึงเท่าเทียมและมีคุณภาพ โดยไม่แบ่งชนชั้นหรือความแตกต่างทางสังคมวัฒนธรรม

4. หลักการมีส่วนร่วม องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชนมีส่วนร่วมในการ บริหารจัดการศึกษา

สรุปได้ว่า หลักการจัดการศึกษา คือ การวางแผนงานในการจัดการศึกษา มีการให้ความร่วมมือ เพื่อให้การจัดการศึกษา การจัดกระบวนการเรียนการสอน การประเมินผลเกิดคุณภาพมากเพียงพอที่จะพัฒนาคุณภาพของผู้เรียนให้ สอดคล้องกับความต้องการได้ การจัดการศึกษาต้องยึดหลักว่าต้องจัดการศึกษาให้กับทุกคน ผู้เรียนทุกคนมีความสามารถเรียนรู้ และพัฒนาตนเองได้ กระบวนการจัดการศึกษาต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถพัฒนาตามธรรมชาติและเต็มตามศักยภาพ และให้ผู้เรียนมีพัฒนาการที่สมดุลในด้านคุณลักษณะความเป็นมนุษย์กับความรู้และทักษะสำหรับการประกอบอาชีพด้านความรู้และวัฒนธรรมสมัยใหม่กับความรู้ และวัฒนธรรมพื้นบ้านที่สอดคล้องกับสภาพของแต่ละบุคคล

บทบาทของผู้เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 มาตรา 54 รัฐต้องดำเนินการให้เด็กทุกคนได้รับการศึกษาเป็นเวลาสิบสองปี ตั้งแต่ ก่อนวัยเรียนจนจบการศึกษาภาคบังคับอย่างมีคุณภาพโดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย รัฐต้องดำเนินการให้เด็กเล็กได้รับการดูแลและพัฒนา ก่อนเข้ารับการศึกษาตามวรรคหนึ่ง เพื่อพัฒนา ร่างกาย จิตใจ วินัย อารมณ์ สังคม และสติปัญญาให้สมกับวัย โดยส่งเสริมและสนับสนุน ให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชนเข้ามีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามความต้องการในระบบต่างๆ รวมทั้งส่งเสริม ให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และจัดให้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชน ในการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยรัฐมีหน้าที่ดำเนินการ กำกับ ส่งเสริม และสนับสนุน ให้การจัดการศึกษา ดังกล่าวมีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล ทั้งนี้ ตามกฎหมายว่าด้วยการศึกษาแห่งชาติซึ่งอย่างน้อย ต้องมีบทบัญญัติเกี่ยวกับการจัดทำแผนการศึกษาแห่งชาติ และการดำเนินการ และตรวจสอบการดำเนินการ ให้เป็นไปตามแผนการศึกษาแห่งชาติด้วย

พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 และพระราชบัญญัติการศึกษาภาคบังคับ พ.ศ. 2545 ได้นำแนวนโยบายพื้นฐาน ดังกล่าวมาแสดงเป็นเจตนารมณ์ และแนวทางที่จะทำ ให้ทุกฝ่ายมีส่วนร่วมในการจัดการ ศึกษา มาตรา 8 การจัดการศึกษาให้ยึดหลักให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา มาตรา 9 การจัดระบบโครงสร้างและกระบวนการจัดการศึกษาให้ยึดหลักการกระจายอำนาจไปสู่ เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้ในการจัดการศึกษา การมีส่วนร่วมของบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กร ปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่น ๆ มาตรา 12 บัญญัติว่า นอกเหนือจากรัฐ เอกชน และองค์กรปกครอง ส่วนท้องถิ่น ให้บุคคล ครอบครัว องค์กรชุมชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการ และสถาบันสังคมอื่นมีสิทธิในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ทั้งนี้ให้เป็นไปตามที่ กำหนดในกฎกระทรวง

มาตรา 29 ได้กำหนดให้สถานศึกษาร่วมกับบุคคล ครอบครัว ชุมชน องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น เอกชน องค์กรเอกชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา สถานประกอบการและสถาบันสังคมอื่น ส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน โดยจัดกระบวนการเรียนรู้ภายในชุมชน เพื่อให้ชุมชนมีการจัดการศึกษาอบรม มีการแสวงหา ความรู้ ข้อมูลข่าวสาร และรู้จักเลือกสรรภูมิปัญญาและวิทยาการต่าง ๆ เพื่อพัฒนาชุมชน ให้

สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการ รวมทั้งหาวิธีการสนับสนุนให้มีการแลกเปลี่ยน ประสบการณ์การ พัฒนาระหว่างชุมชน

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (2549) กล่าวถึง บทบาทการมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษา นอกจากจะเป็นภารกิจของสถานศึกษาแล้ว การจัดการศึกษาจะประสบผลสำเร็จได้ จำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกฝ่าย เพื่อร่วมกันจัดการเรียนรู้ ซึ่งจะทำให้เกิดความ หลากหลาย แก้ไขปัญหาที่เป็นจุดอ่อนของระบบ การศึกษา โดยนำจุดแข็งมาพัฒนาการจัดการเรียนรู้ ซึ่งการ มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ที่ยึดผู้เรียนเป็น สำคัญ มีหลากหลายวิธีการ เช่น การมีส่วนร่วมด้าน การระดมทุน เพื่อการจัดการศึกษา บุคลากร สถานที่ บรรยากาศ รวมถึงการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

แผนพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) ภายใต้วิสัยทัศน์ “มุ่ง พัฒนาผู้เรียนให้มีความรู้คู่คุณธรรม มีคุณภาพชีวิตที่ดี มีความสุข ในสังคม” ได้มีการกำหนด ยุทธศาสตร์และ วางเป้าหมายที่สามารถตอบสนองการพัฒนาที่สำคัญ โดยหนึ่งในแผนยุทธศาสตร์ คือ ยุทธศาสตร์ 6 ยุทธศาสตร์พัฒนาระบบบริหารจัดการ และส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนองค์กร สมาคม มูลนิธิหรือหน่วยงานอื่นเข้า มามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาที่ตอบสนองความต้องการ ของประชาชนและพื้นที่ ที่มุ่งหวังให้มีการใช้ ทรัพยากรทั้งด้านงบประมาณและบุคลากรได้อย่างคุ้มค่า ไม่เกิดการสูญเปล่า และมีความคล่องตัว ซึ่ง ตอบสนองการพัฒนาในด้านประสิทธิภาพ อีกทั้งได้มีการประสานงานร่วมกับภาคเอกชน สถานประกอบการ และภาคประชาสังคม อันได้แก่ ครอบครัวยุวมชน องค์กรวิชาชีพ สถาบันศาสนา และ สถาบันทางสังคมอื่นๆ เพื่อให้เป็นไปตามแนวนโยบายประชารัฐ ในการประเมินผลความสำเร็จของ แผนพัฒนาการศึกษา สะท้อน ทบทวนปรับปรุงยุทธศาสตร์ กลยุทธ์ และแนวทางการดำเนินงาน นำผลการประเมินปรับให้มีความเหมาะสม และจัดทำแผนพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 13 (พ.ศ. 2565-2569) ต่อไป (สำนักงาน เลขาธิการสภาการศึกษา, 2560; สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ, 2559)

ทั้งหมดนี้แสดงถึงเจตนารมณ์ของรัฐที่ต้องการกระจายอำนาจการจัดการศึกษาที่เหมาะสมและ สอดคล้องกับความต้องการของผู้เรียน ครอบครัว พ่อแม่ ผู้ปกครองและชุมชน โดยการให้มีส่วนร่วมในการ จัดการศึกษาโดยใช้ชุมชนเป็นฐานส่งเสริมให้สถานศึกษามีอิสระทั้งในด้านวิชาการ งบประมาณ บุคลากร และ บริหารทั่วไป โดยมีส่วนร่วมร่วมกับชุมชนในการพัฒนาการศึกษาอย่างยั่งยืน

บทบาทของสถานศึกษาในการจัดการศึกษา

บทบาทสำคัญโดยทั่วไปของสถานศึกษาในการจัดการศึกษา คือการวางแผน จัดทำหลักสูตร และจัด กิจกรรมการเรียนการสอน กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของผู้เรียน จัดและบริหารชั้นเรียน จัดและดูแล รักษาอุปกรณ์ อาคารสถานที่ บริหารงานวิชาการ การเงิน บริหารงานบุคคล ดูแลสุขภาพ อนามัยของผู้เรียน สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้กำหนดบทบาทสำคัญของ สถานศึกษาไว้ดังนี้

1. จัดการเรียนการสอน โดยจัดเนื้อหาสาระและกิจกรรมในการเรียนรู้ให้เหมาะสมกับความสนใจ และ ความถนัดของผู้เรียน หมายความว่าผู้สอนต้องถือว่าผู้เรียนเป็นคนที่สำคัญที่สุดเนื่องจากผู้เรียนแต่ละคน มี

ความแตกต่างกัน การจัดการเรียนการสอนก็ต้องคำนึงถึงความแตกต่างดังกล่าว เช่น จัดให้คนเรียนซ้ำทำกิจกรรมที่ช่วยเน้นให้เข้าใจอย่างค่อยเป็นค่อยไป ส่วนคนเรียนเร็วที่เข้าใจแล้วได้รับกิจกรรมเสริมอย่างอื่น แต่อย่างน้อยผู้เรียนที่แตกต่างกันก็ควรได้รับความรู้ความเข้าใจเนื้อหาวิชาใกล้เคียงกัน

2. ฝึกทักษะและวิธีคิด สถานศึกษามีหน้าที่ฝึกฝนผู้เรียนให้รู้จักคิด เพิ่มพูนทักษะในการจัดการ ฝึกฝนการเผชิญสถานการณ์และปัญหาต่างๆ และสามารถประยุกต์ความรู้มาใช้เพื่อป้องกัน และแก้ปัญหา หมายความว่า การเรียนการสอนที่ดีไม่ใช่เน้นที่การท่องจำสาระในหนังสืออย่างเดียว แต่ต้องเตรียมตัวผู้เรียนให้รู้จักคิด รู้จักแก้ปัญหา เช่น อาจสมมติสถานการณ์ให้คิดแก้ปัญหา และถามเหตุผล ข้อดี ข้อเสียเพื่อให้ผู้เรียนมีความพร้อมในการเผชิญชีวิตได้

3. จัดให้เรียนรู้จากประสบการณ์การเรียนรู้ที่ดีต้องมาจากการฝึกฝนปฏิบัติจริงของผู้เรียนโดยครู และสถานศึกษาควรเปิดโอกาสให้ผู้เรียนได้เยี่ยมชมสถานที่และเรียนรู้จากประสบการณ์ในชีวิตจริง เช่น พาชมโรงงาน เยี่ยมหมู่บ้านหัตถกรรม และจัดกิจกรรมฝึกปฏิบัติให้สามารถทำได้จริง (ฝึกทอผ้า ฝึกเขียนภาพ ฝึกปั้นดินเหนียว เป็นต้น ฝึกให้รู้จักคิดเป็น และส่งเสริมบรรยากาศให้ผู้เรียนรักการอ่านเพื่อจะได้สนใจใฝ่รู้อย่างต่อเนื่อง เนื้อหาสาระที่สถานศึกษาจัดให้นั้น ไม่ควรทู่มนั้นด้านใดด้านหนึ่งโดยเฉพาะ แต่สถานศึกษาต้อง จัดให้มีสัดส่วนผสมผสานอย่างเหมาะสมทั้งในเรื่องเนื้อหาสาระและวิธีการเรียนรู้ทั้งในเรื่องความรู้ความ เข้าใจการประพฤติปฏิบัติการมีคุณธรรม ค่านิยมที่ดี การมีสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่น โดยอาจแทรกสาระกิจกรรม การฝึกฝนปฏิบัติการคิดการปลูกฝังค่านิยมไว้ในทุกวิชา นอกจากนี้สถานศึกษายังมีหน้าที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ผู้สอนสามารถจัดบรรยากาศ สภาพแวดล้อม สื่อการเรียน และส่งเสริมการเรียนรู้ในลักษณะต่าง ๆ และขณะเดียวกันสถานศึกษาก็ควรส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในทุกเวลาทุกสถานที่โดยร่วมมือกับทุกฝ่าย คือ บิดามารดา ผู้ปกครองและคนในชุมชน เพื่อส่งเสริม ให้มีการพัฒนาผู้เรียนได้อย่างเต็มที่ในทุกโอกาส

จะเห็นได้ว่าสอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) และ พ.ศ. 2545 (ฉบับที่ 3) ที่มีสาระครอบคลุมหลักการสำคัญ ด้านระบบการบริหาร และการสนับสนุนทางการศึกษาสามารถจัดให้มีนโยบายใน การจัดการศึกษา โดยกระจายอำนาจไปสู่เขตพื้นที่การศึกษา สถานศึกษา โดยระดมทรัพยากรจากแหล่งต่าง ๆ มาใช้จัดการศึกษา การมีส่วนร่วมของบุคคล ชุมชน องค์กรเอกชนในการบริหารและการจัดการศึกษา ตลอดจนส่งเสริมการกระจายอำนาจให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อนำไปสู่เป้าหมายคุณภาพการศึกษาและการเรียนรู้มุ่งเน้นคุณธรรมนำความรู้อย่างแท้จริง ส่งเสริมภาคเอกชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาทั้งระบบโดยมุ่งเน้นใน ระดับอาชีวศึกษาและอุดมศึกษา เพื่อให้สนองตอบความต้องการด้านบุคลากรภาคเศรษฐกิจ

การจัดการศึกษาไม่ใช่ภาระหน้าที่ของรัฐ หรือสถานศึกษาเท่านั้น แต่ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ถือว่าเป็นเรื่องที่มีความสำคัญมาก ที่ประชาชนในระดับชุมชนได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ร่วมแสดงความคิดเห็นเพื่อกำหนดนโยบาย การร่วมวางแผน มีกลไกทางสังคมเข้ามาตรวจสอบคุณภาพการศึกษา รวมทั้งการระดมทรัพยากร การใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ การจัดสรรงบประมาณ ไปยังผู้เรียนให้มากที่สุด ซึ่งพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 มาตรา 9 มาตรา 39 และ

มาตรา 40 กล่าวเกี่ยวกับการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ร่วมคิด (Plan) ร่วมตัดสินใจ (Decision-Making) ร่วมทำ (Implementation) ร่วมประเมิน (Evaluation) และการจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม (Management) โดยใช้ชุมชนเป็นฐานด้วยการมีส่วนร่วมในการควบคุม การตัดสินใจ การวางแผน และการปฏิบัติในระดับสถานศึกษา

การจัดการศึกษาไม่ใช่หน้าที่เฉพาะของสถานศึกษา หรือรัฐบาล แต่ทุกฝ่ายควรเข้ามามีส่วนร่วมในดำเนินการจัดการศึกษา ตรวจสอบ ปรับปรุง เพื่อให้สามารถจัดการศึกษาที่มีประสิทธิภาพสอดคล้องเหมาะสมกับความต้องการของบุคคล ชุมชน ท้องถิ่น และประเทศชาติ

การศึกษาเป็นกลไกสำคัญในการพัฒนาคุณภาพมนุษย์ มนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีค่าของชุมชน และประเทศชาติ แต่การสร้างมนุษย์นั้นต้องการความร่วมมือของทุกฝ่ายในรูปของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา จัดการศึกษา

คำถามท้ายบท

1. การศึกษาและการเรียนรู้ต่างกันอย่างไร
2. จงอธิบายความหมายของ การศึกษาตลอดชีวิต และการเรียนรู้ตลอดชีวิต
3. ระบบการศึกษาไทยมีกี่ประเภท อะไรบ้าง อธิบายและเปรียบเทียบ
4. การจัดการศึกษามีความสำคัญ จำเป็นอย่างไร
5. ทำไมหน่วยงานต่างๆ ชุมชน องค์กรต่างๆ จึงต้องมามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

บรรณานุกรม

- กรมการศึกษานอกโรงเรียน. (2544). *การศึกษาตามอัธยาศัย “แนวความคิดและประสบการณ์”*. ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย. กรุงเทพฯ : บริษัท แพลนพับลิชชิง จำกัด.
- กระทรวงศึกษาธิการ. (2546). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 พร้อมกฎกระทรวงที่เกี่ยวข้อง และพระราชบัญญัติการศึกษา ภาคบังคับ พ.ศ. 2545*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์
- _____ . (2551). *พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551*. กรุงเทพฯ : สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. สำนักงานปลัดกระทรวง.
- _____ . (2553). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติพ.ศ.2542 ที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่2) พ.ศ.2545 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 3) พ.ศ.2553*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์องค์การรับส่ง สินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.).
- กลุ่มส่งเสริมปฏิบัติการ สำนักงานการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2559). *คู่มือการจัดการศึกษาต่อเนื่อง (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. ๒๕๕๙)*. กรุงเทพฯ : รังษีการพิมพ์
- เกียรติวรรณ อมาตยกุล. (2533). *ปรัชญาการศึกษานอกระบบโรงเรียน*. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ขวัญเรือน เสรากรมย์. (2552). *ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับความมีระเบียบวินัยของนักเรียน ช่วงชั้นที่ 3 โรงเรียนบ้านสำนักทอง สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาระยอง เขต 1. การศึกษามหาบัณฑิต (กศ.ม.), สาขาวิชาการบริหารการศึกษา, มหาวิทยาลัยบูรพา.*
- คณะกรรมการร่างรัฐธรรมนูญ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560*. กรุงเทพฯ : สำนักการพิมพ์.
- โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชน โดยพระราชประสงค์ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. (2556). *สารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ เล่ม 38*. กรุงเทพฯ : โครงการสารานุกรมไทยสำหรับเยาวชนฯ
- จรรยาพร ธรณินทร์. (2550). *เอกสารการประชุม ชุดที่ 2 แนวโน้มการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยยุคใหม่. ทิศทาง กศน. ยุคใหม่*. กรุงเทพฯ : สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย.
- จิราภา เต็งไตรรัตน์. (2555). *จิตวิทยาทั่วไป*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ฐานี ประยูรคำ และ ธัญมล งามพิมลกุล. (2554). *ระบบสารสนเทศของการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค จังหวัดบุรีรัมย์*. ปริญญาบริหารธุรกิจบัณฑิต (บธ.บ.), สาขาคอมพิวเตอร์ธุรกิจ, คณะการบัญชีและการจัดการ, มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.

- ไทยรัฐออนไลน์. (15 มิถุนายน 2559). *คสช. ใช้ ม.44 สั่งเรียนฟรี 15 ปี ตั้งแต่อนุบาล-ม.6*. สืบค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2563 จาก <https://www.thairath.co.th/content/639411>
- ธาดา ราชกิจ. (2563). *การศึกษา (Education) สำคัญอย่างไรกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://th.hrnote.asia/orgdevelopment/190625-education-for-hrd/>
- ธีรศักดิ์ ศรีสุรกุล. (2555). *การพัฒนารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัยของ กศน. ตำบล: การประยุกต์ใช้การวิเคราะห์ห้องค์ประกอบเชิงยืนยันและการวิจัยปฏิบัติการ*. คุรุศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, สาขาการศึกษานอกระบบโรงเรียน, คณะคุรุศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- นันทภา ปัญญารัตน์. (2555). *การพัฒนาโปรแกรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนเพื่อพัฒนาภาวะผู้นำการเปลี่ยนแปลงเชิงพุทธสำหรับแม่ชีไทย*. คุรุศาสตร์ดุสิตบัณฑิต, สาขาการศึกษานอกระบบโรงเรียน, คณะคุรุศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ปรัชญา เวสารัชช. (2554). *หลักการจัดการศึกษา*. กรุงเทพฯ : ภาพพิมพ์.
- ปวีณา วิจิตรพร. (2554). *รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยสำหรับเด็กที่มีความต้องการจำเป็นพิเศษของมูลนิธิบ้านสมานใจ จังหวัดเชียงใหม่*. ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการศึกษาพิเศษ, บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- พนม พงษ์ไพบูลย์. (2562). *การศึกษาเป็นปัจจัยที่ 5 ของชีวิต*. สืบค้นเมื่อ 24 พฤษภาคม 2563 จาก <https://www.gotoknow.org/posts/101128>
- พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2542). *การศึกษาเพื่ออารยธรรมที่ยั่งยืน*. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพฯ : มูลนิธิพุทธธรรม.
- โพสต์ทูเดย์. (25 กุมภาพันธ์ 2562). *ครบรอบ 11 ปี สำนักงาน กศน. “มุ่งนำประชากรวัยเรียนที่อยู่นอกระบบการศึกษา ให้กลับเข้ามารับการการศึกษา” 1 ใน 6 นโยบายเร่งด่วนของกระทรวงศึกษาธิการ ที่ “ยูเนสโก”หนุนให้ขยายผลสู่อาเซียน*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://www.posttoday.com/pr/581455>
- ราชกิจจานุเบกษา. (2562). *พระราชบัญญัติการอุดมศึกษา พ.ศ. 2562*. สืบค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2563 จาก http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2562/A/057/T_0054.PDF
- ราชกิจจานุเบกษา. (2562). *พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ 19)*. สืบค้นเมื่อ 30 พฤษภาคม 2563 จาก http://www.ratchakitcha.soc.go.th/DATA/PDF/2562/A/057/T_0001.PDF
- รุ่ง แก้วแดง, ศรีสว่าง เลี้ยววาริณ และวรัญพร แสงนภาพรร. (2556). *รายงานฉบับสมบูรณ์การศึกษาวิเคราะห์ศักยภาพและแนวทางในการส่งเสริมการศึกษาตลอดชีวิต สำหรับประชาชนของสำนักงาน กศน. เพื่อสนับสนุนการเข้าสู่ประชาคมอาเซียนของประเทศไทยในปี พ.ศ. 2558*. กรุงเทพฯ :

- สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย สำนักงานปลัดกระทรวง
กระทรวงศึกษาธิการ.
- วรรณ อภินันท์กุล. (2551). *แนวคิดและทฤษฎีที่นำรู้ทางการศึกษานอกโรงเรียน*. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย.
- _____. (2556). การศึกษาตามอัธยาศัย. *สารานุกรมศึกษาศาสตร์ คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ (Encyclopedia of Education) 2556(47)*, 57-62.
- วิชัย วงศ์ใหญ่. (2560). *สี่เสาหลักของการศึกษา*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก
[www.curriculumand
learning.com/upload/สี่เสาหลักทางการศึกษา_1415863493.pdf](http://www.curriculumandlearning.com/upload/สี่เสาหลักทางการศึกษา_1415863493.pdf).
- วิศนี ศิลตระกูล. และอมรา ปฐภิญโญบุรณ. (2545). *การศึกษาตามอัธยาศัย: จากแนวคิดการเรียนรู้ตลอด
ชีวิตสู่แนวปฏิบัติ*. กรุงเทพฯ : กรมการศึกษานอกโรงเรียน.
- สนอง โลหิตวิเศษ. (2554). *ประมวลสาระชุดวิชา สัมมนาการบริหารจัดการการศึกษานอกระบบและ
การศึกษาตามอัธยาศัย หน่วยที่ 1- 7*. นนทบุรี : สำนักพิมพ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สมาน อัสวภูมิ. (2560). ทบทวนนิยามการศึกษาและการเรียนรู้: จุดเริ่มต้นการแก้ปัญหาคุณภาพการศึกษา.
*วารสารราชธานีนวัตกรรมทางสังคมศาสตร์ Journal of Ratchathani Innovative Social
Sciences*. 1(3 October-December 2017), 1-7.
- สยามรัฐออนไลน์. (22 กรกฎาคม 2562). “อาชีวะ” ปรับใหญ่หลักสูตร “ปวส” ทันโลก-ป้อนตลาดแรงงาน.
สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://siamrath.co.th/n/88120>
- สาโรช บัวศรี. (2549). *การศึกษาและจริยธรรมศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี*. กรุงเทพฯ : คณะกรรมการ
จัดสร้างอนุสาวรีย์ ศาสตราจารย์ ดร.สาโรช บัวศรี และงานยุทธศาสตร์เพื่อ การพัฒนา มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ.
- สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. (2542). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542*.
กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ.
- _____. (2545). *พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ.
2545*. กรุงเทพฯ : พริกหวาน.
- สำนักงานคณะกรรมการการอาชีวศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2562). *หลักสูตรประกาศนียบัตรวิชาชีพ
พ.ศ.2562*. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2555). *การศึกษากรณีตัวอย่าง : การจัด
การศึกษาตลอดชีวิตในต่างประเทศ*. กรุงเทพฯ : สำนักงาน กศน.
- สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2552). *การ
ดำเนินงาน นโยบายเรียนฟรี๑๕ ปี อย่างมีคุณภาพ*. กรุงเทพฯ : กระทรวงศึกษาธิการ.
- สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน. (2550). *รายงานการประเมินโครงการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อพัฒนา
เศรษฐกิจพอเพียง*. กรุงเทพฯ : สำนักบริหารงานการศึกษานอกโรงเรียน.

- สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงศึกษาธิการ. (2559). *แผนพัฒนาการศึกษาของสำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)*. กรุงเทพฯ : สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ. (2553). *แผนพัฒนาการศึกษาของกระทรวงศึกษาธิการ (ฉบับที่11) พ.ศ.2555-2559*. กรุงเทพฯ : สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ.
- _____. (2560). *แผนการศึกษาแห่งชาติพ.ศ. ๒๕๖๐ – ๒๕๗๙*. กรุงเทพฯ : พริกหวานกราฟฟิค
- _____. (2561). *รายงานการศึกษาไทย พ.ศ. 2561 (Education in Thailand 2018)*. กรุงเทพฯ : พริกหวานกราฟฟิค.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2562). *ความมุ่งหมายและคำอธิบายประกอบรายมาตราของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช ๒๕๖๐*. กรุงเทพฯ: สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักวิชาการ สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. (2560). *รัฐธรรมนูญกับการศึกษาไทย*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://library2.parliament.go.th/ebook/content-issue/2560/hi2560-045.pdf>
- สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2551). *พระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. 2551*. กรุงเทพฯ : สำนักงานฯ.
- _____. (2552). *การจัดการศึกษาตลอดชีวิต*. กรุงเทพฯ : สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (อัดสำเนา)
- _____. (2553). *คู่มือการดำเนินงานหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551*. นนทบุรี : ไทยพลบลิค เอ็ดดูเคชั่น.
- _____. (2555). *คู่มือการดำเนินงานหลักสูตรการศึกษานอกระบบระดับขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2551 (ฉบับปรับปรุง) พุทธศักราช 2555*. นนทบุรี : ไทยพลบลิค เอ็ดดูเคชั่น.
- _____. (2561). *แนวทางการดำเนินงานการจัดการศึกษาต่อเนื่อง (ฉบับปรับปรุง 2561)*. กรุงเทพฯ: กระทรวงศึกษาธิการ.
- _____. (2562). *นโยบายและจุดเน้นการดำเนินงาน สำนักงาน กคศ. ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๖๒*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก http://chumphon.nfe.go.th/chumphonnfe/UserFiles/File/Policy/ONIE_Pol62_Web.PDF
- สำนักบริหารงานการศึกษานอกระบบโรงเรียน. (2546). *คู่มือการดำเนินงานตามหลักเกณฑ์และวิธีการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน หลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน พุทธศักราช 2544*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว.
- สิริอร วิชชาวุธ. (2555). *จิตวิทยาการเรียนรู้*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- สุมาลี สังข์ศรี. (2543). *ยุทธศาสตร์การศึกษาตลอดชีวิตเพื่อสังคมไทยในศตวรรษที่ 21*. กรุงเทพฯ : สถาบันเทคโนโลยีเพื่อการศึกษาแห่งชาติ.

- _____ . (2545). การจัดการศึกษานอกระบบเพื่อการศึกษาตลอดชีวิตตามแนวพระราชบัญญัติ การศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542. กรุงเทพฯ : พิมพ์ดีการพิมพ์.
- _____ . (2560). การพัฒนาสังคมแห่งการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิต. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุมาลี สังข์ศรี และคณะ. (2553). รายงานการวิจัยเพื่อพัฒนารูปแบบ/แนวทางการจัดการศึกษาเพื่อเพิ่ม โอกาสทางการศึกษาให้กับประชากรกลุ่มอายุ 15 – 59 ปี ที่อยู่นอกระบบโรงเรียน. กรุงเทพฯ : พริก หวานกราฟฟิค.
- สุรางค์ ไคว์ตระกูล. (2559). จิตวิทยาการศึกษา. พิมพ์ครั้งที่12. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เขตสายไหม. (2558). ข้อมูลทั่วไป. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://sites.google.com/site/ksnkhetsaimai/khxmthawpi>
- หน่วยศึกษานิเทศก์ สำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. (2551). เอกสาร สาระหลักการและแนวคิดประกอบการดำเนินงาน กศน. : คัมภีร์ กศน. กรุงเทพฯ : เอ็น.เอ. รัตน์ะเทรตตั้ง.
- อรพรรณ ฤทธิมัน และ บัลลังก์ โรหิตเสถียร. (2559). ข่าวสำนักงานรัฐมนตรี 248/2559 ราชกิจจานุเบกษา เผยแพร่ คำสั่ง คสช.ให้จัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน 15 ปี โดยไม่เก็บค่าใช้จ่าย และแต่งตั้งข้าราชการ การเมือง. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://www.moe.go.th/websm/2016/jun/248.html>
- อนันท์ งามสะอาด. (2563). "การศึกษาเพื่อปวงชน (EFA-Education For All) กรณีศึกษาประเด็นความ คิดเห็นการปฏิรูปการศึกษาจังหวัดสมุทรปราการ". สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://www.facebook.com/drrnan/posts/736499193123502/>
- อัชรา เอบสุขศิริ. (2562). จิตวิทยาสำหรับครู. กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อัศวิน อาสุยา. (2550). การสัมมนาวิชาการประจำปี 2550 เรื่อง จะแก้ปัญหาความยากจนกันอย่างไร: แข่งขัน แจกจ่าย หรือสวัสดิการ กลุ่มที่2 การให้การศึกษาเพื่อยกฐานะของคนจน ความสำคัญของการ ศึกษาต่อการลดความยากจน วันที่ 10-11 พฤศจิกายน 2550 ณ โรงแรมแอมบาสซาเดอร์ซิตี จอมเทียน ชลบุรี. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก http://tdri.or.th/wp-content/uploads/2013/02/g2_aswin.pdf
- อาชัญญา รัตนอุบล. (2550). การจัดโปรแกรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน. ภาควิชาการศึกษานอก โรงเรียน คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. (อัดสำเนา)
- _____ . (2558). รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ รายงานการวิจัยเรื่อง การวิเคราะห์และสังเคราะห์ ปรัชญา แนวคิด และหลักการของการศึกษาตลอดชีวิตเพื่อการเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้. กรุงเทพฯ : คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อารี พันธุ์ณี. (2546). จิตวิทยาสร้างสรรค์การเรียนการสอน. กรุงเทพฯ : ไยใหม่ ศรีเอทีพี กรุ๊ป
- อุดม เขยกิจวงศ์. (2551). การส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ตามพระราชบัญญัติ

ส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. กรุงเทพฯ : แสงดาว.

_____. (2543). *แนวทางการบริหารและการจัดการ: การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย*. กรุงเทพฯ : อักษรไทย.

EDUCATION CENTER. (December 7, 2018). *การศึกษาตามอัธยาศัย คืออะไร และมีที่มาอย่างไร*.

สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก <https://www.educatorroundtable.org/การศึกษาตามอัธยาศัย-คือ/#:~:text=การศึกษาตามอัธยาศัย%20คือ%20การเรียนที่เกิด,เวลาเรียนแน่นอน%20%2C%20%ไม่จำกัด>

MZONE : mediathailand. (2555). *การศึกษานอกระบบ*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก

http://mediathailand.blogspot.com/2012/05/blog-post_2584.html

The Unityribbon. (2563). *การศึกษานอกระบบ มีอะไรบ้าง*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก

<https://www.theunityribbon.org/การศึกษานอกระบบ.html>

Wathusiri.ts. (2561). *ข้อแตกต่างระหว่างใบประกาศนียบัตร อนุปริญญา และปริญญา เลือกเรียนแบบไหนให้เหมาะสมไปใช้จริง*. สืบค้นเมื่อ 16 มิถุนายน 2563 จาก

<https://www.hotcourses.in.th/study-in-the-uk/before-you-leave/differentiate-in-certificate-diploma-degrees/>

Badescu, M. (2012). Lifelong education. In N. Seel (Ed.), *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. (pp. 2049-2049): Springer US.

Bartlett, S. and Burton, D. (2020). *Introduction to Education Studies*. 5th London UK SAGE Publications Ltd

Bower, H. & Hilgard, E. R. (1981). *Theories of learning*. (5th ed.). Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice – Hall.

Coombs, P.H. (1976). Nonformal education: Myths, realities, and opportunities.

Comparative Education Review, 20(3), 281-93.

Dewey, J. (1977). *Democracy and Education*. New York: The Free Press, p.76.

Driscoll, M. P. (2005). *Psychology of learning for instruction*. (3rd ed.). Boston: Pearson Allyn and Bacon.

Fennes, H. & Otten, H. (September 2008). *Quality in non-formal education and training in the field of European youth work*. SALTO Training Resource Centre. Bonn.

Good, Carter V. (1973). *Dictionary of Education*. New York: McGraw-Hill Book.

Hager, P. J. (2012). Lifelong learning. In N. Seel (Ed.), *Encyclopedia of the Sciences of Learning*. (pp.2049-2052). Netherlands: Springer US.

Knowles, M. S. (March 1988) *The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to*

Andragogy. Revised edition Englewood Cliffs, NJ: Cambridge Book Co

Schunk, D.H. (2008). *Learning Theories: An Educational Perspective*. (5thed.). Upper Saddle River, New Jersey: Pearson Merrill Practice Hall.

UNESCO. (1997). *International standard classification of education*. ISCED 1997. Paris: UNESCO.

Wikipedia. (2020). *Education*. Retrieved June 16, 2020, from <https://en.wikipedia.org/wiki/Education>

บทที่ 2

การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มิ่งขวัญ คงเจริญ

บทที่ 2

การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

เค้าโครงเนื้อหา

หัวข้อที่ 2.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน

- 2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการศึกษาชุมชน
- 2.1.2 ความหมายและองค์ประกอบของชุมชน
- 2.1.3 ประเภทและลักษณะของชุมชน

หัวข้อที่ 2.2 การศึกษาชุมชน

- 2.2.1 กระบวนการศึกษาชุมชน
- 2.2.2 วิธีการและเทคนิคในการศึกษาชุมชน

หัวข้อที่ 2.3 การวิเคราะห์ชุมชน

- 2.3.1 กระบวนการวิเคราะห์ชุมชน
- 2.3.2 การวินิจฉัยชุมชน

แนวคิด

1. ชุมชนมีความหมายอยู่บนฐานของการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวไปตามกระแสสังคม เพราะชุมชนไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่ที่ชุมชนหมายถึง ชุมชนที่มีชีวิต แนวคิดทางสังคมศาสตร์จึงเป็นแนวคิดที่จะช่วยอธิบายและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในขณะที่การวิเคราะห์ชุมชนและการมองปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีเป็นเครื่องนำทางในการมองหาข้อมูลเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมหรือการเปลี่ยนแปลงทางสังคมนั้นได้
2. กระบวนการศึกษาชุมชน หมายถึง ขั้นตอนต่าง ๆ ของการศึกษาชุมชน และการที่นักพัฒนาจะเข้าไปทำงานกับชุมชน จำเป็นต้องมีการเตรียมข้อมูลชุมชน และมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับวิธีการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน สำหรับเทคนิคและวิธีการนั้นถือได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญของการวิเคราะห์ชุมชนที่นักพัฒนาต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างลึกซึ้งและต้องฝึกฝนทักษะอย่างต่อเนื่อง ซึ่งเทคนิคการศึกษาชุมชนในปัจจุบันมีมากมายหลายเทคนิค ทั้งนี้ อยู่ที่นักพัฒนาชุมชนจะเลือกใช้ให้เหมาะสมกับชุมชน สถานการณ์และเวลา จุดประสงค์ หรือขอบเขตในการศึกษาชุมชนนั้น
3. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อต้องการทราบว่าปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนคืออะไร สาเหตุของปัญหาและความต้องการเป็นอย่างไร จึงนำไปสู่การวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหา

ต่อไป สิ่งที่สำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ชุมชนที่นักพัฒนาต้องคำนึงถึงคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ยิ่งประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาก็ย่อมจะมีมากขึ้นเท่านั้น สำหรับการวินิจฉัยชุมชนเป็นการเน้นที่การค้นหาปัญหาและสาเหตุที่สำคัญของปัญหา รวมถึงการระบุถึงความต้องการของชุมชน เพื่อนำไปกำหนดทางเลือกที่เหมาะสม การตัดสินใจ และวางแผนการพัฒนาชุมชน สำหรับการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาหรือการวินิจฉัยชุมชนนั้น มีวิธีการที่นักพัฒนาสามารถพิจารณาเลือกใช้ได้หลายวิธีให้เหมาะสมกับสถานการณ์และวัตถุประสงค์ ซึ่งเทคนิควิธีการแต่ละวิธีก็มีจุดดีและจุดด้อยต่างกันไป นักพัฒนาจึงควรทำการศึกษาและเลือกใช้ให้เหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทที่ 2 จบแล้ว นิสิตสามารถ

1. อธิบายความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชนได้
2. อธิบายการศึกษาชุมชนได้
3. อธิบายการวิเคราะห์ชุมชนได้

หัวข้อที่ 2.1

ชื่อหัวข้อ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการศึกษาชุมชน

เรื่องที่ 2.1.2 ความหมายและองค์ประกอบของชุมชน

เรื่องที่ 2.1.3 ประเภทและลักษณะของชุมชน

แนวคิด

1. ชุมชนมีความหมายอยู่บนฐานของการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวไปตามกระแสสังคม เพราะชุมชนไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่ชุมชนหมายถึง ชุมชนที่มีชีวิต แนวคิดทางสังคมศาสตร์จึงเป็นแนวคิดที่จะช่วยอธิบายและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น ในขณะที่แนวคิดในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเป็นการกำหนดกรอบในการศึกษาชุมชน เป็นการมองข้อมูลชุดหนึ่ง ที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีเป็นเครื่องนำทางในการมองหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้
2. ชุมชนเป็นที่ที่มีการอยู่ร่วมกันของคนหรือมีประชากรที่เป็นสมาชิก มีการอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน มีวิถีในการดำรงชีวิตคล้ายคลึงกัน มีความสัมพันธ์กันหรือมีผลประโยชน์บางอย่างร่วมกัน มีกรอบบรรทัดฐานหรือระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน ชุมชนจัดได้ว่าเป็นองค์กรทางสังคมไม่ว่าจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือขนาดเล็ก จะมีลักษณะโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชนที่มีความเหมือน ๆ กัน
3. ประเภทของชุมชน สามารถแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่ แบ่งตามวิวัฒนาการของมนุษย์ แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของประชาชน แบ่งตามจำนวนพลเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชน และแบ่งตามลักษณะกิจกรรมหลักที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของประชาชน สำหรับลักษณะของชุมชนโดยทั่วไป ได้แก่ 1) ชุมชนจะมีอาณาบริเวณระบบนิเวศ 2) ชุมชนมีการรวมกลุ่มเป็นที่รวมของประชากร มีการจัดระเบียบของชุมชนมีการปกครอง และ 3) ชุมชนเป็นที่ที่มีระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีอยู่ในชุมชนมีกิจกรรมทางสังคม มีการติดต่อสื่อสารและมีเครือข่าย

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 1.1 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการศึกษาชุมชนได้
2. อธิบายความหมายและองค์ประกอบของชุมชนได้
3. อธิบายประเภทและลักษณะของชุมชนได้

เรื่องที่ 2.1.1 แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการศึกษาชุมชน

1. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

“ชุมชน” มีความหมายอยู่บนฐานของการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวไปตามกระแสสังคม เพราะชุมชนไม่ใช่สิ่งที่หยุดนิ่ง แต่ที่ชุมชนหมายถึง ชุมชนที่มีชีวิต ดังนั้นแนวคิดทางสังคมศาสตร์ จะช่วยสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นชุมชน ซึ่งจะช่วยอธิบายและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับคำว่าชุมชนได้ชัดเจนยิ่งขึ้น มี 4 แนวคิดด้วยกัน คือ แนวคิดทางสังคมวิทยา แนวคิดทางมนุษยวิทยา แนวคิดในมิติประชาสังคม และแนวคิดชุมชนในรูปแบบใหม่

1.1 แนวคิดทางสังคมวิทยา (Sociological Perspective)

ชุมชนในแนวคิดทางสังคมวิทยา หมายถึง หน่วยทางสังคมและทางกายภาพที่มีลักษณะการจัดการร่วมกันในมิติต่าง ๆ อันได้แก่ หมู่บ้าน ชุมชน เขตและเมือง

แนวคิดของ Hillary และ Poplin (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์) ได้เสนอแนวคิดในการวิเคราะห์ชุมชนของนักสังคมวิทยาและนำเสนอแนวคิดเกี่ยวกับการมองชุมชนในฐานะทั้ง 3 ประการ คือ

1.1.1 ชุมชนในฐานะหน่วยทางภูมิศาสตร์ (Community as a territorial unit)

ชุมชนในมิตินี้มีความสำคัญ คือ ทำให้ชุมชนมีลักษณะเป็นรูปธรรม มีหลักแหล่งที่ตั้งแน่นอนและสมาชิกสามารถระบุที่อยู่ของตนได้

อาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์มีอิทธิพลต่อชุมชน เป็นตัวกำหนดสถานที่ตั้งและศักยภาพในการเจริญเติบโตของชุมชน กล่าวคือ ชุมชนมักจะเกิดขึ้นในบริเวณที่มีทรัพยากรธรรมชาติสมบูรณ์ หรือที่ซึ่งมีการคมนาคมสะดวกเหมาะแก่การตั้งถิ่นฐานอย่างถาวร

ชุมชนมีอิทธิพลต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ กล่าวคือ การปรับตัวของคนต่ออาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์ของชุมชนขึ้นอยู่กับวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย ดังนั้น มนุษย์เองมีส่วนในการกระทำต่อภาวะแวดล้อมของตนไม่ว่าจะโดยทางบวกหรือทางลบ เช่น การปรับให้สิ่งแวดล้อมทางกายภาพให้สอดคล้องกับความต้องการและความจำเป็นของมนุษย์ ได้แก่ การทำนาแบบขั้นบันได การสร้างเหมืองฝายชลประทาน ปรับปรุงแก้ไขสร้างที่อยู่อาศัยให้สอดคล้องกับสภาพภูมิศาสตร์

1.1.2 ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม (Community as Unit of Social Organization)

การวิเคราะห์แบบ Social System Approach จะช่วยทำให้เห็นภาพลำดับขั้น (Hierarchy) เริ่มจากระดับล่างที่ประกอบด้วยกลุ่มบุคคล 2 คนขึ้นไป จนถึงระดับชาติหรือระดับโลก ชุมชนเป็นระบบย่อยอันแรกที่มีศักยภาพในการจัดการให้มีสิ่งต่าง ๆ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนทั้งทางกายภาพ จิตใจและสังคม ซึ่งในระบบครอบครัวกลุ่มเครือญาติก็เล็กเกินไปไม่มีสถาบันทางสังคมที่สมบูรณ์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ส่วนระบบที่ใหญ่กว่านี้ เช่น กลไกของรัฐก็ใหญ่โตและซับซ้อนเกินไป จนเข้าไม่ถึงอารมณ์ความรู้สึกของคน จึงไม่สามารถตอบสนองความต้องการทั้งทางกายและทางใจได้

ชุมชนจึงมีความหมายที่เป็นระบบทางสังคมว่าเป็นเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ของมนุษย์ (Network of Interaction) ซึ่งประกอบด้วย สถานภาพ บทบาท กลุ่มคนและสถาบัน ชุมชนจึงมีความสัมพันธ์เหมือนลูกโซ่ ที่ระบบย่อยระบบหนึ่งจะได้รับปัจจัยนำเข้าที่ต้องการจากระบบอื่น ๆ และในทางกลับกันก็จะให้ผลผลิตของตนแก่ระบบย่อยอื่น ๆ ปัจจัยนำเข้าและผลผลิตที่ได้รับซึ่งให้แกกัน ในระหว่างชุมชนหรือระบบย่อยนี้อาจเป็นชุมชนรูปของการเงิน แรงงาน ความกดดันทางสังคม และทรัพยากรต่าง ๆ

1.1.3 ชุมชนในฐานะหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรม (Community as a psycho cultural unit)

มิตินี้จุดเน้นคือชุมชนจะต้องมีความผูกพันในระหว่างสมาชิกด้วยกัน ความผูกพันนี้จะตีความว่าเป็นทั้งทางด้านจิตวิทยาและวัฒนธรรม ในทางจิตวิทยาคนจะมีความมั่นคงเพราะสามารถระบุได้ว่าตนเป็นสมาชิกของกลุ่ม หมู่ หรือที่ซึ่งทำให้เกิดความรู้สึกว่ามีสังกัด อย่างไรก็ตามแนวคิดทางสังคมวิทยาก็ถือว่าเป็นเพียงมิติหนึ่งของความเป็นจริงที่ซับซ้อนอยู่ในความหมายของชุมชนเท่านั้น

1.2 แนวคิดทางมนุษยวิทยา (Humanistic Perspective)

แนวคิดนี้มุ่งเน้นความเป็นชุมชนที่ก่อให้เกิดมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพัน อันสืบเนื่องมาจากข้อจำกัดการปฏิสัมพันธ์ทางสังคมในยุคปัจจุบันที่กว้างใหญ่เกินไปและไม่สามารถตอบสนองต่อความต้องการของปัจเจกบุคคลได้ ดังนั้นความเป็นชุมชนจึงขึ้นอยู่กับปฏิสัมพันธ์โต้ตอบและความเป็นมิตรภาพที่มีต่อกันภายใต้ระบบสื่อสารและการพบปะทำกิจกรรมร่วมกัน นักมานุษยวิทยา นิสเบ็ต (มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. 2563: ออนไลน์) มีความเห็นว่าสังคมสมัยใหม่ทำให้เกิดการสูญเสียความรู้สึกผูกพันของชุมชน (Sense of Community) ซึ่งเกิดจากเงื่อนไขของสังคมสมัยใหม่ที่ไม่สามารถตอบสนองให้ปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นคง ดังจะเห็นได้ว่าในลักษณะรัฐการเมืองสมัยใหม่ รัฐไม่สามารถตอบสนองความมั่นคงของคนได้ ไม่มีองค์กรขนาดใหญ่ใดที่สามารถตอบสนองความต้องการทางด้านจิตใจของคนได้ เพราะโดยธรรมชาติแล้วองค์กรเหล่านี้มีขนาดใหญ่ซับซ้อนและเป็นทางการเกินไป รัฐอาจจะก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวในนามของรัฐ เช่น สงคราม แต่ในการตอบสนองอย่างปกติธรรมดาอย่างความต้องการของคนในเชิงการยอมรับ มิตรภาพ ความมั่นคง ความเป็นสมาชิก รัฐจะทำในสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ ทางเลือกที่นักคิดในแนวนั้นเสนอก็คือการเรียกร้องให้ชุมชนมีขนาดเล็กแต่มีโครงสร้างที่แน่นเหนียว เพราะในชุมชนขนาดเล็กนั้นจะช่วยฟื้นฟูสภาพความสัมพันธ์ทางสังคมให้ดีขึ้น เพราะจะรับผิดชอบต่อหน่วยที่เล็กที่สุด และกล่าวถึงชุมชนขนาดเล็กที่เน้นการกระทำที่เต็มไปด้วยความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่ตนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม

แนวคิดนี้สะท้อนให้เห็นถึงการเรียกร้องต่อการเปลี่ยนแปลงของสังคมสมัยใหม่ การขยายตัวของเมือง ประชากรและเครือข่ายสังคมที่ดำเนินการผ่านเทคโนโลยี สารสนเทศ เป็นต้น ที่ก่อให้เกิดสภาวะความแปลกแยก ความวิตกกังวล ความโดดเดี่ยว ไม่สนใจใยดี หรือรู้สึกรับผิดชอบต่อเรื่องราวที่เกิดขึ้นกับบุคคลที่อยู่รอบข้าง ไม่รู้สึกว่าตนเองมีส่วนร่วมในความรับผิดชอบตัดสินใจหรือรับผลประโยชน์นั้น ๆ ซึ่งแนวคิดนี้มีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ (1) ไม่ได้ให้ความสนใจหรือความสำคัญกับอาณาบริเวณทางภูมิศาสตร์หรือพื้นที่ (2) เน้นความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ที่มีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน และ (3) เป็นลักษณะความรู้สึกเชิงอัตวิสัยของความ เป็นชุมชนหรือแบบแผนในอุดมคติ (มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. 2563: ออนไลน์) กล่าวคือ ลักษณะ

ชุมชนที่ควรจะเป็นชุมชนที่ดีหรือชุมชนในอุดมคตินั่นเอง และอาจกล่าวได้ว่าชุมชนนั้นเป็น “หน่วยพื้นฐานของการพึ่งตนเอง” โดยมีลักษณะที่สำคัญ เช่น ชุมชนตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ในหมู่คนที่รู้จักกันใกล้ชิด มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่และมีกิจกรรมเพื่อการดำรงชีวิตร่วมกัน มีระบบความสัมพันธ์แบบครอบครัว เครือญาติ มีการแลกเปลี่ยน พึ่งพา รวมทั้งมีความขัดแย้ง โดยคุณลักษณะสำคัญของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นหน่วยพื้นฐานการพึ่งพาของสังคมนั้น มีศักยภาพในการจัดให้มีกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อตอบสนองต่อความต้องการในด้านต่าง ๆ ของคนในชุมชนทั้งในด้านการพัฒนาทางกายภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และจิตใจ

1.3 แนวคิดในมิติประชาสังคม (Civil Society Perspective)

ประชาสังคม หมายถึง การรวมตัวพบปะของคนหลากหลาย ซึ่งไม่ใช่เฉพาะคนที่รู้จักคุ้นเคยเพียงกลุ่มเดียว แต่รวมถึงคนแปลกหน้าที่สนใจในประเด็นส่วนรวม (สาธารณะ) ประเด็นใดประเด็นหนึ่งร่วมกัน เพื่อดำเนินการให้บรรลุเป้าหมาย ไม่ใช่การรวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาเฉพาะของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง สถานที่รวมตัวพบปะเรียกว่า เวทีประชาคม ซึ่งมีลักษณะพหุภาคีเป็นสำคัญ ชุมชนฐานรากมักเกิดการรวมตัวกันเอง เบื้องต้นจากปัญหาปากท้องและเศรษฐกิจเรียกว่า กลุ่มปากท้อง (ให้พื้นที่อดอยาก) อาจพัฒนาไปสู่การออมที่เรียกว่า กลุ่มออมทรัพย์ เพื่อแก้ไขปัญหาอดอยากที่อาจเกิดขึ้นเป็นครั้งคราวหรือออมเพื่อเป็นสวัสดิการทางสังคม เช่น การเจ็บป่วย ตาย กลุ่มปากท้องและกลุ่มออมทรัพย์ที่เข้มแข็งสามารถรวมตัวเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชน ซึ่งศักยภาพด้านการตลาดที่พึ่งพาตนเองทางเศรษฐกิจได้ กลุ่มปากท้อง กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มธุรกิจเป็นพื้นฐานเบื้องต้นที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงจิตสำนึกแบบพึ่งพา เป็นสำนึกการมีส่วนร่วมพัฒนาไปเป็นชุมชนที่พึ่งตนเองและชุมชนเข้มแข็ง และเริ่มพัฒนาไปสู่การมีจิตสำนึกสาธารณะ (สำนึกส่วนรวมที่ไม่ใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะกลุ่ม) การเกิดเครือข่ายชุมชนพึ่งตนเองที่เข้มแข็งและมีเวทีประชาคมสำหรับชุมชนต่าง ๆ ที่หลากหลายและผู้คนทั่วไปซึ่งสนใจในประเด็นสาธารณะต่าง ๆ ร่วมกันจะนำไปสู่ความเป็นประชาคม อันเป็นอำนาจประชาชนที่แท้จริงในการทำให้เกิดดุลยภาพระหว่างอำนาจรัฐ อำนาจทุน และอำนาจประชาชน (ประชาสังคม) มีสภาพธรรมรัฐเกิดขึ้น (good governance) (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์)

บริบทสังคมไทยซึ่งมีภาวะวิกฤตเศรษฐกิจและวิกฤตสังคมในปัจจุบัน การก่อรูปประชาสังคมควรเร่งพัฒนาชุมชนให้พึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและมีความเข้มแข็งพร้อมไปกับการพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะและการมีส่วนร่วมในประเด็นสาธารณะต่าง ๆ ในเวทีประชาคม

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน-ประชาสังคม เกิดขึ้นจากสภาพปัญหาของสังคม การที่ประชาชนส่วนใหญ่ในสังคมไม่มีส่วนร่วมในการตัดสินใจเกี่ยวกับนโยบายและทิศทางการพัฒนา รวมทั้งกิจกรรมสาธารณะซึ่งในอดีตมักจะถูกครอบงำหรือชี้นำจากภาครัฐ แนวคิดนี้ปฏิเสธอำนาจรัฐซึ่งมีบทบาทอย่างมากมาต่อการตัดสินใจในกิจกรรมทางสังคม รวมทั้งปฏิเสธลัทธิปัจเจกชนที่มุ่งแต่แสวงหาผลประโยชน์ส่วนตน สาระสำคัญของแนวคิดนี้ก็คือการรวมกลุ่มของปัจเจกชน โดยมองว่าประชาสังคมเป็นโครงสร้างทางสังคมที่อยู่กึ่งกลางระหว่างรัฐและปัจเจกชนที่เรียกว่า Mediating Structure

ทวีศักดิ์ นพเกษร (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์) ยังได้ให้คำจำกัดความ ประชาสังคม หมายถึง การที่คนในสังคมซึ่งมีจิตสำนึก (Civic Consciousness) ร่วมกันมารวมตัวกันในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) ในการกระทำบางอย่าง ทั้งนี้ ด้วยความรักและความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบ

การจัดการให้เกิดความรู้สึกร่วมกันเพื่อประโยชน์สาธารณะ ประชาสังคมจะก่อให้เกิด “อำนาจที่สาม” นอกเหนือจากอำนาจรัฐและอำนาจธุรกิจ อำนาจที่สามนี้อาจไม่ต้องการคนจำนวนมาก แต่เป็นกลุ่มเล็กน้อย กระจัดกระจายและอาจมีความเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายย่อย ๆ (Civic Network) การรวมตัวกันนั้นอาจไม่ต้องอยู่ใกล้ชิดกัน แต่สามารถสื่อสารกันได้ เกิดเป็นองค์กรขึ้น (Civic Organization) ซึ่งอาจเป็นองค์กรทางการ (นิติบุคคล) หรือไม่เป็นทางการก็ได้ ซึ่งสอดคล้องกับ ธีรยุทธ บุญมี และอเนก เหล่าธรรมทัศน์ (บ้านจอมยุทธ. 2563: ออนไลน์) เชื่อว่าการแก้ไขปัญหาสังคมนั้น ควรให้ความสำคัญกับพลังที่สามหรือพลังสังคมที่เกิดจากการรวมตัวของประชาชนในทุกภาคส่วนของสังคม

ชูชัย ศุภวงศ์ (บ้านจอมยุทธ. 2563: ออนไลน์) ให้ความหมายของประชาสังคมว่า คือการที่ผู้คนในทุกภาคส่วนของสังคมเห็นวิกฤตการณ์หรือสภาพปัญหาของสังคมที่สลับซับซ้อนยากต่อการแก้ไข จึงมารวมตัวกันเป็นกลุ่มประชาคม (Civil Group) และนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกัน (Civil Consciousness) เพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือกระทำการบางอย่างเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ การรวมกลุ่มจะเป็นไปด้วยความรัก ความสมานฉันท์ การเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบการจัดการโดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย

อนุชาติ พวงสำลี และวีรบูรณ์ วิสารทสกุล (บ้านจอมยุทธ. 2563: ออนไลน์) ให้ความหมายของชุมชน-ประชาสังคมว่า หมายถึง ชุมชนแห่งสำนึก (Conscious Community) ที่สมาชิกต่างเป็นส่วนหนึ่งของระบบโดยรวมและมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกันทุกระดับอย่างเหนียวแน่น ด้วยระบบคุณค่าและวัตถุประสงค์ร่วมกัน ชุมชน-ประชาสังคมอาจมีขนาดและลักษณะที่แตกต่างกันออกไป แต่มีลักษณะเป็นพลวัตที่บุคคลหรือกลุ่มต่างมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกระทำการกิจกรรมทางสังคมที่สนใจ โดยได้ให้ความหมายของลักษณะของประชาสังคมว่า (1) มีความหลากหลายทั้งในรูปแบบของการรวมตัว พื้นที่ รูปแบบของกิจกรรม ประเด็นของความสนใจปัญหา (2) ความเป็นชุมชนที่อาจจะมีขนาดใหญ่หรือเล็กก็ได้ (3) ประกอบด้วยจิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness) (4) เป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (5) มีกิจกรรมบนพื้นฐานของกระบวนการกลุ่มและพื้นฐานของการเรียนรู้ร่วมกัน และ (6) มีเครือข่ายและการติดต่อสื่อสารและให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการทำความเข้าใจต่อองค์ประกอบที่สำคัญของประชาสังคม ได้แก่ การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม การมีส่วนร่วมของสมาชิกอย่างกว้างขวาง การมีความรัก ความเอื้ออาทรต่อกัน การมีองค์ความรู้และความสามารถ รวมทั้งวิธีการใหม่ ๆ ในการแสวงหาความรู้ มีการเรียนรู้และมีเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งประสานกันอย่างเป็นระบบภายใต้การจัดการที่มีประสิทธิภาพ

1.4 แนวคิดชุมชนในรูปแบบใหม่ (Virtual Community Perspective)

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่เกิดขึ้นจากการพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคม การค้นหาสาเหตุปัญหาและแนวทางแก้ไขปัญหามักไม่อาจจำกัดอยู่ในพื้นที่ของชุมชนที่มีอาณาเขตทางภูมิศาสตร์ได้ เพราะบางปัญหาเกิดจากอิทธิพลภายนอก ซึ่งบางครั้งการแก้ไขต้องการการรวมกำลังความร่วมมือ และทรัพยากรจากภายนอกชุมชน คุณลักษณะที่สำคัญของชุมชนในรูปแบบใหม่ คือ (1) จิตสำนึกร่วม (Consciousness) (2) หลักการ (Principle) และ (3) จุดมุ่งหมาย (Purpose) ดังนั้น ชุมชนในรูปแบบใหม่อาจมีลักษณะเป็น “ชุมชนทางอากาศ” หรือผู้สนใจเข้ามามีส่วนร่วม เช่น รายการวิทยุชุมชน เครือข่ายบน Internet ซึ่งเป็นชุมชนที่ไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางกายภาพและไม่จำเป็นต้องพบปะหน้าตากันโดยตรง แต่เป็นชุมชนที่อาศัย

เทคโนโลยีสารสนเทศในการสื่อสาร เป็นเครื่องมือสานความสัมพันธ์ของสมาชิก (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์)

ชุมชนรูปแบบใหม่ อาจเรียกได้ว่าเป็น “ชุมชนเหมือนจริง” (Virtual Community) เป็นชุมชนที่กลุ่มคนอาจจะได้พบกันโดยตรงหรือไม่ก็ได้ แต่มีโอกาสสื่อสารกันทางความคิดผ่านเครือข่ายบน Internet ชุมชนแบบนี้ มีข้อดีกว่าชุมชนแบบอื่นตรงที่ไม่มีอคติเกี่ยวกับ เพศ อายุ เชื้อชาติ สีผิว เผ่าพันธุ์ รูปร่างหน้าตาของสมาชิก และเป็นเครื่องมือที่เชื่อมโยงเครือข่ายของผู้คนเข้าด้วยกันด้วยความที่มีวัตถุประสงค์และความสนใจร่วมกัน หรือเป็นศูนย์การสื่อสารที่ทำให้ผู้คนที่ผ่านเข้ามาในเครือข่ายได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนและแบ่งปันความรู้ประสบการณ์ร่วมกัน ผ่านเทคโนโลยีที่เชื่อมโยงในระดับต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับภูมิภาคจนถึงระดับโลก ในขณะที่เดียวกันจุดอ่อนของเครือข่ายชุมชนในรูปแบบ คือ สมาชิกในเครือข่ายไม่มีภาระผูกพัน อาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเครื่องมือ ถ้ามองในด้านของพื้นที่แล้วจะเห็นว่าเป็นชุมชนที่ไร้พรมแดน จะอาศัยเพียงความสัมพันธ์อย่างง่าย

ความเป็นชุมชนจึงไม่ได้มีความหมายที่ตายตัว แต่มีความเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลง การให้ความหมายเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นสื่อที่ใช้ในการอธิบายความสัมพันธ์ทางสังคมหรือการจัดระบบความสัมพันธ์ใหม่ทั้งกับภายในและภายนอกชุมชน ฉะนั้นความเป็นชุมชนจึงมีได้มีเพียงหน่วยเดียวหากแต่เป็นสายใยของความสัมพันธ์ที่สานขึ้นจากความสัมพันธ์ต่าง ๆ และมีเครือข่ายของความสัมพันธ์ที่ซ้อนทับกันอยู่ การสร้างใหม่ของความเป็นชุมชนจึงเป็นการแสดงออกถึงความเป็นตัวตนอันเป็นการโต้ตอบของคนในชุมชนหรือสังคม และเป็นที่ช่วยให้ผู้คนยกระดับความรู้ ความสามารถ การรับรู้และความเข้มแข็งหรือพลังที่เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันผ่านการสานสัมพันธ์ต่าง ๆ เข้าด้วยกัน (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์)

2. แนวคิดการศึกษาชุมชน

2.1 แนวคิดการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

วิทญา ตันอารีย์ (2563: ออนไลน์) การศึกษาชุมชน คือ การที่เข้าไปศึกษาชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ ความเป็นอยู่ ระบบคิด การทำงาน ความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนปัญหาและปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมร่วมกันของนักพัฒนาและชุมชน เพื่อที่จะได้กำหนดและวางแผนพัฒนาชุมชนร่วมกัน แนวคิดการวิเคราะห์ชุมชนมี 4 แนวคิดดังนี้

1) แนวคิดมองชุมชนแบบสงเคราะห์ โดยมองแบบผิวเผินและคิดว่าชุมชนต้องการความช่วยเหลือ

2) แนวคิดมองตนเองเป็นหลัก แต่เพิ่มสาเหตุของปัญหาของชุมชนลงไปด้วย

3) แนวคิดมองแบบกึ่งพัฒนา กึ่งสงเคราะห์ โดยมองบางส่วนควรพัฒนาบางส่วนยังไม่ต้อง

4) แนวคิดที่ไม่ได้มองตนเองแต่มองประชาชนในชุมชนเป็นหลัก

บำเพ็ญ เขียวหวาน (2563: ออนไลน์) แนวคิดการศึกษาชุมชน เป็นการแสวงหาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชน การอธิบายปรากฏการณ์ของชุมชน โดยแนวคิดหลักในการศึกษาชุมชนจะประกอบด้วยนิยามปรากฏการณ์ อธิบายสาเหตุหรือความสัมพันธ์กับปรากฏการณ์นั้น และอธิบายผลที่เกิดจากปรากฏการณ์นั้น

ตามมุมมองของทฤษฎีต่าง ๆ ซึ่งแนวคิดทฤษฎีในการศึกษาชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ แนวคิดทางสังคมวิทยา แนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ และแนวคิดทางนิเวศวิทยาเกษตร ดังนี้

1) การศึกษาชุมชนตามแนวคิดทางสังคมวิทยา เป็นการมองปรากฏการณ์ของชุมชนในฐานะที่เป็นปรากฏการณ์พฤติกรรมกรรมกรรวมตัวทางสังคมของคนโดยมีการกระทำทางสังคม ประเด็นหลักการศึกษา มุมมองทางสังคมวิทยา คือ

1.1) ชุมชนในฐานะเป็นตัวแปรตาม เป็นการอธิบายสิ่งที่ส่งผลต่อความเป็นชุมชนหรือคุณสมบัติของชุมชน ได้แก่ (1) การดำรงอยู่ของชุมชนหรือความยั่งยืน อะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้ชุมชนสามารถดำรงอยู่มีภาวะกดดัน (Constrain) อะไรบ้างที่กระทำต่อชุมชนในอดีตและชุมชนสามารถผ่านพ้นได้ (2) การเจริญเติบโตของชุมชน การขยายตัวของเขตชานเมืองในเมืองใหญ่ หรือลักษณะความเป็นเมืองที่สูงขึ้น (Urbanization) ในเขตชุมชนชนบท และ (3) การล่มสลายของชุมชน การที่ชุมชนชนบทเกิดความล่มสลายจากการเกิดเมือง หรือกลายเป็นเมือง

1.2) ชุมชนในฐานะเป็นตัวอิสระ เป็นการอธิบายผลที่เกิดจากคุณลักษณะของชุมชน หรืออธิบายการจำแนกคุณลักษณะ (Typology) ของชุมชน ได้แก่ (1) ประเภท/ชนิดของชุมชน เป็นการจำแนกคุณลักษณะหรือการกำหนดนิยามชุมชนประเภทต่าง ๆ เช่น ชุมชนเมือง ชุมชนชนบท ชุมชนแออัด (2) การกระทำของชุมชน เป็นการพิจารณาเชิงพฤติกรรมกรรมกรของชุมชน ที่มองชุมชนเป็นหน่วยของการวิเคราะห์ (Unit of Analysis) (3) ความแตกต่างทางวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิต เป็นการใช้ชุมชนในการอธิบายวัฒนธรรม หรือวิถีชีวิตของสังคม และ (4) ปัญหาสังคม เป็นการอธิบายประเภท ระดับปัญหาของสังคมมีความแตกต่างกัน จากปัจจัยที่แตกต่างของชุมชน

1.3) การศึกษาชุมชนในตามแนวคิดทางกลุ่มทฤษฎีสังคมวิทยา ภายใต้แนวคิดทฤษฎีสังคมวิทยายังสามารถจำแนกเป็นกลุ่มหรือความสนใจ ซึ่งจะมีมุมมองการอธิบายปรากฏการณ์ของชุมชนแตกต่างกัน โดยมีทฤษฎีดังนี้

1.3.1) การศึกษาชุมชนแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ เป็นแนวคิดที่มุ่งเน้นการศึกษาเกี่ยวกับชุมชนมากที่สุด โดยเกิดจากข้อสงสัยเกี่ยวกับพฤติกรรมทางสังคมมนุษย์เมื่ออยู่ในสภาพแวดล้อมหนึ่ง จะมีการจัดระเบียบเชิงพื้นที่อย่างไร ซึ่งมีรากฐานการอธิบายทางชีววิทยา เช่น การศึกษาการเกิดชุมชน พบว่าบริเวณที่เป็นจุดต้นของเส้นทางคมนาคมจะมีการกระจุกตัวในการผลิตสูงซึ่งจะมีลักษณะการแข่งขันเชิงร่วมมือ กล่าวคือการผลิตจะมีการแข่งขันในการค้าขาย แต่ขณะเดียวกันการรวมตัวกันในการเพาะปลูกทำให้เกิดความได้เปรียบทางการค้าระหว่างภูมิภาคเช่นเดียวกับป่าสักที่มีต้นสักกระจุกตัวเป็นบริเวณกว้าง การศึกษาชุมชนตามแนวคิดนี้มีดังนี้

ก. ข้อสมมติฐาน

(1) การกระทำของคนกับพื้นที่ สิ่งมีชีวิต หรือคนจะมีการใช้ชีวิตร่วมกันในพื้นที่ หนึ่งคนจึงมีการใช้พื้นที่หรืออาณาบริเวณเพื่อเป็นแหล่งทรัพยากรหรือใช้ประโยชน์เพื่อวัตถุประสงค์ของตนเอง กลุ่ม และคนจะมีปฏิสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมนั้น

(2) การกระทำของคนกับพื้นที่ภายในบริเวณพื้นที่ที่มีคนอยู่นั้นจะมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน

(3) การกระทำของคนกับพื้นที่ภายในบริเวณพื้นที่นั้น คนกับคนกับพื้นที่จะมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน การมีปฏิสัมพันธ์ของคนคู่เดียวกันจะแตกต่างกันในพื้นที่ เช่น ในห้องทำงานกับห้องประชุมจะมีปฏิสัมพันธ์แตกต่างกัน

ข. แนวคิดหลักในการศึกษา การจัดระเบียบพื้นที่เป็นเรื่องหลักในการศึกษาแนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์มีความสนใจเกี่ยวกับพฤติกรรมการใช้พื้นที่ของมนุษย์หรือของชุมชน ประเด็นการศึกษามีดังนี้

(1) การจัดระเบียบเชิงพื้นที่ เป็นการจำแนกการใช้พื้นที่ของชุมชน การรวมตัวการแยกตัวของหน่วยทางสังคมในการใช้พื้นที่ เช่น เขตการค้า เขตที่อยู่อาศัย บริเวณที่มีการรวมตัวหรือกระจุกตัวหนาแน่นของชุมชน

(2) กระบวนการทางสังคม แนวคิดนิเวศวิทยามนุษย์ใช้กระบวนการทางสังคมทั่วไปในการอธิบายการใช้พื้นที่ เช่น เนื่องจากความต้องการการใช้พื้นที่ที่มีจำนวนมาก ทำให้เกิดการแข่งขันความขัดแย้ง ขณะเดียวกันท่ามกลางการแข่งขัน คนจำเป็นต้องร่วมมือกันหรือที่เรียกว่าความร่วมมือเชิงแข่งขัน (Competition Cooperation) เพื่อให้เกิดการแข่งขันกับเขตอื่น ๆ ทำให้เกิดเขตการค้า เช่น ตลาดสี่มุมเมือง ตลาดไท เขตอะไหล่รถจักร

1.3.2) การศึกษาชุมชนแนวคิดระบบสังคม ให้ความสนใจว่าชุมชนเป็นหน่วยทางสังคมที่มีการจัดระเบียบอย่างสูงของชุดความสัมพันธ์เชิงสังคมของคนมากกว่าสองคนหรือกลุ่ม พื้นฐานแนวคิดมาจากการใช้ทฤษฎีระบบสังคมอธิบายความเป็นชุมชนที่ภายในชุมชน ขณะที่คนแต่ละกลุ่มมีปฏิสัมพันธ์กัน การกระทำนั้นยังมีปฏิสัมพันธ์ภายใต้ความเป็นชุมชนด้วย เช่น ข้อกำหนดในการประกอบกิจกรรมทางการผลิตบางชนิด ในบางชุมชนสามารถจับปลาในที่สาธารณะได้ แต่บางชุมชนได้กำหนดข้อห้าม

ก. ข้อสมมติฐาน

(1) การแบ่งอาณาเขตของระบบภายใต้การจัดระเบียบความสัมพันธ์ของชุมชน เป็นกระบวนการทางสังคมภายในท้องถิ่น (Locality) ขอบเขตของชุมชนจึงขึ้นกับปฏิสัมพันธ์ของกลุ่มภายใต้การจัดระเบียบของชุมชน สมาชิกของชุมชนจะปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของชุมชนนั้น ภายใต้วัฒนธรรมของชุมชน กล่าวคือ ขอบเขตชุมชนขึ้นกับการยึดถือกฎเกณฑ์ของชุมชน

(2) ความสัมพันธ์ขององค์ประกอบต่าง ๆ หรือระบบย่อยภายในระบบสังคมจะมีองค์ประกอบของระบบย่อยต่าง ๆ รวมตัวกันขึ้นมาเป็นชุมชน ปฏิสัมพันธ์ของระบบย่อยต่าง ๆ อยู่ภายใต้การจัดระเบียบอย่างสูงของชุมชน นั่นคือการกำหนดให้สมาชิกในชุมชนทำหน้าที่ตามความเป็นชุมชน

ข. แนวคิดหลักในการศึกษา การศึกษากลุ่มทฤษฎีนี้จะศึกษาการจัดระเบียบทางสังคมของชุมชน เป็นการมองว่าชุมชนเป็นองค์การหรือการจัดระเบียบทางสังคม ซึ่งมีประเด็นการศึกษาชุมชน ดังนี้

(1) ศึกษาสถาบันหรือกลุ่มต่าง ๆ เป็นการมองสถาบันหรือกลุ่มในฐานะระบบย่อยของชุมชน ซึ่งสามารถเปรียบเทียบได้เช่นเดียวกับร่างกายที่ประกอบด้วยระบบต่าง ๆ หลอมตัวเป็นร่างกาย

ระบบต่าง ๆ มีหน้าที่เพื่อให้ชุมชนอยู่รอดหรือดำรงชีวิตอยู่ การศึกษาสถาบันหรือกลุ่มต่าง ๆ เพื่อทำความเข้าใจในการทำหน้าที่ในชุมชน

(2) ความสัมพันธ์ของกลุ่มหรือสถาบันต่าง ๆ ในชุมชน เป็นระบบย่อยของชุมชนที่มีการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม การศึกษาความสัมพันธ์เป็นการศึกษาแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มหรือสถาบัน ประกอบด้วยความสัมพันธ์เชิงแนวตั้งและความสัมพันธ์เชิงแนวราบ การศึกษาวัฒนธรรม ค่านิยม และบรรทัดฐานที่กำหนดความสัมพันธ์เชิงสังคม

(3) การศึกษาโครงสร้างของชุมชนเป็นการศึกษาองค์ประกอบหรือส่วนต่าง ๆ ของชุมชน ได้แก่ กลุ่ม สถาบัน ชั้นทางสังคมในชุมชน

1.3.3) การศึกษาชุมชนตามแนวคิดการทำหน้าที่ Functionalism สนใจว่า ชุมชนประกอบด้วยหน่วยงานทางสังคมที่ทำหน้าที่ต่าง ๆ กลุ่มแนวคิดนี้มีความคล้ายคลึงกับกลุ่มระบบสังคม แต่มองการทำหน้าที่ที่มีอยู่ในชุมชน มากกว่ามองโครงสร้าง

ก. ข้อสมมติฐาน

(1) สังคมจะมีหน่วยงานต่างๆ ทำหน้าที่หน่วยทางสังคมทำหน้าที่ตามบทบาท และสถานภาพ เพื่อให้ชุมชนสามารถอยู่รอด

(2) การทำหน้าที่แบบแฝงและแบบเปิดเผย โดยแบ่งหน้าที่ออกเป็นหน้าที่ชัดแจ้ง (Manifest Function) และหน้าที่ซ่อนเร้น (Latent Function) ในการกระทำทางสังคมหนึ่ง ๆ จะมีการกระทำที่สังเกตได้อย่างตรงไปตรงมาเป็นการทำหน้าที่ชัดแจ้ง ขณะเดียวกันบางครั้งจะมีหน้าที่ซ่อนเร้น เช่น ประเพณีชกพระ หน้าที่ชัดแจ้งเพื่อประกอบพิธีกรรม ขณะเดียวกันประเพณีชกพระก่อให้เกิดหน้าที่ซ่อนเร้น โดยผู้ที่ใช้แรงงานชกพระรู้จักเสียสละ เกิดความสุขในใจ หรือเกิดความยึดมั่น ผูกพัน (Commitment)

ข. แนวหลักการศึกษา ตามแนวคิดการทำหน้าที่อธิบายว่า ชุมชนอยู่รอดได้อย่างไร ซึ่งมีประเด็นตัวอย่าง ดังนี้

(1) การทำหน้าที่ต่าง ๆ ในชุมชน มองว่าชุมชนที่ต้องการศึกษามีองค์ประกอบหน้าที่อะไรบ้าง

(2) การทำหน้าที่เป็นแบบใด มีหน้าที่ใดเป็นหลักหรือสำคัญ มองว่าหน้าที่ต่าง ๆ ที่ประกอบเป็นชุมชนมีแบบใดบ้าง และหน้าที่อะไรเป็นหน้าที่หลักหรือสำคัญที่ชุมชนต้องรักษาไว้เพื่อความสามารถในการโต้ตอบกับสภาพแวดล้อม

1.3.4) การศึกษาชุมชนตามแนวคิดการกระทำของชุมชน

ก. ข้อสมมติฐาน

(1) การมีปฏิสัมพันธ์ที่หลากหลายในความเป็นชุมชน จะมีปฏิสัมพันธ์แบบต่าง ๆ ของหน่วยงานทางสังคม หลากหลาย ความเป็นชุมชนไม่แสดงปฏิสัมพันธ์เฉพาะอย่างในแต่ละชุมชน

(2) เหตุการณ์หรือกิจกรรมที่เกิดในความเป็นท้องถิ่น หากเหตุการณ์หรือกิจกรรมที่มีลักษณะเดียวกันและเกิดในบริเวณสถานที่ที่กำหนดว่าเป็นชุมชน กิจกรรมนั้นต้องเกิดภายใต้ความเป็นท้องถิ่นนั้น

(3) บุคคลที่เกี่ยวข้องหรือมีอิทธิพลกับเหตุการณ์หรือกิจกรรมในความหมายหรือการจำแนกความเป็นท้องถิ่นจะต้องเป็นคนในชุมชน

(4) การมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่นเหตุการณ์และกิจกรรมที่เกิดขึ้นนั้นจะต้องมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น

การศึกษาตามแนวคิดการกระทำของชุมชนจำเป็นที่ต้องเข้าใจแนวคิดการกระทำของชุมชนก่อนว่า การกระทำของชุมชนเป็นการดำเนินงานที่แตกต่างจากกลุ่มหรือบุคคล โดยการกระทำเป็นการบ่งชี้ว่า การกระทำนั้นทำในฐานะสมาชิกชุมชน เราจะสังเกตเห็นได้จากปรากฏการณ์ที่เป็นส่วนร่วม เช่น การจัดทำคูคลอง การทำหน้าที่ของเทศบาลหรือองค์การบริหารตำบลเป็นการทำหน้าที่ในระดับชุมชน

ตัวบ่งชี้ความเป็นชุมชน ความเป็นท้องถิ่น (Locality) เป็นคุณสมบัติที่บ่งบอกว่าพฤติกรรมนั้นเป็นของท้องถิ่นหรือแสดงระดับความเป็นท้องถิ่น ในที่นี้จะไม่พิจารณาถึงคุณลักษณะของบุคลิกภาพ เช่น สำเนียง หรือกิจกรรมรยาท แต่จะมองจากการแสดงพฤติกรรม ได้แก่

(1) ผู้ได้รับผลประโยชน์ แสดงถึงคนในท้องถิ่น ไม่เจาะจงเฉพาะคนกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

(2) ระเบียบกฎเกณฑ์เป็นสิ่งที่กำหนดแบบแผนแก่ทุกคน ทุกกลุ่มในชุมชน

(3) เป้าหมายการดำเนินงาน มุ่งที่การดำรงชีวิตของชุมชนหรือการดำรงอยู่ของชุมชนที่ปกติสุข

(4) ผู้ดำเนินงานเป็นคนที่อยู่อาศัยอยู่ในชุมชนหรือประชาคม เป็นการดำเนินงานที่เกิดจากคนภายใน หากคนภายนอกเป็นผู้ดำเนินงานจะสูญเสียความเป็นท้องถิ่น เช่น การดำเนินงานตามโครงการของรัฐ ได้แก่ การขุดสระขุดคลอง การรับโครงการเป็นแบบรองรับ (Passive) เป็นกิจกรรมที่ไม่ใช่ความเป็นท้องถิ่น

การพิจารณาว่าเป็นการกระทำระดับชุมชน (Community Action) จะพิจารณาดังนี้

(1) ระดับของกิจกรรมหรือเหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความเป็นท้องถิ่น หมายถึงการกระทำใด ๆ ที่มีระดับความเกี่ยวข้องกับความเป็นท้องถิ่นอยู่มาก ถือว่าเป็นการกระทำระดับชุมชน

(2) มีการขยายการกระทำสู่บุคคลในท้องถิ่นให้มีส่วนร่วมในกิจกรรม แม้ว่าในตอนต้นของการกระทำของชุมชนจะมีนัยการกระทำที่เป็นระดับชุมชน แต่ระดับของบุคคลที่เข้าร่วมกิจกรรมมีน้อย การกระทำจะเป็นระดับความเป็นชุมชนสูงขึ้นเมื่อมีการขยายการดำเนินงานสู่บุคคลอื่นในชุมชน หากการดำเนินงานยังจำกัดเฉพาะผู้ที่กระทำ ความเป็นชุมชนจะลดลง เหลือระดับกลุ่มเท่านั้น

ข. แนวคิดหลักการศึกษารวมตามแนวคิดการกระทำของชุมชน

(1) ชนิดการกระทำของชุมชนเป็นการศึกษารูปแบบการกระทำของชุมชนมีการดำเนินการอย่างไร

(2) ผู้นำและการมีส่วนร่วมของผู้นำ เนื่องจากการกระทำของชุมชนแตกต่างจากกลุ่มองค์กรหน่วยงานซึ่งถึงแม้จะตั้งในชุมชนทำให้การกระทำจะมีผู้ทำให้เกิดการดำเนินงานการศึกษา ผู้นำและการเข้าร่วมการกระทำของชุมชน จึงเป็นการศึกษาประเภทต่าง ๆ ของผู้นำและแบบแผนการมีส่วนร่วมของผู้นำในการกระทำของชุมชน

(3) การเลือกวิธีการทำงานของผู้นำและความเกี่ยวข้องในการกระทำของชุมชน เป็นการศึกษาการเลือกวิธีการทำงานหรือการกระทำของชุมชน

(4) การมีส่วนร่วมของคนในการกระทำของชุมชน เป็นการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน

2) การศึกษาชุมชนแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์ เป็นการศึกษาการผลิตและการบริโภคของชุมชน รวมทั้งความสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยนในเชิงเศรษฐศาสตร์

2.1) ข้อสมมติฐานเบื้องต้น

2.1.1) การผลิตและการบริโภค ชุมชนเป็นทั้งหน่วยการผลิตและการบริโภค รวมทั้ง ชุมชนมีความสัมพันธ์ในการผลิตและการบริโภคกับชุมชนอื่น ชุมชนเป็นผู้ทำการผลิตโดยจ่ายค่าตอบแทนแก่แรงงาน ชุมชนเป็นผู้บริโภคสินค้าโดยจ่ายค่าตอบแทนแก่ผู้ผลิตสินค้า

2.1.2) อัตราประโยชน์เพิ่มและกลไกราคา ขึ้นอยู่กับกฎของอุปสงค์และอุปทาน แต่กลไกของ ราคาเป็นกลไกที่อิงพื้นฐานทางค่านิยมหรือวัฒนธรรมของชุมชน (Cultural Based) ด้วยความสัมพันธ์ระหว่าง ชุมชนในเรื่องกลไกของราคาหรือการกำหนดมูลค่าของสินค้าเกิดจากการตีความตามวัฒนธรรมของตนเอง

2.1.3) การตลาด ทั้งความสัมพันธ์ทางการตลาดในชุมชนและนอกชุมชน ระดับราคาขึ้นอยู่กับจำนวนผู้ซื้อและผู้ขาย ขณะเดียวกันมีอำนาจในการต่อรองบนพื้นฐานของวัฒนธรรมที่ทำให้ระดับราคาเบี่ยงเบนไปจากกลไกการตลาดตามกฎอุปสงค์และอุปทาน

2.2) แนวคิดหลักในการศึกษาชุมชนตามแนวคิดเศรษฐศาสตร์

2.2.1) ระบบการผลิตของชุมชน เป็นการศึกษากระบวนการผลิตปัจจัยหรือทรัพยากรในการผลิต รวมทั้งประเภทผลผลิต

2.2.2) ระบบการแลกเปลี่ยนของชุมชน เป็นการศึกษารูปแบบของการตลาดในการซื้อขายสินค้ารูปแบบความสัมพันธ์ทางการตลาดทั้งภายในและภายนอกชุมชน

2.2.3) ระบบการตลาดของชุมชน เป็นการศึกษารูปแบบของการตลาดในการซื้อขายสินค้ารูปแบบความสัมพันธ์ทางการตลาดทั้งภายในและภายนอกชุมชน

2.2.4) ระดับเศรษฐกิจของชุมชน เป็นการศึกษาระบบเศรษฐกิจของคนกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชนรวมทั้งสถานะทางเศรษฐกิจของชุมชน

3) การศึกษาชุมชนตามแนวคิดนิเวศวิทยาการเกษตร เป็นการศึกษาชุมชนในรูประบบนิเวศเกษตรกรรมไม่ใช่ในแง่พฤติกรรมของคนหรือสังคม

3.1) ข้อสมมติฐานเบื้องต้น

3.1.1) ขอบเขตระดับนิเวศยึดถือคุณลักษณะทางภูมิศาสตร์ที่มีลักษณะของความสูงและลาดเท (Topography) และ/หรือการกำหนดคุณลักษณะหลักทางชีวภาพที่พบในบริเวณนั้นหรือในบริเวณที่ทำให้เกษตรกรรมภายในขอบเขตรบบนิเวศที่ปรากฏเกิดจากปฏิสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตที่ทำให้เกษตรกรรมกับสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ กับสภาพทางกายภาพ รวมทั้งการนำสิ่งของพืชพรรณจากภายนอกเข้ามาในเขตนิเวศ เช่น สารเคมี การกำหนดขอบเขตรบบนิเวศทำให้แยกกันระหว่างระบบนิเวศหนึ่งกับระบบนิเวศอื่นที่รอบล้อมแต่ละระบบนิเวศต่างมีปฏิสัมพันธ์ต่อกัน

3.1.2) สมดุลในระบบนิเวศการเปลี่ยนแปลงทางกายภาพ และปริมาณทางชีวภาพ ทำให้เกิดการปรับตัวของปริมาณทางชีวภาพ จนอยู่ในสภาวะสมดุล จุดสมดุล เป็นจุดที่ประมาณทางชีวภาพมีสภาพคงที่หรือค่อนข้างคงที่การเปลี่ยนแปลงในระบบนิเวศ คือ การเปลี่ยนจุดสมดุล

3.2) แนวคิดหลักในการศึกษาชุมชนตามแนวนิเวศวิทยาเกษตร

3.2.1) รูปแบบระบบกายภาพและชีวภาพของชุมชน เป็นการศึกษาปัจจัยที่ก่อให้เกิดสภาพทางนิเวศวิทยาของชุมชน หรือรูปแบบของระบบกายภาพและชีวภาพในชุมชน

3.2.2) รูปแบบระบบเกษตรกรรมของชุมชน เป็นการศึกษารูปแบบของระบบการทำเกษตรกรรม การตัดสินใจในการทำเกษตรกรรมของชุมชน ในการศึกษาชุมชนนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้ศึกษาจะต้องเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการศึกษาชุมชนเพื่อสามารถกำหนดทิศทางการศึกษาแนวปฏิบัติและวิธีการศึกษาต่อไป

วรรณลดา กันต์โณม (2558: ออนไลน์) แนวความคิดพื้นฐานในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเป็นการกำหนดกรอบในการศึกษา เพื่อให้เกิดความรู้ที่เท่าทันสภาพของชุมชนที่มีการเปลี่ยนแปลง ให้มีความเข้าใจในความหมายของชุมชน รับรู้ข้อเท็จจริงในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน และมีการศึกษาการเปลี่ยนแปลงทางสังคม และวัฒนธรรมของชุมชน เป็นต้น

กรอบแนวคิดจึงเป็นพื้นฐานและเป็นเครื่องมือของนักวิเคราะห์ชุมชนที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลง นอกจากนี้ ยังต้องอาศัยปัจจัยและเงื่อนไขอื่นอีกในการวิเคราะห์ชุมชน คือ มีความคิดพื้นฐานว่าปรากฏการณ์ทางสังคมมีความสลับซับซ้อนหลากหลาย และมีความสัมพันธ์ทางสังคมในลักษณะเคลื่อนไหวและเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การวิเคราะห์ชุมชนและการมองปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคลผู้นั้นสนใจ โดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีเป็นเครื่องนำทางในการมองหาข้อมูลเพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้ ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน หรือปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เพื่อต้องการที่จะอธิบายกระบวนการเงื่อนไข กลไกในการเปลี่ยนแปลงนั้น ซึ่งนักวิชาการได้พยายามพัฒนาวิธีการศึกษาขึ้นมาศึกษาเพิ่มเติม นอกจากแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงได้กำหนดหลักการเบื้องต้นในการวิเคราะห์ปรากฏการณ์ทางสังคม ไว้ 4 ประการดังนี้

1) ปรากฏการณ์ทางสังคมและวัฒนธรรม มี 2 ระดับ คือ (1) ปรากฏการณ์ที่อยู่ในระดับผิวหน้าซึ่งเป็นสิ่งสังเกตเห็นพรรณนา หรือจำแนกปรากฏการณ์เหล่านี้ให้เห็นเป็นหมวดหมู่อย่างมีความหมาย

ได้โดยหลักการแล้วการพรรณนาปรากฏการณ์อย่างละเอียดจะช่วยให้เข้าใจสภาพการดำรงอยู่และกระบวนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ตลอดจนความสัมพันธ์ของปรากฏการณ์ และ (2) ระดับปรากฏการณ์ที่อยู่เบื้องหลังของปรากฏการณ์ระดับผิวหน้า คือ ความพยายามที่จะศึกษาปรากฏการณ์ค้นหาสาเหตุที่อยู่เบื้องหลังหรือที่ลึกลงไปเป็นการมองหาสาเหตุไม่ว่าจะเป็นทางด้านชีวภาพหรือทางสังคมวัฒนธรรม เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์เบื้องหลังและเพื่อหาความสัมพันธ์ของสิ่งต่าง ๆ ในเชิงเหตุผลหรือที่มีความเชื่อมโยงเกี่ยวพันทางประวัติศาสตร์เบื้องหลังที่มา เป็นต้น ซึ่งเป็นการศึกษาหาความจริงทางสังคมในทุกด้าน

2) ปรากฏการณ์ทางสังคมนั้น เป็นปรากฏการณ์ที่มีความสลับซับซ้อนมีมิติด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยการมองปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นอย่างสัมพันธ์กับปรากฏการณ์อื่น หรือเป็นการมองอย่างองค์รวมรอบด้าน มองเพื่อทราบและเข้าใจถึงความสัมพันธ์ระหว่างปรากฏการณ์นั้น ๆ กับปรากฏการณ์อื่น ๆ ว่ามีอยู่อย่างไร

3) หากความหมายได้ถูกสังคมกำหนดขึ้นและความหมายรู้กันเฉพาะในกลุ่มนั้น ซึ่งอยู่ในสภาพแวดล้อมและวัฒนธรรมเดียวกัน ดังนั้น นักมานุษยวิทยาจึงต้องตั้งคำถามว่าความจริงที่เห็นเป็นความจริงของใคร ความจริงในสายตาของคนในสังคมที่ถูกศึกษาย่อมจะแตกต่างกัน ดังนั้น การยอมรับความจริงทางสังคมถูกสร้างและกำหนดโดยคนในสังคมการแสวงหาความจริงและความหมายของสังคมนั้นจะต้องอาศัยกฎเกณฑ์หรือรหัสของคนในสังคมนั้นเป็นเครื่องตัดสินและช่วยอธิบาย ทั้งนี้ เพราะผู้ศึกษาชุมชนหรือนักวิจัยย่อมมีฐานะทางสังคมที่แตกต่างออกไป และเป็นคนนอกจากสังคมนั้นที่มีบรรทัดฐานแตกต่างกัน ซึ่งหากไม่ระวังแล้วผู้ศึกษามักจะใช้เกณฑ์ของตนเป็นเครื่องตัดสิน หรืออธิบายปรากฏการณ์นั้น และยอมทำให้การศึกษาแบบนี้ไม่สามารถสะท้อนความจริงของสังคมนั้นได้ ดังนั้น จึงต้องมีการศึกษาชุมชนในลักษณะของการมีส่วนร่วมมากขึ้น

4) การศึกษาการเปลี่ยนแปลงสังคมและวัฒนธรรมย่อมต้องอาศัยการเปรียบเทียบ เพื่อให้เข้าใจการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในสังคมนั้น ๆ แตกต่างหรือเหมือนกันอย่างไร มิติของการเปรียบเทียบย่อมช่วยให้ผู้ศึกษาสามารถหาข้อสรุปเชิงสากลเกี่ยวกับปรากฏการณ์นั้นได้ โดยการเปรียบเทียบสังคมมากกว่าหนึ่งแห่ง การเปรียบเทียบข้อเหมือนหรือข้อแตกต่าง และการศึกษาโดยการให้รายละเอียดเกี่ยวกับบริบทหรือเงื่อนไขของสังคมนั้น จะช่วยให้เข้าใจปรากฏการณ์นั้นอย่างชัดเจนมากขึ้น ดังนั้น การที่จะเข้าใจชุมชนเป็นอย่างดีจำเป็นต้องลงมือปฏิบัติลงไปในชีวิตจริงของชุมชนภาคสนาม โดยเริ่มต้นตั้งแต่การศึกษาชุมชนจนถึงเทคนิควิธีการการวิเคราะห์ชุมชน อย่างน้อยที่สุดควรจะต้องมีการวางแผน โดยการติดต่อหาชุมชนเพื่อที่จะลงไปปฏิบัติงานภาคสนาม และสรุปผลของการวิเคราะห์ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ เพื่อหาแนวทางการแก้ไขปัญหาและวางแผนโครงการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการเตรียมชุมชนต่อไป

2.2 ความหมายของการศึกษาชุมชน

การศึกษาชุมชน คือ การที่เข้าไปศึกษาชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งทางกายภาพ ชีวภาพ ความเป็นอยู่ ระบบคิด การทำงาน ความสัมพันธ์ในด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ตลอดจนปัญหา และปรากฏการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งเป็นกิจกรรมร่วมกันของนักพัฒนาและชุมชน เพื่อที่จะได้กำหนดและวางแผนพัฒนาชุมชนร่วมกัน (วิทยา ตันอารีย์. 2563: ออนไลน์)

2.3 วัตถุประสงค์ของการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน

1) การวิเคราะห์ชุมชนมีวัตถุประสงค์เพื่อหาข้อเท็จจริงต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ข้อมูลของการวิเคราะห์ชุมชนประเภทนี้ มักจะเป็นการศึกษาชุมชนที่ต้องการทำการเก็บข้อมูล เพื่อการวิเคราะห์ชุมชน มีลักษณะเป็นการบรรยายมากกว่าที่จะเป็นการอธิบายหาเหตุและผลในเรื่องของความสัมพันธ์ของข้อมูลต่าง ๆ ในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้อาจจะต้องใช้ระยะเวลายาวและข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ชุมชนสามารถที่จะนำไปใช้ประโยชน์ในการวางแผนการพัฒนาต่อไป

2) การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อทดสอบข้อเท็จจริงต่าง ๆ คือ การทดสอบสมมติฐานที่ตั้งไว้ว่าเป็นจริงหรือไม่ เกี่ยวกับชุมชนอย่างไรบ้าง การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้ จึงเป็นการวิเคราะห์เฉพาะเรื่องที่เกิดขึ้นภายในชุมชนตามวัตถุประสงค์หรือสมมติฐานที่มีอยู่ เช่น การวิเคราะห์ชุมชนเกี่ยวกับความขัดแย้งในเรื่องผลประโยชน์ภายในชุมชน หลังจากตั้งวัตถุประสงค์เฉพาะเรื่องเกี่ยวกับความขัดแย้ง และนำไปทดสอบสมมติฐานต่าง ๆ จึงเป็นการวิเคราะห์ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ต้องการข้อเท็จจริงมากยิ่งขึ้น

3) การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อนำไปใช้ประโยชน์ในงานพัฒนา ข้อมูลที่ได้จากการวิเคราะห์ชุมชนจะมีลักษณะที่พิจารณาปัญหาต่าง ๆ มีสาเหตุมาจากอะไรบ้าง เพื่อนำข้อมูลต่าง ๆ นำไปแก้ไขปัญหาและใช้ประโยชน์ในการวางแผนในระดับนโยบายที่ก่อให้เกิดการพัฒนาได้ การวิเคราะห์ชุมชนนี้ยังใช้ทฤษฎีชุมชนประกอบการอธิบายสาเหตุและแนวทางในการแก้ไขปัญหาเพื่อที่จะแยกแยะประเภทข้อมูลต่าง ๆ ในการที่จะตอบปัญหาตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน ซึ่งอาจจะใช้วิธีการศึกษาเชิงปริมาณหรือคุณภาพก็ได้

4) การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้จะใช้เวลาในการวิเคราะห์ชุมชนไม่มากนัก มักจะเป็นการวิเคราะห์ปัญหาต่าง ๆ เท่าที่สามารถจะทำได้ หลังจากนั้นจะเป็นการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา เพื่อจะได้นำไปดำเนินการวางแผนแก้ไขปัญหา และดำเนินการแก้ไขปัญหา จนกระทั่งมีการประเมินผลระยะแรกของโครงการที่ได้ดำเนินไป

5) การวิเคราะห์ชุมชนร่วมกันระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน การวิเคราะห์ในลักษณะเช่นนี้เป็นการค้นหาปัญหาต่าง ๆ ของชุมชน โดยความร่วมมือกันระหว่างนักพัฒนาและชาวบ้านเป็นการแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในการวางแผนแก้ไขปัญหาด้วยกัน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะเช่นนี้เป็นส่วนหนึ่งของการวินิจฉัยชุมชนที่เกิดจากการติดต่อสัมพันธ์และแลกเปลี่ยนความรู้ในเชิงการวิเคราะห์ระหว่างนักพัฒนากับชาวบ้าน เพื่อหาข้อเท็จจริงนำไปแก้ไขปัญหาของชุมชนต่อไป

6) การวิเคราะห์ชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนในลักษณะนี้เป็นการวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการของชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชนเอง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน พระสงฆ์ ครูในชุมชนและชาวบ้าน เป็นการวิเคราะห์ที่น่าเชื่อถือในแง่ที่ว่าบุคคลภายในชุมชนได้ตระหนัก และมีจิตสำนึกที่จะพัฒนาชุมชนด้วยความรู้ความสามารถของตน การวินิจฉัยปัญหาความต้องการจะมีลักษณะที่จะเป็นความต้องการของชุมชนมากที่สุด ลักษณะการวิเคราะห์ชุมชนแบบนี้จะต้องทำการวิเคราะห์โดยกลุ่มบุคคลหรือเป็นคณะกรรมการจะทำให้ได้ข้อสรุปในด้านปัญหาและความต้องการของชุมชนที่แท้จริงมากที่สุด

2.4 ประเภทของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน

การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนมีลักษณะที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสภาพชีวิตของคนในชุมชน ซึ่งอาจเน้นถึงพื้นที่หรือชุมชนใดชุมชนหนึ่งโดยเฉพาะและนำไปสู่มาตรการในการแก้ไขปรับปรุงชุมชนนั้น ๆ ให้ดีขึ้น ด้วยความถูกต้องของหลักการและวิธีปฏิบัติงานพัฒนาชุมชน ดังนั้น การแบ่งประเภทของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนจึงมีหลายรูปแบบหรือหลายประเภท ซึ่งแต่ละประเภทยังต่างก็เป็นเรื่องของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อให้มีความหลากหลายและเหมาะสมต่อชุมชน ซึ่งบางครั้งอาจทำให้เกิดความสับสนได้ ดังนั้นประเภทของการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน จึงมีการจำแนกตามลักษณะต่าง ๆ ดังนี้ (วรรณลดา กันต์โหม. 2558: ออนไลน์)

1) การจำแนกตามวัตถุประสงค์การนำไปใช้

1.1) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบหาความรู้พื้นฐานทั่วไป เป็นการหาข้อเท็จจริงหรือสภาพจริงทั่ว ๆ ไปภายในชุมชนเท่านั้น ซึ่งรายละเอียดของการศึกษาอย่างลึกซึ้งซึ่งอาจจะต้องทำการศึกษาเพิ่มเติมครั้งต่อ ๆ ไป

1.2) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบทดสอบความรู้เดิม เป็นการทดสอบความรู้ต่าง ๆ ที่เคยทำการศึกษามาแล้วให้เกิดความรู้ที่น่าเชื่อถือยิ่งขึ้น เนื้อหาของการศึกษาอาจจะเป็นเรื่องเฉพาะ เจาะจง หรือเรื่องทั่ว ๆ ไป ทั้งนี้ เพื่อจะได้นำไปพัฒนาแนวคิดและทฤษฎีต่อไป

1.3) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบนำความรู้ไปใช้ในการพัฒนาที่จะต้องศึกษาหาข้อเท็จจริงภายในชุมชนในเรื่องต่าง ๆ เพื่อไปใช้ในการวางแผนแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาชุมชนต่อไป

2) จำแนกตามเนื้อหาข้อมูลที่นำไปใช้

2.1) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบข้อมูลโดยละเอียดหรือโดยทั่วไป เป็นการศึกษาค้นหาข้อเท็จจริงอย่างละเอียดทุก ๆ ด้าน ไม่ว่าจะเป็นข้อมูลด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมือง การปกครอง และสิ่งแวดล้อมของชุมชนนั้น ๆ เพื่อการวางแผนในอนาคตที่เหมาะสม

2.2) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบข้อมูลเฉพาะหรือข้อมูลคร่าว ๆ เป็นการศึกษาค้นหาเฉพาะเรื่องใดเรื่องหนึ่งโดยเฉพาะชุมชนใดชุมชนหนึ่ง เช่น ด้านสุขภาพอนามัย ด้านการเกษตร ด้านการศึกษา เป็นต้น เพื่อการวางแผนและโครงการในการที่จะปฏิบัติงานพัฒนาได้ทันที

3) จำแนกตามวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

3.1) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบสำรวจ (surveys) เป็นการศึกษาค้นหาข้อมูลโดยใช้เครื่องมือสำรวจข้อมูลในเชิงปริมาณ เช่น การสำรวจข้อมูลประชากรโดยใช้แบบสอบถาม ซึ่งจะใช้เวลาที่ไม่นานนัก

3.2) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบการมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด เป็นการศึกษาค้นหาข้อมูลโดยใช้เครื่องมือในการศึกษาหาข้อมูลในเชิงคุณภาพ เช่น การมีส่วนร่วมแบบเจาะลึก (in-depth participation) ด้วยการสัมภาษณ์ และการสังเกตความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ซึ่งอาจจะใช้เวลาในการศึกษาค่อนข้างมาก

3.3) การศึกษาเอกสารต่าง ๆ (documents) เป็นการศึกษาค้นหาข้อมูลที่ได้มีการบันทึกไว้เรียบร้อยแล้ว เช่น การศึกษาลักษณะทางวัฒนธรรมของชุมชนจากหนังสืองานวิจัยต่าง ๆ

3.4) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบอื่น ๆ (other) เป็นการศึกษาชุมชนโดยใช้วิธีการเก็บรวบรวมอื่น ๆ เช่น การศึกษาวิเคราะห์ชนบทแบบเร่งด่วน การสนทนากลุ่ม เป็นต้น

4) การจำแนกตามวิธีการวิเคราะห์ข้อมูล

4.1) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบปริมาณ (quantitative) เป็นการศึกษาชุมชนที่เน้นข้อมูลที่เป็นตัวเลขที่ต้องใช้การวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ เช่น การศึกษาหาค่าร้อยละอัตราการเกิดของประชากรการหาค่าเฉลี่ยรายได้ของประชากร เป็นต้น

4.2) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบคุณภาพ (qualitative) เป็นการศึกษาค้นคว้าหาความจริงจากเหตุการณ์ในสังคมและสภาพแวดล้อมทุกแง่ทุกมุม และเสนอข้อมูลของการพรรณานี้เนื้อหาสาระและรายละเอียดจากการศึกษา เช่น การศึกษาถึงความรู้สึกนึกคิด ค่านิยม และความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

5) การจำแนกตามผู้กระทำการศึกษา

5.1) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบกระทำคนเดียว เป็นการศึกษาชุมชนในด้านต่าง ๆ เพียงคนเดียว อาจจะเป็นการศึกษาในเชิงปริมาณและหรือคุณภาพก็ได้ เช่น การศึกษาลักษณะการเปลี่ยนแปลงของชุมชน

5.2) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนแบบเป็นกลุ่ม เป็นการศึกษาโดยคนหลายคน ซึ่งแต่ละคนอาจมีความเชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ ที่แตกต่างกันหรือจากหลายหน่วยงาน

6) การจำแนกตามทัศนะของผู้ศึกษา

6.1) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชน โดยคนภายนอกชุมชนอาจจะเป็นนักพัฒนาที่ทำงานชุมชน นักวิจัยหรือนักวิชาการที่ศึกษาชุมชน เพื่อเข้าใจปรากฏการณ์ของชุมชนที่เกิดจากแนวคิดและทฤษฎีของบุคคลเหล่านั้น

6.2) การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนโดยบุคคลภายในชุมชน เป็นการศึกษาของคนในชุมชนเอง เพื่อต้องการทราบปรากฏการณ์ต่าง ๆ และปัญหาที่เกิดขึ้น เพื่อนำไปสู่การแก้ไข โดยไม่ต้องอาศัยแนวคิดทฤษฎีทางวิชาการไปศึกษาชุมชนมากนัก

เรื่องที่ 2.1.2 ความหมายและองค์ประกอบของชุมชน

1. ความหมายของชุมชน

มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี (2563: ออนไลน์) “ชุมชน” หมายถึง การที่คนมาอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มมีวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์โดยรวม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ดีผ่านการติดต่อสื่อสารสามารถเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีตประเพณีเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน แต่เมื่อชุมชนเริ่มมีพัฒนาการและความเจริญเกิดขึ้น ชุมชนจึงจำเป็นต้องมีองค์กรสถาบันต่าง ๆ ที่เป็นรูปแบบของความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ดังนั้นชุมชนมีความหมายมากกว่าการเป็นสถาบันที่ช่วยจัดการพัฒนา กล่าวคือทุกชุมชนทำหน้าที่เชื่อมโยงขนบธรรมเนียมและวัฒนธรรม เอื้ออำนวยการมีส่วนร่วมของคนกลุ่มต่าง ๆ และเพิ่มพูนความสัมพันธ์อันใกล้ชิดทางสังคมซึ่งเป็นพื้นฐานการคุ้มครองทางสังคมที่สำคัญ

อัจฉรา สโรบล (2563: ออนไลน์) ความหมายของนักพัฒนา “ชุมชน” มี 3 มิติ มิติที่ 1 มิติภูมิศาสตร์ (Geography) อธิบาย ชุมชน ในด้านกายภาพที่เราเห็นด้วยตา ประกอบด้วย พื้นที่หรือบริเวณที่คนอยู่ร่วมกันในขอบเขตที่ชัดเจน รวมไปถึงทุก ๆ อย่างที่เราเห็นอยู่ในบริเวณนั้น เช่น ถนน แม่น้ำ ลำคลอง วัด โรงเรียน สถานีอนามัย ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก เป็นต้น มิติที่ 2 มิติสังคมศาสตร์ (Sociology) อธิบาย ชุมชน ในด้านความสัมพันธ์ของคนที่มีอะไร ๆ ร่วมกัน โดยส่วนใหญ่แล้วคือกิจกรรมประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปัญหาหรือความต้องการ ขนบประเพณี วัฒนธรรม รวมทั้ง ตระกูลและเครือญาติ และ มิติที่ 3 มิติจิตวิทยา (Psychology) อธิบาย ชุมชน ในด้านความรู้สึกของคนที่มีต่อกันและกัน เช่น ความเอื้ออาทร ความรัก ความผูกพัน ความซื่อสัตย์ และความจงรักภักดี เป็นต้น

วรรณลดา กันต์โฉม (2558: ออนไลน์) “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อาศัยอยู่ร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด มีฐานะและอาชีพที่คล้ายคลึงกัน มีลักษณะของการใช้ชีวิตร่วมกัน มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับชุมชน เพื่ออาศัยทรัพยากรธรรมชาติในบริเวณนั้นในการดำรงชีวิตภายในชุมชน จึงได้มีการกำหนดรูปแบบความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันโดยมีองค์กรหรือสถาบันของชุมชน อาทิ ครอบครัว การศึกษา ศาสนา การเมือง เป็นต้น เป็นแนวทางในการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ของชุมชน

ยศ บริสุทธิ์ (2558) “ชุมชน” หมายถึง การอยู่ร่วมกันในหน่วยพื้นที่เดียวกันของประชากรที่เป็นสมาชิก โดยมีความสัมพันธ์กันหรือมีผลประโยชน์บางอย่างร่วมกัน มีกรอบบรรทัดฐานหรือระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของประชากรที่เป็นสมาชิก และสามารถจำแนกออกเป็นประเด็นเพื่ออธิบายบ่งบอกถึงความเป็นชุมชนได้ 4 ประเด็นหลัก คือ (1) มีคนหรือประชากรที่เป็นสมาชิก (2) มีการอยู่ร่วมกันในหน่วยพื้นที่เดียวกันของประชากรที่เป็นสมาชิก (3) มีความสัมพันธ์กันหรือมีผลประโยชน์บางอย่างร่วมกัน และ (4) มีกรอบบรรทัดฐานหรือระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกันของประชากรที่เป็นสมาชิก

ถวิล อินทรโม (2556) “ชุมชน” หมายถึง สถานที่ใดที่หนึ่งที่มีกลุ่มคนมาอยู่ร่วมกันจำนวนหนึ่งเพื่อทำกิจกรรมที่มีรูปแบบความสัมพันธ์ต่อกัน โดยอาศัยทุนทางสังคมและทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในชุมชน

ในการดำรงชีวิตซึ่งมีกฎระเบียบ แบบแผน หรือกฎเกณฑ์ของชุมชนที่กลุ่มคนในชุมชนตั้งขึ้น เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยและความสงบสุขในการอาศัยอยู่ร่วมกัน โดยมีรูปแบบความสัมพันธ์ที่พึ่งอาศัยเกื้อกูลต่อกัน ตั้งแต่ระดับครอบครัวไปสู่ระดับหมู่บ้าน ชุมชน ซึ่งมีการปรับเปลี่ยนหรือเปลี่ยนแปลงไปตามเงื่อนไขและสภาวะแวดล้อมที่มีความเป็นพลวัต

พิสันต์ ประทานชวโน (2553: ออนไลน์) “ชุมชน” หมายถึง การรวมตัวของบุคคล กลุ่ม องค์กรชุมชน เครือข่ายองค์กรชุมชน และประชาชนที่อาศัยอยู่ในขอบเขตพื้นที่หนึ่ง ๆ ซึ่งมีปฏิสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ระดับพื้นฐานที่สุด คือ หมู่บ้าน หรือ ชุมชนในรูปแบบอื่น ๆ ที่มีมารวมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาเดียวกัน เช่น กลุ่มลุ่มน้ำ กลุ่มวัฒนธรรม เป็นต้น

ณัฐพฤทธ์ แก้วพิบูลย์ และคณะ (2547) “ชุมชน” หมายถึง (1) เป็นการรวมกันของกลุ่มคน (Group of People) ในรูปของกลุ่มสังคม กล่าวคือ สมาชิกมีการปฏิบัติต่อกันทางสังคม หรือมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทางสังคม (Social Interaction) เอื้ออาทรต่อกันและพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน (2) มีอาณาบริเวณ (Area) สำหรับเป็นที่อยู่อาศัย หรือประกอบกิจกรรมต่างๆ ของสมาชิกและกลุ่มสังคม ขนาดของชุมชนอาจมีขนาดเล็กจนถึงขนาดใหญ่ขึ้นอยู่กับจำนวนของสมาชิกในกลุ่มสังคม (3) มีการจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization) เพื่อควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน เช่น บรรทัดฐานทางสังคม สถาบันทางสังคม ฯลฯ (4) สมาชิกมีความสัมพันธ์กันทางสังคม (Social Relationship) มีการติดต่อสัมพันธ์กัน มีกิจกรรมร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์กันแบบพบปะกัน มีวิถีชีวิตคล้ายคลึงกัน (5) สมาชิกมีวัตถุประสงค์และเป้าหมายในการดำเนินชีวิต รวมทั้ง ได้รับผลกระทบที่เกิดขึ้นร่วมกัน และ (6) สมาชิกมีระบบการติดต่อสื่อสารและการเรียนรู้ร่วมกัน เพื่อทำให้เกิดความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ ร่วมกัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา (2543: ออนไลน์) “ชุมชน” หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัยร่วมกัน ในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่น มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพันเอื้ออาทรกันภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน

2. องค์ประกอบของชุมชน

ชุมชน เป็นองค์กรทางสังคมไม่ว่าจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือขนาดเล็กจะมีลักษณะโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชน ดังนี้

2.1 โครงสร้างทางสังคมของชุมชน

วรรณลดา กันต์โฉม (2558: ออนไลน์) โครงสร้างทางสังคมของชุมชน (social structure of community) ชุมชนมีโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญ 2 ส่วน คือ องค์กรทางสังคม (social organization) และสถาบันทางสังคม (social institution) ดังนี้

1) องค์กรทางสังคมในชุมชน

1.1) เป็นกระบวนการจัดระเบียบทางสังคมของสมาชิกในชุมชน (process of social organization) และกลุ่มสมาชิกของชุมชนที่ได้จัดระเบียบทางสังคมแล้ว (organization group)

1.2) กระบวนการจัดระเบียบทางสังคมของสมาชิกในชุมชน เป็นทั้งการสร้างและการสอนระเบียบของสังคมให้กับสมาชิกในชุมชน โดยการสร้างความเชื่อ (belief) ความรู้ (wisdom) ค่านิยม (value) อุดมการณ์ (ideology) บรรทัดฐาน (norms) คุณธรรม (virtue) การกำหนดสถานภาพ (status) และบทบาท (role) ผ่านการขัดเกลาทางสังคม (socialization) หรือการฝึกอบรมให้รู้ระเบียบของสังคม เพื่อให้สมาชิกยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบทางสังคม และสถานภาพบทบาทที่ดำรงอยู่

1.3) กลุ่มสมาชิกของชุมชนที่ได้จัดระเบียบทางสังคมแล้ว เป็นกลุ่มสมาชิกที่ได้ผ่านกระบวนการจัดระเบียบทางสังคมในข้อ 1.1) กลุ่มคนเหล่านี้มีหลายขนาดตามจำนวนของสมาชิก มีความซับซ้อนของโครงสร้างแตกต่างกัน แต่มีองค์ประกอบพื้นฐานร่วมกัน คือ ความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแผนพฤติกรรม (pattern of behavior) และภาระหน้าที่ (function) เช่น กลุ่มสังคม (social group) ครอบครัว (family) สมาคมหรือสหจร (association) ชนชั้น (class) และสังคมมนุษย์ (society)

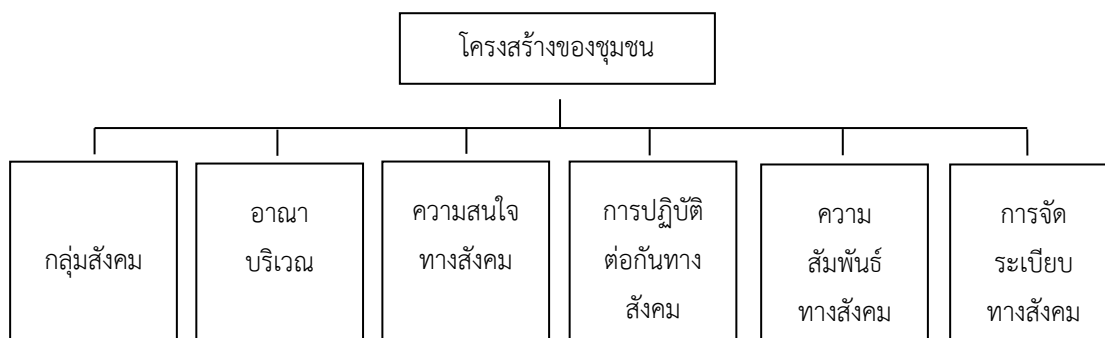
2) สถาบันทางสังคมในชุมชน

สถาบันทางสังคมในชุมชน เป็นแบบอย่างในการคิดของสมาชิกในชุมชน ได้แก่ ความเชื่อ ค่านิยม อุดมการณ์ คุณธรรม และแบบอย่างในการกระทำสิ่งต่าง ๆ ของสมาชิก ได้แก่ บรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งมีความจำเป็นในการดำรงอยู่ของชุมชนได้สร้างสรรค์ สะสม ถ่ายทอดสืบต่อกันมา สถาบันทางสังคมมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ ตำแหน่งทางสังคม (social position) ของบุคคลซึ่งแตกต่างกันไป ภาระหน้าที่หรือความรับผิดชอบของบุคคล ซึ่งเป็นไปตามสถานภาพและบทบาทที่บุคคลดำรงตำแหน่ง แบบแผนพฤติกรรมหรือกรอบมาตรฐานในการประพฤติปฏิบัติของบุคคลและองค์วัตถุ (material component) คือ ส่วนที่มีลักษณะเป็นรูปธรรมมองเห็นได้และจับต้องได้ สถาบันทางสังคมในชุมชนที่สำคัญมีหลายสถาบัน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันการเมือง สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันศิลปะและนันทนาการ สถาบันภาษาและการสื่อสาร สถาบันการคมนาคมขนส่ง สถาบันอนามัยและสาธารณสุข สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น

องค์การทางสังคมกับสถาบันทางสังคม เป็นโครงสร้างทางสังคมที่สำคัญของชุมชน และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอย่างมาก สถาบันทางสังคมต่าง ๆ จึงมีลักษณะเป็นองค์การทางสังคมองค์การหนึ่งด้วย ซึ่งโครงสร้างทางสังคมของชุมชนพอสรุปได้ดังภาพต่อไปนี้

5) ความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Relationship) คือ สมาชิกมีการติดต่อสัมพันธ์กันเอื้ออาทรกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ หรือแบบตัวใครตัวมัน

6) การจัดระเบียบทางสังคม (Social Organization) คือ การควบคุมชุมชนในห้วงค์ประกอบต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้วข้อ 1- 5 ดำรงอยู่ร่วมกันได้ ที่สำคัญคือ บรรทัดฐานทางสังคม สถาบันทางสังคม และวัฒนธรรมที่มีอยู่ในชุมชนนั้น

ภาพที่ 2.2 แผนผังโครงสร้างของชุมชน

2.2 หน้าทีของชุมชน

ชุมชนเกิดจากการรวมกลุ่มกันของคนเพื่อประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง แต่ที่สำคัญคือ เพื่อโอกาสในการอยู่รอด การดำรงไว้ และเพื่อความเจริญก้าวหน้าที่สูงขึ้นของผู้คนที่มา มีความสัมพันธ์กัน เมื่อผู้คนมาอยู่รวมกันเป็นชุมชน เพื่อความเป็นอยู่อย่างสะดวกสบาย เพื่อความอยู่รอดและความเจริญของชุมชนแล้ว จึงจำเป็นที่จะสร้างวัฒนธรรมทั้งในด้านวัฒนธรรมทางวัตถุและวัฒนธรรมที่ไม่ใช่วัตถุ ดังนั้น ภาระหน้าที่ชุมชนจะต้องดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างสันติสุข และชุมชนสามารถดำรงอยู่ได้นั้นเป็นสิ่งสำคัญภาระหน้าที่สำคัญ ๆ ที่ทุกชุมชนจะต้องมี โดยทั่วไปอาจจำแนกออกได้ ดังนี้ (วรรณลดา กันต์โฉม. 2558: ออนไลน์)

1) หน้าทีทางชีวภาพหรือการจัดการสมาชิกใหม่แก่ชุมชน (reproduction) เพื่อสืบทอดไม่ให้ขาดสาย เพราะชุมชนจะต้องมีอายุยืนยาวเกินกว่าอายุของสมาชิกคนหนึ่ง ๆ ซึ่งส่วนใหญ่ได้จากสถาบันครอบครัว โดยการสืบพันธุ์ตามธรรมชาติหรือบางส่วนมาจากการอพยพโยกย้ายจากชุมชนอื่น

2) หน้าทีการติดต่อสื่อสาร (communication) จัดให้มีภาษาพูดหรือภาษาเขียนเพื่อให้สมาชิกสามารถติดต่อสื่อสารความหมายได้ รวมทั้งแสดงออกซึ่งความคิดและความรู้สึกต่าง ๆ

3) หน้าทีอบรมขัดเกลาทางสังคม (socialization or enculturation) ให้สมาชิกรู้จักกฎเกณฑ์ กติกา และระเบียบต่าง ๆ ของชุมชน เป็นการปลูกฝังและถ่ายทอดวัฒนธรรมให้สมาชิกรู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเองและผู้อื่นให้เข้าใจ ตลอดจนแนวทางของพฤติกรรมทางสังคมที่คนในชุมชนใช้ปฏิบัติหรือรับรู้ร่วมกัน เพื่อที่จะสามารถติดต่อสัมพันธ์กันได้ และดำเนินชีวิตบนพื้นฐานกฎเกณฑ์ที่มีอยู่

4) หน้าที่การให้บริการขั้นต้น (primary services) เป็นการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน ด้วยการจัดให้มีการผลิตสินค้าและบริการต่าง ๆ ไว้สำหรับซื้อขายและแลกเปลี่ยนทั้งในด้านอาหาร ที่อยู่อาศัย และทรัพย์สินอื่น ๆ ที่ช่วยอำนวยความสะดวกในการดำรงชีพ

5) หน้าที่การจัดระเบียบและรักษาความสงบเรียบร้อย (order function) เป็นการควบคุมสมาชิกให้ประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของประเพณี หรือกฎหมาย เมื่อมีการกระทบกระทั่งกันของสมาชิกต้องมีการระงับหรือตัดสินข้อพิพาทด้วยความยุติธรรม หากมีการละเมิดฝ่าฝืนระเบียบประเพณีก็จะถูกลงโทษด้วยวิธีการต่าง ๆ ตามที่ชุมชนกำหนด

6) หน้าที่การบำรุงขวัญและกำลังใจ (morality and psychological aspect) ในการพัฒนาปฏิบัติการกิจของสมาชิก เพื่อไม่ให้เกิดความเบื่อหน่ายในบทบาทหน้าที่ของตนเอง ด้วยการแสวงหาเอกลักษณ์หรือเป้าหมายร่วมกันมีการปลุกฝัง และชักจูงให้สมาชิกเกิดความภาคภูมิใจที่เป็นแรงจูงใจที่จะปฏิบัติในสิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม

7) การติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนอื่น เพื่อให้สมาชิกในชุมชนสามารถขยายกิจกรรมต่าง ๆ และได้รับประโยชน์มากขึ้น เช่น การค้าขาย การนันทนาการ การแลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ในด้านต่าง ๆ เป็นต้น

8) การเตรียมชุมชนให้มีความพร้อมที่จะพัฒนา เช่น จัดระบบการให้การศึกษา การจัดการฝึกอบรม การสรรหาและพัฒนาผู้นำ ส่งเสริมให้สมาชิกดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ในรูปของกลุ่มและองค์การการศึกษา ศึกษานชุมชนอื่น ๆ ที่ประสบความสำเร็จ เป็นต้น

9) การจัดให้เกิดการมีส่วนร่วมในสังคม (social participation) การแสดงออกถึงความคงอยู่ของชุมชน คือ การมีกิจกรรมต่าง ๆ เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกในชุมชน การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ จะเกิดเมื่อสมาชิกมีความต้องการ หน้าที่ของชุมชนก็คือการกระตุ้นให้สมาชิกมีความต้องการและจัดโอกาสให้สมาชิกได้ร่วมในกิจกรรมมากที่สุด

10) การจัดให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน (mutual support) ความสามารถของสมาชิกในชุมชนมีความแตกต่างกัน ข้อจำกัดของแต่ละคนทำให้ไม่สามารถปฏิบัติกิจกรรมในการดำรงชีพได้หากไม่ได้รับการช่วยเหลือจากผู้อื่น ดังนั้น การสนับสนุนช่วยเหลือจึงเป็นสิ่งจำเป็นที่จะทำให้ชุมชนดำรงอยู่ต่อไปได้ การจัดบริการขั้นพื้นฐานต่าง ๆ เพื่อลดความเดือดร้อนหรือตอบสนองความต้องการของสมาชิกเป็นหน้าที่ของชุมชนที่ต้องจัดให้มีขึ้น

เรื่องที่ 2.1.3 ประเภทและลักษณะของชุมชน

1. ประเภทของชุมชน

มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. (2543: ออนไลน์) ประเภทของชุมชน โดยทั่วไปสามารถแบ่งได้ 4 รูปแบบ คือ

1) แบ่งตามวิวัฒนาการของมนุษย์ ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน วิวัฒนาการเกี่ยวกับการประกอบอาชีพในชุมชน แบ่งเป็น 3 ประเภท คือ (1) ชุมชนบุพกาล เป็นชุมชนเก่าแก่อันอดีตที่ดำรงชีวิตโดยอาศัยธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านที่อยู่อาศัยและอาหารการกิน (2) ชุมชนเกษตรกรรม ส่วนมากจะประกอบอาชีพตามบรรพบุรุษ เช่น การทำนา ทำสวน ทำไร่ การประดิษฐ์เครื่องมือเครื่องใช้จำเป็น ปรับปรุงการดำรงชีวิตให้ดีขึ้นทั้งทางด้านที่อยู่อาศัยและอาหารการกิน และ (3) ชุมชนอุตสาหกรรม พัฒนาจากชุมชนเกษตร โดยใช้เทคโนโลยีใหม่ ๆ เช่น เครื่องจักร เครื่องทุ่นแรง ทำให้ผลผลิตดีขึ้นทั้งทางด้านปริมาณและคุณภาพ

2) แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของประชาชน ตัวกำหนดพฤติกรรมของชุมชนที่สำคัญ คือ การดำรงชีวิต แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) ชุมชนปฐมภูมิ เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิด มีความผูกพันทางใจอย่างแน่นแฟ้น มีการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ส่วนใหญ่จะเป็นชุมชนขนาดเล็ก และ (2) ชุมชนทุติยภูมิ ต่างคนต่างอยู่ ไม่มีความผูกพันทางใจ มีความสัมพันธ์กันโดยกฎเกณฑ์ กติกา ระเบียบ ประเพณี และวัฒนธรรม

3) แบ่งตามจำนวนพลเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชน โดยยึดครัวเรือนและความหนาแน่นของประชากรเป็นหลัก

4) แบ่งตามลักษณะกิจกรรมหลักที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของประชาชน ไม่ค่อยมีความผูกพันทางใจ เช่น ศูนย์กลางการค้า การศึกษา การขนส่ง เป็นต้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา (2543: ออนไลน์) ได้แบ่งชุมชนออกเป็นประเภทต่าง ๆ โดยใช้เกณฑ์ที่แตกต่างกันออกไปดังนี้

1) การแบ่งตามจำนวนประชากร เป็นการแบ่งตามจำนวนสมาชิกในชุมชน คือ

- 1.1) หมู่บ้านเล็ก (Hamlet) มีประชากรไม่เกิน 250 คน
- 1.2) หมู่บ้าน (Village) มีประชากรระหว่าง 250 – 1,000 คน
- 1.3) เมือง (Town) มีประชากรระหว่าง 1,000 – 5,000 คน
- 1.4) นครขนาดเล็ก (Small City) มีประชากรระหว่าง 5,000 – 25,000 คน
- 1.5) นครขนาดกลาง (Middle City) มีประชากรระหว่าง 25,000 – 100,000 คน
- 1.6) นครขนาดใหญ่ (Metropolis) มีประชากรระหว่าง 100,000 – 1,000,000 คน
- 1.7) มหานคร (Great Metropolis) มีประชากรมากกว่า 1,000,000 คน

2) การแบ่งตามลักษณะของกิจกรรมหลักที่สมาชิกได้กระทำ ได้แก่

- 2.1) ชุมชนศูนย์การค้า (Trade Center) มีลักษณะเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยนสินค้า

2.2) ชุมชนศูนย์การขนส่ง (Transportation Center) เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมหรือเส้นทางการขนส่ง

2.3) ชุมชนศูนย์กลางของการบริการต่าง ๆ (Service Center) เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเพราะมีคนมาอยู่รวมกันเพื่อปฏิบัติหน้าที่หรือให้บริการที่เกี่ยวข้องกัน หรือมีบริการหลายประเภท

อย่างไรก็ตามชุมชนทั้ง 3 ประเภทนี้ไม่ได้มีหน้าที่ของตนเองเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะมีกิจกรรมอื่น ๆ ปะปนอยู่ด้วย เช่น ชุมชนบางแห่งในกรุงเทพมหานครอาจมีกิจกรรมทุกประเภทในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน การแบ่งชุมชนออกเป็นศูนย์การค้า ศูนย์การขนส่ง และศูนย์กลางของการบริการต่างๆ ดังกล่าวนี้ พิจารณาเฉพาะกิจกรรมหลักที่เป็นจุดเด่นของชุมชน ส่วนลักษณะย่อยอื่นๆ นั้นก็ยังคงมีอยู่

3) การแบ่งตามลักษณะทางนิเวศวิทยา ได้แก่

3.1) ชุมชนบริการขั้นต้น เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ทำการผลิตสินค้าในรูปของวัตถุดิบ เช่น ชุมชนที่มีการกลสิกรรม เหมืองแร่ โรงเลื่อย หาลา เป็นต้น

3.2) ชุมชนจำหน่ายหรือชุมชนการค้า เป็นชุมชนย่านการค้าเป็นศูนย์กลางการค้าจำหน่ายวัตถุดิบที่ได้รับมาจากชุมชนบริการขั้นต้น และจำหน่ายสินค้าให้แก่ชุมชนบริการขั้นต้น

3.3) ชุมชนอุตสาหกรรม เป็นชุมชนที่ทำหน้าที่ให้บริการ ทั้งชุมชนอุตสาหกรรมขนาดย่อยหรือขนาดใหญ่ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เด่นชัด มีการจำหน่ายผลผลิต

3.4) ชุมชนประเภทพิเศษ เป็นชุมชนที่ไม่มีลักษณะทางเศรษฐกิจที่แน่นอนเฉพาะลงไป และอาจไม่มีหน้าที่พิเศษในการผลิตหรือการจำหน่ายผลผลิตโดยเฉพาะ เช่น ชุมชนศูนย์การศึกษา ศูนย์ที่พักตากอากาศ ศูนย์กลางทางการเมือง เป็นต้น

4) การแบ่งตามหน่วยการปกครอง ในประเทศไทยได้แบ่งชุมชน 3 ลักษณะ ดังนี้

4.1) การปกครองส่วนกลาง แบ่งเป็น กรม กระทรวง เป็นต้น

4.2) การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งตามขนาด ความเจริญ และรูปแบบของการบริการ เป็นหมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และจังหวัด

4.3) การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งลักษณะการปกครองออกเป็นองค์การบริหารส่วนตำบล องค์การบริหารส่วนจังหวัด เทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร เมืองพัทยา และกรุงเทพมหานคร

5) การแบ่งตามวิวัฒนาการของเศรษฐกิจ ได้แก่ ชุมชนล่าสัตว์และเก็บอาหารป่า ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนอุตสาหกรรม และชุมชนการค้าและบริการ

6) การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชน แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้

6.1) ชุมชนชนบท (Rural Community) เป็นชุมชนที่อยู่ในเขตชนบท ประชากรมีจำนวนน้อย ผู้อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน มีชีวิตความเป็นอยู่คล้ายคลึงกัน ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี มีอาชีพเกษตรกรรมหรือเกี่ยวข้องกับเกษตรกรรม แบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ ชุมชนแบบดั้งเดิม และชุมชนแบบทั่วไป

3.2) ชุมชนเมือง (Urban Community) เป็นชุมชนที่มีประชากรจำนวนมาก อาคารบ้านเรือนหนาแน่น มีความเจริญหน้าวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี สิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมากกว่า

สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติ มีอาชีพที่หลากหลายส่วนใหญ่เป็นอุตสาหกรรม การค้า และบริการ สมาชิกมีความเป็นอิสระหรือปัจเจกบุคคลสูง ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบตัวใครตัวมันหรือความเป็นส่วนตัว

7) การแบ่งตามระดับของการพัฒนา แบ่งได้ 5 ประเภท ดังนี้

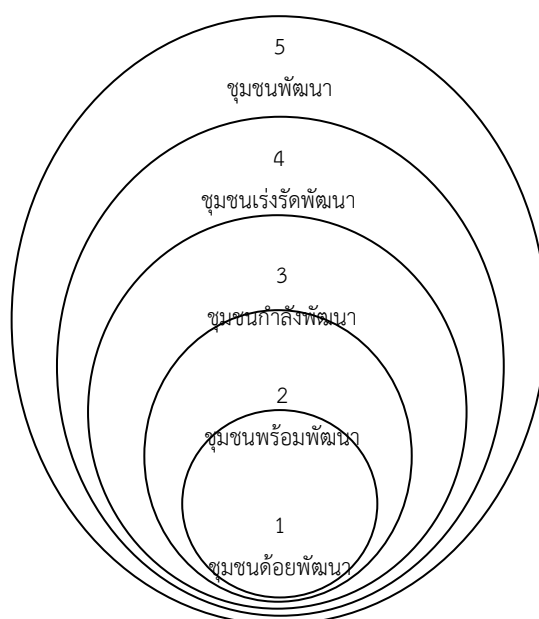
7.1) ชุมชนด้อยพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกยังไม่พร้อมในการพัฒนา ด้อยการศึกษา ล้าหลัง เชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ต่างคนต่างอยู่ มุ่งผลประโยชน์ของตนเป็นสำคัญ

7.2) ชุมชนพร้อมพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความพร้อมพื้นฐานในการพัฒนา เช่น มีการศึกษา ยอมรับในวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เชื่อในเหตุผล มีความสัมพันธ์ทางสังคมและการโต้ตอบทางสังคม มีผู้นำ มีกลุ่มและองค์กรเพื่อทำกิจกรรมร่วมกัน มุ่งผลประโยชน์ส่วนรวมก่อนส่วนตัว

7.3) ชุมชนกำลังพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกร่วมมือร่วมใจผนึกกำลังกันเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพัฒนาชุมชนของตนโดยบุคคล กลุ่ม และองค์กรในชุมชน และนอกชุมชนทั้งภาคเอกชนและภาครัฐบาล ให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน ด้วยเทคนิควิธีการและกระบวนการพัฒนาที่เหมาะสมกับชุมชน

7.4) ชุมชนเร่งรัดพัฒนา เป็นชุมชนที่ต่อเนื่องจากชุมชนกำลังพัฒนา ปัจจัยการพัฒนาทั้งบุคคล ทรัพยากร ผู้นำ กลุ่มและองค์กร เทคนิควิธีการ มีความรู้ความเข้าใจ ผนึกกำลังกันพัฒนาชุมชนจนเกิดความรู้ และประสบการณ์ สามารถนำไปใช้ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างรวดเร็ว โดยไม่มีผลกระทบในทางเสียหายต่อชุมชน

7.5) ชุมชนพัฒนา เป็นชุมชนที่บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ สามารถดำรงลักษณะดังกล่าวไว้ได้ตลอดไป ด้วยศักยภาพภายในชุมชนเอง เป็นชุมชนเข้มแข็ง ไม่ต้องพึ่งพาชุมชนอื่นต่อไป จัดเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน คือ ไม่มีการสิ้นสุด มีกระบวนการสืบทอดการพัฒนาจากรุ่นหนึ่งไปสู่คนรุ่นหนึ่งอย่างเหมาะสมและไม่ขาดสาย

ภาพที่ 2.3 การแบ่งประเภทของชุมชนตามระดับการพัฒนา

2. ลักษณะของชุมชน

จิตยา สุวรรณภูมิ (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์) กล่าวว่า ชุมชนทั่วไปจะต้องมีลักษณะสำคัญ 3 ประการ คือ (1) ชุมชนในฐานะเป็นอาณาบริเวณ ชุมชนในข้อนี้มีใช้เฉพาะเป็นบริเวณที่เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของกลุ่มคนเท่านั้น แต่ยังมีถึงชุมชนในฐานะที่อยู่อาศัยของการใช้พื้นที่ และในฐานะที่เป็นบริเวณของชุมชน (2) ชุมชนในฐานะที่เป็นที่รวมประชากร โดยจะเน้นที่ลักษณะของประชากรที่อยู่ในบริเวณชุมชน ในด้านที่สำคัญ คือ การเปลี่ยนแปลงประชากรในช่วงระยะเวลาหนึ่ง โครงสร้างประชากร เช่น สัดส่วนเพศชาย เพศหญิง อายุ อาชีพ การศึกษา สุขลักษณะ เป็นต้น และ (3) ชุมชนในฐานะที่เป็นระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีอยู่ในชุมชนและความสัมพันธ์กับชุมชน ระบบความสัมพันธ์ของชุมชนจะประกอบด้วยความสัมพันธ์ย่อย เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์) แบ่งชุมชนออกเป็น 3 ลักษณะ คือ (1) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามการบริหารการปกครอง ซึ่งแบ่งโดยการพิจารณาจากลักษณะการปกครองของไทย ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเขต สุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และกรุงเทพมหานคร (2) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง เขตอุตสาหกรรม ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ และ (3) ลักษณะของชุมชนแบ่งตามความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เป็นการแบ่งชุมชนในแง่ของความสัมพันธ์ทางสังคม ได้แก่ ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง นอกจากนี้ การศึกษาชุมชนในลักษณะดังกล่าว ก็ยังมีความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนได้ทั้งแนวนอน (Horizontal) และแนวตั้ง (Vertical) ในแนวนอนนั้น รวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลหรือระหว่างกลุ่มในระดับท้องถิ่น ส่วนในแนวตั้ง หมายถึง ความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกบุคคลกับผลประโยชน์หรือกับกลุ่มผลประโยชน์ในระดับต่าง ๆ ที่สูงขึ้นจนถึงองค์กรในระดับชาติหรือระหว่างชาติ/ประเทศ นอกจากนั้น ยังมีวิธีการอื่นอีกในการวิเคราะห์ถึงเครือข่ายปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนว่าปฏิสัมพันธ์ของบุคคลและกลุ่ม มีกระบวนการทางสังคมที่ประกอบด้วย ความร่วมมือ การแข่งขัน และความขัดแย้ง ซึ่งมีมิติการวิเคราะห์เหล่านี้ให้คุณค่าที่มีนัยสำคัญในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตของชุมชนเป็นอย่างยิ่ง

สนธยา พลศรี (บ้านจอมยุทธ์. 2563: ออนไลน์) ได้กล่าวถึง ชุมชนในฐานะหน่วยทางสังคม โดยการแบ่งชุมชนออกเป็นลักษณะต่าง ๆ ได้แก่ (1) การแบ่งตามจำนวนพลเมือง เช่น หมู่บ้าน เมือง นคร (2) การแบ่งตามพื้นฐานทางเศรษฐกิจ เช่น ชุมชนอุตสาหกรรม ชุมชนการปกครอง (3) การแบ่งตามความสัมพันธ์กับหน่วยงานรัฐ เช่น ศูนย์ผู้อพยพ (4) การแบ่งตามลักษณะพิเศษของประชากร เช่น ไซนาทาว์น (5) การแบ่งตามลักษณะทางด้านนิเวศวิทยา เช่น ย่านการค้า เหมืองแร่ (6) การแบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม เช่น ศูนย์การขนส่ง (7) การแบ่งตามหน่วยการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ และ (8) การแบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในสังคม เช่น ชุมชนชนบท ชุมชนเมือง

มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. (2563: 38-42: ออนไลน์) อธิบายว่า ลักษณะชุมชนไทยมีเกณฑ์ในการแบ่งที่แตกต่างกันออกไป ดังนี้

1) แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของบุคคลในชุมชน ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ประเภท คือ (1) ชุมชนชนบท หมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยในอาณาเขตเดียวกัน รวมกันเป็นกลุ่ม ๆ มีความสนิทสนม คั่นเคยเป็นกันเอง มีความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกอย่างแน่นแฟ้น มีความรู้สึกเป็นอยู่อย่างเดียวกัน มีการพบประสังสรรค์กันอย่างสม่ำเสมอ มีแบบอย่างของการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพคล้ายกัน สภาพความเป็นอยู่ตามธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ กระบวนการทางสังคมขึ้นอยู่กับสภาพทางภูมิศาสตร์และวัฒนธรรม คือ มีความสัมพันธ์กันแบบปฐมภูมิ ประชาชนมีความผูกพันกับขนบธรรมเนียมประเพณี หรือวัฒนธรรมมากกว่าชุมชนเมือง มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่น้อยกว่าชุมชนเมือง สมาชิกในครอบครัวจะเป็นครอบครัวขนาดใหญ่ มีสมาชิกในครอบครัวมากกว่าในชุมชนเมือง มีการประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก แต่มักจะขาดทักษะในการประกอบการและการจัดการที่ทันสมัย และ (2) ชุมชนเมือง เป็นชุมชนที่มีประชากรอยู่รวมกันจำนวนหนึ่งเป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในเขตสุขาภิบาลหรือเทศบาล มีประชากรหนาแน่น เป็นศูนย์กลางทางการศึกษา ทางอาชีพ เศรษฐกิจ ธุรกิจ และนันทนาการ ประชาชนส่วนใหญ่ไม่มีความสัมพันธ์กัน รู้จักเฉพาะตำแหน่งหน้าที่การงานมากกว่าความสัมพันธ์ในทางส่วนตัว ต่างคนต่างอยู่ มีศูนย์กลางความเจริญและความเชื่อมโยงรวมอยู่ด้วย เช่น สิ่งแวดล้อมเป็นพิษ อากาศไม่บริสุทธิ์ ซึ่งพอสรุปลักษณะชุมชนเมืองได้ดังนี้ (1) ประชาชนอยู่รวมกันอย่างหนาแน่น มักเป็นศูนย์กลางการติดต่อค้าขาย การศึกษา คมนาคม (2) ความเป็นอยู่ของประชากร เป็นลักษณะตัวใครตัวมัน การติดต่อระหว่างบุคคลมีน้อย ขาดความใกล้ชิดและความเป็นกันเอง ถ้ามีการติดต่อขึ้นกับผลประโยชน์มากกว่าความใกล้ชิดสนิทสนม มีช่องว่างและความแตกต่างระหว่างประชากร (3) เน้นวัตถุนิยม มีการแข่งขันตลอดเวลา ทำให้ไม่เห็นความสำคัญของความสัมพันธ์ทางใจ (4) มีขนบธรรมเนียมประเพณี ศาสนา ความเชื่อถือ แตกต่างกันไป โดยเฉพาะจะอารยธรรมตะวันตกเข้ามามาก (5) เป็นครอบครัวขนาดเล็ก โดยมากมีเพียงพ่อแม่ลูกเท่านั้น มีอัตราการเกิดต่ำ เพราะชาวเมืองรู้จักเข้าใจวิธีการคุมกำเนิด และมีแหล่งบริการทางด้านสุขภาพอนามัยเพียงพอ (6) การเปลี่ยนแปลงทางสังคมเป็นไปอย่างรวดเร็ว และ (7) รายได้ของคนรวยและคนจนจะต่างกันมาก

2) แบ่งตามลักษณะการปกครอง การจัดระเบียบบริหารราชการส่วนท้องถิ่น ตามพระราชบัญญัติบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ.2534 มาตรา 70 ได้กำหนดให้จัดระเบียบบริหารราชการส่วนท้องถิ่นไว้ 4 รูปแบบ (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. ออนไลน์) (1) [องค์การบริหารส่วนจังหวัด](#) (2) [เทศบาล](#) ตามพระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ.2496 (สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. 2-3: ออนไลน์) มาตรา 9 เทศบาลตำบล ได้แก่ ท้องถิ่นซึ่งมีประกาศกระทรวงมหาดไทยยกฐานะซึ่งเป็นเทศบาลตำบล ประกาศกระทรวงมหาดไทยนั้น ให้ระบุชื่อและเขตเทศบาลไว้ด้วย มาตรา 10 เทศบาลเมือง ได้แก่ ท้องถิ่นอันเป็นที่ตั้งศาลากลางจังหวัด หรือท้องถิ่นชุมชนที่มีราษฎรตั้งแต่หนึ่งหมื่นคนขึ้นไป ทั้งมีรายได้พอควรแก่การที่จะปฏิบัติหน้าที่อันต้องทำตามพระราชบัญญัตินี้ และซึ่งมีประกาศกระทรวงมหาดไทยยกฐานะเป็นเทศบาลเมือง ประกาศกระทรวงมหาดไทยนั้นให้ระบุชื่อและเขตของเทศบาลไว้ด้วย มาตรา 11 เทศบาลนคร ได้แก่ ท้องถิ่นชุมชนที่มีราษฎรตั้งแต่ห้าหมื่นคนขึ้นไปทั้งมีรายได้พอควรแก่การที่จะปฏิบัติหน้าที่อันต้องทำตามพระราชบัญญัตินี้ และซึ่งมีประกาศกระทรวงมหาดไทยยกฐานะเป็นเทศบาลนคร ประกาศกระทรวงมหาดไทยนั้นให้ระบุชื่อและเขตของเทศบาลไว้ด้วย (3) [องค์การบริหารส่วนตำบล](#) และ (4) ราชการส่วนท้องถิ่นอื่นตามที่มิถูกกฎหมายกำหนด ซึ่งมีอยู่ 2 รูปแบบ ได้แก่ [กรุงเทพมหานคร](#)

ตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการกรุงเทพมหานคร พ.ศ.2528 และ [เมืองพัทยาตามพระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการเมืองพัทยา พ.ศ. 2542](#)

นอกจากนี้ พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ.2457 (สถาบันพระปกเกล้า.ออนไลน์) ได้แบ่งการปกครองไว้ 3 ระดับ ประกอบด้วย หมู่บ้าน ตำบล และอำเภอและกิ่งอำเภอ ดังนี้ (1) หมู่บ้าน หมู่บ้านตามที่กำหนดไว้ในกฎหมายลักษณะปกครองท้องที่ มี 2 ประเภท คือ (1.1) หมู่บ้านที่จัดตั้งขึ้นอย่างเป็นทางการ การจัดตั้งทำโดยประกาศจังหวัด ภายใต้หลักเกณฑ์ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2457 ได้วางหลักเกณฑ์การตั้งหมู่บ้านขึ้นไว้กว้าง ๆ 2 ประการ คือ จำนวนประชากร ถ้ามีประชากร 200 คนให้จัดเป็นหมู่บ้าน และในกรณีที่ผู้คนตั้งบ้านเรือนอยู่ห่างไกลกัน ถึงจำนวนประชากรจะน้อย แต่ถ้ามีจำนวนบ้านไม่ต่ำกว่า 5 บ้านแล้วให้จัดเป็นหมู่บ้าน ต่อมาได้มีมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2539 ได้วางหลักเกณฑ์การจัดตั้งหมู่บ้านไว้ คือ กรณีเป็นชุมชนหนาแน่น เป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 1,200 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 240 บ้าน เมื่อแยกหมู่บ้านใหม่แล้ว หมู่บ้านใหม่จะต้องมีราษฎรไม่น้อยกว่า 600 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 120 บ้าน และต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล หรือสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ และกรณีเป็นชุมชนห่างไกล เป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 600 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 120 บ้าน เมื่อแยกหมู่บ้านใหม่แล้ว หมู่บ้านใหม่จะต้องมีราษฎรไม่น้อยกว่า 200 คน หรือมีจำนวนบ้านไม่น้อยกว่า 40 บ้าน ชุมชนใหม่ห่างจากชุมชนเดิมไม่น้อยกว่า 6 กิโลเมตร และ ต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะกรรมการหมู่บ้าน สภาตำบล หรือสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ และ (1.2) หมู่บ้านที่จัดตั้งขึ้นเป็นการชั่วคราว เป็นหมู่บ้านที่จัดตั้งขึ้นในกรณีที่ท้องที่อำเภอใดมีราษฎรไปตั้งชุมนุมทำการหาเลี้ยงชีพแต่ในบางฤดูและจำนวนราษฎรซึ่งไปตั้งทำการอยู่มากพอสมควรจะจัดเป็นหมู่บ้านตามหลักเกณฑ์การตั้งหมู่บ้านปกติได้ เพื่อความสะดวกแก่การปกครองให้นายอำเภอประชุมราษฎรในหมู่บ้านนั้น ๆ เลือกว่าที่ผู้ใหญ่บ้าน มีอำนาจและหน้าที่เหมือนผู้ใหญ่บ้านปกติ (2) ตำบล ประกอบด้วยหลาย ๆ หมู่บ้านรวมกัน โดยมาตรา 29 ได้กำหนดให้หลายหมู่บ้านรวมกันราว 20 หมู่บ้าน ให้จัดเป็นตำบลหนึ่ง กระทรวงมหาดไทยได้วางหลักเกณฑ์การจัดตั้งตำบลไว้ตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2539 ดังนี้ (2.1) กรณีเป็นชุมชนหนาแน่น เป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 4,800 คน มีหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 8 หมู่บ้าน ได้รับความเห็นชอบจากสภาตำบล หรือสภาองค์การบริหารส่วนตำบล และที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอ และ (2.2) กรณีเป็นชุมชนห่างไกล เป็นชุมชนที่มีราษฎรไม่น้อยกว่า 3,600 คน มีหมู่บ้านไม่น้อยกว่า 6 หมู่บ้าน ชุมชนใหม่ห่างจากชุมชนเดิมไม่น้อยกว่า 6 กิโลเมตร และได้รับความเห็นชอบจากสภาตำบล หรือสภาองค์การบริหารส่วนตำบลและที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำอำเภอการจัดระเบียบปกครองตำบล และ (3) อำเภอและกิ่งอำเภอ ประกอบขึ้นจากท้องที่หลายตำบลรวมกันขึ้นเป็นอำเภอ การจัดตั้งอำเภอ จะต้องกระทำโดยตราเป็นพระราชกฤษฎีกาการตั้งอำเภอนอกจากจะอาศัยอำนาจตามกฎหมายว่าด้วยการจัดระเบียบบริหารราชการแผ่นดินแล้วยังต้องดำเนินการให้เป็นไปตาม พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ พ.ศ.2457 ที่กำหนดไว้ดังนี้ (3.1) ให้กำหนดเขตท้องที่อำเภอมีเครื่องหมายและจดเขตอำเภออื่นทุกด้าน อย่าให้มีที่ว่างเปล่าอยู่นอกเขตอำเภอ (3.2) ให้กำหนดจำนวนตำบลที่รวมเข้าเป็นอำเภอและ

ให้กำหนดเขตตำบลให้ตรงกับเขตอำเภอ ถ้ามีที่ว่างเปล่าเช่นทุ่งหรือป่า เป็นต้น อยู่ใกล้เคียงที่อำเภอใดหรือจะตรวจตราปกครองได้สะดวกจากอำเภอใดก็ให้กำหนดที่ว่างนั้นเป็นที่อยู่ในเขตอำเภอนั้น และ (3.3) ให้กำหนดที่ตั้งที่ว่าการอำเภอ ให้อยู่ในที่ซึ่งจะทำการปกครองราษฎรในอำเภอนั้นได้สะดวก

นอกจากหลักเกณฑ์ข้างต้น กระทรวงมหาดไทยโดยความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 14 พฤษภาคม 2539 ยังได้กำหนดหลักเกณฑ์ในการจัดตั้งอำเภอไว้เป็นแนวทางปฏิบัติดังนี้ (1) เป็นกิ่งอำเภอมาแล้วไม่น้อยกว่า 5 ปี หรือ (2) เป็นกิ่งอำเภอมาแล้วไม่น้อยกว่า 3 ปี ในกรณีที่มีเหตุผลความจำเป็นทางการปกครอง และการบริการประชาชน คือ มีราษฎรตั้งแต่ 30,000 คนขึ้นไป และ (3) ได้รับความเห็นชอบจากที่ประชุมหัวหน้าส่วนราชการประจำจังหวัด และสภาจังหวัด

3) แบ่งตามลักษณะกิจกรรมทางสังคม สามารถแบ่งออกได้ ดังนี้ (1) ศูนย์กลางการศึกษา เป็นชุมชนที่มีสถาบันการศึกษาทุกระดับ ตั้งแต่ปฐมวัย ประถม มัธยม และอุดมศึกษา แต่ละระดับมีหลายสถาบัน เป็นชุมชนที่ประชากรส่วนใหญ่ได้รับการศึกษา (2) ศูนย์กลางการค้า ส่วนใหญ่จะอยู่ในเขตสุขาภิบาล หรือเทศบาล มีอาคารร้านค้า จำหน่ายสินค้า และแลกเปลี่ยนสินค้า มักจะมีประชาชนอาศัยกันอยู่หนาแน่น (3) ศูนย์กลางขนส่ง เป็นชุมชนที่เป็นศูนย์กลางการคมนาคม เช่น ศูนย์กลางการขนส่งทางบก ทางน้ำ ทางอากาศ เป็นแหล่งรวมผู้โดยสาร มีการขนส่งถ่ายและจำหน่ายสินค้า ทำให้มีประชากรมาอาศัยอยู่หนาแน่น และ (4) ศูนย์กลางการบริการ มีแหล่งบริการด้านต่าง ๆ เช่น โรงภาพยนตร์ โรงพยาบาล ตลาด ไปรษณีย์ ชุมสายโทรศัพท์ ซึ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ประชาชน ทำให้ประชาชนมาอาศัยอยู่หนาแน่น

สนธยา พลศรี (มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. 50-52: ออนไลน์) ได้อธิบายลักษณะของชุมชน ดังนี้ (1) การรวมตัวกันของกลุ่มคน (Group of People) เป็นการรวมตัวกันของบุคคลตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปจนเป็นประชากรหรือพลเมืองของชุมชนที่มีความหลากหลายในด้านของกลุ่มคน เช่น โครงสร้างประชากร ประกอบด้วย เพศ อายุ สถานภาพ เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา อาชีพ รวมกระทั่งคนพิการและผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆ นอกจากนี้ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มคนอาจมีความแตกต่างกันออกไปตามระดับความพร้อมหรือลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน เช่น ด้านอาชีพ การเมือง สิ่งแวดล้อม การสร้างนวัตกรรม เป็นต้น ซึ่งเริ่มตั้งแต่การรวมเป็นกลุ่มเล็ก องค์กรชุมชน สถาบัน มูลนิธิ สหกรณ์หรือเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นในเครือข่ายสังคมเสมือนจริง (2) มีอาณาเขตบริเวณทางภูมิศาสตร์สำหรับเป็นที่ตั้ง (Area) เป็นขอบเขตของการรวมตัวกันซึ่งอาจจะเป็นขอบเขตเชิงนิเวศ เป็นพื้นที่ธรรมชาติตามสภาพภูมิศาสตร์หรือภูมิประเทศของชุมชนนั้น ๆ เช่น พื้นที่ริมฝั่งทะเล พื้นที่เชิงเขา พื้นที่ลุ่มน้ำหรืออาจจะเป็นพื้นที่ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อาคาร บ้านเรือน สถานที่ทำการ เป็นต้น หรืออาจจะเป็นขอบเขตพื้นที่ทางการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เขต และแม้กระทั่งเขตพื้นที่ลักษณะเฉพาะ เช่น เขตเศรษฐกิจ เขตการพัฒนา เขตอนุรักษ์และการท่องเที่ยว เป็นต้น (3) มีปฏิสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อกัน (Relationship or Interaction) คือ การติดต่อสัมพันธ์กันมีความสนใจทางสังคมร่วมกัน มีกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์แบบพบปะกันโดยตรง (Face to Face) ซึ่งการที่กลุ่มคนมาอยู่ร่วมกัน มีการใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชนย่อมจะมีการติดต่อสัมพันธ์และมีการปฏิบัติต่อกันหรือการกระทำร่วมกันระหว่างญาติ พี่น้องหรือเพื่อนบ้าน ทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล เป็นต้น ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน

การติดต่อสื่อสารกัน การร่วมแรงร่วมใจกัน การช่วยแก้ไขปัญหาค้าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและนอกชุมชน จะเป็นไปในลักษณะของชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community) (4) มีความผูกพันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belongingness) เป็นความรักและความห่วงใยในชุมชน กล่าวคือ สมาชิกที่รวมกันเป็นชุมชนมีลักษณะเป็นประชาธิปไตยมีการเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ และสมาชิกที่มีความหลากหลายนั้นย่อมจำเป็นต้องสร้างพื้นฐานความรัก ความเมตตา เอื้ออาทรต่อกัน สามานฉันท์ สามัคคีต่อกัน เพราะเงื่อนไขดังกล่าวจะทำให้เกิดความผูกพัน ความรู้สึกเป็นเจ้าของต่อชุมชน ซึ่งจะเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลังและชุมชนเข้มแข็งต่อไป (5) มีวัตถุประสงค์ และเป้าหมายร่วมกัน (Goal and Target) การรวมตัวของกลุ่มคนในชุมชนจะเป็นการรวมตัวที่ไม่หละหลวมเพียงชั่วคราว แต่เป็นการรวมตัวที่มีวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่ชัดเจนและปรารถนากระทำให้สำเร็จร่วมกัน ทั้งที่เป็นเป้าหมายส่วนตัวของสมาชิกและเป้าหมายของชุมชนที่จะต้องคำนึงถึงควบคู่กันไปและที่สำคัญจะต้องสอดคล้องกับเป้าหมายหลักของประเทศด้วย เช่น ชุมชนชนบทมีการรวมตัวกันเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นที่เน้นการพัฒนาและถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือชุมชนวิชาการเป็นการรวมกลุ่มนักวิชาการเพื่อคิดวิเคราะห์ วิพากษ์เรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นต้น ซึ่งการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายนั้นสมาชิกในชุมชนจะต้องสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน โดยการคิดวิเคราะห์สถานการณ์ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ อันนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือทางเลือกใหม่ ๆ และจะได้ดำเนินกิจกรรมให้เป็นไปตามทิศทางและเป้าหมายที่กำหนด (6) มีจิตสำนึกร่วมกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของชุมชน (Public Consciousness) สมาชิกที่รวมตัวกันจะมีความหลากหลายของกลุ่มในชุมชน การกระทำหรือกิจกรรมก็จะมี ความหลากหลายตามลักษณะการเกิดขึ้นของกลุ่มเหล่านั้น นอกจากนี้ ชุมชนยังมีกิจกรรมที่ทำให้เกิดผลประโยชน์ และเพื่อบริการสาธารณะและใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น บัณฑิตก่อสร้างพื้นฐาน บริการสาธารณสุข บริการด้านการศึกษา การแก้ปัญหาจราจร เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้สมาชิกมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) จากการเข้าไปมีส่วนร่วมของสมาชิกในการรับรู้ ตัดสินใจและการปฏิบัติร่วมกันด้วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง สิ่งเหล่านี้หากสมาชิกรวมตัวกันนานจนนำไปสู่เป้าหมายและทำกิจกรรมบางสิ่งบางอย่างร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (7) มีการจัดระเบียบของชุมชน (Organization) เป็นการจัดระเบียบความเรียบร้อยของชุมชนการควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิก เช่น บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) การจัดช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) สถาบันทางสังคม (Social Institution) และวัฒนธรรมของชุมชน (Culture) มีระบบการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพเพื่อให้สมาชิกได้ประพฤติปฏิบัติตามระเบียบ แบบแผน และวัฒนธรรมที่ได้สร้างไว้ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข และ (8) มีการติดต่อสื่อสารและมีเครือข่าย (Communication and Network) ในชุมชนสมาชิกจะมี ระบบของการติดต่อสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะพูดคุย การประชุม การใช้สื่อพื้นบ้าน การใช้เทคโนโลยี สื่อสาร ระบบ Internet Social Network เป็นต้น นอกจากนี้ในชุมชนจะมีระบบเครือข่ายการเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทั้งที่เป็นเครือข่ายระหว่างกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ในชุมชนและนอกชุมชน โดยเฉพาะเครือข่ายสังคมออนไลน์นั้น

การสื่อสารและการมีเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างความเป็นชุมชนเพราะจะนำไปสู่การแบ่งปัน การแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ และกระบวนการจัดการในชุมชนและนอกชุมชนนั้น คือพื้นที่ปฏิบัติการจริง ของสังคม

หัวข้อที่ 2.2

ชื่อหัวข้อ การศึกษาชุมชน

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 2.2.1 กระบวนการศึกษาชุมชน

เรื่องที่ 2.2.2 วิธีการและเทคนิคในการศึกษาชุมชน

แนวคิด

1. กระบวนการศึกษาชุมชน หมายถึง ขั้นตอนต่าง ๆ ของการศึกษาชุมชน ซึ่งสามารถกำหนดได้หลายลักษณะ โดยมีขั้นตอนที่สำคัญ 11 ขั้นตอน คือ 1) การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน 2) ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง 3) การกำหนดชุมชนที่จะศึกษา 4) การเตรียมทีมงานและเตรียมความพร้อมของชุมชน 5) การกำหนดวิธีการและแผนการศึกษาชุมชน 6) การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลทุติยภูมิ 7) การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิหรือข้อมูลภาคสนาม 8) การประมวลผล ตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น 9) การวินิจฉัยชุมชนและการจัดลำดับความสำคัญ 10) การจัดทำยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาชุมชน และ 11) การจัดทำรายงานผลการศึกษาชุมชน
2. การที่จะเข้าไปทำงานกับชุมชน จำเป็นต้องศึกษาลักษณะองค์ประกอบของชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานที่จะเข้าไปทำงานในชุมชน ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญของชุมชนที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา การพัฒนา หรือความต้องการของชุมชน วิธีการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน มี 2 วิธีการหลัก ๆ คือ วิธีการวิเคราะห์จากเอกสาร และวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม สำหรับเทคนิคและวิธีการในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญของการวิเคราะห์ชุมชนที่นักพัฒนาต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง และฝึกฝนทักษะอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีเทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนหลายชนิด เทคนิคส่วนใหญ่ถูกพัฒนาเพื่อใช้ในการพัฒนาชุมชน และบางเทคนิคเป็นวิธีการที่ให้โอกาสประชาชนมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และค้นปัญหา เพื่อสร้างเป้าหมายในการพัฒนาและเทคนิควิธีการศึกษาชุมชนต่าง ๆ ได้มีการปรับปรุงเพื่อใช้ในการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูล และสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนาได้มากขึ้น ซึ่งเทคนิคการศึกษาชุมชนในปัจจุบันมีมากมายหลายเทคนิค ทั้งนี้ อยู่ที่ผู้ศึกษาชุมชนจะเลือกใช้ให้เหมาะสมกับผู้ศึกษาชุมชน สถานการณ์ และเวลา จุดประสงค์ หรือขอบเขตในการศึกษาชุมชน

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 1.2 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายกระบวนการศึกษาชุมชนได้
2. อธิบายวิธีการและเทคนิคในการศึกษาชุมชนได้

เรื่องที่ 2.2.1 กระบวนการศึกษาชุมชน

กระบวนการศึกษาชุมชน หมายถึง ขั้นตอนต่าง ๆ ของการศึกษาชุมชน ซึ่งสามารถกำหนดได้หลายลักษณะ โดยมีขั้นตอนที่สำคัญดังนี้ (บำเพ็ญ เขียวหวาน. 2563: ออนไลน์)

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน เนื่องจากการศึกษาชุมชนมีหลายประเภทและเรื่องที่ต้องการศึกษาชุมชนแตกต่างกันไป จึงมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีการกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนให้แน่นอน เพื่อที่จะได้ดำเนินการต่าง ๆ ได้อย่างต่อเนื่อง และสอดคล้องในการศึกษาชุมชน สำหรับหัวข้อและวัตถุประสงค์ของการวิจัยชุมชนจะคำนึงถึงเรื่องต่อไปนี้

1) ความเป็นมาของการศึกษาชุมชน เป็นการกล่าวอย่างกว้าง ๆ ทิ้งไว้ที่บ่งบอกถึงเหตุผลและความจำเป็นของการศึกษาชุมชน เป็นการกล่าวนำก่อนที่จะเน้นเฉพาะวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน

2) วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน เป็นการเน้นเฉพาะเรื่องหรือรายละเอียดของวัตถุประสงค์ในการศึกษาชุมชนเป็นเสมือนเป้าหมายที่ต้องการทราบเกี่ยวกับข้อเท็จจริงต่าง ๆ หรือปัญหาต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งเป็นเรื่องที่สำคัญมากที่ต้องกำหนดวัตถุประสงค์ให้ชัดเจน

3) ประโยชน์ของการศึกษาชุมชน เป็นความคาดหวังหรือคาดการณ์ประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ หากการศึกษาชุมชนไม่มีประโยชน์มากนัก การศึกษาชุมชนอาจจะได้ไม่คุ้มกับการลงไปศึกษาชุมชน เพราะฉะนั้นประโยชน์ที่ได้จากการศึกษาชุมชนจึงเป็นเรื่องที่สำคัญประการหนึ่ง

2. ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีชุมชนเพื่อประกอบการศึกษาชุมชน แม้ว่าเราจะกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนได้อย่างดี แต่ถ้าปราศจากแนวความคิดหรือทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชนมาประกอบการศึกษาแล้วจะพบว่าการศึกษาชุมชนจะไม่ได้ข้อเท็จจริงที่ครบถ้วนและสมบูรณ์เปรียบเสมือนกับว่าแนวความคิดและทฤษฎีชุมชนเป็นหลักการที่จะกำหนดแนวทางรายละเอียดต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่จุดมุ่งหมายตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ สำหรับการที่จะได้แนวความคิดและทฤษฎีชุมชนมาเพื่อประกอบการศึกษาชุมชนนั้นจะต้องมีหลักการดังนี้

1) ศึกษาแนวความคิดและทฤษฎีต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนจากหนังสือเอกสารต่าง ๆ เช่น ทฤษฎีเกี่ยวกับชุมชน ซึ่งจะมีประโยชน์ต่อการนำแนวความคิดและทฤษฎีไปใช้ในการศึกษาชุมชนต่อไป

2) กำหนดตัวแปรสำคัญที่ใช้ในการศึกษาชุมชน เป็นการกำหนดตัวแปรหรือข้อมูลต่าง ๆ ที่ต้องการศึกษาชุมชน โดยจะต้องให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ต้องการศึกษาชุมชน เช่น การศึกษาปัญหาการทำเกษตรของชุมชน ตัวแปรที่สำคัญที่เกี่ยวข้องที่จะต้องมีการศึกษา เช่น ระบบการปลูกพืช ความเชื่อพฤติกรรมการดูแลรักษาพืช สัตว์ ระบบการตลาด การยอมรับเทคโนโลยีสภาพภูมิประเทศ และปัญหาต่าง ๆ เป็นต้น

3) กำหนดสมมติฐานของการศึกษาชุมชน เป็นการกำหนดสมมติฐานไว้ล่วงหน้า โดยอาศัยความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรตั้งแต่สองตัวขึ้นไปเป็นสมมติฐานของการศึกษาชุมชน อย่างไรก็ตามการศึกษา

ชุมชนจะมีสมมติฐานหรือไม่อย่างไรต้องพิจารณาว่าเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องหรือสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนหรือไม่ เนื่องจากการศึกษาชุมชนบางครั้งไม่ต้องมีการตั้งสมมติฐานก็ได้

4) กำหนดข้อมูลที่จะใช้ในการศึกษาชุมชน อาจกำหนดว่าจะศึกษาข้อมูลทั่วไปหรือข้อมูลที่ต้องการศึกษาชุมชนทั้งหมดโดยเฉพาะการศึกษาชุมชนที่ยังไม่มีผู้ใดศึกษามาก่อน ซึ่งจะมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการทราบปัญหาและเป็นแนวทางวินิจฉัยปัญหาต่อไป แต่ในบางกรณีก็จะเป็นการศึกษาที่กำหนดข้อมูลเฉพาะเรื่องเฉพาะประเด็นตามวัตถุประสงค์ อย่างไรก็ตามสิ่งที่นักวิจัยชุมชนจะต้องเข้าใจตรงกันก็คือข้อมูลหรือตัวแปรต่างๆ ที่หามาได้นั้นมีวัตถุประสงค์อย่างไร นำไปใช้ประโยชน์อย่างไรบ้าง

3. การกำหนดชุมชนที่จะศึกษา เป็นขั้นตอนของการวางแผนกำหนดแหล่งที่จะศึกษาชุมชนโดยทั่วไป นักพัฒนามักจะทราบชุมชนที่จะศึกษาอยู่แล้ว แต่ถ้าหากต้องการที่จะเลือกชุมชนที่จะศึกษาเองจะต้องพิจารณาหลักเกณฑ์หลายประการดังนี้

1) ชุมชนที่จะศึกษานั้นเป็นตัวแปรอิสระ หมายความว่าชุมชนที่ต้องการศึกษานั้นมีลักษณะเฉพาะหรือเด่น ซึ่งอิทธิพลจากลักษณะโครงสร้างทางสังคมของชุมชนจะมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน ลักษณะเช่นนี้จะต้องเลือกชุมชนในหลายลักษณะ เช่น ขนาดของชุมชน ชุมชนที่เป็นชาติพันธุ์ และลักษณะการพัฒนาในชุมชน โดยให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน ซึ่งจะมีประโยชน์หากมีการศึกษาชุมชนหลายชุมชนนำมาเปรียบเทียบเพื่อพัฒนาความรู้ทางแนวความคิดและทฤษฎีมากยิ่งขึ้น

2) ชุมชนที่จะศึกษานั้นเป็นตัวแปรตาม หมายความว่าชุมชนที่ต้องการศึกษานั้นเป็นผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงหรือเป็นลักษณะโครงสร้างทางสังคมของชุมชน ในปัจจุบันนักวิจัยชุมชนต้องการเลือกชุมชนในลักษณะที่ต้องการศึกษาชีวิตความเป็นอยู่ต่าง ๆ เท่านั้น เพื่อศึกษาปัญหาและหาหนทางในการแก้ไขปัญหาในอนาคตหรืออาจจะมีการศึกษาชุมชนในด้านปัจจัยและผลกระทบต่าง ๆ ที่เกิดจากการเปลี่ยนแปลงชุมชนนั้น ๆ ในลักษณะเช่นนี้จะเลือกชุมชนใดก็ได้ อย่างไรก็ตามการเลือกชุมชนก็ต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยชุมชนด้วย

4. การเตรียมทีมงานและเตรียมความพร้อมของชุมชน การเตรียมทีมงานเก็บข้อมูลมีความสำคัญมากในกรณีที่มีการเก็บข้อมูลที่ดำเนินการโดยเจ้าหน้าที่หรือบุคคลภายนอก การเตรียมความพร้อมของชุมชนอาจเป็นเพียงการแจ้งให้ผู้นำหรือผู้ให้ข้อมูลทราบถึงจุดประสงค์ของการเก็บข้อมูล แต่ถ้าเป็นการเก็บข้อมูลร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่กับชุมชน หรือการเก็บข้อมูลโดยชุมชนเองนั้น การเตรียมชุมชนถือเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญมากที่สุดขั้นตอนหนึ่ง โดยมีรายละเอียดการเตรียมทีมงานดังนี้

1) การเตรียมทีมงานของบุคคลภายนอกชุมชน ทีมงานภายนอกอาจเป็นบุคคลเดียวที่มีความรู้และทักษะในการมองปัญหาอย่างรอบด้านและมีพื้นความรู้ทั้งทางวิทยาศาสตร์นิเวศวิทยาและสังคมศาสตร์ มีทักษะในการสัมภาษณ์เก็บข้อมูล ระเบียบวิธีวิจัย หรืออาจเป็นกลุ่มบุคคลหรือทีมวิจัยซึ่งควรมีความชำนาญและประสบการณ์พอสมควรสำหรับการเก็บข้อมูล โดยคนภายนอกควรใช้กระบวนการกลุ่มเพราะในขณะสัมภาษณ์จะได้รับข้อมูลที่หลากหลายอย่างรวดเร็ว ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีกลุ่มคนที่มีความหลากหลายประสบการณ์ และมุมมองในการพิจารณาข้อมูลจัดลำดับความสำคัญและเข้าใจอย่างแท้จริง กลุ่มควรเรียนรู้รับฟังผู้อื่นและทำงานร่วมกันเป็นทีม กลุ่มควรประกอบด้วยบุคคลที่มีความแตกต่างกันทั้งเจตคติและ

ประสบการณ์กลุ่มที่ดีควรมีสมาชิกทั้งชายและหญิง สมาชิกในกลุ่มอาจมีคุณสมบัติ คือ ความชำนาญในสาขาวิชา เช่น เกษตรศาสตร์และสังคมศาสตร์การเก็บข้อมูลอย่างมีส่วนร่วม ภาษาถิ่น มีความคุ้นเคยกับพื้นที่ชนบท เป็นต้น

2) การเตรียมทีมงานภายในชุมชนและความพร้อมของชุมชน ในกรณีที่เจ้าหน้าที่ทำการศึกษารวบรวมข้อมูลร่วมกับชุมชน เจ้าหน้าที่ภาคสนามอาจต้องหากกลุ่มสนใจ คนกลุ่มนี้อาจหมายถึงกลุ่มผู้นำองค์กรชุมชนที่เป็นเป้าหมายการพัฒนาเป็นผู้รู้ การหาผู้ร่วมเก็บข้อมูลอาจร่วมปรึกษากับกลุ่มแกนนำชุมชนเพื่อคิดว่าชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างไร ใครควรจะเข้าร่วม ทั้งนี้ควรให้ชุมชนเข้ามามีบทบาทในการดำเนินการคัดเลือกให้มากที่สุด

การเตรียมชุมชนนี้เป็นวิธีการที่ทำให้ชุมชนได้เข้ามามีบทบาทอย่างเต็มที่และยังช่วยให้สามารถร่วมกันกำหนดประเด็น และกรอบผลการศึกษา ซึ่งมีขั้นตอนในการเตรียมชุมชนมีดังนี้

(1) เข้าพื้นที่เบื้องต้น ทีมทำงานวิจัยแนะนำวิธีการ และนำเสนอภาพกว้าง ๆ แก่ชุมชน โดยเฉพาะผู้อาวุโส คณะกรรมการหมู่บ้าน ผู้นำทีมวิจัยควรย้ำวัตถุประสงค์ของการเก็บข้อมูลร่วมกันเพื่อช่วยชุมชนในการเตรียมแผนปฏิบัติงานการเก็บข้อมูลจะปรับปรุงและการพัฒนาท้องถิ่นชุมชน และระดมความพยายามของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมตามที่ได้จำแนกไว้ในช่วงการเยี่ยมเยียนครั้งแรก ทีมงานควรสนับสนุนให้ชุมชนตรวจสอบความสำเร็จในอดีตอย่างระมัดระวัง เพื่อที่จะเข้าใจสาเหตุที่แท้จริงที่ส่งผลต่อการดำเนินการ ทีมเริ่มเก็บข้อมูลของกิจกรรมที่ลุล่วงไปแล้วหรือที่กำลังดำเนินการอยู่ เก็บข้อมูลข้อเสนอโครงการที่ชาวบ้านจัดทำขึ้นเพื่อขอการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก

(2) ทบทวนแนวทางการศึกษาในชุมชน ชุมชนควรมีการทบทวนภายในชุมชนโดยมีการทิ้งช่วงเวลาให้มีการกระจายข้อมูลผ่านไปจากผู้นำชุมชน กลุ่มองค์กร ไปสู่ชุมชน ชี้แจงวัตถุประสงค์ที่ชัดเจนของการศึกษาข้อมูล วัน เวลา ที่จะเก็บข้อมูล ความร่วมมือ ระบุคนที่เกี่ยวข้องและแต่ละคนมีบทบาทอย่างไร รวมทั้งทบทวนความเข้าใจวิธีการประเมินสภาพและการเก็บข้อมูล

(3) ประชุมวางแผน หากชุมชนต้องการให้มีการเก็บข้อมูลร่วมกัน ทีมเก็บข้อมูล ผู้นำ และคณะกรรมการประสานงานควรจัดให้มีการประชุมวางแผนงานอย่างเป็นทางการ เพื่อที่หน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้พิจารณารายละเอียดและแผนปฏิบัติงานในการเก็บข้อมูล

5. การกำหนดวิธีการและแผนการศึกษาชุมชน เป็นขั้นตอนที่จะต้องกำหนดรายละเอียดของ การศึกษาชุมชนว่าภายใต้วัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนนั้นจะมีวิธีการวิจัยตั้งแต่การกำหนดประเด็น การกำหนดคำถามหลักคำถามย่อยในการวิจัย วิธีการเก็บข้อมูล และเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนแผนการดำเนินงานศึกษาในแต่ละขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดว่าจะมีขั้นตอนวิธีการระยะเวลา รวมถึงผู้รับผิดชอบในรายละเอียดแต่ละขั้นตอนอย่างไร

6. การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลหัตถ์ภูมิ ก่อนทำการเก็บข้อมูล ทีมเก็บข้อมูลควรอาศัยข้อมูลที่มีอยู่ของพื้นที่นั้น โดยในขั้นแรกต้องเริ่มค้นหาแหล่งข้อมูลที่มีการศึกษาไว้แล้วและจดบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ควรหลีกเลี่ยงการบันทึกข้อมูลที่มาเกินไป และต้องตระหนักไว้ว่าข้อมูลนั้นอาจเป็นข้อมูลที่ไม่ถูกต้องหรือใช้ไม่ได้ ปกติแล้วทางราชการมักมีข้อมูลพื้นฐานหรือมีเอกสารโครงการซึ่งเป็นข้อมูลต่าง ๆ

อยู่แล้ว ข้อมูลเหล่านี้ต้องนำมาตรวจสอบความถูกต้องอีกครั้ง หลังรวบรวมข้อมูลควรมานำมาศึกษาวิเคราะห์ ข้อมูลหัตถ์วิกรมเพื่อให้เห็นภาพคร่าว ๆ ของชุมชน และสิ่งที่ต้องการศึกษา และแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับประเด็นหัวข้อ อะไรบ้างที่มีข้อมูลอยู่แล้วหรือไม่มีเลย และหัวข้อใดที่จะเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิและเครื่องมือที่จะใช้ในแต่ละหัวข้อ

7. การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิหรือข้อมูลภาคสนาม นอกจากต้องมีกรอบการศึกษาและประเด็นที่ชัดเจนแล้ว ผู้สัมภาษณ์ยังต้องวางแผนว่าจะสัมภาษณ์ใครในการเก็บข้อมูล ซึ่งผู้ให้ข้อมูลสามารถจำแนกได้ดังนี้

- 1) ผู้ให้ข้อมูลหลักในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชน
- 2) ผู้ให้ข้อมูลเฉพาะตัว
- 3) ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน
- 4) ผู้ให้ข้อมูลกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มเพศ กลุ่มวัย และกลุ่มอื่น ๆ

การเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนามก็มีลำดับขั้นตอนทั่วไปดังนี้

1) เริ่มต้นรวบรวมข้อมูลระดับกลุ่มและชุมชน โดยการใช้เครื่องมือตามที่ได้วางแผนไว้และรับฟังจากผู้ให้ข้อมูลหลักที่เชื่อถือได้ เช่น ผู้นำทางการ ผู้นำทางธรรมชาติ ผู้อาวุโส และผู้รู้ในประเด็นนั้น ๆ นอกจากนั้น อาจเป็นบุคคลภายนอกที่มีบทบาทอยู่ในชุมชน เช่น ครูเกษตรตำบล พัฒนาการหรือนักพัฒนาเอกชนในพื้นที่

2) รวบรวมข้อมูลระดับครัวเรือน โดยการสังเกต สัมภาษณ์ และเครื่องมืออื่น ๆ ที่เหมาะสมการจำกัดวงเข้าไปถึงข้อมูลของแต่ละครัวเรือนเนื่องจากเป้าหมายของการศึกษาไม่ได้อยู่เพียงแค่ทำความเข้าใจกับรูปแบบโดยทั่วไปของชุมชน แต่ต้องการทำความเข้าใจกับความผันแปรต่าง ๆ ของบรรดาครัวเรือนในชุมชนนั้นด้วย

8. การประมวลผลข้อมูล ตรวจสอบและวิเคราะห์เบื้องต้น โดยนำข้อมูลมาจัดเรียง เพื่อพิจารณาประเด็นที่ขาดหายหรือไม่มั่นใจความถูกต้องของข้อมูล เพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมและตรวจสอบข้อมูล นอกจากนี้ยังนำข้อมูลที่ได้อภิเคราะห์ขั้นต้นโดยมีรายละเอียดดังนี้

1) การทบทวนข้อมูลรายวัน สิ่งสำคัญได้แก่ มีการทบทวนกิจกรรมการศึกษา เครื่องมือที่ใช้ และข่าวสารข้อมูลที่รวบรวมได้ ควรตรวจสอบวัตถุประสงค์และเป้าหมาย และข้อมูลที่รวบรวมมาว่าตรงตามวัตถุประสงค์หรือไม่ หรือได้มาเพียงพอหรือไม่ รวมทั้งตรวจสอบว่ามีข้อมูลใดบ้างที่จะต้องรวบรวมเพิ่มเติม และอาจจะเกิดประเด็นใหม่ที่จะต้องติดตามสอบถามต่อไป

วิธีการหนึ่ง คือ ผู้เก็บข้อมูลควรจัดทำประเด็น เพื่อตรวจสอบรายวันของหัวข้อประเด็นต่าง ๆ การทบทวนประจำวันยังมีความสำคัญในการทำให้กลุ่มผู้เก็บข้อมูลรู้จักการทำงานเป็นหมู่คณะ เพื่อให้รวบรวมข่าวสารข้อมูลได้กว้างขวาง ทุกแง่มุม และเพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนทัศนะความคิด เพื่อจะได้ภาพที่สมบูรณ์ของชุมชนมากขึ้น

2) การตรวจสอบข้อมูล การตรวจสอบข้อมูลและเก็บข้อมูลที่ขาดและต้องการศึกษาเชิงลึก โดยใช้การประชุมกลุ่มหรือการนำเสนอข้อมูลสู่ชุมชนที่ผ่านการวิเคราะห์ขั้นต้นต่อชุมชน เพื่อรับฟังความคิดเห็น แล้วแก้ไข

เพิ่มเติมโดยอาศัยความคิดเห็นเหล่านั้น การตรวจสอบข้อมูลชุมชนยังใช้ข้อมูลข่าวสาร ระดับครัวเรือนที่รวบรวมได้มาตรวจสอบด้วย ประเด็นที่ควรพิจารณาในการตรวจสอบข้อมูลมีดังนี้คือ ข้อมูลต้องมีการตรวจสอบทุกครั้ง ข้อมูลทุติยภูมิจำเป็นต้องมีการตรวจสอบโดยใช้เครื่องมืออื่น ๆ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อตรวจยืนยัน ความถูกต้อง จากการพิจารณาใช้ต่างวิธีการและเทคนิคที่หลากหลายอย่างน้อยสามวิธีและสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลักอย่างน้อยสามกลุ่ม (triangulation) การบันทึกประเด็นตรวจสอบข้อมูล (checklist) ตรวจสอบเครื่องมือที่เหมาะสมในการเก็บข้อมูลในแต่ละประเด็น ใช้บันทึกประเด็นตรวจสอบข้อมูลเป็นข้อเตือนขณะทำงานภาคสนาม ทำการจดบันทึกข้อมูลอยู่เสมอให้เป็นนิสัยหากทำงานอยู่ในชุมชนและการบันทึกที่ดีควรระบุว่าข้อมูลมาจากไหน

การตรวจสอบข้อมูลทุติยภูมิควรดำเนินการ คือ บันทึกชุดที่หนึ่งใช้บันทึกเกี่ยวกับหัวข้อ ต่าง ๆ ที่ถูกต้องตรงกัน บันทึกชุดที่สองใช้บันทึกเกี่ยวกับหัวข้อต่าง ๆ ที่ไม่ตรงกัน บันทึกชุดที่สามใช้สำหรับหัวข้อที่มีอยู่น้อย และให้บันทึกข้อสงสัยไว้ด้วยในขณะที่ตรวจสอบรายงานเหล่านั้น

3) การวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น หลังจากงานสนามได้สิ้นสุดลง ควรจัดทำการวิเคราะห์ข้อมูล ขั้นต้นและสรุปประเด็นปัญหาต่าง ๆ รวมทั้งผลงานสนามความคิดเห็นของชุมชนทั้งในระดับชุมชนและลงไปถึงครัวเรือน รวมทั้งข้อมูลภูมิหลังต่าง ๆ การวิเคราะห์ขั้นต้นนี้คือการพยายามที่จะมองชุมชนในบริบทของเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในพื้นที่หรือในภูมิภาค และการวิเคราะห์ควรนำข้อมูลภูมิหลังในเรื่องนโยบายแผนการ ที่ทำไปแล้ว เป้าหมายของจังหวัด อำเภอ ข้อสังเกต ข้อสงสัย ความคิดเห็นของสมาชิกในชุมชนต่อกระบวนการทั้งหมดนี้รวมเข้าไปด้วย

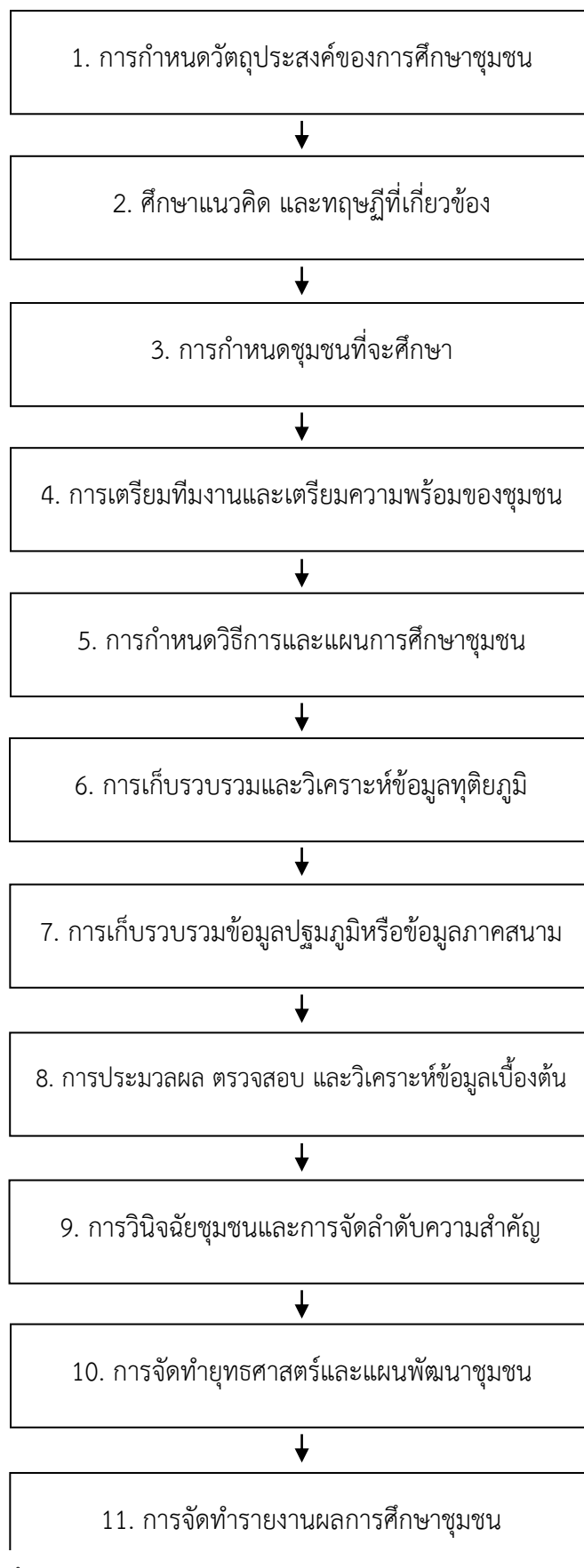
หลังจากทำการวิเคราะห์ขั้นต้นแล้ว ต่อไปก็ทำรายการข้อจำกัดต่าง ๆ ซึ่งจะต้องนำไปประชุมหารือกับตัวแทนของชุมชน รวมทั้งเจ้าหน้าที่นักวิชาการต่าง ๆ ซึ่งการวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนมีกรอบการวิเคราะห์ที่หลากหลายตามวัตถุประสงค์ในการวิเคราะห์

9. การวินิจฉัยชุมชนและการจัดลำดับความสำคัญการวินิจฉัยชุมชน เป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องจากการวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อที่จะได้ทราบถึงปัญหา สาเหตุข้อจำกัด อุปสรรค และแนวทางการพัฒนาชุมชน รวมถึงการวินิจฉัยถึงความต้องการความมุ่งหวังของชุมชนในด้านต่าง ๆ ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยควรนำข้อมูลมาแลกเปลี่ยนกับชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน เพื่อร่วมกันวินิจฉัยและร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของปัญหาความต้องการของชุมชน เพื่อนำไปกำหนดเป็นแนวทางการพัฒนา

10. การจัดทำยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาชุมชน เมื่อผู้วิจัยและชุมชนได้ทราบถึงปัญหา สาเหตุความต้องการหรือความมุ่งหวังของชุมชนแล้ว ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยควรร่วมกับชุมชนทั้งในส่วนของผู้นำและสมาชิกชุมชนร่วมกันเสนอทางเลือกในการพัฒนา เพื่อกำหนดเป็นแนวทางยุทธศาสตร์การพัฒนาและจัดทำแผนปฏิบัติการร่วมกัน ในขั้นตอนนี้ควรจัดประชุมให้ทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็น โดยเป็นการวิเคราะห์ร่วมกันอย่างมีส่วนร่วมซึ่งจะเป็นวิธีการที่ดีในการได้มาซึ่งแนวทางยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติการพัฒนาชุมชนที่ดี

11. การจัดทำรายงานผลการศึกษาชุมชน ขั้นตอนที่สุดท้ายนี้ผู้วิจัยจะดำเนินการจัดทำรายงานผลการวิจัยชุมชนในรายละเอียดทั้งหมดตามลักษณะของการรายงานการวิจัย ผลจากการศึกษาชุมชนนี้ควรให้

ความสำคัญและพิจารณาเชื่อมโยงไปสู่การวางแผนพัฒนาชุมชนเพื่อให้แผนของชุมชนได้ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

ภาพที่ 2.4 กระบวนการศึกษาชุมชน

เรื่องที่ 2.2.2 วิธีการและเทคนิคในการศึกษาชุมชน

1. วิธีการศึกษาชุมชน

การที่จะเข้าไปทำงานกับชุมชน จำเป็นต้องศึกษาลักษณะองค์ประกอบของชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานที่จะเข้าไปทำงานในชุมชน ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญของชุมชนที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา การพัฒนา หรือความต้องการของชุมชน มีวิธีการดังต่อไปนี้

1.1 วิธีการวิเคราะห์จากเอกสาร

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร เป็นการศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิแหล่ง ๆ ที่ได้มีการจัดพิมพ์เผยแพร่ไว้แล้ว การวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารจึงเป็นวิธีการแสวงหาคำตอบหรือการสร้างองค์ความรู้ด้วยการใช้หนังสือ (text) และเอกสาร (document) ต่าง ๆ นอกจากนี้ยังรวมถึงสื่อในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ภาพยนตร์ วิทยุทัศน์ ภาพวาด สมุดบันทึก คำว่า “เอกสาร” จึงมิได้หมายถึงเฉพาะสิ่งพิมพ์เท่านั้น การวิเคราะห์ข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่เป็นเอกสารมีข้อที่ควรพิจารณาซึ่งนักพัฒนาควรกำหนดเป็นแนวทางในการวิเคราะห์ข้อมูลก็คือ เอกสารส่วนใหญ่ซึ่งอาจจะเขียนขึ้นโดยบุคคลหรือคณะบุคคลก็ตามย่อมต้องมีวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายเฉพาะสำหรับเอกสารชิ้นนั้น เอกสารแต่ละฉบับจะมีเป้าหมายหรืออยู่บนสมมติฐานที่แตกต่างกันไป นอกจากนี้ยังนำเสนอในวิธีและรูปแบบที่แตกต่างไปอีกด้วย การนำข้อมูลจากเอกสารต่าง ๆ มาวิเคราะห์นักพัฒนาจึงต้องให้ความสำคัญโดยจะต้องสนใจอย่างยิ่งต่อเป้าหมายที่แท้จริงของเอกสาร รวมถึงผู้ที่เป็นผู้ใช้ข้อมูลจากเอกสารนั้นต้องนำไปข้อมูล เพื่อไปวิเคราะห์ในเรื่องใดเป็นสำคัญ ซึ่งวิธีการวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสารมีวิธีการดังนี้ (วรรณลดา กันต์โณม. 2558: ออนไลน์)

1) การใช้ข้อมูลเอกสาร (documentary study) เป็นวิธีการศึกษาชุมชน โดยอาศัยพยานหลักฐานต่าง ๆ ทั้งที่เป็นหลักฐานทางวัตถุหรือสิ่งของ รวมทั้งข้อมูลจากหนังสือหรือเอกสารที่ได้จากแหล่งต่าง ๆ ทั้งที่เป็นแหล่งขั้นต้น (primary sources) เช่น หลักศิลาจารึก วัตถุโบราณ เป็นต้น และที่เป็นแหล่งขั้นรอง (secondary sources) เช่น หนังสือ เอกสาร ตำรา รายงานการวิจัย รายงานการประชุม สิ่งพิมพ์ และข้อมูลที่อยู่ในอินเทอร์เน็ต เป็นต้น การศึกษาชุมชนด้วยวิธีการนี้เป็นการศึกษาเพื่อให้ทราบประวัติความเป็นมาของชุมชนในด้านต่าง ๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองการปกครองของชุมชน ดังนั้น การนำข้อมูลที่มีอยู่แล้วมาศึกษาวิเคราะห์เป็นอีกวิธีหนึ่งที่น่ามาอธิบายปรากฏการณ์ในชุมชนที่ต้องการศึกษาได้

2) ประเภทแหล่งข้อมูลเอกสาร ในการศึกษาชุมชนสามารถแบ่งได้ ดังนี้

2.1) สถิติและบันทึกต่าง ๆ หมายถึง ข้อมูลที่ได้มีการรวบรวมอย่างเป็นระบบระเบียบต่อเนื่องกันมาเป็นระยะเวลาพอสมควร เป็นข้อมูลสถิติที่เป็นตัวเลข เป็นเรื่องราวเหตุการณ์ เช่น บันทึกประจำวัน ประวัติบุคคล เป็นต้น (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์)

2.2) เอกสาร หมายถึง ข้อมูลในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษรหรืออาจเป็นแผนผัง รูปภาพ ข้อมูลเหล่านี้ ได้แก่ ข่าวหรือบทความในหนังสือ จดหมายโต้ตอบระหว่างบุคคล คำขวัญ

อัตชีวประวัติ ตำนาน เป็นต้น ซึ่งข้อมูลดังกล่าวเป็นได้ทั้งของทางราชการและส่วนตัว (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์) หรือหนังสือประเภททั่วไป (general books) เป็นตำราและหนังสือต่าง ๆ หรือเอกสารต่าง ๆ ที่ไม่ใช่หนังสืออ้างอิง เป็นข้อมูลในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่มีอยู่เป็นลายลักษณ์อักษรหรืออาจเป็นแผนผังรูปภาพ ข้อมูลเหล่านี้ ได้แก่ ข่าวหรือบทความในหนังสือ จดหมายโต้ตอบระหว่างบุคคล คำขวัญ อัตชีวประวัติ ตำนาน เป็นต้น หรือข้อมูลที่ได้มีการรวบรวมอย่างเป็นระบบระเบียบต่อเนื่องกันมาเป็นเวลานานพอสมควร เป็นข้อมูลสถิติที่เป็นตัวเลข เป็นเรื่องราวเหตุการณ์ เช่น บันทึกประจำวัน ประวัติบุคคล เป็นต้น ซึ่งข้อมูลทั้งสองประเภทจะเป็นทั้งของทางราชการและส่วนบุคคลซึ่งสามารถรวบรวมคัดเลือกเพื่อศึกษาเป็น 2 ขั้นตอน คือ (1) การรวบรวมเรื่องทั้งหมดที่เกี่ยวกับการศึกษา และ (2) เลือกเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับเรื่องที่ศึกษา

2.3) หนังสืออ้างอิง (reference books) เป็นหนังสือที่มีการเรียบเรียงเป็นพิเศษสามารถค้นคว้าได้รวดเร็ว และมีลักษณะพิเศษเฉพาะอย่าง เช่น วิธีเรียงลำดับเรื่อง วิธีเสนอเนื้อเรื่อง และมีดัชนีในการค้นคว้า หนังสืออ้างอิงโดยทั่วไปมี 2 ประเภท คือ ประเภททั่วไป และประเภทเฉพาะวิชา ส่วนหนังสืออ้างอิงประเภททั่วไป ได้แก่ สารานุกรม (encyclopedias) พจนานุกรม (dictionaries) นามานุกรม (directories) หนังสือประจำปี (yearbooks) เป็นต้น

การใช้ข้อมูลเอกสาร ข้อมูลเอกสารเป็นข้อมูลที่น่ามาใช้ประโยชน์ได้มาก เพราะมีความพร้อมบางประการที่ข้อมูลบุคคลอาจไม่มีเท่า หรือไม่ครอบคลุมเท่า แต่นักวิจัยก็ต้องอดทนในการใช้ข้อมูลเหล่านี้ เพราะมักเสียเวลาในการตรวจสอบและการวิเคราะห์ตีความ นักวิจัยต้องฝึกฝนในการใช้ข้อมูลเอกสาร คือ การหัดตรวจสอบและตีความเอกสาร ซึ่งโดยปกติข้อมูลเหล่านี้มีประโยชน์ในการให้ร่องรอยหรือเพื่อสืบสาวเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น และให้รายละเอียดเกี่ยวกับค่านิยม ความรู้สึก ความเชื่อ อุดมการณ์ ตลอดจนการให้ความหมายแก่สิ่งต่าง ๆ ของบุคคลหรือกลุ่มบุคคลได้ (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์) ปัจจุบันนี้การใช้ข้อมูลทางเอกสารยังรวมถึงการใช้สื่ออุปกรณ์และสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เช่น เทปบันทึกเสียง เทปโทรทัศน์ สื่ออินเทอร์เน็ต เป็นต้น (วรรณลดา กันต์โฉม. 2558: ออนไลน์)

ข้อดีของการใช้ข้อมูลเอกสาร (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์) (วิทยา ต้นอารีย์. 2563: ออนไลน์) คือ ใช้เก็บข้อมูลในอดีตที่ไม่อาจใช้วิธีการอื่นเก็บได้ เช่น เหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ ใช้เก็บข้อมูลที่อยู่ห่างไกลได้ เป็นแหล่งข้อมูลที่ได้รับความร่วมมือสูงเมื่อหาเอกสารได้ ต่างจากแหล่งข้อมูลบุคคล ซึ่งอาจสงวนท่าที ใช้หาข้อมูลเพิ่มเติมในส่วนที่ยังไม่ครบถ้วน ใช้เก็บข้อมูลแทนข้อมูลสนาม เมื่อไม่สามารถลงพื้นที่สนามได้ และช่วยประหยัดค่าใช้จ่าย

ข้อจำกัดของการใช้ข้อมูลเอกสาร (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์) และ วิทยา ต้นอารีย์. 2563: ออนไลน์) คือ ข้อมูลบางอย่างที่ต้องการไม่มีอยู่ในรูปเอกสาร เช่น ความขัดแย้งระหว่างบุคคล ข้อมูลที่ได้ อาจไม่ละเอียดเพียงพอ และไม่ถูกต้องสมบูรณ์ ข้อมูลที่ได้ อาจไม่สามารถตอบข้อสงสัยหรือตีความลำบาก ไม่เหมือนการให้ข้อมูลระหว่างผู้วิจัยกับบุคคลผู้ให้ข้อมูลโดยตรง ข้อมูลบางอย่างหาได้ยาก หรือโอกาสเข้าถึงยาก และนักพัฒนาต้องใช้ความพยายามและอดทนมาก

3) เกณฑ์ในการเลือกเอกสาร ข้อมูลเอกสารทั้งหมดย่อมได้มาจากการศึกษาในลักษณะต่าง ๆ ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยด้วยเหตุนี้การคัดเลือกเอกสารเพื่อนำมาวิเคราะห์จึงเป็นขั้นตอนที่มี

ความสำคัญมากเพราะเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประเด็นในการวิเคราะห์ปัญหาชุมชนย่อมมีมาก อีกทั้งเอกสารบางชนิดยังมีความซับซ้อนของข้อมูลนั้นทำให้ไม่สามารถศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องได้ครบทุกชิ้น ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่จะต้องมีการคัดเลือกเอกสารมาใช้ในการวิจัย ซึ่งเกณฑ์ที่สำคัญประกอบด้วย

3.1) ความจริง หมายถึง นักพัฒนาจะต้องคัดเลือกเอกสารที่เป็นเอกสารที่แท้จริง (origin) ซึ่งมีความสำคัญมาก การพิจารณาว่าเอกสารนั้นว่าเป็นเอกสารที่ให้ข้อมูลแท้จริงหรือไม่ จะเกิดขึ้นจากการตรวจสอบข้อมูลเกี่ยวกับผู้เขียนหรือหน่วยงานที่เขียนเอกสารว่ามีความน่าเชื่อถือหรือไม่ อย่างไร รวมถึงข้อมูลที่ปรากฏในเอกสารนั้นสอดคล้องกับข้อมูลในบริบทอื่น ๆ ที่เกิดขึ้น ณ ช่วงเวลาที่มีการเขียนเอกสารนั้นอย่างไร

3.2) ความถูกต้องน่าเชื่อถือ หมายถึง นักพัฒนาจะต้องคัดเลือกเอกสารด้วยการพิจารณาว่าเอกสารนั้นจะต้องไม่มีข้อมูลที่ผิดพลาด บิดเบือนหรือคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริง ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดก็คือเอกสารจำพวกหนังสือพิมพ์ หรือข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตต่าง ๆ เพราะเป็นการเขียนข้อเท็จจริงที่ผู้เขียนได้แสดงความคิดเห็นของตนเองประกอบเข้าไปด้วย ข้อคิดเห็นเหล่านี้หากนักพัฒนาได้มีใส่ใจศึกษาอย่างแท้จริงอาจทำให้ได้ข้อมูลที่บิดเบือนไป

3.3) การเป็นตัวแทน หมายถึง ในการคัดเลือกเอกสาร จำเป็นต้องพิจารณาด้วยว่าเอกสารดังกล่าวมีความเป็นตัวแทนหรือไม่ ในที่นี้การเป็นตัวแทนมีหลายระดับ ระดับแรก หมายถึง การที่เอกสารนั้นสามารถใช้แทนหรือเป็นแบบฉบับที่แทนเอกสารประเภทเดียวกันได้หรือไม่ และระดับที่สอง คือ ข้อมูลในเอกสารที่จะนำมาวิเคราะห์นั้นจะต้องเป็นข้อมูลที่เป็นตัวแทนของประชากรได้

3.4) ความหมาย การใช้เกณฑ์ความหมาย หมายถึง การคัดเลือกเอกสารที่มีความชัดเจน และสามารถที่จะเข้าใจได้ง่าย ต้องตรวจสอบเอกสารในเบื้องต้นด้วยการพิจารณาข้อมูลคร่าว ๆ ว่าเอกสารที่นำมาพิจารณานั้นมีข้อมูลใดที่เป็นนัยสำคัญหรือจะสร้างความหมายให้กับการวิจัยหรือไม่ การตีความเอกสารบางประเภทจึงสามารถที่จะตีความทั้งในระดับที่เป็นข้อเท็จจริง ซึ่งก็คือการสรุปสาระสำคัญที่ปรากฏอีกระดับหนึ่ง คือ การตีความข้อมูลที่เป็นนัยที่ซ่อนแฝงอยู่ การตีความนัยค่อนข้างจะทำได้ยาก เพราะต้องอาศัยประสบการณ์ของผู้ตีความ

1.2 วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม

วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม เป็นการศึกษาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ คือ ข้อมูลที่นักพัฒนาต้องเก็บรวบรวมจากชุมชนที่เป็นเป้าหมายหรือแหล่งที่มาของข้อมูลโดยตรง ซึ่งมีวิธีการหลายวิธีด้วยกัน ได้แก่ การสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่ม การใช้ข้อมูลเอกสาร การสำรวจชุมชน การศึกษาแบบผสมผสาน เป็นต้น โดยวิธีการดังกล่าวจะช่วยทำให้นักพัฒนาได้ข้อมูลที่ตรงตามวัตถุประสงค์และน่าเชื่อถือ เนื่องจากข้อมูลยังไม่มีเปลี่ยนแปลงเป็นการได้มาซึ่งข้อมูลที่เป็นไปตามความต้องการของผู้ที่จะวิเคราะห์ชุมชนโดยตรง (วรรณลดา กันต์โฉม. 2558: ออนไลน์)

1) การสังเกต เป็นเครื่องมือในการรวบรวมข้อมูลอีกอย่างหนึ่ง ที่จะต้องฝึกฝนวิธีการสังเกตการณ์เพื่อที่จะทำความเข้าใจเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของสมาชิกในสังคม ดังนั้นการสังเกตการณ์จึงต้องอาศัยการสังเกตด้วยตา หู สัมผัสที่อาการทั้ง 5 สามารถจะทำการสังเกตการณ์ได้

1.1) หลักการสังเกต วิธีการสังเกตมีความเหมาะสมกับงานที่ต้องการข้อมูลประเภทต่าง ๆ หลายด้านและให้ได้ความสมบูรณ์มากที่สุด ซึ่งเป็นประโยชน์ในการวิเคราะห์ชุมชนที่มีลักษณะทางสังคม และวัฒนธรรมที่แตกต่างจากความคุ้นเคยที่ผู้ศึกษามีการสังเกตที่ที่จะต้องกระทำด้วยหลักการและเหตุผล ดังนี้

(1) สังเกตเพื่อให้ได้ข้อมูลตามความประสงค์ของเรื่องที่ต้องการศึกษา และกำหนดความต้องการไว้อย่างชัดเจน

(2) มีการจัดบันทึกที่เหมาะสมที่เกิดตามสภาพจริง

(3) มีการตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล และวิธีการต่าง ๆ ที่จะช่วยตรวจสอบว่าการสังเกตนั้นมีความเชื่อถือได้มากที่สุด

(4) ผู้ศึกษาควรคำนึงถึงความถนัดและความสามารถในการสังเกต หมั่นตรวจสอบความเป็นผู้ช่างสังเกตว่ามีมากน้อยเพียงไร และมีความสนใจเรื่องที่ต้องการสังเกตเพียงพอหรือไม่

(5) ผู้ศึกษาต้องขจัดความมีอคติต่อเรื่องที่ต้องสังเกต อันเนื่องมาจากความชอบหรือไม่ชอบหรือผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นออกไป

1.2) กรอบแนวคิดในการสังเกต การสังเกตเพื่อให้เห็นปรากฏการณ์ พฤติกรรม และสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ผู้ศึกษาชุมชนควรมีกรอบแนวคิดมาช่วยในการสังเกต ดังนี้

(1) ฉากและบุคคล (setting) การสังเกตฉากหรือสภาพแวดล้อมและตัวบุคคล เป็นการสังเกตที่ง่ายเพราะมีข้อมูลเชิงประจักษ์อยู่มาก สามารถเห็นได้ทันทีที่เริ่มสังเกต ฉาก หมายถึง ลักษณะทางกายภาพและทางสังคม และเหตุการณ์ที่นักวิจัยเฝ้าดู ประกอบด้วย สถานที่ บุคคล สิ่งของ ฯลฯ ซึ่งช่วยให้ผู้ศึกษา กำหนดข้อมูลทางสังคมคุณลักษณะต่าง ๆ ได้ง่ายขึ้น การสังเกตฉากก็คือการตอบคำถาม ใคร และ ที่ไหน

(2) พฤติกรรม (act) คือ การกระทำที่ผู้สังเกตเห็นในเหตุการณ์ที่เฝ้าดูอยู่ในเหตุการณ์ที่มีคนหลายคน พฤติกรรมที่จะต้องสังเกตมีมากและหลากหลายไปด้วย อย่างไรก็ตามผู้ศึกษาควรพิจารณาว่าเป็นการสังเกตพฤติกรรมสังคม มิใช่พฤติกรรมส่วนบุคคล พฤติกรรมที่สังเกตควรเป็นการกระทำระหว่างกัน ดังนั้น จึงต้องเฝ้าดูสิ่งที่เกิดขึ้นให้ครบถ้วนโดยไม่มีอคติต่อพฤติกรรมของบุคคลใดบุคคลหนึ่ง ไม่คาดหวังให้ตรงกับทฤษฎีที่ได้ศึกษามา เพราะสิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น คือ ความเป็นจริงทางสังคม การสังเกตพฤติกรรมทำให้ผู้ศึกษาตอบคำถามว่า ทำอะไร

(3) แบบแผนพฤติกรรม (activities) คือ การนำเอาพฤติกรรมที่เฝ้าดูมาเรียงลำดับด้วยเหตุผลบางประการ เพื่อจะได้เรียบเรียงเรื่องราวเหล่านั้นให้เป็นเรื่องที่มีความสืบเนื่องกัน เพื่อให้รู้ว่าสิ่งที่เกิดขึ้นเป็นอย่างไร

(4) ความสัมพันธ์ (relationship) คือ การสังเกตถึงความสัมพันธ์ว่าใครกระทำกับใคร และสังเกตถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมของคนในชุมชน

(5) การมีส่วนร่วม (participation) คือ ข้อมูลการมีส่วนร่วมของชุมชนในด้านต่าง ๆ เป็นการสังเกตเพื่อเข้าใจในภาพรวมของปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน

(6) ความหมาย (meaning) คือ การให้ความสำคัญ หรือการรับรู้เหตุการณ์หนึ่ง ๆ ของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ การค้นหาความหมายจึงเป็นการหาข้อมูลว่าบุคคลมองตนเอง และบุคคลรอบข้างอย่างไร แล้วทำไมจึงมีพฤติกรรมเป็นเช่นนั้น

1.3) ประเภทของการสังเกต มี 2 ประเภทดังนี้ (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์)

(1) การสังเกตอย่างมีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด (Participant Observation) เป็นวิธีที่ผู้ศึกษาเข้าไปมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหรือกลุ่มที่ทำการศึกษา เช่น ศึกษาประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน

(2) การสังเกตแบบไม่มีส่วนร่วมอย่างใกล้ชิด (Non-Participant Observation) เป็นวิธีที่ผู้ศึกษาไม่ได้เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนหรือกลุ่มที่ทำการศึกษาเป็นเพียงเข้าไปเฝ้าพฤติกรรมทางสังคม เช่น การสังเกตการณ์เด็กกำลังเล่นเกมต่าง ๆ ผู้ศึกษาเข้าไปดูพฤติกรรมของเด็กที่กำลังเล่นเกม

1.4) การสังเกต มี 3 ชนิด (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์)

(1) การสังเกตอย่างมีโครงสร้าง (Structured Observation) เป็นการสังเกตการณ์ที่เป็นระบบที่ผู้ศึกษาทราบถึงวัตถุประสงค์ของการสังเกต จึงมีการเตรียมการสิ่งที่ต้องการสังเกตไว้ล่วงหน้า ข้อมูลที่ต้องการศึกษาและวิธีการวิเคราะห์ทำให้สามารถที่จะสังเกตการณ์อย่างเป็นระบบ

(2) การสังเกตอย่างไม่มีโครงสร้าง (Unstructured Observation) เป็นการสังเกตที่ผู้ศึกษาได้เตรียมวัตถุประสงค์ของการสังเกตการณ์ไว้ล่วงหน้า เนื่องจากการสังเกตแบบนี้เป็นการสังเกตพฤติกรรมของมนุษย์ที่แสดงพฤติกรรมตามธรรมชาติในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของสังคม พฤติกรรมที่แสดงออกจึงเป็นไปตามตามเงื่อนไขของบุคคลนั้น ผู้ศึกษาไม่อาจจะเตรียมการไว้ล่วงหน้าได้ เช่น ผู้ศึกษาไปสังเกตพฤติกรรมการบริโภคในชุมชน พฤติกรรมของแต่ละคนแต่ละครอบครัวย่อมจะแตกต่างกันไปไม่อาจจะตั้งเป็นกฎเกณฑ์ตายตัวได้

(3) การสังเกตในห้องปฏิบัติการ (Laboratory Observation) เป็นการสังเกตในสถานการณ์ที่ผู้ศึกษาได้กำหนดไว้ อาจจะใช้วิธีการสังเกตผ่านห้องกระจกที่มองด้านเดียวเพื่อมิให้ผู้ถูกสังเกตรู้ตัว

1.5) ข้อดีและข้อจำกัดของการสังเกต (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์ และ วิทยุทันอารีย์. 2563: ออนไลน์)

(1) ข้อดี คือ สามารถสังเกตหรือบันทึกพฤติกรรมได้ทันทีที่เกิดขึ้น ได้ข้อมูลที่แน่นอนตรงกับสภาพการณ์จริงของพฤติกรรมนั้น และสามารถดำเนินการหรือเก็บข้อมูลได้มากกว่าวิธีอื่น ในกรณีที่เกิดความไม่เต็มใจจะให้ข้อมูลจากบุคคลหรือกลุ่มคน

(2) ข้อจำกัด คือ ไม่สามารถที่จะทำนายได้อย่างแน่ชัดว่าเหตุการณ์หนึ่ง ๆ จะเกิดตามธรรมชาติเมื่อใดจึงจะสังเกตการณ์ได้ทัน ปัญหาด้านปัจจัยสอดแทรกที่ไม่คาดคิดมาก่อน เช่น การจราจร การจลาจล ความแปรปรวนของดินฟ้าอากาศ ฯลฯ ทำให้การสังเกตการณ์ไม่ได้ผลสมบูรณ์หรือไม่ข้อมูลไม่ครบถ้วน การศึกษาประวัติชีวิตใช้วิธีการสังเกตได้ยาก และการสังเกตมีข้อจำกัดในเรื่องกฎเกณฑ์หรือ

มารยาท เช่น การเข้าไปสังเกต การรับประทานอาหาร การสนทนา หรือการทะเลาะกันภายในบ้านบุคคลอื่น ฯลฯ

2) การสัมภาษณ์ (interview) เป็นการสนทนาซักถามอย่างมีจุดหมาย เพื่อให้ได้ข้อมูลเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่ต้องการ ข้อมูลจากการสัมภาษณ์จะช่วยอธิบายสิ่งที่พบเห็นหรือสังเกตได้ที่ยังไม่เข้าใจให้เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น การสัมภาษณ์จำเป็นต้องมีโครงสร้างของคำถาม และสามารถควบคุมทิศทางโครงสร้างของเนื้อหาให้เป็นเรื่องที่ต้องการทราบ หรือปัญหาในการวิจัยศึกษาชุมชน จุดสนใจของการสัมภาษณ์ คือ การหาข้อมูลเกี่ยวกับกฎระเบียบ หรือระบบความหมายที่เหตุการณ์ หรือปรากฏการณ์สังคมหนึ่ง ๆ มีอยู่ เป็นเรื่องเกี่ยวกับบรรทัดฐานทางสังคม ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับระบบวัฒนธรรมโดยตรง (วรรณลดา กันต์โฉม. 2558: ออนไลน์)

2.1) หลักการสัมภาษณ์ การสัมภาษณ์จะเกิดขึ้นเมื่อมีการกระทำหรือความสัมพันธ์ต่อกันระหว่างผู้สัมภาษณ์และผู้ให้สัมภาษณ์ทำให้ทราบถึงลักษณะทั่วไปของบุคลิกภาพ ทักษะคิด ค่านิยม และอื่น ๆ จากการแสดงอารมณ์ หรือพฤติกรรมออกมาระหว่างการสัมภาษณ์ ลักษณะของการสัมภาษณ์ที่ดีควรคำนึงในเรื่องต่อไปนี้ (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์)

(1) ผู้สัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์อาจจะเป็นผู้ศึกษาและหรือบุคคลอื่นที่ผู้ศึกษาได้คัดเลือกเป็นผู้สัมภาษณ์ ซึ่งจำเป็นต้องมีการได้รับการฝึกฝนวิธีการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์จะต้องเข้าใจวัตถุประสงค์ของเรื่องที่จะทำการศึกษาได้อย่างถูกต้องและอย่างละเอียด เพื่อให้สามารถที่จะซักถามผู้ให้สัมภาษณ์ตอบตามวัตถุประสงค์ได้ถูกต้อง บางครั้งผู้สัมภาษณ์มีตำแหน่งหรือบุคลิกภาพส่วนตัวที่ทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์ให้ข้อมูลผิด ๆ เช่น ผู้สัมภาษณ์เป็นพนักงานสำรวจภาษีจากกระทรวงการคลัง ผู้ให้สัมภาษณ์ที่ด้อยการศึกษาอาจจะให้ข้อมูลที่บิดเบือนความจริงได้เพราะเข้าใจว่าข้อมูลต่าง ๆ ที่สัมภาษณ์จะนำไปเก็บภาษี

(2) ผู้ให้สัมภาษณ์ ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นบุคคลที่สำคัญในการให้ข้อมูลที่แท้จริง ปัจจัยสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและประเพณีของผู้ให้สัมภาษณ์ย่อมมีผลต่อการตอบคำถาม ตลอดจนระบบความเชื่อ ค่านิยมของผู้ให้สัมภาษณ์อาจจะทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถที่จะแสดงออกในการตอบคำถามหรือไม่กล้าที่จะตอบคำถาม เช่น การศึกษาเรื่องการวางแผนครอบครัว ผู้ให้สัมภาษณ์ที่เป็นสตรีอาจจะอายไม่กล้าตอบซึ่งเป็นไปตามวัฒนธรรมของชุมชน

2.2) ประเภทของการสัมภาษณ์ มี 4 ประเภท ดังนี้

(1) การสัมภาษณ์แบบเจาะจง (Focused Interview) เป็นการสัมภาษณ์ที่เจาะจงหัวข้อเรื่องที่ต้องการข้อมูล เช่น การสัมภาษณ์บุคคลที่เกี่ยวกับสถานการณ์ใดสถานการณ์หนึ่ง การสัมภาษณ์ประสบการณ์ส่วนตัวของแต่ละบุคคลในเรื่องทัศนคติ ค่านิยม

(2) การสัมภาษณ์ที่ไม่กำหนดคำตอบล่วงหน้า (Non - directive Interview) เป็นวิธีการสัมภาษณ์ที่ผู้ให้สัมภาษณ์สามารถตอบได้ตามอิสระที่ต้องการ โดยผู้สัมภาษณ์เป็นเพียงผู้ฟังมากกว่าเป็นผู้ซักถาม เช่น การสัมภาษณ์ของนักจิตวิทยาต่อผู้ป่วย

(3) การสัมภาษณ์แบบลึกซึ้ง หรือแบบเจาะลึก (Indepth Interview) เป็นวิธีการสัมภาษณ์ที่ต้องการรายละเอียดมากที่สุดในเรื่องที่ผู้ศึกษาต้องการการสัมภาษณ์แบบลึกซึ้งจะเกิดขึ้นได้

เมื่อผู้ให้สัมภาษณ์มีความคุ้นเคยและให้คำตอบมากที่สุด และมีมากกว่าที่ผู้สัมภาษณ์ได้เตรียมข้อมูลเพื่อที่จะสัมภาษณ์ เช่น การสัมภาษณ์ชีวประวัติบุคคลต่าง ๆ

(4) การสัมภาษณ์ซ้ำ (Repeated Interview) เป็นวิธีการศึกษาแบบการศึกษาซ้ำ (Panel study) จึงต้องมีการสัมภาษณ์ซ้ำเป็นครั้งที่สอง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะศึกษาความเปลี่ยนแปลง เช่น การสัมภาษณ์พฤติกรรมบริโภคก่อนและหลังในเรื่องของอาหารเป็นอย่างไร

2.3) หลักการสัมภาษณ์ หลักการสัมภาษณ์ที่ดีควรจะมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

(1) การแนะนำตัว (Introduction) ผู้สัมภาษณ์จะต้องแนะนำตัวเองเสียก่อน เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์ได้ทราบและคุ้นเคย อย่างไรก็ตามผู้สัมภาษณ์จะต้องสังเกตสิ่งแวดล้อมของผู้ให้สัมภาษณ์ว่ามีความพร้อมที่จะให้สัมภาษณ์หรือไม่ เช่น ผู้ให้สัมภาษณ์กำลังทานอาหารก็ไม่ควรที่จะทำการสัมภาษณ์ ดังนั้นจึงต้องพิจารณาความเหมาะสมของเวลาและสถานที่

(2) การสร้างความสัมพันธ์ที่ดี (Good Relationship) ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ผู้สัมภาษณ์จะต้องสร้างความคุ้นเคย มีมนุษยสัมพันธ์อันดีต่อผู้ให้สัมภาษณ์ จึงเป็นเทคนิคเฉพาะของผู้สัมภาษณ์แต่ละคน จะมีความสามารถที่จะสร้างความเป็นกันเองอย่างไร เพื่อให้ผู้ให้สัมภาษณ์มีความพร้อมและพอใจในการตอบคำถามจากการสัมภาษณ์ เทคนิคนี้จึงเป็นศิลปะที่ผู้สัมภาษณ์จะต้องได้รับการฝึกฝน เช่น ถ้าหากผู้ให้สัมภาษณ์กำลังทานอาหารกำลังจะเสร็จ ผู้สัมภาษณ์ควรที่จะหาโอกาสช่วยเหลือเล็ก ๆ น้อย ๆ เพื่อสร้างความคุ้นเคยและเป็นกันเองให้เกิดขึ้น

(3) การเข้าใจวัตถุประสงค์ (Objectives) ผู้สัมภาษณ์จะต้องมีความเข้าใจวัตถุประสงค์ของคำถามที่กำหนดขึ้นเพื่อที่จะทำให้เกิดความเข้าใจในการซักถามประกอบการสัมภาษณ์ รวมทั้ง ผู้สัมภาษณ์ควรที่จะบอกวัตถุประสงค์ของการสัมภาษณ์แก่ผู้ให้สัมภาษณ์เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น อาจจะเป็นวัตถุประสงค์ในช่วงแรกของการแนะนำตัว

(4) การจดบันทึก (Take Note) ผู้สัมภาษณ์จะต้องเตรียมการจดบันทึกในขณะที่ทำการสัมภาษณ์ การจดบันทึกลงในสมุดบันทึกหรือลงในแบบสัมภาษณ์อย่างมีโครงสร้างที่กำหนดขึ้น เป็นการจดบันทึกเพื่อให้คำตอบที่ได้จากการสัมภาษณ์ถูกบันทึกลงอย่างเรียบร้อย ขั้นตอนนี้ผู้สัมภาษณ์จะต้องมีความตั้งใจในการฟังการสัมภาษณ์เพื่อจะได้ข้อมูลที่แท้จริง

(5) การสัมภาษณ์ (Interview) ผู้สัมภาษณ์จะต้องมีการเตรียมการล่วงหน้า ในการสัมภาษณ์จะต้องได้รับการฝึกฝนเทคนิคและวิธีการสัมภาษณ์ในระหว่างการสัมภาษณ์ดังต่อไปนี้

(5.1) การสังเกตการณ์ (Observing) ผู้สัมภาษณ์จะต้องสังเกตการทำทางของผู้ให้สัมภาษณ์ รวมทั้งสิ่งแวดล้อม บรรยากาศต่าง ๆ และความเบื่อหน่ายหรือความสนใจที่ให้คำตอบ บางครั้งผู้ให้สัมภาษณ์จะต้องมีเทคนิคในการแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าเพื่อทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์มีความสนใจในเรื่องที่สนทนาซักถาม

(5.2) การฟัง (Listening) ผู้สัมภาษณ์ที่ดีควรจะต้องเป็นผู้ฟังที่ดี ยอมรับฟังคำสนทนาบอกเล่าจากผู้ให้สัมภาษณ์แม้ว่าเป็นเรื่องราวที่ยาว หรือบางครั้งเป็นเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องข้องเรื่องที่ซักถามก็ตาม

(5.3) การซักถาม (Questioning) ผู้สัมภาษณ์ควรที่จะต้องรู้จักการใช้คำถามซักถาม โดยถามคำถามง่าย ๆ ที่ทำให้ผู้ให้สัมภาษณ์เกิดความเข้าใจ

(5.4) การถามซ้ำ (Probing) ผู้สัมภาษณ์ควรที่จะต้องถามซ้ำเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ได้คำตอบที่ถูกต้องตรงประเด็นมากขึ้น โดยทั่วไปการถามซ้ำมีวัตถุประสงค์เพื่อที่จะให้ผู้สัมภาษณ์ให้คำตอบที่สมบูรณ์ (Completion probe) ชัดเจน (Clarity probe) มีรายละเอียดต่อเนื่อง (Channel probe) เพื่อการพิสูจน์สมมติฐาน (Hypothetical probe) และการได้รับปฏิกิริยาตอบ (Reaction probe) มากยิ่งขึ้น

(6) การกล่าวขอบคุณ (Thanks) เมื่อเสร็จสิ้นการสัมภาษณ์ ผู้สัมภาษณ์ควรที่จะกล่าวขอบคุณแก่ผู้ให้สัมภาษณ์เป็นการอำลา และขอบคุณที่ได้เสียสละเวลาในการสัมภาษณ์ เป็นการแสดงออกถึงมารยาทที่ดี การสัมภาษณ์ที่ดีในแต่ละครั้งไม่ควรเกิน 1 ชั่วโมง การสัมภาษณ์ที่เหมาะสมควรอยู่ในระหว่าง 30 – 45 นาที

2.4) ข้อดีและข้อจำกัดของการสัมภาษณ์ (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์ และ วิทยา ตันอารีย์. 2563: ออนไลน์)

(1) ข้อดี คือ ผู้สัมภาษณ์มีโอกาสได้สังเกตและศึกษาสภาพการณ์ ตลอดจนปฏิกิริยาต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องได้อย่างครอบคลุม ได้คำตอบที่แน่ชัดสมบูรณ์เพราะสามารถอธิบายข้อสงสัยต่าง ๆ ให้แก่ผู้ตอบได้ สามารถเก็บข้อมูลได้ แม้ผู้ตอบจะมีการศึกษาต่ำหรือเป็นผู้ที่อ่านไม่ออกเขียนไม่ได้ และโอกาสที่จะได้ข้อมูลมีสูงมาก เพราะผู้ตอบส่วนใหญ่ยินดีให้ความร่วมมือ

(2) ข้อจำกัด คือ ค่าใช้จ่ายค่อนข้างสูง มีปัญหาเกี่ยวกับการฝึกให้คำแนะนำผู้ที่ออกไปสัมภาษณ์ การติดตามและควบคุมการสัมภาษณ์ การมีอคติหรือความลำเอียงของผู้สัมภาษณ์ และต้องใช้เวลาและแรงงาน

3) การสนทนากลุ่ม (focus group) เป็นการรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่าง โดยให้ผู้ตอบมีอิสระมากที่สุด ปรึกษาหลักของการสนทนากลุ่มมาจากพื้นฐานความคิดว่า ผู้ให้ข้อมูลในการศึกษานั้นจะต้องมีศักดิ์ศรีและเป็นตัวของตัวเองเสมอ พร้อมหรือเต็มใจที่จะให้ข้อมูล ข้อมูลที่ได้จึงจะมีความน่าเชื่อถือในระดับสูง เป็นวิธีการศึกษาชุมชนอีกวิธีหนึ่งที่ประหยัดเงินและเวลา แต่ต้องมีการวางแผนเตรียมการอย่างเหมาะสม และเรื่องที่สนทนากลุ่มนั้นเป็นเรื่องที่กลุ่มให้ความสนใจด้วยการสนทนากลุ่ม จึงเป็นการสนทนากันระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์เป็นกลุ่มกับผู้ดำเนินการสนทนา ซึ่งเป็นผู้คอยจุดประเด็นการสนทนา เพื่อเป็นการชักจูงใจให้บุคคลกลุ่มนี้ได้แสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางในสนทนา เพื่อให้ได้ข้อมูลในลักษณะที่มีเนื้อหาสาระ หรือเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพที่กว้างขวางลึกซึ้ง และละเอียดที่สุดเท่าที่จะทำได้ตามเป้าหมายของการศึกษา (วรรณลดา กันต์โถม. 2558: ออนไลน์)

3.1) องค์ประกอบในการจัดสนทนากลุ่มมีดังนี้ (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์)

บุคลากร หรือผู้ที่เกี่ยวข้องในการสนทนากลุ่มถือว่าเป็นส่วนที่สำคัญที่สุดที่จะทำให้การศึกษาชุมชนด้วยวิธีการนี้ประสบความสำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งการสนทนากลุ่มในแต่ละครั้งนั้นประกอบด้วยบุคคล ดังนี้

(1) ผู้ดำเนินการสนทนา (Moderator) จะต้องเป็นผู้ที่พูดและฟังภาษาท้องถิ่นได้ เป็นผู้มีบุคลิกดีสุภาพ อ่อนน้อม และมีมนุษยสัมพันธ์ดี และจะต้องเป็นผู้รู้ถึงความต้องการและวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชนในแต่ละครั้งเป็นอย่างดี

(2) ผู้จดบันทึกการสนทนา (Note taker) จะต้องรู้วิธีว่าทำอย่างไรจึงจะจดบันทึกได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะจะต้องจดบันทึกบรรยากาศที่เกิดขึ้นในระหว่างการสนทนาด้วย

(3) ผู้ช่วย (Assistant) จะเป็นผู้ทำหน้าที่ช่วยเหลือทั่วไปในขั้นเตรียมการจัดสนทนากลุ่ม เช่น เตรียมสถานที่ จัดสถานที่ บันทึกเสียง เป็นต้น

(4) กลุ่มผู้ร่วมสนทนา เป็นกลุ่มบุคคลในชุมชนตามกลุ่มเป้าหมายของการศึกษามาสนทนาแสดงความคิดเห็นในหัวข้อที่ต้องการได้ข้อมูล มีขนาด 6-10 คน (ไม่ควรเกิน 10 คน) (วรรณธาดา กันต์โถม .2558: ออนไลน์)

3.2) แนวทางทางในการสนทนา สำหรับการศึกษากลุ่มด้วยวิธีการสนทนากลุ่ม ผู้ศึกษาหรือผู้ดำเนินการสนทนากลุ่มควรมีแนวทางหรือปฏิบัติตามเงื่อนไขต่อไปนี้

(1) กำหนดหัวข้อสนทนาที่แน่นอนและสอดคล้องกับวัตถุประสงค์การศึกษาล่วงหน้า เพื่อให้การสนทนาเป็นไปอย่างต่อเนื่องและครอบคลุมประเด็นที่ศึกษาอย่างครบถ้วน

(2) ดำเนินการสนทนาจะเริ่มจากเรื่องกว้าง ๆ ที่มีส่วนเชื่อมโยงกับความสนใจหรือความต้องการในการศึกษา แล้วพยายามจูงใจให้สู่เป้าหมายที่กำหนด ผู้ดำเนินการสนทนาจะต้องไม่เสนอความคิดให้กับกลุ่ม รวมทั้งหลีกเลี่ยงการชี้นำในหัวข้อหรือประเด็นต่าง ๆ เพราะจะทำให้ผู้ร่วมสนทนาคล้อยตาม โดยไม่ได้ตัดสินใจเรื่องนั้นด้วยตนเอง

(3) ผู้ดำเนินการสนทนาจะต้องตระหนักเสมอว่าตนเองมีบทบาทในฐานะผู้กระตุ้นและเร่งให้สมาชิกในกลุ่มสนทนาได้อภิปรายแสดงความคิดเห็นในเรื่องที่ดำเนินการอย่างทั่วถึง

3.3) หลักการในการจัดการสนทนากลุ่ม ในการศึกษาชุมชนด้วยวิธีจัดสนทนากลุ่มนั้น สิ่งที่คุณต้องคำนึงถึงเป็นสิ่งสำคัญก็คือ หลักการในการจัดการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้ เพื่อให้ดำเนินการเป็นไปด้วยความเรียบร้อยและมีประสิทธิภาพ ซึ่งหลักการที่สำคัญมีดังนี้

(1) ผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มไม่ควรรู้จักสนิทสนมกันมาก่อน และจะต้องไม่เคยถูกสัมภาษณ์อย่างละเอียดกับเรื่องที่สนทนามาก่อน

(2) หัวข้อสนทนาเป็นลักษณะกว้าง ๆ ไม่ระบุเฉพาะหัวข้อหรือคำถามที่ต้องการเก็บข้อมูลให้ผู้ร่วมสนทนา รู้สึกหรือสังเกตได้อย่างชัดเจน (ไม่เป็นการตั้งคำถามโดยตรง)

(3) สถานที่จัดกลุ่มสนทนาต้องเหมาะสม กล่าวคือ เป็นเอกเทศเฉพาะผู้เข้ากลุ่มสนทนาไม่มีเสียงรบกวนหรืออิทธิพลอื่น ๆ ที่ส่งผลให้เกิดการบิดเบือนข้อเท็จจริงในการสนทนานั้น ๆ

(4) ระยะเวลาในการสนทนาต้องไม่นานจนเกินไป โดยเฉลี่ยควรจะอยู่ระหว่าง 1.5 - 2 ชั่วโมง

(5) จัดเตรียมอุปกรณ์ภาคสนามให้พร้อมที่จะใช้งานได้ ได้แก่ เครื่องบันทึกเสียง เทปเปล่า ถ่านวิทยุ สมุดบันทึก ดินสอ เป็นต้น

(6) แบบฟอร์มสำหรับคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่ม ควรจัดเตรียมแบบฟอร์มสำหรับคัดเลือกผู้เข้าร่วมสนทนากลุ่มไว้ด้วย

(7) ส่งเสริมสร้างบรรยากาศ เช่น เครื่องดื่ม ของขบเคี้ยว สิ่งของดังกล่าวจะเป็นสิ่งที่เสริมสร้างบรรยากาศความเป็นกันเอง ระหว่างผู้มีส่วนร่วมในการสนทนาได้รวดเร็วยิ่งขึ้น

(8) ของสนทนาคุณแก่ผู้เข้าร่วมสนทนา เพื่อเป็นการตอบแทนผู้เข้าร่วมสนทนาแม้จะเป็นสิ่งที่เล็กน้อย แต่ในทางจิตวิทยาแล้วเป็นสิ่งสำคัญมากสำหรับแสดงออกซึ่งความมีน้ำใจของผู้ที่ทำการสนทนา

3.4) ข้อดีและข้อจำกัดของการสนทนา (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์ และ (วิทย์ ตันอารีย์. 2563: ออนไลน์)

(1) ข้อดี คือ เนื่องจากผู้ที่ศึกษาชุมชนเป็นผู้ดำเนินการสนทนากลุ่ม ดังนั้นการที่ผู้ร่วมสนทนาเข้าใจผิดประเด็นที่สนทนา ผู้ดำเนินการสนทนาแก้ไขได้ทันที เพราะเป็นผู้ที่รู้ถึงความต้องการและวัตถุประสงค์ของการศึกษาในเรื่องนั้น ๆ เป็นอย่างดี ผู้สนทนาเป็นคนในชุมชนจะรู้ปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาได้ดี การจัดสนทนากลุ่ม ผู้เข้าร่วมสนทนาจะมีลักษณะความเป็นอยู่ใกล้เคียงกัน จึงไม่ค่อยรู้สึกขัดเขินหรือมีความอึดอัด ลักษณะการสนทนากลุ่ม เป็นการเปิดโอกาสให้มีปฏิสัมพันธ์ต่อกันทำให้ผู้ทำการศึกษาสามารถวิเคราะห์ประเมินปัญหาต่าง ๆ ได้ชัดเจนมากยิ่งขึ้น ถ้าหากในประเด็นต่าง ๆ ยังไม่ชัดเจนเพียงพอ ก็สามารถซักถามต่อเพื่อหาคำอธิบายได้ และบรรยากาศในกลุ่มสนทนา จะลดความกลัวว่าความคิดเห็นของแต่ละคนจะเป็นเป้าหมายในการถูกบันทึกเอาไว้ ทั้งนี้ เพราะเป็นการแสดงความคิดเห็นในลักษณะกลุ่มมากกว่า

(2) ข้อจำกัด คือ การจัดสนทนากลุ่มทุกครั้งต้องระวังมิให้เกิดการผูกขาดการสนทนาโดยบุคคลหนึ่งในกลุ่ม และไปครอบงำผู้ร่วมสนทนาคนอื่น ๆ โดยผู้ดำเนินการสนทนาจะต้องมีเทคนิคในการที่จะให้ความสำคัญกับผู้ร่วมสนทนาให้เท่า ๆ กันทุกคน พฤติกรรมหรือความคิดเห็นบางอย่างซึ่งเป็นส่วนที่ไม่ยอมรับของชุมชน อาจจะไม่ได้รับการเปิดเผยในการจัดสนทนากลุ่ม ถ้าหากได้สัมภาษณ์ตัวต่อตัวจะได้รับการเปิดเผยมากกว่า และผู้ที่ทำการสนทนากลุ่มจะต้องคำนึงถึงความสามารถของบุคลากร อาทิ บุคลากรสามารถพูดภาษาท้องถิ่นได้

4) การสำรวจชุมชน (community survey) เป็นวิธีการศึกษาชุมชน เป็นการรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับสภาพการณ์ของประชาชนตลอดจนสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม การเมืองการปกครอง และอื่น ๆ ทั้งนี้จุดมุ่งหมายเพื่อความเข้าใจที่ดีและสวัสดิภาพของประชาชน ซึ่งผู้ศึกษาอาจใช้แบบสำรวจเป็นเครื่องมือในการศึกษา โดยให้คนในชุมชนได้ตอบแบบสำรวจนั้น ๆ หรืออาจใช้วิธีซักถามหรือพูดคุยเรื่องราวต่าง ๆ แล้วนำผลที่ได้มาจัดบันทึกในแบบสำรวจในปัจจุบันวิธีนี้มีผลกระทบต่อวิธีการศึกษาอื่นด้วย เช่น การสอบถาม และการสัมภาษณ์ วิธีการสำรวจชุมชนนี้มีความเหมาะสมกับการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางประชากรและสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มตัวอย่างรวมทั้งการศึกษาเกี่ยวกับความคิดเห็นทั่ว ๆ ไปในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เช่น ความต้องการเกี่ยวกับการบริการบางอย่างของประชาชน ทศนคติในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง เป็นต้น ดังนั้น การสำรวจชุมชนจึงออกมาในรูปแบบต่าง ๆ

กัน เช่น การสำรวจทั่วไปและเฉพาะการสำรวจโดยตรงและโดยอ้อม การสำรวจแบบเจาะลึกทั้งหมดหรือแบบสุ่มตัวอย่าง การสำรวจครั้งเดียว หรือ หลายครั้ง เป็นต้น

สำหรับขั้นตอนของการสำรวจชุมชน ผู้ศึกษาต้องกำหนดจุดมุ่งหมายหรือวัตถุประสงค์ การสำรวจให้ชัดแล้วกำหนดประเด็นหรือเรื่องที่จะออกไปศึกษา โดยวิเคราะห์ออกเป็นตารางจากนั้น กำหนดบริเวณหรือขอบเขตที่ศึกษา ตรวจสอบแหล่งเอกสารที่เกี่ยวข้อง จึงทำการสำรวจภาคสนาม เพื่อนำผลที่ได้มา แจกแจงออกเป็นหมวดหมู่ และวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้สถิติตีความหมายผลลัพธ์ที่ได้ สรุปผลเพื่อนำออก เผยแพร่ หรือนำไปใช้ในการกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนต่อไป อย่างไรก็ตามการสำรวจชุมชนหากผู้ศึกษา กระทำโดยขาดความรู้ความชำนาญหรือไม่รอบคอบพอ โดยเฉพาะการตั้งคำถามที่ขาดความเหมาะสม ข้อมูลที่ได้ก็มักมีปัญหาข้อบกพร่องได้เช่นกัน

วิธีการสำรวจมีความสำคัญและประโยชน์อย่างมากในการศึกษาชุมชนเพื่อให้ทราบ สถานการณ์ หรือข้อเท็จจริงต่าง ๆ ของชุมชนซึ่งในบางเรื่องบางบริเวณอาจไม่สามารถบอกปริมาณข้อเท็จจริง ทางสังคมและเศรษฐกิจอย่างละเอียดได้ วิธีนี้จะช่วยเปิดเผยความจริงเหล่านั้นให้ปรากฏได้ อันเป็นเหตุให้เกิด ความสนใจและหาแนวทางร่วมกันในการพัฒนาชุมชนได้

5) การศึกษาแบบผสม คือ การนำเอาวิธีการต่าง ๆ ในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนมาใช้ในการ เก็บรวบรวมข้อมูลในการศึกษาชุมชน โดยเริ่มต้นที่การเข้าสนามหรือการลงชุมชน จากนั้นใช้การสังเกตทั้งที่มี ส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์พูดคุยอย่างเป็นทางการและไม่เป็นทางการ การใช้ข้อมูลเอกสาร ในการศึกษาหาประวัติของชุมชน การสนทนากลุ่มเพื่อระดมความคิดร่วมกับชุมชน การจัดบันทึกต่าง ๆ ในระหว่างการศึกษาชุมชน เทคนิควิธีการแบบผสมผสานเหล่านี้ จะช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัยได้รับทราบข้อมูล ข้อเท็จจริงของชุมชนได้มากในมุมมองที่หลากหลาย (เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน: ออนไลน์)

2. เทคนิคในการศึกษาชุมชน

เทคนิคและวิธีการในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ถือได้ว่าเป็นเรื่องที่สำคัญของการวิเคราะห์ชุมชน ที่นักพัฒนาต้องศึกษาให้เข้าใจอย่างลึกซึ้ง และฝึกฝนทักษะอย่างต่อเนื่อง ซึ่งมีเทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนหลาย ชนิด เทคนิคส่วนใหญ่ถูกพัฒนาเพื่อใช้ในการงานพัฒนาชุมชน และบางเทคนิคเป็นวิธีการที่ให้โอกาสประชาชน มีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์และค้นปัญหา เพื่อสร้างเป้าหมายในการพัฒนาและเทคนิควิธีการศึกษาชุมชน ต่าง ๆ ได้มีการปรับปรุงเพื่อใช้ในการศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูล และสามารถนำมาประยุกต์ใช้เพื่อการพัฒนา ได้มากขึ้น ซึ่งเทคนิคการศึกษาชุมชนในปัจจุบันมีมากมายหลายเทคนิค ทั้งนี้ อยู่ที่ผู้ศึกษาชุมชนจะเลือกใช้ ให้เหมาะสมกับผู้ศึกษาชุมชน สถานการณ์ และเวลา จุดประสงค์ หรือขอบเขตในการศึกษาชุมชน ซึ่งมีเทคนิค ต่าง ๆ ดังนี้ (วรรณลดา กันต์โฉม. 2558: ออนไลน์)

2.1 การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน

การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน (Rapid Rural Appraisal - RRA) เป็นเทคนิคที่นิยมใช้ กันอย่างแพร่หลาย ในช่วงกว่าหนึ่งทศวรรษที่ผ่านมา เนื่องจากเทคนิคนี้สามารถช่วยให้เรียนรู้สภาพและ

เงื่อนไขของชุมชนอย่างถูกต้องในระยะเวลาอันสั้นอย่างเป็นระบบ มีการใช้เครื่องมือและวิธีการศึกษาหลาย ๆ อย่างประกอบกันเพื่อช่วยให้เข้าใจสภาพชุมชนดียิ่งขึ้น และเป็นไปตามจุดมุ่งหมายและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้อง ทำให้ข้อมูลที่ต้องการแล้วสามารถนำไปใช้ได้ทันที และนอกจากนั้นประการสำคัญวิธีนี้เป็นวิธีที่ประหยัดเงินและเวลา รวมทั้งให้ข้อมูลที่ถูกต้องด้วย ลักษณะที่สำคัญของเทคนิค RRA ดังนี้

1) ใช้การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (Semi - Structured Interviewing - SSI) เป็นวิธีที่ใช้แบบสอบถามกับการศึกษาที่มีอิสระเต็มที่แบบวิธีการของผู้สื่อข่าว ในการรวบรวมข้อมูลภาคสนาม กล่าวคือ ในขณะที่มีการสัมภาษณ์นั้นจะไม่มีแบบสอบถาม แต่ใช้ “กรอบคำถาม” หรือ “แนวคำถาม” ที่เตรียมไว้ เช่น ประวัติหมู่บ้าน การประกอบอาชีพ การถือครองที่ดิน การตลาด ระบบการปลูกพืช เป็นต้น ลักษณะการสัมภาษณ์จะพยายามจัดให้เหมือนกับการพูดคุยตามปกติ เพียงแต่จะควบคุมไม่ให้หลุดจากกรอบที่ตั้งไว้ โดยไม่สนใจว่าจะเริ่มประเด็นใดก่อนหลัง ขึ้นกับบรรยากาศของการสนทนาแต่ละครั้ง เมื่อต้องการข้อมูลเรื่องใดเป็นพิเศษนักวิจัยหรือผู้สัมภาษณ์ก็จะถามเจาะลึก (probing) ไปเรื่อย ๆ จนเป็นที่เพียงพอ

2) เน้นการใช้เทคนิคต่าง ๆ เสริมการสัมภาษณ์แบบ SSI โดยเฉพาะการสังเกต การใช้ตัวบ่งชี้ การวัดต่าง ๆ และการถ่ายภาพ เป็นต้น โดยที่การสัมภาษณ์จะเป็นไปอย่างต่อเนื่อง และมีบรรยากาศเป็นกันเอง ดังนั้น นักวิจัยจึงจำเป็นต้องมีเครื่องมือช่วยจำ (conceptual tools) ที่ไม่อยู่ในรูปแบบของแบบสอบถาม เครื่องมือดังกล่าวนี้ ได้แก่

2.1) การเขียนผังกิจกรรม (activity chart) ซึ่งจะให้นักวิจัยทราบว่าเกษตรกรที่ให้ข้อมูลนั้นมีกิจกรรมการผลิอะไรบ้าง มากน้อยเพียงใด ได้ผลดีแค่ไหน เป็นต้น

2.2) การเขียนพฤษาครอบครัว (family tree) ซึ่งจะให้นักวิจัยทราบว่าสมาชิกและแรงงานในครัวเรือนมีกี่คน อาชีพนอกภาคเกษตร ความรู้ ความสามารถของสมาชิกในครอบครัว

2.3) การเขียนปฏิทินแรงงาน (labor calendar) ซึ่งจะให้นักวิจัยทราบถึงการจัดสรรแรงงาน และการกระจายแรงงานทำกิจกรรมแรงงานต่าง ๆ ในรอบปี สำหรับการวางแผนทำกิจกรรมเสริมกับชาวบ้าน

2.4) การใช้ภาพอื่น ๆ ที่ทำให้ชาวบ้านสามารถบอกข้อมูลเรื่องต่าง ๆ ที่จำเป็น และนักวิจัยสามารถบันทึกลงไปได้ตามแต่จินตนาการ และทักษะที่มี เช่น การวาดภาพชุมชน การวาดภาพตัดขวางของพื้นที่ (cross section) เป็นต้น

3) เน้นการศึกษาที่ใช้ ผู้วิจัยมาจากสาขาวิชาต่าง ๆ หรือมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ (interdisciplinary team) คือ แต่ละทีมจะมีนักวิชาการทั้งทางด้านสังคมศาสตร์ และวิทยาศาสตร์ ธรรมชาติทำงานร่วมกัน สมาชิกในทีมจะต้องมีการประชุมทำความเข้าใจเรื่องวัตถุประสงค์ ประเด็นคำถาม เทคนิคการถาม แหล่งและประเภทของข้อมูลที่ต้องการ เครื่องมือที่จะใช้ การแบ่งบทบาทหน้าที่ระหว่างกันก่อนที่จะลงปฏิบัติการในชุมชน นอกจากนี้แล้วยังต้องร่วมกันศึกษาชุมชนช่วยกันบันทึกข้อมูล รวมทั้งหาทางแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นร่วมกัน และร่วมกันทำรายงานผลการศึกษาในที่สุด

4) เน้นการเรียนรู้ของนักวิจัยที่รวดเร็วและต่อเนื่อง (rapid and progressive learning) กล่าวคือ ทีมนักวิจัยจะต้องมาร่วมสรุปผลการศึกษาเป็นระยะ เช่น ทุกคืน หรือทุกสองคืน เพื่อประเมินให้ได้

ข้อสรุป หรือเรียนรู้ตรงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้แล้วหรือไม่ หากยังได้ข้อมูลไม่ครบถ้วน หรือเกิดความคิดใหม่ หรือเกิดความสงสัยในข้อมูล หรือการตีความของทีมนักเรียนก็สามารถไปตรวจสอบความถูกต้อง หรือไปเก็บข้อมูลเพิ่มเติมได้ในวันถัดไป แทนที่จะมารอบทวนหลังจากที่ถอนทีมออกจากชุมชนแล้ว กระบวนการดังกล่าวนี้ จะไม่เพียงให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลเท่านั้น หากแต่ยังก่อให้เกิดการเรียนรู้ หรือความเข้าใจในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชนดีขึ้น

5) ใช้แนวคิดเรื่องสามมิติ (triangulation) สำหรับการพิจารณาข้อมูลแต่ละชนิด โดยใช้ทีมวิจัยจากหลายสาขาวิชา รวมทั้งใช้เป็นหลักในการเลือกพื้นที่หรือครัวเรือนที่จะศึกษา เช่น เลือกศึกษาระบบการปลูกข้าวในแปลงขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก เลือกผู้ให้ข้อมูลทั้งจากคนที่มีฐานะดี ปานกลาง และยากจน เป็นต้น และพยายามเลือกคนที่น่าจะเป็นผู้ให้ข้อมูลได้ดีได้ถูกต้อง (key informant) ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษาและตามหลักสามมิติ

6) การประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA) ถูกพัฒนามาเพื่อใช้สำรวจความรู้ในเบื้องต้น และมีใช้ทำเสร็จภายในครั้งเดียว (exploratory and highly interactive research) ปกติแล้วการศึกษาในรอบแรกจะไม่ได้ข้อมูลที่ต้องการในระดับที่พึงพอใจ โดยไม่กำหนดปริมาณผู้ให้ข้อมูลล่วงหน้า แต่ในการศึกษาแต่ละรอบและระยะเวลาระหว่างการศึกษาระหว่างรอบจะไม่เสียเวลานานนัก อีกทั้งนักวิจัยยังสามารถใช้วิจารณ์ญาณของตนปรับปรุง เพิ่ม ลด เปลี่ยนแปลงสมมติฐาน หรือแผนการปฏิบัติงานให้สอดคล้องกับความจริงได้ตลอดเวลา

หลักการของการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน หลักการสำคัญของเทคนิคการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน (RRA) อาจจะมีขั้นตอนและวิธีการปฏิบัติไม่เหมือนกัน ขึ้นอยู่กับการนำไปปรับประยุกต์ในการศึกษาวิเคราะห์ในแต่ละชุมชนให้เหมาะสม แต่อย่างไรก็ตามต้องยึดหลักการที่สำคัญ ดังนี้

1) การพิจารณาแบบสามมิติ (triangulation) วิธีนี้เน้นการพิจารณาข้อมูลจากหลายมิติ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่แม่นยำมากขึ้น หลักการพิจารณาแบบสามมิติ ได้แก่ (1) การกำหนดทีมนักวิจัยที่มาจากหลายสาขาที่เกี่ยวข้อง และเหมาะสมกับเรื่องที่ศึกษา (2) การกำหนดตัวอย่างที่หลากหลาย และ (3) การกำหนดวิธีการเครื่องมือ และเทคนิคที่ใช้ในการศึกษาเพื่อเพิ่มคุณภาพของข้อมูล

2) การวิจัยแบบสำรวจหาความรู้ในเบื้องต้น และทำซ้ำอย่างต่อเนื่อง (exploratory and highly iterative research)

3) การเรียนรู้อย่างรวดเร็วและก้าวหน้า (rapid and progressive learning)

4) การใช้ประโยชน์จากภูมิปัญญาของชาวบ้าน (substantial use of indigenous knowledge)

5) การใช้แนวทางการศึกษาชุมชน และการทำงานเป็นทีม “แบบสหวิทยาการ” (interdisciplinary approach and teamwork)

6) ความคล่องตัวและการใช้วิจารณ์ญาณ (flexibility and use of conscious judgment) หลักการดังกล่าว เป็นพื้นฐานสำคัญที่จะช่วยให้ผู้ศึกษาชุมชนเข้าใจถึงสภาพการณ์ต่าง ๆ ได้ดีขึ้น และมีทัศนะเกี่ยวกับการพัฒนาที่สอดคล้องกับแนวคิดในการพัฒนาแนวใหม่ ที่เน้นความสัมพันธ์เกี่ยวโยงกันมีผลกระทบต่อกัน และมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา อย่างไรก็ตามการติดต่อสื่อสารและความร่วมมือระหว่างผู้ศึกษา

ชุมชนกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกส่วนโดยเฉพาะชุมชน จึงเป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยเพิ่มความเข้าใจในประเด็น การศึกษาชุมชนได้มากขึ้น อีกทั้งจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในการพัฒนาต่อไปด้วย

ขั้นตอนของการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วน สำหรับขั้นตอนอันเป็นหลักในการปฏิบัติ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ดีโดยมากมักเป็นไปตามลำดับแต่ก็สามารถปรับใช้ได้ตามความเหมาะสมในสถานการณ์ ต่าง ๆ ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับความจำเป็นและวัตถุประสงค์ของการศึกษานั้น ๆ ซึ่ง ได้แบ่งขั้นตอนของการประเมินสถานะ ชนบทอย่างเร่งด่วนเป็น 4 ขั้นตอน ได้แก่

1) การเตรียมงานทั่วไป ประกอบด้วย

1.1) การกำหนดเรื่องหรือหัวข้อศึกษาจะต้องมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของผู้ศึกษา หรือวัตถุประสงค์โครงการ

1.2) การศึกษาข้อมูลทุติยภูมิ หมายถึง การศึกษาข้อมูลที่มีอยู่ก่อนทำการสำรวจจริง ได้แก่ ข้อมูลกายภาพ ข้อมูลทางชีวภาพ ข้อมูลเศรษฐกิจและสังคม เป็นต้น ข้อมูลทุติยภูมินี้มีความสำคัญต่อขั้นตอน อื่น ๆ มากเพราะมีส่วนช่วยในการตัดสินใจเลือกพื้นที่ การจัดทีมงานกำหนดประเด็นคำถาม เลือกระเภทผู้ให้ สัมภาษณ์ และการเตรียมงานการสำรวจภาคสนาม

1.3) การเลือกพื้นที่ เพื่อที่จะได้ข้อมูลตรงตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา แล้วยังมี ความหมาย รวมถึงกำหนดขอบเขตพื้นที่ที่จะทำการศึกษา การเลือกพื้นที่หากสำรวจแล้วพบว่า พื้นที่ไม่ เหมาะสมควรมีการปรับกำหนดพื้นที่ใหม่ให้เหมาะสมอาจจะพิจารณาตามเงื่อนไขอื่น ๆ เช่น ความร่วมมือของ ประชาชนในพื้นที่ตัวอย่าง ภาษาท้องถิ่น ความร่วมมือของเจ้าหน้าที่ในพื้นที่ทำการศึกษา ขนาดของหมู่บ้าน การคมนาคม การติดต่อรวมทั้งความสมบูรณ์ของข้อมูลทุติยภูมิ

1.4) การจัดทีมศึกษาขั้นตอนของการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนที่ดีต้องมีบุคลากร จากหลายสาขาวิชาและทำงานในรูปแบบเชิงสหวิทยาการ สำหรับจำนวนคนในทีมขึ้นอยู่กับหัวข้อและขอบเขต การศึกษา

1.5) การเตรียมงานก่อนออกเดินทาง ได้แก่ การเตรียมข้อมูลพื้นฐาน คือ ข้อมูลทุติยภูมิ ที่นำมาวิเคราะห์เพื่อเลือกพื้นที่ กำหนดประเด็นคำถาม เป็นต้น การเตรียมข้อมูลพื้นฐานนี้ควรแสดงในรูปของ ตาราง กราฟ แผนภาพ หรือภาพถ่าย การเตรียมข้อมูลที่ได้จากการพูดคุยกับผู้รู้ ตลอดจนการเตรียมข้อมูลงาน ธุรการ เช่น เตรียมหนังสือติดต่อเจ้าหน้าที่ท้องถิ่นซึ่งเป็นการติดต่อแบบทางการอันจะทำให้เจ้าหน้าที่ในพื้นที่ได้ เตรียมตัวล่วงหน้า นอกจากนี้อาจมีการกำหนดการเดินทาง การประชุมเพื่อให้ผู้ร่วมทีมทั้งหมดทราบ รวมทั้ง การจัดเตรียมพาหนะเดินทาง ที่พัก และปัจจัยที่จำเป็นต่าง ๆ ควบคู่กับเตรียมอุปกรณ์เครื่องเขียนต่าง ๆ ให้พร้อม

2) การกำหนดประเด็นคำถาม การตั้งประเด็นคำถามควรพิจารณาจากรูปแบบของการศึกษา ซึ่งหากศึกษาระบบทั่วไป (general) ต้องตั้งประเด็นคำถามที่กว้างและครอบคลุมทั้งระบบ แต่ศึกษาหัวข้อ เฉพาะเจาะจง (specific) ประเด็นคำถามจะแคบและเจาะลึกกว่า และควรพิจารณาประเด็นต่าง ๆ ให้มี ความสัมพันธ์กัน โดยคำนึงถึงความสำคัญที่มีต่อหัวข้อศึกษาวิจัย อย่างไรก็ตามสิ่งสำคัญในการตั้งประเด็นคำถามที่จะ ทำให้ได้คำถามที่ดีนั้น คือ

2.1) เครื่องมือในการสร้างประเด็นคำถามและประเด็นถ้อยความที่สำคัญ ได้แก่

2.1.1) ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการนำข้อมูลหลักด้านกายภาพ ชีวภาพ เศรษฐกิจ และสังคมมาพิจารณาโดยควรศึกษาข้อมูลเหล่านี้ย้อนหลังให้มากที่สุด สิ่งสำคัญในการนำข้อมูลทุติยภูมิมาใช้สร้างประเด็นคำถาม คือ ควรมีการคัดเลือกข้อมูลและตรวจสอบอย่างละเอียดถี่ถ้วน โดยคัดเลือกเฉพาะข้อมูลที่สำคัญและในกรณีที่โครงการเร่งด่วนมีข้อจำกัดด้านเวลา ควรกำหนดขอบเขตข้อมูลไม่ให้ออกกว้างเกินไป

2.1.2) การสำรวจอย่างคร่าว ๆ เป็นการพิจารณาข้อมูลหลักด้านกายภาพชีวภาพ เศรษฐกิจและสังคมอย่างกว้าง โดยวิธีการสัมภาษณ์ผู้รู้หรือการสังเกต ตลอดจนการสำรวจจากบุคคลที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ที่จะศึกษาวิจัย การสำรวจอย่างคร่าว ๆ นั้น ควรทำการสำรวจให้กว้างกว่าพื้นที่ที่สนใจศึกษา และควรใช้ผู้วิจัยกลุ่มเล็ก ๆ ประมาณ 2 - 3 คน เครื่องมือประเภทนี้มีประโยชน์มากต่อการวิจัยที่ยังไม่มีความเข้าใจในพื้นที่นั้น

2.1.3) การสัมภาษณ์ผู้รู้ อาจทำควบคู่ไปกับการสำรวจภาคสนามจริง ผู้รู้มี 2 ระดับ คือ ระดับสนาม เช่น ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน เป็นต้น ส่วนในระดับที่สูงกว่านั้น เช่น เจ้าหน้าที่ในระดับต่าง ๆ เป็นต้น การสัมภาษณ์ผู้รู้เป็นเรื่องของเทคนิคการสัมภาษณ์ ผู้วิจัยควรยึดประเด็นหลัก ๆ เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ต้องการและควรสัมภาษณ์ผู้รู้มากกว่าหนึ่งคน เพื่อมิให้เกิดอคติและอาจทำให้ได้ข้อมูลเพียงด้านเดียว

2.1.4) การอภิปรายกลุ่ม มีบทบาทสำคัญที่ใช้ในขั้นตอนเบื้องต้นของการร่าง และปรับปรุงประเด็นคำถาม อีกทั้งยังเป็นเทคนิคที่ใช้ในขั้นตอนอื่น ๆ การสร้างประเด็นคำถามด้วยวิธีนี้อาจเชิญผู้รู้มาร่วมอภิปรายกลุ่ม เพราะนอกจากจะช่วยในการสร้างประเด็นคำถามแล้ว ยังก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนข้อมูลระหว่างนักวิจัย และเสริมสร้างการทำงานแบบสหวิทยาการด้วย

2.2) ขั้นตอนการกำหนดประเด็นสำคัญมี 2 ลักษณะ คือ

2.2.1) กรณีที่ผู้ศึกษามีประสบการณ์ การพิจารณาลักษณะกว้างของระบบตามแนวคิดของระบบนั้น เป็นตัวช่วยนำเข้าไปสู่การกำหนดประเด็นคำถามจากหัวข้อที่ตั้งไว้

2.2.2) กรณีที่ผู้ศึกษาไม่มีประสบการณ์ วิธีการกำหนดประเด็นคำถามควรให้เป็นไปตามขั้นตอน คือ ขั้นตอนแรกแต่ละคนใช้ข้อมูลที่มีอยู่ และร่างประเด็นคำถามที่คิดว่าจะเป็นไปได้ออกมา จากนั้นนำประเด็นคำถามที่ได้มาจัดหมวดหมู่ เพื่อดูว่าประเด็นเหล่านั้นสามารถนำไปสู่ปัญหาที่ต้องการทราบหรือไม่ และสอดคล้องกับหัวข้อหรือไม่

3) ขั้นตอนการสัมภาษณ์ ดังนี้

3.1) การเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ มีวิธีการเลือกโดยการตั้งข้อสังเกต คือ

3.1.1) ประเภทของผู้ให้สัมภาษณ์ มีหลายระดับ หลายประเภท การสัมภาษณ์อาจทำก่อนหรือหลังออกสำรวจภาคสนาม ผู้ให้สัมภาษณ์ ได้แก่ หน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน พ่อค้า ผู้นำท้องถิ่นที่เป็นทางการและที่ไม่เป็นทางการ เกษตรกร และผู้รู้เฉพาะเรื่องนั้น ๆ เป็นต้น

3.1.2) คุณสมบัติของผู้ให้สัมภาษณ์ ควรมีความรู้ในเรื่องที่ต้องการสัมภาษณ์จริง โดยมีความเต็มใจและสามารถให้ข้อมูลได้เป็นอย่างดี ควรใช้เวลาพอให้การสัมภาษณ์ ใช้ภาษาที่เข้าใจกันระหว่างผู้ให้สัมภาษณ์และผู้สัมภาษณ์

3.1.3) จำนวนผู้สัมภาษณ์ จะขึ้นอยู่กับประเภทของการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วนว่าเป็นรูปแบบใด ระหว่างรูปแบบศึกษาระบบทั่วไป หรือรูปแบบเฉพาะหัวข้อ วัตถุประสงค์ และขอบเขตของเรื่องที่จะศึกษา ความเชื่อถือได้ของข้อมูลทุติยภูมิ และความเชื่อถือได้ของข้อมูลสนาม

3.1.4) วิธีการเลือกผู้ให้สัมภาษณ์ มีวิธีการเลือกอยู่ 3 วิธี คือ การจัดกลุ่มหรือลำดับ (stratification) เลือกตามคุณสมบัติที่ผู้วิจัยต้องการ การเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive random) จะขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ และการเลือกแบบการสุ่มโดยบังเอิญ (accidental random) ขึ้นอยู่กับหัวข้อที่ศึกษา

3.1.5) การนัดประชาชน ไม่ควรนัดล่วงหน้าหรือหากนัดล่วงหน้าไม่ควรเกิน 1 วัน ก่อนสัมภาษณ์ และในการนัดหมายนั้นควรนัดจำนวนเผื่อไว้มากกว่าจำนวนที่ต้องการ และควรทำการสัมภาษณ์ทุกคนเพื่อไม่ให้เสียกำลังใจและเสียความศรัทธา

3.2) วิธีการสัมภาษณ์ จะใช้วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi – structural interview) ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์แบบไม่มีแบบสอบถาม แต่มีข้อสัมภาษณ์เป็นแนวคำถาม (interview -guide) วิธีการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้างนั้นมีขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

3.2.1) การจัดกลุ่มสัมภาษณ์ จำนวนผู้สัมภาษณ์ในแต่ละกลุ่มย่อย มีประมาณ 2 - 4 คน มาจากสาขาวิชาต่าง ๆ เพื่อทำงานแบบสหวิทยาการ (interdisciplinary team) และอาจมีการสลับสมาชิกระหว่างกลุ่มในการสัมภาษณ์แต่ละครั้ง

3.2.2) การจัดแบ่งเป็น 3 หน้าที่ คือ หัวหน้ากลุ่ม ผู้ทำหน้าที่ในการแนะนำกลุ่มและผู้สัมภาษณ์หลักของแต่ละหมวดหมู่ของประเด็นคำถาม เพื่อให้เรื่องที่แต่ละคนถนัดและนำไปปฏิบัติ

3.2.3) กำหนดข้อตกลงล่วงหน้า เพื่อความเป็นระเบียบเรียบร้อยในการสัมภาษณ์

3.2.4) ขั้นตอนการสัมภาษณ์ แบ่งเป็น 2 ระยะ คือ ขั้นตอนก่อนการสัมภาษณ์ ได้แก่ การชี้แจงวัตถุประสงค์การสัมภาษณ์ ตลอดจนเทคนิคในการสัมภาษณ์ การเริ่มต้นสัมภาษณ์ และการตั้งคำถามในแต่ละหมวด เป็นต้น และขั้นตอนหลังการสัมภาษณ์มีการทำรายงานสนามในการทำการสัมภาษณ์นั้น ผู้วิจัยควรศึกษาเทคนิคต่าง ๆ ในการสัมภาษณ์ ซึ่งจำเป็นอย่างยิ่งสำหรับวิธีวิจัยแบบการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วน เทคนิคและข้อเสนอแนะในการสัมภาษณ์นี้เป็นเทคนิคที่ใช้ในการสัมภาษณ์ทั่วไป

4) การทำรายงาน แบ่งเป็น 2 ลักษณะ คือ

4.1) การทำรายงานในสนามนั้น จำเป็นต้องคำนึงถึงองค์ประกอบต่าง ๆ ดังนี้

4.1.1) เครื่องมือการบันทึก ซึ่งมีความสำคัญมาก เครื่องมือในการจดบันทึกนั้นมีหลายชนิด เช่น การเขียนโครงสร้างครอบครัว ปฏิทินการปลูกพืช และปฏิทินกิจกรรมต่าง ๆ แผนภูมิ การตัดสินใจเกษตรกร การทำแผนที่ทางสังคม นอกจากนี้มีอุปกรณ์ช่วยบันทึกในรูปแบบต่าง ๆ ได้แก่ กล้องถ่ายรูป เทปบันทึกเสียง และเครื่องมืออื่น ๆ ที่จำเป็น

4.1.2) วิธีการจดบันทึกข้อมูล ที่จดบันทึกได้จากการสัมภาษณ์โดยตรง และการสังเกตหรือทั้งสองอย่างประกอบกัน วิธีการจดบันทึกนั้นควรจดบันทึกทุกคนตั้งแต่เริ่มและสิ้นสุดการสัมภาษณ์ โดยจดบันทึกให้ละเอียดที่สุดทั้งสำนวนภาษาในประเด็นสำคัญ ๆ หากไม่เข้าใจไว้ซักถามภายหลัง และควรบันทึก

ตามลำดับคำตอบของผู้ให้สัมภาษณ์ บางครั้งผู้ให้สัมภาษณ์อาจวาดภาพประกอบ หรือพาไปดูสถานที่จริง ควรบันทึกภาพประกอบเนื้อหาที่สำคัญ หรือบันทึกสภาพแวดล้อม เพราะอาจมีประโยชน์ต่อเนื้อหา

4.1.3) การทำรายงานสนาม มีขั้นตอนการทำรายงาน คือ ประชุมกลุ่มย่อยสำหรับตรวจสอบซึ่งกันและกัน กลุ่มย่อยทำรายงานสนามของแต่ละคน นำรายงานสนามของแต่ละคนมาทำรายงานรวม

4.2) การทำรายงานนอกสนาม จะมีความสัมพันธ์กับการทำงานในสนาม ถือเป็นขั้นตอนที่ต่อเนื่องกัน ซึ่งมีแนวทางการดำเนินงาน คือ

4.2.1) การประชุมใหญ่ ทั้งในสนามและนอกสนาม

4.2.2) การแบ่งงาน เพื่อทำรายงานโดยมอบหมายให้ทำคนเดียว หรือทำหลายคน แล้วนำมารวมกัน

4.2.3) ตัวอย่างโครงสร้างของรายงานนั้นจะประกอบด้วยบทต่าง ๆ คือ บทนำ ซึ่งมีหลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์และวิธีการศึกษา บทการทบทวนวรรณกรรม การรวบรวมข้อมูลต่าง ๆ ที่จะชี้ให้เห็นความสำคัญของเรื่องที่ศึกษา บทสภาพทั่วไปของชุมชนที่ทำการศึกษา บทผลการวิเคราะห์ และบทสรุป นอกจากนี้มีภาคผนวกและบรรณานุกรม

4.2.4) ข้อเสนอแนะในการเขียนรายงานนั้น ควรเขียนให้ชัดเจนมีความหมาย ไม่ใช่คำฟุ่มเฟือย มีการเชื่อมโยงกันแต่ละหัวข้อเพื่อให้เข้าใจดีขึ้น ใช้ภาษาไทยให้มากที่สุด ให้นำหนักแต่ละหัวข้อตามความหมาย ควรทำรายงานให้เสร็จเร็วที่สุด

ข้อดีของเทคนิคการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วนมีดังนี้

1) เป็นเทคนิคที่ประหยัดเวลา สามารถสรุปผลการศึกษาได้เร็วทันเหตุการณ์
2) ช่วยให้ผู้ศึกษามีความเข้าใจในเรื่องที่ศึกษาลึกซึ้งมากขึ้น เพราะเป็นผู้ทำการศึกษาเองและรู้วัตถุประสงค์ของการศึกษาเป็นอย่างดี มีโอกาสซักถามเพิ่มเติมข้อมูลอย่างต่อเนื่อง

3) ช่วยเสริมสร้างการทำงานและเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการสาขาต่าง ๆ ทำให้ค้นหาข้อเท็จจริงได้ดีกว่า ถูกต้องกว่า และลึกซึ้งกว่า เพราะสิ่งต่าง ๆ ในโลกย่อมมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกันและไม่มีศาสตร์สาขาใดสาขาหนึ่งจะสามารถเข้าใจสภาพการณ์ที่เกิดขึ้นในสังคมได้ทุกด้าน

4) เป็นเทคนิคที่มีความคล่องตัวสูง สามารถปรับปรุงหัวข้อ รายละเอียด และคำถาม รวมถึงวิธีการและตารางเวลาในการปฏิบัติงานให้เหมาะสมสอดคล้องกับเงื่อนไขที่เป็นจริงในขณะนั้น

5) เสียค่าใช้จ่ายต่ำ เพราะเครื่องมือที่สำคัญในการศึกษา คือ ตัวผู้ศึกษาเอง และใช้เพียงอุปกรณ์ เครื่องมือเครื่องเขียนสำหรับบันทึกเนื้อหาจากการสัมภาษณ์เท่านั้น ข้อมูลมือสองที่ต้องการมักจะหาได้หรือ ขอยืมจากหน่วยงานต่าง ๆ ในระดับอำเภอ หรือตำบล

จุดอ่อนหรือข้อจำกัดของเทคนิคการประเมินสภาวะชนบทอย่างเร่งด่วนมีดังนี้

1) แม้เทคนิคนี้จะทำให้ผู้ศึกษาเข้าใจเรื่องราวได้ลึกซึ้งกว่าการใช้แบบสอบถาม แต่ก็ไม่ได้ลึกซึ้งเท่ากับการศึกษาแบบมานุษยวิทยา และข้อมูลที่ได้มักจะเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพเป็นส่วนใหญ่จะขาดข้อมูลเชิงปริมาณไปบ้าง

2) เหตุที่การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนไม่ใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบงานวิจัยอื่น ๆ แต่ใช้การเลือก key informant ตามหลักการพิจารณาแบบสามมิติ (triangulation) ซึ่งมักจะมีจำนวนผู้ให้ข้อมูลไม่มากนัก จึงไม่สามารถใช้วิธีการทางสถิติได้

3) ผู้ศึกษาต้องมีความเข้าใจและประสบการณ์ในการทำ RRA ดีพอ และต้องมีความตั้งใจอย่างแน่วแน่ที่จะเรียนรู้เรื่องชุมชน มิฉะนั้นแล้วอาจเกิดข้อผิดพลาดได้ง่ายเพราะใช้เวลาลงชุมชนไม่นานสามารถเลือกพื้นที่กลุ่มตัวอย่าง รวมทั้งประเด็นศึกษาได้ด้วยตนเอง เทคนิคนี้เปิดช่องให้มีการยืดหยุ่นได้มาก หากผู้ศึกษายังไม่มีความชำนาญควรหาผู้ที่เชี่ยวชาญในการใช้การประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนเข้าร่วมทีมด้วย ฉะนั้น ผู้ศึกษาจึงควรตระหนักและเข้าใจในวิธีการการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนเป็นอย่างดีก่อนนำไปใช้ ซึ่งการนำวิธีการนี้ไปใช้ศึกษานั้นจำเป็นที่จะต้องมีความตั้งใจสูง ประการสำคัญ คือ มีความเข้าใจและยอมรับความคิดเห็นบุคคลอื่น นอกเหนือจากความตั้งใจที่จะเรียนรู้วิธีนี้อย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามพึงเข้าใจว่าวิธีนี้มีใช้วิธีที่ดีที่สุดหรือดีกว่าวิธีอื่น ๆ เพียงแต่ว่ามีความเหมาะสมและมีประสิทธิภาพมากกว่าสำหรับการศึกษาที่มีข้อจำกัดด้วยเวลาและงบประมาณ

เทคนิคการประเมินสถานะชนบทอย่างเร่งด่วนเป็นทางเลือกที่ดีอีกทางหนึ่งสำหรับผู้ที่ต้องการจะเรียนรู้เรื่องของชุมชนได้อย่างพอสมควรในเวลาที่ไม่ยาวนานจนเกินไปและเสียค่าใช้จ่ายต่ำ เทคนิคนี้ได้มีการนำไปประยุกต์ใช้ในงานวิจัยพัฒนาในด้านต่าง ๆ และมีความพยายามในการพัฒนา ปรับปรุงเทคนิคนี้ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง

2. การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม

การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) เป็นเทคนิคที่จะช่วยให้เกิดความเข้าใจเรื่องราวต่าง ๆ ในชุมชนดีขึ้นกว่าเทคนิคอื่น ๆ ที่ใช้กันมาที่ศึกษา โดยคนภายนอกคนในชุมชนมีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล ผลการศึกษาจะเป็นมุมมองและการวิเคราะห์จากคนภายนอก ซึ่งอาจจะประเมินถูกหรือผิดก็ได้ โดยเฉพาะการประเมินคุณค่าเรื่องของชีวิต ความเชื่อ คุณธรรม ความสำคัญของระบบอุปถัมภ์ ระบบอื่น ๆ ที่ยึดถือในชุมชน อิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการขัดขวางหรือสนับสนุนงานพัฒนา ซึ่งเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่ยากต่อการทำความเข้าใจในระยะเวลาสั้น ๆ และที่สำคัญ คือ การคิดแบบแยกส่วนว่าคนในชุมชนน่าจะรู้เรื่องราวของตนเป็นอย่างดีแล้ว เขาจึงไม่ต้องมาศึกษาชุมชนอีก มีเพียงคนภายนอกหรือนักพัฒนาเท่านั้นที่ต้องศึกษาชุมชนเพราะไม่รู้สถานการณ์ ปัญหา และศักยภาพของชุมชน

การศึกษาชุมชนเป็นสิ่งที่ชุมชนควรกระทำเพราะยังมีเรื่องราวอีกหลายอย่างที่ในชุมชนเดียวกันไม่รู้ไม่ได้ถูกคิด หรือมองข้าม หรือยังมีความเข้าใจที่ไม่ถูกต้อง เช่น ไม่ได้ตระหนักถึงปัญหาที่กำลังจะเกิดขึ้นในอนาคตอันใกล้ ปัญหาบางอย่างที่เผชิญอยู่ หรือบางครั้งอาจจะสัมผัสรับรู้ปัญหา แต่ไม่รู้ว่ามีสาเหตุมาจากอะไร ทำให้ไม่สามารถหาช่องทางป้องกันหรือแก้ไขปัญหาได้

ลักษณะสำคัญของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม

1) เป็นการศึกษาร่วมกันที่คนภายในชุมชนเป็นผู้ศึกษาวิเคราะห์เอง โดยผ่านกระบวนการเสวนากลุ่ม

2) นักพัฒนาจะมีบทบาทเป็นเพียงผู้อำนวยความสะดวกในกระบวนการเสวนาเรียนรู้ (facilitator) มากกว่าเป็นประธานหรือผู้นำ และต้องอยู่ร่วมในกระบวนการตั้งแต่ต้นจนจบ

3) วัตถุประสงค์ของการศึกษาจะเน้นที่ผลประโยชน์ต่อชุมชนท้องถิ่น และตัวคนที่เข้าร่วมกระบวนการ ให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ การตัดสินใจ และศักยภาพในการแก้ไขปัญหาของชุมชนได้มากยิ่งขึ้น

4) การทำเทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม จะไม่ตั้งต้นที่ความรู้สาขาใดสาขาหนึ่ง หากแต่จะเริ่มจากสิ่งที่ชาวบ้านรู้ ชาวบ้านคิด รู้สึกและเชื่อ แล้วค่อย ๆ จัดกระบวนการแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

ขั้นตอนของการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้

1) นักพัฒนาต้องกระตุ้นให้คนในชุมชนที่มีคุณสมบัติเหมาะสมมาร่วมประชุมเพื่อหาปัญหา

2) ช่วยกันกำหนดเนื้อเรื่องที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้น ๆ และวิธีการที่จะใช้ในการวิจัย อาทิ การเก็บตัวอย่าง ภาพถ่าย การใช้สื่อพื้นบ้าน การแสดง การอบรม เป็นต้น และมอบหมายหน้าที่ให้ผู้เกี่ยวข้องไปดำเนินการ

3) ดำเนินการรวบรวมข้อมูล

4) วิเคราะห์ผลและนำเสนอข้อมูลต่อคนในชุมชน โดยทีมผู้ร่วมศึกษาซึ่งอาจใช้การนำเสนออย่างง่าย แต่มีประสิทธิภาพ เช่น การใช้แผนภูมิ การชี้แจงต่อที่ประชุม การใช้เสียงตามสาย

5) เมื่อได้รับข้อคิดเห็นจากชาวบ้านแล้วให้ทีมมาร่วมสรุปและให้ข้อเสนอแนะสำหรับการแก้ไขปัญหา

ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จของการใช้เทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้

1) คนที่เข้าร่วมในกระบวนการควรเป็นจากทุกกลุ่ม ทุกเพศ ทุกฐานะ และทุกวัย เช่น กลุ่มคนที่ด้อยโอกาส ในประเภทต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มสตรี คนจน คนด้อยการศึกษา

2) ต้องปรับเปลี่ยนแนวคิด ทศนคติ และพฤติกรรมของตนเองใหม่ให้สอดคล้องกับภารกิจ บทบาทหน้าที่ใหม่ และต้องพัฒนาความรู้ทักษะที่เป็นให้แก่ตนเอง มิฉะนั้นก็ไม่อาจช่วยคนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ได้เท่าที่ควร

3) มีความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน ต้องสร้างความไว้วางใจและความมั่นใจว่าการเข้าร่วมกระบวนการนี้มิได้มีเจตนาอื่นแอบแฝง หรือตกเป็นเครื่องมือของนักพัฒนาที่ต้องการอะไรบางอย่างจากชุมชน หรือตัวชาวบ้านเอง

4) ควรมีการจัดเตรียมความพร้อมของชาวบ้าน สถานที่ วัสดุอุปกรณ์ที่ต้องใช้ให้พร้อมก่อนหรือในบางกรณีอาจจัดเวทีพูดคุยกันอย่างไม่เป็นทางการก็ได้ แต่ต้องมีการนัดหมายชาวบ้านล่วงหน้าและหากมีการมอบหมายหน้าที่ให้แต่ละคนเตรียมข้อมูลของตนมาก่อนก็ยิ่งดี

5) ระหว่างที่มีการเสวนา ควรจัดบรรยากาศของการประชุมให้เป็นไปเรียบง่ายเป็นกันเอง ควรเลือกสถานที่ที่มีความสะดวกในการนั่งประชุมปรึกษาหารือกันตามสมควร

6) แนวทางการแก้ไขปัญหา หรือแผนงานที่คิดได้จะมีโอกาสสำเร็จลุล่วงไปได้มาก หากมีการประสานความร่วมมือจากองค์กรต่าง ๆ ในท้องถิ่น เป็นต้น

ข้อดีของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม ว่าเป็นเทคนิคในการศึกษาชุมชนเท่านั้น หากเป็นกระบวนการเปิดโลกทัศน์ของคนในชุมชน เป็นส่วนหนึ่งของการปลูกจิตสำนึก (conscientization หรือ consciousness raising) เป็นกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยการร่วมศึกษา รวบรวม แลกเปลี่ยน และวิเคราะห์ข้อมูล อันจะนำมาซึ่งความคิดริเริ่มใหม่ ๆ และค้นพบแนวทางป้องกันแก้ไขปัญหา (participatory problem solving) เป็นการเพิ่มศักยภาพของคนในชุมชน รวมถึงการพัฒนาคนและชุมชน ในที่สุด

ข้อจำกัดของเทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้

- 1) ข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมศึกษาของชาวบ้านอาจจะไม่ถูกต้องเป็นจริงเสมอไป แม้ว่าข้อมูล บางอย่างจะเป็นเรื่องเกี่ยวกับตัวของเขาเองก็ตาม
- 2) การทุ่มเทเพื่อการจัดการกระบวนการเสวนาเช่นนี้ อาจสร้างความคาดหวังให้กับคนในชุมชนว่าจะ ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก
- 3) การจัดประชุมกลุ่มใหญ่ ในบางครั้งอาจมีปัญหาเรื่องอิทธิพลของผู้นำ หรือความเกรงใจที่ทำให้ ผู้เข้าประชุมบางคนไม่กล้าแสดงความคิดเห็น หรือวิเคราะห์ปัญหาหรือสาเหตุอย่างตรงไปตรงมา
- 4) ปัญหาบางอย่างมีความยุ่งยากสลับซับซ้อนทำให้ชุมชนไม่สามารถวิเคราะห์ได้ชัดเจนหรือไม่ สามารถดำเนินการแก้ปัญหาได้
- 5) กระบวนการวิเคราะห์ สถานการณ์ ปัญหา ในบางครั้งอาจนำมาซึ่งความขัดแย้งของคนภายใน ชุมชนได้
- 6) ชีตความสามารถของเจ้าหน้าที่จากภายนอกในการนำอภิปรายกระตุ้นให้คนคิดอย่างเป็นระบบ การใช้สื่อฉายภาพปัญหาของชุมชนจะมีผลต่อความสำเร็จของการใช้เทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมี ส่วนร่วมอย่างมาก

เทคนิคการประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม เป็นเทคนิคที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชน โดยการร่วมศึกษารวบรวม แลกเปลี่ยน วิเคราะห์ข้อมูลในชุมชนของคนในชุมชนและนักพัฒนาจึงสามารถ นำมาปรับประยุกต์ใช้ในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนได้ และที่สำคัญคือการทำให้นำเอาเทคนิคนี้มาใช้ในผู้ศึกษา หรือนักพัฒนาต้องทำความเข้าใจและมีทักษะในการดำเนินการเพื่อให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

3. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) การวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม หมายถึง การที่สมาชิกของชุมชนกับผู้วิจัยผู้ปฏิบัติการได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกัน ประเมินปัญหาความต้องการสมาชิกของชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจตลอดกระบวนการ

เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมได้นำมาเป็นเครื่องมือพัฒนาท้องถิ่นเพื่อให้การ ดำเนินการโดยอาศัยเงื่อนไขของการเพิ่มขีดความสามารถของประชาชนด้วยระบบข้อมูลทำให้ประชาชนเห็น ความสำคัญของข้อมูล เพราะข้อมูลจะช่วยให้ประชาชนสามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชนและทำการพัฒนา ต่อไปได้ ซึ่งปรัชญาและแนวความคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเชื่อในศักยภาพของประชาชน

ที่สามารถนำออกมาใช้ได้หากได้รับการพัฒนาและเชื่อว่าประชาชนสามารถช่วยเหลือตนเอง จึงต้องมีการสนับสนุนให้พัฒนาตนเองโดยเปิดโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาของตนเองมากขึ้น และสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการทำงานเป็นรูปแบบทางสังคมที่เปิดโอกาสให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างองค์กรเพื่อการแลกเปลี่ยน การสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันและมีส่วนร่วมในการทำงานจึงเกิดเครือข่ายทั้งชาวบ้าน นักวิจัยและองค์กรภาครัฐ และเอกชนเข้ามาร่วมดำเนินการทุกขั้นตอน และมีเป้าหมายเดียวกันโดยคำนึงถึงความต้องการของประชาชนและความเท่าเทียมกันของคนในสังคม จะเห็นได้ว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมประชาชนจะเกิดความสามารถในการวิเคราะห์ระบบ ข้อมูลได้ จากการสร้างทีมงานวิจัยท้องถิ่นหรือนักวิจัยท้องถิ่นขึ้นมาโดยคนในท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการคิดวิเคราะห์ปัญหาพร้อมมองภาพที่ต้องการในอนาคตของท้องถิ่นตนเอง ร่วมกันแสวงหาหนทางที่จะไปสู่สภาพที่ต้องการและร่วมกันปฏิบัติ โดยประสานความร่วมมือกับผู้เชี่ยวชาญและหน่วยงานสนับสนุนจากภายนอก ดังนั้น หัวใจของขบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วม คือ การจัดการชุมชนและมีส่วนร่วมของประชาชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของขบวนการที่ต้องควบคู่กันไป โดยมีเป้าหมายอยู่ที่การส่งเสริมให้บุคลากรและทรัพยากรที่มีอยู่ภายในชุมชนเป็นประโยชน์เพื่อการพัฒนาให้ได้มากที่สุดในรูปแบบของการรวมตัวเป็นองค์กร โดยมีนักวิจัยภายนอกชุมชนทำหน้าที่ช่วยจัดองค์กร อบรมความรู้และทักษะของการทำวิจัยให้แก่ชุมชน ตลอดจนเข้าไปร่วมในขบวนการวิเคราะห์สถานการณ์ และสภาพปัญหา ร่วมค้นหาสาเหตุที่แท้จริงของปัญหา หาแนวทางแก้ไข และสร้างกระบวนการเรียนรู้กับชุมชนในการทดลองวิธีการแก้ปัญหา หากใช้ได้ผลดีจะนำไปสู่การขยายยังชุมชนอื่นต่อไป

หลักการของเทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีดังนี้

1) ให้ความสำคัญและเคารพต่อภูมิปัญญาของชาวบ้าน โดยยอมรับว่าความรู้พื้นฐาน ตลอดจนระบบการสร้างความรู้ และกำเนิดความรู้ในวิธีอื่นที่แตกต่างไปจากที่ไปจากนักวิชาการ ยังเป็นสิ่งที่ปฏิบัติและยอมรับกันแพร่หลายในหมู่ชาวบ้าน คนยากจน เพื่อเป็นหนทางแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตของเขา

2) สนใจปริทัศน์ของชาวบ้าน โดยการวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะช่วยเปิดเผยให้เห็น คำถามที่ตรงกับปัญหาของชาวบ้าน เช่น การถูกกีดกันหรือแปลกแยกจากผืนดินและทรัพยากรธรรมชาติอื่น ๆ การต่อต้านรื้อถอนต่อสู้กับแรงบีบคั้นจากผู้มีอิทธิพล ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นคำถามที่นักวิจัยรูปแบบเก่าไม่มีใครนึกถึงและไม่เคยเป็นจุดเน้นในการค้นหาความรู้มาก่อน

3) ปลดปล่อยความคิด จะต้องช่วยให้ชาวบ้าน และคนยากจนสามารถใช้ความคิดเห็นของตนเองอย่างเสรีในการมองสภาพการณ์และปัญหาของตนเอง สามารถใช้วิจารณ์ญาณในการวิเคราะห์วิจารณ์ ตรวจสอบสภาพเท็จจริงต่าง ๆ สามารถยืนหยัดต่อต้านพลังอิทธิพลจากภายนอก หรือจากอำนาจคดีของผู้มีอำนาจ

ขั้นตอนของเทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มี 5 ขั้นตอน ซึ่งเป็นที่ขั้นตอนผสมผสานแนวคิดของการจัดการชุมชนและการเรียนรู้ปัญหาของชุมชนเข้าด้วยกัน ดังนี้

1) ระยะก่อนทำการวิจัย (pre-research phase) มี 4 ขั้นตอน คือ (1) การคัดเลือกชุมชนและการเข้าถึงชุมชน (2) การบูรณาการตัวนักวิจัยเข้ากับชุมชน (3) การสำรวจข้อมูลเบื้องต้นของชุมชน และ (4) การแพร่แนวคิด PAR แก่ชุมชน

2) ระยะของการทำวิจัย (research phase) มี 6 ขั้นตอน คือ (1) การศึกษาวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับชุมชน (2) การฝึกอบรมทีมวิจัยท้องถิ่น (3) การวิเคราะห์ปัญหาที่จะเกิดขึ้นในกระบวนการและกำหนดแนวทางแก้ไข (4) การออกแบบการวิจัยและการเก็บรวบรวมข้อมูล (5) การวิเคราะห์ข้อมูล และ (6) การนำเสนอข้อมูลต่อที่ประชุมหมู่บ้าน

3) ระยะการจัดทำแผน (planning phase) มี 4 ขั้นตอน คือ (1) การอบรมทีมงานวางแผนท้องถิ่น (2) การกำหนดโครงการหรือกิจกรรมการศึกษาความเป็นไปได้ของแผนงาน (3) การแสวงหางบประมาณและหน่วยงานที่สนับสนุน และ 4) การวางแผนเพื่อติดตามและประเมินผล

4) ระยะการนำแผนไปปฏิบัติ (implementation phase) มี 2 ขั้นตอน คือ (1) การกำหนดทีมงานปฏิบัติงานอาสาสมัคร และ (2) การอบรมทีมงานปฏิบัติอาสาสมัคร

5) ระยะการติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงาน (monitoring and evaluation) ควรมีการจัดตั้งทีมงานติดตามและประเมินผลการปฏิบัติงานของหมู่บ้านขึ้นมา โดยการรับฝึกอบรมความรู้เทคนิคในการติดตามและประเมินผลโครงการอย่างง่ายจากเจ้าหน้าที่ก่อนที่จะปฏิบัติงาน และติดตามการทำงานของฝ่ายปฏิบัติทุกกระยะว่าเป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่ บรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด เพื่อนำข้อมูลและผลการประเมินเสนอต่อที่ประชุมหมู่บ้านรับทราบและให้ข้อคิดเห็นเพิ่มเติม เพื่อให้ชาวบ้านจะได้เห็นผลงานที่เกิดจากความพยายามร่วมกันของทุกฝ่ายในการช่วยกันแก้ไขปัญหาของชุมชน

เทคนิคการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม มีประโยชน์อย่างมากต่อการศึกษาชุมชนและการพัฒนา เนื่องจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้และเสริมสร้างความสามารถและความเข้มแข็งของชุมชนที่เน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในการเข้าศึกษาหาสาเหตุและปัญหาของชุมชน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์วางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาของชุมชนทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยผู้ศึกษาเองต้องเข้าไปอาศัยอยู่ในชุมชน ใช้การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องกับคนในชุมชนโดยอาศัยสัมพันธภาพเป็นสื่อกลาง เพื่อให้เกิดความเข้าใจในการเข้าสู่ชุมชนและเกิดความไว้วางใจในที่สุด จากนั้นจึงเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทำให้มีโอกาสสัมผัสกับคนในชุมชนได้มากขึ้น ตลอดจนสามารถซักถาม สังเกต และรวบรวมข้อมูลข้อเท็จจริงได้ดีกว่า อีกทั้งสามารถสร้างและจูงใจให้คนในชุมชนได้มีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมมากขึ้นด้วย อันจะนำไปสู่ความสามารถ คิดเป็น ทำเป็น และเรียนรู้ด้วยตนเองของชุมชน ก่อให้เกิดการปฏิบัติงานร่วมกันอย่างผสมผสานกลมกลืนเกิดกระบวนการเรียนรู้ และชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

4. การสร้างอนาคตร่วมกัน

การสร้างอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference - FSC) เป็นเทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมที่กระตุ้นให้ประชาชนตื่นตัว คิดเป็นระบบ กล้าแสดงความคิดเห็นในการพัฒนา มีพลังและกำลังใจในการพึ่งตนเอง เกิดเครือข่ายชุมชน และสร้างผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนให้ปรากฏ ข้าราชการศรัทธาในศักยภาพของชุมชนมากขึ้น และเกิดเครือข่ายผู้นำชุมชนกับข้าราชการ ส่วนผลลัพธ์จากการสร้างอนาคตร่วมกัน พบว่า

1) เข้าใจปัจจัยองค์ประกอบเหตุการณ์ในอดีตที่มีผลต่อปัจจุบัน และแนวโน้มที่มีผลกระทบต่ออนาคต

2) ทุกคนเห็นภาพรวมภาพเดียวกัน เกิดวิสัยทัศน์ในอนาคตร่วมกันที่เต็มไปด้วยความหวังและพันธะสัญญาาร่วมกัน

3) ทุกคนเกิดความตระหนักได้แลกเปลี่ยนแนวความคิดใหม่ ๆ ร่วมกัน เป็นการขยายเครือข่ายมีสัมพันธภาพที่ดี เข้าใจและเห็นคุณค่าต่อกันและกัน มีจุดมุ่งหมายปลายทางร่วมกัน มีแผนงานที่ชัดเจนร่วมกัน

กระบวนการของการสร้างอนาคตร่วม กระบวนการของการสร้างอนาคตร่วมกันเต็มรูปแบบจะใช้เวลา 2 - 3 วัน มีจำนวนคนที่พอเหมาะประมาณ 50 - 60 คน หากคนน้อยทำให้ความหลากหลายทางความคิดและประสบการณ์จะน้อย แต่หากมากเกินไปทำให้เสียเวลา ควบคุมยาก การบริหารจัดการไม่สะดวกและไม่ทั่วถึง ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

1) การวิเคราะห์เหตุการณ์ในอดีต เพื่อเชื่อมโยงกับสภาพการณ์และแนวโน้มในปัจจุบันเป็นกระบวนการสนับสนุนให้ผู้เข้าร่วมประชุมได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น ประสบการณ์ ข้อมูลในอดีตในประเด็นต่าง ๆ ที่สัมพันธ์เพื่อเชื่อมโยงเหตุการณ์ประสบการณ์ของสังคมโลก ประเทศ จังหวัด ชุมชน และตัวผู้เข้าร่วมประชุมเองในอดีตกับปัจจุบัน

1.1) เส้นแบ่งเวลา (time line) แบ่งกลุ่มไม่เกิน 10 คน ให้ทบทวนข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์และเหตุการณ์ที่สำคัญ ๆ ที่เกิดขึ้นในห้วงที่กำหนดไว้ เพื่อให้ทุกคนสะท้อนข้อมูลในอดีตที่ตนมีอยู่

1.2) วิเคราะห์อดีต (understanding the past) ให้สมาชิกแต่ละกลุ่มนำข้อมูลจากเส้นแบ่งเวลามาวิเคราะห์หาความสัมพันธ์เชื่อมโยงและตอบคำถามที่แต่ละกลุ่มได้รับมอบหมาย

1.3) การหยั่งเห็น (insight) ผู้เข้าร่วมทุกคนมีโอกาสเสนอความคิดเห็นและวิจารณ์ผลการวิเคราะห์ของกลุ่มต่าง ๆ รวมทั้งสะท้อนสิ่งที่ได้จากการทำกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอดีต

2) วิเคราะห์ สังเคราะห์สภาพการณ์ปัจจุบัน เพื่อความเข้าใจในทิศทางของการประชุม ขั้นตอนนี้เป็น การสรุปตรวจสอบสภาพการณ์ปัจจุบันให้ชัดเจนแล้ว จึงร่วมกันค้นหาอนาคตที่กลุ่มพึงปรารถนาาร่วมกัน ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงให้เห็นพลังและความสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันของการเปลี่ยนแปลงของสิ่งต่าง ๆ ในโลก ประเทศ ชุมชน บุคคลที่เกี่ยวข้องกันอยู่

2.1) การสร้างแผนที่ความคิด (mind map) เป็นการสร้างภาพรวม ทิศทางแนวโน้ม และปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อหัวข้อหลักของการประชุมในสถานการณ์ปัจจุบัน

2.2) มุมมองของผู้ที่เกี่ยวข้อง (stakeholders perspectives) สมาชิกแต่ละคนรับรู้ถึงมุมมองของกลุ่มเฉพาะที่มีประเด็นจากแผนที่ความคิดทำให้มีการพิจารณาวิเคราะห์ได้ลึกซึ้งขึ้น

2.3) ความภูมิใจและเสียใจ (proud and sorry) เป็นการเปิดโอกาสให้สมาชิกแต่ละคนทบทวนผลงานและภาระหน้าที่ของตนเองทั้งในอดีตและปัจจุบัน ทำให้แต่ละคนรับรู้เข้าใจถึงสภาวะความสามารถและขีดจำกัดซึ่งกันและกัน และเกิดกำลังใจเมื่อคิดถึงความภาคภูมิใจ

2.4) การสังเคราะห์ (synthesis) สมาชิกแต่ละคนสะท้อนความรู้สึก เมื่อได้รับรู้ถึงขีดจำกัดและความสามารถของกลุ่มเฉพาะต่าง ๆ เป็นการเปิดใจและยอมรับซึ่งกันและกัน เพื่อเตรียมทุกคนเข้าสู่อนาคตร่วมกัน และเกิดกำลังใจเมื่อรับรู้ถึงความภูมิใจ

3) การสร้างจินตนาการถึงอนาคตที่พึงปรารถนาในประเด็นหลังของการประชุม เพื่อร่วมกันกำหนดความคิดเห็นร่วมและสร้างแผนปฏิบัติการไปสู่อนาคตร่วมกัน เป็นการมุ่งไปสู่แผนยุทธศาสตร์ ยุทธวิธี แผนปฏิบัติการสำหรับอนาคตของกลุ่มหรือองค์กร

3.1) การนำเสนอเป็นละคร (presentation of dramatization) ให้สมาชิกร่วมกันจินตนาการถึงอนาคตที่พึงปรารถนาในหัวข้อหลักของการประชุม โดยนำข้อมูลที่ได้จากอดีตและปัจจุบันมาจินตนาการสร้างภาพอนาคตหรืออนาคตในอนาคตในอุดมคติ แล้วนำเสนอในรูปแบบของละคร

3.2) ความคิดเห็นร่วมและความคิดเห็นที่เป็นไปได้ (common and promising ideas) เพื่อแลกเปลี่ยนและค้นหาแนวความคิดในอนาคตที่พึงปรารถนา

3.3) แผนปฏิบัติการส่วนบุคคล (action plan-individuals) สมาชิกจะเลือกประเด็นที่ตนสนใจและให้ความสำคัญเพียงประเด็นเดียว เพื่อให้เขาและองค์กรที่สังกัดมีส่วนร่วมในการประสานงานร่วมพิจารณาและทำงานกับสมาชิกอื่นที่เลือกประเด็นเดียวกัน

3.4) แผนการปฏิบัติการกลุ่มสนใจ (action plan self-selected group) เพื่อให้กลุ่มสนใจได้พิจารณาสภาพที่เป็นอยู่ กลยุทธ์หรือแนวทาง และกิจกรรมหรือขั้นตอน พร้อมทั้งปัญหาอุปสรรคหรือข้อจำกัดที่มีอยู่แล้วนำเสนอที่ประชุม

3.5) แผนปฏิบัติการเฉพาะกลุ่ม (action plan stakeholder group) เป็นการกำหนดแผนปฏิบัติงานเฉพาะภายใต้เงื่อนไขที่สมาชิกกลุ่มเฉพาะมีศักยภาพในการนำไปปฏิบัติหรือสนับสนุน

เทคนิคการสร้างอนาคตร่วมกันเป็นกระบวนการประชุมเชิงปฏิบัติการของผู้แทนกลุ่มหลายประเภทหลายระดับ ซึ่งต่างก็มีส่วนเกี่ยวข้องในเรื่องนั้น ซึ่งแต่ละคนจะนำเอาประสบการณ์มาสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน เพื่อได้แผนหรือแนวทางปฏิบัติให้ไปถึงวิสัยทัศน์ร่วมของกลุ่ม โดยมีจิตสำนึกพันธะสัญญาร่วมกัน เป็นกระบวนการที่ใช้อนาคตเป็นวัตถุประสงค์ที่เติมไปด้วยความหวังในการทำงาน แทนการใช้ปัญหาและการแก้ไขปัญหา เป็นตัวตั้งในการทำงานการสร้างอนาคตร่วมกันช่วยทำให้เป้าหมายระยะยาวและแนวทางของกลุ่มหรือองค์กรชัดเจนขึ้น เป็นเป้าหมายร่วมกันที่สมาชิกทุกคนยอมรับ และช่วยเพิ่มพันธะสัญญาของสมาชิกในการร่วมมือปฏิบัติตามแผนงานหรือแนวทางของกลุ่มไปสู่อนาคตร่วมกัน

5. กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม

กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Appraisal Influence Control - AIC) เป็นเทคนิคที่ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนตื่นตัวในการเรียนรู้และพัฒนาชุมชนของตน มีพลังในการรวมกลุ่ม รู้สึกเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนาอยากมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน ช่วยให้นักพัฒนาทั้งภาครัฐและภาคเอกชนเข้าใจและใกล้ชิดประชาชนมากขึ้น จนสามารถจัดโครงการให้การสนับสนุนการพัฒนาตรงกับความต้องการของชุมชนและสอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงยิ่งขึ้น

กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมมีปรัชญาหรือความเชื่อที่ว่า บุคคล กลุ่มบุคคล ในชุมชน องค์กร และสังคม มีพลังงานและพลังปัญญาในการที่เอาชนะปัญหาอุปสรรคและสร้างสวรรค์ชีวิตให้ดีกว่า พลังเหล่านี้หากยังอยู่อย่างโดดเดี่ยว อาจถูกใช้ในทางลบกลายเป็นพลังที่ใช้ทำลาย เอารัดเอาเปรียบและมุ่งเอาชนะ

เพื่อเป็นพลังในเชิงบวก เป็นพลังความรัก การพัฒนาจึงจำเป็นต้องมีการจัดการและระดมพลังงานให้เป็นพลังสร้างสรรค์ ดังนั้น กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีศักยภาพในการสร้างพลังและกระตุ้นการยอมรับของชาวบ้านให้ร่วมพัฒนาชุมชน และยังมีศักยภาพที่จะขยายผลได้ อีกทั้งยังสามารถนำมาประยุกต์สำหรับการประชุมระดมความคิดในการพัฒนาหมู่บ้าน คือ เทคนิคการระดมความคิดที่ให้ความสำคัญต่อความคิดและการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนบนพื้นฐานแห่งความเสมอภาค เป็นกระบวนการที่นำเอาคนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนา นอกจากนี้กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วมยังเป็นเทคนิคที่ง่ายสามารถนำมาประยุกต์ให้เหมาะสำหรับการวางแผนพัฒนาชุมชนแล้ว ยังสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการระดมความคิดเห็นและขั้นตอนที่จะรวมความคิดและความต้องการไว้ในแผน เป็นวิธีการประชุมระดมความคิดเพื่อการวางแผนโดยผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) ได้มาร่วมคิดหารือ และรวมพลังในเชิงสร้างสรรค์เป็นการสร้างความเข้าใจระหว่างกลุ่มคนในสังคม สามารถร่วมกันคิดหากลยุทธ์ เพื่อใช้แก้ไขปัญหายากซับซ้อนโดยเฉพาะปัญหาสังคม ซึ่งเป็นการระดมพลังสร้างสรรค์ การรวมความคิด การวิเคราะห์ และการยอมรับซึ่งกันและกันอย่างเป็นประชาธิปไตยที่เน้นการไปสู่เป้าหมายที่ต้องการ จึงถือว่าการวางแผนการบรรลุวัตถุประสงค์ หรือเอาชนะปัญหาอุปสรรคในเชิงรุก อันจะช่วยให้การดำเนินงานตามแผนปฏิบัติมีความชัดเจน ผู้ปฏิบัติมีความเข้าใจตามแผนการดำเนินงานและบทบาทหน้าที่ มีความรู้สึกเป็นเจ้าของและมีความรับผิดชอบ

ขั้นตอนของเทคนิคกระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม เป็นวิธีการที่รวมพลังปัญญาและพลังสร้างสรรค์ของแต่ละคนเข้ามาเป็นพลังในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนและพัฒนา มี 3 ขั้นตอนดังนี้

1) ขั้นตอนการสร้างความรู้ (Appreciation หรือ A) เป็นขั้นตอนการเรียนรู้และแลกเปลี่ยนประสบการณ์ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมประชุมทุกคนแสดงข้อคิดเห็น รับฟัง และหาข้อสรุปร่วมกันอย่างเป็นประชาธิปไตย โดยใช้การวาดรูปเป็นสื่อในการแสดงข้อคิดเห็นแบ่งเป็น 2 ช่วง คือ การวิเคราะห์สถานการณ์ของหมู่บ้านในปัจจุบัน (A1) และการกำหนดอนาคตของหมู่บ้านว่าต้องการให้เกิดการพัฒนาในทิศทางใด (A2)

2) ขั้นตอนการสร้างแนวทางการพัฒนา (Influence หรือ I) คือ ขั้นตอนการหาวิธีการที่จะทำให้พัฒนาหมู่บ้านตามเป้าหมายที่ตั้งไว้ในช่วง (A2) และเป็นช่วงการหามาตรการหรือวิธีการในการพัฒนาและค้นหาเหตุผล เพื่อจัดลำดับความสำคัญตามความเห็นของกลุ่มผู้เข้าร่วมประชุม แบ่งออกเป็น 2 ช่วง คือ การคิดโครงการที่จะให้บรรลุวัตถุประสงค์ และการจัดลำดับความสำคัญของโครงการ โดยแยกออกเป็น 3 ประเภท คือ กิจกรรมหรือโครงการที่ชาวบ้านทำเองบางส่วน การขอความช่วยเหลือจากแหล่งทุนภายนอก และกิจกรรมหรือโครงการที่สามารถขอจากภาครัฐโดยผ่านตำบล

3) ขั้นตอนการสร้างแนวทางปฏิบัติ (Control หรือ C) คือ การนำเอาโครงการ หรือ กิจกรรมต่าง ๆ มาสู่การปฏิบัติและจัดกลุ่มผู้ดำเนินงานซึ่งจะรับผิดชอบต่อโครงการหรือกิจกรรม ขั้นตอนนี้แบ่งออกเป็น 2 ช่วง ได้แก่ การแบ่งกลุ่มรับผิดชอบ และการตกลงในรายละเอียดในการดำเนินงาน

กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม เป็นเทคนิคที่ช่วยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของประชาชนในชุมชน อีกทั้งยังเป็นการกระตุ้นและสร้างจิตสำนึกของชาวบ้านให้มีส่วนร่วมในการระดมความคิดเห็นแลกเปลี่ยนเรียนรู้สะท้อนสถานการณ์ต่าง ๆ ตลอดจนข้อมูลชุมชนในด้านต่าง ๆ ในการวางแผนเพื่อการพัฒนา

ชุมชนของตนเอง จึงเป็นเทคนิคที่มีศักยภาพในการสร้างความซาบซึ้งในคุณค่าจากการมีปฏิสัมพันธ์หรือ การกระทำร่วมกันที่จะนำไปสู่การปฏิบัติร่วมกัน และการติดตามและประเมินผล เพื่อสร้างสรรค์การพัฒนาชุมชน ในอนาคต

6. การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท

การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis – RSA) เป็นอีกเทคนิคหนึ่งที่ใช้เป็น เครื่องมือในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลบางประการ เพื่อให้เหมาะสมมากยิ่งขึ้น การศึกษาวิเคราะห์ ระบบชนบทเป็นทั้ง “การวิจัย” (หาความรู้ใหม่) และ “การศึกษา” (เรียนรู้สิ่งที่มีอยู่) ซึ่งเน้นระดับหมู่บ้านและ ครัวเรือนเท่านั้น เพื่อให้ได้ภาพของชุมชนทั้งทางด้านการเกษตร เศรษฐกิจ และสังคม ที่สมบูรณ์พอที่จะ นำไปใช้ในการสร้างกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนได้ เพราะการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบทถูกกำหนดไว้ให้เป็น ขั้นตอนแรกในการทำงานพัฒนาเกษตรกรรายย่อยในชุมชน ซึ่งจะต้องตามกิจกรรมพัฒนาอื่น เช่น การกระตุ้น ให้เกิดกลุ่ม การให้การศึกษแก่กลุ่ม การเสริมสร้างขีดความสามารถในการบริหารจัดการกลุ่ม การเชื่อมโยง กลุ่มต่าง ๆ เข้าด้วยกัน และเชื่อมโยงกับแหล่งทรัพยากร หรือสถาบันพัฒนาภายนอกชุมชน การศึกษา วิเคราะห์ระบบชนบทถือได้ว่าเป็นการวิเคราะห์ระบบชนบทที่พยายามจะได้อะไรที่สมบูรณ์กว่าเกี่ยวกับ ระบบชนบท โดยการสำรวจชุมชนหมู่บ้านและเกษตรกรเป้าหมาย ผลการวิเคราะห์ระบบชนบท ได้แก่ ภาพที่ สมบูรณ์กว่าเกี่ยวกับชุมชนหมู่บ้านและตัวเกษตรกรเป้าหมาย ส่วนการวิเคราะห์ข้อมูลอยู่ที่ชุมชนหมู่บ้านและ ตัวเกษตรกรเป้าหมาย โดยเริ่มจากระดับชุมชนจากนั้นจึงไปสู่ระดับครอบครัว สำหรับเครื่องมือของเทคนิค การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท มี 3 ประการ ได้แก่ ผังกิจกรรม โครงสร้างครอบครัว และปฏิทินแรงงาน ในขณะที่วัตถุประสงค์ของการทำเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท คือ เพื่อให้ นักพัฒนาในสนาม ที่ทำการศึกษชุมชนได้เข้าใจสภาพของชุมชนโดยทั่วไป และรู้จักกับเกษตรกรรายย่อย (Small farmers - SF) ว่าเป็นใครมีวิถีชีวิตเป็นอย่างไร ประสบปัญหาใดบ้าง มีผู้ใดสนใจที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนเองหรือไม่ และมีช่องทางในการพัฒนาเกษตรกรรายย่อยเหล่านั้นอย่างไรได้บ้าง กรอบสำหรับการวิเคราะห์ (analytical หรือ conceptual framework) จึงถูกพัฒนาขึ้นมาใหม่ เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์เป็นกรอบในการ วิเคราะห์ข้อมูลระดับชุมชน จะเน้นถึงความสัมพันธ์ของคนแต่ละกลุ่มฐานะกับทรัพยากร ทั้งเป็นธรรมชาติและ มนุษย์สร้างขึ้น อาทิ ระบบชลประทาน บ่อน้ำ โรงเรียน วัด เป็นต้น นอกจากนี้ คำว่า “ทรัพยากร” ยังหมายรวมถึงกลุ่ม ผู้นำ ภูมิปัญญาชาวบ้านในสาขาต่าง ๆ ด้วย เพราะสามารถนำไปใช้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ และการได้มา การ เข้าถึง การมีโอกาสควบคุมทรัพยากรต่าง ๆ นั้น เกิดจากพื้นฐานปัจจัยทางด้านสังคมประเภทใด เกิดโดยความ ร่วมมือ (competition) การแข่งขัน (competition) หรือ ความขัดแย้ง (conflict)

วิธีการและขั้นตอนของเทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบทมีดังนี้

- 1) การสร้างทีมงาน โดยการรวมตัวของบุคลากรที่มีในระดับอำเภอมาเป็นทีมงาน
- 2) ทบทวนทำความเข้าใจกรอบแนวคิด วัตถุประสงค์ ตลอดจนประเด็นที่จะศึกษา

3) นำเอาข้อมูลมือสองมาศึกษาให้เข้าใจในบริบทชุมชนในระดับชุมชนและครัวเรือน ได้แก่ ประวัติหมู่บ้าน ทรัพยากรธรรมชาติ กลุ่มองค์กร ผู้นำหรือผู้รู้ สาธารณูปโภค กลุ่มเป้าหมาย เศรษฐกิจครัวเรือน เป็นต้น โดยการใช้ประโยชน์จากข้อมูลทุติยภูมิ เช่น จปฐ. มาเป็นข้อมูล

4) สอบถามเพิ่มเติมจากการศึกษาข้อมูลปฐมภูมิในระดับต่าง ๆ โดยเริ่มจากครัวเรือนเพื่อการวางแผนและพบปะผู้นำ ผู้อาวุโส และการสัมภาษณ์พูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ

5) จัดประชุมแบบเป็นทางการกับชาวบ้าน เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษา

6) จัดทำแผนที่และการกำหนดระยะเวลาในการศึกษาข้อมูลเป็นระยะเวลาสั้น ๆ และเพียงครั้งเดียว

7) เก็บข้อมูลรายครัวเรือน ข้อมูลระดับชุมชน มารวบรวมวิเคราะห์ถึงศักยภาพและข้อจำกัด กำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาโดยการใช้ประโยชน์จากแผนที่และตารางวิเคราะห์

8) การคืนข้อมูลให้ชุมชน เพื่อการวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัด ประเด็นปัญหาแนวทางการทำงานกับกลุ่มเป้าหมายที่จะนำไปสู่การดำเนินกิจกรรมตามแนวทาง ตลอดจนการติดตามผลและสรุปบทเรียนเพื่อทำความเข้าใจบริบทชุมชนต่อไป

เทคนิคการศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท เป็นเทคนิคที่เน้นการศึกษาในระบบย่อยของชุมชน เพื่อให้เข้าใจองค์ประกอบย่อยต่าง ๆ ของชุมชน และเพื่อให้หนักพัฒนาได้รู้ถึงสภาพปัญหาการพัฒนาของชุมชน โดยการวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของคน ทรัพยากรต่าง ๆ กลุ่ม ผู้นำ และภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีอยู่ในชุมชน เข้าด้วยกัน เพื่อสามารถนำไปใช้แก้ไข้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน โดยมีข้อดี คือ ทำให้ชุมชนเข้าใจสถานการณ์ต่าง ๆ ในชุมชนได้ดี ชาวบ้านเกิดความตระหนักในปัญหาและมีความคิดริเริ่มในการแก้ไขปัญหาชุมชน สามารถวิเคราะห์วางแผนการทำงานอย่างเป็นระบบ และเกิดกระบวนการเรียนรู้ ทั้งของชุมชนและเจ้าหน้าที่ เป็นเทคนิคที่สามารถเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายได้อย่างแท้จริง

7. การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค

การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค (SWOT Analysis) เป็นคำย่อมาจากคำว่า Strengths คือ จุดแข็ง หมายถึง ความสามารถและสถานการณ์ภายในองค์กรที่ดีที่นำมาใช้ประโยชน์ ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ Weaknesses คือ จุดอ่อน หมายถึง สถานการณ์ภายในที่ไม่ดี ซึ่งไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการทำงานเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ Opportunities คือ โอกาส หมายถึง ปัจจัยและสถานการณ์ภายนอกที่เอื้ออำนวย หรือเป็นประโยชน์ให้การดำเนินงานในองค์กรบรรลุวัตถุประสงค์ และ Threats คือ อุปสรรค หมายถึง ปัจจัยและสถานการณ์ภายนอกที่ขัดขวาง หรือเป็นปัญหาการทำงานในองค์กรไม่ให้อบรรลุวัตถุประสงค์ SWOT แม้ว่าเป็นเทคนิคเพื่อใช้ในการวิเคราะห์องค์กรซึ่งเป็นรูปแบบของการบริหารจัดการเชิงกลยุทธ์ทางธุรกิจ แต่เทคนิคนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการศึกษาชุมชน การวางแผนพัฒนาในชุมชนได้ เนื่องจากการวิเคราะห์ SWOT

คุณลักษณะของการวิเคราะห์การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค มีดังนี้

1) การมีส่วนร่วมทุกระดับ กระบวนการวิเคราะห์ SWOT เอื้ออำนวยให้เกิดการมีส่วนร่วมของผู้นำ และสมาชิกในการวางแผนกลยุทธ์

2) กระบวนการเรียนรู้ เป็นเวทีการเรียนรู้ของผู้นำและผู้เข้าร่วมที่มีการถ่ายทอดข้อมูลประสบการณ์ โดยการใช้ความคิดและเสนอความคิดเห็น อภิปรายโต้แย้งแลกเปลี่ยนความคิดเห็น และการตัดสินใจเลือกทิศทางและกลยุทธ์ของกลุ่ม

3) การใช้เหตุผล จากที่ผู้เข้าร่วมที่ใช้ความคิดอภิปรายถึงเหตุผลต่าง ๆ ในการตัดสินใจจึงเป็นกระบวนการที่เป็นระบบ ซึ่งเอื้อให้เกิดการใช้เหตุผลในการคิดและตัดสินใจกำหนดกลยุทธ์

4) การใช้ข้อมูล ผู้เข้าร่วมได้ใช้ข้อมูลในการวางแผนกลยุทธ์ซึ่งมีความจำเป็นอย่างยิ่ง โดยเป็นข้อมูลจากประสบการณ์การทำงานของผู้เข้าร่วม จากการศึกษาวิเคราะห์ห้องค์กร และจากแหล่งข้อมูลภายนอก เช่น จากวิทยากรที่เชิญมาให้ความรู้และเพิ่มเติมข้อมูล เป็นต้น

5) การกระตุ้นให้คิดให้เปิดเผยประเด็นที่ซ่อนเร้น ด้วยเหตุแห่งการใช้ความคิดและการโต้แย้ง จึงทำให้สร้างสรรค์ให้เกิดความคิด การมองและความเข้าใจแง่มุมใหม่ โดยผู้เข้าร่วมอาจจะยังไม่เคยคิดหรือเป็นแง่มุมใหม่นี้มาก่อน ซึ่งก่อให้เกิดการเปิดประเด็นที่ซ่อนเร้นของกลุ่ม หรือคลี่คลายสถานการณ์

6) การเป็นเจ้าของและพันธะสัญญา ทำให้ผู้เข้าร่วมเกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของแผนงานและเกิดความผูกพันต่อการนำแผนกลยุทธ์สู่การปฏิบัติ

7) การปฏิบัติทันทีเมื่อเสร็จสิ้นการวางแผน ผู้เข้าร่วมจะลงมือปฏิบัติแก้ไขปัญหานั้น ๆ ทันที หรือบางครั้งอาจจะไม่รอจนสิ้นสุดกระบวนการ เขาตัดสินใจแก้ไขปัญหานั้น ๆ เลย

ขั้นตอนการวิเคราะห์การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค นิยมใช้เวลาประมาณ 2 วัน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก ดังนี้

1) การเตรียมตัวผู้เข้าร่วม ขั้นตอนนี้จะช่วยให้ผู้เข้าร่วมตระหนักถึงสถานการณ์ในปัจจุบันขององค์กรของตน ความจำเป็นที่ต้องวางแผนและกระตุ้นให้เกิดความพร้อมที่จะเข้าสู่กระบวนการวางแผน โดยมีวิธีการดังนี้

1.1) นำเสนอผลการศึกษาวิเคราะห์ห้องค์กรในส่วนภารกิจ วัตถุประสงค์ ผลที่เกิดขึ้น และกลยุทธ์ที่ผ่านมาของกลุ่ม

1.2) ให้ผู้ที่เข้าร่วมคิดค้นหาปัจจัยที่ทำให้เกิดผล โดยอธิบายความคิดต่อกลุ่ม จากนั้นจึงสรุปเป็นข้อสรุปร่วม ซึ่งอาจให้ผู้เข้าร่วมหรือผู้ดำเนินการเป็นผู้สรุปก็ได้

1.3) เมื่อผู้เข้าร่วมเข้าใจสถานการณ์ของกลุ่มว่า กลุ่มอะไรบ้าง ทำไมจึงทำอย่างนั้น และกลุ่มบรรลุวัตถุประสงค์มากน้อยเพียงใด อย่างไร จากความเข้าใจสถานการณ์ของกลุ่มดังกล่าว จะทำให้ผู้เข้าร่วมมีความพร้อมเข้าสู่การวางแผนต่อไป

2) การวิเคราะห์ปัจจัยภายใน - จุดอ่อน จุดแข็ง เป็นขั้นตอนของการวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ดังนี้

2.1) กระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมคิดถึงการทำงานที่กลุ่มทำได้ดี อะไรบ้างที่กลุ่มยังทำไม่ได้ดี

2.2) เมื่อแต่ละคนเสนอความคิดเห็นของตนแล้ว จึงกระตุ้นผู้เข้าร่วมอภิปรายข้อเสนออื่น ๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและตัดสินใจว่าข้อที่นำเสนอเป็นจุดแข็งจริงหรือไม่

2.3) ผู้ดำเนินการนำเสนอจุดแข็งซึ่งได้จากการศึกษาของค้กร พร้อมทั้งให้กลุ่มตรวจสอบความถูกต้องและพิจารณาว่าเป็นจุดแข็งจริงหรือไม่

2.4) นำเอาจุดแข็งทั้งหมดมาสรุปรวม แล้วจัดทำเป็นรายการจุดจุดแข็ง

2.5) ผู้เข้าร่วมให้นำหน้าหนักจุดแข็งแต่ละข้อ โดยพิจารณาจาก “เป็นจุดแข็งที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อกลุ่ม (potential impact)” และ “เป็นจุดแข็งที่มีความสำคัญในเชิงเปรียบเทียบ (relative important)”

2.6) ดำเนินการวิเคราะห์ จุดอ่อน โดยพิจารณาจากการทำงานที่กลุ่มยังทำได้ไม่ดี ให้ดำเนินการตามขั้นตอนในการวิเคราะห์จุดแข็ง

3) การวิเคราะห์ปัจจัยภายนอก - โอกาส อุปสรรค เป็นการเชื่อมโยงผลการศึกษาด้านกลยุทธ์กับการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ สังคม เศรษฐกิจ โดยชี้ให้ผู้เข้าร่วมเห็นว่าเมื่อสถานการณ์เปลี่ยนแปลง การปรับเปลี่ยนกลยุทธ์เป็นสิ่งจำเป็น จากนั้นกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น และการเปลี่ยนแปลงนั้นจะกระทบต่อกลุ่มของเขาในเชิงโอกาสหรืออุปสรรค โดยปฏิบัติตามขั้นตอน ดังนี้

3.1) ผู้ดำเนินการเสนอคาดการณ์การเปลี่ยนแปลง ซึ่งได้จากการศึกษาวิเคราะห์ของค้กร และผู้เข้าร่วมพิจารณาและอภิปรายการคาดการณ์การเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น ทั้งในระดับหมู่บ้านจนถึงระดับโลก

3.2) กระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมแต่ละคนพิจารณาการเปลี่ยนแปลงนั้น จะกระทบต่อกลุ่มของเขาในเชิงโอกาสและอุปสรรค แล้วให้แต่ละคนนำเสนอข้อพิจารณาของตนและร่วมอภิปราย

3.3) ประมวลส่วนที่เป็นเชิงบวกหรือดีเป็นข้อสรุปรวม บางข้ออาจไม่ต้องพิจารณา เมื่อผู้เข้าร่วมเห็นว่าไม่กระทบต่อกลุ่มแต่อย่างใด จากนั้นจัดทำเป็นรายการจุดโอกาส

3.4) ผู้เข้าร่วมให้นำหน้าหนักโอกาสแต่ละข้อ โดยพิจารณาจาก “เป็นโอกาสที่มีศักยภาพส่งผลกระทบต่อกลุ่ม (potential attractiveness)” และ “เป็นโอกาสที่มีความเป็นไปได้ของความสำเร็จ (probability success)”

3.5) ประมวลส่วนที่เป็นเชิงลบเป็นข้อสรุปรวม พร้อมทั้งจัดทำเป็นรายการอุปสรรค ผู้เข้าร่วมอาจไม่พิจารณาบางข้อซึ่งเห็นว่าไม่มีผลกระทบต่อกลุ่มแต่อย่างใด

3.6) ผู้เข้าร่วมให้นำหน้าหนักอุปสรรคแต่ละข้อ โดยพิจารณาจาก “เป็นอุปสรรคที่มีศักยภาพรุนแรงต่อกลุ่ม (potential severity)” และ “เป็นอุปสรรคที่มีความเป็นไปได้ของการเกิดขึ้น (probability occurrence)”

จะเห็นได้ว่าแม้กระบวนการวิเคราะห์ SWOT เป็นเทคนิคที่มีประโยชน์อย่างมากในการศึกษาวิเคราะห์ กลุ่ม องค์กรหรือชุมชนที่จะนำไปสู่การวางแผนกลยุทธ์ในการพัฒนา แต่กระบวนการก็มีความซับซ้อนและยังเป็นเรื่องชาวบ้านอยู่บ้าง จึงทำให้เกิดเงื่อนไขและข้อจำกัดของการใช้เทคนิคนี้ได้ เช่น การตระหนักถึงความต้องการเปลี่ยนแปลง หรือพัฒนากลุ่มของผู้เข้าร่วมความสามารถการมองการไกลของผู้นำ และการเสริมข้อมูลจากวิทยากรภายนอก ความสอดคล้องกับบริบทสังคมวัฒนธรรมชุมชนในด้านภาษา ช่วงเวลา สถานที่ สถานภาพบทบาทชายหญิง เป็นต้น ดังนั้น หากทำความเข้าใจกระบวนการวิเคราะห์ SWOT อย่างถ่องแท้และดัดแปลงหรือประยุกต์เทคนิคบางประการที่เอื้อให้เกิดความเข้าใจและดำเนินการได้เป็นสิ่งจำเป็นที่ผู้ศึกษาวิเคราะห์ชุมชนหรือนักพัฒนาต้องให้ความสำคัญเพื่อให้การใช้เทคนิคนี้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด

เทคนิค และวิธีการศึกษาวิเคราะห์ชุมชนมีความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเครื่องมือเหล่านั้นจะช่วยในการเก็บรวบรวมข้อมูล และเป็นเครื่องช่วยจำในการวิเคราะห์ชุมชน พร้อมทั้งทำให้ผู้ศึกษาเห็นภาพและ

เข้าใจชุมชนในสถานการณ์ต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อการนำไปวิเคราะห์ชุมชน และวางแผนการ พัฒนาต่อไป แต่อย่างไรก็ตามการใช้เทคนิคต่าง ๆ ควรเลือกใช้ให้เหมาะสมกับผู้ศึกษาชุมชน สถานการณ์และ เวลา จุดประสงค์หรือขอบเขตในการศึกษาชุมชน ถึงจะทำให้เทคนิคและวิธีการศึกษาวิเคราะห์ได้ทำหน้าที่ ของตนเองได้เต็มที่มากขึ้นแล้วนำมาซึ่งข้อมูลของชุมชนที่ถูกต้องและสมบูรณ์แบบ

หัวข้อที่ 2.3

ชื่อหัวข้อ การวิเคราะห์ชุมชน

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 2.3.1 กระบวนการวิเคราะห์ชุมชน

เรื่องที่ 2.3.2 การวินิจฉัยชุมชน

แนวคิด

1. การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อต้องการทราบว่าปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนคืออะไร สาเหตุของปัญหาและความต้องการเป็นอย่างไร จึงนำไปสู่การวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาต่อไป สิ่งที่สำคัญที่สุดคือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการร่วมวิเคราะห์ ยิ่งประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาก็ย่อมจะมีมากขึ้นเท่านั้น
2. การวินิจฉัยชุมชนเป็นการเน้นที่การค้นหาปัญหาและสาเหตุที่สำคัญของปัญหา รวมถึงการระบุถึงความต้องการของชุมชน เพื่อนำไปกำหนดทางเลือกที่เหมาะสม การตัดสินใจและวางแผนการพัฒนาชุมชน สำหรับการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาหรือการวินิจฉัยชุมชนนั้นมีวิธีการที่นักพัฒนาสามารถพิจารณาเลือกใช้ได้หลายวิธีให้เหมาะสมกับสถานการณ์และวัตถุประสงค์ ซึ่งเทคนิควิธีการแต่ละวิธีก็มีจุดดีและจุดด้อยต่างกันไป นักพัฒนาจึงควรทำการศึกษาและเลือกใช้ให้เหมาะสมต่อไป

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 1.3 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนได้
2. อธิบายการวินิจฉัยชุมชนได้

เรื่องที่ 2.3.1 กระบวนการวิเคราะห์ชุมชน

1. หลักการวิเคราะห์ชุมชน

ภายหลังการเก็บข้อมูลสิ่งที่ขาดไม่ได้ คือ การวิเคราะห์ชุมชน ซึ่งการวิเคราะห์ชุมชนจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องลงไปวิเคราะห์ข้อมูลชุมชนจากสนาม โดยเริ่มตั้งแต่การศึกษาชุมชนจนถึงเทคนิควิธีการวิเคราะห์ชุมชนอย่างน้อยที่สุดควรที่จะต้องมีการวางแผน โดยติดต่อหาชุมชนเพื่อที่จะได้ลงไปปฏิบัติงานสนามและสรุปผลของการวิเคราะห์ชุมชนตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

สาเหตุที่นักพัฒนาต้องวิเคราะห์ชุมชน เพราะนักพัฒนาต้องเข้าไปใช้ชีวิตอยู่ในชุมชนและทำงานรับใช้ชุมชนนั้น ๆ ดังนั้นการวิเคราะห์จึงมีความจำเป็นต่อการสร้างขบวนการเข้าใจและเรียนรู้ชุมชนทั้งในเรื่องของคน หมู่บ้าน และสังคม สิ่งที่นักพัฒนาจะต้องวิเคราะห์ก็คือ สภาพความเป็นมาของหมู่บ้านตั้งแต่อดีตสภาพการดำรงอยู่ของชุมชนในปัจจุบัน และการคาดการณ์แนวโน้มในอนาคตของชุมชน ซึ่งเป็นผลดีต่อการก้าวไปสู่อนาคตของการปฏิบัติงานในชุมชน เพื่อร่วมแก้ไขปัญหาที่ดำรงอยู่ และปัญหาที่จะเกิดขึ้นอย่างมีเป้าหมาย สามารถสนองตอบความสมบูรณ์ของการปฏิบัติการณ์นั้น ๆ มากที่สุด

หลักการวิเคราะห์ชุมชน

การวิเคราะห์ชุมชน เพื่อต้องการทราบว่าปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนคืออะไร สาเหตุของปัญหา และความต้องการเป็นอย่างไร จึงวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาต่อไป

สิ่งที่สำคัญที่สุดในการวิเคราะห์ชุมชนก็คือประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ ยิ่งประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาก็ย่อมจะมีมากขึ้นเท่านั้น

ขั้นตอนของการวิเคราะห์ชุมชนมี 4 ประการดังนี้ (การวิเคราะห์ชุมชน: ออนไลน์)

1) ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ถ้าหากปัญหาและความต้องการมีหลายอย่างในขณะนั้น จะต้องมีการสำรวจและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการต่าง ๆ ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน

การจัดลำดับความสำคัญของปัญหา (วิทญา ตันอารีย์. 2563: ออนไลน์) พิจารณาจาก (1) การตัดสินใจโดยกลุ่ม (2) การพิจารณาจากองค์ประกอบ อาทิ ขนาดของปัญหา ความรุนแรงของปัญหา ความยากง่ายในการแก้ไขปัญหา และปฏิกิริยาของชุมชนต่อปัญหา

2) ศึกษาสาเหตุของปัญหา เป็นการค้นหาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหา จำเป็นต้องอาศัยข้อมูลต่าง ๆ ประกอบการวิเคราะห์ ซึ่งวิธีการหาสาเหตุของปัญหาและความต้องการในชุมชนนั้นมีหลายวิธี ได้แก่ การสังเกตการศึกษาประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน การสอบถาม การสัมภาษณ์ การสำรวจ เป็นต้น

3) ศึกษาความสามารถในการแก้ไขปัญหา หรือระดับภูมิปัญญาความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ มีความจำเป็นอย่างมาก ซึ่งเป็นเรื่องของทรัพยากรในชุมชนและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการร่วมกันแก้ไขปัญหาอย่างน้อยอย่างไร แม้จะมีทรัพยากรเพียงพอแต่ประชาชนไม่มีความพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาที่ย่อมที่จะไม่สามารถดำเนินการได้

4) ศึกษาสู่ทางในการแก้ไขปัญหา มีการวางแผนการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อหาสู่ทางในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งมีหลายวิธีดังนี้

4.1) การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจเก็บข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานในชุมชน และผู้เชี่ยวชาญ เพื่อที่จะดำเนินการวางแผนในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยวิธีการนี้ประชาชนไม่ได้มาเกี่ยวข้องด้วย

4.2) การประชุมวิเคราะห์และสรุประหว่างผู้สำรวจเก็บข้อมูล ผู้ปฏิบัติงานในชุมชน และผู้นำชุมชน ตลอดจนองค์กรชุมชน ผู้นำกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ทำให้ทราบความคิดเห็นทั้งสองฝ่าย แต่อาจจะมีข้อเสียเปรียบในแง่ที่ฝ่ายผู้นำชุมชนอาจจะไม่กล้าพูด ไม่กล้าที่จะแสดงออก เป็นผู้รับฟังความคิดเห็นเสียมากกว่า

4.3) การแยกประชุมและสรุปการวิเคราะห์ชุมชนระหว่างฝ่ายประชาชนกับฝ่ายเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับงานพัฒนาไม่ว่าจะเป็นของรัฐและองค์กรเอกชน จะเป็นประโยชน์อย่างมากเพราะทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็นและสรุปแนวทางแก้ไขปัญหาได้อย่างเต็มที่ เมื่อต่างฝ่ายได้ข้อสรุปแล้วนำมาประชุมพิจารณาวิเคราะห์สรุปร่วมกันอีกครั้งหนึ่งก็จะได้ข้อสรุปสู่ทางการวางแผนแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน

4.4) ผู้นำชุมชน องค์กรชุมชน อาสาสมัคร และกลุ่มต่าง ๆ ภายในชุมชนร่วมกันประชุมพิจารณาวิเคราะห์ชุมชน เพื่อวางแผนหาสู่ทางแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือเอกชนที่ทำงานด้านพัฒนาจะทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ดีที่ประชาชนภายในชุมชนได้ตระหนักถึงความสามารถของตนเองได้รู้จักการวิเคราะห์ชุมชนของตน โดยมีเจ้าหน้าที่เป็นที่ปรึกษาเท่านั้น

4.5) การประชุมและสรุปการวิเคราะห์ชุมชนโดยชุมชนเอง ปราศจากการช่วยเหลือหรือมีที่ปรึกษาจากภายนอก วิธีการนี้เป็นวิธีการที่ดีและสมบูรณ์ที่ประชาชนช่วยเหลือและพึ่งพาตนเองได้

2. บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ชุมชน

หลักการเกี่ยวกับการวิเคราะห์ชุมชนที่สำคัญอีกประการก็คือ ผู้ศึกษาจะต้องพิจารณาบุคคลที่เกี่ยวข้องทั้งผู้มีบทบาทในการวิเคราะห์และผู้ที่จะให้ข้อมูลเพื่อการวิเคราะห์ที่ถูกต้อง แบ่งออกเป็น 2 ประเภท ดังนี้ (วรรณลดา กันต์โฉม. 2558: ออนไลน์)

1) บุคคลที่มีบทบาทในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม ได้แก่

1.1) การวิเคราะห์ชุมชนโดยฝ่ายชาวบ้านซึ่งถือว่าเป็นวิธีการที่ถูกต้องที่สุด เพราะชาวบ้านย่อมรู้จักและมีความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนในแง่มุมต่าง ๆ ได้ดีกว่าบุคคลภายนอก

1.2) การวิเคราะห์ชุมชนโดยฝ่ายชาวบ้านร่วมกับนักพัฒนา เป็นการประนีประนอมหรือเป็นการพบกันครึ่งทาง เพราะเหตุที่ความสามารถในการวิเคราะห์ของชาวบ้านเกิดจากการเรียนรู้ แสดงความคิดเห็นเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจและลงมือปฏิบัติร่วมกัน

1.3) การวิเคราะห์ชุมชนโดยนักพัฒนา เป็นการที่นักพัฒนาจะสามารถดำเนินบทบาทในการกระตุ้นให้ชาวบ้านแสดงความคิดเห็นและมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างมีเป้าหมาย

2) บุคคลผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ในชุมชนนั้นมีทรัพยากรบุคคลมากมายที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ ซึ่งจะทำให้นักพัฒนาได้เข้าใจชุมชนเป็นอย่างดี และนำไปสู่การอยู่ร่วมกันกับชาวบ้านในอันที่จะร่วมกันดำเนินการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และนำไปสู่เป้าหมายของงานพัฒนาได้อย่างราบรื่น จะต้องพิจารณาว่าบุคคลกลุ่มใดบ้างที่จะเอื้ออำนวยต่อเนื้อหาของการวิเคราะห์ มีดังนี้

2.1) คนสูงอายุ คนเฒ่าคนแก่ในหมู่บ้าน จากการที่ผู้ศึกษารู้จักเข้าไปพูดคุยกับคนกลุ่มนี้ จะทำให้ได้เห็นและรับรู้สภาพของหมู่บ้านในอดีต หรือประวัติศาสตร์ของหมู่บ้านเป็นอย่างดี ตลอดจนประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ไม่เคยได้พบเห็นในปัจจุบัน คนเฒ่าคนแก่ในชุมชนจึงเป็นแหล่งข้อมูลอย่างดี ในการที่จะค้นคว้าถึงสภาพชุมชนในอดีต และคุณค่าดั้งเดิมของชุมชนในแง่มุมมองของวิถีชีวิต ประเพณี วัฒนธรรม ที่ได้ปรากฏและปฏิบัติอยู่ในชุมชน (การวิเคราะห์ชุมชน: ออนไลน์)

2.2) คนหนุ่มคนสาว จะทำให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้สภาพปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบันได้จากการพูดคุยกับบุคคลกลุ่มนี้ และจะได้รับรู้สภาพความรู้สึกนึกคิดในปัจจุบัน การดิ้นรนต่อสู้กับชีวิต วิธีการดำรงชีวิต ความทุกข์ยากหรือความสมหวังของชีวิต โลกทัศน์ของคนที่ยังดำรงอยู่และเป็นวัยหลักของการทำมาหาเลี้ยงครอบครัว

หลังจากพูดคุยกับคนสูงอายุและคนหนุ่มสาว การวิเคราะห์รายละเอียดของเนื้อหาสาระจากสิ่งที่ได้รับรู้ ทำให้นักพัฒนาสามารถจะเห็นภาพการเคลื่อนไหวของสังคม และสิ่งที่สูญหายไปกับสิ่งที่เป็นคุณค่าใหม่อันเข้ามาแทนคุณค่าดั้งเดิม ซึ่งจะนำสู่ความเข้าใจสภาพสังคมและวิถีชีวิตโดยรวมของสังคมที่ยังดำรงอยู่ปัจจุบัน (การวิเคราะห์ชุมชน: ออนไลน์)

2.3) กลุ่มเด็ก เยาวชน วัยเรียน เป็นกลุ่มบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่จะชี้ให้เห็นภาพของแนวโน้มในอนาคตได้ อันจะเป็นข้อมูลที่จะเป็นตัวกำหนดในการปฏิบัติงานร่วมกับบุคคลต่าง ๆ ในชุมชนได้เป็นอย่างดี (การวิเคราะห์ชุมชน: ออนไลน์)

2.4) กลุ่มผู้หญิง แนวคิดการให้ความสำคัญกับบทบาทผู้หญิงในการพัฒนาในปัจจุบันได้รับความนิยมเป็นกรอบแนวคิดการพัฒนาแบบทางเลือกที่ไม่ควรอยู่ในบนพื้นฐานอคติที่ละเลยผู้หญิง อันจะทำให้ได้ข้อมูลชุมชนด้านการทำงาน เพศ วัฒนธรรม ความรุนแรง และด้านนโยบายของรัฐ การพิจารณาสภาพชุมชนในด้านบทบาทหญิง-ชาย เป็นการวิเคราะห์ถึงสาเหตุและโครงสร้างที่ทำให้สตรีมีสภาพด้อยกว่า และการเลือกปฏิบัติเพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจสภาพชุมชน และการเปลี่ยนแปลงสภาพดังกล่าวให้เป็นธรรมและเท่าเทียมกันมากขึ้น

2.5) ชนกลุ่มน้อย ในชุมชนถ้ามีชนกลุ่มน้อยอยู่ด้วยกันหลายกลุ่ม จะเป็นกลุ่มพิเศษที่น่าสนใจ เป็นกลุ่มที่ทำให้ผู้ศึกษามีมุมมองปัญหาชนกลุ่มน้อย สถานภาพทางกฎหมาย สิทธิของชนกลุ่มน้อย ฯลฯ จากการศึกษาในชนกลุ่มน้อยสามารถนำไปสู่ข้อคิดและทางเลือกนโยบายของรัฐได้ เช่น ชนกลุ่มน้อยในจังหวัดเพชรบุรีมีอยู่หลายกลุ่มทำให้ผู้ศึกษาได้ศึกษาวิเคราะห์ชุมชนในด้านต่าง ๆ เช่น วัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิต ตลอดจนการเคารพสิทธิมนุษยชนซึ่งกันและกัน เป็นต้น

บุคคลที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์ชุมชนนั้นมีหลายกลุ่มและแต่ละกลุ่มมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการวิเคราะห์ชุมชน เพราะการวิเคราะห์ชุมชนเพื่อให้ทราบถึงข้อเท็จจริงตามความต้องการของชุมชนได้นั้น

ต้องเกิดจากการมีส่วนร่วมในทุกฝ่ายไม่ว่าจะเป็นผู้ที่มีบทบาทในการศึกษา และบุคคลที่ให้ข้อมูล ยิ่งมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบถึงปัญหาย่อมมีมากขึ้นเท่านั้น นอกจากนี้ทรัพยากรบุคคลกลุ่มดังกล่าวแล้ว สถานที่บางแห่งอาจจะให้ภาพของความเป็นมาและสร้างความเข้าใจในการวิเคราะห์ชุมชนได้เป็นอย่างดี อาทิ วัด สถานที่ทำพิธีกรรมต่าง ๆ เครื่องมือเครื่องใช้ชนิดของหมู่บ้าน (การวิเคราะห์ชุมชน: ออนไลน์)

เรื่องที่ 2.3.2 การวินิจฉัยชุมชน

1. ความหมายของการวินิจฉัยชุมชน

การวินิจฉัยชุมชน เป็นการเน้นที่การค้นหาปัญหาที่สำคัญและสาเหตุของปัญหานั้น ๆ รวมถึงระบุถึงความต้องการของชุมชนเพื่อนำไปกำหนดทางเลือกที่เหมาะสมเพื่อการตัดสินใจและวางแผนในการพัฒนาชุมชนต่อไป (บำเพ็ญ เขียวหวาน. 2563: ออนไลน์)

2. ลักษณะของการวินิจฉัยชุมชน

การวินิจฉัยชุมชนมี 2 ลักษณะดังนี้

1) การวินิจฉัยชุมชนโดยคนในชุมชนเอง โดยมีแนวความคิดพื้นฐานว่าคนในชุมชนจะเข้าใจปัญหาความต้องการของคนในชุมชนได้ดี และยังเป็นการพัฒนาให้คนในชุมชนทำงานร่วมกันในการพัฒนาหมู่บ้านของตน เป็นการใช้กลยุทธ์ความร่วมมือเพื่อดึงคนมาร่วมงานเป็นกลุ่มเดียวกันและเป็นการทำงานเป็นกลุ่มเพื่อพัฒนาการพึ่งพาตนเอง

2) การวินิจฉัยชุมชนโดยบุคคลภายนอกที่เป็นแรงเสริมและสนับสนุน เป็นการดำเนินการโดยบุคคลภายนอก โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ หน่วยงานต่าง ๆ ที่ดำเนินงานพัฒนา โดยจะมีหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการสำรวจประเมินปัญหาและความต้องการของชุมชน ซึ่งจะได้ดำเนินการพัฒนาเน้นหนักในส่วนนั้น ๆ

3. กระบวนการวินิจฉัยชุมชน

กระบวนการวินิจฉัยชุมชน เป็นการค้นหาปัญหาสาเหตุของปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อที่จะได้ทราบปัญหาและความต้องการที่แท้จริงนั้นเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับขั้นตอนของการวินิจฉัยชุมชน ซึ่งมีขั้นตอนหลักที่ต่อเนื่องกัน 4 ขั้นตอน ดังนี้

1) ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน ถ้าหากปัญหาและความต้องการมีหลายอย่างในขณะเดียวกันจะต้องเรียงลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการ ซึ่งจะต้องสำรวจและจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการต่าง ๆ ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน

2) วินิจฉัยสาเหตุของปัญหาและความต้องการของชุมชน การค้นหาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาจำเป็นต้องอาศัยข้อมูลต่าง ๆ เป็นพื้นฐานประกอบการวิเคราะห์

3) วินิจฉัยแนวทางในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน เพื่อหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนว่าจะมีแนวทางอย่างไร

4) วินิจฉัยความสามารถในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน การศึกษาความสามารถหรือระดับภูมิปัญญาของชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ มีความจำเป็นอย่างมาก เป็นเรื่องของทรัพยากร

ในชุมชนและการมีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหา เพราะแม้จะมีทรัพยากรเพียงพอ แต่หากประชาชนไม่มีความพร้อมที่จะแก้ปัญหาก็ย่อที่จะไม่สามารถดำเนินการได้

การวางแผนในงานพัฒนาที่ผ่านมามักจะเป็นการวินิจฉัยจากบุคคลภายนอกชุมชนเป็นส่วนมาก ทำให้การพัฒนาที่ล้มเหลวนั้นเกิดจากการตัดสินใจของบุคคลภายนอกชุมชนเป็นผู้กำหนดปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยพยายามใส่ทฤษฎีและความต้องการของตน โดยไม่คำนึงถึงสภาพโครงสร้างทางเศรษฐกิจ การเมือง สังคม และวัฒนธรรมของชุมชนที่แท้จริงเป็นอย่างไร ทำให้ไม่สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ไม่ได้คำนึงถึงการรับรู้และการมีส่วนร่วมของชุมชน เมื่อวางแผนพัฒนาโดยปราศจากการวินิจฉัยจากชุมชนเช่นนี้ก็ย่อมจะไม่สามารถเข้าถึงปัญหาและความต้องการของชุมชน ตลอดจนแนวทางในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชนได้

4. วิธีการวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุ

การวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุมีวิธีการหลายวิธีที่จะช่วยในการวิเคราะห์ปัญหาและสาเหตุของปัญหาให้มีความชัดเจนยิ่งขึ้น ดังนี้ (บำเพ็ญ เขียวหวาน. 2563: ออนไลน์)

1) การเลือกหัวข้อปัญหาโดยพิจารณาตามตัวชี้วัดการประเมิน

1.1) การประเมินโดยใช้สัญลักษณ์หรือสีตามเกณฑ์ที่ได้กำหนดไว้ การประเมินลักษณะนี้จะทำให้ผู้ประเมินสามารถเห็นความแตกต่างของน้ำหนักปัญหาแต่ละปัญหา ซึ่งเหมาะกับการพิจารณาที่จะให้ความสำคัญกับตัวชี้วัดเป็นบางตัวในการพิจารณาแต่ละขณะมากกว่าการพิจารณาภาพรวมทั้งหมด ดังตัวอย่างตารางดังต่อไปนี้

ปัญหา \ ตัวชี้วัด	ความรุนแรงของปัญหา	เกี่ยวข้องกับคนจำนวนมาก	เป็นสาเหตุให้เกิดปัญหาอื่น ๆ	ความสามารถในการจัดการได้
1. ขาดแคลนน้ำทำการเกษตร	+	●	●	○
2. ไม่มีความในการปลูกพืช	○	○	●	+
3. ไม่มีการรวมกลุ่ม	●	●	●	+
4. ขาดแหล่งเงินเชื่อในชุมชน	○	○	●	○

+ มาก ● ปานกลาง ○ น้อย

ตารางที่ 2.1 ตัวอย่างการประเมินปัญหาที่สำคัญของชุมชน

1.2) การประเมินโดยการให้คะแนน เป็นการคะแนนปัญหา โดยให้คะแนนตามตัวชี้วัดที่มีน้ำหนักของตัวชี้วัดเท่ากัน การให้คะแนนอาจจะเป็นสัญลักษณ์ที่นับได้หรือเป็นตัวเลข ซึ่งเหมาะกับการพิจารณาภาพรวมของปัญหาตามตัวชี้วัดทั้งหมด ดังตัวอย่างตารางดังต่อไปนี้

ปัญหา \ ตัวชี้วัด	ส่งผลกระทบต่อความสำเร็จ	ความรุนแรงของปัญหา	สำคัญเชิงเปรียบเทียบเมื่อเทียบกับปัญหาอื่น	เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อระยะยาว	รวมคะแนน	อันดับความสำคัญ
1. ดินขาดความอุดมสมบูรณ์	5	4	4	5	18	①
2. ขาดแคลนเมล็ดพันธุ์	4	3	3	4	14	③
3. ปัจจัยการผลิตราคาแพง	3	3	2	2	10	④
4. ขาดความรู้ในการผลิต	4	3	4	4	15	②

หมายเหตุ 5 = มาก 4 = ค่อนข้างมาก 3 = ปานกลาง 2 = ค่อนข้างน้อย 1 = น้อย เมื่อรวมคะแนนแล้วปัญหาใดที่ได้คะแนนมากที่สุดก็จะเป็นที่มีความสำคัญเป็นอันดับแรก และคะแนนรองไปก็จะเป็นความสำคัญอันดับรอง

ตารางที่ 2.2 ตัวอย่างการประเมินปัญหาการทำฟาร์มของเกษตรกร

1.3 การประเมินโดยเปรียบเทียบความสำคัญของปัญหาที่ละคู่ (two-way choice matrix) เป็นการประเมินโดยนำปัญหามาเปรียบเทียบกันทีละคู่ว่าโดยภาพรวมแล้วปัญหาใดมีความสำคัญมากกว่ากัน หลังจากนั้นจึงนับจำนวนว่าแต่ละปัญหามีความสำคัญกว่าปัญหาอื่น ๆ ก็ปัญหา หรือชนะปัญหาอื่นกี่ครั้งแล้วจึงจัดลำดับต่อไป ดังตัวอย่างตารางดังต่อไปนี้

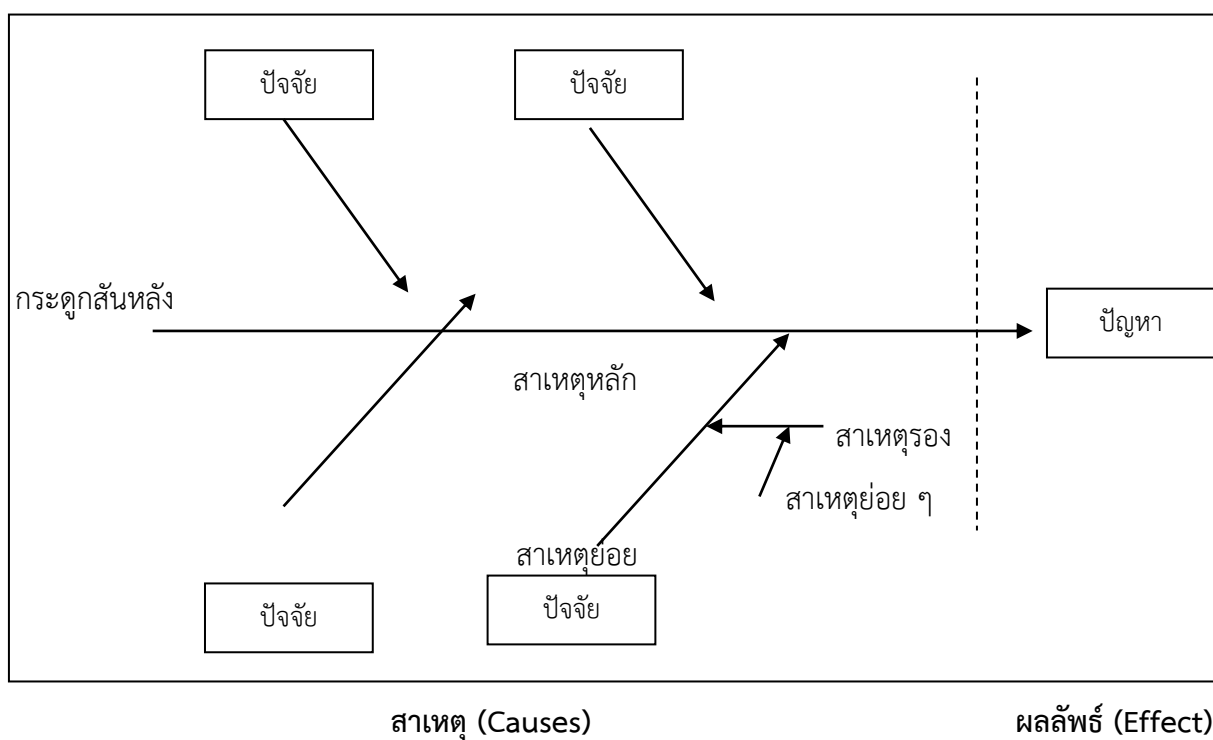
ปัญหา	ขาดเงินทุนในการผลิต	ไม่มีตลาดจำหน่าย	ขาดความรู้	ปัจจัยการผลิตราคาแพง	คะแนนของปัญหา	ลำดับความสำคัญ
1. ขาดเงินทุนในการผลิต	×	ไม่มีตลาดจำหน่าย	ขาดความรู้	ปัจจัยการผลิตราคาแพง	0	④
2. ไม่มีตลาดจำหน่าย	×	×	ไม่มีตลาดจำหน่าย	ไม่มีตลาดจำหน่าย	3	①
3. ขาดความรู้	×	×	×	ขาดความรู้	2	②
4. ปัจจัยการผลิตราคาแพง	×	×	×	×	1	③

ตารางที่ 2.3 ตัวอย่างการประเมินปัญหาของเกษตรกร

จากตัวอย่างการประเมินจะเห็นได้ว่าเมื่อพิจารณาปัญหาเชิงเปรียบเทียบทีละคู่ เช่น เปรียบเทียบปัญหาขาดเงินทุนในการผลิตกับปัญหาไม่มีตลาดจำหน่าย ปรากฏว่าผู้ประเมินให้ปัญหาไม่มีตลาดจำหน่ายสำคัญว่า และเมื่อเปรียบเทียบปัญหาทุกคู่แล้วก็พบว่าไม่มีตลาดจำหน่ายผลผลิตเป็นปัญหาที่สำคัญที่สุด (คะแนนสูงสุด) รองลงมาคือปัญหาขาดความรู้ในการผลิต เป็นต้น ในการประเมินเพื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาที่กล่าวมานี้เป็นเพียงวิธีการตัวอย่างบางวิธีการเท่านั้น ซึ่งผู้ประเมินอาจจะออกแบบให้เหมาะสมกับกลุ่มคน เวลา และวัตถุประสงค์ในการประเมินแต่ละครั้งต่อไป

2) การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา มีการวิเคราะห์หลายวิธีในที่นี้ขอยกตัวอย่าง 3 วิธี ดังนี้

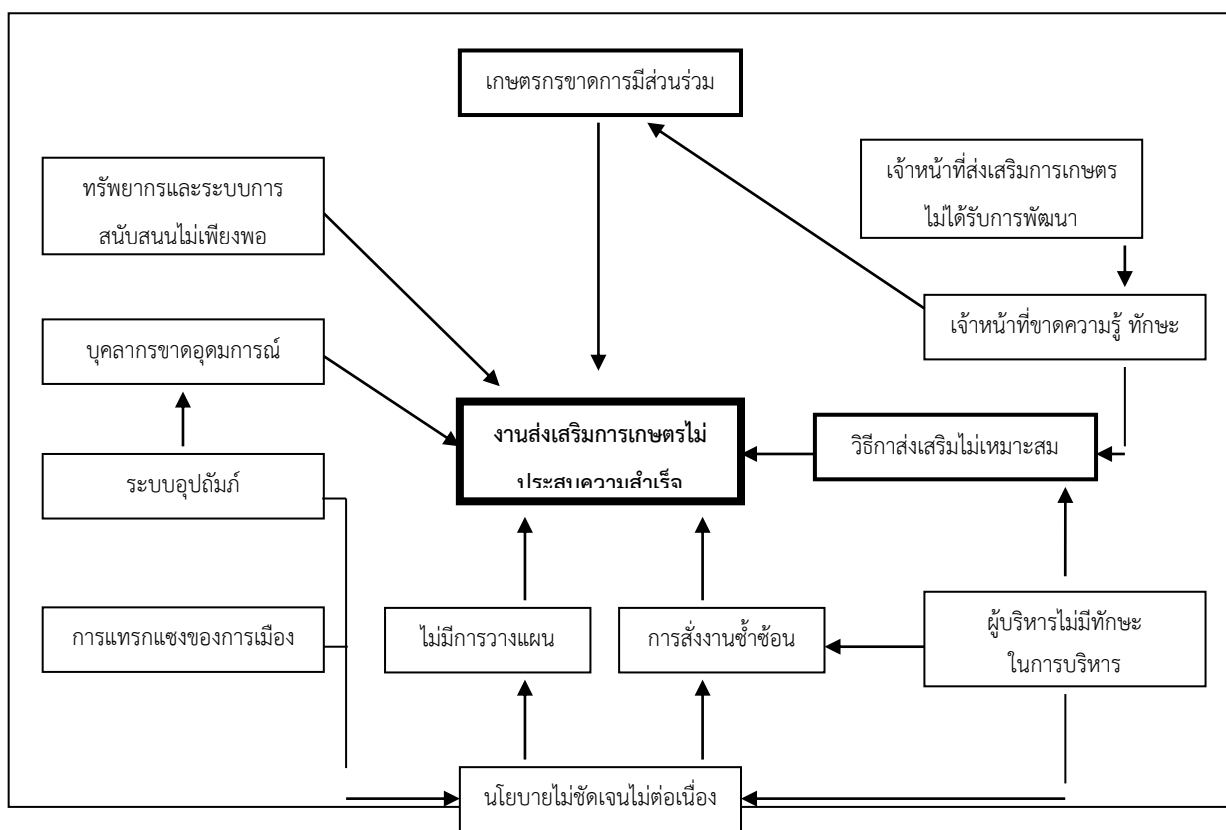
2.1) การใช้แผนผังก้างปลา หรือ แผนผังเหตุ-ผล หรือ แผนผังอิซิกาวา ซึ่งมีลักษณะเหมือน ก้างปลา แสดงความสัมพันธ์อย่างเป็นระบบระหว่างสาเหตุหลาย ๆ สาเหตุที่ส่งผลกระทบต่อปัญหาหนึ่ง ๆ การทำแผนภูมิ ก้างปลาจะมีขั้นตอนดำเนินการ 7 ขั้นตอน คือ (1) กำหนดหัวข้อปัญหาที่จะระดมสมองไว้ที่ หัวปลา (2) เขียนลูกศรจากซ้ายไปขวา (เขียนแกนก้างปลา) (3) ระบุสาเหตุใหญ่เป็นก้างปลาใหญ่ที่จะเขียนเข้าหาแกนกลาง (หาสาเหตุหลักของปัญหา) (4) เขียนสาเหตุย่อยเป็นก้างปลาย่อยเข้าหาก้างปลาใหญ่ (หาสาเหตุย่อยของสาเหตุหลัก) (5) เขียนสาเหตุย่อย ๆ เป็นก้างปลาย่อย ๆ เข้าหาก้างย่อย (6) จัดลำดับความสำคัญของสาเหตุ และ (7) หาแนวทางที่จะแก้ไขตามสาเหตุที่ได้ระบุไว้ ดังแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.5 แผนผังก้างปลา

ข้อพิจารณาในการวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาโดยใช้แผนผังก้างปลา (1) การสรุปสาเหตุควรให้ผู้ที่เกี่ยวข้องได้ระดมสมอง ระบุสาเหตุย่อยให้ละเอียดที่สุด จะทำให้วิเคราะห์ปัญหาได้ลึกซึ้งครอบคลุม (2) การเขียนก้างปลาย่อย ๆ จะต้องตรวจสอบอยู่เสมอว่าอะไรเป็นสาเหตุที่มาก่อน (สาเหตุหลัก) หรือมาทีหลัง (สาเหตุรองหรือสาเหตุย่อย) (3) สาเหตุทุกประการและปัญหาต้องมีความสัมพันธ์กัน (4) สาเหตุใหญ่ (ก้างปลาใหญ่) แต่ละสาเหตุจะต้องเป็นอิสระแก่กัน และ (5) ก้างปลา หรือ การวิเคราะห์ที่ดีควรจะมีก้างใหญ่และก้างย่อยให้มาก

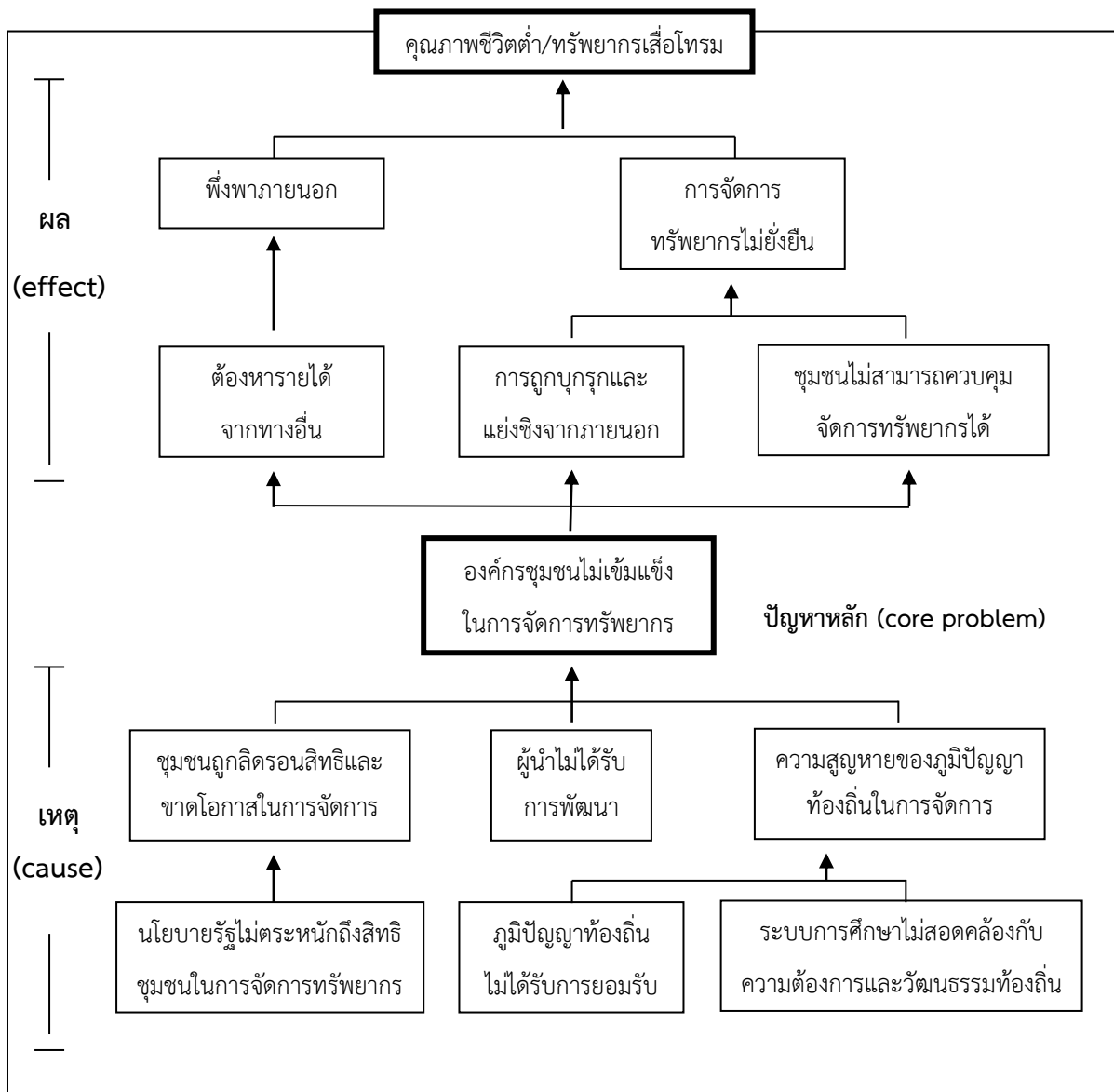
2.2) การใช้แผนผังความสัมพันธ์ เป็นแผนผังที่มีความคล้ายคลึงกับแผนผังก้างปลาแต่จะมีจุดเด่นเพิ่มเติมคือการหาความสัมพันธ์ของสาเหตุ ๆ ทุกด้านทุกมุม เป็นแผนผังที่มีจุดประสงค์เพื่อพิจารณาปัญหานั้น ๆ อย่างชัดเจน มีเหตุผลและเห็นสถานการณ์โดยรวม รูปแบบของแผนผังจะไม่ตายตัว สามารถจัดกลุ่มหาความสัมพันธ์โดยอิสระและเป็นการสร้างความเข้าใจที่ตรงกันแก่สมาชิกทุกคน โดยมีขั้นตอนการดำเนินเพื่อจัดทำแผนผังความสัมพันธ์ คือ (1) เขียนปัญหาที่ต้องการวิเคราะห์ไว้ที่จุดกึ่งกลางกระดาษ (2) ระบุสาเหตุของปัญหานั้นโดยเขียนลงในบัตรข้อความ (cards) โดยผู้ร่วมวิเคราะห์สาเหตุเขียนสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นโดยอิสระ (3) นำบัตรข้อมูลในข้อที่ 2 มาพิจารณาข้อความที่ใกล้เคียงกันหรือมีความสัมพันธ์กันมาไว้ใกล้กัน (4) จัดความสัมพันธ์ของบัตรข้อความที่ละใบว่าใบใดเป็นเหตุ ใบใดเป็นผล (5) ลากโยงเส้นความสัมพันธ์ของบัตรข้อความทั้งหมด หากบัตรข้อความใดไม่สามารถเป็นเหตุเป็นผลกับปัญหาใดก็ตัดออกไป (6) อธิบายความสัมพันธ์ของสาเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดปัญหา และ (7) หากแนวทางในการแก้ปัญหาโดยพิจารณาจากสาเหตุต่าง ๆ ที่ได้ระบุไว้ในแผนผังความสัมพันธ์ ดังตัวอย่างแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.6 แผนผังความสัมพันธ์ปัญหางานส่งเสริมการเกษตรไม่ประสบความสำเร็จ

2.3) การใช้แผนผังต้นไม้ปัญหา เป็นแผนผังที่แสดงความสัมพันธ์ของปัญหาและสาเหตุในลักษณะเหตุผลเช่นกัน เป็นแผนผังที่ดีในการมองปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยพิจารณาทั้งสาเหตุของปัญหาและผลที่เกิดขึ้นจากปัญหานั้น โดยมีขั้นตอน คือ (1) กำหนดปัญหาสำคัญภายในสถานการณ์นั้น ๆ ร่วมกัน (2) คัดเลือกปัญหาหลักจากปัญหาที่ได้ระบุไว้ โดยเขียนในบัตรข้อความในรูปประโยคสั้น ๆ (3) หาสาเหตุที่ทำให้

ให้เกิดปัญหาหลัก ทั้งในส่วนของสาเหตุใหญ่ สาเหตุย่อย และสาเหตุย่อย ๆ (4) หาผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากปัญหาหลัก ว่ามีผลอะไรบ้างที่เกิดขึ้นจากปัญหาหลัก (5) เขียนแผนผังแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในรูปของต้นไม้ปัญหา (6) พิจารณาบททวนแผนผังโดยส่วนรวมทั้งหมด โดยพิจารณาว่ามีความสมเหตุสมผลและสัมพันธ์กันหรือไม่ ทั้งสาเหตุ ปัญหา และผลที่เกิดขึ้น และ (7) กำหนดแนวทางการแก้ไขจากสาเหตุที่ได้ ดังตัวอย่างแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2.7 แผนผังต้นไม้ปัญหา

การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหาหรือการวินิจฉัยชุมชนนั้นมีวิธีการที่นักพัฒนาสามารถพิจารณาเลือกใช้ได้หลายวิธีให้เหมาะสมกับสถานการณ์และวัตถุประสงค์ เช่น กระบวนการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม การประชุมแนวคิดเพื่อสร้างอนาคตร่วมกัน การวิเคราะห์ชุมชนอย่างมีส่วนร่วม แผนที่ความคิด การวิเคราะห์ศักยภาพขององค์กร ประชุมกลุ่ม เป็นต้น (วิทญา ตันอารีย์, 2563: ออนไลน์) ซึ่งเทคนิควิธีการแต่ละวิธีก็มีจุดดีและจุดด้อยต่างกันไป นักพัฒนาจึงควรทำการศึกษาเพิ่มเติมและเลือกใช้ให้เหมาะสมต่อไป

คำถามท้ายบท

1. ให้ผู้เรียนอธิบายแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนและการศึกษาชุมชนว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร

ชุมชนมีความหมายอยู่บนฐานของการเปลี่ยนแปลงและเคลื่อนไหวไปตามกระแสสังคม แนวคิดทางสังคมศาสตร์ เป็นแนวคิดที่จะช่วยอธิบายคำว่า ชุมชน อย่างได้ชัดเจน ซึ่งมี 4 แนวคิดด้วยกัน คือ

1. แนวคิดทางสังคมวิทยา มองว่า 1) ชุมชนเป็นหน่วยงานสังคมหรือระบบทางสังคมซึ่งเป็นเครือข่ายที่มีปฏิสัมพันธ์กัน 2) ชุมชนเป็นหน่วยงานทางภูมิศาสตร์หรือกายภาพ และ 3) ชุมชนเป็นหน่วยทางจิตวิทยาวัฒนธรรมหรือความผูกพันระหว่างสมาชิกในชุมชน

2. แนวคิดทางมนุษยวิทยา มุ่งเน้นความเป็นมิตรภาพ ความเอื้ออาทร ความมั่นคงและความผูกพันซึ่งมองว่าชุมชนขนาดเล็กนั้นสามารถก่อให้เกิดความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดี มีความร่วมมือ ร่วมใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ เป็นสังคมที่ตนรู้จักกันอย่างใกล้ชิดและสนิทสนม และสามารถตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคลได้

3. แนวคิดในมิติประชาสังคม หมายถึง การที่ผู้คนในทุกภาคส่วนของสังคมมีความสนใจในประเด็นร่วม ประเด็นใดประเด็นหนึ่งร่วมกัน จึงมารวมตัวกันเป็นกลุ่มประชาคม และนำไปสู่การก่อจิตสำนึกร่วมกันเพื่อร่วมกันแก้ไขปัญหาหรือกระทำการบางอย่างเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์

4. แนวคิดชุมชนในรูปแบบใหม่ แนวคิดนี้เกิดจากพัฒนาเทคโนโลยีและปัญหาของสังคม ซึ่งชุมชนในรูปแบบใหม่นี้มีลักษณะเป็นชุมชนทางอากาศ เช่น รายการวิทยุชุมชน เครือข่ายบน Internet ซึ่งเป็นชุมชนที่ไม่จำเป็นต้องมีพื้นที่ทางกายภาพและไม่จำเป็นต้องว่าสมาชิกต้องพบปะหน้าตากันโดยตรง แต่เป็นชุมชนที่อาศัยเทคโนโลยีสารสนเทศในการสื่อสาร เป็นเครื่องมือสานความสัมพันธ์ของสมาชิก

แนวคิดในการศึกษาชุมชนเป็นการกำหนดกรอบในการศึกษาชุมชน การวิเคราะห์ชุมชนและการมองปรากฏการณ์ทางสังคมเป็นการมองข้อมูลชุดหนึ่งที่เกิดขึ้นภายใต้กรอบเวลาและสถานที่ที่บุคคล ผู้ที่สนใจโดยอาศัยแนวคิดทฤษฎีเป็นเครื่องนำทางในการมองหาข้อมูล เพื่อให้ได้มาซึ่งข้อมูลที่มีความหมายและสามารถอธิบายปรากฏการณ์ทางสังคมนั้นได้ ดังนั้น การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนหรือปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม จึงเป็นการอธิบายกระบวนการ เงื่อนไข กลไกในการเปลี่ยนแปลงนั้น

2. ให้ผู้เรียนอธิบายความหมายและองค์ประกอบของชุมชนว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร

ชุมชน หมายถึง การอยู่ร่วมกันของคนหรือมีประชากรที่เป็นสมาชิก มีการอยู่ร่วมกันในพื้นที่เดียวกัน มีวิถีในการดำรงชีวิตคล้ายคลึงกัน มีความสัมพันธ์กันหรือมีผลประโยชน์บางอย่างร่วมกัน มีการยอมรับมาตรฐานหรือระเบียบกฎเกณฑ์ของการอยู่ร่วมกัน

ชุมชนเป็นองค์กรทางสังคมไม่ว่าจะเป็นชุมชนขนาดใหญ่หรือขนาดเล็กจะมีลักษณะโครงสร้างและหน้าที่ของชุมชนที่มีความเหมือน ๆ กัน ซึ่งโครงสร้างทางสังคม แบ่งออกเป็น 1) องค์กรทางสังคมในชุมชน มีการจัดระเบียบทางสังคมของสมาชิกในชุมชน มีการยอมรับและปฏิบัติตามระเบียบทางสังคม สังคมมี

ความสัมพันธ์ระหว่างกัน และมีหน้าที่ระหว่างกัน และ 2) สถาบันทางสังคมในชุมชน สถาบันทางสังคมมีองค์ประกอบที่สำคัญคือ ตำแหน่งทางสังคมและภาระหน้าที่หรือความรับผิดชอบของบุคคลซึ่งแตกต่างกันไปตามสถานภาพและบทบาทที่บุคคลดำรงตำแหน่ง สถาบันทางสังคมในชุมชน เช่น สถาบันครอบครัว สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันการเมือง สถาบันเศรษฐกิจ สถาบันศิลปะและนันทนาการ สถาบันภาษาและการสื่อสาร สถาบันการคมนาคมขนส่ง สถาบันอนามัยและสาธารณสุข สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี เป็นต้น

หน้าที่ของชุมชน คือ การเปิดโอกาสให้คน กลุ่มคน องค์กร สามารถอยู่รอดและมีความเจริญก้าวหน้า โดยชุมชนมีหน้าที่ คือ หน้าที่การจัดการสมาชิกใหม่แก่ชุมชน หน้าที่การติดต่อสื่อสาร หน้าที่อบรมขัดเกลาทางสังคม หน้าที่การให้บริการขั้นต้น หน้าที่การจัดระเบียบและรักษาความสงบเรียบร้อย หน้าที่บำรุงขวัญและกำลังใจ หน้าที่การติดต่อกับชุมชนอื่น หน้าที่การเตรียมชุมชนให้มีความพร้อมที่จะพัฒนา หน้าที่การจัดให้เกิดการมีส่วนร่วมในสังคม และหน้าที่การจัดให้มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกัน

3. ให้ผู้เรียนอธิบายประเภทและลักษณะของชุมชนว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร

ประเภทของชุมชน สามารถแบ่งออกเป็น 4 รูปแบบ ได้แก่

1. แบ่งตามวิวัฒนาการของมนุษย์ เป็นชุมชนเก่าแก่ในอดีตที่ดำรงชีวิตโดยอาศัยธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านที่อยู่อาศัยและอาหารการกิน

2. แบ่งตามลักษณะความสัมพันธ์ของประชาชน ได้แก่ ชุมชนชนบท ผู้อยู่อาศัยมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ชุมชนเมือง สมาชิกมีความเป็นอิสระหรือปัจเจกบุคคลสูง ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบตัวใครตัวมัน หรือความเป็นส่วนตัว

3. แบ่งตามจำนวนพลเมืองที่อาศัยอยู่ในชุมชน ได้แก่ หมู่บ้านเล็ก (Hamlet) มีประชากรไม่เกิน 250 คน หมู่บ้าน (Village) มีประชากรระหว่าง 250 - 1,000 คน เมือง (Town) มีประชากรระหว่าง 1,000 - 5,000 คน นครขนาดเล็ก (Small City) มีประชากรระหว่าง 5,000 - 25,000 คน นครขนาดกลาง (Middle City) มีประชากรระหว่าง 25,000 - 100,000 คน นครขนาดใหญ่ (Metropolis) มีประชากรระหว่าง 100,000 - 1,000,000 คน และมหานคร (Great Metropolis) มีประชากรมากกว่า 1,000,000 คน

4. แบ่งตามลักษณะกิจกรรมหลักที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตของประชาชน เช่น 1) ชุมชนศูนย์การค้า (Trade Center) มีลักษณะเป็นศูนย์กลางของการแลกเปลี่ยนสินค้า 2) ชุมชนศูนย์การขนส่ง (Transportation Center) เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นตามเส้นทางคมนาคมหรือเส้นทางขนส่ง และ 3) ชุมชนศูนย์กลางของการบริการต่าง ๆ (Service Center) เป็นชุมชนที่เกิดขึ้นเพราะมีคนมาอยู่รวมกันเพื่อปฏิบัติหน้าที่หรือให้บริการที่เกี่ยวข้องกัน หรือมีบริการหลายประเภท อย่างไรก็ตามชุมชนทั้ง 3 ประเภทนี้ไม่ได้มีหน้าที่ของตนเองเพียงอย่างเดียว แต่อาจจะมีกิจกรรมอื่น ๆ ประปนอยู่ด้วย เช่น ชุมชนบางแห่งในกรุงเทพมหานครอาจมีกิจกรรมทุกประเภทในปริมาณที่ใกล้เคียงกัน การแบ่งชุมชนออกเป็นศูนย์การค้า ศูนย์การขนส่ง และศูนย์กลางของการบริการต่าง ๆ ดังกล่าวนี้ พิจารณาเฉพาะกิจกรรมหลักที่เป็นจุดเด่นของชุมชน ส่วนลักษณะย่อยอื่นๆ นั้นก็ยังคงมีอยู่

นอกจากนี้ ชุมชนยังสามารถแบ่งตามระดับของการพัฒนาออกเป็น 5 ประเภท คือ 1) ชุมชนด้อยพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกยังไม่พร้อมในการพัฒนา ด้อยการศึกษา ล้าหลัง 2) ชุมชนพร้อมพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกมีความพร้อมพื้นฐานในการพัฒนา 3) ชุมชนกำลังพัฒนา เป็นชุมชนที่สมาชิกร่วมมือร่วมใจผนึกกำลังกันเพื่อปรับปรุงเปลี่ยนแปลง พัฒนาชุมชนของตนโดยบุคคล กลุ่ม และองค์กรในชุมชน และนอกชุมชนทั้งภาคเอกชนและภาครัฐบาล 4) ชุมชนเร่งรัดพัฒนา เป็นชุมชนที่ต่อเนื่องจากชุมชนกำลังพัฒนา ปัจจัยการพัฒนาทั้งบุคคล ทรัพยากร ผู้นำ กลุ่มและองค์กร เทคนิควิธีการ มีความรู้ความเข้าใจ ผนึกกำลังกันพัฒนา ชุมชนจนเกิดความรู้และประสบการณ์ สามารถนำไปใช้ในการดำเนินงานพัฒนาชุมชนให้สำเร็จลุล่วงไปได้อย่างรวดเร็ว และ 5) ชุมชนพัฒนา เป็นชุมชนที่บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ด้วยศักยภาพภายในชุมชนเอง เป็นชุมชนเข้มแข็ง ไม่ต้องพึ่งพาชุมชนอื่นต่อไป จัดเป็นการพัฒนาแบบยั่งยืน

ลักษณะของชุมชนโดยทั่วไป

1. ชุมชนจะมีอาณาบริเวณ ระบบนิเวศ

-..อาณาบริเวณ ได้แก่ แหล่งที่อยู่อาศัย และการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ของชุมชน

-..ระบบนิเวศ เป็นพื้นที่ธรรมชาติตามสภาพภูมิศาสตร์หรือภูมิประเทศของชุมชนนั้น ๆ เช่น พื้นที่ริมฝั่งทะเล พื้นที่เชิงเขา พื้นที่ลุ่มน้ำหรืออาจจะเป็นพื้นที่ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อาคาร บ้านเรือน สถานที่ทำการ เป็นต้น

2) ชุมชนมีการรวมกลุ่มเป็นที่รวมของประชากรมีการจัดระเบียบของชุมชน มีลักษณะการปกครอง ได้แก่ ชุมชนหมู่บ้าน ชุมชนเขต สุขาภิบาล ชุมชนเขตเทศบาลตำบล เทศบาลเมือง เทศบาลนคร และกรุงเทพมหานคร

3) ชุมชนเป็นที่ที่มีระบบความสัมพันธ์ของสมาชิกที่มีอยู่ในชุมชน เช่น ความสัมพันธ์ของครอบครัว เครือญาติ มิตรสหาย ระบบความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจ ระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นต้น มีกิจกรรมทางสังคม ได้แก่ ชุมชนเกษตรกรรม ชุมชนศูนย์การค้า ศูนย์กลางขนส่ง เขตอุตสาหกรรม ชุมชนศูนย์กลางของการบริการ และที่สำคัญชุมชนต้องมีการติดต่อสื่อสารและมีเครือข่าย ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะพูดคุย การประชุม การใช้สื่อพื้นบ้าน การใช้เทคโนโลยี สื่อสาร ระบบ Internet Social Network เป็นต้น นอกจากนี้ชุมชนทั้งที่เป็นเครือข่ายระหว่างกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ในชุมชนและนอกชุมชนอีกด้วย

4. ให้ผู้เรียนอธิบายกระบวนการศึกษาชุมชนว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร

กระบวนการศึกษาชุมชน หมายถึง ขั้นตอนต่าง ๆ ของการศึกษาชุมชน ซึ่งสามารถกำหนดได้หลายลักษณะ โดยมีขั้นตอนที่สำคัญ 11 ขั้นตอน คือ

1. การกำหนดวัตถุประสงค์ของการศึกษาชุมชน คือ การอธิบายถึง 1) ความเป็นมาของการศึกษา เหตุผลและความจำเป็นของการศึกษา 2) วัตถุประสงค์ของการศึกษา คือ เป้าหมายที่ต้องการทราบข้อเท็จจริงต่าง ๆ หรือปัญหาต่าง ๆ ซึ่งจะต้องกำหนดให้ชัดเจน 3) ประโยชน์ของการศึกษาและความคาดหวัง ผลของการศึกษาสามารถนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาหรือตอบสนองความต้องการของชุมชนได้

2. ศึกษาแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เพื่อเป็นแนวทางประกอบการศึกษาให้ได้ข้อเท็จจริงที่ครบถ้วนและสมบูรณ์

3. การกำหนดชุมชนที่จะศึกษา การเลือกชุมชนต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยชุมชน ได้แก่ ชุมชนที่ต้องการศึกษานั้นมีลักษณะเฉพาะหรือเด่น ซึ่งอิทธิพลจากลักษณะโครงสร้างทางสังคมของชุมชนจะมีอิทธิพลต่อชีวิตความเป็นอยู่ของสมาชิกในชุมชน หรือ ชุมชนที่ต้องการศึกษานั้นเป็นผลกระทบของการเปลี่ยนแปลงหรือเป็นลักษณะโครงสร้างทางสังคมของชุมชน

4. การเตรียมทีมงานและเตรียมความพร้อมของชุมชน เป็นการวางแผนเตรียมความพร้อมทั้งทีมงานและชุมชน การเตรียมทีมงาน ได้แก่ การทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ของศึกษา วางแผนเก็บข้อมูลและการลงพื้นที่ การเตรียมอุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นต้น การเตรียมชุมชน ได้แก่ การนัดหมายบุคคลหรือกลุ่มคนที่มีผลต่อการศึกษา เป็นต้น

5. การกำหนดวิธีการและแผนการศึกษาชุมชน เป็นการกำหนดรายละเอียดของการศึกษาที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ ทั้งการกำหนดประเด็น คำถามหลัก คำถามย่อย วิธีการเก็บข้อมูล และเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล ตลอดจนแผนการดำเนินงานศึกษาในแต่ละขั้นตอนตั้งแต่ต้นจนสิ้นสุดว่าจะมีขั้นตอนวิธีการระยะเวลา รวมถึงผู้รับผิดชอบในรายละเอียดแต่ละขั้นตอนอย่างไร

6. การเก็บรวบรวมและวิเคราะห์ข้อมูลหัตถิยภูมิ โดยเริ่มค้นหาแหล่งข้อมูลที่มีการศึกษาไว้แล้วทำการจดบันทึกข้อมูลที่เกี่ยวข้องหรือข้อมูลที่มีความจำเป็นและตรวจสอบความถูกต้องเพื่อนำมาวิเคราะห์ให้เห็นภาพคร่าว ๆ ของชุมชน และสิ่งที่ต้องการศึกษา จากนั้นทำการกำหนดประเด็นหัวข้อ ข้อมูลอะไรที่มีอยู่แล้วหรือไม่ มี และหัวข้อใดที่จะทำการเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิและเครื่องมือที่จะใช้ในแต่ละหัวข้อ

7. การเก็บรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิหรือข้อมูลภาคสนาม นอกจากมีการรอบการศึกษาและประเด็นแล้วยังต้องวางแผนว่าจะสัมภาษณ์ใครในการเก็บข้อมูล เช่น ผู้ให้ข้อมูลหลักในเรื่องต่าง ๆ ของชุมชน ผู้ให้ข้อมูลเฉพาะตัว ผู้ให้ข้อมูลระดับครัวเรือน และผู้ให้ข้อมูลกลุ่มต่าง ๆ เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มเพศ กลุ่มวัย และกลุ่มอื่น ๆ

8. การประมวลผล ตรวจสอบ และวิเคราะห์ข้อมูลเบื้องต้น โดยนำข้อมูลมาจัดเรียง เพื่อพิจารณาประเด็นที่ขาดหายหรือไม่มั่นใจความถูกต้องของข้อมูล เพื่อเก็บข้อมูลเพิ่มเติมและจัดทำข้อมูลเบื้องต้น

9. การวินิจฉัยชุมชนและการจัดลำดับความสำคัญ ในขั้นตอนนี้ผู้วิจัยควรนำข้อมูลมาแลกเปลี่ยนกับชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง รวมทั้งผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน เพื่อร่วมกันวินิจฉัยและร่วมกันจัดลำดับความสำคัญของปัญหาความต้องการของชุมชน เพื่อนำไปกำหนดเป็นแนวทางการพัฒนา

10. การจัดทำยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาชุมชน ในขั้นตอนนี้ควรจัดประชุมให้ทุกฝ่ายได้แสดงความคิดเห็น โดยเป็นการวิเคราะห์ร่วมกันอย่างมีส่วนร่วมซึ่งจะเป็นวิธีการที่ดีในการได้มาซึ่งแนวทางยุทธศาสตร์และแผนปฏิบัติการพัฒนาชุมชนที่ดี

11. การจัดทำรายงานผลการศึกษาชุมชน ผลจากการศึกษาชุมชนนี้ควรให้ ความสำคัญและพิจารณาเชื่อมโยงไปสู่การวางแผนพัฒนาชุมชนเพื่อให้แผนของชุมชนได้ตอบสนองต่อปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

5. ให้ผู้เรียนอธิบายวิธีการและเทคนิคในการศึกษาชุมชนว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร

การที่จะเข้าไปทำงานกับชุมชน จำเป็นต้องศึกษาลักษณะองค์ประกอบของชุมชน เพื่อเป็นพื้นฐานที่จะเข้าไปทำงานในชุมชน ดังนั้น เพื่อให้ได้ข้อมูลสำคัญของชุมชนที่จะนำไปสู่การแก้ไขปัญหา การพัฒนา หรือความต้องการของชุมชน วิธีการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน มี 2 วิธีการหลัก ๆ คือ

1. วิธีการวิเคราะห์จากเอกสาร ได้แก่ หนังสือ เอกสาร (document) และสื่อในรูปแบบอื่น ๆ เช่น ภาพยนตร์ วีดิทัศน์ ภาพวาด สมุดบันทึก เป็นต้น และที่สำคัญเอกสารที่นำมาใช้ในการวิจัยต้องมีความจริง และมีความถูกต้องน่าเชื่อถือ

2. วิธีการวิเคราะห์ข้อมูลภาคสนาม ได้แก่ 1) การสังเกต เป็นการทำความเข้าใจเกี่ยวข้องกับสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบต่าง ๆ ของปรากฏการณ์ทางสังคมและพฤติกรรมของมนุษย์ 2) การสัมภาษณ์ เป็นการสนทนาซักถามอย่างมีจุดหมาย ข้อมูลจากการสัมภาษณ์จะช่วยอธิบายสิ่งที่พบเห็นหรือสังเกต ที่ยังไม่เข้าใจให้เข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น การสัมภาษณ์จำเป็นต้องมีโครงสร้างของคำถาม เพื่อควบคุมทิศทางของเนื้อหาที่ต้องการทราบ 3) การสนทนากลุ่ม เป็นการรวบรวมข้อมูลจากกลุ่มตัวอย่างในประเด็นที่กลุ่มให้ความสนใจ โดยมีผู้ดำเนินการสนทนาเป็นจุดประเด็นการสนทนา ให้กลุ่มได้แสดงความคิดเห็นต่อประเด็นหรือแนวทางในสนทนา ให้ได้ข้อมูลที่มีเนื้อหาสาระและละเอียดที่สุดตามเป้าหมายของการศึกษา 4) แบบสำรวจชุมชน โดยให้คนในชุมชนได้ตอบแบบสำรวจนั้น ๆ หรืออาจใช้วิธีซักถามหรือพูดคุยเรื่องราวต่าง ๆ แล้วนำผลที่ได้มาจัดบันทึกในแบบสำรวจ วิธีการสำรวจนี้มักทำควบคู่กับวิธีการการสอบถามและการสัมภาษณ์ ความเหมาะสมกับการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะทางประชากรและสังคมวัฒนธรรมของกลุ่มตัวอย่างรวมทั้งการศึกษาเกี่ยวกับความคิดเห็นทั่ว ๆ ไปในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง และ 5) การศึกษาแบบผสม คือ การนำเอาวิธีการต่าง ๆ มาทำการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน โดยเริ่มต้นที่การเข้าสนาม จากนั้นใช้การสังเกต การสัมภาษณ์พูดคุย การใช้ข้อมูลเอกสารในการศึกษาประวัติของชุมชน ใช้การสนทนากลุ่มเพื่อระดมความคิดร่วมกับชุมชน จัดบันทึกในระหว่างการศึกษา เทคนิควิธีการแบบผสมผสานนี้จะช่วยให้ผู้ศึกษาวิจัยได้รับทราบข้อมูล ข้อเท็จจริงของชุมชนได้มากในมุมมองที่หลากหลาย

เทคนิคและวิธีการในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ปัจจุบันมีมากมายหลายเทคนิคอยู่ที่ผู้ศึกษาชุมชนจะเลือกใช้ให้เหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา เทคนิคและวิธีการในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ได้แก่

1. การประเมินสถานะชนบทอย่างรวดเร็ว (Rapid Rural Appraisal - RRA) เทคนิคนี้ช่วยให้เรียนรู้สภาพและเงื่อนไขของชุมชนอย่างถูกต้องในระยะเวลาอันสั้นอย่างเป็นระบบ และมีการใช้เครื่องมือและวิธีการศึกษาหลาย ๆ อย่างประกอบ

2. การประเมินสถานะชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal - PRA) สมาชิกในชุมชนมีบทบาทเป็นเพียงผู้ให้ข้อมูล ผลการศึกษาจะเป็นมุมมองและการวิเคราะห์จากคนภายนอก

3. การวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research - PAR) สมาชิกของชุมชนกับผู้วิจัยมีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นร่วมกันประเมินปัญหาความต้องการสมาชิกของชุมชน โดยสมาชิกของชุมชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจตลอดกระบวนการ

4. การสร้างอนาคตร่วมกัน (Future Search Conference - FSC) เป็นเทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมที่กระตุ้นให้ประชาชนตื่นตัว คิดเป็นระบบ กล้าแสดงความคิดเห็นในการพัฒนา มีพลังและกำลังใจในการพึ่งตนเอง เกิดเครือข่ายชุมชน และสร้างผู้นำตามธรรมชาติของชุมชนให้ปรากฏ

5. กระบวนการวางแผนแบบมีส่วนร่วม (Appreciation Influence Control - AIC) เป็นเทคนิคที่ช่วยกระตุ้นให้ประชาชนตื่นตัวในการเรียนรู้และพัฒนาชุมชนของตน มีพลังในการรวมกลุ่ม รู้สึกเป็นเจ้าของในโครงการพัฒนาอย่างมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน

6. การศึกษาวิเคราะห์ระบบชนบท (Rural System Analysis - RSA) เน้นศึกษาระดับหมู่บ้านและครัวเรือน เพื่อให้ได้ภาพของชุมชนที่สมบูรณ์พอที่จะนำไปใช้ในการสร้างกิจกรรมการพัฒนาในชุมชนได้

7. การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และอุปสรรค (SWOT Analysis) ช่วยให้เกิดเวทีสร้างการเรียนรู้ และเกิดความเข้าใจแก่สมาชิกในชุมชนอย่างยิ่ง เกิดแนวความคิดและข้อสรุปในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ และได้ช่วยให้สมาชิกทุกคนได้ร่วมคิดพิจารณาโครงการอย่างทั่วถึง และเป็นความคิดของแต่ละคนอย่างแท้จริง

6. ให้ผู้เรียนอธิบายกระบวนการวิเคราะห์ชุมชนว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร

การวิเคราะห์ชุมชนเพื่อต้องการทราบว่ามีปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชนคืออะไร สาเหตุของปัญหาและความต้องการเป็นอย่างไร จึงนำไปสู่การวางแผนดำเนินการแก้ไขปัญหาต่อไป ขั้นตอนของการวิเคราะห์ชุมชนมี 4 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และจัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการต่าง ๆ ตามความต้องการของประชาชนในชุมชน 2) ศึกษาสาเหตุของปัญหา ซึ่งวิธีการหาสาเหตุของปัญหาและความต้องการในชุมชนนั้นมีหลายวิธี ได้แก่ การสังเกตการศึกษา ประวัติศาสตร์ภูมิหลังของชุมชน การสอบถาม การสัมภาษณ์ การสำรวจ เป็นต้น 3) ศึกษาความสามารถในการแก้ไขปัญหา หรือระดับภูมิปัญญาความสามารถของชุมชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ และ 4) ศึกษาช่องทางในการแก้ไขปัญหา มีการวางแผนการดำเนินการต่าง ๆ เพื่อหาช่องทางในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน

สิ่งที่สำคัญที่สุด ในการวิเคราะห์ชุมชนที่นักพัฒนาต้องคำนึงถึงคือ การมีส่วนร่วมของประชาชน ยิ่งประชาชนมีส่วนร่วมมากเท่าใด การทราบคำตอบของปัญหาและแนวทางในการแก้ไขปัญหาก็ย่อมจะมีมากขึ้นเท่านั้น ซึ่งประชาชนแต่ละกลุ่มมีความสำคัญต่อการร่วมวิเคราะห์ชุมชน ได้แก่ 1) บุคคลที่มีบทบาทในการศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน แบ่งได้เป็น 3 กลุ่ม อาทิ การวิเคราะห์ชุมชนโดยชาวบ้าน การวิเคราะห์ชุมชนโดยชาวบ้านร่วมกับนักพัฒนา และการวิเคราะห์ชุมชนโดยนักพัฒนา และ 2) บุคคลผู้ให้ข้อมูลในการศึกษาวิเคราะห์ชุมชน ในชุมชนนั้นมีทรัพยากรบุคคลมากมายที่จะนำไปสู่การวิเคราะห์ ดังนั้น นักพัฒนาจะต้องพิจารณาว่าบุคคลกลุ่มใดบ้างที่จะเอื้ออำนวยต่อเนื้อหาของวิเคราะห์ อาทิ คนสูงอายุ จะทำให้ได้เห็นและรับรู้สภาพของหมู่บ้านในอดีต หรือประวัติศาสตร์ของหมู่บ้าน ตลอดจน ประเพณี พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ไม่เคยได้พบเห็นในปัจจุบัน คนหนุ่มคนสาว เป็นวัยหลักของการทำมาหาเลี้ยงครอบครัว จะทำให้ผู้ศึกษาได้เรียนรู้สภาพปัญหาต่าง ๆ ในปัจจุบัน กลุ่มเด็ก เยาวชน วัยเรียน เป็นกลุ่มบุคคลอีกกลุ่มหนึ่งที่จะชี้ให้เห็นภาพของแนวโน้ม

ในอนาคตได้ กลุ่มผู้หญิง เป็นแนวคิดการให้ความสำคัญกับบทบาทผู้หญิงกับการพัฒนา และ ชนกลุ่มน้อย จะเป็นกลุ่มพิเศษที่น่าสนใจ เป็นกลุ่มที่ทำให้ผู้ศึกษามีมุมมองเพิ่มมากขึ้น

7. ให้ผู้เรียนอธิบายการวินิจฉัยชุมชนว่ามีอะไรบ้าง อย่างไร

การวินิจฉัยชุมชนเป็นการเน้นที่การค้นหาปัญหาและสาเหตุที่สำคัญของปัญหา รวมถึงการระบุถึงความต้องการของชุมชน เพื่อนำไปกำหนดทางเลือกที่เหมาะสม การตัดสินใจ และวางแผนการพัฒนาชุมชนต่อไป สำหรับการวินิจฉัยชุมชนสามารถทำได้ 2 ลักษณะ คือ 1) การวินิจฉัยชุมชนโดยคนในชุมชนเอง โดยมองว่าคนในชุมชนจะเข้าใจปัญหาความต้องการของคนในชุมชนได้ดี เน้นการมีส่วนร่วมและการรวมกลุ่มทำงานของคนในชุมชน เพื่อพัฒนาการแบบพึ่งพาตนเอง และ 2) โดยบุคคลภายนอกที่เป็นแรงเสริมและสนับสนุน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเจ้าหน้าที่ของรัฐ หน่วยงานต่าง ๆ ที่ดำเนินงานพัฒนา

กระบวนการวินิจฉัยชุมชน ขั้นตอนหลักที่ต่อเนื่องกัน 4 ขั้นตอน คือ 1) ศึกษาสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน 2) วินิจฉัยสาเหตุของปัญหาและความต้องการของชุมชน ต้องอาศัยข้อมูลต่าง ๆ ประกอบการวิเคราะห์ 3) วินิจฉัยแนวทางในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน ว่ามีแนวทางแนวทางอย่างไร และ 4) วินิจฉัยความสามารถในการแก้ไขปัญหาและความต้องการของชุมชน เป็นเรื่องของทรัพยากรในชุมชนและการมีส่วนร่วมความสามารถของประชาชนในการแก้ไขปัญหาต่าง ๆ เพราะแม้จะมีทรัพยากรเพียงพอ แต่หากประชาชนไม่มีความพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาที่ย่อยที่จะไม่สามารถดำเนินการได้

วิเคราะห์สาเหตุของปัญหาหรือการวินิจฉัยชุมชน มีหลายวิธีการให้เลือกใช้ที่เหมาะสมกับสถานการณ์และวัตถุประสงค์ของการศึกษา ได้แก่

1. การเลือกหัวข้อปัญหาโดยพิจารณาตามตัวชี้วัดการประเมิน ได้แก่

การใช้สัญลักษณ์ การประเมินลักษณะนี้จะทำให้ผู้ประเมินสามารถเห็นความแตกต่างของน้ำหนักปัญหาแต่ละปัญหา ซึ่งเหมาะกับการพิจารณาที่จะให้ความสำคัญกับตัวชี้วัดเป็นบางตัวในการพิจารณาแต่ละขณะมากกว่าการพิจารณาภาพรวมทั้งหมด

การให้คะแนน เป็นการคะแนนปัญหา โดยให้คะแนนตามตัวชี้วัดที่มีน้ำหนักของตัวชี้วัดเท่ากัน การให้คะแนนอาจจะเป็นสัญลักษณ์ที่นับได้หรือเป็นตัวเลข ซึ่งเหมาะกับการพิจารณาภาพรวมของปัญหาตามตัวชี้วัดทั้งหมด

การเปรียบเทียบความสำคัญของปัญหาทีละคู่ ว่าโดยภาพรวมแล้วปัญหาใดมีความสำคัญมากกว่ากัน หลังจากนั้นจึงนับจำนวนว่าแต่ละปัญหาที่มีความสำคัญกว่าปัญหาอื่น ๆ ก็ปัญหา หรือขณะปัญหาอื่นก็ครั้งแล้วจึงจัดลำดับต่อไป

2. การวิเคราะห์สาเหตุของปัญหา ได้แก่

แผนผังก้างปลาหรือแผนผังเหตุ-ผล มีขั้นตอนดำเนินการ 7 ขั้นตอน คือ 1) กำหนดหัวข้อปัญหาที่จะระดมสมองไว้ที่หัวปลา 2) เขียนลูกศรจากซ้ายไปขวา (เขียนแกนก้างปลา) 3) ระบุสาเหตุใหญ่เป็นก้างปลาใหญ่ที่จะเขียนเข้าหาแกนกลาง (หาสาเหตุหลักของปัญหา) 4) เขียนสาเหตุย่อยเป็นก้างปลาย่อยเข้าหาก้างปลา

ใหญ่ (หาสาเหตุย่อยของสาเหตุหลัก). 5) เขียนสาเหตุย่อย ๆ เป็นก้างปลาย่อย ๆ เข้าหาก้างย่อย 6) จัดลำดับความสำคัญของสาเหตุ และ 7) หาแนวทางที่จะแก้ไขตามสาเหตุที่ได้ระบุไว้

แผนผังความสัมพันธ์ มี 7 ขั้นตอนการ คือ 1) เขียนปัญหาที่ต้องการวิเคราะห์ไว้ที่จุดกึ่งกลางกระดาษ 2) ระบุสาเหตุของปัญหานั้นโดยเขียนลงในบัตรข้อความ (cards) โดยผู้ร่วมวิเคราะห์สาเหตุเขียนสาเหตุที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้นโดยอิสระ 3) นำบัตรข้อมูลในข้อที่ 2 มาพิจารณาข้อความที่ใกล้เคียงกันหรือมีความสัมพันธ์กันมาไว้ใกล้กัน 4) จัดความสัมพันธ์ของบัตรข้อความที่ละใบว่าใบใดเป็นเหตุ ใบใดเป็นผล 5) ลากโยงเส้นความสัมพันธ์ของบัตรข้อความทั้งหมด หากบัตรข้อความใดไม่สามารถเป็นเหตุเป็นผลกับปัญหาใดก็ตัดออกไป 6) อธิบายความสัมพันธ์ของสาเหตุต่าง ๆ ที่ทำให้เกิดปัญหา และ 7) หาแนวทางในการแก้ปัญหาโดยพิจารณาจากสาเหตุต่าง ๆ ที่ได้ระบุไว้ในแผนผังความสัมพันธ์

แผนผังต้นไม้ปัญหา มี 7 ขั้นตอน คือ 1) กำหนดปัญหาสำคัญภายในสถานการณ์นั้น ๆ ร่วมกัน 2) คัดเลือกปัญหาหลักจากปัญหาที่ได้ระบุไว้ โดยเขียนในบัตรข้อความในรูปประโยคสั้น ๆ 3) หาสาเหตุที่ทำให้เกิดปัญหาหลัก ทั้งในส่วนของสาเหตุใหญ่ สาเหตุย่อย และสาเหตุย่อย ๆ 4) หาผลต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นจากปัญหาหลัก ว่ามีผลอะไรบ้างที่เกิดขึ้นจากปัญหาหลัก 5) เขียนแผนผังแสดงความสัมพันธ์เชิงเหตุและผลในรูปของต้นไม้ปัญหา 6) พิจารณาบทวนแผนผังโดยส่วนรวมทั้งหมด โดยพิจารณาว่ามีความสมเหตุสมผลและสัมพันธ์กันหรือไม่ ทั้งสาเหตุ ปัญหา และผลที่เกิดขึ้น และ 7) กำหนดแนวทางการแก้ไขจากสาเหตุที่ได้

บรรณานุกรม

- การวิเคราะห์ชุมชน. สืบค้นเมื่อวันที่ 16 เมษายน 2563, จาก <https://urlth.me/uYg5o>
 ณ์รัฐฤทธิ์ แก้วพิบูลย์, อีรวัฒน์ ปุณณวัฒนาพร, นภาพรรณ อนันจเจริญ, ปิณณวิช หงษา, ปุณณฤทธิ ดวงบาล.
 (2547). *การศึกษาชุมชน*. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- ถวิล อินทรโม. (2556). *ชุมชนศึกษาและแนวทางการพัฒนา*. มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา.
เทคนิคและวิธีการศึกษาชุมชน. สืบค้นเมื่อวันที่ 16 เมษายน 2563, จาก <https://bit.ly/3bHrjc8>
 บ้านจอมยุทธ. (2563). *แนวคิดเกี่ยวกับชุมชนในรูปแบบใหม่*. สืบค้นเมื่อ 14 เมษายน 2563, จาก
<httphttps://urlth.me/69dW4>
- บ้านจอมยุทธ. (2563). *แนวคิดเกี่ยวกับประชาคมสังคม*. สืบค้นเมื่อ 14 เมษายน 2563, จาก
<https://urlth.me/OWCVn>
- บ้านจอมยุทธ. (2563). *แนวคิดทางวิทยาลัยสังคม*. สืบค้นเมื่อ 14 เมษายน 2563, จาก
<https://urlth.me/OZ1ak>
- บำเพ็ญ เขียวหวาน. (2563). *การศึกษาวิเคราะห์ชุมชนเพื่อการพัฒนา*. สืบค้นเมื่อวันที่ 16 เมษายน 2536,
 จาก <http://wow.in.th/Ebua>
- พิสันต์ ประทานชวโน. (2553). *การพัฒนาชุมชน*. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 เมษายน 2536, จาก
<https://bit.ly/3dyFYqF>
- มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี. (2563). *แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับชุมชน*. สืบค้นเมื่อวันที่ 14 เมษายน 2563,
 จาก <https://urlth.me/XZHzy>
- มหาวิทยาลัยราชภัฏสงขลา. (2543). *องค์ประกอบและลักษณะของชุมชน*. สืบค้นเมื่อวันที่ 14 เมษายน 2563,
 จาก <https://urlth.me/kw9aZ>
- ยศ บริสุทธิ์. (2558). *การศึกษาชุมชน: แนวคิดฐานการวิจัย และกระบวนการทางวิทยาศาสตร์*. โรงพิมพ์
 มหาวิทยาลัยขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
- วิทยา ตันอารีย์. (2563). *การพัฒนาสุขภาพชุมชน*. สืบค้นเมื่อ 14 เมษายน 2563, จาก
<https://bit.ly/2RKhanc>
- วรรณลดา กันต์โถม. (2558). *การวิเคราะห์ปัญหาชุมชนและแนวทางปัญหา*. สืบค้นเมื่อวันที่ 25 เมษายน
 2563, จาก <shorturl.at/HIJR4>
- สถาบันพระปกเกล้า. (2563). *พระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องถิ่น พ.ศ.2457*. สืบค้นเมื่อวันที่ 14
 เมษายน 2563, จาก <shorturl.at/ajuM1>
- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2563). *พระราชบัญญัติเทศบาล พ.ศ.2496*. สืบค้นเมื่อวันที่ 14 เมษายน
 2536, จาก <shorturl.at/axDHI>
- สำนักงานคณะกรรมการกฤษฎีกา. (2563). *พระราชบัญญัติระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ.2534*. สืบค้น
 เมื่อวันที่ 14 เมษายน 2536, จาก <shorturl.at/jBMV1>

อัจฉรา สโรบล. (2563). ชุมชนกับการพัฒนา. สืบค้นเมื่อวันที่ 21 เมษายน 2536, จาก
<https://bit.ly/2znlXEJ>

บทที่ 3

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สุมนิตต์ เกิดหนูวงศ์

บทที่ 3

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เค้าโครงเนื้อหา

หัวข้อที่ 3.1 แนวคิดที่เกี่ยวข้องและความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

- 3.1.1 แนวคิดและความหมายของการมีส่วนร่วม
- 3.1.2 ความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

หัวข้อที่ 3.2 รูปแบบและกระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

- 3.2.1 รูปแบบของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
- 3.2.2 กระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

หัวข้อที่ 3.3 การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

- 3.3.1 แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน
- 3.3.2 กิจกรรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

แนวคิด

1. การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญราช พ.ศ. 2560 ได้กล่าวถึง “การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน” ดังนั้น การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาร่วมกับสถานศึกษา เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย นับตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น การวางแผน การดำเนินการและการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการควบคุม กำกับ ติดตามและประเมินผล เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

2. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

เป็นกระบวนการที่สำคัญ ที่จะช่วยพัฒนาการศึกษาให้ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น หากชุมชนมีส่วนร่วมในการสนับสนุนทรัพยากรการศึกษา รวมถึงการเชิญผู้ประกอบการที่มีความรู้และมีเวลาว่าง มาเป็นครูพ่อแม่ให้ความรู้ด้านวิชาการ ด้านภูมิปัญญากับบุตรหลาน ย่อมเกิดผลดีทั้งต่อโรงเรียน ส่วนผู้ประกอบการย่อมภาคภูมิใจที่ได้สอนบุตรหลาน รวมถึงนักเรียนที่จะมีความเคารพและนับถือในตัวผู้ประกอบการเพิ่มขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทที่ 3 จบแล้ว นิสิตสามารถเรียนรู้ วิเคราะห์ และนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในบริบทต่างๆ ได้ ในหัวข้อดังต่อไปนี้

1. แนวคิดที่เกี่ยวข้องและความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
2. รูปแบบและกระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา
3. การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

หัวข้อที่ 3.1

แนวคิดที่เกี่ยวข้องและความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

แนวคิดที่เกี่ยวข้องและความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เรื่องที่ 3.1.1 แนวคิดและความหมายของการมีส่วนร่วม

เรื่องที่ 3.1.2 ความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

แนวคิด

1. การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญราช พ.ศ. 2560 ได้กล่าวถึง “การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน” ดังนั้น การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาร่วมกับสถานศึกษา เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย นับตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น การวางแผน การดำเนินการและการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการควบคุม กำกับ ติดตามและประเมินผล เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 3.1 แล้วนิสิตสามารถเรียนรู้ และ

4. วิเคราะห์แนวคิดและสรุปความหมายของการมีส่วนร่วมได้
5. วิเคราะห์และสรุปความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาได้

เรื่องที่ 3.1.1 แนวคิดและความหมายของการมีส่วนร่วม

หลังจากที่ได้ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการศึกษา การศึกษาชุมชน และวิเคราะห์ชุมชนแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าการศึกษาประเด็นของมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษามีความสำคัญที่จะทำให้มีสติมีความเข้าใจถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างการจัดการศึกษาและชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้ต่อไป

แนวคิดของการมีส่วนร่วม

จากการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับแนวคิดของการมีส่วนร่วม พบว่าได้มีการอธิบายในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. ทฤษฎีการมีส่วนร่วม

การมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับทางจิตวิทยาและสังคมวิทยา ดังทฤษฎีต่อไปนี้

Rousseau

(1977 อ้างถึงใน สุธน โบราณประสิทธิ์, 2554) ได้สรุปสาระสำคัญของทฤษฎีการมีส่วนร่วมแบบประชาธิปไตยไว้ว่า

ประการที่ 1 การมีส่วนร่วมต้องต้องอยู่บนฐานของเสรีภาพในการตัดสินใจว่าจะเลือกในการมีส่วนร่วมหรือไม่ ที่สำคัญจะต้องไม่มีใครเป็นนายใคร หรือเป็นนายแห่งชีวิตใคร

ประการที่ 2 กระบวนการมีส่วนร่วมนั้นจะต้องอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคและความสามารถที่พึ่งพาตนเอง ซึ่งจะทำให้เกิดการตระหนัก รับผิดชอบในความสำคัญของการมีส่วนร่วมของตนเอง

สำหรับทฤษฎีเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมทางจิตวิทยา รุสโซ ได้ให้ข้อเสนอแนะว่า “การเปลี่ยนแปลงทางทัศนคติ และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมทำให้เกิดขึ้นได้ โดยการสร้างสถานการณ์ให้เกิดการมีส่วนร่วมในกลุ่มบุคคลอย่างมีประสิทธิภาพ” เทคนิคในการก่อให้เกิดการมีส่วนร่วม เช่น การกระตุ้นให้เกิดแรงจูงใจหรือการให้แรงเสริม

จึงสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมทางจิตวิทยาประกอบด้วย การตัดสินใจ การเกิดความรู้สึกรู้สึกผูกพันต่อกิจกรรมหรือเรื่องนั้นๆ และการมีส่วนร่วมในการปฏิบัติ

Max Weber (1987 อ้างถึงใน สุธน โบราณประสิทธิ์, 2554) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการกระทำทางสังคม โดยได้ศึกษาเกี่ยวกับการกระทำของมนุษย์และให้คำจำกัดความการกระทำว่าเป็นพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งที่เป็นแบบเปิดเผยและลับ ซึ่งบุคคลเป็นผู้กำหนดความหมายเป็นการส่วนตัว ความหมายตามแนวคิดของ เวเบอร์ เกิดขึ้นได้ 2 ลักษณะคือ

ลักษณะที่ 1 ความหมายส่วนตัว เกิดจากการกระทำของบุคคลหนึ่งซึ่งสามารถเข้าใจได้จากการสังเกตโดยตรง

ลักษณะที่ 2 การเข้าใจสิ่งเร้า หมายความว่า ถ้าการกระทำของบุคคลไม่มีเหตุผลก็อาจเป็นเพราะอารมณ์ การกระทำเกิดขึ้นโดยการเข้าไปมีส่วนร่วม มีความเห็นใจกัน ซึ่งพฤติกรรมและสถานการณ์เหล่านี้ อาจทำความเข้าใจได้ด้วยสติปัญญา หรืออีกนัยหนึ่ง การกระทำบางอย่างเกิดขึ้นจากแรงกระตุ้น เป็นการอธิบายสาเหตุที่แท้จริงของการกระทำ

นอกจากนั้น เวเบอร์ ยังกล่าวถึง การกระทำทางสังคม ซึ่งประกอบด้วย การกระทำ 4 ลักษณะ ดังนี้
 ลักษณะที่ 1 การกระทำที่มีเหตุผล เป็นการกระทำที่ใช้วิธีการอันเหมาะสมในอันที่จะบรรลุวัตถุประสงค์ที่เลือกไว้อย่างมีเหตุผล การกระทำดังกล่าวมุ่งไปในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ลักษณะที่ 2 การกระทำเกี่ยวกับค่านิยม เป็นการกระทำที่เหมาะสมเช่นกันเพื่อจะทำให้ค่านิยมสูงสุดในชีวิตมีความสมบูรณ์พร้อม การกระทำเช่นนี้มุ่งไปในด้านจริยธรรม ศาสนา และศีลธรรมเพื่อการดำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบในชีวิตทางสังคม

ลักษณะที่ 3 การกระทำตามประเพณี เป็นการกระทำที่ไม่เปลี่ยนแปลงโดยการยึดเอาเป็นแบบอย่าง พฤติกรรมที่ทำกันมาตั้งแต่อดีตเป็นหลัก การกระทำตามประเพณีไม่คำนึงถึงเหตุผล

ลักษณะที่ 4 การกระทำที่แฝงด้วยความเสแสร้ง เป็นการกระทำที่คำนึงถึงอารมณ์และความผูกพันทางจิตใจระหว่างผู้กระทำกับวัตถุที่เป็นจุดมุ่งหมายของการกระทำ การกระทำเช่นนี้ไม่คำนึงถึงเหตุผลอย่างอื่นใด นอกจากเรื่องส่วนตัว

อคิน รพีพัฒน์ (2527) ได้สรุปทฤษฎีการมีส่วนร่วมมี 5 ทฤษฎีไว้ดังนี้

(1) ทฤษฎีการเกลี้ยกล่อมมวลชน (Mass Persuasion)

มาสโลว์ (Maslow, 1954; อ้างถึงใน อคิน รพีพัฒน์. 2527) ได้กล่าวว่าการเกลี้ยกล่อม หมายถึง การใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและการกระทำซึ่งการเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาความขัดแย้งในการปฏิบัติงาน และถ้าจะทำให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมโดยเฉพาะในเรื่องความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของมาสโลว์ ที่เรียกว่า ลำดับชั้นความต้องการ (Hierarchy of Needs) คือ ความต้องการของคนจะเป็นไปตามลำดับจากน้อยไปหามากมีทั้งหมด 5 ระดับคือ (1.1) ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (Physiological Needs) (1.2) ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (Safety and Security Needs) (1.3) ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก (1.4) ความต้องการที่จะมีเกียรติยศชื่อเสียง (Self-esteem Needs) และ (1.5) ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self-actualization Needs)

(2) ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญกำลังใจ (Morale)

คนเรามีความต้องการทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญกำลังใจดีพอ ผลของการทำงานจะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญกำลังใจไม่ดีผลงานก็ต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากว่าขวัญกำลังใจเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปแบบพฤติกรรมต่างๆ การสร้างขวัญกำลังใจที่ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาไรด์เอาเปรียบ การให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน การเปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตามถ้าคนทำงานมีขวัญกำลังใจดีจะเกิดสำนึกในความรับผิดชอบอันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงาน ดังนั้น จึงเป็นไปได้ว่าขวัญกำลังใจจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน

(3) ทฤษฎีสร้างความรู้รักชาตินิยม (Nationalism)

ปัจจัยประการหนึ่งที่นำไปสู่การมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้รักชาตินิยมให้เกิดขึ้นหมายถึงความรู้รักเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศ หรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดี ผูกพันต่อท้องถิ่น

(4) ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership)

การสร้างผู้นำจะช่วยจูงใจให้บุคคลทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการรวมกลุ่มคนจูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดี เรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำไม่มีกิจ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ ที่เรียกว่า ผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมีคุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ซึ่งย่อมนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง

(5) ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administration and Method)

การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือในการมีส่วนร่วม เป็นวิธีหนึ่งที่ย่าง เพราะใช้กฎหมายระเบียบ แบบแผน เป็นเครื่องมือในการดำเนินการ อย่างไรก็ตาม ผลลัพธ์ของความร่วมมือ ยังไม่มีระบบการบริหารใดที่ดีที่สุดเพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจไม่มีใครบังคับก็จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมก็จะเป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นของหน่วยงาน เพราะการใช้ระบบบริหารเป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุเป้าหมายเพิ่มขึ้นตามความคาดหวังผลประโยชน์

จากทฤษฎีต่าง ๆ ดังกล่าวพอสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางสังคมจะต้องตั้งอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพและความเสมอภาค การก่อให้เกิดการมีส่วนร่วมอาจใช้แรงจูงใจหรือการให้แรงเสริม เนื่องจากปัจจัยสำคัญที่จะทำให้การมีส่วนร่วมเกิดขึ้นเกี่ยวข้องทั้งตัวและจิตใจ ส่งผลให้เกิดการกระทำและการร่วมรับผิดชอบ

4. ลักษณะของการมีส่วนร่วม

มณฑล จันทรแจ่มใส (2551) ได้กล่าวถึงลักษณะของการมีส่วนร่วมไว้ว่าการมีส่วนร่วมของบุคคลจะต้องมีและเกิดขึ้นมาโดยตลอด ทั้งนี้เริ่มตั้งแต่ขั้นตอนการมีส่วนร่วมในการวางแผนโครงการ การบริหารจัดการดำเนินงานตามแผน การเสียสละกำลังแรงงานของบุคคล ตลอดจนวัสดุอุปกรณ์กำลังเงินหรือทรัพยากรที่มีอยู่

ประชุม สุวดีถิ (2551) ได้กล่าวถึงลักษณะเงื่อนไขพื้นฐานของการมีส่วนร่วมของบุคคลเกิดจากพื้นฐาน 4 ประการ คือ

(1) เป็นบุคคลที่จะต้องมีความสามารถที่จะเข้าร่วมกล่าวคือ จะต้องเป็นผู้มีศักยภาพที่จะเข้าร่วมในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ เช่น จะต้องมีความสามารถในการค้นหาความต้องการ การวางแผน การบริหารจัดการ การบริการองค์กร ตลอดจนการใช้ทรัพยากรอย่างคุ้มค่า

(2) เป็นบุคคลที่มีความพร้อมที่เข้ามามีส่วนร่วม กล่าวคือ ผู้นั้นจะต้องมีสภาพทางเศรษฐกิจวัฒนธรรมและกายภาพที่เปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วนร่วมได้

(3) เป็นบุคคลที่มีความประสงค์จะเข้าร่วมกล่าวคือ เป็นผู้ที่มีความเต็มใจสมัครใจที่จะเข้าร่วม เล็งเห็นผลประโยชน์ของการเข้าร่วม จะต้องไม่เป็นการบังคับหรือผลักดันให้เข้าร่วมโดยที่ตนเองไม่ประสงค์จะเข้าร่วม

(4) เป็นบุคคลที่ต้องมีความเป็นไปได้ที่จะเข้าร่วมกล่าวคือ เป็นผู้มีโอกาสที่จะเข้าร่วมซึ่งถือว่าเป็นการกระจายอำนาจให้กับบุคคลในการตัดสินใจและกำหนดกิจกรรมที่ตนเองต้องการในระดับที่เหมาะสมบุคคลจะต้องมีโอกาสและมีความเป็นไปได้ที่จะจัดการด้วยตนเอง

สำหรับลักษณะการมีส่วนร่วมของบุคคลโดยทั่วไปแล้ว ยังมีปัจจัยอีกหลายอย่างที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพครอบครัว ระดับการศึกษา สถานภาพทางสังคม อาชีพ และรายได้ เป็นต้น

5. รูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วม

มงคล จันทร์ส่อง (2544) ได้กำหนดรูปแบบและขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของบุคคลไว้ว่ามีอยู่ 3 ด้าน ดังนี้

(1) การมีส่วนร่วมจะต้องมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่ชัดเจนการให้บุคคลเข้าร่วมกิจกรรมจะต้องมีวัตถุประสงค์ และเป้าหมายที่ชัดเจนว่าจะทำกิจกรรมนั้นๆ ไปเพื่ออะไร ทำให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมจะได้ตัดสินใจถูกว่าควรจะเข้าร่วมหรือไม่

(2) การมีส่วนร่วมจะต้องมีกิจกรรมเป้าหมาย การให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมจะต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่ามีรูปแบบและลักษณะอย่างไร เพื่อให้ผู้เข้าร่วมกิจกรรมสามารถตัดสินใจได้ว่าจะเข้าร่วมกิจกรรมหรือไม่

(3) การเข้าร่วมจะต้องมีบุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย การที่จะให้บุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้นจะต้องระบุกลุ่มเป้าหมายด้วยอย่างไรก็ตาม โดยทั่วไปบุคคลกลุ่มเป้าหมายมักถูกจำกัดโดยกิจกรรมและวัตถุประสงค์ของการมีส่วนร่วมอยู่แล้วเป็นพื้นฐาน

ศิริชัย กาญจนวาสี (2547) ได้เสนอรูปแบบและปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของบุคคลในองค์กร ดังนี้

- (1) การมีส่วนร่วมในการประชุม
- (2) การมีส่วนร่วมในการเสนอปัญหา
- (3) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรมต่างๆ ขององค์กร
- (4) การมีส่วนร่วมตัดสินใจในการเลือกแนวทางในการแก้ไขปัญหา
- (5) การมีส่วนร่วมในการประเมินผลในกิจกรรมต่างๆ
- (6) การมีส่วนร่วมในการได้รับประโยชน์

วรรณมา วงษ์วานิช (2549) เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วมของบุคคลไว้ดังนี้

(1) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง คือ รูปแบบที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมหรือเข้ามาเกี่ยวข้องร่วมตัดสินใจในการดำเนินงานแต่ละขั้นตอน จนกว่าการดำเนินงานจะบรรลุผลเสร็จสมบูรณ์

(2) การมีส่วนร่วมที่ไม่แท้จริง คือ รูปแบบที่ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมหรือเข้ามาเกี่ยวข้องในลักษณะหนึ่งลักษณะใดหรือในขั้นตอนใดขั้นตอนหนึ่งเท่านั้น โดยแท้จริงแล้วกระบวนการมีส่วนร่วมไม่อาจสามารถกระทำได้ในทุกประเด็น แต่การมีส่วนร่วมของบุคคลจะมีอยู่ในเกือบทุกกิจกรรมของสังคม ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับ

กับความสนใจและประเด็นการพิจารณาที่อยู่ภายใต้เงื่อนไขพื้นฐานการมีส่วนร่วมว่าจะต้องมีอิสรภาพมีความเสมอภาค และมีความสามารถในการเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อให้การมีส่วนร่วมดำเนินไปได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ความหมายของการมีส่วนร่วม

มีนักวิชาการได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมดังนี้

เมตต์ เมตตาการุณจิต (2553) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วม ในการบริหารการศึกษาว่า หมายถึง การเปิดโอกาสให้บุคคลอื่นซึ่งอาจจะเป็นบุคคลภายในหรือภายนอกหน่วยงาน เขามามีส่วนร่วมในกระบวนการบริหารจัดการศึกษา

กิตติ กรทอง (2552) ได้ให้ความหมายของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การที่บุคคลได้เข้ามามีส่วนร่วมแสดงในความคิดเห็น ร่วมตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมเสียสละเวลาและสิ่งอื่น ๆ ซึ่งเป็นเรื่องทางจิตใจและอารมณ์ของแต่ละบุคคล และเป็นการร่วมทำด้วยความสมัครใจ

ธีระ รุญเจริญ (2550) การบริหารแบบมีเปิดส่วนร่วม คือ การที่ผู้บริหารเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมงานเข้ามามีบทบาทในการพิจารณาปัญหาและตัดสินใจร่วมรับผิดชอบในการบริหารงานบางอย่าง เพื่อประโยชน์ในการระดมกำลังความคิดและแบ่งเบาภาระหน้าที่ของผู้บริหาร

ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2540) เห็นว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเปิดโอกาสให้ประชาชนเขามามีส่วนตัดสินใจในกิจกรรมต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อตัวประชาชน

หวาง (Whang อ้างถึงใน ชูชาติ พ่วงสมจิตร, 2540) การมีส่วนร่วม หมายถึง กระบวนการเข้าไปดำเนินงาน งานบุคคลหรืองานกลุ่มเพื่อให้สะท้อนถึงความสนใจของตนหรือเพื่อให้การสนับสนุนทางด้านกำลังงาน หรือทรัพยากรต่อสถาบัน ระบบที่ครอบคลุมการดำเนินชีวิตของพวกเขา

พุดติ (Putti อ้างถึงใน ทศนา แสงศักดิ์, 2539) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเป็นพื้นฐานของกิจกรรมทุกกิจกรรม การมีส่วนร่วมในการบริหารจะทำให้การบริหารเปิดกว้างมีอิสระทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมในการบริหาร อันเป็นวิถีทางในการขยายอิทธิพลของสายบังคับบัญชาลงไปสู่ระดับปฏิบัติในองค์การ

Gustavo (1992) กล่าวว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเข้าไปมีหน้าที่หรือมีส่วนร่วมรับผิดชอบในบางสิ่งบางอย่างแต่ต่อมาความหมายของการมีส่วนร่วมนี้เชื่อมโยงไปสู่กระบวนการในการเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบของแต่ละบุคคลหรือกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงในภาพรวม

Oakley (1991) เห็นว่าการมีส่วนร่วมหมายถึงการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับ 3 ลักษณะต่อไปนี้คือ เป็นการให้การช่วยเหลือ เป็นการให้อานาจ และเป็นงานขององค์กรโดยย้ำความสำคัญของการให้อานาจว่า หมายถึง การมีส่วนร่วมการให้อานาจเป็นการเพิ่มหรือพัฒนาทักษะขีดความสามารถในการบริหารการมีส่วนร่วม จึงมีความสัมพันธ์กับการให้อานาจองค์การเป็นปัจจัยพื้นฐานของการให้อานาจและมักจะเป็นรากฐานสำคัญของการให้ความช่วยเหลือด้วยดังนั้นการช่วยเหลือการให้อานาจและงานขององค์การจึงมีความเกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วม

Yadav (1980) ได้ชี้ให้เห็นว่าการมีส่วนร่วมของประชาชน หมายถึง การร่วมมือของประชาชนด้วยความตั้งใจและสมัครใจโดยไม่ถูกบังคับซึ่งกระบวนการความร่วมมือของประชาชนนั้นต้องมีความรู้สึกต่อไปนี้

1. การเข้าร่วมในการตัดสินใจตกลงใจ
2. การเข้าร่วมในการดาเนินการของแผนและโครงการพัฒนา
3. การเข้าร่วมในการติดตามประเมินผลโครงการและแผนงานของการพัฒนา
4. การเข้าร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา

Cohen & Uphoff (1977) ได้กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ว่าหมายถึง การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ควบคู่กับเรื่องของผลประโยชน์และการประเมินผลในกิจกรรมของประชาชน

Ervin (1976) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับความหมายของการพัฒนาแบบมีส่วนร่วมว่าเป็น กระบวนการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมเกี่ยวข้องในการดาเนินงานพัฒนาร่วมคิดตัดสินใจแก้ปัญหาของตนเองเน้นการมีส่วนร่วม ใช้ความคิดสร้างสรรค์และความชำนาญของประชาชนแก้ไขปัญหา ร่วมกันการใช้วิทยาการที่เหมาะสมให้การสนับสนุนติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง

สรุปได้ว่า การมีส่วนร่วม หมายถึง การเกี่ยวข้องด้านจิตใจและอารมณ์เปิดโอกาสให้ประชาชนได้คิดริเริ่มตัดสินใจปฏิบัติรับผิดชอบแก้ปัญหาการรับรู้ข้อมูลข่าวสารการพัฒนาความสามารถควบคุมทรัพยากรการร่วมกิจกรรมตามหลักประชาธิปไตย ตลอดจนการให้อำนาจการเข้าไปมีหน้าที่รับผิดชอบ เป็นการเปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เข้ามาร่วมดาเนินกิจกรรม ตั้งแต่การศึกษาปัญหา การวางแผนดาเนินการ การตัดสินใจ การแก้ไขปัญหา และการประเมินร่วมกัน เพื่อขับเคลื่อนให้กิจกรรมนั้นดาเนินไปอย่างมีประสิทธิภาพ โดยยึดหลักการมีส่วนร่วม คือ หลักร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมตรวจสอบ ร่วมรับผิดชอบ โดยการเข้ามามีส่วนร่วมนั้นเป็นไปด้วยความสมัครใจ

เรื่องที่ 3.1.2 ความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

จากการที่นิสิตได้ศึกษาในหัวข้อ “การจัดการการศึกษา” โดยการจัดการศึกษาให้เกิดผลดีมีประสิทธิภาพ ตรงตามความต้องการของประชาชนนั้น ต้องอาศัยกระบวนการนำกระบวนการมีส่วนร่วมมาใช้ จะเห็นได้จากพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม(ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 กล่าวถึงการมีส่วนร่วมไว้ในมาตรา 8 (2) ให้สังคมมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ซึ่งสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2560 ที่กล่าวไว้ว่า “การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน” เป็นแนวคิดสำคัญที่บัญญัติไว้ในมาตรา 54 วรรคสอง ซึ่งกำหนดให้

“รัฐต้องดำเนินการให้ประชาชนได้รับการศึกษาตามความต้องการในระบบต่างๆ รวมทั้งส่งเสริมให้มีการเรียนรู้ตลอดชีวิต และจัดให้มีการร่วมมือกันระหว่างรัฐ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคเอกชนในการจัดการศึกษาทุกระดับ โดยรัฐมีหน้าที่ดำเนินการ กำกับ ส่งเสริมและสนับสนุนให้การจัดการศึกษาดังกล่าวมีคุณภาพและได้มาตรฐานสากล”

ดังนั้น จากความหมายของการมีส่วนร่วมและความหมายของการจัดการศึกษาที่ได้กล่าวมา ประกอบกับเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญ 2560 จึงสามารถสรุปได้ว่า “การมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนในการจัดการศึกษา เป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาร่วมกับโรงเรียน เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย นับตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น การวางแผน การดำเนินการ และการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการควบคุม กำกับ ติดตามและประเมินผล เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ ซึ่งสามารถทำได้ทั้งทางตรง คือ ร่วมเป็นคณะทำงานและทางอ้อมร่วมวางแผนวางนโยบาย”

(ให้นิสิตวิเคราะห์และสรุปความหมายของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาด้วยตนเอง นำเสนอและแลกเปลี่ยนกันระหว่างผู้เรียน)

หัวข้อที่ 3.2

รูปแบบและกระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

รูปแบบและกระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เรื่องที่ 3.2.1 รูปแบบของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เรื่องที่ 3.2.2 กระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

แนวคิด

1. การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

ตามเจตนารมณ์ของรัฐธรรมนูญราช พ.ศ. 2560 ได้กล่าวถึง “การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน” ดังนั้น การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาจึงเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาร่วมกับสถานศึกษา เป็นกระบวนการเรียนรู้ซึ่งกันและกันของทุกฝ่าย นับตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น การวางแผน การดำเนินการและการแก้ไขปัญหา ตลอดจนการควบคุม กำกับ ติดตามและประเมินผล เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาการศึกษาให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 3.2 แล้วนิสิตสามารถเรียนรู้ และ

1. อธิบายรูปแบบและกระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาได้
2. วิเคราะห์และสรุปรูปแบบและกระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

เรื่องที่ 3.2.1 รูปแบบของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

องค์การสหประชาชาติ (อ้างถึงใน สิริพัฒน์ ลาภจิตร, 2550) ได้กล่าวรูปแบบของการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง เป็นไปโดยการอาสาสมัครหรือการรวมตัวกันขึ้นเองเพื่อแก้ไขปัญหาในกลุ่มของตนเองโดยไม่ต้องขอความช่วยเหลือจากภายนอก โดยมีรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย
2. การมีส่วนร่วมแบบชักนำ เป็นการเข้าร่วมโดยต้องการความเห็นชอบหรือการสนับสนุนจากรัฐบาล ซึ่งเป็นรูปแบบโดยทั่วไปในประเทศที่กำลังพัฒนา
3. การมีส่วนร่วมแบบบังคับ ซึ่งเป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การดำเนินนโยบายของรัฐบาลภายใต้การดำเนินงานโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือการบังคับโดยตรง รูปแบบนี้เป็นรูปแบบที่ผู้ดำเนินการได้รับผลทันทีแต่ไม่ได้รับผลระยะยาวและมีผลเสีย คือไม่ได้รับการสนับสนุนจากประชาชน

ดังนั้น การมีส่วนร่วมจึงเป็นแนวคิดที่ได้รับความนิยมในปัจจุบัน เพราะสอดคล้องกับแนวคิดในเรื่องประชาธิปไตยและสิทธิมนุษยชน ในการเข้าไปมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการศึกษา โดยแบ่งได้ 2 รูปแบบ (เมตต์ เมตต์การุณจิต, 2541) ดังนี้

1. การเข้าไปมีส่วนร่วมโดยทางตรง คือ การเข้าไปมีส่วนร่วมในลักษณะของการปฏิบัติงานและรับผิดชอบหน้าที่โดยตรง ได้แก่ ผู้บริหาร ครู นักเรียน และบุคลากรทุกฝ่าย (สัมฤทธิ์ กางเพ็ง, 2545) ทั้งนี้ประชาชนสามารถเข้าไปมีส่วนร่วมในรูปแบบของคณะกรรมการสถานศึกษาได้ โดยองค์ประกอบของคณะกรรมการสถานศึกษา ควรประกอบด้วยองค์ประกอบอย่างน้อย ดังนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, 2563) 1) ผู้แทนผู้ปกครอง 2) ผู้แทนครูและบุคลากรทางการศึกษา 3) ผู้แทนองค์กรศาสนา 4) ผู้แทนภาควิชาการ/ผู้ทรงคุณวุฒิ 5) ผู้แทนองค์กรชุมชน กำนัน/ผู้ใหญ่บ้าน 6) ผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 7) ผู้แทนครูภูมิปัญญาไทย/ปราชญ์ชาวบ้าน 8) ผู้แทนศิษย์เก่า 9) ผู้แทนนักเรียน 10) ผู้อำนวยการสถานศึกษา
2. การเข้าไปมีส่วนร่วมโดยทางอ้อม จะเป็นในรูปแบบของการเป็นผู้แทนจาก ฝ่ายต่างๆ เช่น ผู้ปกครอง ชุมชน องค์กรท้องถิ่น และผู้ที่เกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาทุกระดับ (สัมฤทธิ์ กางเพ็ง, 2545) รวมทั้งในรูปของสมาคมผู้ปกครองนักเรียน สมาคมศิษย์เก่า เป็นต้น

การมีส่วนร่วมจะมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับความรับผิดชอบของผู้ร่วมงาน ความรับผิดชอบของผู้ร่วมงาน และระดับความสำคัญของงาน ประกอบกับเวลา สถานการณ์ และพฤติกรรมการทำงานของผู้ร่วมงาน โดย สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ (2545) ได้เสนอผู้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ดังนี้ 1) ผู้ปกครอง 2) นักเรียน 3) ครู 4) ผู้บริหาร 5) บุคลากรที่ไม่ได้ปฏิบัติการสอน 6) คณะกรรมการเขตหรือคณะกรรมการที่ปรึกษาโรงเรียนในท้องถิ่นและสมาชิกสภาโรงเรียน 7) สมาชิกในชุมชน 8) สมาชิกสภาเทศบาล 9) ตัวแทนจากองค์กรชนพื้นเมือง 10) ภาคธุรกิจ 11) ตัวแทนเขตพื้นที่การศึกษาใกล้เคียง 12) ตัวแทนการศึกษาระดับหลังมัธยมศึกษา 13) หุ่นส่วนทางการศึกษาอื่นๆ

การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาสองรูปแบบหลักที่ได้กล่าวมา จะเห็นได้ว่ามีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดการศึกษาทั้งในรูปแบบการมีส่วนร่วมทางตรงและทางอ้อม มิใช่เรื่องของฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง ทั้งนี้ วิโรจน์ สารรัตนะ (2546) ได้เสนอผู้ควรมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ไว้ดังนี้

1. ผู้เรียน มีส่วนร่วมในการกำหนดความต้องการวางแผนการเรียนรู้ จัดกิจกรรมและประเมินผล ได้เรียนรู้ตามความถนัด ความสนใจ ได้ปฏิบัติจริง เรียนรู้อย่างมีความสุข บูรณาการความรู้กับชีวิตประจำวัน
 2. ครู รู้จักนักเรียนเป็นรายบุคคล เตรียมเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับผู้เรียน คอยช่วยเหลือ อำนวยความสะดวกในกระบวนการเรียนรู้และเปิดโอกาสให้ผู้เรียนมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน
 3. สถาบันผลิตครู วิจัยและพัฒนาองค์ความรู้เกี่ยวกับการเรียนการสอนผู้เรียน เผยแพร่องค์ความรู้ผลิตครูที่มีคุณภาพ สนับสนุนทางวิชาการ
 4. ผู้บริหารสถานศึกษามีส่วนร่วมกับผู้เรียนและครูในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ สนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้ นำผลการประเมินผู้เรียนมาใช้กำหนดนโยบาย
 5. สื่อมวลชน ประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความเข้าใจในการจัดการเรียนรู้ให้กับผู้เรียน ครู พ่อแม่ และผู้เกี่ยวข้องอื่น ๆ
 6. องค์กรอื่น ๆ สนับสนุนกิจกรรมการเรียนรู้ ในเรื่องวิชาการ ทรัพยากร บุคลากร แหล่งเรียนรู้ต่างๆ
 7. หน่วยงานกลาง กำหนดนโยบาย เป้าหมาย และมาตรฐานการ กระจายอำนาจให้แก่สถานศึกษา ครู อาจารย์ ติดตามและประเมินผล
 8. ชุมชน มีส่วนร่วมในกระบวนการเรียนรู้และเป็นแหล่งภูมิปัญญาที่เป็นตัวกำหนดผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทางการศึกษา เช่น ผู้ปกครอง นักเรียน ผู้บริหารโรงเรียน หน่วยงานรัฐ หน่วยงานทางสังคมต่างๆ
- จะเห็นได้ว่าผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาในรูปแบบต่างๆ ดังกล่าว เป็นบุคคลที่มาจากชุมชนและมีส่วนเกี่ยวข้องกับชุมชนที่สถานศึกษานั้นๆ ตั้งอยู่ทั้งสิ้น ดังนั้น การมีส่วนร่วมของชุมชน(Community Engagement) ในการจัดการศึกษา จึงเป็นแนวคิดสำคัญในบริบทปัจจุบันของการจัดการศึกษาตามรัฐธรรมนูญราชอาณาจักรไทย ตามหลักประชาธิปไตย และตามหลักสิทธิมนุษยชน

เรื่องที่ 3.2.2 กระบวนการของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา

จากการศึกษาพบว่า มีนักวิชาการได้กล่าวถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังนี้

อคิน ระพีพัฒน์ (2547) ได้แบ่งขั้นตอนในการเข้ามามีส่วนร่วมของประชาชนในการแก้ไขปัญหาของชุมชนออกเป็น 4 ขั้นตอน คือ 1) การค้นหาปัญหา สาเหตุของปัญหา ตลอดจนแนวทางแก้ไข 2) การตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหา 3) การปฏิบัติงานในกิจกรรมการพัฒนา และ 4) การประเมินผลงานกิจกรรมการพัฒนา

ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์ (2543) ได้จำแนกขั้นตอนการมีส่วนร่วมออกเป็น 4 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นที่ 1 การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ ในกระบวนการของการตัดสินใจนั้น ประการแรกสุดที่จะต้องกระทำก็คือ การกำหนดความต้องการและการจัดลำดับความสำคัญ ต่อจากนั้นก็เลือกนโยบายและประชาชนที่เกี่ยวข้อง การตัดสินใจนี้ เป็นกระบวนการต่อเนื่องที่ต้องดำเนินการไปเรื่อยๆ ตั้งแต่การตัดสินใจในช่วงเริ่มต้น การตัดสินใจในช่วงดำเนินการวางแผนและการตัดสินใจในช่วงการปฏิบัติตามแผนที่วางไว้

ขั้นที่ 2 การมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน จะได้มาจากคำถามที่ว่าใครจะทำประโยชน์ให้แก่โครงการได้บ้าง และจะทำประโยชน์ได้โดยวิธีใด เช่น การช่วยเหลือด้านทรัพยากร การบริหารงานและประสานงาน การให้ความช่วยเหลือด้านแรงงานหรือข้อมูล เป็นต้น

ขั้นที่ 3 การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์นั้น จากความสำคัญของผลประโยชน์ในเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพแล้ว ยังจะต้องพิจารณาถึงการกระจายผลประโยชน์ภายในกลุ่มด้วย รวมทั้งผลที่เป็นประโยชน์ในทางบวกและผลที่เกิดขึ้นในทางลบที่เป็นผลเสียของโครงการ ซึ่งอาจจะเป็นประโยชน์และเป็นโทษต่อบุคคลและสังคม

ขั้นที่ 4 การมีส่วนร่วมในการประเมินผล การมีส่วนร่วมในการประเมินผลนั้น สิ่งสำคัญที่จะต้องสังเกตก็คือ ความเห็น (Views) ความชอบ (Preferences) และความคาดหวัง (Expectations) ซึ่งจะมีอิทธิพลสามารถแปรเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลในกลุ่มต่าง ๆ ได้

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2525) กล่าวถึงขั้นตอนของการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานเรื่องให้บรรลุมัตถุประสงค์ และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ 7 ประการ คือ 1) ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในองค์กร 2) ร่วมคิดหรือสร้างรูปแบบวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาขององค์กร หรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อองค์กร หรือสนองความต้องการขององค์กร 3) ร่วมวางแผนหรือโครงการ หรือกิจกรรมเพื่อจัดหรือแก้ไขและสนองความต้องการขององค์กร 4) ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม 5) ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล 6) ร่วมการลงทุนโครงการของชุมชน ตามขีดความสามารถของตนเองและของหน่วยงาน 7) ร่วมปฏิบัติตามนโยบายแผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้ร่วมควบคุมติดตามประเมินผล และร่วมบำรุงรักษาโครงการและกิจกรรมที่ทำไว้ ทั้งภาครัฐและเอกชนให้เกิดประโยชน์ได้ตลอดไป

เมื่อพิจารณาแล้ว สามารถสรุปได้ว่าขั้นตอนการมีส่วนร่วมนั้น เริ่มตั้งแต่การเข้ามาร่วมคิดค้นหาสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นกับชุมชนของตนเอง วิเคราะห์สภาพปัญหาร่วมกัน หาวิธีการแก้ไขปัญหา เข้าร่วมแก้ไขปัญหตามโครงการที่กำหนดไว้ และติดตามประเมินผลงานที่เกิดขึ้น แล้วนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ดีขึ้น

กระบวนการของการมีส่วนร่วม

มีนักวิชาการได้กล่าวถึง กระบวนการของการมีส่วนร่วม ดังนี้

อรรถัย ก๊กพล (2556) เห็นว่า กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นเงื่อนไขแห่งความสำเร็จปัจจัยแห่งความสำเร็จที่ควรยึดถือไว้ในการออกแบบและบริหารจัดการ ประกอบไปด้วย 4S คือ

1. Starting Early กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องดำเนินการก่อนการตัดสินใจ ควรให้มีเวลาเพียงพอในการรับฟังความคิดเห็นอย่างกว้างขวาง เพื่อให้การตัดสินใจสะท้อนความคิดเห็นของชุมชน นอกจากนี้ ในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการตั้งแต่ต้น มีประโยชน์ช่วยให้ประชาชนมีเวลาคิดถึงทางเลือกหรือแนวทางแก้ไขปัญหาของชุมชนที่เหมาะสมมากขึ้น และเป็นข้อมูลในการพัฒนาโครงการต่าง ๆ และเพื่อตระหนักถึงปัญหาความจำเป็นของโครงการ

2. Stakeholders ผู้ที่ได้รับผลกระทบหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียทุกฝ่ายไม่ว่าโดยตรงหรือทางอ้อม ถือว่าเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ควรมีโอกาสเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วม สำหรับกลุ่มที่ได้รับผลกระทบโดยตรงอาจต้องได้รับฟังข้อมูลหรือปรึกษาหารือเป็นกลุ่มต้นๆ หน่วยงานที่รับผิดชอบต้องให้ความสำคัญในการระบุผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ระวังไม่ให้เกิดการผิดกลุ่มเป้าหมาย ต้องตระหนักว่าประชาชนแต่ละกลุ่มได้รับผลกระทบจากประเด็นการตัดสินใจไม่เท่ากัน บ่อยครั้งที่เรามักคิดว่าประชาชนเป็นคนกลุ่มเดียวกัน ในความจริงผู้ที่ได้รับผลกระทบมีหลากหลายกลุ่ม การบริหารจัดการการมีส่วนร่วมต้องมั่นใจว่ากลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่สำคัญทุกกลุ่มได้โอกาสเข้ามามีส่วนร่วมและแต่ละกลุ่มอาจมีรูปแบบการมีส่วนร่วมที่แตกต่างกัน เพื่ออำนวยความสะดวกให้กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วม เช่น กำหนดเวลาการรับฟังความคิดเห็นที่ชาวบ้านมาร่วมได้ หรือการใช้ภาษาท้องถิ่น รวมทั้งการอำนวยความสะดวกให้ชาวบ้านในการเดินทางไปร่วม การพยายามเข้าหากลุ่มที่ด้อยโอกาสในสังคม เช่น คนยากจน ผู้หญิง คนชรา และเด็ก

3. Sincerity การมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่มีความละเอียดอ่อน และความสัมพันธ์ระหว่างหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วมและประชาชนถือว่ามีความสำคัญในการบริหารการมีส่วนร่วมให้ประสบผลสำเร็จ หน่วยงานของรัฐที่เป็นเจ้าของโครงการหรือมีอำนาจอนุมัติต้องจัดกระบวนการอย่างจริงจัง เปิดเผย ซื่อสัตย์ ปราศจากอคติ ให้เกียรติซึ่งกันและกัน มีการสื่อสารสองทางตลอดเวลา โดยเฉพาะให้ข้อมูลที่ถูกต้องเพียงพอ ตอบสนองต่อความสงสัยของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย รวมทั้งแจ้งความก้าวหน้าหรือเปลี่ยนแปลงของโครงการอย่างต่อเนื่อง อธิบายกระบวนการได้อย่างชัดเจน ลดปัญหาข้อสงสัยที่อาจก่อให้เกิดข้อลือให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในระยะเริ่มต้น ขณะเดียวกันตั้งใจรับฟังข้อมูลและความคิดเห็นและนำไปเป็นข้อมูลสำหรับการตัดสินใจ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เป็นพื้นฐานของความน่าเชื่อถือและความไว้วางใจซึ่งกันและกัน อันนำมาสู่ความร่วมมือ ความเข้าใจ และการสื่อสารที่ดีขึ้น

4. Suitability การเลือกเทคนิคหรือรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนต้องพิจารณาจากประเภทและขนาดของโครงการ โดยคำนึงถึงความเหมาะสม ความหลากหลายและลักษณะที่แตกต่างกันของพื้นที่ และ

กลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียตลอดจนความแตกต่างทางด้านวัฒนธรรมสังคม และค่านิยม ระดับความสนใจของชุมชนในประเด็นหรือโครงการความสามารถหรือความพร้อมรวมทั้งข้อจำกัดของหน่วยงานที่รับผิดชอบในการจัดกระบวนการมีส่วนร่วม เช่น ด้านระยะเวลา บุคลากร และงบประมาณ ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมอยู่ที่ความสามารถในการวิเคราะห์สถานการณ์และเลือกกระบวนการมีส่วนร่วมที่เหมาะสม การมีส่วนร่วมที่สร้างสรรค์ต้องประกอบด้วยกระบวนการย่อยหลายรูปแบบ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ นอกจากนี้ยังต้องตระหนักว่าการให้ข้อมูลข่าวสารและข้อเท็จจริงเป็นองค์ประกอบที่ขาดไม่ได้ของการปรึกษาหารือที่มีประสิทธิผล

WHO และ UNICEF (1978) ได้เสนอกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการดำเนินกิจกรรมไว้ 4 ขั้นตอน ดังนี้ 1) การวางแผนประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหาจัดอันดับความสำคัญตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากรกำหนดวิธีติดตามประเมินผลและประการที่สำคัญคือ ต้องตัดสินใจด้วยตนเอง 2) การดำเนินงานประชาชนต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการบริหารการใช้ทรัพยากร และมีความรับผิดชอบในการควบคุมจัดสรรทางการเงิน 3) การใช้ประโยชน์ ประชาชนต้องนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและการควบคุมทางสังคม และ 4) การได้รับประโยชน์ประชาชนต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่ที่เท่าเทียมกันซึ่งเป็นผลประโยชน์ส่วนตัวสังคมหรือในรูปวัตถุก็ได้

จะเห็นได้ว่า กระบวนการมีส่วนร่วมนั้นไม่มีวิธีที่ดีที่สุด จำเป็นต้องปรับตามสถานการณ์ซึ่งประกอบไปด้วยตัวแปรหลากหลาย เช่น ประเด็นสาธารณะที่ต้องนำไปสู่กระบวนการมีส่วนร่วม เทคนิคการมีส่วนร่วมของประชาชน รวมทั้งกลุ่มเป้าหมายหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียที่ควรเข้าสู่กระบวนการมีส่วนร่วม รวมทั้งค่านึงถึงวัฒนธรรมชุมชนและบริบททางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง ที่มีผลต่อกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

สำหรับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ปารณทัตต์ แสนวิเศษ (2555) ได้เสนอไว้ดังนี้

ขั้นที่ 1 สสำรวจความต้องการ การสำรวจข้อมูลพื้นฐาน

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญที่สุด เพราะถ้าชุมชนและผู้เกี่ยวข้องยังไม่สามารถเข้าใจปัญหาและสาเหตุของปัญหาด้วยตัวของเขาเอง กิจกรรมต่างๆ ที่ตามมาก็ไร้ประโยชน์เพราะประชาชนจะขาดความเข้าใจ และมองไม่เห็นความสำคัญของกิจกรรมนั้น เป็นขั้นที่ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมคิดร่วมตัดสินใจ กำหนดความต้องการและจัดลำดับความสำคัญ ค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาภายในชุมชน ตลอดจนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจกำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการนั้นๆ

ขั้นที่ 2 การกำหนดมาตรฐานของสถานศึกษา

เป็นการกำหนดช่องทาง/กระบวนการ /วิธีการรับฟังความคิดเห็นจากประชาชนและผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (Stakeholders) จัดทำแผนดำเนินการเพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชน และผู้มีส่วนได้ส่วนเสียเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรฐานการศึกษา ซึ่งเป็นข้อกำหนดเกี่ยวกับคุณภาพการศึกษาสำหรับสถานศึกษาที่จัดการศึกษาระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานทุกแห่งนำไปใช้เป็นเป้าหมายหรือกรอบทิศทางในการกำหนดมาตรฐาน

ของสถานศึกษาตนเอง ทั้งนี้สถานศึกษาอาจเพิ่มเติมอัตลักษณ์ความโดดเด่นของสถานศึกษาในด้านต่างๆขึ้นมาได้ เพื่อความสมบูรณ์ของมาตรฐาน และเพื่อใช้ในการประเมินตนเองของสถานศึกษาในแต่ละปีการศึกษา ว่าสามารถบริหารการศึกษาในสถานศึกษาได้บรรลุเป้าหมายหรือไม่ ผู้เรียนมีคุณภาพตามที่ตั้งเป้าหมายหรือไม่ กระบวนการกำหนดมาตรฐานการศึกษาของสถานศึกษา ต้องเป็นการทำงานร่วมกันของทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง เช่น ผู้บริหารสถานศึกษา คณะครู ตัวแทนผู้ปกครอง คณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานและชุมชน

ขั้นที่ 3 การวางแผนพัฒนาสถานศึกษาตามวิสัยทัศน์ พันธกิจ

เป็นขั้นตอนในการวางแผนการดำเนินงาน เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน กำหนดทรัพยากรและแหล่งของทรัพยากรที่จะใช้ในโครงการ เป็นต้น

ขั้นที่ 4 ขั้นการดำเนินการ

เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนในการทำประโยชน์ให้แก่โครงการ ร่วมช่วยเหลือด้านทุนทรัพย์วัสดุ อุปกรณ์และแรงงานหรือโดยการบริหารงานและประสานงาน ตลอดจนการดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้น

ขั้นที่ 5 ขั้นการประเมินผล

เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการประเมินว่าโครงการพัฒนาที่พวกเขาดำเนินการนั้นบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้หรือไม่ ในการประเมินผล มีทั้งประชาชนในชุมชนและคนนอกชุมชนช่วยกันพิจารณาว่ากิจกรรมที่ได้ดำเนินการไปนั้นเกิดผลดีหรือไม่ดีอย่างไร ซึ่งจะทำให้ประชาชนเห็นคุณค่าของการทำกิจกรรมร่วมกัน

ขั้นที่ 6 ขั้นการร่วมรับผลประโยชน์

เป็นขั้นที่ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์ที่พึงได้รับจากโครงการ หรือมีส่วนในการรับผลเสียที่อาจเกิดจากโครงการ ซึ่งผลประโยชน์หรือผลเสียนี้อาจเป็นด้านกายภาพหรือด้านจิตใจที่มีผลต่อสังคมหรือบุคคลก็ได้

(ให้นิสิตร่วมกันอภิปรายและนำเสนอในหัวข้อ “กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาในสถานศึกษาที่จัดการนอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย”)

หัวข้อที่ 3.3

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

เรื่องที่ 3.3.1 แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

เรื่องที่ 3.3.2 กิจกรรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

แนวคิด

1. การมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

เป็นกระบวนการที่สำคัญ ที่จะช่วยพัฒนาการศึกษาให้ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น หากชุมชนมีส่วนร่วมในการสนับสนุนทรัพยากรการศึกษา รวมถึงการเชิญผู้ปกครองที่มีความรู้และมีเวลาว่างมาเป็นครูพ่อครูแม่ให้ความรู้ด้านวิชาการ ด้านภูมิปัญญากับบุตรหลาน ย่อมเกิดผลดีทั้งต่อโรงเรียน ส่วนผู้ปกครองย่อมภาคภูมิใจที่ได้สอนบุตรหลาน รวมถึงนักเรียนที่จะมีความเคารพและนับถือในตัวผู้ปกครองเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 3.3 แล้วนิสิตสามารถเรียนรู้ และ

1. วิเคราะห์และสรุปแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาได้
2. วิเคราะห์และนำเสนอโครงการหรือกิจกรรมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาได้

เรื่องที่ 3.3.1 แนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน

การส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการดำเนินงานเพื่อเป้าหมายใดก็ตามควรได้พิจารณาถึงแนวทางต่างๆ ที่ประชาชนคนจะสามารถมีส่วนร่วมในการตัดสินใจได้ ในการปรับปรุงคุณภาพของการมีส่วนร่วมในชุมชน แนวทางเหล่านี้ จุฑาทิพย์ ภัทราวาท (2561) ได้ประกอบกันขึ้นเป็นวงล้อแห่งการมีส่วนร่วมในชุมชน (Community Engagement Wheel)

ภาพที่ 3.1 วงล้อแห่งการมีส่วนร่วมในชุมชน

การมีส่วนร่วมในชุมชน (Community Engagement) เป็นทั้งกระบวนการและผลลัพธ์จากการทำงานร่วมกันเพื่อให้แน่ใจว่าประชากรทุกคนสามารถมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจในเรื่องต่างๆ ที่จะส่งผลกระทบต่อชีวิตของตนได้ การมีส่วนร่วมในชุมชนเป็นการพัฒนา และทำให้ความสัมพันธ์ในการทำงานระหว่างองค์กรรัฐบาลกับกลุ่มชุมชนและพลเมืองมีความยั่งยืน เพื่อช่วยให้ทุกฝ่ายเข้าใจและระบุความต้องการที่จำเป็นต่างๆ ของแต่ละชุมชนได้

การสร้างการมีส่วนร่วมในชุมชนที่ดีนั้นสามารถทำได้หลายวิธี ดังที่แสดงในรูปภาพวงล้อของ 4 กลุ่มกิจกรรม โดยประเภทและจำนวนกิจกรรมที่จัดในแต่ละชุมชนขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย เช่น

- เวลาและพลังงานที่ชุมชนสามารถสนับสนุนได้
- ประเด็นนั้น ๆ มีความสำคัญต่อชุมชนมากเพียงใด
- ข้อจำกัดด้านเวลา ทรัพยากร และข้อมูลการศึกษาเบื้องต้นเกี่ยวกับกิจกรรมที่เหมาะสม

การให้ข้อมูล (Information giving) หมายถึง โอกาสที่ผู้อยู่อาศัยและชุมชนจะได้รับข้อมูลด้านการบริการสาธารณะต่าง ๆ รวมทั้งการ เข้าถึงบริการดังกล่าว ประสิทธิภาพในการบริการ การเปลี่ยนแปลงใน

อนาคต และความคับหน้าเกี่ยวกับ ประเด็น ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง การให้ข้อมูลนี้ทำได้โดยผ่านสื่อ ต่างๆ เช่น โปสเตอร์ ใบปลิว และบทความในหนังสือพิมพ์

การประชุมหารือในชุมชน (Community consultation) หมายถึง กระบวนการในการสนทนาเพื่อนำไปสู่การตัดสินใจ การประชุมหารือควรเกี่ยวข้องกับเรื่อง ที่หน่วยงานนั้นต้องการตัดสินใจแต่เป็นเรื่องที่ต้องนำความเห็นจากคนในหน่วยงานมาพิจารณาประกอบด้วย ซึ่งกระบวนการนี้ควรเป็นไปอย่างครอบคลุมและให้ผลสะท้อนกลับสำหรับการตัดสินใจที่เกิดขึ้นทุกครั้งด้วย

ความเกี่ยวข้องของชุมชน (Community involvement) จะเกิดขึ้นเมื่อคนในชุมชนมีส่วนร่วมในการออกแบบ การพัฒนาและการกำหนดทิศทางของกิจกรรม และบริการต่างๆ ในชุมชนร่วมกับหน่วยงานรัฐบาล และองค์กรต่างๆ ซึ่งทำให้ประชาชนที่เป็นผู้รับบริการได้แสดงความคิดเห็นในการตัดสินใจว่าบริการต่างๆ นั้นจะถูกซื้อ จัดหา และควบคุมได้อย่างไร และโดยใคร กระบวนการนี้จะทำให้ได้ข้อมูลจากชุมชนมากขึ้น เนื่องจากคนในชุมชนต่างต้องมีบทบาทในกระบวนการตัดสินใจอย่างมาก เช่น การเป็นสมาชิกของกลุ่มผู้นำหรือคณะกรรมการที่มีการประชุมกันอย่างสม่ำเสมอ

การมอบหมายหน้าที่รับผิดชอบ เกิดขึ้นได้จากวิธีการในการสร้างความเกี่ยวข้องในชุมชน ทั้งยังรวมถึงความรับผิดชอบต่อชุมชน ในการจัดกิจกรรม แนวการปฏิบัติ และการบริการต่างๆ ที่ผู้มีส่วนในการตัดสินใจทุกฝ่ายเห็นชอบ

นอกจากนี้ สมลักษณ์ ไชยเสริฐ (2549) ได้เสนอแนวทางมีส่วนร่วมของประชาชนเป็น 3 ด้านคือ 1) ด้านประชาชน (Public) 2) ด้านการมีส่วนร่วม (Participation) และ 3) ด้านภาครัฐ (Government) โดยการมีส่วนร่วม มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อให้ประชาชนที่เป็นบุคคลหรือคณะบุคคลเข้ามามีส่วนร่วมในขั้นตอนในการดำเนินการพัฒนาในด้านต่างๆ ทำประโยชน์ช่วยสนับสนุนในเรื่องต่างๆ หรือกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจร่วมดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์และร่วมประเมินผล เพื่อให้เกิดผลประโยชน์สูงสุดและยอมรับกันทุกฝ่าย ดังต่อไปนี้

1. การรับรู้ (Perception)

ต้องสร้างจิตสำนึกให้ประชาชนและภาครัฐ การยอมรับ และตระหนักถึงการรับรู้ในสิทธิหน้าที่การมีส่วนร่วมของทุกกลุ่มทุกฝ่าย โดยเจ้าหน้าที่ของรัฐจะต้องสร้างสำนึกใหม่ว่ากิจการที่ตนรับผิดชอบไม่ใช่รัฐกิจหรือกิจการของรัฐที่ตนเท่านั้นมีสิทธิตัดสินใจ แต่เป็นประชาชนที่จะมีส่วนร่วมในการคิด ร่วมกระทำ หรือตรวจสอบ ถ้าเจ้าหน้าที่ของรัฐไม่ปรับทัศนคติให้ได้ก็จะต้องเผชิญกับข้อขัดแย้งกับประชาชนที่จะเกิดขึ้น ส่วนภาคประชาชน ควรจะตระหนักถึงการรับรู้และยอมรับในสิทธิและหน้าที่ ตลอดจนการมีส่วนร่วมนั้น ต้องเข้าใจว่าตนและผู้อื่นต่างก็มีสิทธิหน้าที่และมีส่วนร่วมเสมอ

2. ทัศนคติ (Attitude)

ต้องปรับทัศนคติและสร้างความเข้าใจของบุคลากรทั้งสองฝ่าย คือทั้งภาครัฐและภาคประชาชน ให้มีทัศนคติที่ดีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ภาครัฐต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนหลายด้าน เพื่อการได้ข้อมูล ทั้งที่เป็นข้อเท็จจริงและความคิดที่แตกต่าง ด้านเจ้าหน้าที่ภาครัฐผู้รับผิดชอบเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมต้องมีทัศนคติที่ดีต่อกระบวนการมีส่วนร่วมที่มีการปรับปรุงบทบาท ค่านิยม และต่อการมีส่วนร่วมของ

ประชาชน เจ้าหน้าที่ภาครัฐต้องอดทนในการทำงานกับประชาชน เพราะต้องใช้ระยะเวลายาวนานอย่างต่อเนื่องในการมีส่วนร่วม และมีความจริงใจกับประชาชน และประชาชนเองก็ต้องทำความเข้าใจความสำคัญของการมีส่วนร่วมด้วยเช่นกัน โดยมีทัศนคติที่ดีต่อเจ้าหน้าที่ในกระบวนการมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างเจ้าหน้าที่และประชาชน และเกิดความไว้วางใจซึ่งกันและกันมากขึ้น ส่งผลให้กิจกรรมการมีส่วนร่วมบรรลุเป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อทั้งสองฝ่ายมีทัศนคติที่ดีต่อกระบวนการมีส่วนร่วมแล้ว ความร่วมมือระหว่างประชาชนและเจ้าหน้าที่ภาครัฐก็จะพัฒนาอย่างก้าวหน้าต่อไป

3. การเป็นตัวแทน (Representation)

การคัดเลือกและการสรรหาตัวแทนจะต้องคำนึงถึงประชาชนทุกกลุ่ม ทุกฝ่ายเพื่อให้ประชาชนกลุ่มต่างๆ ที่หลากหลายทุกกลุ่มนั้นมีตัวแทนเข้าไปร่วมในการประสานผลประโยชน์ให้เกิดความเป็นธรรม โดยคำนึงถึงคุณสมบัติของตัวแทนที่ต้องการด้วย โดยพิจารณาจากคุณสมบัติ เช่น ทักษะความสามารถที่เกื้อหนุนกัน ความสอดคล้องของเทคโนโลยี วัตถุประสงค์ ค่านิยม และวัฒนธรรมองค์กร การตอบสนองซึ่งกันและกัน ความรับผิดชอบ ความมั่นคงด้านการเงิน ความสามารถในการสร้างความเชื่อมั่น และกลุ่มที่เป็นตัวแทนต้องได้รับความน่าเชื่อถือจากกลุ่มหลายกลุ่ม หรือกลุ่มผู้มีส่วนได้เสีย และสมาชิกที่เป็นตัวแทนต้องมีความรู้สึกที่จะต้องอาศัยซึ่งกันและกันซึ่งเป็นที่ต้องตระหนักถึงอีกปัจจัยหนึ่งด้วยเช่นกัน

4. ความเชื่อมั่นและไว้วางใจ (Trust)

การมีส่วนร่วมต้องสร้างให้สมาชิกมีความจริงใจและเข้าใจในการเข้าร่วม และผลตอบรับที่ตามมาคือไว้วางใจและความเชื่อมั่นในองค์กร โดยการสร้างความเชื่อมั่นและไว้วางใจกันต้องแสดงให้เห็นอย่างชัดเจน กำหนดให้เป็นเป็นวัฒนธรรมและรูปธรรมขององค์กร ซึ่งการสร้าง ความไว้วางใจกัน เชื่อถือ ศรัทธา เป็นสิ่งสำคัญที่จะทำให้กระบวนการมีส่วนร่วมล้มเหลวหรือประสบความสำเร็จ การสร้างความเชื่อถือและไว้วางใจอาจทำได้จากการดำเนินกิจกรรม แลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร นำเสนอข้อมูลข้อเท็จจริงอย่างตรงไปตรงมา ในการดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง มีการติดต่อระหว่างสมาชิกอย่างสม่ำเสมอบ่อยครั้ง และทำอย่างตั้งใจทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการภายในองค์กร ซึ่งเป็นสิ่งที่จะทำให้เกิดความเชื่อมั่นและความไว้วางใจของการร่วมมือซึ่งกันและกันเพื่อสร้างความสำเร็จ

5. การแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร (Information-sharing)

สร้างกลไกเพื่อการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร เนื่องจากการมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ทำให้ข้อมูลข่าวสารทั้งด้านที่เป็นข้อเท็จจริงและด้านที่เป็นความคิด ความรู้สึก ความคาดหวัง ได้ถูกแสดงออกอย่างหลากหลายกลุ่มลึกและสมบูรณ์ครบถ้วนมากขึ้น ซึ่งจะทำให้การวินิจฉัยปัญหาและการเสนอทางเลือกในการแก้ไขปัญหาที่หลากหลาย และตรงกับความต้องการมากขึ้น ผลที่ตามมาคือทำให้การตัดสินใจในการกำหนดนโยบายและการวางแผนดำเนินไปได้อย่างรอบรู้ รอบคอบ และรอบด้านยิ่งขึ้น โดยการที่ประชาชนจะมีส่วนร่วมได้อย่างมีประสิทธิภาพนั้น จำเป็นที่จะต้องมีความรู้ และมีข้อมูลข่าวสารเพียงพอในนโยบายที่ตนต้องการมีส่วนร่วม ข้อมูลข่าวสารเหล่านี้ส่วนใหญ่แล้วมักจะเป็นของหน่วยงานที่เป็นผู้ริเริ่มนโยบาย บางส่วนเกิดจากการศึกษาของนักวิชาการและองค์กรพัฒนาเอกชน ดังนั้น ประชาชนที่สนใจการมีส่วนร่วมกับนโยบายใดอาจไปขอความร่วมมือและข้อมูลจากบุคคลและองค์กรเหล่านั้น

6. ฉันทามติ (Consensus)

การมีส่วนร่วมเป็นการสร้างฉันทามติ โดยการให้ประชาชนและผู้ที่เกี่ยวข้องทุกภาคส่วนเข้าร่วม ในการหาวิธีแก้ไขปัญหายากที่ยังยากซับซ้อนร่วมกันหาทางออกสำหรับการแก้ไขปัญหาดังกล่าว ในทางสันติ เป็นที่ยอมรับหรือเป็นฉันทามติของประชาสังคมซึ่งทุกคนยินยอมเห็นพ้องต้องกันในทุกๆ ขั้นตอนของกระบวนการมีส่วนร่วม โดยเสาหลักของการมีส่วนร่วมที่ดีก็คือการที่ประชาชนสามารถที่จะร่วมมือกัน ลดความขัดแย้ง สร้างข้อตกลงที่มั่นคงยืนยาว การยอมรับระหว่างกลุ่ม และหาข้อสรุปร่วมกันได้ทุกฝ่าย แม้ว่าอาจจะมีความเห็นที่แตกต่างกันก็ตามก็ต้องสามารถที่จะปรับความเห็นที่ต่างกัน โดยการเจรจาข้อยุติที่ทุกฝ่ายยอมรับกันได้ อย่างสันติวิธีเพื่อนำไปสู่ข้อสรุปที่เห็นพ้องหรือฉันทามติร่วมกันได้ทุกฝ่าย

7. การมีปฏิสัมพันธ์ (Interaction)

องค์กรกลางมีส่วนร่วมต้องสร้างให้เกิดการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันในองค์กร คือจะต้องจัดกิจกรรมที่ทำให้มีการพบปะ พูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นของกันและกันเป็นการสื่อสารแบบสองทาง (Two Ways Communication) ก่อให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกันซึ่งจะนำไปสู่การลดอคติที่มีต่อกันและกัน เกิดความเข้าใจที่ดีขึ้นระหว่างผู้ที่เข้าร่วม สิ่งเหล่านี้จำเป็นว่าเป็นกลไกที่จะช่วยป้องกันความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้น หรือกรณีที่มีความขัดแย้งเกิดขึ้นแล้วก็จะเป็กลไกที่ช่วยบรรเทาความขัดแย้งให้ลดระดับความรุนแรงลงได้ ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ในกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก็เพื่อที่จะให้เกิดการตัดสินใจที่ดีขึ้นและรับการสนับสนุนจากสาธารณชน ซึ่งเป้าหมายของกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนก็คือการให้ข้อมูลต่อสาธารณชน และให้สาธารณชนแสดงความคิดเห็นต่อโครงการที่นำเสนอหรือนโยบายรัฐ รวมทั้งมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาเพื่อหาทางออกที่ดีที่สุด ตลอดจนสร้างความสัมพันธ์ที่ดีสำหรับทุกๆ คน

8. ความประสงค์หรือความมุ่งหมาย (Purpose)

ต้องกำหนดวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายในการมีส่วนร่วมไว้อย่างชัดเจนว่าเป็นไปเพื่อจุดประสงค์อะไร ผู้เข้าร่วมจะได้ตัดสินใจว่าสมควรจะเข้าร่วมหรือไม่ การมีจุดมุ่งหมายที่ต้องการให้สมาชิกผู้เข้าร่วมได้เข้าใจตรงกันอย่างชัดเจนไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งจะสะท้อนให้เห็นความเข้มแข็งขององค์กรอย่างเป็นเอกภาพทางความคิดเห็นและเอกภาพในการดำเนินกิจกรรม นอกจากนี้ การมีส่วนร่วมต้องระบุลักษณะของกิจกรรมว่าต้องมีกิจกรรมเป้าหมายในการให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม มีลักษณะและรูปแบบอย่างไร เพื่อที่ประชาชนจะได้ตัดสินใจในการเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วม ต้องระบุว่าในกิจกรรมแต่ละอย่าง มีกี่ขั้นตอนรวมทั้งขั้นตอนของกิจกรรมจะต้องให้ประชาชนสามารถเข้าร่วมในขั้นตอนไหนบ้าง

9. การประเมินผล (Appraisal)

เนื่องจากการประเมินผลเป็นขั้นตอนหนึ่งในกระบวนการมีส่วนร่วมต้องมีระบบการประเมินผล ซึ่งผลของการประเมินผลก็จะกลายเป็นปัจจัยนำเข้าไปในกระบวนการมีส่วนร่วมในขั้นตอนการวางแผน เพื่อนำปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นในทางปฏิบัติมาปรับปรุงแก้ไขและพัฒนาผลการดำเนินงานให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในการประเมินผลงาน (Performance Appraisal) จึงต้องเริ่มตั้งแต่การเข้าร่วมควบคุม ร่วมบำรุงรักษาโครงการร่วมติดตาม ร่วมประเมินผล และกิจกรรมที่จัดทำไว้ทั้งโดยเอกชนและรัฐบาล ให้ใช้ประโยชน์ได้ตลอดไป

10. ความโปร่งใส (Transparency)

เนื่องจากการมีส่วนร่วมนั้นเป็นกระบวนการที่ทำให้ประชาชนมีโอกาสตรวจสอบการใช้ดุลยพินิจสำหรับการตัดสินใจของรัฐบาลและหน่วยงานของรัฐ ซึ่งจะก่อให้เกิดความโปร่งใสในการดำเนินการ ปรับปรุงกลไกการทำงานขององค์กรนั้นๆ มีส่วนร่วมให้มีความโปร่งใส ลดการทุจริตและข้อผิดพลาดของนโยบาย แผน และโครงการลงได้ ซึ่งความโปร่งใสเป็นองค์ประกอบหนึ่งของการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี โดยการสร้างความไว้วางใจซึ่งกันและกันของคนในองค์กร ประกอบด้วย ความไว้วางใจ การเปิดเผยข้อมูล การเข้าถึงข้อมูล และกระบวนการตรวจสอบ

11. ความเป็นอิสระ (Independence)

องค์กรการมีส่วนร่วมจะต้องมีการยอมรับความคิดเห็นของกัน และกันมีอิสระทางความคิด ความเป็นประชาธิปไตยโดยการให้เกียรติ สมาชิกทุกคนในองค์กร การที่สมาชิกมีส่วนร่วมในการเสนอความคิดเห็นและตัดสินใจจะเป็นปัจจัยให้เกิดความรู้สึกรับผิดชอบร่วมกัน ซึ่งเงื่อนไขและหลักการที่สำคัญของการมีส่วนร่วมประการหนึ่งคือ ความสมัครใจหรือความเป็นอิสระที่จะเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วม การบังคับไม่ว่าจะอยู่ในรูปแบบของการคุกคามการระดมและการว่าจ้างไม่ถือว่าเป็นการมีส่วนร่วม

12. ก้าวไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่อง (Onward-doing)

เนื่องจากการมีส่วนร่วมของประชาชนทำให้เกิดประสบการณ์ การเรียนรู้ใหม่ความคิดใหม่ที่ท้าทายอย่างต่อเนื่อง ดังนั้น องค์กรการมีส่วนร่วมต้องเปิดโอกาสประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง ภาครัฐจะต้องเตรียมประชาชนให้มีความพร้อมและเห็นประโยชน์ของการมีส่วนร่วมด้วยการให้ความรู้ เพื่อให้เกิดการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนที่ก้าวไปข้างหน้าอย่างต่อเนื่อง โดยความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกจะเป็นตัวกำหนดที่สำคัญที่จะทำให้การมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นไปอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอในการสร้างความเข้าใจในบทบาทของการมีส่วนร่วมภาคประชาชน รวมทั้งมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง เป็นปัจจัยสำคัญที่จะบ่งบอกถึงความเข้มแข็งของการมีส่วนร่วม ทำให้เกิดความมั่นใจได้ว่าการเปลี่ยนแปลงจะเป็นไปในการก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อชุมชนและสังคม

13. เครือข่าย (Network)

การที่จะต้องมาทำความเข้าใจกัน ส่งเสริมให้มีการผนึกกำลังร่วมกันของทั้งภาครัฐและภาคประชาชน ในลักษณะเครือข่ายคือ มาผนึกกำลังกันเป็นหนึ่งเดียวที่สำคัญต้องเป็นไปเพื่อสร้างผลประโยชน์ในเชิงการทำงานร่วมในรูปกิจกรรม โครงการ แผนงานที่จะต้องอาศัยความร่วมมือกันต้องผนึกกำลังขอความร่วมมือ หรือการทำกิจกรรมร่วมมือกันต้องอาศัยหลายองค์กรซึ่งเครือข่ายความร่วมมือกันของสมาชิก ผู้บริหาร และบุคคลในชุมชนเป็นหลักจากวิธีการคิด โดยเครือข่ายความร่วมมือนั้นจำเป็นต้องให้มีตัวแทนของประชาชนมาพบปะพูดคุยเพื่อก่อตัวและกล่าวถึงวัตถุประสงค์ร่วมกัน เพราะฉะนั้น เครือข่ายการมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการเชื่อมโยงสมาชิกในกลุ่มหรือเชื่อมโยงองค์กรการมีส่วนร่วมกับสมาชิก ประชาชนและกลุ่ม/องค์กรต่างๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน โดยมีรูปแบบการมีส่วนร่วมความสัมพันธ์ในแนวราบขององค์กรการมีส่วนร่วมกับชุมชนให้เป็นกระบวนการส่งเสริมสนับสนุนประชาชนสามารถพัฒนาชุมชนของตนเอง โดยอาศัยเครือข่ายการมีส่วนร่วม

ในการทำงานของคนในชุมชนเพื่อร่วมแก้ไขปัญหาคือปัญหาส่วนรวมของคนและในชุมชนซึ่งการดำเนินงานของเครือข่ายจะนำไปสู่การพัฒนาการมีส่วนร่วมที่ยั่งยืนต่อไป

สรุปได้ว่าแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนและชุมชนนั้น จะต้องเริ่มต้นด้วยการสร้างสำนึก เพื่อให้ภาครัฐและประชาชนรับรู้ปัญหาประกอบกับการสร้างความเข้าใจและปรับทัศนคติให้มีทัศนคติที่ดีต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน หลังจากนั้นสรรหาตัวแทนของแต่ละกลุ่มเพื่อจะได้ประสานประโยชน์ให้ลงตัว แล้วสร้างให้สมาชิกมีความเข้าใจและมีความจริงจังในการเข้าร่วม สามารถทำการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันได้ แล้วสร้างฉันทามติร่วมกัน แต่ภายในองค์กรจะต้องสร้างให้เกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันภายในองค์กร การทำกิจกรรมใดๆ จะต้องกำหนดความประสงค์หรือความมุ่งหมายในการมีส่วนร่วมให้ชัดเจน และต้องมีระบบประเมินผลจากกระบวนการของการมีส่วนร่วมทั้งหมดปรับปรุงกลไกการทำงานให้เกิดความโปร่งใส มีความเป็นประชาธิปไตยยอมรับความคิดเห็นของกันและกัน ที่สำคัญต้องเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง และเมื่อทำงานภายในองค์กรประสบผลสำเร็จแล้วก็ต้องมองหาพันธมิตรสร้างเครือข่ายเพื่อผนึกกำลังร่วมกัน ทำงานร่วมกัน แลกเปลี่ยนข้อมูลร่วมกัน

สำหรับการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชนในการจัดการศึกษานั้น กระทรวงศึกษาธิการ (2550) ได้เสนอแนวทางการมีส่วนร่วมไว้ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วมในการจัดทำหลักสูตรสถานศึกษา โดยสถานศึกษาสามารถเปิดโอกาสให้ผู้ปกครองและชุมชนจัดสร้างหลักสูตรสถานศึกษา และกำกับ ติดตามการใช้หลักสูตรสถานศึกษา

2. การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา การสร้างความร่วมมือระหว่างสถานศึกษากับผู้ปกครองและชุมชนเป็นยุทธศาสตร์ที่จำเป็นอย่างยิ่ง ผู้บริหารและบุคลากรในสถานศึกษาควรระลึกถึง ซึ่งมีหลัก 10 ประการ คือ 1) สร้างความศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อชุมชน 2) ฝึกให้เป็นคนใจกว้างและมีจิตสาธารณะ 3) ตระหนักในสิ่งที่จำเป็นและขาดแคลน ไม่ว่างเฉย ทุกอย่างทำได้หากตั้งใจทำ 4) ต้องหมั่นสร้างและปรุงแต่งตนเองให้เป็นบุคคลที่มีเสน่ห์เป็นที่ชื่นชมศรัทธาของชุมชนและเพื่อร่วมงาน 5) อ่อนน้อมถ่อมตน วางตัวเรียบง่าย อยู่กับชุมชนและเพื่อนร่วมงานได้ทุกเวลา 6) หลีกเลี้ยงการโต้แย้งที่ไร้เหตุผล พัฒนาทักษะการประนีประนอม 7) ให้การต้อนรับชุมชนด้วยบรรยากาศมิตรภาพ 8) พัฒนาเทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนให้ลึกซึ้ง เพื่อสำรวจจุดเด่น จุดด้อย เพื่อเป็นฐานข้อมูลในการพัฒนา 9) หมั่นแสวงหาแหล่งงบประมาณ วัสดุ ครุภัณฑ์ จากหน่วยงาน บริษัท ห้าง ร้านค้า โดยใช้โครงการที่มีประสิทธิภาพ 10) สร้างและพัฒนาค่านิยมการสร้างสัมพันธ์ภาพกับชุมชนอย่างสม่ำเสมอ

3. บทบาทของชุมชนในการที่เข้าร่วมจัดการศึกษา มีดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมในการจัดและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของผู้เรียนทั้งที่บ้านและที่สถานศึกษา 2) การกำหนดนโยบาย เป้าหมายการจัดการศึกษาแก่สถานศึกษา 3) การประชาสัมพันธ์ สนับสนุนกิจกรรมทางการศึกษา 4) การเป็นผู้สนับสนุนทรัพยากรและบุคลากรในการจัดการศึกษา และ 5) การตรวจสอบการจัดการศึกษา

4. กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา ควรดำเนินการ ดังนี้ 1) สำรวจความต้องการ การสำรวจข้อมูลพื้นฐาน 2) การกำหนดมาตรฐานของสถานศึกษา 3) การวางแผนพัฒนาสถานศึกษาตาม

วิสัยทัศน์ พันธกิจ 4) กิจกรรมการปฏิบัติ คือ แนวทางปฏิบัติที่จะนำไปสู่ความสำเร็จ 5) การประเมินผล คือ การประเมินแนวทางปฏิบัติ และ 6) การสรุปผลการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนากระบวนการทำงานร่วมกัน

การมีส่วนร่วมของประชาชน และชุมชนในการจัดการศึกษา นับเป็นกระบวนการที่สำคัญ ที่จะช่วยพัฒนาการศึกษาให้ตอบสนองความต้องการของท้องถิ่น หากชุมชนมีส่วนร่วมในการสนับสนุนทรัพยากร การศึกษา รวมถึงการเชิญผู้ปกครองที่มีความรู้และมีเวลาว่างมาเป็นครูพ่อครูแม่ให้ความรู้ด้านวิชาการ ด้านภูมิปัญญา กับบุตรหลาน ย่อมเกิดผลดีทั้งต่อโรงเรียนที่ได้บุคลากรเพิ่ม ส่วนผู้ปกครองย่อมภาคภูมิใจที่ได้สอนบุตรหลานในโรงเรียน รวมถึงนักเรียนที่จะมีความเคารพและนับถือในตัวผู้ปกครองเพิ่มมากขึ้น ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับชุมชน

เรื่องที่ 3.3.2 กิจกรรมการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษา

จากการศึกษาเอกสาร พบว่า รูปแบบกิจกรรมต่างๆ ที่ส่งเสริมการมีของชุมชนมีหลายลักษณะดังต่อไปนี้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ (2551) ได้เสนอหลักการสำคัญของการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนที่ทำให้เกิดความสำเร็จ 5 ประการ ดังนี้

1. ภาวะผู้นำที่จะสร้างความเชื่อมั่น ศรัทธาและความร่วมมือร่วมใจในการทำงานที่มีความสอดคล้องกัน ซึ่งต้องมีวิสัยทัศน์ในเชิงกลยุทธ์ ความซื่อสัตย์สุจริตและเสียสละเพื่อประโยชน์ส่วนรวม
2. การสร้างค่านิยมในการทำงานกันอย่างเหนียวแน่น จึงจะทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่เป็นมิตรภาพอย่างแท้จริง
3. การพัฒนาปรับปรุงการทำงานอย่างสม่ำเสมอเพื่อให้เกิดการปรับกระบวนการทำงานอย่างต่อเนื่อง
4. การจัดทำฐานข้อมูลสมาชิกเครือข่ายเพื่อใช้ในการติดต่อประสานงาน และมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน
5. การสร้างช่องทางในการติดต่อสื่อสาร และแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างกัน

โกวิท พวงงาม (2545) ได้เสนอวิธีการมีส่วนร่วมของประชาชน สามารถทำได้หลายวิธี ดังต่อไปนี้

1. การเข้าร่วมประชุมอภิปราย เป็นการเข้าร่วมอภิปรายหรือเนื้อหาสาระของแผนงานหรือโครงการพัฒนาเพื่อสอบถามความคิดเห็นของประชาชน
2. การถกเถียง เป็นการแสดงความคิดเห็นโต้แย้งตามวิถีทางประชาธิปไตย เพื่อให้ทราบถึงผลดีผลเสียในกรณีต่างๆ โดยเฉพาะประชาชนในท้องถิ่นที่ได้รับผลกระทบ ทั้งทางบวกและทางลบต่อความเป็นอยู่
3. การให้คำปรึกษาแนะนำ ประชาชนต้องร่วมเป็นกรรมการในคณะกรรมการบริหารโครงการเพื่อให้มั่นใจว่ามีเสียงของประชาชนที่ได้รับผลกระทบ เข้ามามีส่วนร่วมรับรู้และร่วมในการตัดสินใจและการวางแผนด้วย
4. การสำรวจ เป็นวิธีการให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมแสดงความคิดเห็นในเรื่องต่างๆ อย่างทั่วถึง
5. การประสานงานร่วม เป็นวิธีที่ประชาชนเข้าร่วมตั้งแต่การคัดเลือกตัวแทนของกลุ่มเข้าไปเป็นแกนนำในการจัดการหรือบริหาร
6. การจัดทัศนศึกษา เป็นการให้ประชาชนได้เข้าร่วมตรวจสอบข้อเท็จจริง ณ จุดดำเนินการก่อนให้มีการตัดสินใจอย่างใดอย่างหนึ่ง
7. การสัมภาษณ์หรือพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการกับผู้นำ รวมทั้งประชาชนที่ได้รับผลกระทบเพื่อหาข้อมูลเกี่ยวกับความคิดเห็นและความต้องการที่แท้จริงของท้องถิ่น
8. การไต่สวนสาธารณะ เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทุกกลุ่มเข้าร่วมแสดงความคิดเห็นต่อนโยบาย กฎ ระเบียบในประเด็นต่างๆ ที่จะมีผลกระทบต่อประชาชนโดยรวม

9. การสาธิต เป็นการใช้เทคนิคการสื่อสารทุกรูปแบบ เพื่อเผยแพร่ข้อมูลข่าวสารให้ประชาชนรับทราบอย่างทั่วถึงและชัดเจน อันจะเป็นแรงจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วม

10. การรายงานผล เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนทบทวนและสะท้อนผลการตัดสินใจต่อโครงการอีกครั้งหนึ่ง หากมีการเปลี่ยนแปลงจะได้แก้ไขได้ทันที่

สุทิน บุญญาธิการ และคณะ (2540) ได้สรุปรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

1. การรับรู้ข่าวสาร (Public Information) โดยประชาชนในพื้นที่ที่จะได้รับผลกระทบและบุคคลหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะได้รับแจ้งให้ทราบรายละเอียดที่เกี่ยวข้องกับโครงการที่จะดำเนินการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น นอกจากนี้ ข่าวสารดังกล่าวจะต้องแจ้งก่อนที่จะมีการตัดสินใจดำเนินโครงการ

2. การปรึกษาหารือ (Public Consultation) เป็นรูปแบบที่มีการหารือระหว่างผู้ดำเนินโครงการกับประชาชนที่เกี่ยวข้องและได้รับผลกระทบ เพื่อรับฟังความคิดเห็นและตรวจสอบข้อมูลประกอบการจัดทำรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยหลักการแล้ว การหารือจะต้องจัดก่อนที่มีการเสนอรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม เพื่อประเมินผลกระทบบางประการที่อาจมองข้ามไป นอกจากนี้ การปรึกษาหารือยังเป็นช่องทางอันหนึ่งในการกระจายข้อมูลข่าวสารไปยังผู้ที่ได้รับผลกระทบ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจในโครงการและเพื่อเปิดให้มีการเสนอแนะประกอบทางเลือกในการตัดสินใจ

3. การประชุมรับฟังความเห็น (Public Meeting) มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้เป็นเวทีสาธารณะให้ฝ่ายที่เกี่ยวข้อง คือ ผู้ที่ได้รับผลกระทบ หากมีการดำเนินโครงการ หน่วยงานเจ้าของโครงการโดยเป็นรูปแบบที่สามารถพบเห็นได้บ่อย และอาจดำเนินการได้หลายรูปแบบตามสภาพปัญหาและประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่

3.1 การประชุมในระดับชุมชน (Community Meeting) โดยจัดขึ้นในชุมชนที่ได้รับผลกระทบจากโครงการ ซึ่งเจ้าของโครงการจะส่งตัวแทนร่วมอธิบายให้ที่ประชุมทราบรายละเอียดโครงการและผลกระทบที่คาดว่าจะเกิดขึ้น แล้วจึงเปิดโอกาสให้ซักถามข้อสงสัยต่างๆ อย่างไรก็ตาม อาจจัดขึ้นเฉพาะจุดในระดับชุมชนย่อยๆ แต่ละชุมชนก่อน แล้วจึงจัดรวมหลายๆ ชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

3.2 การประชุมรับฟังความคิดเห็นในเชิงวิชาการ (Technical Hearing) ซึ่งจัดขึ้นเมื่อมีข้อโต้แย้งทางเทคนิค โดยเชิญผู้เชี่ยวชาญเฉพาะสาขาจากภายนอกมาช่วยอธิบาย ซักถามและให้ความเห็นต่อรายงานการศึกษาผลกระทบสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ผลการประชุมต้องมีการนำเสนอต่อสาธารณะและผู้เข้าร่วมประชุมด้วย

3.3 การประชุมประชาพิจารณ์ (Public Hearing) รูปแบบนี้มีขั้นตอนการดำเนินการที่ชัดเจนและเป็นเวทีการเสนอข้อมูลจากทั้งสองฝ่าย คือ ฝ่ายเจ้าของโครงการและผู้ได้รับผลกระทบโดยมีบรรยากาศการประชุมที่เปิดกว้าง ซึ่งเจ้าของโครงการจะต้องเปิดเผยข้อมูลโดยไม่ปิดบัง มีหลักเกณฑ์และประเด็นพิจารณาที่ชัดเจน และแจ้งให้ทุกฝ่ายทราบร่วมกัน ซึ่งรูปแบบการประชุมควรมีลักษณะไม่เป็นทางการมากนัก อาจใช้เวลาประชุมหลายวันก็ได้และไม่จำเป็นต้องจัดครั้งเดียว หรือสถานที่เดียวตลอดไป ทั้งนี้สามารถปรับเปลี่ยนไปตามความเหมาะสมได้

4. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) โดยให้ประชาชนเป็นผู้ตัดสินใจต่อประเด็นปัญหานั้นๆ ซึ่งเป็นเป้าหมายสูงสุดของการมีส่วนร่วมของประชาชน อาจดำเนินการให้ประชาชนผู้รับ

ผลกระทบเลือกตัวแทนไปเป็นกรรมการในคณะกรรมการที่มีอำนาจตัดสินใจในเรื่องนั้นๆ ทั้งนี้ประชาชนจะมีบทบาทซึ่งนำการตัดสินใจเพียงใด ขึ้นอยู่กับน้ำหนักของตัวแทนในคณะกรรมการชุดนั้น ๆ

5. การใช้กลไกทางกฎหมายเป็นการเรียกร้องสิทธิของตนจากการไม่ได้รับความเป็นธรรม มักใช้ในกรณีที่ไม่สามารถดำเนินการทางอื่นได้ โดยอาศัยมาตรการทางกฎหมายเป็นหลัก ซึ่งอาจเกิดความยืดเยื้อต่อการดำเนินโครงการหรือยุติโครงการ อย่างไรก็ตาม ในบางกรณีประชาชนอาจไม่อยู่ในฐานะที่จะดำเนินการฟ้องร้อง เพราะนอกจากจะเสียเวลาแล้ว ยังมีภาระค่าใช้จ่ายและภาระในการติดตามหาข้อมูล

สำหรับในประเด็นด้านการจัดการศึกษานั้น สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสถาบันราชภัฏกระทรวงศึกษาธิการ สำนักมาตรฐานอุดมศึกษาทบวงมหาวิทยาลัย (2545) ได้กล่าวถึงการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ 2 ประการ คือ

1. การจัดการกระบวนการเรียนรู้ สามารถทำได้ ดังต่อไปนี้

1.1 จัดเวทีวิเคราะห์สถานการณ์ของประชาชนเพื่อทำ

ความเข้าใจและเรียนรู้ร่วมกันในเรื่อง ประเด็นต่างๆ

1.2 จัดเวทีแลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ หรือจัด

ทัศนศึกษาภายในชุมชนและระหว่างองค์กรต่างๆ กับประชาชน

1.3 จัดอบรมทักษะเฉพาะด้านต่างๆ เพื่อการพัฒนา

ทักษะ

1.4 ลงมือปฏิบัติจริง

1.5 สรุปบทเรียนและถ่ายทอดประสบการณ์ที่จะนำไปสู่

การปรับปรุงกระบวนการทำงานที่เหมาะสม

2. การพัฒนาผู้นำเครือข่าย เพื่อให้ผู้นำเกิดความมั่นใจในความสามารถที่มี จะช่วยให้สามารถริเริ่มกิจกรรมการแก้ไขปัญหา หรือกิจกรรมการพัฒนาได้ ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี ดังนี้

2.1 แลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างผู้นำทั้งภายในและภายนอก

ชุมชน

2.2 สนับสนุนการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง

และสนับสนุนข้อมูลข่าวสารที่จำเป็นอย่างต่อเนื่อง

2.3 แลกเปลี่ยนเรียนรู้และดำเนินการร่วมกันของเครือข่าย

อย่างต่อเนื่องจะทำให้เกิดกระบวนการจัดการและจัดองค์กรร่วมกัน

นอกจากนี้ Morrison (อ้างถึงใน กุลยา ตันติผลลาชีวะ, 2544), เสนอวิธีการสร้างการมีส่วนร่วมของผู้ปกครอง (ชุมชน) ในสถานศึกษา 4 วิธี คือ

1. วิธีให้มีส่วนร่วมในการทำงาน เป็นวิธีที่มุ่งให้ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงานตามความสามารถของผู้ปกครองเอง เช่น การเป็นผู้ช่วยครู การเป็นพี่เลี้ยงเด็ก การหาทุน การร่วมทำงานธุรการ เป็นต้น การมีส่วนร่วมแบบนี้ผู้ปกครองจะได้ผลประโยชน์ร่วมด้วยค่อนข้างเป็นเอกเทศ

2. วิธีให้มีส่วนร่วมโดยเน้นกระบวนการ เป็นการมีส่วนร่วมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการศึกษา เช่น การวางแผนหลักสูตร การคัดเลือกตำรา การวางมาตรฐานการทำงาน เป็นต้น วิธีการนี้กำลังแพร่หลาย เพราะทั้งผู้ปกครองและชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในการตัดสินใจทางการศึกษา

3. วิธีการมีส่วนร่วมโดยเน้นการพัฒนา เป็นการมีส่วนร่วมที่มุ่งพัฒนาคุณภาพครอบครัวเป็นหลัก ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อผู้ปกครองโดยตรง เพราะผู้ปกครองที่เข้าร่วมจะได้เรียนรู้วิถีปฏิบัติที่เป็นการสร้างเสริมครอบครัว

4. วิธีการมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ คือ การประมวลวิธีการดังกล่าวข้างต้นมาประสานกัน โดยเน้นครอบครัวเป็นศูนย์กลางให้ครอบครัวมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและร่วมกิจกรรมของโรงเรียน จากการที่ผู้ปกครองเข้ามามีส่วนร่วมกับโรงเรียนนั้น นอกจากจะลดข้อขัดแย้งระหว่างบ้านและโรงเรียนแล้ว ยังสร้างความเข้าใจที่ดีต่อกันเพราะบางครั้งข้อขัดแย้งระหว่างบ้านและโรงเรียนเกิดจากโรงเรียนมิได้มีการจัดหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพสังคมและสิ่งแวดล้อมของเด็ก การให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมกับโรงเรียนเป็นทางแก้ข้อขัดแย้งด้านนี้ที่ดีที่สุด ไม่เพียงเท่านั้น โรงเรียนต้องให้สารสนเทศเกี่ยวกับนโยบายและปฏิรูปของโรงเรียนถึงผู้ปกครองอย่างต่อเนื่องด้วย นอกจากนี้ควรให้ผู้ปกครองได้เข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ของโรงเรียนซึ่งช่วยได้มาก เช่น การหาทุน การร่วมกิจกรรมโรงเรียน การช่วยพิจารณาตัดสินใจเกี่ยวกับโรงเรียนกลยุทธ์สู่ความสำเร็จในการจัดการศึกษาร่วมกันระหว่างโรงเรียน ครอบครัวและชุมชน ดังนี้

4.1 การสร้างบทบาทของผู้ปกครองโดยโรงเรียนจะให้

คำแนะนำและความช่วยเหลือในด้านทักษะการดูแล และการสร้างความเข้าใจในการพัฒนาของเด็กและวัยรุ่น รวมทั้งการสร้างบรรยากาศในบ้านที่สนับสนุนต่อการพัฒนาการของนักเรียนที่เหมาะสมกับวัย

4.2 สร้างการสื่อสารระหว่างโรงเรียนกับครอบครัว เกี่ยวกับหลักสูตรการเรียนและความก้าวหน้าของนักเรียนโดยใช้การสื่อสารที่มีประสิทธิภาพระหว่างบ้านสู่โรงเรียนและโรงเรียนสู่บ้าน

4.3 จัดทำโครงการอาสาสมัครจากผู้ปกครองในการเข้าร่วมทำงานและจัดตารางงานโดยจัดกิจกรรมเข้าร่วมในโครงการต่างๆ ของโรงเรียน

4.4 สร้างการเรียนรู้ที่บ้านโดยมีผู้ปกครองช่วยดูแลกิจกรรมต่างๆ ของนักเรียน เช่น การบ้านและกิจกรรมของโรงเรียน เป็นต้น

4.5 สร้างการตัดสินใจร่วมกันระหว่างโรงเรียน ผู้ปกครอง ผู้สนับสนุนตลอดจนคณะกรรมการที่ปรึกษาของโรงเรียน และสมาคมผู้ปกครอง

4.6 ส่งเสริมความร่วมมือกับชุมชนในการจัดหาทรัพยากรและบริการอื่นๆ

สำหรับกิจกรรมการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการจัดการศึกษาของโรงเรียนในการเรียนรู้ที่บ้านนั้น Epstein. 1995 (อ้างถึงใน ซีระ รุญเจริญ, 2545) ได้เสนอตัวอย่างเพื่อนำไปปฏิบัติดังนี้

1. โรงเรียนได้จัดเตรียมข้อมูลข่าวสารเพื่อเพิ่มทักษะของครอบครัวในทุกวิชาทุกระดับชั้น
2. โรงเรียนได้มีข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับนโยบายและการติดตามการบ้านที่บ้าน
3. โรงเรียนได้มีข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับการช่วยเหลือเด็กในการปรับปรุงทักษะในแต่ละชั้นและงานที่

โรงเรียนมอบหมาย

4. โรงเรียนได้จัดให้มีการบ้านที่ให้แก่เด็กต้องปรึกษาหรือปฏิสัมพันธ์กับครอบครัวเป็นประจำเพื่อให้ครอบครัวรู้ว่าเด็กได้เรียนอะไรบ้าง

5. โรงเรียนได้จัดให้มีปฏิทินกิจกรรมให้ผู้ปกครองและนักเรียนเรียนที่บ้าน

6. โรงเรียนได้จัดให้มีกิจกรรมการอ่านคณิตศาสตร์วิทยาศาสตร์ที่บ้าน

7. โรงเรียนได้จัดให้มีการเรียนรู้และกิจกรรมในช่วงปิดเทอม

8. โรงเรียนได้จัดให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการตั้งเป้าหมายของนักเรียนและโรงเรียนทุกปี

จะเห็นได้ว่า การจัดการศึกษาไม่ใช่เพียงหน้าที่ของสถานศึกษาเท่านั้น ยังเป็นหน้าที่ของผู้ปกครอง และชุมชนในการสนับสนุนการบริหารงานขอสถานศึกษาให้บรรลุเป้าหมายตามที่กำหนดและตรงกับความ ต้องการของสังคม ซึ่งผู้ปกครองอาจเข้ามามีบทบาทในการเป็นอาสาสมัคร เป็นวิทยากร เป็นผู้ให้คำแนะนำ หรือเข้ามาเป็นตัวแทนผู้ปกครองเพื่อร่วมในการบริหารงาน ซึ่งสถานศึกษาในฐานะหน่วยงานองค์กรต้อง กำหนดนโยบายและการดำเนินงานที่สนับสนุนการเข้ามามีส่วนร่วมของผู้ปกครองและชุมชนอย่างชัดเจน และ ในขณะเดียวกันต้องมีการสื่อสารโดยให้ข้อมูลข่าวสารกับผู้ปกครองเพื่อสร้างความเข้าใจและความร่วมมืออันดี ต่อกัน

(มอบหมายให้นิสิตทำงานกลุ่มเพื่อนำเสนอโครงการหรือกิจกรรมการมีส่วนร่วมของผู้ปกครองและ ชุมชนในการจัดการศึกษาในสถานศึกษาประเภทต่างๆ)

คำถามท้ายบท

1. แนวคิดหรือหลักการที่สำคัญของการมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาคืออะไรบ้าง ให้ยกตัวอย่างประกอบการอธิบายให้ชัดเจน
2. ในกระบวนการส่งเสริมให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา ผู้ที่มีส่วนร่วนร่วมคือใครได้บ้าง และมีบทบาทหน้าที่อย่างไรบ้าง ให้ยกตัวอย่างประกอบการอธิบายให้ชัดเจน
3. จากประสบการณ์เดิมของนิสิต กิจกรรมหรือโครงการต่างๆ ที่ส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาของโรงเรียน มีกิจกรรมหรือโครงการใดบ้างที่มีผลลัพธ์ที่ดีกับทั้งชุมชนและโรงเรียน ถ้ามีให้ระบุเหตุผลและยกตัวอย่าง แต่ถ้าไม่มีโครงการหรือกิจกรรมที่ให้ผลลัพธ์ที่ดี ให้ระบุสาเหตุปัจจัยที่ทำให้ไม่เกิดผลลัพธ์ที่ดี โดยอธิบายและยกตัวอย่างประกอบ

บรรณานุกรม

- กระทรวงศึกษาธิการ. (2544). พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545. กรุงเทพฯ: องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์. กระทรวงศึกษาธิการ. (2550). เอกสารประกอบการพัฒนาหลักสูตรพัฒนาผู้นำการเปลี่ยนแปลงเพื่อรองรับการกระจายอำนาจสำหรับผู้บริหารการศึกษาและผู้บริหารสถานศึกษา. กรุงเทพฯ: กระทรวงฯ.
- กิตติ กรทอง. (2552). การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองในการดำเนินการจัดการศึกษาระดับก่อนประถมศึกษาคุณูปการ พัฒนาเด็กเล็กในเขตอำเภอพระประแดง จังหวัดสมุทรปราการ. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- กุลยา ตันติผลาชีวะ. (2544). การมีส่วนร่วมของผู้ปกครองกับโรงเรียน. การศึกษาปฐมวัย, 5(4), 30-37.
- โกวิทย์ พวงงาม. (2545). การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน. ม.ป.พ.
- คณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สำนักงาน. (2545). แนวทางการประเมินคุณภาพตามมาตรฐานการศึกษาขั้นพื้นฐาน เพื่อการประกันคุณภาพภายในของสถานศึกษา. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- จุฑาทิพย์ ภัทราวาท. (2561). การมีส่วนร่วมในชุมชนเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจอย่างยั่งยืน. เข้าถึงจาก http://www.cai.ku.ac.th/article/T1_Community_Engagement.pdf
- ชูชาติ พ่วงสมจิตร. (2540). ความหมายการมีส่วนร่วมของชุมชน. มหาบัณฑิตสาขาบริหารการจัดการ. มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.
- ทัศนาศ แสงศักดิ์. (2539). รูปแบบการบริหารแบบมีส่วนร่วมในการฝึกอาชีพระยะสั้นทางอุตสาหกรรม กรมอาชีวศึกษา. ปรินญาณินพนธ์ กศ.ด. (การบริหารการศึกษา). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ. ภายเอกสาร.
- ธีระ รุญเจริญ. (2545). การบริหารเพื่อการปฏิรูปการเรียนรู้. กรุงเทพฯ: ข้าวฟ่าง.
- ธีระ รุญเจริญ. (2550). ความเป็นมืออาชีพในการจัดและบริหารการศึกษายุคการปฏิรูปการศึกษา. กรุงเทพฯ: ข้าวฟ่าง.
- ธีระพงษ์ แก้วหาวงษ์. (2543). กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง: ประชาคมประชาสังคม. ขอนแก่น: โครงการจัดตั้งมูลนิธิเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ชมรมนักวิชาการสาธารณสุขภาคตะวันออกเฉียงเหนือ.
- ปารณทัตต์ แสนวิเศษ. (2555). การมีส่วนร่วมของชุมชนการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของโรงเรียนประถมศึกษา : การสร้างทฤษฎีฐานราก. วิทยานิพนธ์ ปรัชญาดุสิตบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร
- ประชุม สุวดีดี. (2551). การตลาดในอุตสาหกรรมการท่องเที่ยว. กรุงเทพฯ: สถาบันพัฒนาบริหารศาสตร์.
- ไพรัตน์ เตชะรินทร์. (2547). นโยบายและกลวิธีการมีส่วนร่วมของชุมชนในยุทธศาสตร์การพัฒนาปัจจุบันของประเทศไทย ในการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภากการพิมพ์.
- มงคล จันทร์ส่อง. (2544). ระดับความรู้และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าไม้ของสมาชิก อบต. อำเภอชนแดน จังหวัดเพชรบูรณ์. วิทยานิพนธ์ กศ.ม. มหาวิทยาลัยศิลปากร. นครปฐม.

- มณฑล จันทน์แจ่มใส. (2551). *ปัจจัยการสื่อสารการตลาดที่มีต่อการเลือกสถานที่ท่องเที่ยว กรณีศึกษา: เกาะมุก จังหวัดตรัง*. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต, สถาบันเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- เมตต์ เมตต์การ์ณจิต. (2541). *การมีส่วนร่วมในการบริหารโรงเรียนของคณะกรรมการศึกษาประจำโรงเรียนเทศบาลในจังหวัดนครราชสีมา*. วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมิกราช.
- เมตต์ เมตต์การ์ณจิต. (2553). *การบริหารจัดการศึกษาแบบมีส่วนร่วม : ประชาชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และราชการ*. กรุงเทพฯ: บิ๊ก พอยท์.
- วิโรจน์ สารรัตน์. (2546). *การบริหารการศึกษา: หลักการ ทฤษฎี หน้าที่ ประเด็นและบทวิเคราะห์*. กรุงเทพฯ: ทิพย์วิสุจน์.
- วรรณ วังษ์วานิช. (2549). *ความคาดหวังและความพึงพอใจของนักท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ศิริชัย กาญจนวาสี. (2547). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของเกาะช้างจังหวัดตราด*. กรุงเทพฯ : บุญศิริการพิมพ์.
- สมลักษณ์ ไชยเสริฐ. (2549). *การพัฒนาารูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนในคณะกรรมการตรวจสอบและติดตามและบริหารงานตำรวจสถานีตำรวจนครบาล*. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนดุสิต.
- สิริพัฒน์ ลาภจิตร. (2550). *ปัจจัยที่ส่งผลต่อการตัดสินใจมีส่วนร่วมของประชาชนในการสนับสนุนการบริหารงานขององค์การบริหารส่วนตำบล อำเภอวารินชำราบ จังหวัดอุบลราชธานี*. วิทยานิพนธ์ ร.ม. (รัฐประศาสนศาสตร์). กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุทิน บุญญาธิการ และคณะ. (2540). *การบริหารการมีส่วนร่วมของประชาชน: กรณีศึกษาโครงการที่มีผลกระทบต่อประชาชน*. กรุงเทพฯ : สถาบันดำรงราชานุภาพ.
- สุชน โบราณประสิทธิ์. (2554). *การบริหารแบบมีส่วนร่วมในโรงเรียนประถมศึกษาในเขตบางขุนเทียน*. วิทยานิพนธ์ ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏธนบุรี.
- สัมฤทธิ์ กางเพ็ง. (2545). *รูปแบบการมีส่วนร่วมในสถานศึกษา*. วิชาการ, 5(4), 8-13.สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักสถาบันราชภัฏ กระทรวงศึกษาธิการ สำนักมาตรฐานอุดมศึกษา ทบวงมหาวิทยาลัย.(2545). *ชุดวิชาการวิจัยชุมชน*. นนทบุรี : เอสอาร์ปรีนติ้ง แมสโปรดักส์.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาระบบราชการ. (2551). *แผนยุทธศาสตร์การพัฒนาระบบราชการ พ.ศ. 2551-2555*. เข้าถึงจาก http://opdc.go.th//special.php?spc_id=2&content_id=156.
- อคิน รพีพัฒน์. (2527). *การมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาชนบทในสภาพสังคมและวัฒนธรรมไทย*. ใน ทวีทอง หงส์วิวัฒน์ (บรรณาธิการ). *การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา*. หน้า 104-111. กรุงเทพฯ: ศักดิ์โสภณการพิมพ์.
- อรทัย ก๊กผล. (2556). *การบริหารปกครองสาธารณะ: การบริหารรัฐกิจในศตวรรษที่ 21*. ปทุมธานี : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

- Cohen, John M. and Uphoff, Norman T. (1977). *Rural Participation: Concepts and Measures for Project Design, Implementation and Evaluation. Rural Development Monograph No. 2.* Cornell University. The Rural Development Committee Center for International Studies.
- Epstein, J. L. (1995) *School, Family, Community Partnerships. In Your handbook for action thousand.* Oaks: Corwin Press.
- Gustavo. W. (1992). *Community Participation Proceeding.* Columbia: Habinet.
- Jarolimek. (1969). *Social Studies in Elementary Education.* 3rd ed. New York: The Macmillan Company.
- Kotler, P. (1997). *Marketing management: analysis, planning implementation and control.* 9th ed. New Jersey: Asimmon & Schuster.
- Maslow, A. H. (1954). *Motivation and Personality.* New York, NY: Harper & Row Publishers.
- Nichols, Mark. (1971). "Community Resources for School," *Encyclopedia of Education.* 2(1): 341-347; February.
- Oakley, P. (1991). *Projects with People—The Practice of Participation in Rural Development.* Geneva: International Labour Office.
- Ramirez, Emiliano C. (1954). *Some Community School Practices. Quezan City:* National Printing.
- WHO and Unicef. (1978). *Report of the international conference on primary health care.* New York: N.P. Press.
- William Erwin. (1976). *Participation Management: Concept Theory and Implementation.* Atlanta G.: Georgia State University.
- Yadav, A. V., (1980). *Local level planning and rural development alternatives strategy.* New Delhi: Concept Publishing.

บทที่ 4

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

อาจารย์ ดร.ชนันภรณ์ อารีกุล

บทที่ 4

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เค้าโครงเนื้อหา

หัวข้อที่ 4.1 แนวคิดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

- 4.1.1 ความหมายของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
- 4.1.2 ความมุ่งหมายของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
- 4.1.3 ความสำคัญและความจำเป็นของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

หัวข้อที่ 4.2 หลักการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

- 4.2.1 หลักการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
- 4.2.2 แนวทางการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
- 4.2.3 ขั้นตอนการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

หัวข้อที่ 4.3 การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

- 4.3.1 ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
- 4.3.2 แนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
- 4.3.3 กระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

แนวคิด

1. การสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนเป็นกระบวนการที่บุคลากรทางการศึกษาใช้ในการติดต่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจอันดีกับผู้เรียน ผู้ปกครองและคนในชุมชน เพื่อสร้างสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคลากรของสถานศึกษาและคนในชุมชนหรือเครือข่ายภายนอกชุมชน เพื่อร่วมกันพัฒนาสถานศึกษาในทุก ๆ ด้าน การสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความสำคัญและจำเป็นต่อสถานศึกษา ผู้เรียน พ่อแม่ ผู้ปกครองและชุมชน เพราะทั้งสองสถาบันจะต้องช่วยกัน มีส่วนร่วมกันในการจัดสิ่งแวดล้อม บรรยากาศ และทรัพยากรที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้เรียน

2. หลักในการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ได้แก่ การร่วมมือกัน การไว้ใจกัน การรับฟังความคิดเห็น การติดต่อสื่อสารกัน การกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วม ความคิดสร้างสรรค์ การศึกษาชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของสังคม โดยแนวทางในการสร้างสัมพันธ์มี 2 แนวทางหลัก ได้แก่ การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยตรง โดยการนำสถานศึกษาออกสู่ชุมชนและการนำชุมชนเข้าสู่สถานศึกษา และการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยอ้อม โดยการพัฒนาบุคลากรและสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา สำหรับขั้นตอนในการสร้างสัมพันธ์ มี 4 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การวิเคราะห์สภาพปัจจุบันปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น 2) การจัดทำแผนการสร้างสัมพันธ์ระหว่าง

สถานศึกษาและชุมชน 3) การปฏิบัติตามแผนเป็นการนำแผนสู่การปฏิบัติ และ 4) การตรวจสอบ รายงาน ประเมินผล

3. การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ควรเริ่มต้นด้วยศึกษาปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ ซึ่งอาจเกิดจากปัญหาด้านสถานศึกษา ด้านผู้ปกครอง หรือด้านชุมชน จากนั้นสถานศึกษาและชุมชนควรใช้แนวคิดการร่วมมือกัน เพื่อร่วมกันหาแนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์โดยเลือกใช้หรือบูรณาการแนวคิดหรือกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ ตามสภาพและบริบทของสถานศึกษากับชุมชน เช่น แนวคิด PDCA หรือหลัก 3S's และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเน้นการสื่อสารที่สานสัมพันธ์อันดี และการใส่ใจในการสร้างสัมพันธ์ที่ดีระหว่างบุคลากรของสถานศึกษา ผู้เรียน ผู้ปกครองและคนในชุมชนเป็นสำคัญอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอในระยะยาว

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทที่ 4 จบแล้ว นิสิตสามารถ

1. อธิบายความหมาย ความมุ่งหมาย และความสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
2. อธิบายและนำเสนอหลักการ แนวทางและขั้นตอนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
3. วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
4. นำเสนอแนวทางการแก้ปัญหาและอธิบายกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้

หัวข้อที่ 4.1

แนวความคิดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

แนวความคิดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.1.1 ความหมายของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.1.2 ความมุ่งหมายของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.1.3 ความสำคัญและความจำเป็นของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

แนวคิด

1. การสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนเป็นกระบวนการที่บุคลากรทางการศึกษาใช้ในการติดต่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจอันดีกับผู้เรียน ผู้ปกครองและคนในชุมชน เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสถานศึกษากับชุมชน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ แก่สถานศึกษาและชุมชน และสร้างความรู้สึกว่าสถานศึกษาเป็นทรัพยากรของชุมชนอย่างแท้จริง

2. การสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความมุ่งหมายผ่านมุมมองของสถานศึกษาเป็นสำคัญ กล่าวคือ สถานศึกษาสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีกับชุมชนโดยมีจุดมุ่งหมายหลักคือ เพื่อสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างบุคลากรของสถานศึกษาและคนในชุมชนหรือเครือข่ายภายนอกชุมชน เพื่อร่วมกันพัฒนาสถานศึกษาในทุก ๆ ด้าน

3. การสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความสำคัญและจำเป็นต่อสถานศึกษา ผู้เรียน พ่อแม่ ผู้ปกครองและชุมชน เพราะสถานศึกษาตั้งขึ้นตามความต้องการของชุมชน สถานศึกษาจึงจำเป็นต้องพึ่งการสนับสนุนทรัพยากรจากชุมชน และชุมชนเองก็ต้องการให้สถานศึกษาเป็นแหล่งพัฒนาพลเมืองให้แก่ชุมชน ดังนั้นทั้งสองสถาบันจะต้องช่วยกัน มีส่วนร่วมกันในการจัดสิ่งแวดล้อม บรรยากาศ และทรัพยากรที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้เรียน

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 4.1 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายความหมายของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
2. อธิบายความมุ่งหมายของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
3. อธิบายความสำคัญของการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้

เรื่องที่ 4.1.1 ความหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง

สถานศึกษาและชุมชน

สถานศึกษาเป็นหน่วยหนึ่งของสังคมที่ทำหน้าที่ในการให้การศึกษา อบรมอย่างเป็นระบบแก่สมาชิกในสังคม เพื่อให้เป็นสมาชิกที่ดีและมีประสิทธิภาพของสังคม สถานศึกษาในที่นี้อาจหมายถึงโรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย หรือศูนย์การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย เป็นต้น สถานศึกษาทุกรูปแบบและทุกระดับจะทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่ผู้เรียนได้ครบทุกสิ่งทุกอย่างนั้นย่อมเป็นไปได้ การศึกษาคือการจัดประสบการณ์ให้กับผู้เรียน และประสบการณ์ที่ผู้เรียนควรได้รับ มิใช่มีอยู่เฉพาะในโรงเรียนหรือสถานศึกษาเท่านั้น แต่ประสบการณ์ที่ควรเรียนรู้ยังมีอยู่ในชุมชนอีกมาก ชุมชนจึงมีส่วนให้ประสบการณ์ที่เป็นรากฐานทางขนบธรรมเนียมประเพณี วัฒนธรรม และเจตคติแก่ผู้เรียนทุกระดับ ดังนั้นสถานศึกษาทุกระดับจะต้องได้รับความร่วมมือจากชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการศึกษา เพื่อให้ตรงตามความต้องการของชุมชน และเหมาะสมกับสภาพทั้งทางเศรษฐกิจและสังคม การมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษายังเป็นสิ่งพึงปฏิบัติในสังคมตามระบอบประชาธิปไตย ที่เปิดโอกาสให้ท้องถิ่นได้มีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาอีกด้วย เพราะถือว่าสถานศึกษาเป็นของประชาชน จัดดำเนินการโดยประชาชนและเพื่อประชาชน สถานศึกษาจึงต้องคำนึงถึงความสัมพันธ์กับชุมชน และทำประโยชน์ให้กับชุมชน ในขณะเดียวกันก็เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนช่วยพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ของสถานศึกษาด้วย

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนคือ การสร้างสัมพันธ์ภาพอันดีต่อกันระหว่างสถานศึกษากับชุมชน เพื่อให้สถานศึกษารู้จักชุมชนดีขึ้นในแง่ที่สามารถค้นหาและใช้แหล่งทรัพยากรในชุมชนให้เกิดประโยชน์ต่อการศึกษา ในเวลาเดียวกันก็ให้ชุมชนมีความรู้สึที่ดีต่อสถานศึกษา ทั้งนี้เพื่อเป้าหมายสูงสุดของการสร้างความสัมพันธ์คือ การทำให้ชุมชนรู้สึกที่สถานศึกษาเป็นสมบัติของชุมชน ผู้คนในชุมชนก็ย่อมจะช่วยกันดูแลรักษาทรัพย์สินของสถานศึกษา ตลอดจนเฝ้าอำนวยความสะดวกให้ความช่วยเหลือแก่สถานศึกษาในด้านต่าง ๆ เช่น ช่วยสละทรัพย์สินซื้ออุปกรณ์ที่สถานศึกษายังขาดแคลน ช่วยซ่อมแซมวัสดุอุปกรณ์อาคารเรียนโดยมิได้คิดค่าตอบแทน ช่วยออกเงินจ้างครูช่วยสอนให้กับสถานศึกษา รวมไปถึงการมีส่วนร่วมช่วยวางแผนในการพัฒนาสถานศึกษา

นักวิชาการให้ความหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนไว้อย่างหลากหลาย แต่โดยส่วนใหญ่จะมุ่งเน้นไปที่สถานศึกษาประเภทโรงเรียนเป็นหลัก และกล่าวถึงการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนว่าหมายถึง การสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเรียนการสอน การแจ้งข่าวคราวความเคลื่อนไหวทางการศึกษาให้ชุมชนทราบ แล้วได้รับความช่วยเหลือจากชุมชน ตลอดจนการเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน (Harris, 1975) นอกจากนี้ยังมีนักการศึกษาของไทย กล่าวถึงนิยามของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน และความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ไว้อย่างหลากหลาย ดังนี้

ภูวนาท คงแก้ว (2539) ให้ความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนว่าหมายถึง การดำเนินการใด ๆ ร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพื่อให้เกิดความเข้าใจและความรู้สึกที่ดีต่อกัน อันจะเป็นหนทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาของโรงเรียน ขณะเดียวกันก็เป็นหนทางให้โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่น

โกมล ศิริพันธ์แก้ว (2541) ให้ความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนว่าหมายถึง วิธีการต่าง ๆ ที่ผู้บริหารสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน โดยมีการวางแผนการดำเนินงาน การติดต่อประสานงาน การเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร ความเคลื่อนไหวของโรงเรียนให้ชุมชนได้รับทราบ มีความรู้สึกและความเข้าใจอันดีต่อกันก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจให้การสนับสนุนซึ่งกันและกันในด้านการใช้ทรัพยากร การช่วยเหลือนักเรียน ในด้านการเรียนการสอนและประโยชน์ด้านต่าง ๆ แก่โรงเรียนและชุมชน

วีระ แก้ววิหาร (2541) ให้ความหมายของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนว่าหมายถึง การบริหารงานโรงเรียนในส่วนที่เกี่ยวกับชุมชน เพื่อให้การสนับสนุนซึ่งกันและกันร่วมมือกันก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ แก่โรงเรียนและชุมชน

ศาสตรา สุริยารังสรรค์ (2545) กล่าวว่า ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้องได้รับความร่วมมือ และสนับสนุนช่วยเหลือจากชุมชน เพราะโรงเรียนได้รับการจัดสรรงบประมาณไม่เพียงพอต่อการจัดการศึกษา ชุมชนจึงมีส่วนสำคัญที่จะช่วยให้ความช่วยเหลือโรงเรียนได้ทั้งทรัพยากรในการจัดการแหล่งวิทยาการต่าง ๆ อีกทั้งโรงเรียนก็เป็นองค์กรที่ตั้งอยู่ในชุมชนที่ทำหน้าที่ให้การศึกษาแก่สมาชิกในชุมชน โรงเรียนกับชุมชนจึงต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เพื่อประโยชน์ในการศึกษาและพัฒนาชุมชน การดำเนินการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ความรู้สึกที่ดีต่อกัน จะเป็นหนทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาของโรงเรียน ขณะเดียวกันก็เป็นหนทางให้โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนในท้องถิ่น

จำนัณ เมืองพระฝาง และคณะ (2546) ได้ให้ความหมายของ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่าหมายถึง วิธีการต่าง ๆ ที่ผู้บริหาร ครู อาจารย์สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน โดยการวางแผนในการดำเนินงานในการติดต่อประสานงาน การเผยแพร่ข่าวสารข้อมูลความเคลื่อนไหวของโรงเรียนให้ชุมชนทราบ มีความรู้สึก ความเข้าใจอันดี ก่อให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ ให้การสนับสนุนซึ่งกันและกัน ในด้านการใช้ทรัพยากร การช่วยเหลือนักเรียนในการเรียนการสอน และประโยชน์ด้านต่าง ๆ แก่โรงเรียนและชุมชน

รัตนา กาญจนพันธ์ (2546) ให้ความหมายของงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนว่าหมายถึง กระบวนการที่ผู้บริหารโรงเรียนและอาจารย์ใช้ในการติดต่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจอันดีกับผู้ปกครองนักเรียนและประชาชนในชุมชน เพื่อให้มีความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน กล่าวคือโรงเรียนจะได้รับความร่วมมือและการสนับสนุนในด้านต่าง ๆ เช่น การเงิน แรงงาน ทรัพยากรต่าง ๆ จากชุมชน และชุมชนก็จะได้รับความร่วมมือจากโรงเรียนในด้านต่าง ๆ เช่นกัน เป็นการให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือประสานงานร่วมกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยมีมุ่งสร้างสรรค์ก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ แก่โรงเรียนและชุมชน ด้วยการประชาสัมพันธ์โรงเรียน การให้บริการแก่ชุมชน การร่วมกิจกรรมของชุมชน การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนและการสร้างเสริมความสัมพันธ์กับชุมชนและหน่วยงานอื่นในท้องถิ่น

รัตนภรณ์ สุกณี (2546) ได้ให้ความหมายของ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่าหมายถึง การติดต่อประสานงานร่วมกัน ให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยมุ่งสร้างสรรค์ ก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ แก่ทั้งโรงเรียนและชุมชน รวมทั้งเพื่อให้บรรลุจุดมุ่งหมายของกิจกรรม ดังกล่าวร่วมกัน

คลใจ ต้นเจริญ (2547) ได้ให้ความหมายของ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่าหมายถึง การดำเนินการ การวางแผน การบริหารงานระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ทั้งด้านการเรียนการสอน ความมุ่งหมายของโรงเรียน โดยประสานความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีการติดต่อสื่อสาร เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างผู้บริหาร คณะครูอาจารย์ ผู้ปกครองนักเรียน และบุคคลในชุมชน เกิดการใช้แหล่ง ทรัพยากรของชุมชนในทางสร้างสรรค์เพื่อการพัฒนาการศึกษาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

วิจิตร สุวรรณจินดา (2547) ได้ให้ความหมายของ ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่า หมายถึง การดำเนินการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อให้เกิดความเข้าใจ ความรู้สึกที่ดีต่อกัน อันจะเป็นหนทางให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาของโรงเรียน ขณะเดียวกันก็เป็นหนทาง ให้โรงเรียนเข้าไปมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น

อัจฉราวดี บัวเกตู (2547) ได้ให้ความหมายของ การบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับ ชุมชนว่า การบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน หมายถึง การติดต่อสัมพันธ์กับชุมชน เพื่อ ความเข้าใจซึ่งกันและกัน อันก่อให้เกิดความร่วมมือช่วยเหลือกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อร่วมมือกัน พัฒนาการศึกษาในโรงเรียน ตลอดจนการใช้แหล่งทรัพยากรของชุมชนร่วมกันในทางสร้างสรรค์และเกิด ประโยชน์แก่ส่วนรวม

ณัฐ วรรณบุตร (2551) กล่าวว่า การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หมายถึง การสร้าง ความรู้ความเข้าใจที่ดีต่อกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน และยังเป็นโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วม ในการพัฒนาโรงเรียน เพื่อให้โรงเรียนเป็นโรงเรียนของชุมชนอย่างแท้จริง

รุ่งทิพย์ เข้มทิศ (2559) การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน หมายถึง การวางแผน ดำเนินการบริหารงาน ติดต่อประสานความร่วมมือกับชุมชน ผู้ปกครอง นักเรียน บุคคลในชุมชน สร้างความเข้าใจ ระหว่างชุมชน ผู้บริหาร คณะครู อาจารย์ และสร้างความรู้สึกรู้ว่า โรงเรียนเป็นของชุมชนอย่างแท้จริง ส่งเสริม เปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมที่โรงเรียนและชุมชนจัดขึ้น เพื่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนา การศึกษาทั้งโรงเรียนและชุมชน

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน หมายถึง กระบวนการที่ สถานศึกษา โดยมีบุคลากรทางการศึกษาที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ผู้บริหาร ครูหรืออาจารย์ และเจ้าหน้าที่ ใช้ในการ ติดต่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจอันดีกับนักเรียนหรือนักศึกษา ผู้ปกครองและคนในชุมชน ตลอดจนบุคคล อื่นภายนอกชุมชน เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีต่อกันระหว่างสถานศึกษากับชุมชน ความสัมพันธ์ที่ดีนี้จะ ก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ แก่สถานศึกษาและชุมชน และเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วน ร่วมในการพัฒนาสถานศึกษาในด้านต่าง ๆ และสร้างความรู้สึกรู้ว่าสถานศึกษาเป็นทรัพยากรของชุมชนอย่าง แท้จริง คนในชุมชนทุกคนจึงควรมีส่วนร่วมในการพัฒนาสถานศึกษาและการศึกษาของชุมชนด้วยกัน

เรื่องที่ 4.1.2 ความมุ่งหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง

สถานศึกษาและชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนเป็นกระบวนการที่บุคลากรทางการศึกษาใช้ในการติดต่อสื่อสารและสร้างความเข้าใจอันดีกับผู้เรียน ผู้ปกครองและคนในชุมชน เพื่อสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสถานศึกษากับชุมชน อันจะก่อให้เกิดประโยชน์ในด้านต่าง ๆ แก่สถานศึกษาและชุมชน และสร้างความรู้สึกว่าสถานศึกษาเป็นทรัพยากรของชุมชนอย่างแท้จริง การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน มีความมุ่งหมายเพื่อประโยชน์ในการจัดการศึกษาให้ได้ผลที่สุด และให้ผลที่ได้จากการศึกษานั้นเป็นประโยชน์ต่อชุมชนด้วย ได้มีนักวิชาการกล่าวถึงความมุ่งหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชนไว้ โดยกล่าวเน้นถึงสถานศึกษาประเภทโรงเรียน ไว้ดังนี้

Sumption (1966) ได้กำหนดความมุ่งหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ 10 ประการ ดังนี้

1. เสนอรายงานให้ชุมชนทราบเกี่ยวกับกิจการและข่าวสารของโรงเรียน
2. รับทราบข่าวความเคลื่อนไหวจากภายนอกเพื่อประโยชน์ของโรงเรียน
3. ส่งเสริมให้ประชาชนเข้าใจในความสำคัญของการศึกษา และเกิดความรู้สึกว่าเป็นหน้าที่ของประชาชนในระบอบประชาธิปไตยที่จะต้องสนใจต่อการศึกษาของท้องถิ่น
4. ส่งเสริมให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมดูแลการจัดการศึกษาของโรงเรียน
5. ส่งเสริมให้ประชาชนหรือชุมชนเข้ามามีบทบาทในการวางเป้าหมายของการศึกษาและการพัฒนาการเรียนการสอน
6. สร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างบ้านกับโรงเรียนและชุมชนหรือท้องถิ่นที่โรงเรียนตั้งอยู่ให้เกิดขึ้นโดยมีโรงเรียนเป็นศูนย์ประชาคม ศูนย์การศึกษาและวัฒนธรรม
7. เสนอความรู้ความก้าวหน้าและแนวโน้มใหม่ทางการศึกษาแก่ชุมชน
8. ส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์และความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับสถาบันอื่น ๆ ในสังคม
9. เพื่อเป็นหนทางในการประเมินผลการดำเนินงานของโรงเรียนจากชุมชน
10. เพื่อเป็นการแก้ไขข้อข้องใจและสิ่งที่จะทำให้ประชาชนเข้าใจโรงเรียนผิตช่วยทำให้ประชาชนโรงเรียนในแง่ดีด้วยความซื่อสัตย์และนิยมยกย่อง

ดิลก พัฒน์วิชัยโชติ (2528) กล่าวถึง ความมุ่งหมายในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ดังนี้

1. เพื่อใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ทั้งในโรงเรียนและชุมชนให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่ายคือประโยชน์ในการพัฒนาการเรียนการสอนของโรงเรียนและเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจในตำราวิชาชีพ ศิลปะ วัฒนธรรมแก่ชุมชน
2. เพื่อส่งเสริมให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและสนับสนุนในการวางเป้าหมายกำหนดนโยบายในการจัดการศึกษา เพื่อฝึกบุคคลให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชน
3. เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีทัศนคติและมีแนวทางที่ตรงกันในการพัฒนาการศึกษาและชุมชน
4. เพื่อเป็นหนทางในการประเมินผลการดำเนินงานของโรงเรียนจากชุมชน

ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์ (2536) ได้กำหนดจุดมุ่งหมายของความสัมพันธระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ไว้ดังนี้

1. เพื่อเสริมสร้างสัมพันธภาพอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน
2. เพื่อเสริมสร้างความรู้สึกรักเป็นเจ้าของแก่ชุมชน
3. เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียน
4. เพื่อฟื้นฟูและรักษาวัฒนธรรมชุมชน
5. เพื่อพัฒนาชุมชนให้เจริญก้าวหน้าและยกระดับคุณภาพของประชากรให้ดีขึ้น

สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ (2540) ได้กำหนดความมุ่งหมายของความสัมพันธระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ไว้ดังนี้

1. เพื่อให้ชุมชนมีความเข้าใจอันดีต่อโรงเรียน อันจะช่วยให้โรงเรียนได้รับความร่วมมือและความสะดวกในการดำเนินงาน
2. เพื่อให้โรงเรียนสามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรชุมชน คือ บุคคล วัสดุ และสิ่งแวดล้อม เพื่อการดำเนินงานของโรงเรียนได้
3. เพื่อให้โรงเรียนได้รับการสนับสนุนช่วยเหลือจากชุมชน ทั้งด้านการเงิน แรงงาน วัสดุอุปกรณ์ และความคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการดำเนินงานของโรงเรียน
4. เพื่อเป็นการให้ความช่วยเหลือชุมชน ทางด้านวิชาการและอื่น ๆ อันจะเป็นการมีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมอีกทางหนึ่ง
5. เพื่อสนับสนุนในการดำเนินงานหลักของโรงเรียนคือ งานวิชาการบรรลุเป้าหมายได้สะดวก
6. เพื่อสร้างบรรยากาศที่ดีในสิ่งแวดล้อมของหน่วยงาน อันจะทำให้บุคลากรมีขวัญและกำลังใจในการปฏิบัติงาน

ศิริวัตร บุญประสพ (2541) สรุปไว้ว่าการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีความมุ่งหมาย ดังนี้

1. เพื่อปรับปรุงคุณภาพงานวิชาการ ซึ่งเป็นงานหลักให้มีคุณภาพมากยิ่งขึ้น เพราะการที่โรงเรียนจะสอนนักเรียนให้เป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนได้นั้น โรงเรียนจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากชุมชนอยู่ไม่น้อยเลย โรงเรียนต้องให้ชุมชนเป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ต่าง ๆ เพราะว่า ตามแนวการสอนตามหลักสูตรปัจจุบันนั้น มุ่งให้นักเรียนได้ศึกษาแหล่งวิชาการต่าง ๆ ในชุมชนมากขึ้น นอกจากนั้นทางโรงเรียนยังต้องอาศัยบุคลากรในชุมชนที่มีความรู้ความสามารถในสาขาวิชาต่าง ๆ มาบรรยายหรือมาช่วยสอนให้แก่แก่นักเรียนอีกด้วย เช่น นิมนต์พระมาสอนวิชาพระพุทธศาสนา เชิญเจ้าหน้าที่อนามัยตำบล และเชิญบุคลากรในองค์กรภาครัฐหรือเอกชนที่มีอยู่ในท้องถิ่นเข้ามาเป็นวิทยากรในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอน

2. เพื่อส่งเสริมความเข้าใจระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ด้วยโรงเรียนอาจจัดกิจกรรมบางอย่างที่ผู้ปกครองอาจไม่เห็นถึงความจำเป็นและไม่สนับสนุน ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่าโรงเรียนกับชุมชนต่างฝ่ายต่างอยู่ไม่สัมพันธ์เกี่ยวข้องกัน ดังนั้นถ้าโรงเรียนมองเห็นการณ์ไกล จึงต้องพยายามในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้มากขึ้น

3. เพื่อให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมและบทบาทในทางกิจการนักเรียนมากยิ่งขึ้น โรงเรียนประถมศึกษาทั้งหลายได้รับงบประมาณจำกัด ไม่เพียงพอในการดำเนินการ ถ้าหากชุมชนไม่ยื่นมือเข้ามาช่วยเหลือโรงเรียนก็จะดำเนินงานไปด้วยความยากลำบาก

4. เพื่อต้องการให้ชุมชนได้ทราบถึง หลักการดำเนินงานของโรงเรียนและทราบความเจริญก้าวหน้าของโรงเรียน

5. เพื่อต้องการให้ชุมชนได้ทราบความเคลื่อนไหวและความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีของชุมชน ซึ่งเป็นประโยชน์แก่โรงเรียนอย่างมากมาย

6. เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิดเห็นซึ่งกันและกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าให้แก่โรงเรียนและชุมชน

7. เพื่อจัดโรงเรียนให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน ในการบริการแก่ชุมชนทางด้านต่าง ๆ เช่น การศึกษา ผู้ใหญ่ การกีฬา ห้องสมุด ศูนย์พักผ่อนหย่อนใจ บริการด้านสุขภาพอนามัย เป็นต้น

8. เพื่อส่งเสริมความสามัคคีของหมู่คณะ ทางโรงเรียนอาจจะเชิญผู้ปกครองมาร่วมกันพัฒนาโรงเรียน พัฒนาวัด หรือร่วมกันแข่งขันกีฬา เพื่อกระชับสัมพันธ์ไมตรีระหว่างบ้านกับโรงเรียนให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น

พนิจดา วีระชาติ (2542) กล่าวถึง การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนว่ามีความมุ่งหมายดังต่อไปนี้

1. เพื่อสร้างเสริมสัมพันธภาพระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเพราะสัมพันธภาพจะเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้มาร่วมมือกันปฏิบัติการต่าง ๆ ที่มีอยู่ให้บรรลุจุดหมายอันเดียวกันตามที่กำหนด

2. เพื่อสร้างเสริมความรู้สึกรักเป็นเจ้าของให้แก่ชุมชนเนื่องจากโรงเรียนเป็นสาธารณสมบัติที่ชุมชนเป็นเจ้าของอยู่แล้วหากแต่มอบหมายให้คณะครูเป็นผู้รับผิดชอบดำเนินการซึ่งมีครูใหญ่เป็นหัวหน้า

3. เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในกิจการของโรงเรียนกิจการต่าง ๆ ของโรงเรียนอาจแบ่งเป็นหลายประเภทเช่นการกำหนดความมุ่งหมายและนโยบายกิจการเกี่ยวกับการบริหารโรงเรียนกิจการเกี่ยวกับการพัฒนาอาคารสถานที่ ตลอดจนการพัฒนาด้านวิชาการ เช่น หลักสูตร ทั้งนี้เพื่อให้การดำเนินงานของโรงเรียนสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริงในอันที่จะพัฒนาบุตรหลานของเขา

4. เพื่อฟื้นฟูและรักษาวัฒนธรรมของชุมชน ในชุมชนที่มีวัฒนธรรมประจำอยู่มากมาย ทั้งที่เป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและศาสนา วัฒนธรรมเหล่านี้เป็นเครื่องมือสร้างสรรค์ความดีของชุมชน เป็นเครื่องยึดเหนี่ยว เป็นศูนย์รวมทางจิตใจและเป็นสัญลักษณ์ของชุมชน ชุมชนจะรักษาและหวงแหนอย่างยิ่ง หากโรงเรียนทำการฟื้นฟูและถ่ายทอดให้แก่เยาวชน ชุมชนจะให้ความร่วมมือทุกประการ เพราะชุมชนมองเห็นว่า โรงเรียนกระทำการเพื่อชุมชนอย่างแท้จริง

5. เพื่อสร้างความกลมกลืนระหว่างบ้านกับโรงเรียน เป็นที่ยอมรับว่าโรงเรียนเป็นหน่วยงานของชุมชน ดำเนินงานพัฒนาคนสำหรับชุมชน โรงเรียนกับชุมชนจึงมีการปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกันในทุกกรณี การดำรงชีพในชุมชนควรจะเป็นหลักสูตรของโรงเรียน ปฏิบัติการต่าง ๆ ควรเป็นของชุมชน โรงเรียนเป็นเพียงสถานที่ฝึกหัดให้เท่านั้น

ศาสตรา สุริยารังสรรค์ (2545) ได้กล่าวสรุปว่า ความมุ่งหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีต่อกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ประการหนึ่งเพื่อใช้โรงเรียนเป็นศูนย์กลางในการพัฒนาโรงเรียนและชุมชน อีกประการหนึ่งเพื่อให้โรงเรียนและชุมชนสนับสนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และเพื่อจะได้ใช้ทรัพยากรร่วมกันในการพัฒนาชุมชนและโรงเรียน

รัตนารณ สุกุณี (2546) ได้สรุปจุดมุ่งหมายในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่า จุดมุ่งหมายในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนคือ เพื่อเป็นการสร้างความสัมพันธ์ ความเข้าใจอันดีต่อกัน และความร่วมมือร่วมใจช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน รวมทั้งการมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและจุดมุ่งหมาย ให้บรรลุวัตถุประสงค์เดียวกัน เพื่อก่อให้เกิดประโยชน์ในการพัฒนาโรงเรียนและชุมชนร่วมกัน นอกจากนี้ยังทำให้ทราบความเคลื่อนไหวระหว่างโรงเรียนกับชุมชนต่อเนื่อง

สัน สุขม่วง (2546) ได้สรุปสาระสำคัญของจุดมุ่งหมายการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ไว้ดังนี้

1. เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยมีทัศนคติ มีแนวทางที่ตรงกันในการพัฒนาการศึกษาและชุมชน
2. เพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาโดยการกำหนดเป้าหมาย กำหนดนโยบายการจัดการศึกษา เพื่อฝึกให้บุคคลเป็นไปตามความต้องการของชุมชน
3. เพื่อใช้ทรัพยากรในโรงเรียนที่มีอยู่ให้เกิดประโยชน์ทั้งสองฝ่ายคือ ประโยชน์ในการพัฒนาการเรียนการสอนของโรงเรียน และเสริมสร้างความเข้าใจในด้านวิชาชีพ ศิลปวัฒนธรรม ประเพณีแก่ชุมชน
4. เพื่อเป็นหนทางในการประเมินผลการดำเนินงานของโรงเรียนจากชุมชน

วิจิตร สุวรรณจินดา (2547) สรุปสาระสำคัญเกี่ยวกับความมุ่งหมายของงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนว่า มีความมุ่งหมายเพื่อเสริมสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชนให้มีทัศนคติและแนวทางที่ตรงกันในการพัฒนาการศึกษาของชุมชน ส่งเสริมให้ชุมชนได้เข้ามามีส่วนร่วมและสนับสนุนการวางแผนเป้าหมายนโยบายในการจัดการศึกษา เพื่อพัฒนาบุคคลให้เป็นไปตามความต้องการของชุมชนและให้เกิดประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย

อัจฉราวดี บัวเกตุ (2547) สรุปสาระสำคัญของความมุ่งหมายของความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้ว่า เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ในอันที่จะช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้โรงเรียนใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในชุมชนเพื่อสะดวกในการดำเนินงานของโรงเรียน รับความคิดเห็น ข้อเสนอแนะ แนวทางปรับปรุงแก้ไขจากชุมชน ช่วยเหลือชุมชนทางด้านวิชาการและอื่น ๆ อันเป็นการได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาสังคมและเพื่อให้ชุมชนได้สนับสนุนการดำเนินงานหลักของโรงเรียนให้บรรลุเป้าหมายได้สะดวกยิ่งขึ้น

จิราพร สุตคง (2548) สรุปความมุ่งหมายในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่า เพื่อให้โรงเรียนและชุมชนมีสัมพันธภาพที่ดีต่อกัน ก่อให้เกิดการร่วมมือร่วมใจกันในการแก้ปัญหาและพัฒนาชุมชน

สำเร็จ คล้าจิ้น (2548) สรุปแนวคิดเกี่ยวกับความมุ่งหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนได้ว่า การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีความมุ่งหมายเพื่อให้ชุมชนมีความเข้าใจที่ดีต่อโรงเรียน อันจะทำให้โรงเรียนได้รับการส่งเสริม สนับสนุน ได้รับความร่วมมือและความช่วยเหลือจากชุมชน ซึ่งจะเอื้ออำนวยให้โรงเรียนดำเนินงานด้านต่าง ๆ ไปได้ด้วยดี

อรษา หวังสวาท (2549) ได้สรุปสาระสำคัญไว้ว่า ความมุ่งหมายในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนนั้น ที่สำคัญก็คือ เป็นการสร้างประโยชน์ให้ทั้งทางบ้าน โรงเรียน และชุมชน โดยทุกฝ่ายมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน เพื่อความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน เป็นหนทางนำไปสู่การทำงานร่วมกัน และสามารถร่วมมือร่วมใจกันในการพัฒนาการจัดกิจกรรมทุกชนิดที่โรงเรียนได้จัดกระทำขึ้น และจะเป็นสื่อเผยแพร่เกียรติคุณของโรงเรียนทำให้ชุมชนเกิดความเชื่อถือและนิยมยกย่องโรงเรียนซึ่งจะเกิดผลดีกับทุกฝ่าย

จากความมุ่งหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนดังที่นักวิชาการได้แสดงทัศนะไว้ดังกล่าวข้างต้นสามารถสรุปได้ว่า การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความมุ่งหมายผ่านมุมมองของสถานศึกษาเป็นสำคัญ กล่าวคือ สถานศึกษาสร้างสัมพันธภาพที่ดีกับชุมชนโดยมีจุดมุ่งหมายหลักคือ เพื่อสร้างสัมพันธภาพที่ดีระหว่างบุคลากรของสถานศึกษาและคนในชุมชนหรือเครือข่ายภายนอกชุมชน เพื่อร่วมกันพัฒนาสถานศึกษาในทุก ๆ ด้าน เพราะสถานศึกษาจะเกิดการพัฒนาดีกก็ต่ออาศัยการสนับสนุนจากชุมชน ชุมชนจะเกิดการพัฒนาดีกก็ต่อเมื่อคนในชุมชนได้รับการศึกษา การอบรมที่ดีจากสถานศึกษา ดังนั้นทั้งสถานศึกษาและชุมชนต่างต้องพึ่งพาซึ่งกันและกัน เพื่อเป้าหมายสำคัญคือ การพัฒนาคนในชุมชนให้มีคุณภาพ และมีคุณลักษณะของการเป็นพลเมืองของสังคม

เรื่องที่ 4.1.3 ความสำคัญและความจำเป็นของการสร้างความสัมพันธ์ ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

สถานศึกษาเป็นสถาบันเพื่อการพัฒนาคนในสังคม ให้สามารถดำรงชีวิตและเป็นพลเมืองที่ดีของชุมชน สถานศึกษาและชุมชนจำเป็นต้องมีความสัมพันธ์โดยใกล้ชิด ดังที่ Stoop and Marks (1965) แสดงความคิดเห็นว่า โรงเรียนมีจุดมุ่งหมายความต้องการและรูปแบบเฉพาะของงานในแต่ละสังคม ศาสนา อาชีพ โรงเรียนเปรียบเหมือนกระจกที่สะท้อนให้เห็นภาพของชุมชนนั้น หลักสูตรของโรงเรียนสะท้อนให้เห็นจุดมุ่งหมายในการอบรมเด็กแต่ละคน ความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะทำให้ชุมชนเข้าใจและให้ความร่วมมือในภารกิจทั้งปวงของโรงเรียน ครูใหญ่ คณะครูเป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดความสัมพันธ์อันดีต่อกัน ชุมชนก็อาจให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือในการจัดการศึกษาของโรงเรียนได้เป็นอย่างดี

แนวความคิดและความพยายามที่จะส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน มีมากขึ้นด้วยความหวังที่จะให้ประชาชนเห็นความสำคัญของการศึกษาและเข้ามามีบทบาทจัดการศึกษาของรัฐ ความสำคัญและความจำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนถูกกล่าวถึงมานานแล้ว โดยจากการศึกษาเอกสารในช่วงศตวรรษที่ 20 พบว่า นักการศึกษา Kindred (1957) และ Sumption (1966) ได้เสนอแนวความคิดการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน และเสนอไว้ว่าแนวคิดนี้มีความสำคัญและจำเป็นอย่างไร ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

1. เพื่อให้ประชาชนในชุมชนเข้าใจ จุดมุ่งหมาย การดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน และมีทัศนคติที่ดีต่อโรงเรียน
2. ให้ประชาชนมีส่วนร่วม และคิดว่าตัวเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน เมื่อประชาชนยอมรับว่าโรงเรียนเป็นสถาบันที่สำคัญของชุมชน มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมความก้าวหน้าแก่ชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น ถ้าประชาชนในชุมชนมีความรู้สึกว่าเป็นเจ้าของโรงเรียน พร้อมกันให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงการบริหารและการดำเนินงานของโรงเรียน กล่าวคือและชมโรงเรียนอย่างจริงจัง โรงเรียนก็จะได้ข้อมูลที่มีประโยชน์ต่อการดำเนินงานของโรงเรียนเป็นอย่างดี
3. เพื่อให้ประชาชนสนับสนุนและช่วยเหลือโรงเรียน ทั้งนี้โรงเรียนต้องทำให้ประชาชนเห็นความก้าวหน้าของการศึกษาโดยคำนึงถึงความเจริญก้าวหน้าของชุมชนด้วยโรงเรียนต้องดำเนินการในสิ่งที่ชุมชนสามารถเข้าใจ ยอมรับ และให้ความร่วมมือ ช่วยเหลือโรงเรียน โดยการสนับสนุนด้านกำลังกาย กำลังทรัพย์และกำลังความคิด ทั้งนี้ โรงเรียนต้องให้สิทธิต่อประชาชนในการเสนอความคิดเห็น หรือร่วมเป็นกรรมการในการบริหารงานของโรงเรียน
4. เพื่อแก้ไขภาพพจน์ของครูเมื่อโรงเรียนมีความสัมพันธ์กับชุมชนครูและผู้ปกครองนักเรียนก็มีโอกาสสร้างความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ต่างฝ่ายต่างมีความเข้าใจและแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ทำให้ผู้ปกครองเข้าใจเจตนาในการกระทำต่าง ๆ ของครูได้ดีขึ้น

5. เพื่อปรับปรุงหลักสูตรและการเรียนการสอนของโรงเรียนให้สนองความต้องการด้านต่าง ๆ ของชุมชน นักเรียนสามารถนำวิชาความรู้ไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวันได้

6. เพื่อให้เด็กในชุมชนมีความเจริญงอกงามมีความประพฤติดี ทั้งนี้ เพราะโรงเรียนและผู้ปกครองมีความเข้าใจ และสัมพันธ์ภาพที่ดีต่อกัน ช่วยกันร่วมมือแก้ไขปัญหาและอุปสรรคในการเจริญงอกงามของเด็ก

Stoop and Marks (1965) เสนอความสำคัญและความจำเป็นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนไว้ดังนี้

1. โรงเรียนเป็นแหล่งคัดเลือกคนให้ชุมชน โรงเรียนตั้งขึ้นตามความต้องการของชุมชน โรงเรียนจึงทำหน้าที่รับผิดชอบในการพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถพอสมควรก่อนปล่อยคนเหล่านั้นออกไปเป็นสมาชิกของชุมชน

2. โรงเรียนเป็นแหล่งพัฒนาคนให้ชุมชน โรงเรียนเป็นสถาบันทางสังคมที่มีความสำคัญในการเปลี่ยนแปลงรองลงมาจากครอบครัวเด็กอยู่ในโรงเรียนเป็นเวลานานและอยู่ในสภาพแวดล้อมที่ดี โรงเรียนจึงสามารถเปลี่ยนแปลงและหล่อหลอมพฤติกรรมของเด็กให้เป็นไปตามความต้องการของสังคมได้มาก

3. โรงเรียนเป็นแหล่งรวมวิชาต่าง ๆ โรงเรียนจึงพร้อมที่จะจัดสิ่งแวดล้อมให้มีคุณค่าแก่นักเรียนก่อนไปเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน โรงเรียนจำเป็นต้องมีครูที่มีความสามารถด้านต่าง ๆ ที่จะอำนวยความสะดวกแก่ชุมชน

4. โรงเรียนเป็นแหล่งถ่ายทอดวัฒนธรรม วัฒนธรรมเป็นส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชุมชน โรงเรียนและชุมชนมีหน้าที่ฟื้นฟูและรักษา เพื่อให้เยาวชนเข้าใจความเป็นมาของวัฒนธรรมและประเพณีต่าง ๆ

5. โรงเรียนเป็นศูนย์กลางของชุมชน โรงเรียนเป็นสมบัติของชุมชนโดยส่วนรวม สามารถที่จะให้อาคารและบริเวณเป็นที่ประชุมหรือประกอบพิธี

6. โรงเรียนและชุมชนมีจุดมุ่งหมายเดียวกันคือ พัฒนาคนให้เป็นคนดี สามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข

นอกจากนี้ นักการศึกษาไทยหลายคนได้เสนอความสำคัญและความจำเป็นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนไว้อย่างหลากหลาย ดังเช่น สุวัฒน์ มุทเมธา (2528) ได้เสนอความจำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ซึ่งพินิจดา วีระชาติ (2542) ได้นำข้อเสนอมาสรุปได้ดังนี้

1. การศึกษาในโรงเรียนสัมพันธ์กับบุคคลในชุมชน เพราะโรงเรียนให้การศึกษาแก่นักเรียนซึ่งมาจากชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่นักเรียนนำสิ่งที่เรียนรู้ไปใช้ในการดำรงชีวิตประจำวัน (นักเรียนมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับบุคคลในชุมชนพ่อแม่ผู้ปกครอง) บุคคลในชุมชนก็จะดำรงชีวิตตามนักเรียนไปด้วยจึงถือว่าโรงเรียนให้การศึกษาโดยทางอ้อมแก่บุคคลในชุมชนนั่นเอง

2. เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม คือให้ประชาชนยอมรับว่าสถานศึกษาหรือโรงเรียนเป็นสถาบันสำคัญของชุมชนเป็นสิ่งที่ค่าของทุกคนช่วยทำให้การเป็นอยู่ของประชาชนในชุมชนดีขึ้นตั้งนั้น

ประชาชนในชุมชนย่อมมีความรู้สึกร่วมกันในการเป็นเจ้าของโรงเรียนยินดีที่จะให้ความร่วมมือในการช่วยเหลือโรงเรียนอาจจะเป็นเงินวัสดุสิ่งของแรงงานและข้อเสนอแนะในการปรับปรุงโรงเรียน

3. ทำให้ครูกับผู้บริหารของนักเรียนและประชาชนในชุมชนมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน เพราะโรงเรียนกับชุมชนมีความสัมพันธ์กันดี แต่ถ้าโรงเรียนกับชุมชนไม่มีความสัมพันธ์กันจะทำให้เกิดปัญหาต่าง ๆ ตามมาเช่น โรงเรียนและครูถูกกล่าวหาบ้างถูกตำหนิบ้าง

4. เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มคนที่เป็นปัญหาต่อการศึกษา ในชุมชนแต่ละแห่งมักจะมีผู้ที่มีปัญหาไม่เข้าใจการศึกษาไม่เข้าใจบทบาทหน้าที่ของโรงเรียนไม่ให้ความร่วมมือกับโรงเรียนดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจะช่วยแก้ไขปัญหาคือ

5. เพื่อปรับปรุงหลักสูตรและการเรียนการสอนตามความต้องการของชุมชน เพราะการเรียนการสอนของโรงเรียนต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชน ต้องอาศัยความร่วมมือสนับสนุนจากชุมชน ต้องใช้ทรัพยากรของชุมชน ต้องให้ผู้เรียนนำสิ่งที่ได้รับจากการเรียนไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ และนำไปเผยแพร่แก่ชุมชนได้ และนอกจากโรงเรียนให้การศึกษาเพื่อพัฒนาบุคคลแล้ว ยังมุ่งพัฒนาชุมชนไปด้วย ดังนั้นหลักสูตรและการเรียนการสอนของโรงเรียนจะต้องได้รับการปรับปรุงตามความต้องการของชุมชนด้วย

6. เพื่อใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เป็นประโยชน์ เพราะในชุมชนมีทรัพยากรทั้งทรัพยากรธรรมชาติ บุคคลสถาบันและวัฒนธรรมพื้นบ้านมากมายทรัพยากรเหล่านี้ย่อมนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาในโรงเรียนได้

7. เพื่อให้โรงเรียนมีความรู้ความเข้าใจชุมชนดี ทั้งในด้านปัญหาของชุมชนความต้องการของชุมชน ทรัพยากรในชุมชนเพื่อโรงเรียนจะได้ช่วยแก้ปัญหาของชุมชนและปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะสมกับชุมชน

สุภรณ์ ศรีหพล และกล้า ทองขาว (2540) กล่าวถึงความจำเป็นที่จะต้องสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่า โรงเรียนเป็นแหล่งคัดเลือกคนให้ชุมชน โรงเรียนตั้งขึ้นตามความต้องการของชุมชนจึงมีหน้าที่รับผิดชอบคนให้มีความรู้ โรงเรียนเป็นแหล่งพัฒนาคนให้ชุมชน โรงเรียนเป็นแหล่งพัฒนาให้สังคมและสามารถเปลี่ยนแปลง หล่อหลอมพฤติกรรมของเด็กให้เป็นไปตามความต้องการของสังคมได้มาก โรงเรียนเป็นแหล่งรวมสาขาวิชาต่าง ๆ จึงพร้อมที่จะจัดสิ่งแวดล้อมให้มีคุณค่าแก่นักเรียนก่อนออกไปเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชน โรงเรียนเป็นแหล่งถ่ายทอดวัฒนธรรม มีหน้าที่ฟื้นฟูและรักษา เพื่อให้เยาวชนเข้าใจความเป็นมาของ ประเพณีและวัฒนธรรมต่าง ๆ โรงเรียนเป็นศูนย์อบรมของชุมชน โดยให้บริการอาคารและสถานที่ที่เป็นที่ประชุมหรือประกอบพิธีต่าง ๆ ได้ โรงเรียนและชุมชนมีจุดหมายเดียวกันคือ พัฒนาคอนให้เป็นคนดีและสามารถดำรงชีวิตอยู่ในสังคมอย่างมีความสุข

ล่อ เกษสุวรรณ (2544) กล่าวถึงความสำคัญและจำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนไว้ว่า เกิดขึ้นมาเนื่องจากโรงเรียนกับชุมชนมีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องสร้างความสัมพันธ์กัน เพราะโรงเรียนเป็นสถาบันพัฒนาคนเพื่อดำรงชีวิตที่ดีในชุมชนและโรงเรียนยังเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนด้วย โรงเรียนกับชุมชนจึงมีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดและความจำเป็นในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียน

กับชุมชนนั้นมีหลายประการด้วยกัน การศึกษาในโรงเรียนสัมพันธ์กับบุคคลในชุมชน เพื่อเปิดโอกาสให้ประชาชนมีส่วนร่วม ทำให้ครูกับผู้ปกครองนักเรียน และประชาชนมีความเข้าใจซึ่งกันและกัน เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มคนที่เป็นปัญหาต่อการศึกษา เพื่อปรับปรุงหลักสูตรและการเรียนการสอนตามความต้องการของชุมชน เพื่อใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เป็นประโยชน์ ทำให้โรงเรียนมีความรู้ความเข้าใจชุมชนดี โรงเรียนเป็นแหล่งคัดเลือกคนให้ชุมชน โรงเรียนเป็นแหล่งพัฒนาคนในชุมชน โรงเรียนเป็นแหล่งรวมสาขาวิชาต่าง ๆ โรงเรียนเป็นแหล่งถ่ายทอดวัฒนธรรม โรงเรียนเป็นศูนย์อบรมของชุมชน และโรงเรียนและชุมชนมีจุดหมายเดียวกัน

รุ่งทิพย์ เข้มทิศ (2559) ได้สรุปความสำคัญและความจำเป็นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน ไว้ดังนี้

1. โรงเรียนเป็นหน่วยหนึ่งของชุมชน เมื่อสังคมเปลี่ยนไปโรงเรียนก็ต้องทำหน้าที่เป็นผู้นำชุมชนในฐานะที่เป็นหน่วยเตรียมสมาชิกของชุมชน
2. เสริมสร้างโรงเรียนและชุมชนให้เหมาะสมกับสภาพแห่งความเปลี่ยนแปลงของสังคมหรือชุมชน สามารถร่วมแรงร่วมใจกันทำกิจกรรมอันใดอันหนึ่งกับโรงเรียน
3. โรงเรียนจะต้องมีส่วนร่วมในการให้ความร่วมมือกันพัฒนาชุมชนที่เป็นประโยชน์ เช่น ร่วมกิจกรรมในวันประเพณีสำคัญทางศาสนา จัดกิจกรรมบริการอาคารสถานที่
4. เปิดโอกาสให้ชุมชนและโรงเรียนได้มีส่วนร่วม รับรู้และแก้ไขปัญหาซึ่งกันและกัน การบริหารงานสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ถือเป็นงานที่สำคัญยิ่งงานหนึ่งของโรงเรียน เนื่องจากโรงเรียนเป็นสถาบันการศึกษาที่มีความใกล้ชิดกับชุมชนมากที่สุด เป็นสิ่งสำคัญประการหนึ่งในการดำเนินงานของโรงเรียน อาจจะทำให้เกิดอุปสรรคต่อการดำเนินการได้
5. เพื่อแก้ปัญหาเกี่ยวกับกลุ่มคนที่เป็นปัญหาต่อการศึกษา
6. เพื่อปรับปรุงหลักสูตรและการเรียนการสอนตามความต้องการของชุมชน เพราะการเรียนการสอนของโรงเรียนต้องสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับชุมชน
7. เพื่อใช้ทรัพยากรของชุมชนให้เป็นประโยชน์ เพราะในชุมชนมีทรัพยากรมากมาย ทั้งทรัพยากรธรรมชาติ บุคคล สถาบัน และวัฒนธรรมพื้นบ้าน
8. ทำให้โรงเรียนมีความรู้ความเข้าใจชุมชนดี ทั้งในด้านปัญหาของชุมชน ความต้องการของชุมชน ทรัพยากรในชุมชน เพื่อโรงเรียนจะได้ช่วยแก้ปัญหาของชุมชน และปรับปรุงหลักสูตรให้เหมาะสมกับชุมชน

กล่าวสรุปได้ว่า ความสำคัญและความจำเป็นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน สามารถสรุปได้เป็น 4 ประการ ได้แก่

1. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความสำคัญต่อสถานศึกษาเพราะสถานศึกษาจำเป็นต้องพึ่งการสนับสนุนทรัพยากรต่าง ๆ จากชุมชน การสร้างความสัมพันธ์จะทำให้ชุมชนเข้าใจจุดมุ่งหมาย การดำเนินงานกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน และมีทัศนคติที่ดีต่อโรงเรียน

2. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความสำคัญต่อผู้เรียนเพราะความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสถานศึกษา พ่อแม่ ผู้ปกครองและชุมชนจะทำให้การแก้ปัญหาของผู้เรียน ทั้งปัญหาด้านการเรียนรู้ และด้านพฤติกรรมเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น

3. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความสำคัญต่อพ่อแม่ ผู้ปกครองเพราะพ่อแม่ ผู้ปกครองที่มีทัศนคติที่ดีต่อสถานศึกษา มีความไว้วางใจและเชื่อใจสถานศึกษา มีความรู้ลึกถึงการเป็นเจ้าของสถานศึกษา และจะเข้าไปมีส่วนร่วมกับการทำงานของสถานศึกษาในหลากหลายระดับของการมีส่วนร่วม และจะเห็นคุณค่าของการพัฒนาคนในชุมชนร่วมกับสถานศึกษาด้วย

4. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความสำคัญต่อชุมชนโดยตรง เพราะสถานศึกษาตั้งขึ้นตามความต้องการของชุมชน ชุมชนต้องการให้สถานศึกษาเป็นแหล่งพัฒนาพลเมืองให้แก่ชุมชนและสังคม การมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันระหว่างสถานศึกษาและชุมชนจึงเป็นเรื่องจำเป็น เพราะทั้งสองสถาบันจะต้องช่วยกัน มีส่วนร่วมกันในการจัดสิ่งแวดล้อม บรรยากาศ และทรัพยากรที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อให้ผู้เรียนได้เรียนรู้และเติบโตเป็นพลเมืองที่สมบูรณ์ของชุมชนต่อไป

หัวข้อที่ 4.2

หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.2.1 หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.2.2 แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.2.3 ขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

แนวคิด

1. หลักการสำคัญที่ใช้สำหรับสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน คือ การร่วมมือกัน การไว้วางใจกันและกัน การรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การติดต่อสื่อสารกัน การกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วม ความคิดสร้างสรรค์ในการทำงานร่วมกัน และการศึกษาทำความเข้าใจชุมชนและการเปลี่ยนแปลงของสังคม

2. แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน สามารถสรุปได้เป็น 2 แนวทางหลัก ได้แก่ 1) การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยตรง โดยการนำสถานศึกษาออกสู่ชุมชน และการนำชุมชนเข้าสู่สถานศึกษา และ 2) แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยอ้อม โดยการพัฒนาบุคลากรและสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา

3. ขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การวิเคราะห์สภาพปัจจุบันปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น 2) การจัดทำแผนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน 3) การปฏิบัติตามแผนเป็นการนำแผนสู่การปฏิบัติ และ 4) การตรวจสอบ รายงาน ประเมินผล

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 4.2 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายหลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
2. เสนอแนะแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
3. อธิบายขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้

เรื่องที่ 4.2.1 หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีความสำคัญและจำเป็นต่อสถานศึกษา ผู้เรียน พ่อแม่ ผู้ปกครองและชุมชน เพราะสถานศึกษาตั้งขึ้นตามความต้องการของชุมชน สถานศึกษาจึงจำเป็นต้องพึ่งการสนับสนุนทรัพยากรจากชุมชน และชุมชนเองก็ต้องการให้สถานศึกษาเป็นแหล่งพัฒนาพลเมืองให้แก่ชุมชน ดังนั้นทั้งสองสถาบันจะต้องช่วยกัน มีส่วนร่วมกันในการจัดสิ่งแวดล้อม บรรยากาศ และทรัพยากรที่เอื้อต่อการเรียนรู้ของผู้เรียน เพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อผู้เรียน ดังได้นำเสนอไปแล้วข้างต้น สารระสำคัญต่อไปคือ หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน อันเปรียบเหมือนหัวใจของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน นักวิชาการและนักศึกษานำเสนอหลักการดังกล่าวไว้อย่างหลากหลายแตกต่างกันไป ดังนี้

หลักการสำคัญเพื่อสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน ตามแนวความคิดของ Kindred (1957) ที่ประยุกต์มาจากหลักการดำเนินการเพื่อความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน โดยใช้การประชาสัมพันธ์ แม้หลักการดังกล่าว Kindred จะกล่าวไว้ตั้งแต่กลางศตวรรษที่ 20 แล้ว แต่สาระสำคัญของหลักการยังสามารถนำมาใช้ได้ในยุคปัจจุบัน เพราะเป็นหลักในการสร้างความสัมพันธ์ที่นำไปใช้ได้ในการจัดการทั่วไป รายละเอียดของหลักการสำคัญ 7 ประการ ได้แก่

1. **ความบริสุทธิ์ใจ (Integrity)** ข้อความใด ๆ ที่จะเผยแพร่สู่ประชาชนย่อมจะต้องมีความเชื่อถือได้ตรงไปตรงมามากที่สุด และไม่ควรจะมีอะไรปิดบังภายในระบบโรงเรียน เพราะถ้ามีการปิดบังเกิดขึ้นย่อมก่อให้เกิดความไม่ไว้วางใจขึ้นในหมู่ประชาชน โดยปกติแล้วประชาชนก็ได้ให้ความเชื่อระบบโรงเรียนอยู่มากพอสมควร แต่ถ้าหากประชาชนพบว่ามียะไรปกปิดซ่อนเร้นอยู่ เขาก็จะหมดศรัทธา และจะเป็นการยากมากที่จะเรียกศรัทธาของประชาชนให้กลับคืนมาได้เหมือนเดิม บางครั้งโรงเรียนได้พยายามกระทำการใด ๆ อย่างซื่อสัตย์และซื่อตรง บางครั้งโรงเรียนอาจแถลงข้อเท็จจริงที่ผิดไปจากที่ฝ่ายสมาชิกและชุมชนทราบมา ก็ควรจะได้มีการหาข้อมูลเพิ่มเติมสนับสนุนข้อเท็จจริงดังกล่าว เพื่อยืนยันว่าเป็นความจริงอย่างแน่นอน

2. **ความต่อเนื่อง (Continuity)** การจะสร้างสัมพันธ์ภาพกับชุมชนนั้นไม่ใช่จะสร้างได้ภายในเวลา 2-3 วัน เช่นเดียวกับงานพัฒนาการศึกษา ทั้งสองอย่างนี้จะต้องใช้ระยะเวลาในการดำเนินงานที่ต่อเนื่องกัน บางครั้งอาจจะต้องใช้เวลา 10 ปี ในกรณีที่ครูใหญ่ต้องการจะให้ชุมชนร่วมกันบริจาคเงินสร้างอาคารเรียนเพิ่มเติม ครูใหญ่ควรสร้างแนวโน้มนำความสัมพันธ์กับทั้งบุคคลหน่วยงานและกลุ่มชนของท้องถิ่นอย่างเต็มที่ แต่เมื่อได้อาคารเรียนสมตามวัตถุประสงค์แล้วก็ไม่ได้ดำเนินการประสานความสัมพันธ์นั้นให้ยั่งยืนตลอดไป ถ้าเป็นอย่างนั้นก็นับได้ว่าโรงเรียนปฏิบัติไม่ถูกต้อง ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนจำเป็นจะต้องมีตลอดไปและอย่างสืบเนื่องกันด้วย

3. **การครอบคลุมเนื้อหา (Coverage)** โปรแกรมการศึกษาของทุกโรงเรียนนั้นนับได้ว่ามีลักษณะประสมประสาน การประชาสัมพันธ์จะต้องครอบคลุมลักษณะงานและขอบข่ายของโรงเรียนในทุก ๆ ด้านอย่าง

เพียงพอ มิใช่ว่าครูใหญ่ถนัดในด้านส่งเสริมการกีฬาที่ทุ่มเงินใช้แต่การแข่งขันกีฬาระหว่างโรงเรียนเป็นเครื่องมือ โดยลืมความสำคัญทางด้านอื่นหรือให้ความสำคัญในกิจการอื่นน้อยลง เปรียบได้ว่าการที่จะให้เราเข้าใจในรูปร่างของสิ่งของสิ่งหนึ่ง หากจะให้มองเพียงด้านเดียวก็คงจะไม่สามารถเข้าใจรูปร่างของสิ่งนั้นได้ดีเท่ากับการมองทุก ๆ ด้าน ในการประชาสัมพันธ์โรงเรียนก็เช่นเดียวกันควรที่จะให้ประชาชนเข้าใจสภาพของโรงเรียนทุกด้านด้วย ในด้านเครื่องมือเครื่องใช้ในการเผยแพร่ก็เช่นเดียวกัน ควรใช้เครื่องมือทุกชนิดที่สามารถจะกระทำได้ตามความเหมาะสมของท้องถิ่นนั้น ๆ นับตั้งแต่เครื่องมือที่ทันสมัยที่สุด คือ โทรทัศน์ ไปจนถึงการพูดแบบตัวต่อตัว

4. ความเรียบง่าย (Simplicity) การที่จะสร้างความกระจ่างใด ๆ ให้เกิดขึ้นแก่ผู้ใหญ่ที่อยู่ในชุมชนในประเด็นที่เกี่ยวกับวัตถุประสงค์ การปฏิบัติการ และปัญหาทางการศึกษานั้นยากกว่าการที่จะสอนวิชาการให้แก่นักเรียนที่อยู่ในชั้นเรียนมากนัก นักเรียนในชั้นเรียนอยู่ในสถานะที่ควบคุมได้ แต่ผู้ใหญ่ในชุมชนอยู่ในสถานะที่ควบคุมได้ยากหรือมิได้เลย เขามีสิทธิที่จะฟังหรือมิฟังก็ได้ จะเชื่อหรือไม่เชื่อก็ได้ ดังนั้นหากจะมีการอธิบายแก่ประชาชนในชุมชนใดก็ตาม ฟังนึกถึงหลักแห่งความเรียบง่าย ไม่ว่าจะเป็นการเสนอข้อมูลข้อเท็จจริงในด้านคำพูด การเรียน หรือในรูปการแสดงเป็นกราฟก็ตามคำพูดที่ใช้ควรเป็นภาษาที่ทุกคนเข้าใจ มิใช่ภาษาวิชาการ นอกจากนี้ผู้พูดต้องให้เกียรติผู้ปกครองและประชาชน โดยทั่วไปที่เข้ามาฟัง ภาษาที่ใช้ควรสุภาพเรียบร้อย เข้าใจง่ายกินความกะทัดรัด

5. การสร้างสรรค์ (Constructiveness) ประชาชนโดยทั่วไปต้องการรู้ว่าสิ่งดี ๆ อะไรบ้างในโรงเรียน โรงเรียนมีปัญหาหรือข้อบกพร่องอย่างไร และสามารถจะแก้ไขได้อย่างไร การแจ้งให้ประชาชนทราบถึงความดีของโรงเรียนควรเน้นที่ความสำเร็จในการเรียนของนักเรียนว่ามีความเจริญไปมากน้อยเพียงใด แค่นั้นโดยหลักการแล้วชาวบ้านจะไม่เกี่ยวข้องกับปัญหาส่วนตัวของครูและผู้บริหารแต่ละคน การประชาสัมพันธ์มิไว้เพื่อแสดงให้เห็นปัญหาและความท้อแท้ของการบริหาร การแก่งแย่งชิงดีกันเอง การประชาสัมพันธ์โรงเรียนจึงน่าจะมุ่งที่การสร้างสรรค์มากกว่าการทำลาย ประชาชนพึงได้ทราบถึงปัญหาที่มีมาของระบบโรงเรียน แต่ข้อเท็จจริงที่แถลงนี้มีได้กระทำด้วยอารมณ์ และควรแยกออกจากปัญหาส่วนตัว การเสนอปัญหานั้นก็เพื่อการแก้ไข มิใช่เพื่อให้หมดกำลังใจ

6. ความสามารถในการปรับตัว (Adaptability) โครงการประชาสัมพันธ์จำเป็นจะต้องปรับให้สอดคล้องกับสภาพของท้องถิ่นในแต่ละโอกาสและแต่ละสภาพปัญหา ซึ่งจะต้องคำนึงถึงส่วนประกอบในด้านวัฒนธรรม ความเข้าใจ ความคิดเห็น และสิ่งอื่น ๆ ของประชาชน ประชาชนแต่ละบุคคลและแต่ละกลุ่มก็มีความแตกต่างในด้านรสนิยม ความคิด สภาพสติปัญญา พื้นฐานความรู้ ทัศนคติ และคุณค่าอื่น ๆ โครงการประชาสัมพันธ์ใด ๆ พึงจัดให้สนองความต้องการที่แตกต่างกันของประชากรเช่นเดียวกับการศึกษาศูนย์ใหม่จะต้องจัดให้สอดคล้องกับความต้องการและปัญหาที่แตกต่างกันของเด็กแต่ละคน

7. ความยืดหยุ่น (Flexibility) ทั้งองค์การ โครงสร้าง และงานการประชาสัมพันธ์ ควรจะยึดถือลักษณะการยืดหยุ่น หากไม่มีการยืดหยุ่นให้เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ย่อมจะต้องมีไปตามกาลสมัย การประชาสัมพันธ์ก็ไม่สามารถจะตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ เช่น ในชุมชนหนึ่งเคยเป็นชุมชนชนบทธรรมดาที่ประชากรมีความรักท้องถิ่น และหากินกับการทำไร่ทำนา แต่เมื่อทางสัจจรถขึ้น มีถนนตัดผ่าน

มาสู่เมืองใหญ่ที่อยู่ไม่ไกลออกไป มีอุตสาหกรรมเกิดขึ้นมาก ประชากรในชุมชนก็เดินทางแบบไปเช้าเย็นกลับ เพื่อไปทำงานตามโรงงานอุตสาหกรรมกันเป็นส่วนใหญ่ ลักษณะของชุมชนเมื่อก่อนและหลังที่มี ทางผ่านจึงมีสภาพแตกต่างกัน การประชาสัมพันธ์ของโรงเรียนจะถือหลักว่าเคยทำอะไรก็จะทำไปอย่างนั้นเห็นจะไม่ได้ ทั้งนี้จะต้องอาศัยวิธีการปรับปรุงและการยืดหยุ่นเข้ามาประกอบด้วย ข้อควรคำนึงถึงประชากรในระยะต่อไป นั้น ควรคำนึงถึงการทำงานแบบไม่ยืดหยุ่น โดยการยึดถือปฏิทินการประชาสัมพันธ์รายปีที่ได้ทำไว้ ความจริง การวางแผนงานล่วงหน้าเป็นสิ่งจำเป็นอย่างยิ่งในการปฏิบัติงาน แต่ต้องมีการเปลี่ยนแปลงให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน เพื่อทำให้งานที่ปฏิบัติมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลยิ่งขึ้น

นอกจากนี้ Sumption and Engstrom (1966) ได้เสนอแนะเกี่ยวกับหลักการดำเนินการเพื่อความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนว่า การที่จะให้โรงเรียนมีความสัมพันธ์ต่อชุมชนอย่างแท้จริงนั้น ผู้บริหารการศึกษาจะต้องมีความเชื่อและศรัทธาในหลักใหญ่ ๆ 4 ประการ คือ

1. โรงเรียนรัฐบาลได้มาจากการลงทุนของประชาชน ในปัจจุบันครูอาจารย์มักจะยอมรับว่าเขาเป็นข้าราชการของรัฐบาลมากกว่าเป็นข้าราชการของประชาชน ครูอาจารย์บางคนยังไม่ยอมรับว่าประชาชนที่ส่งลูกมาเรียนที่โรงเรียนนั้นความจริงแล้วเป็นผู้ที่ร่วมลงทุนเพื่อการศึกษาแห่งชาติเช่นคนอื่นทั้งหลาย และบุคลากรการศึกษาเหล่านั้นมีหน้าที่ที่จะต้องให้บริการการศึกษาแก่บุตรหลานของประชาชน ระบบการรวมอำนาจที่มีมาในประเทศเราทำให้เรามองเห็นความสำคัญของประชาชนที่มีต่อการศึกษาในแต่ละท้องถิ่นน้อยเหลือเกิน เงินบำรุงการศึกษาของโรงเรียนทางจังหวัดภาคเหนืออาจจะมาจากการเก็บภาษีเหมืองแร่ของจังหวัดภาคใต้ก็ได้ แต่ไม่ว่าเราจะมีการบริหารการศึกษาแบบรวมอำนาจหรือกำลังพัฒนาไปสู่การกระจายอำนาจ เราไม่อาจปฏิเสธได้เลยว่าเงินที่ทางรัฐบาลนำมาลงทุนเพื่อการศึกษา นั้น แท้จริงก็มาจากประชาชนร่วมชาติทั้งหลาย ความจริงที่ว่าโรงเรียนรัฐบาลได้มาจากการลงทุนของประชาชนนั้น เรามีหลักการปฏิบัติงานเพื่อสนองตอบความเชื่อดังกล่าวได้ ดังนี้

(1) โรงเรียนรัฐบาลเป็นของประชาชนทุกคน หมายความว่า กลุ่มบุคคลใดบุคคลหนึ่งจะมาครอบงำโรงเรียนเพื่อผลประโยชน์เฉพาะตนหรือกลุ่มมิได้ ประชาชนแต่ละคนมีสิทธิที่จะรับรู้เกี่ยวกับโรงเรียน ประชาชนทุกคนเป็นหุ้นส่วนของโรงเรียนรัฐบาลเพราะเขาได้ลงทุนให้แก่โรงเรียนนั้น ๆ ด้วยภาษีอากรที่เขาเสียให้แก่รัฐ

(2) โรงเรียนรัฐบาลควรสนองความต้องการของทุก ๆ คน หลักการนี้แม้จะเป็นอุดมการณ์และคำพูดมากกว่าการปฏิบัติที่แท้จริง ในบางครั้งเราปฏิเสธและไม่เห็นด้วยในการลงทุนเพื่อการศึกษาพิเศษ เช่น การสอนคนหูหนวก ดาบอด ทั้งนี้เพราะเหตุผลที่ว่า "มันแพงไป" แต่ในขณะเดียวกันสำหรับนักศึกษามหาวิทยาลัยที่กำลังเรียนก็อาศัยการลงทุนของประชาชนของผู้อื่นอย่างมหาศาลเช่นกัน แต่เราเห็นว่าคุ้มค่าและจำเป็นในความคิดที่ว่าการศึกษาเป็นของทุกคนนั้น ฟังนึกถึงโรงเรียนที่สามารถปรับให้สนองความต้องการของเอกัตบุคคลที่แตกต่างกันในแต่ละด้าน

(3) วัตถุประสงค์ของโรงเรียนรัฐบาล เป็นวัตถุประสงค์ของมหาชน เพื่อสนองความต้องการของเอกัตบุคคล และจะต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของมหาชนในที่สุด แต่อย่างไรก็ตาม โรงเรียนใดโรงเรียนหนึ่งคงจะไม่สามารถสนองความต้องการของประชาชนในทุก ๆ ด้านได้ แต่ละโรงเรียนจะพึงกระทำได้ดีที่สุดก็คือการพัฒนาเยาวชนแต่ละคนให้บรรลุศักยภาพสูงสุดเท่าที่จะทำได้

(4) โรงเรียนพึงใช้ทรัพยากรและเสาะหาแหล่งวิชาการ ทั้งที่เป็นบุคคลและวัสดุเพื่อผลประโยชน์สูงสุดทางการศึกษา สำหรับแหล่งวิชาการที่เป็นประโยชน์อาจมาจากประชาชนธรรมดาที่มีความสามารถพิเศษเฉพาะด้านซึ่งสามารถช่วยงานโรงเรียนได้ในฐานะผู้อภิปราย ที่ปรึกษา ผู้แนะแนว ผู้ให้ข่าวสาร และเป็นผู้นำของโรงเรียน นอกจากนี้โรงเรียนพึงใช้กลุ่มที่เป็นประโยชน์ได้ เช่น กลุ่มที่ปรึกษาทางการศึกษา กลุ่มข้าราชการ กลุ่มพ่อค้า ประชาชน ฯลฯ

(5) โรงเรียนควรร่วมมือกับองค์การและสถาบันอื่น ๆ ในที่นี้บางครั้งหมายถึงโรงเรียนศาสนา หรือโรงเรียนเอกชนอื่น ๆ โรงพยาบาลศูนย์สันตนาการ บ้านประชาสงเคราะห์ ห้องสมุดประชาชน และอื่น ๆ องค์การและสถาบันเหล่านี้สามารถอำนวยความสะดวกให้แก่โรงเรียนได้ทั้งสิ้น และขณะเดียวกันโรงเรียนก็สามารถทำประโยชน์ให้แก่สถาบันเหล่านั้นได้เป็นอย่างดี ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับการติดต่อกันด้วยความเข้าใจในวัตถุประสงค์ นโยบาย และโปรแกรม อันอาจเกี่ยวข้องหรือส่งเสริมกันได้

2. การผดุงไว้ซึ่งเสรีภาพทางวิชาการและความคิด ในสังคมที่ต้องการพัฒนาตนเองตามระบอบประชาธิปไตย การศึกษาเป็นสิ่งจำเป็น แต่ล้าพังการศึกษานั้นย่อมไม่ใช่สิ่งที่จะประกันอนาคตของประชาธิปไตยได้ การศึกษาอาจทำให้คนเป็นเผด็จการ หรือผู้กดขี่ได้เช่นเดียวกัน หากการสอนนั้นให้เด็กทำตามกรอบโดยปราศจากการคิดหาเหตุผลให้เด็กนักเรียนเรียนไปอย่างที่เคยเรียนมาเหมือนเมื่อครั้งพ่อแม่เคยเรียน เรียนวิชาเฉพาะด้าน เพื่อก้มหน้าก้มตาทำงานเฉพาะหน้าที่เหมือนเครื่องจักรชิ้นหนึ่งที่ทำไปตามจังหวะของมันในประเทศที่รักเสรีภาพและปกครองแบบประชาธิปไตย การศึกษาควรเน้นถึงเสรีภาพในการเรียนรู้ ซึ่งมีใช้อย่างง่าย ๆ ตามหลักการนี้ มีหลักการย่อยอันพึงตระหนักถึงบางประการดังต่อไปนี้

(1) หน้าที่ของโรงเรียนรัฐบาลนั้นกว้างขวางเกินขอบเขตของชุมชน ชุมชนเองก็พึงตระหนักว่าโรงเรียนควรจะต้องเป็นสถาบันที่สงวนรักษาความเป็นประชาธิปไตยเอาไว้ในสังคม ไม่ควรมีความลำเอียง เห็นแก่ประโยชน์เฉพาะของชุมชน

(2) หากเป็นไปได้โรงเรียนและระบบโรงเรียนของแต่ละท้องถิ่นควรมีความเป็นอิสระเพื่อการให้บริการเรียนรู้ได้อย่างเต็มที่ หากโรงเรียนถูกรอบงำด้วยบุคคล กลุ่มคนหรือชนชั้นใดของสังคมโดยเฉพาะแล้ว ก็ย่อมจะปฏิบัติงานอย่างอิสระได้ยาก ในการที่โรงเรียนจะทำหน้าที่เป็นเครื่องมือแห่งเสรีภาพนั้น โรงเรียนเองจะต้องมีอิสรภาพเสียก่อน ดังนั้นอำนาจในการสั่งอำนาจในการตัดสินใจใด ๆ หากให้แต่ละท้องถิ่นได้มีมากขึ้นย่อมทำให้อุดมการณ์ดังกล่าวบรรลุผลสำเร็จได้

(3) การใช้เหตุผลที่อาศัยปัญหาและการสืบค้นอย่างเสรีนั้นเป็นหนทางการแก้ปัญหาอย่างดีในสังคม การสร้างกฎเกณฑ์ใดขึ้นมา ก็พึงได้รับการตรวจสอบอย่างดีก่อน มิใช่เป็นการยอมรับเหมือนกับคนไม่มีเหตุผล

(4) ผลประโยชน์ของชุมชนในความหมายกว้างๆ ก็หมายถึงผลประโยชน์ของประชาธิปไตยนั่นเอง

(5) โรงเรียนมีหน้าที่ในการช่วยพัฒนาคุณค่าชีวิตในชุมชน ในสังคมนั้นยังต้องการคุณค่าและอุดมการณ์อันจำเป็นต่อมนุษยชาติโรงเรียนเป็นสถาบันอิสระที่จะสอนเยาวชน เอกัตบุคคลและชุมชน เพื่อเรียนรู้อุดมการณ์และคุณค่าเหล่านั้น

(6) ประชาชนในชุมชนมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็น การแสดงออก และวิพากษ์วิจารณ์ โรงเรียนชุมชนก็มีเสรีภาพเช่นเดียวกัน โรงเรียนให้การค้นหาความจริงในการศึกษาวิจารณ์ในสิ่งที่น่าวิจารณ์ โรงเรียนควรรับความคิดเห็น คำติชม จากชุมชนด้วยความเต็มใจ และขณะเดียวกันโรงเรียนก็จะได้ประโยชน์จากการรับนโยบาย ความคิดใหม่ๆอันได้มาจากประชาชนที่เขาให้บริการอยู่นั่นเอง

3. ความสำคัญของการที่ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการศึกษา ดังที่ James Cronin นักการศึกษาชาวสหรัฐอเมริกา กล่าวไว้ว่า โรงเรียนและชุมชนเป็นสิ่งที่แยกกันไม่ออก โรงเรียนและชุมชนควรมีส่วนร่วมกันในการวางแผน การวางนโยบาย การแก้ปัญหา และประเมินผลของโรงเรียนเอง หลักการนี้ชุมชนควรมีส่วนร่วมในกิจการของโรงเรียน ในปัจจุบันการศึกษาไม่จำเป็นจะต้องมาจากการวางแผนของนักการศึกษาเพียงฝ่ายเดียว แต่มาจากผู้เชี่ยวชาญสาขาอื่น เช่น นักศิลปะ นักวิทยาศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์ นักรัฐศาสตร์ นักสังคมวิทยา นักจิตวิทยาและอื่น ๆ ซึ่งมาร่วมกันวางแผน สำหรับประชาชนทั่วไปนั้น หากจะไม่มีความรู้ความสามารถในทางวิชาการด้านหนึ่งด้านใดโดยเฉพาะ แต่ประชาชนโดยทั่วไปก็ทำหน้าที่เป็นตลาดของผลผลิต คือ นักเรียนที่จะจบออกไป ประชาชนโดยทั่วไปมีฐานต่อผลผลิต หรือนักเรียนที่จบออกไป คือ ในฐานะเป็นบิดามารดา เพื่อนร่วมงาน นายงาน ผู้รับบริการ ฯลฯ เหล่านี้สามารถเป็นกระบอกสะท้อนให้เห็นคุณภาพของผลิตผลของโรงเรียนได้เป็นอย่างดี ดังนั้นประชาชนจึงควรมีส่วนร่วมในการวางนโยบายการศึกษาบ้าง หลักการย่อยที่ควรยึดถือในการปฏิบัติงานเพื่อสนองความต้องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนโดยชุมชนนั้น มีดังนี้

(1) ควรมีความร่วมมือกันระหว่างนักวิชาการและประชาชนในการพัฒนาโรงเรียน สิ่งที่ชุมชนควรได้ตระหนักถึงก็คือ โรงเรียนใดก็ตามไม่สามารถบริหารได้ผลอย่างเต็มที่หากปราศจากการร่วมมือของประชาชน

(2) นโยบายการศึกษาควรจะมาจากการกำหนดของประชาชน ในรูปใดรูปหนึ่งถ้าเป็นระดับประเทศ ประชาชนทั้งประเทศควรได้มีส่วนร่วมในการวางแผนการศึกษา ระดับจังหวัด และท้องถิ่น ประชาชนควรมีส่วนร่วมกับการตัดสินใจในการวางแผนการศึกษาไม่โดยทางตรงก็ทางอ้อม นักวิชาการต่าง ๆ นักการศึกษา หรือผู้เชี่ยวชาญใด ๆ ควรมีหน้าที่ในการให้ข้อเสนอแนะ แต่การตัดสินใจขั้นสุดท้ายควรได้กระทำโดยประชาชน ในหลักการนี้อาจไม่ได้รับความยอมรับอย่างดีจากนักการศึกษาและนักวิชาการด้วยเห็นว่าประชาชนชาวไทยยังด้อยในการศึกษาจนเกินกว่าที่จะทำการตัดสินใจได้อย่างถูกต้อง แต่เมื่อเราได้พัฒนาการศึกษาเพื่อประชาธิปไตยจนถึงระดับหนึ่งแล้ว การตัดสินใจเรื่องนโยบายการศึกษาที่สำคัญควรเป็นของประชาชนแต่จะมาในรูปใดนั้นย่อมแล้วแต่การพิจารณา

(3) การดำเนินงานที่แท้จริงของโรงเรียนเป็นความรับผิดชอบของนักวิชาการและบุคลากรการศึกษา ในขณะที่นโยบายการศึกษาหรือการตัดสินใจว่าโรงเรียนควรจะเป็นอย่างไรนั้น เป็นเรื่องของประชาชน แต่หน้าที่ในการทำงานที่แท้จริงเป็นของนักการศึกษา ครูอาจารย์และเจ้าหน้าที่ของโรงเรียนสำหรับประชาชนควร

เป็นฝ่ายกำหนดว่าควรได้อะไรจากการศึกษา ส่วนนักการศึกษาและบุคลากรของโรงเรียนเป็นฝ่ายกำหนดและดำเนินการว่าจะทำอย่างไร

(4) ประชาชนควรมีส่วนร่วมกับการศึกษาในทุกระดับ การศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนไม่ว่าจะเป็นชุมชนระดับชาติ จังหวัด อำเภอ หมู่บ้าน ฯลฯ และผลการดำเนินการศึกษาไม่ว่าในระดับใดก็ตาม มีผลสืบเนื่องกันได้ การมีส่วนร่วมในบางครั้งควรมีแม้กระทั่งในชั้นเรียน ด้วยเหตุนี้จึงเป็นความจำเป็นในการที่จะเริ่มมีสภาพการศึกษาขึ้น เพื่อชักนำให้ประชาชนมามีส่วนร่วมในการศึกษาอย่างแท้จริง ส่วนการมีสภาจังหวัดจะเป็นอิสระจากการบริหารราชการท้องถิ่นและการจัดการศึกษาท้องถิ่นดำเนินไปด้วยกันหรือไม่นั้นย่อมเป็นเรื่องที่จะต้องพิจารณาถึงนโยบายใหญ่ระดับชาติ ว่าต้องการให้หลักบริหารราชการท้องถิ่นและการจัดการศึกษาท้องถิ่นดำเนินไปด้วยกันหรือไม่

(5) การที่จะให้ประชาชนธรรมดามีส่วนร่วมในการศึกษานั้นต้องมีการแนะนำจากนักวิชาการ ความจริงประชาชนธรรมดาที่ไม่มีความรู้ด้านเทคนิคมากนัก ก็สามารถทำประโยชน์ได้มากหากมีนักวิชาการต่าง ๆ คอยทำหน้าที่เป็นผู้แนะนำ ความช่วยเหลือจากนักวิชาการและนักศึกษานั้นเป็นไปในรูปทวิวิธีดำเนินการประชุมร่วมกันการจัดปฐมนิเทศ การวางแบบโครงสร้าง ฯลฯ บางครั้งประชาชนทั่วไปเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างได้โดยไม่ต้องได้รับความช่วยเหลือจากฝ่ายวิชาการ แต่ในหลาย ๆ ครั้งอาจเกิดปัญหาที่แก้ได้ยากตามมาภายหลัง

(6) ความมีส่วนร่วมของชุมชนต่อโรงเรียนจะต้องกระจายไปอย่างทั่วถึง มิใช่เป็นไปแค่เฉพาะบุคคลบางกลุ่มบางเหล่า ซึ่งจะทำให้มีการหาผลประโยชน์ส่วนตัวหรือกลุ่มได้ นโยบายแผนงานและปัญหาต่าง ๆ ควรจะได้กระทำและศึกษาเพื่อสนองความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง ทั้งนี้หมายถึงการให้อภิสิทธิ์อันมิชอบแก่กลุ่มหรือบุคคลใด ๆ อันจะก่อให้เกิดความอยุติธรรมขึ้นในชุมชนนั้น

(7) การจะมีส่วนร่วมใด ๆ ในการศึกษาของประชาชนควรขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการศึกษาที่ได้รับ ปัญหาทางการศึกษานั้นยุ่งยากและสับสน บางครั้งปัญหาก็มีขอบข่ายกว้างขวางเกินกว่าจะแก้ไขได้ หากจะดำเนินการแก้ไขใด ๆ ให้มีประสิทธิภาพก็ควรจะได้มีการศึกษากันอย่างหนัก ถกเถียงข้อดีข้อเสีย และการตัดสินใจอย่างรอบคอบ โดยจะต้องพิจารณาถึงเหตุผลเป็นประการสำคัญ

(8) การเข้ามีส่วนร่วมจะต้องเป็นไปอย่างมีแบบแผน ควรมีการกำหนดขอบเขตของประชาชนในการเข้ามีส่วนร่วมดังกล่าวนี้ ซึ่งได้แก่การวางกฎ ระเบียบ แนวปฏิบัติของการทำงานร่วมกัน ทุกคนจะต้องรู้หน้าที่ของตน มิฉะนั้นอาจก่อให้เกิดปัญหาได้

(9) การเข้าร่วมควรปรับให้สอดคล้องกับท้องถิ่นนั้น ๆ ในบางครั้งเรามักจะนิยมการลอกแบบเพราะง่ายดี แต่ผลเสียอาจมีมากมาย บางครั้งการแก้ปัญหาประเภทเดียวกันทำสำเร็จในชุมชนหนึ่ง แต่จะไม่ได้ผลเลยหากกระทำในอีกชุมชนหนึ่ง ในระดับประเทศ เช่น โครงการโรงเรียนชุมชนที่เคยมีมาในประเทศสหรัฐอเมริกาฟิลิปปินส์ อาจจะใช้ไม่ได้ในประเทศไทย ควรจะได้มีการปรับปรุงให้สอดคล้องกับความต้องการของท้องถิ่น

(10) การเข้าร่วมจะต้องมีการเรียนรู้ สำหรับการเรียนรู้ การมีส่วนร่วมของประชาชนจะต้องเริ่มขึ้นจากการทำงานระดับง่าย ๆ ก่อน แล้วจึงเริ่มนำไปสู่งานยาก ในการก่อตั้งสภาพการศึกษา หากเริ่มกันด้วยปัญหา

ที่แก้ไขได้ยาก เช่น การเก็บภาษีเพิ่ม หรือการออกกฎหมายบังคับ เหล่านี้ก็จะยากไป เปรียบเสมือนการสอนให้เด็กเดินก่อนคลาน

4. ความจำเป็นในการสื่อสารติดต่อสองทาง ในการดำเนินการโดยถือหลักความจำเป็นในการติดต่อสื่อสารสองทางนั้น มีหลักการย่อย ดังนี้

- (1) การสื่อสารติดต่อที่ดีนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนและชุมชน
- (2) การสื่อสารติดต่อที่ดีควรจะเกี่ยวข้องกับทั้งบุคลากรโรงเรียนและประชาชนทั่วไป
- (3) ในการสื่อสารติดต่อจะต้องกระจายให้ถึงผู้รับให้มากที่สุดเท่าที่จะทำได้
- (4) การสื่อสารติดต่อจะต้องซื่อสัตย์และเที่ยงตรง
- (5) การสื่อสารติดต่อควรจะต่อเนื่องกัน
- (6) การสื่อสารติดต่อจะต้องมีการเตรียมการล่วงหน้า

นอกจากนักการศึกษาในต่างประเทศแล้ว นักการศึกษาไทยยังได้สรุปหลักการสร้างความสัมพันธ์ที่โรงเรียนหรือครูภายในโรงเรียน สามารถนำมาใช้เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับผู้ปกครองและชุมชน โดยหลักการดังกล่าว เรียงชัย หมิ่นชนะ (2534) สรุปไว้ดังนี้

1. สนับสนุนและหาทางให้ผู้ปกครองมาร่วมเป็นสมาชิกของสมาคมครูและผู้ปกครอง
2. พยายามประชาสัมพันธ์กิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้นอยู่เสมอเป็นระยะ
3. รับฟังทัศนคติและความคิดเห็นของนักเรียนผู้ปกครองและพร้อมที่จะปรับปรุง
4. เข้าใจความต้องการของชุมชนและสังคม
5. มีความตื่นตัวที่จะพัฒนาโรงเรียนและพัฒนาท้องถิ่นอยู่เสมอ
6. พัฒนาบุคลากรในโรงเรียนอยู่เสมอ
7. พยายามใช้ทรัพยากรที่อยู่ในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์แก่โรงเรียน
8. ศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อมอยู่เสมอลดความขัดแย้งระหว่างโรงเรียนวัดและ

บ้าน

พินิจดา วีระชาติ (2542) เสนอหลักการที่โรงเรียนสามารถนำมาใช้เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้มีดังต่อไปนี้

1. การทำโรงเรียนให้เป็นศูนย์สนใจของประชาชนและปรับปรุงโรงเรียนให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้
2. การผูกมิตรสัมพันธ์กับชาวบ้านและรักษาบรรยากาศอันดีระหว่างชาวบ้านกับโรงเรียน
3. ศึกษาความรู้เรื่องชุมชนที่โรงเรียนตั้งอยู่เพื่อที่จะหาสิ่งที่เป็นประโยชน์มาสอนนักเรียนซึ่งจะทำให้นักเรียนใกล้ชิดกับโรงเรียนมากยิ่งขึ้น
4. การรับใช้ชุมชนด้วยการทำโรงเรียนให้เป็นศูนย์กลางของชุมชน ชักชวนชาวบ้านเข้าหาโรงเรียนเปิดโอกาสให้ชาวบ้านใช้โรงเรียน จัดการศึกษาผู้ใหญ่ และจัดสนทนากาการต่าง ๆ ร่วมกับชาวบ้าน

5. จัดตั้งสมาคมครูและผู้ปกครองเพื่อร่วมกันบริหารโรงเรียนให้เจริญ
6. พยายามเผยแพร่กิจกรรมของโรงเรียนให้ประชาชนได้ทราบด้วยวิธีการต่าง ๆ โรงเรียน
7. จัดตั้งสมาคมนักเรียนเก่าเพื่อให้นักเรียนเก่าไม่ลืมโรงเรียนและทำประโยชน์แก่โรงเรียน

วิถัญญา รัชบุตร (2554) นำเสนอหลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยกล่าวไว้ว่า ปัจจัยอันเป็นเงื่อนไขการเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนเพื่อที่จะนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนอย่างยั่งยืน มีหลักการดังนี้

1. ท่าทีของผู้บริหารโรงเรียนและครู ท่าที สีลา การกระทำที่แสดงออกต่อชุมชนว่ามีความจริงใจและเป็นประชาธิปไตยมากน้อยเพียงใด การไม่แปลกแยกจากวัฒนธรรมชุมชน และแสดงออกถึงความเคารพในศักดิ์ศรีของชาวบ้าน จะเป็นกลไกนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ที่ดี

2. การสร้างความคุ้นเคยกับสมาชิกของชุมชน ครูและผู้บริหารโรงเรียน ควรเข้าหา เข้าใจ เข้าถึงชาวบ้านหรือผู้นำชุมชนก่อน ทำอย่างไรให้เกิดความรู้ ความรัก ความสนิทสนม เพื่อก่อให้เกิดทั้งความมีน้ำใจไมตรีและความมีสมานฉันท์เชิงญาติมิตร

3. ความเชื่อความศรัทธา ที่ชุมชนมีต่อโรงเรียน โดยเกิดจากการทำงานของผู้บริหารและครูในโรงเรียนที่เสียสละ อุทิศและทุ่มเท เพื่อบุตรหลานของชุมชน ผนวกกับการเป็นตัวแบบ ต้นแบบที่ดีจนเป็นศรัทธา เชื่อถือ เชื่อมือ เชื่อมั่น ว่าเป็นที่พึงของบุตรหลานและชุมชนได้ อันนี้ซึ่งจะนำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์ และการให้ความร่วมมืออันดีต่อกันด้วย

4. การให้บริการทางวิชาการ โดยทำให้โรงเรียนเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชน เป็นศูนย์รวมทางวิชาการ แหล่งรวบรวมข้อมูล ศูนย์รวมวัฒนธรรมและภูมิปัญญา โดยมีครูเป็นผู้นำทางปัญญา สามารถตอบสนองความต้องการทางประชาชนได้เต็มศักยภาพ เช่น ห้องสมุดอิเล็กทรอนิกส์ แพลงสาริตทางการเกษตร แหล่งอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สวนสมุนไพร เป็นต้น

5. การให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของชุมชน ในรูปแบบกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน การแสวงหาเครือข่าย เช่น Sister School เป็นต้น หรือการมีส่วนร่วมด้วยช่วยกันจัดการศึกษาพัฒนาโรงเรียน การจัดการเรียนการสอนทั้งในรูปแบบ กำกับ ส่งเสริม สนับสนุน ปรับปรุงพัฒนาคุณภาพการศึกษาสู่ความเป็นเลิศอย่างยั่งยืน

6. การประชาสัมพันธ์เป็นสิ่งจำเป็นที่โรงเรียนควรสร้างความเข้าใจที่ดีต่อชุมชน เพราะอาจมีบางสิ่งบางอย่างที่เข้าใจไม่ตรงกัน อาจส่งผลกระทบต่อความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โรงเรียนควรมีรูปแบบประชาสัมพันธ์ที่หลากหลายให้เข้าถึงชุมชนได้ทุกที่ ทุกเมื่อ ทุกโอกาสที่เหมาะสม

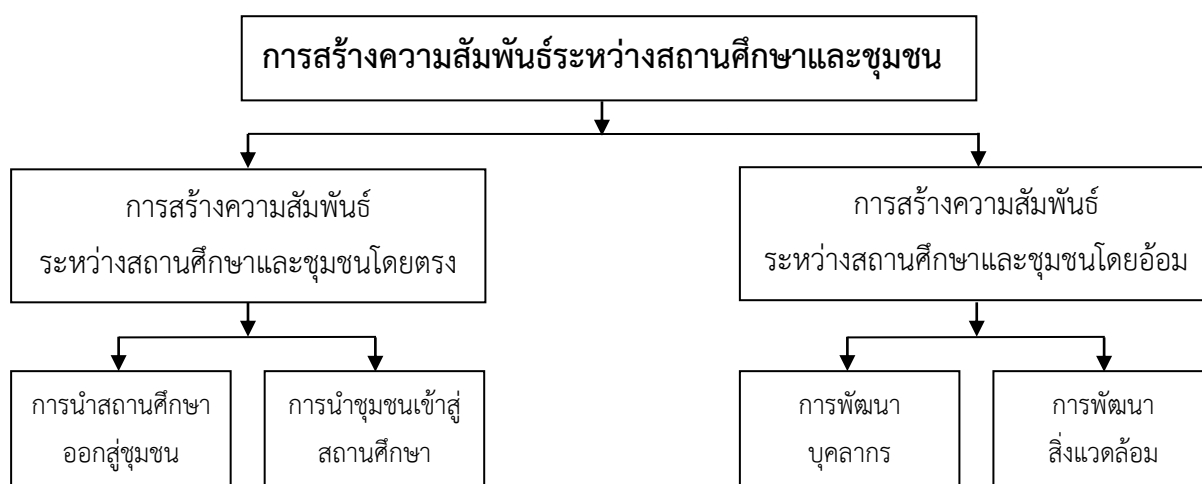
7. กิจกรรมที่โรงเรียนจัดต้องสร้างสรรค์ เป็นกิจกรรมที่ก่อให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนมากกว่าที่โรงเรียนจะได้รับฝ่ายเดียวสำคัญต้องสอดคล้องกับปัญหาปากท้องเศรษฐกิจและชีวิตจริง

กล่าวโดยสรุป หลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนที่นักวิชาการในต่างประเทศได้เสนอไว้ ได้แก่ หลักความบริสุทธิ์ใจ ความต่อเนื่อง การครอบคลุมเนื้อหา ความเรียบง่าย การสร้างสรรค์ ความสามารถในการปรับตัว และความยืดหยุ่น (Kindred, 1957) และหลักการที่ว่าโรงเรียนรัฐบาลได้มาจาก

การลงทุนของประชาชน การผดุงไว้ซึ่งเสรีภาพทางวิชาการและความคิด ความสำคัญของการที่ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการศึกษา และความจำเป็นในการสื่อสารติดต่อสองทาง (Sumption and Engstrom, 1966) สำหรับหลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนที่นักวิชาการในประเทศนำเสนอ ได้แก่ การประชาสัมพันธ์ การรับฟังความคิดเห็น ความคิดสร้างสรรค์ การให้บริการทางวิชาการ การจัดตั้งเครือข่ายหรือสมาคม ความศรัทธาที่ชุมชนมีต่อโรงเรียน การพัฒนาบุคลากรในโรงเรียนอยู่เสมอ การแสดงออกของของ ผู้บริหารและครู การตื่นตัวในการพัฒนาโรงเรียนและท้องถิ่น การใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นให้เกิดประโยชน์ การทำความเข้าใจความต้องการของชุมชนและสังคม การศึกษาความเปลี่ยนแปลงของสังคมและสิ่งแวดล้อม และการให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดทิศทางการพัฒนาคุณภาพการศึกษาของชุมชน เห็นได้ว่านักวิชาการทั้งในและต่างประเทศต่างเห็นตรงกันว่า หลักการสำคัญที่ใช้สำหรับสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน คือ การร่วมมือกัน การไว้ใจกันและกัน การรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกัน การติดต่อสื่อสารกัน การกระตือรือร้นในการมีส่วนร่วม ความคิดสร้างสรรค์ในการทำงานร่วมกัน และการศึกษาทำความเข้าใจชุมชน และการเปลี่ยนแปลงของสังคม เพื่อเป้าหมายในการพัฒนาสถานศึกษาและพัฒนาชุมชนไปพร้อมกัน

เรื่องที่ 4.2.2 แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน สามารถสรุปได้เป็น 2 แนวทางหลัก ได้แก่ 1) การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยตรง และ 2) แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยอ้อม ซึ่งสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังต่อไปนี้ (สมพร สุทัศนีย์, 2525; ดำรง ชุมเงิน, 2547; ชีรรัตน์ กิจจักษ์, 2542; วิมล สันแดง, 2551; ชูชาติ พ่วงสมจิตร, 2560 และ Jacobson & others, 1963)

ภาพที่ 4.1 แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

จากแผนภาพซึ่งได้แสดงภาพรวมของแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน สามารถอธิบายรายละเอียดของแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน 2 แนวทางหลักดังรายละเอียดต่อไปนี้

ก. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยตรง

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยตรงแบ่งได้เป็น 2 ลักษณะ ได้แก่ 1) การนำสถานศึกษาออกสู่ชุมชน และ 2) การนำชุมชนเข้าสู่สถานศึกษา แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ดังกล่าว มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. การนำสถานศึกษาออกสู่ชุมชน เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนโดยสถานศึกษาเป็นฝ่ายมุ่งเข้าหาชุมชน โดยการใช้สื่อและกิจกรรมต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1.1 การประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนทราบเกี่ยวกับนโยบาย เป้าหมาย กิจกรรม กฎระเบียบและสวัสดิการต่าง ๆ ของสถานศึกษา โดยการใช้สื่อต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

(1) จัดหมายข่าว หนังสือ วารสารหรือเอกสารต่าง ๆ ซึ่งในปัจจุบันอาจอยู่ในรูปแบบของสิ่งพิมพ์ หรือสื่ออิเล็กทรอนิกส์ได้ ทั้งนี้สถานศึกษาต้องพิจารณาจากบริบทของชุมชนเป็นสำคัญ โดยเอกสารดังกล่าว เป็นเอกสารที่ออกโดยสถานศึกษาส่งไปถึงพ่อแม่ ผู้ปกครองและชุมชน เพื่อให้ข้อมูลต่าง ๆ เช่น ประวัติของสถานศึกษา คณะผู้บริหาร แผนงาน นโยบายของสถานศึกษา ทุนการศึกษา เป็นต้น

(2) คู่มือผู้ปกครอง/คู่มือนักเรียนหรือผู้เรียนของสถานศึกษา เพื่อให้ข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับ ช่วงเวลา การเปิดเรียน ปิดเรียน ตารางการสอนซ่อมเสริม ตารางกิจกรรมของสถานศึกษา ระเบียบการวัดและประเมินผลการเรียน ระเบียบการแต่งกาย ระเบียบการลา สวัสดิการของสถานศึกษา เป็นต้น

(3) สมุดรายงานของนักเรียนหรือผู้เรียนของสถานศึกษา เพื่อรายงานความก้าวหน้าทางการเรียน ให้ผู้ปกครองทราบและรับฟังความเห็นจากผู้ปกครอง

(4) เว็บไซต์หรือแอปพลิเคชันของสถานศึกษา เพื่อใช้สำหรับการสื่อสารข่าวสาร เรื่องราวและ กิจกรรมต่าง ๆ ของสถานศึกษาสู่สังคม

(5) เสียงตามสายและการโฆษณาประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ถึงคนในชุมชน ในส่วนของกิจกรรมการประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนนี้ สถานศึกษาควรให้ความสำคัญกับทุกองค์ประกอบของการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ 1) เนื้อหาสาระของสิ่งที่ประชาสัมพันธ์ 2) วิธีการประชาสัมพันธ์ และ 3) สื่อที่ใช้ โดยเนื้อหาสาระที่มีพลังในการประชาสัมพันธ์ได้ดีที่สุดคือ “คุณภาพการศึกษา” ซึ่งดูได้จากคุณภาพของผู้เรียนที่เป็นที่ยอมรับของชุมชน ดังนั้นสถานศึกษาควรเน้นการพัฒนาคุณภาพการศึกษาเป็นสำคัญเพื่อใช้เป็นเนื้อหา สาระหลักในการประชาสัมพันธ์สถานศึกษา

1.2 การจัดให้ผู้บริหาร ครู อาจารย์ นักเรียนหรือผู้เรียนของสถานศึกษา เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เช่น

(1) การพัฒนาชุมชน ได้แก่ การขุดลอกคลอง ทำความสะอาดถนนแลพื้นที่สาธารณะอื่น ๆ

(2) การร่วมกิจกรรมทางศาสนาและงานประเพณีของชุมชน เช่น การแห่เทียนพรรษา งานลอยกระทง งานประจำปีของวัด เป็นต้น

(3) การร่วมงานของคนในชุมชน เช่น งานบวช งานมงคลสมรส งานศพ ฯลฯ โดยโรงเรียนสามารถเข้าร่วมกิจกรรมกับคนในชุมชนได้อย่างหลากหลาย เช่น การร่วมเป็นแขกรับเชิญ การส่งบุคลากรของสถานศึกษามาช่วยงาน การส่งสิ่งของทรัพยากรต่าง ๆ ของสถานศึกษามาช่วยงาน เป็นต้น

1.3 การให้ความรู้และบริการทางวิชาการแก่ชุมชน เช่น การเดินรณรงค์เพื่อต่อต้านยาเสพติด การป้องกันโรคติดต่อ การฝึกทักษะและอาชีพแก่ประชาชนในชุมชน เป็นต้น

1.4 การใช้สถานที่และภูมิปัญญาในท้องถิ่นเป็นแหล่งเรียนรู้ของสถานศึกษา โดยสถานศึกษานำนักเรียนหรือผู้เรียนออกมาเรียนรู้กับภูมิปัญญา และเรียนรู้กับสถานที่และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งช่วยให้สถานศึกษาและชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันได้อีกทางหนึ่ง

1.5 การจัดให้มีกิจกรรมเยี่ยมบ้านนักเรียนหรือผู้เรียนของสถานศึกษา ซึ่งเป็นกิจกรรมหนึ่งในระบบดูแลช่วยเหลือผู้เรียน โดยกิจกรรมดังกล่าวช่วยให้สถานศึกษาและชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้อีกทางหนึ่ง

2. การนำชุมชนเข้าสู่สถานศึกษา เป็นการสร้างความสัมพันธ์โดยการเชิญให้คนในชุมชนเข้ามาสู่สถานศึกษา ดังตัวอย่างต่อไปนี้

2.1 การเชิญพ่อแม่ ผู้ปกครอง ผู้เชี่ยวชาญ ปรชาญชาวบ้านและภูมิปัญญาในท้องถิ่นเข้ามาเป็นวิทยากรให้กับสถานศึกษาในประเด็นที่แต่ละท่านเชี่ยวชาญและสอดคล้องกับหลักสูตรสถานศึกษา

2.2 การจัดกิจกรรมของสถานศึกษาและเชิญคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมนั้น ๆ เช่น กิจกรรม Open House เปิดโรงเรียน กิจกรรมการแสดงนิทรรศการและผลงานของนักเรียน กิจกรรมกีฬาโรงเรียน เป็นต้น

2.3 การจัดกิจกรรมสานสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน เช่น การแข่งขันกีฬาระหว่างครูกับผู้ปกครอง การแข่งขันกีฬาระหว่างนักเรียนปัจจุบันกับศิษย์เก่า เป็นต้น

2.4 การเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า ผู้แทนทางศาสนา และผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาเป็นกรรมการสถานศึกษา โดยการดำเนินการดังกล่าวเป็นสิ่งที่โรงเรียนต้องดำเนินการตามระเบียบกระทรวงศึกษาธิการอยู่แล้ว แต่ผลพลอยได้คือช่วยให้โรงเรียนกับชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันและช่วยให้โรงเรียนมีเครือข่ายที่เข้ามาช่วยประชาสัมพันธ์และสนับสนุนการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของโรงเรียนได้อีกทางหนึ่งด้วย

2.5 การจัดตั้งสมาคมศิษย์เก่า สมาคมผู้ปกครองและสมาคมครูเก่า เป็นอีกวิธีหนึ่งที่ช่วยให้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียนและช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

ข. การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยอ้อม

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนโดยอ้อมทำได้โดยการพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาและการพัฒนาสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา เพราะการพัฒนาดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ของการสร้างความศรัทธาแก่พ่อแม่ ผู้ปกครองและคนในชุมชนทั่วไปได้เป็นอย่างดี และการพบเห็นสิ่งที่ดี ๆ ของสถานศึกษาช่วยให้สถานศึกษามีภาพลักษณ์ที่ดีและช่วยให้ชุมชนเกิดเจตคติที่ดีต่อสถานศึกษา นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษา ซึ่งได้แก่ ผู้บริหาร ครู อาจารย์ คนงาน นักการภารโรง เจ้าหน้าที่อื่น ๆ ตลอดจนผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องที่ใช้พื้นที่ของสถานศึกษาในการทำกิจกรรมอื่น ๆ ซึ่งแนวทางนี้สอดคล้องกับผลการวิจัยที่พบว่า บุคลิกภาพของผู้บริหารสถานศึกษาส่งผลต่อระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน (สิทธิชัย พลายแดง และ สุเทพ ลิ้มสกุล, 2557) ดังนั้น การพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาจึงเป็นแนวทางหนึ่งที่สำคัญและจำเป็นต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ทั้งนี้สามารถสรุปแนวทางการพัฒนาบุคลากรของสถานศึกษาในด้านต่าง ๆ ดังนี้

(1) การแต่งกายให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่

(2) การแสดงกิริยาท่าทางและบุคลิกภาพควรเหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่

(3) การแสดงความรู้สึกรักใคร่และอารมณ์ ควรมีความฉลาดทางอารมณ์ แสดงอารมณ์อย่างเหมาะสมต่อผู้ที่เข้ามาติดต่อกับสถานศึกษา

(4) การมีอัยยาศัยดี มีไมตรี ยิ้มแย้มแจ่มใสและระมัดระวังในการสนทนา รู้จักต้อนรับและทักทายปราศรัยกับผู้ที่เข้ามาติดต่อกับสถานศึกษา

(5) การพูดจา ควรสุภาพและเหมาะสมกับบุคคลที่กำลังสื่อสารด้วย

(6) การมีทักษะในการสังเกต มีไหวพริบในการสังเกตผู้มาติดต่อว่าเป็นใคร เพื่อจะได้ทักทายปราศรัยและต้อนรับได้เหมาะสม

2. การพัฒนาสิ่งแวดล้อมของสถานศึกษา สิ่งแวดล้อมในสถาบันการศึกษา แบ่งได้ 2 ประการ คือ สิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมที่สามารถพบเห็นได้ด้วยสายตาหรือสัมผัสได้ด้วยการจับต้อง และสิ่งแวดล้อมที่เป็นนามธรรม ซึ่งเป็นสิ่งที่สามารถรู้สึกได้ (กฤษมันต์ วัฒนาณรงค์, 2555) ซึ่งสิ่งแวดล้อมทั้ง 2 แบบ ส่งผลต่อการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ดังนี้

(1) สิ่งแวดล้อมรูปธรรม การสร้างสิ่งแวดล้อมรูปธรรมหรือทางกายภาพจะเกี่ยวข้องกับการสร้างวัตถุ ในรูปของอาคาร สถานที่ เช่นห้องน้ำ โรงอาหาร ห้องประชุม ห้องเรียน ห้องพัก รวมทั้งภูมิทัศน์ การตกแต่งการจัดวาง การใช้เครื่องมือทันสมัย พร้อมด้วยสื่อและอุปกรณ์ช่วยส่งเสริมการเรียนการสอน ให้มีความครบถ้วนสมบูรณ์ สะอาดและมีความเป็นระเบียบเรียบร้อย สิ่งแวดล้อมทางกายภาพจำเป็นเบื้องต้นที่สถานศึกษาควรจัดให้ผู้เรียนได้แก่ ห้องเรียนที่ไม่แออัด ห้องน้ำสะอาด โรงอาหารเพียงพอ พื้นที่พักผ่อนที่สะอาดปลอดภัย ตามลำดับ โดยเน้นความสะอาด ระเบียบเรียบร้อย เป็นสำคัญ ผลการศึกษาพบว่า ผู้เรียนพอใจกับความสวยงามของสถานศึกษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อย และอยากจะมาเรียนความเป็นต้นแบบที่ดีของสถานศึกษาจะช่วยส่งเสริมให้ผู้เรียนมีนิสัย มีรสนิยมของความสะอาดและความเป็นระเบียบที่เป็นคุณลักษณะพื้นฐานของพลเมืองที่ดี และจะทำให้ผู้เรียนมีความสุข ใฝ่ใจกับการเรียน และใช้เวลากับการเรียนได้อย่างมีความสุข ซึ่งจะส่งผลต่อความสัมพันธ์อันดีระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้ด้วยเช่นกัน

(2) สิ่งแวดล้อมนามธรรม การสร้างสิ่งแวดล้อมนามธรรมหรือทางความรู้สึกจะเกี่ยวข้องกับการบรรยากาศ (Atmosphere) ของการเรียนการสอนและการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ความต้องการสำหรับผู้เรียน สิ่งแวดล้อมทางนามธรรมที่ผู้เรียนหรือผู้ที่เข้ามาติดต่อต้องการ ได้แก่ ความอบอุ่น ความปลอดภัย มิตรภาพระหว่างเพื่อน ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและผู้เรียน และบรรยากาศทางวิชาการ ผลการศึกษาพบว่า ผู้เรียนส่วนมากต้องการให้สถานศึกษาเป็นที่สำหรับมิตรภาพระหว่างเพื่อนและครูผู้สอนมากกว่าการเป็นแหล่งวิชาการอย่างเดียว การสร้างบรรยากาศที่ดีในสถานศึกษาจะส่งผลต่อความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้ด้วยเช่นกัน เพราะเมื่อบุคคลภายนอกเข้ามาติดต่อ ประสานงานก็จะรู้สึกปลอดภัยและเป็นมิตรกับสถานศึกษา

เรื่องที่ 4.2.3 ขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนอาจทำได้หลากหลายแนวทางดังที่นักวิชาการได้เสนอไว้ และขั้นตอนในการสร้างสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนก็มีหลากหลายวิธีการเช่นเดียวกัน ในที่นี้ขอเสนอวิธีการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนตามแนวคิดของ พนิจดา วีระชาติ (2542) ดังนี้

1. ศึกษาชุมชนโดยละเอียด โดยสิ่งแรกที่จะต้องศึกษาคือ ลักษณะชุมชนโดยละเอียดนับตั้งแต่ส่วนประกอบโครงสร้างวัฒนธรรม ประเพณี อาชีพ สภาพทางเศรษฐกิจ ทรัพยากร ความต้องการ ฯลฯ รวมทั้งทัศนคติและความเชื่อต่าง ๆ ที่มีต่อการศึกษาดูด้วย นอกจากนี้โรงเรียนจะต้องมีแผนงานเกี่ยวกับชุมชน โดยครูในโรงเรียนช่วยกันวางแผน และต้องทำความเข้าใจกับครูทุกคนเกี่ยวกับความมุ่งหมายและแนวปฏิบัติเพื่อให้การปฏิบัติไปในทิศทางเดียวกัน

2. จัดรายการประชาสัมพันธ์แก่ชุมชน นับเป็นกระบวนการที่สำคัญที่สุดเพราะเป็นรายการที่ทำให้ชุมชนทราบความเคลื่อนไหวในกิจการของโรงเรียนทุกระยะ และเป็นกระบวนการสร้างความเข้าใจอันดีให้แก่ชุมชนต่อโรงเรียน โดยวิธีการประชาสัมพันธ์สามารถสรุปได้ดังนี้

2.1 การเผยแพร่กิจการทางสื่อมวลชนท้องถิ่น เป็นการเผยแพร่กิจการที่ใช้ทั่วไป เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ เป็นต้น

2.2 จัดทำข่าวสาร หากประสงค์จะให้การประชาสัมพันธ์มีลักษณะเฉพาะยิ่งขึ้น ควรทำข่าวสารของโรงเรียน เช่น หนังสือพิมพ์ วารสาร เป็นต้น

2.3 ออกหนังสือ ได้แก่ การมีหนังสือเป็นแบบราชการหรือคำแนะนำคำชี้แจงประกาศ ฯลฯ ของโรงเรียนไปยังผู้ปกครองและประชาชนทั่วไปในชุมชนเป็นการแจ้งความเคลื่อนไหวเพื่อสร้างความเข้าใจอันดี ควรจะมีการกระทำเป็นครั้งคราวแล้วแต่โรงเรียนจะมีเรื่องราวที่สมควรให้ชุมชนทราบ การออกหนังสือนับเป็นวิธีที่ดีวิธีหนึ่งเพราะไม่เป็นการผูกมัดให้ทำเป็นประจำและเป็นการประหยัดพอควร

3. ออกเยี่ยมเยียน ทั้ง 3 วิธีของการประชาสัมพันธ์ที่กล่าวมาแล้วนั้นเป็นการติดต่อสัมพันธ์แบบกระบวนการทางเดียว (one-way communication) บางครั้งไม่อาจสร้างความเข้าใจที่ถูกต้องได้ควรจัดรายการเยี่ยมเยียนชุมชนไว้ด้วย เพื่อขจัดความสงสัยและสร้างความเข้าใจซึ่งกันและกันได้ดียิ่งขึ้น ด้วยวิธีการสนทนากัน การเยี่ยมเยียนชุมชนควรทำแบบกันเองไม่เป็นทางการหรือไม่มีพิธีรีตองใด ๆ ส่วนจะเป็นเวลาใด ย่อมแล้วแต่โอกาส เช่น การเจ็บป่วยหรือได้รับภัยอันตราย โอกาสที่จัดงานตามประเพณีและเทศกาลต่าง ๆ การเยี่ยมเยียนชุมชนควรทำอย่างเป็นปกติสม่ำเสมอทั่วถึง อาจแบ่งครูเป็นกลุ่มรับภาระเยี่ยมเยียนชุมชนในเขตที่กำหนดให้ และควรมีการวางแผนและจัดทำกำหนดการไว้ให้แน่นอนตลอดปี รวมทั้งมีการบันทึกรายการและผลการเยี่ยมเยียนไว้ ทั้งนี้เพื่อให้การปฏิบัติงานประสานและต่อเนื่องกันอย่างดี จะได้ไม่เกิดความสับสนแก่ผู้ถูกเยี่ยมเยียน

4. จัดให้มีกรรมการศึกษาของชุมชน เป็นคณะกรรมการที่ประกอบด้วยผู้ปกครองและประชาชนในชุมชน โดยมีครูร่วมเป็นกรรมการอยู่ด้วย ตามปกติมักให้ครูใหญ่เป็นกรรมการและเลขานุการ กรรมการคณะนี้มีหน้าที่กำหนดความมุ่งหมายเฉพาะ และร่วมกำหนดนโยบายของโรงเรียน รวมทั้งมีหน้าที่สนับสนุนและอำนวยความสะดวกในการจัดการเรียนการสอนของโรงเรียนเท่าที่จะสามารถทำได้ การจัดให้มีคณะกรรมการศึกษาของชุมชนเพื่อให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการจัดการศึกษาเพื่อลูกหลานของตนและให้มีส่วนรับผิดชอบและเป็นเจ้าของโรงเรียนร่วมกัน

5. จัดกิจกรรมเกี่ยวกับวัฒนธรรมประเพณี เป็นกิจกรรมที่โรงเรียนจัดขึ้นเพื่อเป็นการฟื้นฟูและรักษาวัฒนธรรมเหล่านี้ไว้ เช่น ประเพณีลอยกระทง การแห่เทียนพรรษา ฯลฯ และพยายามให้ชุมชนได้มีส่วนร่วมให้มากที่สุดเพื่อให้เกิดการกลมกลืนระหว่างชุมชนกับโรงเรียน

6. ร่วมกิจกรรมของชุมชน ในชุมชนมีกิจกรรมหลายประเภท เช่น กิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณี และกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาความเป็นอยู่ของชุมชน ฯลฯ โรงเรียนทั้งครูและนักเรียนควรรหาโอกาสร่วมกิจกรรมต่าง ๆ เหล่านี้กันอย่างจริงจัง เกี่ยวกับกิจกรรมทางวัฒนธรรมประเพณีครู อาจไม่มีบทบาทมากนัก เพียงแต่ให้ความร่วมมือและสนับสนุน แสดงทั้งความเป็นเครือญาติและเป็นกันเอง ส่วนกิจกรรมเกี่ยวกับการพัฒนาความเป็นอยู่อาจเรียกว่า รายการพัฒนาชุมชน นับว่าเป็นกิจกรรมต่อเนื่องใช้เวลายาว ครูอาจมีบทบาทเป็นที่ปรึกษาและลงมือปฏิบัติในโอกาสที่ควร

7. ให้บริการแก่ชุมชน เป็นบริการที่โรงเรียนจัดให้แก่ชุมชน เพื่อความสะดวกและการประหยัดจากความจริงบางท้องถิ่นของไทย โรงเรียนมีสภาพการดำรงชีพดีกว่าชุมชน เช่น โรงเรียนที่มีบ่อน้ำ เครื่องกำเนิดไฟฟ้า รถบรรทุก ฯลฯ เมื่อเป็นเช่นนี้ โรงเรียนควรพิจารณาให้บริการแก่ชุมชนโดยยึดหลักการว่า

7.1 ทิวตั้งคือการให้บริการโดยไม่ถือว่าเป็นใครขอให้อยู่กฎเกณฑ์ที่กำหนดไว้

7.2 ทนทานคือจะทำอย่างไรให้สิ่งที่จัดบริการนั้นจะคงทนถาวรเพื่อสามารถให้บริการได้ตลอดไป

นอกจากขั้นตอนดังกล่าวข้างต้น นักวิชาการได้เสนอขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน ซึ่งประกอบด้วย 4 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ 1) การวิเคราะห์สภาพปัจจุบันปัญหาและความต้องการของท้องถิ่น 2) การจัดทำแผนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน 3) การปฏิบัติตามแผนเป็นการนำแผนสู่การปฏิบัติ และ 4) การตรวจสอบ รายงาน ประเมินผล และเสนอให้ผู้บริหารสถานศึกษาควรดำเนินการโดยยึดหลักการจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของทุกคน (สุดา ทัพสุวรรณ, 2529) ทั้งนี้รายละเอียดของขั้นตอนสามารถเปลี่ยนแปลงไปตามบริบทได้ รายละเอียดของการดำเนินการแต่ละขั้นตอน มีดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์สภาพปัจจุบันปัญหาและความต้องการของชุมชน โดยมีการประชุมระดมความคิดเห็น อุดมคติ วิเคราะห์ข้อจำกัด โอกาสของการพัฒนาทั้งภายในและภายนอกขององค์กรและท้องถิ่น ทั้งนี้จะต้องคำนึงถึงรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย 2560 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564) พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 หรือกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนนโยบายของรัฐบาล กระทรวงศึกษาธิการ เป็นต้น เพื่อให้ได้ข้อเท็จจริงในสิ่งที่จะต้องร่วมประสานสัมพันธ์พัฒนาสู่ความก้าวหน้าต่อไป

2. การจัดทำแผนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ซึ่งจะเป็นข้อกำหนดที่สำคัญร่วมกับชุมชน ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว แผนจะเป็นทิศทางเป็นข้อตกลงและเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหารจัดการศึกษา การปฏิบัติงานที่ไม่มีแผนย่อมส่งผลให้การสร้างสัมพันธ์กับชุมชนด้อยประสิทธิภาพ

3. การปฏิบัติตามแผนเป็นการนำแผนสู่การปฏิบัติ ซึ่งเป็นหัวใจที่สำคัญที่จะทำให้กิจกรรมที่ตกลงและมีพันธะร่วมกันให้เกิดความสำเร็จ เป็นไปตามแผน นอกจากนี้ยังเป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพมากยิ่งขึ้นระหว่างโรงเรียนกับชุมชนอีกด้วย

4. การตรวจสอบ รายงาน ประเมินผล เป็นการศึกษา วิเคราะห์ พิจารณาถึงกิจกรรม งาน โครงการต่าง ๆ ที่ได้ดำเนินงานเป็นไปตามกำหนดหรือไม่ และนำไปสู่การปรับปรุงแก้ไขในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

แม้ขั้นตอนดังกล่าวอธิบายการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนระดับประถมศึกษาและชุมชน แต่ก็สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับสถานศึกษาในรูปแบบและระดับอื่น ๆ ได้ นอกจากนี้นักวิชาการยังเสนอให้นำหลักการบริหารจัดการเครือข่ายการเรียนรู้มาใช้เป็นแนวคิด ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนด้วย โดยมีขั้นตอนดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์ศึกษาหาความจำเป็นของเครือข่ายการเรียนรู้ กล่าวคือ สถานศึกษาควรให้บุคลากรทางการศึกษา ครู อาจารย์หรือผู้เกี่ยวข้องวิเคราะห์หลักสูตร กำหนดการสอนและแผนการสอนในทุกวิชาหรือทุกกลุ่มประสบการณ์ โดยคำนึงถึงกิจกรรมและสาระการเรียนรู้ในทุกระดับชั้น ซึ่งจะเป็นการตอบคำถามการได้มาของเครือข่ายการเรียนรู้ ความจำเป็นและความสอดคล้อง

2. สำรวจและรวบรวมข้อมูล ในขั้นตอนนี้เป็นการแสวงหาข้อมูลและแหล่งเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน อาจเป็นการสอบถามจากบุคคลสำคัญ แหล่งค้นคว้าศูนย์ข้อมูล ห้องสมุด เป็นต้น

3. การคัดเลือกเครือข่ายการเรียนรู้ในชุมชน โดยสถานศึกษาควรคำนึงถึงความสอดคล้องกับกิจกรรมการเรียนการสอน การคัดเลือกแหล่งเครือข่ายการเรียนรู้เป็นการจัดลำดับความสำคัญของสาระการเรียนรู้กับเครือข่ายการเรียนรู้ให้ตรงกับวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

4. การบริหารจัดการระบบเครือข่ายการเรียนรู้ เป็นการนำรายการเครือข่ายการเรียนรู้มากรอกข้อมูลในระบบแฟ้มหรือทางอิเล็กทรอนิกส์ตามความเหมาะสม อาจแยกเป็นหมวดวิชาหรือประเภท เช่น สถานีวิถีวัฒนธรรม บุคคล เป็นต้น โดยจัดทำเป็นรหัส สามารถเรียกหรือค้นคว้าได้อย่างสะดวก รวดเร็ว การบริหารจัดการควรมีผู้รับผิดชอบที่ชัดเจน เช่น ฝ่ายวิชาการ เป็นต้น นอกจากนี้สถานศึกษาจะต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องและเป็นระบบโดยรวม

5. การประเมินผลมีความสำคัญกับการพัฒนาเครือข่ายการเรียนรู้ ซึ่งรวมถึงการตรวจสอบประเมินผลและรายงานผล เพื่อนำมาปรับปรุงแก้ไขในทุกขั้นตอนต่อไป

กล่าวโดยสรุปได้ว่า การนำหลักการบริหารจัดการเครือข่ายการเรียนรู้มาใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน จะทำให้สถานศึกษาและชุมชนร่วมมือกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้ ช่วยกันจัดการเรียนการสอนให้แก่ผู้เรียนในสถานศึกษาตามรายวิชาหรือกลุ่มประสบการณ์ที่คนในชุมชนมีความเชี่ยวชาญหรือความถนัด เป็นการนำทุนมนุษย์ในชุมชนมาใช้ในการจัดการศึกษาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

หัวข้อที่ 4.3

การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.3.1 ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.3.2 แนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

เรื่องที่ 4.3.3 กระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

แนวคิด

1. ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน แบ่งเป็น 3 ด้าน ได้แก่ ด้านสถานศึกษา เช่น ผู้บริหารสถานศึกษาหรือบุคลากรในสถานศึกษาขาดมนุษยสัมพันธ์กับผู้ปกครองและชุมชน ด้านผู้ปกครอง เช่น ผู้ปกครองขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและวิธีการเข้ามามีส่วนร่วมกับสถานศึกษา และด้านชุมชน เช่น สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนไม่เอื้อต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

2. แนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ทำได้โดยการนำแนวคิดการร่วมมือ (collaboration) มาใช้ ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเน้นการสื่อสารที่สานสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรของสถานศึกษา ผู้เรียน ผู้ปกครองและคนในชุมชนเป็นสำคัญ และใส่ใจในการสร้างสัมพันธ์ที่ดีอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอในระยะยาว

3. สถานศึกษาและชุมชนเลือกใช้หรือบูรณาการ แนวคิดหรือกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน เช่น แนวคิดของกระบวนการพัฒนาคุณภาพ PDCA และหลัก 3S's ในการสร้างความร่วมมือและการสนับสนุนจากชุมชน ได้ตามสภาพและบริบทของสถานศึกษากับชุมชนนั้น ๆ ทั้งนี้ควรร่วมมือและปรึกษากัน เพื่อหาแนวคิดหรือกระบวนการที่เหมาะสมและสามารถประยุกต์ใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 4.3 แล้วนิสิตสามารถ

1. วิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
2. อธิบายแนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้
3. อธิบายกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้

เรื่องที่ 4.3.1 ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่าง สถานศึกษาและชุมชน

สถานศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยที่ชุมชนมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาและความสำเร็จของสถานศึกษา ขณะเดียวกันสถานศึกษาก็มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ดังนั้น นอกจากการบริหารงานสถานศึกษาในด้านวิชาการและการบริหารจัดการแล้ว ครู อาจารย์ ผู้บริหารสถานศึกษาจึงมีอีกบทบาทสำคัญในการสร้างกลไกการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน พัฒนาความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันกับชุมชน เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อพัฒนาสถานศึกษาให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และเพื่อได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากชุมชนในกิจกรรมสร้างสรรค์พัฒนาต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อทั้งสถานศึกษาและชุมชนอย่างยั่งยืน อย่างไรก็ตามในการดำเนินงานทุกอย่างย่อมเกิดปัญหา และการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนก็ประสบปัญหาและอุปสรรคที่หลากหลาย ดังที่นักวิชาการได้เสนอปัญหาและอุปสรรคในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและครูในโรงเรียนไว้ ซึ่งจะเป็นแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้ โดยปัญหาและอุปสรรคดังที่ อนาคตา มหากิจศิริ (2558) เสนอไว้ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1. ปัญหาระหว่างผู้บริหาร บุคลากร ผู้ปกครองและชุมชน ผู้ปกครองนักเรียนต้องใช้เวลาในการประกอบอาชีพ ครูกับผู้ปกครองนักเรียนมีปัญหาขัดแย้งกัน ผู้บริหารโรงเรียนและครูขาดมนุษยสัมพันธ์ ผู้ปกครองไม่ให้ความสำคัญในการให้ความร่วมมือจัดการศึกษา ประชาชนขาดความศรัทธาในตัวครูและผู้บริหาร
2. ปัญหาเกี่ยวกับการเชิญผู้ปกครองนักเรียนหรือประชาชนในชุมชนมาโรงเรียน ผู้ปกครองนักเรียนหรือประชาชนไม่สามารถร่วมประชุมที่โรงเรียน โรงเรียนไม่ได้เชิญผู้ปกครองมาประชุมชี้แจงกิจการของโรงเรียน
3. ปัญหาการรายงานเกี่ยวกับตัวนักเรียนให้ผู้ปกครองทราบ การรายงานไม่ตรงกับความเป็นจริง ผู้ปกครองมักไม่ยอมรับความจริงที่ทางโรงเรียนรายงานเกี่ยวกับตัวนักเรียน ผู้ปกครองไม่สนใจและไม่ช่วยแก้ไขปรับปรุงการเรียนและความประพฤติของนักเรียน นักเรียนไม่นำสมุดรายงานผลการเรียนและความประพฤติไปให้ผู้ปกครอง
4. ปัญหาเกี่ยวกับโรงเรียนให้ความช่วยเหลือชุมชน การถูกฝ่ายปกครองเพ่งเล็ง ขาดครูและเครื่องมือในการสอนวิชาชีพแก่ประชาชน ครูมีชั่วโมงสอนมากและต้องทำงานอื่น ๆ ครูมีบ้านพักอยู่ห่างจากโรงเรียน ขาดแหล่งทุนที่สนับสนุนค่าใช้จ่ายในการทำกิจกรรมช่วยเหลือชุมชน
5. ปัญหาเกี่ยวกับโรงเรียนขอความช่วยเหลือและความร่วมมือจากชุมชน โรงเรียนไม่สามารถขอความช่วยเหลือทางด้านการเงินจากชุมชน โรงเรียนไม่สามารถขอความช่วยเหลือทางด้านแรงงานได้จากประชาชน และประชาชนไม่มีความมั่นใจเพียงพอที่จะเป็นเป็นวิทยากรให้แก่โรงเรียน

6. ปัญหาเกี่ยวกับการบริการอาคารสถานที่ของโรงเรียนแก่ชุมชน โรงเรียนมีอาคารสถานที่ไม่เพียงพอ ประชาชนมาทำความเสียหายแก่อาคารสถานที่ และโรงเรียนไม่เปิดโอกาสให้ประชาชนใช้อาคารสถานที่ตามความจำเป็น

7. ปัญหาเกี่ยวกับการใช้ทรัพยากรในชุมชน มีการใช้ทรัพยากรในชุมชนน้อย โรงเรียนขาดแหล่งทรัพยากรในท้องถิ่น และการพานักเรียนออกไปนอกสถานขาดความปลอดภัย

8. ปัญหาการออกไปเยี่ยมผู้ปกครองที่บ้าน ครูผู้สอนต้องทำงานหนักและบ้านพักอยู่ห่างจากโรงเรียน ครูชอบเก็บตัว ไม่ชอบงานสังคม หรือขาดมนุษยสัมพันธ์ บ้านของนักเรียนอยู่ไกลจากโรงเรียนหรือครูไปที่บ้านแล้วไม่พบผู้ปกครอง

9. ปัญหาเกี่ยวกับการประชาสัมพันธ์โรงเรียน โรงเรียนขาดงบประมาณในการจัดพิมพ์สิ่งพิมพ์เพื่อเผยแพร่ข่าวสาร นักเรียนไม่เข้าใจข่าวสารจึงนำไปเผยแพร่ผิด ๆ ทางโรงเรียนไม่แจ้งข่าวสารที่ถูกต้องแก่บุคลากร ขาดการประชาสัมพันธ์ที่ดี และโรงเรียนไม่ได้อำนวยความสะดวกแก่ผู้ปกครองที่มาติดต่อโรงเรียน

10. ปัญหาอื่น ๆ เช่น ความขัดแย้งระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ผู้บริหารโรงเรียนไม่ให้ความสำคัญกับงานด้านความสัมพันธ์ชุมชน ผู้บริหารมองว่าการสร้างความสัมพันธ์จะได้ผลดีต้องใช้เวลานาน โรงเรียนขาดคนและงบประมาณในการบริการประชาชน นโยบายระดับชาติขาดการเน้นความสัมพันธ์กับชุมชน ประชาชนการศึกษาต่ำ ฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี สิ่งแวดล้อม รอบ ๆ โรงเรียนเสื่อมโทรม มีแหล่งอบายมุข การพนัน โจรผู้ร้ายชุกชุม เป็นต้น

นอกจากนี้ ปารณทัตต์ แสนวนิเศษ (2555) ได้ศึกษาวิจัยและพบว่าอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานโดยพิจารณาจากสภาพความเป็นจริงที่พบในโรงเรียนและชุมชน และแบ่งปัญหาออกเป็น 3 ด้าน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. บริบทจากโรงเรียนและผู้บริหาร ประกอบด้วย

(1) ภาระงานของครูและผู้บริหารที่เพิ่มขึ้น เช่น เนื่องจากการประเมินในระดับต่าง ๆ

(2) งบประมาณและบุคลากรยังไม่เพียงพอ เนื่องจากการเป็นโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษา หรือได้รับการคัดเลือกเป็นโรงเรียนดีประจำตำบล ทำให้ต้องใช้งบประมาณเพิ่มขึ้น

(3) ความเร่งด่วนของระบบราชการ เกิดจากความจำเป็นเร่งด่วนของงานที่จะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามแผนหรืองานที่เข้ามาจากหน่วยงานต้นสังกัดหรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

2. บริบทด้านผู้ปกครอง บริบททางด้านผู้ปกครองส่วนใหญ่จะเกิดจากความเคยชินของผู้ปกครองเกี่ยวกับระบบการจัดการศึกษาที่ผ่านมาในอดีตที่มองว่าครูมีหน้าที่หลักในการจัดการศึกษาผู้ปกครองส่วนใหญ่ยังไม่สามารถปรับวิถีคิดและวิธีการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับระบบการจัดการศึกษาตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 ได้ดังมีรายละเอียดดังนี้

(1) ผู้ปกครองบางส่วนยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและวิธีการเข้ามามีส่วนร่วม ทำให้ไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างที่ควรจะเป็น ขาดความรู้ความเข้าใจในหลักการมีส่วนร่วม และไม่รู้จักบทบาทหน้าที่ของตนเองที่จะต้องปฏิบัติ อีกทั้งมีความแตกต่างของระดับการศึกษาของผู้เข้าร่วม

(2) ผู้ปกครองยังเกรงใจครูและไม่กล้าแสดงออกทางการศึกษาและไม่กล้าแสดงความคิดเห็น

(3) ปัญหาด้านเวลาและการเดินทางที่เป็นอุปสรรคสำคัญในการเข้ามามีส่วนร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน เวลาในการเข้ามามีส่วนร่วมไม่ตรงกัน

(4) ความรู้สึกหรือทัศนคติของผู้ปกครองบางส่วนที่มองว่าเป็นเรื่องเฉพาะ เป็นราชการที่ไม่สามารถเข้าไปยุ่งเกี่ยวหรือมีส่วนร่วมได้มากนัก เนื่องจากมีความรู้ความสามารถไม่เพียงพอ อีกทั้งยังคิดว่าการศึกษาเป็นงานของครูถ้าเข้ามาแทรกแซงมากจะไม่เหมาะสมผู้ปกครองบางคนคิดว่าการสอนเป็นหน้าที่ของครูไม่ใช่หน้าที่ของผู้ปกครอง หรือบางครั้งผู้ปกครองบางคนมีเจตคติไม่ดีต่อครูบางคน จึงทำให้ขาดความร่วมมือในกิจการของโรงเรียนไปด้วย

3. บริบทด้านชุมชน ประกอบไปด้วย

(1) ภาวะทางเศรษฐกิจของคนในชุมชน ผู้ปกครองบางส่วนต้องทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพหรือเป็นข้าราชการและทำงานประจำทำให้ประสบปัญหาในการมีส่วนร่วม

(2) การไม่มีบุตรหลานที่กำลังเรียนอยู่ ทำให้ผู้ปกครองบางส่วนไม่ค่อยมีส่วนร่วมกับทางโรงเรียน

(3) ความเข้าใจผิดของคนในชุมชน ซึ่งบางส่วนยังคิดว่าการศึกษาเข้ามามีส่วนร่วมนั้นจะต้องเสียเงินเสียทองและใช้ค่าใช้จ่ายมาก

(4) การติดต่อสื่อสารไม่ดี ทำให้ชุมชนไม่สนใจในการดำเนินงานของทางโรงเรียนบางคนคิดว่าการศึกษาเป็นหน้าที่ของคณะครูโดยตรงประชาชนไม่ควรยุ่งเกี่ยว

(5) ผู้นำชุมชนมีภาระงานมาก

กล่าวโดยสรุป ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน สามารถแบ่งได้เป็น 3 ด้าน ได้แก่

1. ด้านสถานศึกษา เช่น ผู้บริหารสถานศึกษาหรือบุคลากรในสถานศึกษาขาดมนุษยสัมพันธ์กับผู้ปกครองและชุมชน และมองว่างานด้านการสร้างความสัมพันธ์จะได้ผลดีต้องใช้เวลาานานจึงไม่ค่อยให้ความสำคัญมากนัก ภาระงานของผู้บริหารและครูอาจารย์มีค่อนข้างมากจึงไม่สนใจที่จะบริการผู้ปกครองหรือชุมชน ไม่ได้เชิญผู้ปกครองเข้าร่วมประชุมเกี่ยวกับกิจการต่าง ๆ ของสถานศึกษา ไม่บริการอาคารสถานที่ของสถานศึกษาให้แก่ชุมชน และขาดความกระตือรือร้นในการประชาสัมพันธ์งานของสถานศึกษา เป็นต้น

2. ด้านผู้ปกครอง เช่น ผู้ปกครองอาจขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับบทบาทและวิธีการเข้ามามีส่วนร่วมกับสถานศึกษา ไม่สนใจ ไม่ยอมรับผลการรายงานและไม่ช่วยแก้ไขปัญหาการเรียนและความประพฤติของบุตรหลาน ไม่สามารถร่วมประชุมกับสถานศึกษาได้ เกรงใจผู้บริหารสถานศึกษา ครูอาจารย์และไม่กล้าแสดงความคิดเห็น และผู้ปกครองบางคนมีเจตคติไม่ดีต่อบุคลากรบางคนในสถานศึกษาซึ่งอาจทำให้ขาดความร่วมมือในกิจการของสถานศึกษาไปด้วย เป็นต้น

3. ด้านชุมชน เช่น สภาพเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนไม่เอื้อต่อการสร้างความสัมพันธ์ที่ีระหว่างสถานศึกษาและชุมชน คนในชุมชนส่วนใหญ่ต้องทำงานเพื่อหาเลี้ยงชีพ ไม่ค่อยมีเวลาในการทำกิจกรรมของชุมชนร่วมกัน สิ่งแวดล้อมและการเดินทางภายในชุมชนไม่อำนวยความสะดวกการเดินทางไปมาหาสู่กัน คนในชุมชนมีความแตกต่างทางศาสนาและวัฒนธรรมจึงไม่ขาดความสามัคคีปรองดอง และผู้นำชุมชนและคนในชุมชนส่วนใหญ่ขาดวิสัยทัศน์ ไม่เห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมในการพัฒนาการศึกษาของคนในชุมชน เป็นต้น

เรื่องที่ 4.3.2 แนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษา และชุมชน

เนื่องจากการดำเนินงานด้านการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนอาจประสบปัญหาและอุปสรรคดังที่กล่าวมาแล้วในเรื่องที่ผ่านมา จึงมีนักวิชาการที่เสนอแนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนในบริบทของโรงเรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานไว้ ซึ่งเราสามารถศึกษาไว้เป็นแนวทางในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนในบริบทอื่น ๆ ได้ โดยรายละเอียดเกี่ยวกับแนวทางการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมีดังต่อไปนี้ (รัตนา กาญจนพันธุ์, 2546)

1. **จัดให้มีการปฐมนิเทศผู้ปกครองของนักเรียนเข้าใหม่ในวันเปิดเรียน** ครูควรกำชับให้ผู้ปกครองนำเด็กมาฝากเข้าเรียนด้วยตนเอง ครูใหญ่หรือครูผู้ช่วยควรจะถือโอกาสนี้ทำความเข้าใจกับผู้ปกครองเกี่ยวกับการที่จะร่วมมือกันอบรมและส่งเสริมความเจริญของเด็ก พร้อมทั้งชี้แจงถึงวัตถุประสงค์ของการศึกษาและวิธีดำเนินงานของโรงเรียน ทั้งด้านการสอนและการอบรม หากผู้ปกครองมีข้อข้องใจอะไรเกี่ยวกับตัวเด็กก็ต้องบอกให้ครูทราบ ส่วนครูก็ควรแจ้งให้ผู้ปกครองทราบเกี่ยวกับความเป็นไปของเด็กทุก ๆ ระยะเวลาเช่นกัน และเป็นหน้าที่ของครูใหญ่ในการแนะนำให้ผู้ปกครองรู้จักกับครูประจำชั้น เพื่อจะได้ทำความเข้าใจและคุ้นเคยกัน เพื่อสะดวกต่อการติดต่อในโอกาสต่อไป

2. **เชิญผู้ปกครองมาเยี่ยมโรงเรียน** อาจทำได้ในโอกาสต่าง ๆ กัน เช่น

2.1 **เชิญมาในขณะที่มีการสอน** เพื่อผู้ปกครองจะได้มีโอกาสดูบุตรหลานของตนในขณะที่เรียนหรือเล่น โดยวิธีนี้ผู้ปกครองจะเห็นสภาพของการเรียนว่าครูมีความรู้ความสามารถสอนเด็กอย่างไร ปฏิบัติต่อเด็กอย่างไร และจะได้ทราบว่าบุตรหลานของตนนั้นเหมือนกับเด็กอื่น ๆ หรือผิดแปลกจากเด็กอื่น ๆ อย่างไร การเชิญผู้ปกครองมาเยี่ยมโรงเรียนนี้ ควรจะได้รับการส่งเสริมเป็นอย่างดี เพราะว่าเป็นวิธีที่ดีที่สุดและแน่นอนที่สุดที่จะทำให้ผู้ปกครองเข้าใจและสนใจโรงเรียน และโรงเรียนอาจทำให้ได้รับความช่วยเหลือจากผู้ปกครอง เช่น ผู้ปกครองบริจาคเงินเพื่อสร้างอาคารเรียน มอบอุปกรณ์การเรียนการสอนให้กับโรงเรียน เป็นต้น ผู้ปกครองมีโอกาสมาโรงเรียนเสมอ ๆ และรู้สึกว่าได้รับการต้อนรับอย่างดีจากโรงเรียนจนคุ้นเคยกับโปรแกรมของโรงเรียนและมีส่วนร่วมในกิจกรรมของเด็กและครู ทั้งนี้มีคนช่วยให้ผู้ปกครองและครูได้สร้างความสัมพันธ์สนิทสนมยิ่งขึ้น

2.2 **เชิญผู้ปกครองมาชมการแสดงของนักเรียน** เป็นต้นว่า เชิญมาชมการแสดงนิทรรศการของนักเรียน การแสดงละครหรือชมการแข่งขันกีฬาในโรงเรียนผู้ปกครองจะเห็นความสามารถของบุตรหลานของเขา ได้เห็นความร่วมมือของบุตรหลานในกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน เช่น ความสามารถในการแสดงละคร การจัดนิทรรศการความคล่องแคล่วในการจัดสถานที่ในการต้อนรับแขก เป็นต้น การเชิญผู้ปกครองมาเยี่ยมโรงเรียน ควรเชิญมาคราวละไม่มากนัก เช่น ครั้งแรกเชิญผู้ปกครองชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ต่อมาเชิญ

ผู้ปกครองชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นต้น ไม่ควรเชิญมาพร้อมกันเป็นจำนวนมาก เพราะการได้พบปะกันเป็นจำนวนน้อยเช่นนี้ ทำให้ผู้ปกครองและครูมีเวลาสนทนาปรึกษากันได้ทั่วถึง

3. เชิญผู้ปกครองมาร่วมแก้ปัญหาบางอย่างเกี่ยวกับเด็ก ซึ่งปัญหานั้นเกี่ยวกับความเป็นไปของเด็ก เช่น เด็กก้าวร้าว หรือเด็กขบถรังแกเด็กอื่นเมื่อหงุดหงิด อารมณ์ไม่ดีก็ทำลายของใช้ ร้องไห้บ่อย ซึม เป็นต้น ปัญหาเหล่านี้ผู้ที่ไม่ใช่ครูอาจมองไม่เห็นความสำคัญ เช่น การมาโรงเรียนสาย ครูเห็นว่าไม่ดีเป็นการสร้างอุปนิสัยที่ไม่ดี แต่ผู้ปกครองเห็นว่าไม่จำเป็นต้องกวัดข่มมากเกินไป ในกรณีเช่นนี้ครูควรมีจดหมายเชิญผู้ปกครองมาโรงเรียน เพื่อแจ้งให้ผู้ปกครองทราบถึงปัญหาต่าง ๆ ของเด็ก พร้อมกันนั้นครูอาจสอบถามรายละเอียดเกี่ยวกับตัวเด็กจากผู้ปกครอง และนำรายละเอียดดังกล่าวมาสรุปเพื่อหาข้อแก้ไขปัญหาร่วมกับผู้ปกครอง

4. ครูไปเยี่ยมเด็กและผู้ปกครองที่บ้าน การที่ครูประจำชั้นไปเยี่ยมนักเรียนที่บ้าน นับว่าจำเป็นและสำคัญอย่างยิ่งเพราะครูจะได้เห็นสภาพที่แท้จริงว่านักเรียนมีความเป็นอยู่อย่างไร อยู่ในสิ่งแวดล้อมอย่างไร มีพื้นเพ (background) ทางบ้านอย่างไร การที่ครูได้รู้สภาพทางบ้านของนักเรียนนั้น มีประโยชน์หลายประการ กล่าวคือ

4.1 ช่วยให้ครูเข้าใจนักเรียนดีขึ้น และได้ทราบว่าพฤติกรรมบางอย่างของนักเรียนนั้นอาจเป็นผลเนื่องมาจากสภาพแวดล้อมทางบ้าน และการแสดงออกทางอารมณ์ของนักเรียนนั้นอาจเนื่องมาจากได้รับความกดดันด้านจิตใจจากทางบ้าน

4.2 ช่วยให้ครูและผู้ปกครองแก้ไขปัญหาดifferent ๆ ที่เกี่ยวกับตัวเด็กได้ เช่น เด็กบางคนขี้อาย หัวสูง ถือตัวว่าดีกว่าคนอื่น เพราะความเป็นอยู่ทางบ้านมีฐานะดี มีคนรับใช้ หรือผู้อยู่ต่ำกว่าตนมาก ความเคยชินดังกล่าวจึงเลยไปถึงการปฏิบัติตนในหมู่เพื่อนฝูงด้วย ในโอกาสนี้ครูก็ควรปรับความเข้าใจและแนะนำผู้ปกครองเพื่ออบรมสั่งสอนให้เด็กมีทัศนคติที่ดี

4.3 ช่วยให้ครูมีโอกาสแนะนำผู้ปกครองว่าควรจะทำอะไรบ้าง เพื่อเป็นการช่วยการศึกษาเล่าเรียนของเด็ก ผู้ปกครองควรช่วยให้นักเรียนทำการบ้านด้วยวิธีใดหรือว่าครูกำลังสอนวิชาอ่านแบบใหม่ ผู้ปกครองจะช่วยครูฝึกการอ่านของเด็กได้อย่างไรบ้าง

4.4 ช่วยให้ครูมีสัมพันธ์ฉันมิตรสนิทสนมกับผู้ปกครองมากยิ่งขึ้น เป็นการวางแนวทางในการติดต่อระหว่างครูและผู้ปกครองในโอกาสต่อไปการไปเยี่ยมเด็กและผู้ปกครองที่บ้าน ครูควรจะไปเยี่ยมเด็กที่อยู่ในความรับผิดชอบของครูทุกบ้าน ถ้าครูเห็นว่าเด็กคนใดมีปัญหามาก น่าจะได้รับความช่วยเหลือก็ควรติดต่อกับหน่วยให้การสงเคราะห์ เพื่อให้ความช่วยเหลือเป็นรายกรณี ถ้าหากเป็นการไปเยี่ยมผู้ปกครองของเด็กโดยเฉพาะแล้ว ก็ควรแจ้งให้ผู้ปกครองทราบล่วงหน้าเสียก่อนเพื่อความสะดวกของทั้งสองฝ่าย

5. ให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการวางแผนของโรงเรียน (Parents participate in school planning) ครูควรตรวจสอบดูว่าผู้ปกครองของนักเรียนคนใดมีอาชีพอะไร ผู้ปกครองแต่ละคนจะใช้ความสามารถและทักษะพิเศษของเขาให้เป็นประโยชน์ต่อวิชาที่กำหนดไว้ในหลักสูตรได้มากน้อยเพียงใด เมื่อรวบรวมข้อมูลไว้เรียบร้อยแล้ว ทางโรงเรียนจะติดต่อกับผู้ปกครองคนนั้นดูว่า ผู้ปกครองพอจะมีเวลามาให้วิทยาทานที่เกี่ยวกับวิชาที่กำหนดในหลักสูตรแก่นักเรียนได้หรือไม่ ถ้าไม่ขัดข้องก็จะนัดเวลาที่แน่นอน สำหรับ

นักเรียนครูต้องแจ้งนักเรียนล่วงหน้าเพื่อให้นักเรียนเตรียมตัว ส่วนครูก็ต้องเตรียมสถานที่ พร้อมทั้งอุปกรณ์ที่จำเป็น ทั้งนี้ก็เพื่อความสะดวกเรียบร้อยในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของโรงเรียนและผู้ปกครอง การที่จะให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโรงเรียนอาจทำได้โดย

5.1 เชิญผู้ปกครองมาร่วมในโปรแกรมการสอนของโรงเรียน เช่น ในการเรียนวิชาการเรียน ครูอาจติดต่อขอเชิญผู้ปกครองที่มีความสามารถและชำนาญในการทำอาหารอย่างใดอย่างหนึ่ง มาสาธิตวิธีทำอาหารนั้นให้นักเรียนดู หรือนักเรียนกำลังเรียนวิชาสังคม ศึกษาเกี่ยวกับประเทศญี่ปุ่น ก็เชิญผู้ปกครองที่เป็นชาวญี่ปุ่นหรือเคยไปประเทศญี่ปุ่นมาแล้วเรื่องราวเกี่ยวกับประเทศนั้นให้นักเรียนฟัง

5.2 เชิญผู้ปกครองมาร่วมเป็นกรรมการในงานโรงเรียน เช่น เมื่อโรงเรียนจัดให้มีงานรื่นเริงหรืองานแข่งขันกีฬา นอกจากจะเชิญผู้ปกครองมาชมตามปกติแล้ว โรงเรียนอาจเชิญผู้ปกครองที่มีความรู้ความสามารถเข้าร่วมเป็นกรรมการจัดงานหรือกรรมการตัดสินการประกวดต่าง ๆ ของนักเรียน

5.3 เชิญผู้ปกครองให้มีส่วนร่วมในการวางแผนของโรงเรียน มีส่วนร่วมในการวางหลักสูตรและกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียน นอกจากนี้ยังช่วยโรงเรียนหาเงินซื้ออุปกรณ์ในการสอน เพื่อสร้างอาคารเรียน โรงอาหารหรือห้องสมุดของโรงเรียนอีกด้วย การที่โรงเรียนให้ผู้ปกครองมีส่วนร่วมในการดำเนินกิจกรรมของโรงเรียน ทำให้เกิดผลดีคือ ทำให้ผู้ปกครองได้ทราบเรื่องราวเกี่ยวกับการศึกษามากขึ้นและทำให้คลายความสงสัยหรือเคลือบแคลงในสิ่งแปลกใหม่ที่โรงเรียนบรรจุไว้ในการเรียนของเด็ก

6. ผู้ปกครองให้ความช่วยเหลือแก่โรงเรียน (Parents help in the school) ผู้ปกครองไม่เพียงแต่จะมาเยี่ยมโรงเรียนเป็นครั้งคราวดังกล่าวแล้วเท่านั้น ครูยังต้องการความช่วยเหลือร่วมมือจากผู้ปกครองเป็นอันมากในกิจกรรมของโรงเรียน ผู้ปกครองอาจจะร่วมเดินทางในการไปทัศนศึกษาของนักเรียน และเป็นผู้ช่วยเหลือครูในการอธิบายและการควบคุมนักเรียน หรือช่วยติดต่อจัดหาที่พักสำหรับนักเรียนในการเดินทางไกล ช่วยเหลือในกิจกรรมของโรงเรียน เช่น ช่วยจัดหาหนังสือที่เหมาะสมสำหรับเด็กมาไว้ประจำห้องสมุด หรือให้ยืมรถเพื่อรับส่งนักเรียนในการไปทัศนศึกษานอกสถานที่

7. ครูติดต่อกับผู้ปกครองทางสมุดรายงาน สมุดรายงานของโรงเรียนจะรายงานผลการเรียนของเด็กโดยปกติจะส่งให้ผู้ปกครองปีละ 2 ครั้งภายหลังจากที่มีการวัดผลการศึกษาประจำภาคแล้ว ในสมุดรายงานจะบอกถึงความสัมฤทธิ์ผลทางการศึกษา ข้อมูลเกี่ยวกับพัฒนาการของเด็กทั้งหมด คำวิจารณ์ของครูเกี่ยวกับการเรียนและความประพฤติของเด็ก วิธีการนี้ทำให้ครูมีการติดต่อกับผู้ปกครอง เพื่อขอความร่วมมือได้ การส่งสมุดรายงานควรส่งให้แก่ผู้ปกครองโดยตรง นอกจากการส่งสมุดรายงานถึงผู้ปกครองแล้ว ครูยังมีการติดต่อกับผู้ปกครองทางจดหมายรายงานผลสัมฤทธิ์ทางการศึกษา รายงานความประพฤติและทัศนคติของเด็ก เนื้อความในจดหมายนั้นครูจะต้องเขียนอย่างตรงไปตรงมา น่าสนใจ ถูกกาลเทศะ เนื้อหาของจดหมายควรเป็นไปตามลำดับ ดังนี้

7.1 เกี่ยวกับตัวนักเรียนในสายตาของครู เริ่มด้วยข่าวที่น่าภูมิใจก่อน

7.2 ขอร้องให้ผู้ปกครองช่วยเหลือถ้ามีปัญหาเกี่ยวกับเด็กเกิดขึ้น

7.3 การดำเนินการเกี่ยวกับพัฒนาการของเด็ก

7.4 การเปรียบเทียบความก้าวหน้าของเด็กกับรายงานฉบับก่อน

- 7.5 สมรรถภาพในการเรียนของเด็ก
- 7.6 ให้เหตุผลที่เด็กไม่ได้รับความก้าวหน้า เช่น สุขภาพไม่สมบูรณ์ ขาดเรียนบ่อย
- 7.7 จบจดหมายหรือรายงานด้วยการให้ความหวังในด้านดี

8. การจัดตั้งสมาคมและผู้ปกครอง ความสัมพันธ์ระหว่างผู้ปกครองและครูนี้จะมีขึ้นอีกวิธีหนึ่ง ก็ด้วยการตั้งสมาคมครูและผู้ปกครองขึ้น โดยการริเริ่มของอาจารย์ใหญ่ ในการจดทะเบียนเป็นองค์การนิติบุคคล โดยขออนุญาตในการจัดตั้งก่อสร้างงานเลขาธิการคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติและกรมตำรวจ สมาชิกประกอบด้วยคณะครูประจำโรงเรียนและผู้ปกครองนักเรียนเงินค่าบำรุงได้จากสมาชิกทุกคนเมื่อรวมกันแล้วก็จะเป็นจำนวนเงินก้อนใหญ่พอที่จะทำประโยชน์ให้กับโรงเรียนได้ การจัดตั้งสมาคมครูและผู้ปกครองมีวัตถุประสงค์ ดังต่อไปนี้

- 8.1 เพื่อสร้างความเข้าใจอันดีระหว่างครูกับผู้ปกครอง
- 8.2 ทำให้ครูสามารถรู้จักเด็กที่ตนสอนดีขึ้น ช่วยให้การเรียนการสอนได้ผลดี
- 8.3 ช่วยให้ผู้ปกครองมีความรู้และเข้าใจเด็ก ตลอดจนมีวิธีการดูแลเด็กที่เหมาะสม
- 8.4 เพื่อให้ผู้ปกครองมีความเข้าใจในกิจการและการดำเนินงานของโรงเรียน
- 8.5 เพื่อให้ผู้ปกครองและครูได้ร่วมกันจัดกิจกรรมแนะแนวการศึกษาและอาชีพให้แก่นักเรียน
- 8.6 ให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะแก่โรงเรียนในการแก้ไขข้อบกพร่องของโรงเรียน
- 8.7 ให้ประชาชนภายนอกเข้าใจเรื่องหลักสูตรและกิจกรรมการสอนของโรงเรียน
- 8.8 หาเงินทุนการศึกษาให้แก่โรงเรียน
- 8.9 ให้ทุนส่งเสริม ทุนสงเคราะห์ และทุนรักษาพยาบาลแก่นักเรียน

9. ควรมีสวัสดิการช่วยเหลือครูที่มีรายได้น้อย โดยจัดให้มีเงินกองกลางให้ยืมได้ โดยคิดดอกเบี้ยในอัตราต่ำหรือไม่คิดดอกเบี้ยเลย และให้มีการจัดบ้านพักให้แก่ครูในโรงเรียน

10. ไม่ควรมอบหมายงานการสอนให้ครูมากเกินไป ให้ครูได้มีเวลาได้ศึกษาปัญหาของเด็ก และมีเวลาที่จะติดต่อกับผู้ปกครองบ้าง

11. ครูทุกระดับจะต้องมีความร่วมมือกันและสามัคคีกัน เห็นอกเห็นใจซึ่งกันและกัน

12. ครูจะต้องเป็นตัวอย่างที่ดีในด้านความประพฤติ มีศีลธรรม กิริยามารยาทเรียบร้อยไม่ถือตัว เข้ากับบุคคลอื่น ๆ ได้

นอกจากแนวทางดังกล่าวข้างต้น ในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนในปัจจุบันอาจใช้หลักการสานสัมพันธ์ระหว่างครูและผู้ปกครองมาช่วยให้ความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนดีขึ้นได้ โดยหลักดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้ (เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, 2550)

1. ให้ข้อมูลที่จำเป็นเกี่ยวกับโรงเรียนและครูแก่ผู้ปกครอง ครูควรให้ข้อมูลที่จำเป็นบางประการที่เกี่ยวข้องกับโรงเรียนแก่ผู้ปกครองควร เช่น ข้อมูลพื้นฐานทั่วไปของโรงเรียน ไม่ว่าจะเป็นจำนวนครูต่อนักเรียน ปรัชญาแนวทางการเรียนการสอนของโรงเรียน วิธีการติดต่อประสานงานกับทางโรงเรียน วิธีการวัดผลการศึกษา ตารางสอน ตารางสอบ กิจกรรมชมรมต่าง ๆ ฯลฯ รู้จักครูประจำชั้น ครูที่สอนเด็กในรายวิชาต่าง ๆ

พร้อมเบอร์โทรศัพท์ที่สามารถติดต่อได้ของครูแต่ละคนยามฉุกเฉิน หรือเมื่อต้องการขอคำปรึกษาในเรื่องต่าง ๆ เป็นต้น

2. ผู้ปกครองควรแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างกัน การสานสัมพันธ์กับครูให้สนิทสนมอย่างต่อเนื่องเป็นสิ่งจำเป็นและก่อให้เกิดประโยชน์กับตัวเด็ก ดังนั้นครูและผู้ปกครองควรหาเวลาในการเข้าไปพูดคุยเป็นประจำ นอกเหนือจากวันที่โรงเรียนจัดไว้เพื่อพบปะผู้ปกครอง สร้างความรู้สึกเป็นเหมือนกับเป็นญาติสนิท โดยประเด็นในการสื่อสารพูดคุยกัน ได้แก่

- ครูเล่าสภาพของเด็กเมื่ออยู่โรงเรียนให้ผู้ปกครองเนื่องจากสภาพต่าง ๆ ตอนที่อยู่ในโรงเรียนที่ผู้ปกครองไม่อาจเห็นได้ เช่น เด็กขยันตั้งใจเรียนหรือไม่ เด็กสนใจและมีความถนัดในการเรียนวิชาใดเป็นพิเศษ ผลการเรียนของเด็ก เพื่อนสนิทของเด็ก ความสามารถในการเข้ากับกลุ่มเพื่อนได้ มีปัญหาทะเลาะเบาะแว้งหรือเด็กมีพฤติกรรมที่ผิดแปลกไปจากเดิมบ้าง เป็นต้น ข้อมูลดังกล่าวเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อผู้ปกครองในการส่งเสริม และพัฒนาเด็กให้ตรงตามความถนัดความสนใจของเขา รวมทั้งสามารถช่วยเหลือเด็กแก้ไขปัญหาบางอย่างที่กำลังเกิดขึ้นได้ถูกจุดและทันท่วงที เช่น ปัญหาการเรียนปัญหาความสัมพันธ์กับเพื่อนที่โรงเรียน เป็นต้น

- ผู้ปกครองเล่าสภาพของเด็กเมื่ออยู่บ้านให้ครูผู้ปกครองควรเข้าใจว่าครูไม่สามารถรู้จักเด็กทุกคนได้อย่างครบถ้วนทุกด้าน ดังนั้นผู้ปกครองจึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือครูอีกแรงหนึ่ง ในการสื่อสารให้ครูรู้จักและเข้าใจเด็กให้มากที่สุด เรื่องสำคัญต่าง ๆ ที่ผู้ปกครองควรเล่าให้ครูฟัง เช่น เรื่องสุขภาพร่างกายของเด็ก เช่น มีโรคประจำตัวอะไร แพ้ยาอะไรบ้าง ลักษณะนิสัยบางประการของเด็ก เช่น ขี้เก้ง มีอารมณ์ที่อ่อนไหวง่าย คิดมาก มีนิสัยก้าวร้าว เกเร ไม่มีวินัย ขี้อาย ชอบคิดสร้างสรรค์จนบางครั้งอาจนอกรอบไปบ้าง เป็นคนที่มีมั่นใจในตัวเองสูงจนบางครั้งชอบใช้เหตุผลในการถกเถียง ฯลฯ การที่ครูรับทราบข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับเด็กมากเท่าไร ยิ่งเป็นการดีที่ครูเองจะมีความเข้าใจในตัวเด็กยิ่งขึ้น ลดปัญหาการจัดการปัญหาของเด็กที่ใช้ความรุนแรง โดยสามารถใช้วิธีการที่ถูกต้องในการช่วยเหลือหรือแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นกับเด็กได้ตรงจุดและเหมาะสม

แนวทางการสานสัมพันธ์ดังกล่าวน่าจะเป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างครูและผู้ปกครองได้ ซึ่งถ้าครูและผู้ปกครองมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน โอกาสที่จะช่วยเหลือ พึ่งพาอาศัยกันและขยายความสัมพันธ์อันดีไปสู่ระดับสถานศึกษาและระดับชุมชนก็มีความเป็นไปได้มากขึ้น นอกจากแนวทางที่นำเสนอมาข้างต้น การแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนอาจนำวิธีการจัดการความขัดแย้ง จำแนกตามพฤติกรรมพื้นฐานของการแก้ไขความขัดแย้งมาใช้ได้ โดยแนวคิดดังกล่าวมีรายละเอียดดังนี้ (สมิตส์ชฌกร, 2550)

1. การหลีกเลี่ยง (avoidance) การหลีกเลี่ยงเป็นวิธีการที่ให้ประสิทธิผลน้อยที่สุด เพราะการหลีกเลี่ยงมิได้ทำให้ความขัดแย้งหมดไปได้ แต่เป็นเพียงการหลบเลี่ยงจากปัญหาและไม่ได้เกิดการแก้ไขแต่อย่างใด และพร้อมที่จะกลับมาเจอกับปัญหาได้อีกตลอดเวลา หากสถานศึกษาหรือชุมชนเลือกใช้วิธีนี้ก็อาจเกิดความขัดแย้งมากยิ่งขึ้นกว่าเดิมได้ เพราะคู่กรณีอาจคิดว่า เราไม่ให้ความสำคัญหรือความสนใจในการรับฟังปัญหา และกลับกลายเป็นการเพิ่มความขัดแย้งมากขึ้นไปอีก ผู้ที่ใช้วิธีนี้มักจะพยายามให้ตนเองหนีไปจากเหตุการณ์ที่

เป็นปัญหาขัดแย้ง โดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับฝ่ายตรงข้ามที่จะนำข้อโต้แย้งเข้ามาหาตน หรือโดยวิธีการเปลี่ยนประเด็น การสนทนา (changing issues) ดังนั้นวิธีการหลีกเลี่ยงนี้จึงเป็นการหนีปัญหา สถานศึกษาหรือชุมชนที่ใช้วิธีการนี้อาจต้องคอยระวังว่า วันใดวันหนึ่งจะไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้อีกแล้ว วิธีการนี้อาจนำมาใช้สำหรับประเด็นปัญหาที่ไม่ค่อยสำคัญนักเท่านั้น

2. การปรองดอง (accommodation) เป็นวิธีการแก้ปัญหาด้วยการยอมเสียสละความต้องการของตนเอง เพื่อให้ฝ่ายตรงข้ามบรรลุความต้องการของตน เป็นการสร้างความพึงพอใจให้แก่อีกฝ่าย เพื่อหลีกเลี่ยงความขัดแย้ง แต่วิธีนี้มักไม่ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ผู้ยินยอมให้ เพราะตนต้องยอมสละความต้องการและเป้าประสงค์ของตนให้แก่ผู้อื่นจึงเป็นการสร้างความคับแค้นใจที่ติดอยู่ในใจ วิธีการนี้อาจนำมาใช้ในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้ในบางประเด็นปัญหาที่ไม่ค่อยสำคัญมากนัก อย่างไรก็ตามวิธีนี้จึงยังไม่ใช่ทางเลือกที่ตุนักในการแก้ปัญหาความขัดแย้ง

3. การประนีประนอม (compromise) ความขัดแย้งสามารถตกลงกันได้โดยวิธี “พบกันครึ่งทาง” โดยต่างฝ่ายต่างต้องยอมลดความต้องการของตนบางส่วน วิธีการนี้เป็นการที่แต่ละฝ่ายต้องเสียสละบางส่วน เพื่อให้ได้ข้อตกลงที่สามารถยุติปัญหาความขัดแย้งได้ แม้ในระยะยาวอาจพบว่าทั้งสองฝ่ายไม่ค่อยเห็นด้วยอย่างเต็มที่นักที่ต้องยอมเสียบางส่วนของตนโดยความไม่เต็มใจ อย่างไรก็ตาม การใช้วิธีการประนีประนอมเพื่อลดความขัดแย้งอาจใช้ได้ผลกับความขัดแย้งในผลประโยชน์อันเกิดจากความจำกัดของทรัพยากร (scarce resources) ที่มีผลสนองต่อความต้องการของสถานศึกษาและชุมชนได้

4. การแข่งขัน (competition) เป็นวิธีการเอาแพ้เอาชนะ เพื่อให้ตนหรือฝ่ายตนบรรลุความต้องการ โดยอาจใช้อำนาจหรือความก้าวร้าวรุนแรง ซึ่งอาจเกิดจากการมีอุปสรรคขัดขวางมิให้บรรลุเป้าหมาย จึงเลือกใช้วิธีการที่อาจต้องทำลายอีกฝ่ายหนึ่ง เพื่อให้ได้ในสิ่งที่ตนหรือฝ่ายตนหวังไว้ ผู้ที่อยู่ในลักษณะของการแข่งขันมักแสวงหาข้อโต้แย้งอยู่เสมอและคำนึงถึงจุดหมายเฉพาะของตนโดยใช้การบังคับให้มีการยอมรับ ฝ่ายอำนาจที่เหนือกว่าจะรับรู้เฉพาะจุดดีของตนหรือฝ่ายตนและมองหาข้อบกพร่องของฝ่ายตรงข้าม วิธีการแข่งขันนี้เป็นวิธีการที่ไม่ควรนำมาใช้ในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนได้ เพราะสถานศึกษาและชุมชนมีความจำเป็นต้องรักษาสัมพันธ์ภาพระยะยาว ไม่ใช่การหาผู้ชนะ

5. การร่วมมือ (collaboration) โดยทั่วไปการแก้ปัญหาความขัดแย้งโดยการเผชิญหน้าถือเป็นวิธีการที่มีประสิทธิภาพ เพราะคู่กรณีทั้งสองฝ่ายยินยอมที่จะหันหน้าหรือหันหลังเพื่อหาวิธีการที่ดีที่สุดในการจัดการความขัดแย้ง การร่วมมือกันเป็นการทำความตกลงกันในลักษณะของการบรรลุถึงข้อยุติโดยวิธีการซึ่งคู่กรณีทั้งสองฝ่ายที่เกี่ยวข้องมีความพึงพอใจและยินยอมที่จะปฏิบัติตามผลของข้อยุตินั้น อย่างไรก็ตามวิธีการร่วมมือนี้จะเป็นต้องใช้ระยะเวลามากในการจัดการความขัดแย้ง แต่น่าจะเป็นวิธีการที่ดีที่สุดสำหรับบุคคลที่เกี่ยวข้องกับข้อขัดแย้งทุกฝ่ายที่มีสัมพันธ์ภาพในระยะยาว ดังนั้นวิธีการนี้จึงเหมาะที่นำมาใช้ในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชนมากที่สุด

กล่าวโดยสรุปได้ว่า ในการแก้ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน ควรนำแนวคิดการร่วมมือมาใช้ ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ โดยเน้นการสื่อสารที่สานสัมพันธ์ระหว่างบุคลากรของสถานศึกษา ผู้เรียน ผู้ปกครองและคนในชุมชนเป็นสำคัญ และใส่ใจในการสร้างสัมพันธ์ที่ดีอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

เรื่องที่ 4.3.3 กระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษา

และชุมชน

กระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน อาจมีขั้นตอนและวิธีการแตกต่างกันตามสภาพและบริบทของสถานศึกษากับชุมชน ในที่นี้ขอเสนอ 2 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดกระบวนการพัฒนาคุณภาพ PDCA และหลัก 3S's ในการสร้างความร่วมมือและการสนับสนุนจากชุมชน

ก. แนวคิดของกระบวนการพัฒนาคุณภาพ PDCA

PDCA เป็นแนวคิดหนึ่งที่ยอมรับใช้กันทั่วไปในการพัฒนาความสัมพันธ์ของสถานศึกษากับชุมชน PDCA เป็นแนวคิดของกระบวนการพัฒนาคุณภาพ 4 ขั้นตอน ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของสถานศึกษาและชุมชนได้ ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (ชูชาติ พ่วงสมจิตร, 2560)

ขั้นที่ 1 ขั้นวางแผน (Plan) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย 3 ขั้นตอน คือ

1. ศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน เป็นขั้นตอนที่สถานศึกษาสำรวจความสัมพันธ์ของสถานศึกษากับชุมชนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันว่า มีสภาพ ปัญหา และความต้องการอย่างไร โดยอาจใช้แนวคำถามต่อไปนี้เป็นกรอบในการศึกษา

- 1) ระดับความสัมพันธ์ของสถานศึกษากับชุมชนในภาพรวมเป็นอย่างไร
- 2) เจตคติที่สถานศึกษาและชุมชนมีต่อกันเป็นอย่างไร
- 3) ภาพลักษณ์ของสถานศึกษาตามการรับรู้ของชุมชนเป็นอย่างไร
- 4) ภาพลักษณ์ของชุมชนตามการรับรู้ของสถานศึกษาเป็นอย่างไร
- 5) สถานศึกษาใช้วิธีการใดบ้างในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน
- 6) วิธีการที่สถานศึกษาใช้สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้ผลอย่างไร
- 7) ชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารของสถานศึกษาอย่างถูกต้องทั่วถึงมากน้อยเพียงใด
- 8) ความร่วมมืออันดีต่อกันระหว่างสถานศึกษากับชุมชนคือเรื่องใดบ้าง
- 9) ความขัดแย้งและความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องระหว่างสถานศึกษากับชุมชน มีเรื่องใดบ้าง
- 10) ความต้องการของสถานศึกษาต่อชุมชนและ ความต้องการของชุมชนต่อสถานศึกษาคืออะไร

เครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการนี้ อาจได้แก่ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์ และการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้ขึ้นกับประเด็นที่ศึกษาในแต่ละเรื่อง

2. กำหนดเป้าหมายการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่สถานศึกษาคัดสรร สภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการที่ได้จากการศึกษาในขั้นที่ 1 มากำหนดเป็นเป้าหมายการพัฒนา โดยอาจแยกเป็น 3 เป้าหมาย คือ 1) เป้าหมายของสิ่งที่ควรปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้น 2) เป้าหมายของสิ่งที่ควรแก้ปัญหา และ 3) เป้าหมายของสิ่งที่ควรธำรงรักษาสภาพเดิมไว้

3. กำหนดยุทธศาสตร์/แนวทางในการพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นขั้นตอนของการกำหนดวิธีการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ในข้อ 2) โดยเราอาจเลือกใช้แนวทางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชนที่เสนอไว้ข้างต้นทั้งแนวทางในการสร้างความสัมพันธ์ทางตรงและทางอ้อม

ขั้นที่ 2 ขั้นดำเนินการ (Do) เป็นการดำเนินการตามยุทธศาสตร์/แนวทางที่กำหนดไว้ในแต่ละเรื่องที่เป็นเป้าหมายในการพัฒนา แต่เพื่อให้การดำเนินการประสบความสำเร็จตามเป้าหมายผู้บริหารและปฏิบัติควรตรวจสอบว่าได้ดำเนินการใน 4 ประเด็นต่อไปนี้หรือไม่

1. การปรับเจตคติของฝ่ายสถานศึกษาและชุมชนให้ยอมรับซึ่งกันและกัน เนื่องจากการจัดการศึกษาในระยะที่ผ่านมาส่วนใหญ่แล้วฝ่ายสถานศึกษามองว่าฝ่ายตนเองมีหน้าที่โดยตรงในการจัดการศึกษาส่วนฝ่ายชุมชนเป็นเพียงผู้รับบริการและสนับสนุนการดำเนินงานของสถานศึกษา ดังนั้นการปฏิบัติของฝ่ายสถานศึกษาต่อชุมชนจึงปฏิบัติแบบผู้ให้บริการกับผู้รับบริการ โดยจำกัดการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ที่ระดับของการให้ความร่วมมือและสนับสนุนสถานศึกษา ตัวอย่างเช่น เมื่อสถานศึกษาจะดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ฝ่ายสถานศึกษาจะเป็นผู้คิดและตัดสินใจไว้ล่วงหน้าว่าจะดำเนินการอย่างไรแล้วจึงไปขอความร่วมมือจากชุมชน เช่น ขอบริจาคเงิน วัสดุอุปกรณ์ หรือแรงงานจากชุมชนทำให้ฝ่ายชุมชนไม่ได้ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ เป็นแต่เพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น

เนื่องจากการจัดการศึกษาส่วนใหญ่จัดโดยระบบราชการ ฝ่ายสถานศึกษาที่เป็นข้าราชการมักวางตัวว่าอยู่ในระดับที่สูงกว่าประชาชน ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายไม่เสมอภาคกัน นอกจากนี้ฝ่ายสถานศึกษามักมองว่าตนเองมีความรู้ความสามารถสูงกว่าประชาชนทั่วไป ทำให้ละเอียดหรือไม่ยอมรับความคิดเห็นของประชาชนในส่วนของชุมชนเองก็เกิดความเคยชินต่อระบบการจัดการศึกษาที่ดำเนินการต่อเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน ทำให้ยอมรับว่าหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของสถานศึกษาและจำกัดบทบาทของตนเองไว้ที่การให้ความร่วมมือและสนับสนุน แม้ปัจจุบันจะมีนโยบาย และกฎระเบียบที่กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ขั้นวางแผน จนถึงขั้นการประเมินผลการดำเนินงานของสถานศึกษาก็ตามแต่ความคุ้นชินต่อการดำเนินงานในอดีตยังส่งผลให้การมีส่วนร่วมของชุมชนกับสถานศึกษาไม่ถึงระดับของการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ดังนั้นการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน จึงต้องเริ่มจากการปรับเจตคติของทั้งสองฝ่ายให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในระดับที่เท่าเทียมกัน

2. การสร้างความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของทั้งฝ่ายสถานศึกษาและชุมชน เนื่องจากปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงระเบียบกฎเกณฑ์และบทบาทหน้าที่ใหม่ ดังนั้นทั้งสองฝ่ายต้องมีความรู้ความเข้าใจที่ตรงกันเพื่อให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกันและป้องกันปัญหาความขัดแย้งที่จะตามมาสำหรับขั้นตอนนี้ควรจัดให้มีระบบที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตน เช่น มีการอบรมคณะกรรมการสถานศึกษาก่อนปฏิบัติหน้าที่ เป็นต้น

3. ปรับวิธีการดำเนินงานของทั้งสองฝ่ายให้เอื้อต่อการทำงานร่วมกัน ในที่นี้ขอเสนอแนวทางการดำเนินงานในส่วนที่สถานศึกษาควรดำเนินการ ดังนี้

1) สร้างความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน ซึ่งวิธีการสามารถทำได้หลายวิธี เช่น โครงการสถานศึกษาเยี่ยมชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ การให้บริการแก่ชุมชน การให้ชุมชนเข้าเยี่ยมชมและร่วมกิจกรรมกับสถานศึกษา การติดต่อกับชุมชนด้วยจดหมายและสิ่งพิมพ์ การตั้งสมาคมผู้ปกครอง เป็นต้น

2) ให้เกียรติและรับฟังความคิดเห็นของชุมชนตามเหตุผลและปฏิบัติต่อประชาชนอย่างผู้ที่มีฐานะเท่าเทียมกัน รวมทั้งเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ไม่ใช่ชุมชนเป็นเพียงแหล่งทรัพยากร แต่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ตามศักยภาพ

3) ไม่รบกวนชุมชนบ่อยเกินไป เช่น ไม่ขอบริจาคบ่อย ๆ จนชุมชนเดือดร้อน

4) แสดงบทบาทของการเป็นฝ่ายให้แก่ชุมชนให้มากขึ้น เช่น จัดโครงการอบรมอาชีพแก่ประชาชน การประสานงานกับหน่วยงานอื่นเพื่อประโยชน์ของชุมชน เป็นต้น

5) สร้างศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อชุมชน เช่น การบริหารงานที่โปร่งใสตรวจสอบได้ การมีผลงานเป็นที่ยอมรับของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการตั้งใจส่งมอบบรมบุตรหลานของชุมชนให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุขและปลอดภัย

4. การสร้างความเข้าใจและแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสถานศึกษากับชุมชน เนื่องจากสถานศึกษาสัมผัสกับชุมชนอยู่ตลอดเวลา และความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นได้เสมอ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีต่อกันสถานศึกษาต้องหมั่นสร้างความเข้าใจและแก้ปัญหาความขัดแย้งไม่ให้ลุกลามจนเกิดปัญหาขึ้นได้

ขั้นที่ 3 ขั้นตรวจสอบ (Check) ประกอบด้วยการตรวจสอบ 2 ขั้นตอน คือ

1. การตรวจสอบระหว่างดำเนินการเพื่อนำผลการตรวจสอบมาปรับปรุงการดำเนินการในแต่ละขั้น
2. การตรวจสอบหลังดำเนินการ เป็นการตรวจสอบหลังจากที่ได้ดำเนินการครบทุกขั้นตอนในการพัฒนา โดยนำผลการดำเนินงานมาเปรียบเทียบกับเป้าหมายที่กำหนดไว้

ขั้นที่ 4 ขั้นปรับปรุง (Act) เป็นขั้นการของการนำผลการตรวจสอบมาใช้ประโยชน์โดยขั้นปรับปรุงแก้ไขนี้ จำแนกเป็นการปรับปรุงแก้ไข 2 ส่วน คือ

1. การปรับปรุงแก้ไขระหว่างดำเนินการของแต่ละขั้นตอน
2. การปรับปรุงแก้ไขแผนในวงรอบต่อไป เป็นการนำผลการประเมินมาปรับเป้าหมาย และวิธีดำเนินการให้เหมาะสม มีประสิทธิภาพประสิทธิผลสูงขึ้นในวงรอบการพัฒนาใหม่

จากกระบวนการข้างต้น สรุปได้ดังตารางที่ 4.1 ดังนี้

ตารางที่ 4.1 กระบวนการพัฒนาคุณภาพ PDCA เพื่อพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

กระบวนการ/ขั้นตอน	กิจกรรมการพัฒนา
1. วางแผน (Plan)	1.1 ศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน 1.2 กำหนดเป้าหมายการพัฒนา/แก้ปัญหา/ธำรงรักษาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน 1.3 กำหนดยุทธศาสตร์/แนวทางในการพัฒนาความสัมพันธ์
2. ดำเนินการ (DO)	2.1 ปรับเจตคติของฝ่ายสถานศึกษาและชุมชนให้ยอมรับซึ่งกันและกัน 2.2 สร้างความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของทั้งฝ่ายสถานศึกษาและชุมชน 2.3 ปรับวิธีการดำเนินงานของทั้งสองฝ่ายให้เอื้อต่อการทำงานร่วมกัน 2.4 สร้างความเข้าใจและแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างสถานศึกษากับชุมชน
3. ตรวจสอบ (Check)	3.1 ตรวจสอบระหว่างดำเนินการในขั้นที่ 2.1 – 2.4 เพื่อนำผลไปใช้ประโยชน์ในการปรับปรุงแก้ไขของแต่ละขั้นต่อไป 3.2 ตรวจสอบหลังดำเนินการโดยเปรียบเทียบกับเป้าหมายที่กำหนด
4. ปรับปรุงแก้ไข (Act)	4.1 นำผลการตรวจสอบมาปรับปรุงแก้ไขการดำเนินงานของแต่ละขั้นตอน 4.2 นำผลการตรวจสอบมาปรับปรุงแผนการดำเนินงานและดำเนินการพัฒนาในวงรอบต่อไป

สถานศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยที่ชุมชนมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาและความสำเร็จของสถานศึกษา ขณะเดียวกันโรงเรียนก็มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ดังนั้น นอกจากการบริหารงานสถานศึกษาในด้านวิชาการและการบริหารจัดการแล้ว ผู้บริหารสถานศึกษาจึงมีอีกหนึ่งบทบาทสำคัญในการสร้างกลไกการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน พัฒนาความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันกับชุมชน เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อพัฒนาโรงเรียนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และเพื่อได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากชุมชนในกิจกรรมสร้างสรรค์พัฒนาต่าง ๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อทั้งโรงเรียนและชุมชนอย่างยั่งยืน

ข. หลัก 3S's ในการสร้างความร่วมมือและการสนับสนุนจากชุมชน

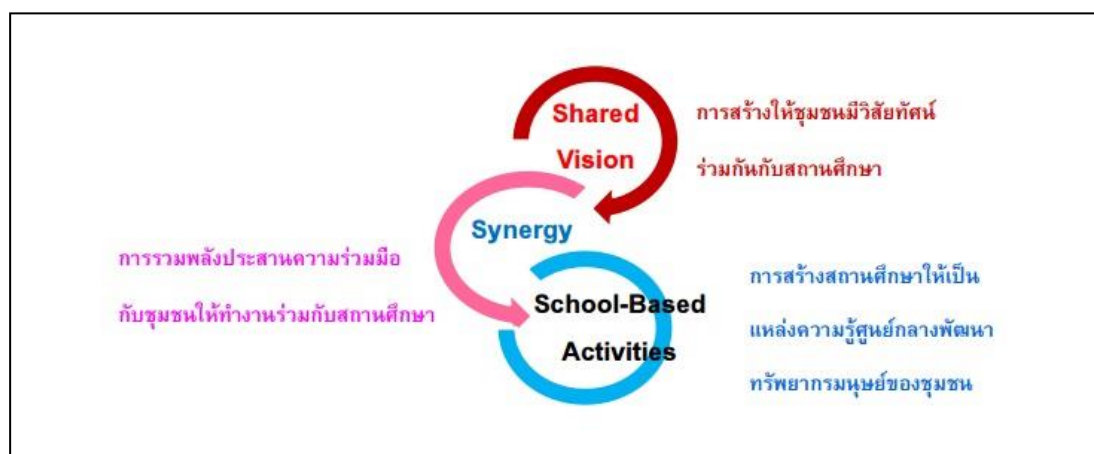
ในการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน เพื่อสร้างความร่วมมือและการสนับสนุนจากชุมชน อาจใช้หลัก 3S's มาเป็นแนวทางในการจัดกระบวนการ (ประสงค์ ถึงแสง, 2559)

1. S –Shared Vision คือการสร้างให้ชุมชนมีวิสัยทัศน์ร่วมกันกับสถานศึกษา ในการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของนักเรียน ให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี สามารถทำคุณประโยชน์ให้กับชุมชน และประเทศชาติ โดยมีผู้บริหารสถานศึกษา ครู และสมาชิกชุมชนเป็นต้นแบบที่ดี ร่วมมือให้ความช่วยเหลือสนับสนุนในทุก ๆ ด้าน

2. **S- Synergy** คือการรวมพลังประสานความร่วมมือกับชุมชนให้ทำงานร่วมกับสถานศึกษา โดยเอาจุดแข็งและความพร้อมของบุคคลและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาสร้างสรรค์จนเกิดเป็นประโยชน์สูงสุดโดยมุ่งผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ

3. **S-School Based Activities** การสร้างสถานศึกษาให้เป็นแหล่งความรู้ ศูนย์กลางพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของชุมชน โดยการดึงผู้ประกอบการและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาคุณภาพสถานศึกษารวมไปถึงการจัดฝึกสอนหรือการฝึกอบรมตามที่ชุมชนต้องการ หรือเปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนที่มีความรู้ความสามารถเป็นผู้ถ่ายทอดภูมิความรู้ เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูชาวบ้าน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้แหล่งเรียนรู้ เป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งภาครัฐและธุรกิจเอกชน นอกจากนี้ ยังสามารถใช้สถานศึกษาเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน โดยการให้ชุมชนใช้อาคาร สถานที่ อุปกรณ์ต่าง ๆ เป็นต้น

จากกระบวนการข้างต้น สรุปได้ดังภาพที่ 4.2 ดังนี้

ภาพที่ 4.2 หลัก 3S's ในการสร้างความร่วมมือและการสนับสนุนจากชุมชน

ที่มา <https://www.trueplookpanya.com/knowledge/content/52243/-edu-teaartedu-teaart-teaartdir->

จากกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชนข้างต้น สามารถสรุปได้ว่าสถานศึกษาและชุมชนสามารถเลือกใช้หรือบูรณาการแนวคิด ขั้นตอนและวิธีการเกี่ยวกับการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชนได้ตามสภาพและบริบทของสถานศึกษากับชุมชนนั้น ๆ ทั้งนี้สถานศึกษาและชุมชนควรร่วมมือและปรึกษากัน เพื่อหาแนวคิดที่เหมาะสมและประยุกต์ใช้แนวคิดได้อย่างมีประสิทธิภาพ

คำถามท้ายบท

1. จงอธิบายความหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
2. จงอธิบายความมุ่งหมายของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
3. จงอธิบายความสำคัญของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
4. จงอธิบายหลักการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
5. จงเสนอแนะแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
6. จงอธิบายขั้นตอนการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
7. จงวิเคราะห์ปัญหาและอุปสรรคของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
8. จงอธิบายแนวทางการแก้ปัญหาคือความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน
9. จงอธิบายกระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษาและชุมชน

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

- กฤษมันต์ วัฒนาณรงค์. (2555). *สิ่งแวดล้อมทางการศึกษา*. สืบค้นเมื่อ 27 เมษายน 2563, จาก <https://www.thairath.co.th/content/232635>
- เกรียงศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์. (2550). *สานสัมพันธ์ครูและผู้ปกครอง*. สืบค้นเมื่อ 29 เมษายน 2563, จาก <http://www.kriengsak.com/node/1309>
- โกมล ศิริผันแก้ว. (2541). *ปัญหาและแนวทางการแก้ปัญหาในการจัดกิจกรรมเพื่อส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 12. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยบูรพา.*
- จำนัณ เมืองพระฝาง และคณะ. (2546). *การบริหารความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน: การศึกษาพหุกรณีหลายพื้นที่. การศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองการศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยนครสวรรค์.*
- จิราพร สุดคง. (2548). *ความคิดเห็นของผู้ปกครองต่อการดำเนินงานสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนในสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาปทุมธานี. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.*
- ชุมศักดิ์ อินทร์รักษ์. (2536). *การบริหารและการนิเทศภายในโรงเรียน. พิมพ์ครั้งที่ 2. ปัตตานี: ฝ่ายเทคโนโลยีทางการศึกษา สำนักวิทยบริการ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.*
- ชูชาติ พ่วงสมจิตร์. (2560). “หน่วยที่ 14 การบริหารสถานศึกษากับชุมชน” ใน *ประมวลสาระการสอน ชุดวิชา 23503 การจัดและบริหารองค์การทางการศึกษา*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ณัฐ วรรณบุตร. (2551). *บทบาทที่คาดหวังและบทบาทที่เป็นจริงในการดำเนินงานความสัมพันธ์ชุมชนของโรงเรียนบ้านคลองมะขาม สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาดรstadt. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา.*
- ดลใจ ต้นเจริญ. (2547). *การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษาในจังหวัดฉะเชิงเทรา. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏราชนครินทร์.*
- ดำรง ชุมเงิน. (2547). *การศึกษาการปฏิบัติงานตามมาตรฐานการบริหารสถานศึกษาของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาร้อยเอ็ด. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สุรินทร์ สถาบันราชภัฏสุรินทร์.*
- ดิลก พัฒน์วิชัยโชติ. (2528). *การศึกษากิจกรรมการสร้างสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.*
- ธีรรัตน์ กิจจาร์ักษ์. (2542). *การบริหารการศึกษา. เอกสารคำสอน เพชรบูรณ์ สถาบันราชภัฏเพชรบูรณ์.*
- ประสงค์ ถึงแสง. (2559). *กลยุทธ์การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน*. สืบค้นเมื่อ 25 เมษายน 2563, จาก <https://www.truelookpanya.com/knowledge/content/52243/-edu-teaartedu-teaart-teaartdir->

- พนิจดา วีระชาติ. (2542). *การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- ภูวนาด คงแก้ว. (2539). *การศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดสมุทรปราการ*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- รัตนา กาญจนพันธ์. (2546). *ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- รัตนภรณ์ สุกณี. (2546). *การศึกษาสภาพและปัญหาการบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา จังหวัดสุพรรณบุรี*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันราชภัฏกาญจนบุรี.
- รุ่งทิพย์ เข้มทิศ. (2559). *การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนเทศบาลแหลมฉบัง 3 อำเภอศรีราชา จังหวัดชลบุรี*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยบูรพา.
- เริงชัย หมิ่นชนะ. (2534). *มนุษย์สัมพันธ์สำหรับครู*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์
- ลออ เกษสุวรรณ. (2544). *สภาพและปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนมัธยมศึกษา สังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 5*. วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- วิัญญา รัชบุตร. (2554). *สภาพการดำเนินงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของผู้บริหารสถานศึกษา สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาประถมศึกษาพิษณุโลก เขต 3*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยนเรศวร.
- วิจิตร สุวรรณจินดา. (2547). *สภาพและปัญหาการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนประถมศึกษาในเขตพื้นที่การศึกษากระบี่*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- วิมล สันแดง. (2551). *การนำเสนอรูปแบบการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนในอำเภอบ้านไร่ สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษายุทธยานี เขต 2*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารการศึกษา มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์.
- วีระ แก้ววิหาร. (2541). *ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนประถมศึกษากับชุมชน: ศึกษากรณีโรงเรียนบ้านยางสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดบุรีรัมย์*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศาสตรา สุริยรังสรรค์. (2545). *บทบาทในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของผู้บริหารโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอหัวหิน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ตามความคาดหวังของผู้นำชุมชนและผู้ปกครองนักเรียน*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันราชภัฏเพชรบุรี.

- ศิริวัตร บุญประสพ. (2541). *การศึกษาการปฏิบัติหน้าที่ของคณะกรรมการโรงเรียนประถมศึกษา: ศึกษาเฉพาะกรณีโรงเรียนชุมชนบ้านสวาย สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดสุรินทร์*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- สมพร สุทัศนีย์. (2525). *การประถมศึกษา*. กรุงเทพฯ: ไทยวัฒนาพานิช.
- สมิต สัชฌกร. (2550). *ศิลปะการให้บริการ*. กรุงเทพมหานคร: สายธาร.
- สัน สุขม่วง. (2546). *การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนประถมศึกษา สังกัดสำนักงานการประถมศึกษาจังหวัดชลบุรี*. วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยบูรพา.
- สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. (2540). *การบริหารโรงเรียนประถมศึกษา*. กรุงเทพฯ: ครูสภา.
- สำเร็จ คล้าจัน. (2548). *สภาพและปัญหาการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนสังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษากาญจนบุรี เขต 1*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยราชภัฏหมู่บ้านจอมบึง.
- สุดา ทัพสุวรรณ. (2529). *การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ วิทยาเขตพลศึกษา.
- สุภรณ์ ศรีหพล และกล้า ทองขาว. (2540). *โรงเรียนชุมชน*. กรุงเทพฯ: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุวัฒน์ มุทเมธา. (2528). *ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- อนาดา มหากิจศิริ. (2558). *ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน*. สืบค้นเมื่อ 28 เมษายน 2563, จาก <https://slideplayer.in.th/slide/2135591/>
- อรษา หวังสวาท. (2549). *บทบาทของผู้บริหารในการส่งเสริมความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของโรงเรียนเอกชน สังกัดอัครสังฆมณฑลกรุงเทพฯ*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยสถาบันราชภัฏจันทรเกษม.
- อัจฉราวดี บัวเกตุ. (2547). *การปฏิบัติงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนของผู้บริหารสถานศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษานครศรีธรรมราช เขต 4*. วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต สถาบันราชภัฏนครศรีธรรมราช.

ภาษาอังกฤษ

- Harris, B. M. (1975). *Supervisory Behavior in Education*. 2nd ed. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- Jacobson, P. B. & others. (1963). *The Effective School Principal*. 2nd ed. Englewood Cliffs, New York: Ginn Company.
- Kindred, L. W. (1957). *School Public Relations*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.

Stoop, E. and Marks, J. R. (1965). *Elementary School Supervision*. New York: Allyn and Bacon, Inc.

Sumption, M. R. and Engstrom, Y. (1966). *School-Community Relations*. New York: McGraw-Hill.

Sumption, M. R. (1966). *School Community Relation: A New Approach*. New York: McGraw-Hill.

บทที่ 5

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือและการสื่อสารกับชุมชน

ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.กัมปนาท บริบูรณ์

บทที่ 5

การสร้างเครือข่ายความร่วมมือและการสื่อสารกับชุมชน

เค้าโครงเนื้อหา

หัวข้อที่ 5.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเครือข่าย

- 5.1.1 ความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของเครือข่าย
- 5.1.2 ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
- 5.1.3 ทฤษฎีและแนวคิดการสร้างเครือข่าย
- 5.1.4 องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของเครือข่าย

หัวข้อที่ 5.2 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน

- 5.2.1 ความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของชุมชน

หัวข้อที่ 5.3 บทบาทเครือข่าย และการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน

- 5.3.1 บทบาทเครือข่าย และการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน
- 5.3.2 แนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน
- 5.3.3 แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายกับชุมชน

แนวคิด

1. เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Network) อย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยมี 3 ลักษณะ ได้แก่ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน
2. ทฤษฎีและแนวคิดการสร้างเครือข่าย ประกอบด้วย ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ซึ่งอธิบายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน และแนวคิดการรวมพลัง (Synergy) ซึ่งเน้นการทำงานไปสู่ผลลัพธ์ที่มีคุณค่าหรือเข้มข้น
3. องค์ประกอบของเครือข่าย ประกอบด้วย สมาชิกที่หลากหลาย ที่มีวัตถุประสงค์มีเป้าหมายร่วมกัน มีระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย การบริหารจัดการกิจกรรมร่วมกัน การรวมพลังสมาชิก การสนับสนุนซึ่งกันและกัน การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีผลงานของเครือข่าย

4. ลักษณะของเครือข่าย ประกอบไปด้วย คุณลักษณะของสมาชิก พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และโครงสร้างของเครือข่าย
5. ประเภทของเครือข่ายแบ่งได้ 4 ประเภท ได้แก่ แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ แบ่งตามโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ แบ่งตามหน่วยสังคม และแบ่งตามระดับการปกครองและลักษณะของงาน
6. ชุมชนเป็นการที่คนมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีวัตถุประสงค์รวมกันเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์โดยรวม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ดีผ่านการติดต่อสื่อสาร สามารถเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีตประเพณีเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน
7. ชุมชน ประกอบด้วย การรวมตัวกันของกลุ่มคน อาณาเขตบริเวณทางภูมิศาสตร์สำหรับเป็นที่ตั้ง มีปฏิสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อกัน มีความผูกพันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน มีจิตสำนึกร่วมกัน มีการจัดระเบียบของชุมชน และมีการติดต่อสื่อสาร และมีเครือข่าย
8. ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชน มี 5 ขั้นตอน ประกอบด้วย รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปทบทวน และร่วมรับผลจากการกระทำ
9. แนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน เช่น ส่งเสริมการบริหารแบบมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน ทุกคนเป็นกำลังสำคัญของกลุ่ม มีการเปิดโอกาสรับฟังและติชมผลงาน มีการทบทวนสะท้อนความคิดต่อสิ่งที่ได้ทำไปแล้ว มีการเรียนรู้ผลการทำงาน เพื่อปรับปรุงทักษะและผลงานอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น
10. การสร้างความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี 2 ลักษณะ คือ การนำโรงเรียนออกสู่ชุมชน และการนำชุมชนเข้ามาสู่โรงเรียน
11. การสร้างความสัมพันธ์ทางอ้อมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนทำได้โดยการปรับปรุงบุคลากร และการปรับปรุงอาคารสถานที่

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทที่ 5 จบแล้ว นิสิตสามารถ

1. อธิบายความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของเครือข่ายได้
2. อธิบายทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย และการสร้างเครือข่ายได้
3. อธิบายความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของชุมชนได้

4. อธิบายบทบาทเครือข่ายและขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชนได้
5. อธิบายแนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานได้
6. อธิบายแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายกับชุมชนได้

หัวข้อที่ 5.1

ชื่อหัวข้อ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเครือข่าย

หัวเรื่อง

- เรื่องที่ 5.1.1 ความหมายของเครือข่าย
- เรื่องที่ 5.1.2 ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย
- เรื่องที่ 5.1.3 ทฤษฎีและแนวคิดการสร้างเครือข่าย
- เรื่องที่ 5.1.4 องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของเครือข่าย

แนวคิด

1. เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Network) อย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยมี 3 ลักษณะ ได้แก่ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน
2. ทฤษฎีและแนวคิดการสร้างเครือข่าย ประกอบด้วย ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) ซึ่งอธิบายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน และแนวคิดการรวมพลัง (Synergy) ซึ่งเน้นการทำงานไปสู่ผลลัพธ์ที่มีคุณค่าหรือเข้มแข็ง
3. องค์ประกอบของเครือข่าย ประกอบด้วย สมาชิกที่หลากหลายที่มีวัตถุประสงค์มีเป้าหมายร่วมกัน มีระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย การบริหารจัดการกิจกรรมร่วมกัน การรวมพลังสมาชิก การสนับสนุนซึ่งกันและกัน การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีผลงานของเครือข่าย
4. ลักษณะของเครือข่าย ประกอบไปด้วย คุณลักษณะของสมาชิก พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ และโครงสร้างของเครือข่าย
5. ประเภทของเครือข่ายแบ่งได้ 4 ประเภท ได้แก่ แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ แบ่งตามโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ แบ่งตามหน่วยสังคม และแบ่งตามระดับการปกครองและลักษณะของงาน

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 5.1 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของเครือข่ายได้
2. อธิบายทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย และการสร้างเครือข่ายได้

เรื่องที่ 5.1.1 ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับเครือข่าย

สถานศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน โดยที่ชุมชนมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อการพัฒนาและความสำเร็จของสถานศึกษา ขณะเดียวกันโรงเรียนก็มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาชุมชน ดังนั้น นอกจากการบริหารงานสถานศึกษาในด้านวิชาการและการบริหารจัดการแล้ว ผู้บริหารสถานศึกษาจึงมีอีกหนึ่งบทบาทสำคัญในการสร้างกลไกการเรียนรู้ร่วมกับชุมชน พัฒนาความสัมพันธ์แบบเกื้อกูลกันกับชุมชน เพื่อส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อพัฒนาโรงเรียนให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และเพื่อได้รับความร่วมมือสนับสนุนจากชุมชนในกิจกรรมสร้างสรรค์พัฒนาต่างๆ อันจะเป็นประโยชน์ต่อทั้งโรงเรียนและชุมชนอย่างยั่งยืน

บ้าน วัด โรงเรียน หรือที่เรียกว่า “บวร” คือสามเสาหลักคู่สังคมไทยซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่เกื้อกูลประเทศไทยมายาวนาน การบริหารงานความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่ผ่านมาก็ยึดหลักการนี้มาโดยตลอด เพราะทั้งบ้านและวัดโดยรวมแล้วก็คือชุมชนที่แวดล้อมโรงเรียนนั่นเอง

“โรงเรียนกับชุมชนเป็นสิ่งที่แยกจากกันไม่ได้” การร่วมมือกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดประโยชน์แก่ทั้ง 2 ฝ่าย คือสถานศึกษาได้พลังจากชุมชนมาช่วยในการจัดการศึกษาและชุมชนได้การศึกษาที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ดังนั้นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนจึงเป็นความสำคัญอย่างยิ่ง เพราะช่วยให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน ช่วยให้ทราบความเคลื่อนไหวหรือความเปลี่ยนแปลงต่างๆที่เกิดขึ้นกับทั้งสองฝ่าย ช่วยลดและแก้ปัญหาคความขัดแย้งระหว่างกัน และช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วมที่เป็นไปเพื่อประโยชน์แก่ทั้งสองฝ่าย คือ ประโยชน์กับโรงเรียนและประโยชน์ต่อชุมชนแม้ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนเป็นที่ยอมรับว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งในการบริหารสถานศึกษา/โรงเรียน แต่ดูเหมือนองค์ความรู้ในเรื่องดังกล่าวกลับมีผู้กล่าวถึงน้อยลง บทนี้จึงเป็นสิ่งที่พยายามประมวลหลักการแนวคิดต่าง ๆ เพื่อเสนอเป็นแนวทางที่จะนำมาใช้ในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษา กับชุมชนได้ต่อไป

ความหมายของเครือข่าย

เครือข่าย หมายถึง การประสานงานรูปแบบหนึ่งที่โยงโยการทำงานของกลุ่มบุคคลหรือองค์กรหลายองค์กร ซึ่งมีทรัพยากร มีเป้าหมาย มีกลุ่มสมาชิกของตนเอง ที่มีความคิด มีปัญหา มีความต้องการในเรื่องใดเรื่องหนึ่งเหมือนกันหรือคล้ายกัน มาติดต่อประสานงานหรือร่วมกันทำกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งหรือหลายอย่าง เพื่อแก้ไขปัญหาหรือสนองความต้องการในเรื่องนั้นๆ โดยยึดหลักการทำงานร่วมกันบนพื้นฐานของความเท่าเทียมกัน เคารพซึ่งกันและกัน มากกว่าการเชื่อฟังและปฏิบัติตามผู้มีอำนาจสั่งการ

เครือข่าย คือ การเชื่อมโยงของกลุ่มของคนหรือกลุ่มองค์กรที่**สมัครใจ** ที่จะแลกเปลี่ยนข่าวสาร ร่วมกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน โดย**มีการจัดระเบียบโครงสร้าง**ของคนในเครือข่ายด้วย**ความเป็นอิสระ เท่าเทียมกัน**ภายใต้พื้นฐานของความเคารพสิทธิ เชื่อถือ เอื้ออาทร ซึ่งกันและกัน

พอสรุปได้ว่า “เครือข่าย” หมายถึง รูปแบบของการประสานงานกลุ่มของคนหรือองค์กรที่สมัครใจแลกเปลี่ยนข่าวสารข้อมูลระหว่างกัน หรือทำกิจกรรมร่วมกัน ช่วยเหลือกัน โดยการติดต่ออาจทำได้ทั้งที่ผ่านศูนย์กลางแม่ข่ายหรือแกนนำ หรืออาจจะไม่มีแม่ข่ายหรือแกนนำแต่จะทำการติดต่อโดยตรงระหว่างกลุ่ม ซึ่งจะมีการจัดรูปแบบหรือจัดระเบียบโครงสร้างที่คนหรือองค์กรสมาชิกยังคงมีความเป็นอิสระ โดยที่อาจมีรูปแบบการรวมตัวแบบหลวมๆ เฉพาะกิจ ตามความจำเป็นหรือเป็นโครงสร้างที่มีความสัมพันธ์ชัดเจน

เรื่องที่ 5.1.2 ทฤษฎีและแนวคิดเกี่ยวกับเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายการทำงานเป็นวิธีการทำงานที่ได้รับความนิยมทั้งในภาคธุรกิจ และในการทำงานเชิงพัฒนาสังคม ซึ่งในโลกธุรกิจนั้น แนวความคิดของระบบเครือข่ายได้เกิดขึ้นในปี พ.ศ. 2513 โดยเริ่มจากธุรกิจของการจัดหางานทำและการสรรหาบุคคลที่เหมาะสม

สำหรับในทางสังคมวิทยา เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม (Social Network) อย่างหนึ่งที่แตกต่างไปจากกลุ่ม โดยที่กลุ่มจะมีขอบเขตที่ชัดเจน รู้ว่าใครเป็นสมาชิก มีความเป็นรูปธรรมมองเห็นได้ มีโครงสร้างทางสังคมในระดับหนึ่ง แต่เครือข่ายเป็นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมที่ไม่มีขอบเขต การเชื่อมความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกเครือข่ายอาจจะมองเห็นหรือมองไม่เห็นเป็นรูปธรรมก็ได้ ซึ่งการเชื่อมโยงระหว่างกันที่จะเห็นเป็นรูปธรรมของเครือข่ายมี 3 ลักษณะ คือ

- 1) เครือข่ายการแลกเปลี่ยน
- 2) เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร
- 3) เครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน

เครือข่ายไม่มีโครงสร้างแน่นอนตายตัว อาจมีการออกแบบโครงสร้างขึ้นมาทำหน้าที่สร้างความสัมพันธ์ระหว่างคน กลุ่มองค์กรให้ต่อเนื่อง แต่ในเครือข่ายไม่มีใครบังคับให้ใครทำอะไรได้ แต่ละคนหรือกลุ่มองค์กร ต่างก็เป็นศูนย์กลางของเครือข่ายได้พอกัน ดังนั้นรูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมของเครือข่ายจึงมีความซับซ้อนกว่ากลุ่มหรือองค์กรมากนัก (Boissevain and Mitchell, 1973)

แนวทางการวิเคราะห์เครือข่ายสามารถนำมาใช้อธิบายความสัมพันธ์ระหว่างสรรพสิ่ง ต่างๆได้ตั้งแต่ระดับครอบครัวจนถึงระดับโลก สรรพสิ่งต่างๆที่อยู่ในเครือข่ายความสัมพันธ์ เราเรียกว่า **จุด (Node)** ถ้ามีการเชื่อมโยงระหว่างจุดต่างๆ **ความสัมพันธ์ (Relationships)** ของจุดเหล่านี้ ก็คือ **เครือข่าย (Network)** ซึ่งความสัมพันธ์ที่ดี จะสามารถทำให้บุคคลในองค์กรมีการเชื่อมโยงประสานงานกันและกันที่ดีขึ้น รวมทั้งสามารถดึงทรัพยากรของแต่ละองค์กรมาประสานเชื่อมโยงกันเพื่อให้เกิด ประโยชน์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งในปัจจุบันนี้มีองค์กรจำนวนมากตระหนักว่าเครือข่ายเป็นเครื่องมือที่มีคุณค่าในการแบ่งปันข้อมูล ข่าวสารระหว่างกันขององค์กรที่มีวัตถุประสงค์คล้ายคลึงกันหรือเกี่ยวข้องกันให้ได้ประโยชน์สูงสุดภายใต้ทรัพยากรที่จำกัด

เรื่องที่ 5.1.3 ทฤษฎีและแนวคิดการสร้างเครือข่าย

การสร้างเครือข่ายในการทำงานเชิงพัฒนา มีแนวโน้มที่จะเป็นการสร้างเครือข่ายระหว่างองค์กรที่ทำงานพืงพืงซึ่งกันและกันมากกว่าที่จะแข่งขันกัน มีทฤษฎีและแนวคิดที่อธิบายการสร้างเครือข่ายการทำงาน ได้แก่

1. ทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) อธิบายถึงการแลกเปลี่ยนผลประโยชน์ระหว่างกัน ดังนั้นเหตุผลหลักที่จะทำให้เครือข่ายเกิดขึ้นได้โดยสมัครใจก็คือแต่ละฝ่ายมองเห็นประโยชน์ที่ตนจะได้รับจากการเข้าร่วมเครือข่าย ซึ่งจะนำไปสู่ความเต็มใจที่จะประสานกันหรือเข้าร่วมเป็นเครือข่าย (สุ เทพ สุนทรเกสัช, 2540)

นอกจากนี้ธนพฤกษ์ ชามะรัตน์ (2555) ได้สรุปถึงแนวคิดเครือข่ายทางสังคม (Social Network Concept) ว่า มีพัฒนาการมาจากพื้นฐานของทฤษฎีการแลกเปลี่ยน (Exchange Theory) โดยมีหลักการที่ว่า ในเครือข่ายสังคมจะประกอบไปด้วยบุคคลที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ตามบทบาทหรือหน้าที่ของแต่ละคน หรือคู่ความสัมพันธ์มีอยู่ ซึ่งแต่ละคนนั้นมีได้มีเพียงบทบาทเดียว หากแต่มีหลายบทบาทที่จะต้องสวมในชีวิตประจำวัน บุคคลไม่เพียงแต่ทำตามบทบาทหน้าที่ที่คาดหวังในสังคม หรือตามบรรทัดฐานที่ได้รับการถ่ายทอดมาเท่านั้น แต่ความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลยังขึ้นอยู่กับพื้นฐานของการรับรู้และการตัดสินใจในการแลกเปลี่ยนซึ่งกันและกัน ทั้งในด้านวัตถุและทางด้านจิตใจ ในปัจจุบันสถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดนี้ได้ถูกใช้ในการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับการวิเคราะห์เครือข่ายทางสังคม การสร้างตัวตนของเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเชิงบูรณาการ

2. แนวคิดการรวมพลัง (Synergy) เป็นการผนึกกำลังในลักษณะที่มากกว่าหนึ่งบวกหนึ่งเท่ากับสอง แต่ต้องเป็นหนึ่งบวกหนึ่งมากกว่าสอง หมายความว่าการทำงานนำไปสู่ผลลัพธ์ที่มีคุณค่าหรือเข้มแข็งมากกว่าการที่แต่ละองค์กรจะทำงานโดยโดดเดี่ยว (พลเดช ปิ่นประทีป, 2556)

การรวมพลังหรือประสานพลัง (Synergy) เป็นคำที่ใช้มานานแล้วโดยมีรากศัพท์มาจากภาษากรีก “synergos” หมายถึงการทำงานด้วยกัน “working together” (Goold & Campbell, 1998) มีลักษณะเป็นวิธีการหรือกระบวนการทำงานร่วมมือกันเพื่อจุดมุ่งหมายอันเดียวกัน มีความสมดุลตามทรัพยากรความสามารถและโอกาสที่อำนวยให้มีความสอดคล้องกันในการทำงานร่วมกัน แต่ละคนที่ทำหน้าที่ต่างกัน คำนึงถึงความสำเร็จร่วมกัน ดึงเอาจุดเด่นของแต่ละคนมาใช้ร่วมกัน เสริมแรงกันทำให้ผลลัพธ์ที่ได้มากกว่าการทำงานตามลำพัง (Mumford and Mattson, 2009)

เรื่องที่ 5.1.4 องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของเครือข่าย

1. องค์ประกอบของเครือข่าย

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (อบอูน) (2547) กล่าวว่า องค์ประกอบที่สำคัญเป็นองค์ประกอบที่สำคัญของความเป็นเครือข่าย ได้แก่

- 1) หน่วยชีวิตหรือสมาชิก
- 2) จุดมุ่งหมาย
- 3) การทำหน้าที่อย่างมีจิตสำนึก
- 4) การมีส่วนร่วมและการแลกเปลี่ยน
- 5) ระบบความสัมพันธ์และการสื่อสาร

นอกจากนี้ สนธยา พลศรี (2550) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของเครือข่ายต้องมีองค์ประกอบ ดังต่อไปนี้

- 1) สมาชิกของเครือข่าย
- 2) วัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน
- 3) ระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย
- 4) การบริหารจัดการ
- 5) ผู้ประสานงานเครือข่าย
- 6) กิจกรรมร่วมกัน
- 7) การรวมพลังสมาชิก
- 8) การสนับสนุนซึ่งกันและกัน
- 9) การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง
- 10) ผลงานของเครือข่าย

ส่วนคณาจารย์จากกองบัญชาการศึกษา (กองบัญชาการศึกษา,มปป.) ได้กล่าวถึงเครือข่ายต่างๆ มีองค์ประกอบสำคัญอย่างน้อย 7 อย่างด้วยกัน คือ

1) มีการรับรู้มุมมองที่เหมือนกัน สมาชิกในเครือข่ายต้องมีความรู้สึกนึกคิดและการรับรู้เหมือนกันถึงเหตุผลในการเข้ามาร่วมกันเป็นเครือข่าย อาทิเช่น มีความเข้าใจในตัวปัญหาและมีจิตสำนึกในการแก้ไขปัญหาาร่วมกัน ประสบกับปัญหาอย่างเดียวกันหรือต้องการความช่วยเหลือในลักษณะที่คล้ายคลึงกัน ซึ่งจะส่งผลให้สมาชิกของเครือข่ายเกิดความรู้สึกผูกพันในการดำเนินกิจกรรมร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาหรือลดความเดือดร้อนที่เกิดขึ้น

2) การมีวิสัยทัศน์ร่วมกัน วิสัยทัศน์ร่วมกัน หมายถึงการที่สมาชิกมองเห็นจุดมุ่งหมายในอนาคตที่เป็นภาพเดียวกัน มีการรับรู้ และเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และมีเป้าหมายที่จะเดินทางไปด้วยกัน การมีวิสัยทัศน์ร่วมกันจะทำให้กระบวนการขับเคลื่อนเกิดพลัง มีความเป็นเอกภาพ และช่วยผ่อนคลายความขัดแย้งอันเนื่องมาจากความคิดเห็นที่แตกต่างกัน ในทางตรงกันข้าม ถ้าวิสัยทัศน์หรือเป้าหมายของสมาชิกบาง

กลุ่มขัดแย้งกับวิสัยทัศน์ หรือเป้าหมายของเครือข่าย พฤติกรรมของสมาชิกกลุ่มนั้นก็จะเริ่มแตกต่างจากแนวปฏิบัติที่สมาชิกเครือข่ายกระทำร่วมกัน ดังนั้น แม้ว่าจะต้องเสียเวลามากกับความพยายามในการสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน แต่ก็จำเป็นจะต้องทำให้เกิดขึ้น หรือถ้าสมาชิกมีวิสัยทัศน์ส่วนตัวอยู่แล้ว ก็ต้องปรับให้สอดคล้องกับวิสัยทัศน์ของเครือข่ายให้มากที่สุดแม้จะไม่ซ้อนทับกันแนบสนิทจนเป็นภาพเดียวกัน แต่อย่างน้อยก็ควรสอดคล้องไปในทิศทางเดียวกัน

3) มีความสนใจหรือผลประโยชน์ร่วมกัน คำว่าผลประโยชน์ในที่นี้ครอบคลุมทั้งผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินและผลประโยชน์ไม่ใช่ตัวเงิน เป็น ความต้องการ (need) ของมนุษย์ อาทิเช่น เกียรติยศ ชื่อเสียง การยอมรับ โอกาสในความก้าวหน้า ความสุข ความพึงพอใจ ฯลฯ สมาชิกของเครือข่ายเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดาที่ต่างก็มีความต้องการเป็นของตัวเอง (human needs) ถ้าการเข้าร่วมในเครือข่ายสามารถตอบสนองต่อความต้องการของเขาหรือมีผลประโยชน์ร่วมกัน ก็จะเป็น แรงจูงใจให้เข้ามามีส่วนร่วมในเครือข่ายมากขึ้น

4) การมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกคนในเครือข่าย การมีส่วนร่วมของสมาชิกในเครือข่าย เป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการพัฒนาความเข้มแข็งของเครือข่าย เป็นเงื่อนไขที่ทำให้เกิดการร่วมรับรู้ร่วมคิดร่วมตัดสินใจ และร่วมลงมือกระทำอย่างเข้มแข็ง ดังนั้นสถานะของสมาชิกในเครือข่ายควรมีความเท่าเทียมกัน ทุกคนอยู่ในฐานะ “หุ้นส่วน (partner)” ของเครือข่าย เป็นความสัมพันธ์ในแนวราบ (horizontal relationship) คือความสัมพันธ์ฉันท์เพื่อนมากกว่าความสัมพันธ์ในแนวตั้ง (vertical relationship) ในลักษณะเจ้านายลูกน้อง ซึ่งบางครั้งก็ทำได้ยากในทางปฏิบัติเพราะต้องเปลี่ยนกรอบความคิดของสมาชิกในเครือข่ายโดยการสร้างบริบทแวดล้อมอื่นๆ เข้ามาประกอบ แต่ถ้าทำได้จะสร้างความเข้มแข็งให้กับเครือข่ายมาก

5) มีการเสริมสร้างซึ่งกันและกัน องค์ประกอบที่จะทำให้เครือข่ายดำเนินไปอย่างต่อเนื่อง คือ การที่สมาชิกของเครือข่ายต่างก็สร้างความเข้มแข็งให้กันและกัน โดยนำจุดแข็งของฝ่ายหนึ่งไปช่วยแก้ไขจุดอ่อนของอีกฝ่ายหนึ่ง แล้วทำให้ได้ผลลัพธ์เพิ่มขึ้นในลักษณะพลังทวีคูณ ($1+1 > 2$) มากกว่าผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นเมื่อต่างคนต่างอยู่

6) การเกื้อหนุนพึ่งพากัน เป็นองค์ประกอบที่ทำให้เครือข่ายดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง เช่นเดียวกัน การที่สมาชิกเครือข่ายตกอยู่ในสถานะจำกัดทั้งด้านทรัพยากร ความรู้ เงินทุน กำลังคน ฯลฯ ไม่สามารถทำงานให้บรรลุเป้าหมายอย่างสมบูรณ์ได้ด้วยตนเองโดยปราศจากเครือข่าย จำเป็นต้องพึ่งพาซึ่งกันและกันระหว่างสมาชิกในเครือข่าย การทำให้หุ้นส่วนของเครือข่ายยึดโยงกันอย่างเหนียวแน่น จำเป็นต้องทำให้หุ้นส่วนแต่ละคนรู้สึกว่หากเอาหุ้นส่วน คนใดคนหนึ่งออกไปจะทำให้เครือข่ายล้มลงได้การดำรงอยู่ของหุ้นส่วนแต่ละคนจึงเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงอยู่ของเครือข่าย การเกื้อหนุนพึ่งพากันในลักษณะนี้จะส่งผลให้สมาชิกมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันโดยอัตโนมัติ

7) มีปฏิสัมพันธ์ในเชิงแลกเปลี่ยน หากสมาชิกในเครือข่ายไม่มีการปฏิสัมพันธ์กันแล้ว ก็ไม่ต่างอะไรกับก้อนหินแต่ละก้อนที่รวมกันอยู่ในถุง แต่ละก้อนก็อยู่ในถุงอย่างเป็นอิสระ ดังนั้นสมาชิกในเครือข่ายต้องทำกิจกรรมร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดการปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน เช่น มีการติดต่อกันผ่านทาง การเขียน การ

พบปะพูดคุย การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน หรือมีกิจกรรมประชุมสัมมนาร่วมกัน โดยที่ผลของการปฏิสัมพันธ์นี้ต้องก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในเครือข่ายตามมาด้วย

พอสรุปได้ว่าองค์ประกอบของเครือข่าย ประกอบด้วยสมาชิกที่หลากหลายที่มีวัตถุประสงค์มีเป้าหมายร่วมกัน มีระบบความสัมพันธ์ของเครือข่าย การบริหารจัดการกิจกรรมร่วมกัน การรวมพลังสมาชิก การสนับสนุนซึ่งกันและกัน การมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และมีผลงานของเครือข่าย

2. ลักษณะของเครือข่าย

ในการทำงานของเครือข่ายจะประกอบด้วยลักษณะต่าง ๆ ของเครือข่าย ซึ่งขนิษฐา กาญจนรังสีนนท์ (ออนไลน์) ได้เสนอถึงลักษณะของเครือข่าย ประกอบไปด้วย

1) คุณลักษณะของสมาชิก เครือข่ายอาจจำแนกตามประเภทของสมาชิก เช่น ชาวนา นักวิจัย หรือวิศวกร บางคนรวมคนที่ทำงานในระดับเดียวกันเป็นประเภทเดียวกันหรือเน้นเครือข่ายแนวราบ เช่น เครือข่ายชาวนา (ประกอบด้วย คนที่เป็นชาวนาเท่านั้น) บางคนก็รวมคนที่ทำงานสาขาเดียวกันแต่ต่างระดับกันเข้าด้วยกัน หรือเน้นเครือข่าย แนวตั้ง เช่น ชาวนา นักวิจัยด้านการเกษตร หน่วยงานกำหนดนโยบายการเกษตร และหน่วยงานระหว่าง ประเทศที่ทำงานเกี่ยว ข้องกับการเกษตร เป็นต้น บางเครือข่ายมีสมาชิกแบบบุคคล แต่บางแห่งก็มีสมาชิกเป็น องค์กรหรือสถาบัน และบางแห่งมีปะปนกัน

2) พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ เป็นการจำแนกเป็นเครือข่ายที่ดำเนินงานในพื้นที่หนึ่ง บางแห่งก็เป็นเครือข่ายระดับประเทศ บางแห่งเป็นเครือข่ายระดับภูมิภาค บางเครือข่ายก็เป็นเครือข่ายระดับชุมชนลุ่มน้ำ เช่น เครือข่ายเกษตรกรภาคเหนือ เป็นต้น หรืออาจแบ่งตามเขตที่มีระบบนิเวศทางการเกษตรเหมือนกัน เช่น เครือข่ายข้อมูลข่าวสารในพื้นที่แห้งแล้ง (Arid Lands Information Network) กิจกรรมหลักและวัตถุประสงค์ของเครือข่าย เครือข่ายจำนวนมากตั้งขึ้นเพื่อปรับปรุงการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารระหว่างสมาชิก และการแบ่งปันข้อมูลข่าวสารเป็นวัตถุประสงค์หลักของเครือข่าย บางเครือข่ายตั้งขึ้นเพื่อความร่วมมือในการวิจัย ศึกษา ฝึกอบรม หรือตลาด บางเครือข่ายมุ่งเพื่อแลกเปลี่ยนเรื่องมือในการประกอบอาชีพ (เช่น เครือข่ายเครื่องจักรกลทางการเกษตร) บางเครือข่ายมุ่งเป็นกลุ่มพลังกระตุ้นความตระหนักของสังคม และเข้าไปมีอิทธิพลต่อการกำหนดนโยบายของรัฐเพื่อพิพาทผลประโยชน์ของสมาชิก เครือข่ายหลายแห่งมีวัตถุประสงค์หลายด้าน ทั้งแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ทั้งร่วมมือกันในการจัดการฝึกอบรมและวิจัย รวมทั้งผลักดันนโยบาย

3) โครงสร้างของเครือข่าย บางเครือข่ายมีรูปแบบเป็นทางการและรวบอำนาจ โดยมีการส่งข่าวถึงกันผ่านองค์กรแกนที่เป็นศูนย์กลาง เครือข่ายที่มีความเข้มแข็ง แต่บางแห่งก็รวมเป็นเครือข่ายแบบไม่เป็นทางการ และกระจายอำนาจ โดยเน้นการติดต่อกันโดยตรงระหว่างสมาชิก เครือข่ายไม่เป็นทางการมักจะเกิดขึ้นจากระดับรากหญ้า หรือในองค์กรที่ให้ความสำคัญกับการตัดสินใจขององค์กรระดับล่าง แต่ก็มีแนวโน้มที่พัฒนาเป็นเครือข่ายที่รวมศูนย์มากขึ้น

3. ประเภทของเครือข่าย

สุจิตรา ยางนอก (มปพ.) ได้แบ่งประเภทของเครือข่ายการเรียนรู้ได้ดังนี้

1) แบ่งตามจุดมุ่งหมายของการเรียนรู้ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ลักษณะภายใต้โครงสร้างของเครือข่าย การเรียนรู้

1.1) เครือข่ายการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นเอกัตบุคคลเป็นหลัก มีลักษณะของการประสานสัมพันธ์ การดำเนินงานของหน่วยงานต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง เพื่อขยายการให้บริการทางการศึกษาในระบบโรงเรียน นอกระบบโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัย ไปยังผู้ที่ต้องการอย่างกว้างขวาง และสนองตอบปัญหาความต้องการของแต่ละบุคคล ตลอดจนจิตใต้สำนึกในการมีส่วนร่วมพัฒนา

1.2) เครือข่ายการเรียนรู้ที่มุ่งเน้นชุมชนเป็นหลัก เป็นการกระตุ้นให้สมาชิกใช้ศักยภาพของตนเอง เพื่อแก้ไขปัญหาชุมชน เพิ่มขีดความสามารถของชุมชนในการพึ่งพาตนเอง บนพื้นฐานของการเข้าใจสภาพปัญหา เงื่อนไข ข้อจำกัด และความต้องการของตน

2) แบ่งตามโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้ซึ่งพิจารณาถึงโครงสร้างเครือข่ายการเรียนรู้อาศัยความร่วมมือระหว่างบุคคล องค์กร และเทคโนโลยีการสื่อสารเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายการเรียนรู้สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 ประเภท ดังนี้

2.1) เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างกระจายศูนย์มีศูนย์กลางทำหน้าที่ประสานงาน แต่ภารกิจในการเรียนการสอนจะกระจายความรับผิดชอบให้สมาชิกเครือข่ายซึ่งต่างก็มีความสัมพันธ์เท่าเทียมกัน รูปแบบนี้อาจเรียกว่าการกระจายความรับผิดชอบ (Distributed Network) ซึ่งพบได้ในเครือข่ายการพัฒนาชนบท และการเรียนรู้จากแหล่งวิทยาการชุมชน โดยอาศัยสื่อบุคคลเป็นหลัก

2.2) เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างรวมศูนย์มีองค์กรกลางเป็นทั้งศูนย์ประสานงาน และเป็นแม่ข่ายรวบรวมอำนาจการจัดการความรู้ไว้ในศูนย์กลาง การลงทุนด้านเทคโนโลยีและกำลังคนอยู่ที่แม่ข่าย ส่วนลูกข่ายหรือสมาชิกเป็นเพียงผู้ร่วมใช้บริการจากศูนย์กลาง

2.3) เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างลำดับชั้น (Hierarchical Network) มีลักษณะเช่นเดียวกับแผนภูมิองค์กร การติดต่อสื่อสารข้อมูลต้องผ่านตามลำดับชั้นตอนมาก นิยมใช้การบริหารจัดการองค์กรต่างๆ ซึ่งเหมาะแก่การควบคุม ดูแลระบบงาน

2.4) เครือข่ายการเรียนรู้โครงสร้างแบบผสม คือมีทั้งแบบรวมศูนย์และกระจายศูนย์ซึ่งพบมากในการจัดการศึกษานอกระบบโรงเรียน เนื่องจากการเรียนรู้มิได้อาศัยสื่อใดสื่อหนึ่งเป็นหลัก หากแต่มีการผสมผสานสื่อบุคคล และเทคโนโลยีจึงจำเป็นต้องจัดระบบเครือข่ายแบบผสม เพื่อสนองความต้องการได้อย่างกว้างขวางและตรง

3) แบ่งตามหน่วยสังคม ได้แบ่งการเครือข่ายการเรียนรู้ออกเป็น 4 ระดับ คือ เครือข่ายการเรียนรู้ระดับบุคคล เครือข่ายการเรียนรู้ระดับกลุ่ม เครือข่ายการเรียนรู้ระดับชุมชน และเครือข่ายการเรียนรู้ระดับสถาบัน

4) แบ่งตามระดับการปกครองและลักษณะของงาน ซึ่งได้แบ่งประเภทของเครือข่ายการเรียนรู้ ออกเป็น 13 ประเภท คือ เครือข่ายชุมชน เครือข่ายนักพัฒนา เครือข่ายระดับจังหวัด เครือข่ายภาครัฐ เครือข่ายวิชาชีพ เครือข่ายธุรกิจ เครือข่ายสื่อสารมวลชน เครือข่ายนักฝึกอบรม เครือข่ายการประมวลผลและ

สังเคราะห์องค์ความรู้ระดับชาติ เครือข่ายภาคสาธารณะ เครือข่ายวิชาการ เครือข่ายนโยบายองค์กรของรัฐ
และ เครือข่ายผู้ทรงคุณวุฒิ

หัวข้อที่ 5.2

ชื่อหัวข้อ ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับชุมชน

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 5.2.1 ความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของชุมชน

แนวคิด

1. ชุมชนเป็นการที่คนมาอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม มีวัตถุประสงค์รวมกันเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์โดยรวม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ผ่านการติดต่อสื่อสาร สามารถเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีตประเพณีเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน
2. ชุมชน ประกอบด้วย การรวมตัวกันของกลุ่มคน อาณาเขตบริเวณทางภูมิศาสตร์สำหรับเป็นที่ตั้ง มีปฏิสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อกัน มีความผูกพันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน มีจิตสำนึกร่วมกัน มีการจัดระเบียบของชุมชน และมีการติดต่อสื่อสาร และมีเครือข่าย

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 5.2 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของชุมชนได้

เรื่องที่ 5.2.1 ความหมาย องค์ประกอบ ลักษณะและประเภทของ ชุมชน

1. ความหมายของชุมชน

“ชุมชน” มีความหมายในลักษณะต่าง ๆ มากมาย เช่น ด้านการปกครอง ด้านการพัฒนา ด้านวัฒนธรรม ด้านวิชาการ และในฐานะหน่วยทางสังคมที่ทำหน้าที่ในการตอบสนองความต้องการขั้นพื้นฐาน เป็นต้น ดังนั้นการนิยามความหมายคำว่าชุมชนจึงมีขอบเขตกว้างขวางมาก การศึกษาเพื่อทำความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนจึงเป็นพื้นฐานที่สำคัญต่อการดำเนินงานด้านการพัฒนาชุมชน ทั้งนี้ชุมชนจะเป็นทั้งกลุ่มคนและพื้นที่เป้าหมายของการพัฒนา

คำว่า ชุมชนที่นำมาใช้นั้นมีความหมายซ้อนทับกับคำว่า “บ้านหรือหมู่บ้าน” เป็น หน่วยการปกครองพื้นฐานในสังคมไทยมาแต่ดั้งเดิมด้วย (ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง, 2556)

Vasta (2000) ได้ให้ความหมายของชุมชนไปใน 3 แนวทาง คือ

- 1) ชุมชนในความหมายของการที่เป็นที่บ่งชี้ทางภูมิศาสตร์ (Geographical Expression)
- 2) ชุมชนในความหมายของระบบสังคมในท้องถิ่น (Local Social System)
- 3) ชุมชนในความหมายที่เป็นชนิดของความสัมพันธ์ (Type of Relations) และความรู้สึกด้านอัตลักษณ์ (Sense of Identity)

เสรี พงศ์พิศ (2551) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า ชุมชนหมายถึงกลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือใกล้เคียงกัน หรือหมายถึงคนที่อยู่ในที่เดียวกันหรือห่างไกลกันสัมพันธ์ด้วยความสนใจผลประโยชน์หรือความเชื่อ เผ่าพันธุ์ อาชีพ ปัญหาเดียวกัน คล้ายกัน ร่วมกัน

บริชา วงศ์ทิพย์ (2555) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า ถิ่นฐานอันเป็นที่อยู่อาศัยของมนุษย์ที่มีความเกี่ยวพันกับสภาพทางภูมิศาสตร์และระบบความสัมพันธ์ในสังคม ซึ่งอิงอาศัยความเอื้ออาทร ความผูกพันและการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นเครื่องมือดำเนินการเพื่อให้มีชีวิตที่ดีร่วมกัน

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP, 2556) ได้ให้ความหมายของชุมชนไว้ว่า ดินแดนแห่งการรวมตัวทางสังคมที่เป็นการสมัครใจก่อขึ้นเองโดยประชาชน ส่วนใหญ่แล้วสนับสนุนตนเองและอยู่ในกฎเกณฑ์ที่กำหนดขึ้น ชุมชนประกอบด้วยองค์กรต่าง ๆ ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ รวมถึงกลุ่มความสนใจ (ชมรม) กลุ่มวัฒนธรรมและศาสนา สมาคมอนุรักษ์ หรือพัฒนา สังคม/กลุ่ม

พิรพัฒน์ พันธุ์ศิริ (2559) พบว่าลักษณะของชุมชนนั้นมีลักษณะทางกายภาพที่สามารถมองเห็นองค์ประกอบคือ คน สมาชิก ความสัมพันธ์ภายในชุมชนและขอบเขตอย่างชัดเจน อย่างไรก็ตามปัจจุบันเนื่องจากการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีและการสื่อสารได้เกิดชุมชนในรูปแบบใหม่ขึ้นที่เรียกว่า “ชุมชนเสมือนจริง (virtual community)” ซึ่งเป็นชุมชนที่พัฒนามาพร้อมกับความเป็นสมัยใหม่ของสังคม เป็นสังคมที่ไร้รูปแบบ ไร้ลักษณะทางกายภาพ ไม่สามารถควบคุมได้อย่างเบ็ดเสร็จตายตัว

จากที่กล่าวมาข้างต้น สามารถสรุปความหมายของชุมชน ได้ว่า “ชุมชน” เป็นการที่คนมาอยู่ร่วมกัน เป็นกลุ่ม มีวัตถุประสงค์ร่วมกันเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์โดยรวม ซึ่งเกิดจากความสัมพันธ์ที่ดีผ่านการติดต่อสื่อสาร สามารถเรียนรู้ร่วมกันภายใต้บรรทัดฐาน จารีตประเพณีเดียวกัน เพื่อให้เกิดความเป็นพวกเดียวกันในชุมชน

2. องค์ประกอบของชุมชน

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับชุมชนนับว่าเป็นพื้นฐานที่สำคัญ ซึ่งจะมีความสัมพันธ์ปฏิบัติต่อการสร้างพลังชุมชนให้เกิดความเหมาะสมในโอกาสต่อไป ทั้งนี้ชุมชนถือกลุ่มคนที่วิถีชีวิตเกี่ยวพันกันและมีการติดต่อสื่อสาร เกี่ยวข้องกันอย่างเป็นปกติต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการอยู่ในพื้นที่ร่วมกัน หรือการมีอาชีพร่วมกัน หรือการประกอบกิจกรรมซึ่งมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน หรือมีวัฒนธรรมความเชื่อหรือความสนใจร่วมกัน การมองความเป็นชุมชน ในนัยของความหมายที่กล่าวถึง ดูเหมือนให้ความสำคัญกับองค์กรชุมชนหรือองค์กรประชาชน เพราะคือกลไกที่สำคัญยิ่งในกระบวนการของการดำเนินงานในชุมชน

สนธยา พลศรี (2547) ได้อธิบายองค์ประกอบของชุมชนเอาไว้ ดังนี้

1) การรวมตัวกันของกลุ่มคน (Group of People) กล่าวคือเป็นการรวมตัวกันของบุคคล ตั้งแต่ 2 คนขึ้นไปจนเป็นประชากรหรือพลเมืองของชุมชนที่มีความหลากหลายในด้านของกลุ่มคน เช่น โครงสร้างประชากร ประกอบด้วย เพศ อายุ สถานภาพ เชื้อชาติ ศาสนา การศึกษา อาชีพ รวม ภาระทั้งคนพิการและผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆ นอกจากนี้การรวมตัวกันเป็นกลุ่มคนอาจมีความแตกต่างกัน ออกไปตามระดับความพร้อมหรือลักษณะของกิจกรรมที่สนใจร่วมกัน เช่น ด้านอาชีพ การเมือง สิ่งแวดล้อม การสร้างนวัตกรรม เป็นต้น ซึ่งเริ่มตั้งแต่การรวมเป็นกลุ่มเล็ก องค์กรชุมชน สถาบัน มูลนิธิ สหกรณ์หรือเรียกชื่อเป็นอย่างอื่นในเครือข่ายสังคมเสมือนจริง

2) มีอาณาเขตบริเวณทางภูมิศาสตร์สำหรับเป็นที่ตั้ง (Area) เป็นขอบเขตของการรวมตัวกัน ซึ่งอาจจะเป็นขอบเขตเชิงนิเวศ เป็นพื้นที่ธรรมชาติตามสภาพภูมิศาสตร์หรือภูมิประเทศของชุมชนนั้น ๆ เช่น พื้นที่ริมฝั่งทะเล พื้นที่เชิงเขา พื้นที่ลุ่มน้ำหรืออาจจะเป็นพื้นที่ที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น อาคาร บ้านเรือน สถานที่ทำการ เป็นต้น หรืออาจจะเป็นขอบเขตพื้นที่ทางการปกครอง เช่น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอ จังหวัด เขตและแม้กระทั่งเขตพื้นที่ลักษณะเฉพาะ เช่น เขตเศรษฐกิจ เขตการพัฒนา เขตอนุรักษ์และการท่องเที่ยว เป็นต้น

3) มีปฏิสัมพันธ์หรือปฏิบัติต่อกัน (Relationship or Interaction) คือการติดต่อสัมพันธ์กัน มีความสนใจทางสังคมร่วมกัน มีกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน มีความสนิทสนมกัน มีความสัมพันธ์แบบพบปะกันโดยตรง (Face to Face) ซึ่งการที่กลุ่มคนมาอยู่ร่วมกัน มีการใช้ชีวิตร่วมกันในชุมชน ย่อมจะมีการติดต่อสัมพันธ์และมีการปฏิบัติต่อกันหรือการกระทำร่วมกันระหว่างญาติพี่น้องหรือเพื่อนบ้าน ทั้งในระดับครอบครัว หมู่บ้าน ตำบล ซึ่งอาจจะเป็นลักษณะโดยตรงหรือโดยอ้อม เช่น การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน การติดต่อสื่อสารกัน การร่วมแรงร่วมใจกัน การช่วยแก้ไขปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งการมีปฏิสัมพันธ์ร่วมกันระหว่างคนในชุมชนและนอก ชุมชน จะเป็นไปในลักษณะของชุมชนแห่งการเรียนรู้ (Learning Community)

4) มีความผูกพันและความรู้สึกเป็นเจ้าของ (Sense of Belongingness) โดยเป็นความรักและความห่วงใยในชุมชน กล่าวคือสมาชิกที่รวมกันเป็นชุมชนมีลักษณะเป็นประชาธิปไตย มีการเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในเรื่องต่าง ๆ และสมาชิกที่มีความหลากหลายนั้นย่อมจำเป็นต้องสร้างพื้นฐานความรัก ความเมตตา เอื้ออาทรต่อกัน สมานฉันท์ สามัคคีต่อกัน เพราะ เงื่อนไขดังกล่าวจะทำให้เกิดความผูกพัน ความรู้สึกเป็นเจ้าของต่อชุมชน ซึ่งจะเป็นส่วนเชื่อมโยงให้เกิดความร่วมมืออย่างมีพลังและชุมชนเข้มแข็งต่อไป

5) มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน (Goal and Target) การรวมตัวของกลุ่มคนในชุมชนจะเป็นการรวมตัวที่ไม่หละหลวมเพียงชั่วคราว แต่เป็นการรวมตัวที่มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ชัดเจนและปรารถนากระทำให้สำเร็จร่วมกัน ทั้งที่เป็นเป้าหมายส่วนตัวของสมาชิกและเป้าหมายของชุมชนที่จะต้องคำนึงถึงควบคู่กันไปและที่สำคัญจะต้องสอดคล้องกับเป้าหมายหลักของประเทศด้วย เช่น ชุมชนชนบทมีการรวมตัวกันเพื่อพัฒนาท้องถิ่นและแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นที่เน้นการพัฒนาและถ่ายทอดวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นหรือชุมชนวิชาการ เป็นการรวมกลุ่ม นักวิชาการเพื่อคิด วิเคราะห์ วิพากษ์เรื่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม เป็นต้น ซึ่งการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายนั้นสมาชิกในชุมชนจะต้องสร้างวิสัยทัศน์ร่วมกัน โดยการคิดวิเคราะห์ สถานการณ์ แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงในอนาคต เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ อันจะนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขหรือทางเลือกใหม่ ๆ และจะได้ดำเนินกิจกรรมให้เป็นไปตามทิศทางและเป้าหมายที่กำหนด

6) มีจิตสำนึกร่วมกันและมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่เป้าหมายของชุมชน (Public Consciousness) สมาชิกที่รวมตัวกันจะมีความหลากหลายของกลุ่มในชุมชน การกระทำหรือกิจกรรมก็จะมี ความหลากหลายตามลักษณะการเกิดขึ้นของกลุ่มเหล่านั้น นอกจากนี้ชุมชนยังมีกิจกรรมที่ทำให้เกิดผลประโยชน์และเพื่อบริการสาธารณะและใช้ประโยชน์ร่วมกัน เช่น ปักจาย โครงสร้างพื้นฐาน บริการสาธารณสุข บริการด้านการศึกษา การแก้ปัญหาจราจร เป็นต้น ซึ่งกิจกรรมเหล่านี้สมาชิกมีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันหรือ การเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ (Learning Society) จากการเข้าไปมีส่วนร่วมของสมาชิกในการรับรู้ ตัดสินใจ และการปฏิบัติร่วมกันด้วยจิตสำนึกของความเป็นพลเมือง สิ่งเหล่านี้หากสมาชิกรวมตัวกันนานจนนำไปสู่เป้าหมายและทำกิจกรรมบางสิ่งบางอย่างร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

7) มีการจัดระเบียบของชุมชน (Organization) เป็นการจัดระเบียบความเรียบร้อยของชุมชน การควบคุมความสัมพันธ์ของสมาชิก เช่น บรรทัดฐานทางสังคม (Social Norms) การจัดช่วงชั้นทางสังคม (Social Stratification) สถาบันทางสังคม (Social Institution) และวัฒนธรรมของชุมชน (Culture) มีระบบการจัดการที่ดีมีประสิทธิภาพ เพื่อให้สมาชิกได้ประพฤติปฏิบัติตามระเบียบแบบแผนและวัฒนธรรมที่ได้สร้างไว้ ทั้งนี้เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้ใช้ชีวิตอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข

8) มีการติดต่อสื่อสารและมีเครือข่าย (Communication and Network) ในชุมชน สมาชิกจะมีระบบของการติดต่อสื่อสารเพื่อการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ เช่น การพบปะพูดคุย การประชุม การใช้สื่อพื้นบ้าน การใช้เทคโนโลยีสื่อสาร ระบบ Internet Social Network เป็นต้น และนอกจากนี้ในชุมชนจะมีระบบเครือข่ายการเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชนทั้งที่เป็นเครือข่ายระหว่างกลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ในชุมชนและนอกชุมชน โดยเฉพาะเครือข่ายสังคมออนไลน์นั้น การ

สื่อสารและการมีเครือข่ายเป็นสิ่งสำคัญในการสร้างความเป็นชุมชน เพราะจะนำไปสู่การแบ่งปัน การแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้และกระบวนการจัดการในชุมชนและนอกชุมชนนั้น คือพื้นที่ปฏิบัติการจริงของสังคม

อัจฉรา ชลาชนานาวิน (2562) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนที่ทำให้เกิดการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน ได้แก่

1) การปฏิสัมพันธ์ในกลุ่ม การปฏิสัมพันธ์ทางสังคมมักเกิดในกลุ่มมนุษย์ เป็นสัตว์สังคมจะต้องมีการรวมกลุ่มกัน ตั้งแต่กลุ่มที่เล็กที่สุด คือกลุ่มครอบครัว หรือกลุ่มเพื่อนสนิท 2 คน จนถึงกลุ่มขนาดใหญ่คือกลุ่มทางการเมือง หรือกลุ่มประเทศ พฤติกรรมของคนในกลุ่มจึงย่อมมีผลต่อกันและกันเสมอ

2) พฤติกรรมภายในกลุ่ม และบทบาทของบุคคล บทบาทของสมาชิกในกลุ่มสังคมนั้น ล้วนมีบทบาทหน้าที่ความรับผิดชอบของตนเอง การทำหน้าที่ตามความคาดหวังของสังคม สังคมจะเป็นตัวกำหนดพฤติกรรม บทบาทของคนในชุมชน เช่น การเป็นประธานกลุ่มที่ต้องแสดงบทบาทหน้าที่ การเป็นผู้นำในการดูแลสมาชิกภายในกลุ่มที่ตนเองรับผิดชอบ อาทิ บทบาทพี่กับน้อง ภรรยากับสามี และแม่กับลูก เป็นต้น บทบาทที่พบ คือ บทบาทผู้นำกลุ่มวัฒนธรรมที่มีอิทธิพลต่อสมาชิกกลุ่มที่อยู่ในชุมชน เพราะผู้นำมีซึ่งถือเป็นอำนาจเชิงบวกที่ผู้นำชุมชนมีอิทธิพลต่อสมาชิก ทำให้ทั้งได้รับประโยชน์และความรู้

มิ่งขวัญ คงเจริญ และอาชัญญา รัตนอุบล (2554) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนที่เข้มแข็งที่เกิดจากองค์ประกอบเสริมสร้างความยั่งยืนของชุมชนแห่งการเรียนรู้ มีดังนี้

- 1) การมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน โดยการเป็นสมาชิกและมีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมของกลุ่ม
- 2) การนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงมาสู่การปฏิบัติในชุมชน
- 3) ระบบคุณธรรม จริยธรรม ในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ผ่านขนบธรรมเนียมประเพณีของชุมชนตามเทศกาลต่างๆ และวัฒนธรรมท้องถิ่นที่เกิดจากกระบวนการถ่ายทอดและกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
- 4) การพัฒนาระบบเศรษฐกิจมีลักษณะอาชีพ รายได้ของครัวเรือน เป็นการพึ่งตนเอง และจัดระบบตลาดในชุมชน เพื่อการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างชุมชนต่อชุมชน และระหว่างผู้ผลิตกับผู้บริโภค
- 5) ระบบการเรียนรู้ โดยมีภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นแกนกลางผ่านการศึกษาจากระบบ
- 6) การพัฒนาอนุรักษ์และฟื้นฟูระบบนิเวศ และ สภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อวิถีชีวิต ได้แก่ การอนุรักษ์ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ ภูเขา การปลูกป่าทดแทน การกำจัดของเสีย และการไม่ใช้ยาฆ่าแมลง หรือสารพิษต่างๆ
- 7) ระบบทุนของชุมชน ที่มีรูปแบบและวิธีการทางวัฒนธรรมเข้ามามีบทบาทในด้านการระดมทุน การบริหารจัดการ ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนหมู่บ้าน นอกจากนี้ยังมีการทำบัญชีครัวเรือน
- 8) ความเสมอภาคความยุติธรรมในการจัดการของชุมชนแสดงออกในรูปแบบของหลักประชาธิปไตย และระบบการไกล่เกลี่ยภายในชุมชนแบบเป็นทางการและไม่เป็นทางการ
- 9) การสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตร่วมกันผ่านระบบการออม และการมีธนาคารชุมชน

ชนันภรณ์ อารีกุล (2556) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนผ่านการวิจัยการพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเพื่อการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน พบว่า มีองค์ประกอบ ดังนี้

1) องค์ประกอบของทุนทางสังคมในสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน ได้แก่ บุคคล สถาบัน ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและกองทุนของชุมชน สำหรับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมในสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน ประกอบด้วยกระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมและแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคม กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคม ได้แก่ การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจในการศึกษาปัญหา การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจในการวางแผน การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจในการปฏิบัติ การมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจในการรับผลประโยชน์ และการมีส่วนร่วมอย่างไว้วางใจในการประเมินผล สำหรับแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคม ได้แก่ การเสริมสร้างการเรียนรู้ของชุมชน การสร้างเครือข่ายเข้มแข็ง การสร้างจิตสำนึกรักบ้านเกิดและการบริหารจัดการชุมชน

2) รูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเพื่อการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน ประกอบด้วย

(1) แนวคิดพื้นฐานของรูปแบบ ได้แก่ แนวคิดการพึ่งตนเอง การมีส่วนร่วม การศึกษาตลอดชีวิต การสร้างความไว้วางใจและการยึดมั่นในหลักคุณธรรม

(2) องค์ประกอบของทุนทางสังคม ได้แก่ บุคคล สถาบัน ภูมิปัญญาและวัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและกองทุนของชุมชน และ

(3) การเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคม ได้แก่ กระบวนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมและแนวทางการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคม

3) ปัจจัยของรูปแบบ ได้แก่ ปัจจัยภายในด้านบุคคลและปัจจัยภายในด้านบริบทชุมชน ปัจจัยภายนอก ได้แก่ ภาวศึเครือข่ายที่เข้มแข็ง การสนับสนุนจากภาครัฐและสถานการณ์ปัจจุบันของสังคมไทยและสังคมโลก สำหรับเงื่อนไขของรูปแบบ ได้แก่ ความตระหนักของคนในชุมชน การจัดการทุนทางสังคมและความเป็นพลวัตของการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคม

จะเห็นได้ว่าการให้ชุมชนเป็นชุมชนที่มีความยั่งยืน ควรพิจารณาทั้งส่วนที่เป็นบุคคล และส่วนที่เป็นชุมชน กล่าวคือ ส่วนที่เป็นบุคคลต้องศึกษาองค์ประกอบภายในบุคคล องค์ประกอบด้านปฏิสัมพันธ์ และองค์ประกอบด้านพฤติกรรม และหากต้องการให้เกิดความยั่งยืนของชุมชน จะต้องมีความเชื่อมโยงและมีความสมดุลในด้านต่างๆ อย่างเป็นองค์รวม ได้แก่ ด้านการอนุรักษ์และฟื้นฟูสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อวิถีชีวิต การมีระบบเศรษฐกิจเพื่อการพึ่งตนเอง การสร้างระบบทุนของชุมชนที่ยั่งยืน การมีระบบคุณธรรมจริยธรรม การสร้างความเสมอภาค ความยุติธรรมในการจัดการของชุมชน และต้องมีการสร้างหลักประกันความมั่นคงในการดำรงชีวิตร่วมกัน หากการพัฒนาแบบแยกส่วน หรือพัฒนาด้านใดด้านหนึ่งแต่เพียงอย่างเดียวจะส่งผลเสียหายให้แก่ชุมชน เพราะการแก้ไขปัญหานั้นหนึ่ง อาจเป็นการก่อปัญหาอีกชนิดหนึ่งได้

3. ลักษณะหน้าที่ของชุมชน

ม.ร.ว.อดิน รพีพัฒน์ (2552) ได้กล่าวถึงลักษณะหน้าที่ของชุมชน ไว้ดังนี้

สำหรับลักษณะของชุมชนที่จะได้รับสิทธิตามรัฐธรรมนูญมีลักษณะสำคัญ 5 ประการ ซึ่งอาจสรุปได้ดังนี้คือ

- 1) ต้องมีคนจำนวนมากพอที่จะเป็นกลุ่มซึ่งดำเนินวิถีชีวิต อย่างมีอัตลักษณ์ทางสังคม และวัฒนธรรมเป็นของตนเองแยกต่างหากจากกลุ่มชนอื่นได้
- 2) เป็นการดำเนินชีวิตร่วมกันโดยสำนึกในความสัมพันธ์เป็นกลุ่มก้อนอย่างต่อเนื่อง ไม่จำกัดเวลา
- 3) การดำเนินชีวิตร่วมกันต้องเป็นไปโดยสมัครใจไม่มีการบังคับ
- 4) ต้องมีรูปแบบหรือข้อบังคับที่แน่นอน อย่างน้อยต้องมีเวทีสำหรับแสดงความคิดเห็นหรือมีแบบแผนในการติดต่อสื่อสารและมีปฏิสัมพันธ์โต้ตอบระหว่างกัน
- 5) ชุมชนจะต้องมีการจัดองค์กร มีผู้ทำหน้าที่จัดการหรือมีวิธีการจัดการร่วมกันอย่างใดอย่างหนึ่ง ในนามของชุมชน ซึ่งสามารถแสดงออกให้เป็นที่รับรู้แก่สาธารณชนได้

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2553) ได้กล่าวถึงหน้าที่ของชุมชนที่มีความสำคัญในการพัฒนา ไว้ดังนี้

- 1) ชุมชนเป็นหน่วยสำคัญที่สุดของประเทศ

ชุมชนไทยเป็นระบบสังคมที่ประกอบด้วยกลุ่มต่างๆ ที่พึ่งพาอาศัยกัน จากการที่ประเทศไทยตั้งอยู่ใกล้บริเวณเส้นศูนย์สูตรทำให้มีความหลากหลายทางชีวภาพสูง กอปรกับฤดูกาลในแถบนี้ไม่แบ่งแยกความสัมพันธ์ของมนุษย์ออกจากกัน สามารถติดต่อ และร่วมกิจกรรมทางสังคมได้ทุกฤดูกาล ก่อให้เกิดความสัมพันธ์แนบแน่น มีวัฒนธรรมแบบเครือญาติและพวกพ้องสูง เมื่อรวมกันเป็นชุมชน จึงเรียนรู้และสร้างสายสัมพันธ์ระหว่างคนรุ่นต่างๆ เกิดเป็นน้ำใจเผื่อแผ่ แบ่งปันกัน เป็นวิถีชีวิตหรือระเบียบของชุมชนที่มีกฎเกณฑ์ให้คนในชุมชนได้รับรู้ ยอมรับ และปฏิบัติตามในการดำรงชีวิต แต่ละชุมชนจึงมีวิถีชุมชนเป็นของตนเอง เมื่อเชื่อมโยงทุกชุมชนเข้าด้วยกันก็เหมือนรวมระบบสังคมย่อยเข้าเป็นระบบสังคมของประเทศ ดังนั้นชุมชนจึงเป็นหน่วยสำคัญและมีอิทธิพลต่อการดำรงอยู่ของระบบสังคม และคนเป็นผู้พัฒนาและเป็นเป้าหมายของการพัฒนา

- 2) วิถีชุมชนพึ่งพิงและอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก

ชุมชนเกษตรกรรมของไทยมีกระบวนการอยู่ร่วมและรับประโยชน์จากธรรมชาติบนฐานของการยังชีพมาตั้งแต่อดีต การดำเนินกิจกรรมใดๆ มีหลักการของการดัดแปลงและพัฒนาระบบตามธรรมชาติ เพื่อให้คนในชุมชนควบคุมเงื่อนไขของธรรมชาติให้ตอบสนองการดำรงชีวิตอย่างพอเพียง ในพื้นที่ที่ธรรมชาติไม่สามารถตอบสนองได้อย่างพอเหมาะ จะมีการย้ายถิ่นไปสู่แหล่งอาหารตามฤดูกาล ขณะเดียวกันมีระบบการพึ่งพาอาศัยระหว่างครอบครัวและชุมชนเพื่อสร้างความพอเพียงของการดำรงชีวิต อาทิ การถนอมอาหารไว้บริโภคในระยะยาว และการแลกเปลี่ยนผลผลิตระหว่างกัน เกิดกระบวนการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกับคน และคนกับธรรมชาติ

ชุมชนเข้มแข็งจะเป็นพลังหลักในการพัฒนารากฐานของประเทศให้มั่นคง

พลังของชุมชนสามารถนำพาให้การพัฒนาในทุกมิติก้าวหน้าไปสู่จุดมุ่งหมายที่ต้องการ ผ่านกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน เกิดเป็นกลุ่มต่างๆ เชื่อมโยงเป็นเครือข่ายโยงใยกันทั้งระบบ สร้างความมั่นคงและมั่นคงให้ชุมชนท้องถิ่น เชื่อมโยงกับการพัฒนาภาพรวมไปสู่ทิศทางเดียวกัน

ชุมชนพึ่งตนเองสามารถบรรเทาปัญหาเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในระดับท้องถิ่นได้อย่างมีประสิทธิภาพ

ชุมชนที่มีศักยภาพสามารถจัดการปัญหาและพัฒนาชุมชนได้ด้วยการใช้กิจกรรมต่างๆ เป็นเครื่องมือสร้างการเรียนรู้ และการจัดการร่วมกัน เพื่อค้นหาทางเลือกที่เหมาะสมสำหรับชุมชน มีการรวบรวมข้อมูล ค้นคว้าหาความรู้ นำมาวิเคราะห์อย่างมีส่วนร่วมบนฐานทรัพยากรของท้องถิ่นชุมชน เกิดเป็นแนวทางการพัฒนาในด้านต่างๆ ที่สร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจและสังคมให้กับคนในชุมชนภายใต้กระบวนการพัฒนาที่มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ เริ่มจากการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับคุณธรรมที่ปรากฏในรูปของกฎระเบียบต่างๆ ของชุมชนเป็นระบบคุณค่า สร้างการเรียนรู้เชื่อมโยงกับภูมิปัญญาท้องถิ่นกับความรู้ภายในชุมชนเกิดเป็นความรู้ใหม่ในระบบการเรียนรู้ ผลิตสินค้าเกษตรที่ค้ำึงถึงวงจรความอุดมสมบูรณ์ทางธรรมชาติและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมในรูปแบบเกษตรยั่งยืน สะสมทุนของชุมชนที่มีรูปแบบและวิธีการทางวัฒนธรรมเข้ามาเกี่ยวข้อง เกิดการพึ่งตนเองในระบบทุนชุมชน จัดการด้านการตลาดเพื่อเพิ่มมูลค่าผลผลิต และลดต้นทุนเป็นระบบธุรกิจชุมชน ควบคู่กับการนำเทคโนโลยีและความรู้มาแปรรูปสินค้าในชุมชนเป็นระบบอุตสาหกรรมชุมชน จัดสรรผลประโยชน์ในชุมชนมาเป็นสวัสดิการให้ทุกคนในชุมชนมีความมั่นคงในชีวิตร่วมกันสร้างเป็นระบบสวัสดิการชุมชน ดูแลสุขภาพ การบริโภค และการใช้สมุนไพรพื้นบ้านในรูปแบบสุขภาพชุมชน และเชื่อมโยงกับการจัดการสิ่งแวดล้อมให้เอื้อต่อการใช้ชีวิตในระบบสิ่งแวดล้อม

จะเห็นได้ว่า กลไกชุมชนสามารถพัฒนาท้องถิ่นให้เจริญรุ่งเรือง ชุมชนที่มีการเรียนรู้ สามารถตัดสินใจเรื่องต่างๆ ได้อย่างอิสระ การจัดการทุนของชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพทั้งทุนทางสังคม ทุนเศรษฐกิจ และทุนทรัพยากรธรรมชาติรวมทั้งมีธรรมาภิบาลจะเป็นลักษณะของชุมชนที่เข้มแข็งและเป็นแกนหลักของการพัฒนาในระดับพื้นที่

4. ประเภทของชุมชน

การจัดแบ่งประเภทของชุมชนนั้น ได้มีผู้ศึกษาและพยายามจัดแบ่งประเภทของชุมชน ออกเป็นประเภทต่าง ๆ หลายประเภทด้วยกัน ดังนี้

1) การแบ่งตามขนาดของประชากร การแบ่งชุมชนตามขนาดของประชากร เป็นการแบ่งประเภทของชุมชนตามจำนวนของ สมาชิกในชุมชน แบ่งออกเป็น 5 ประเภท ดังนี้ (Karlin, 1940 อ้างถึงใน ญัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์, 2558)

1.1) หมู่บ้านเล็ก (Hamlet) คือชุมชนที่มีประชากรต่ำกว่า 1,000 คน

1.2) หมู่บ้าน (Village) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 1,000-2,500 คน โครงสร้างทางสังคมของชุมชน องค์การทางสังคม สถาบันทางสังคม กระบวนการจัดระเบียบ

- 1.3) เมืองเล็ก (Town) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 2,500-25,000 คน
- 1.4) เมือง (City) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 25,000-100,000 คน
- 1.5) เมืองใหญ่ (Large City) คือชุมชนที่มีประชากรตั้งแต่ 100,000-1,000,000 คน

2) การแบ่งตามลักษณะของกิจกรรมต่าง ๆ การแบ่งชุมชนตามลักษณะของกิจกรรมเป็นการแบ่งตามลักษณะของกิจกรรมหลักที่สมาชิกในชุมชนได้กระทำ แบ่งออกได้ 3 ประเภท ดังนี้ (ศิริวัฒน์ นิจนตร, 2528)

2.1) ชุมชนศูนย์การค้า (Trade Center) เป็นชุมชนที่มีร้านค้าจำหน่ายอาหารหรือมีตลาดสดจำหน่ายสินค้า ถ้าเป็นชุมชนที่มีความเจริญสูงก็อาจมีห้างสรรพสินค้าหรือย่านการค้า

2.2) ชุมชนศูนย์กลางการขนส่ง (Transportation Center) เช่น ชุมชนทางรถไฟ สถานีขนส่ง ที่รวมสินค้าของรถบรรทุก ท่าเรือส่งสินค้าและโดยสาร

2.3) ชุมชนศูนย์กลางของการบริการต่าง ๆ (Service Center) เช่น ชุมชนที่เป็นที่ตั้งของหน่วยงานราชการ ชุมชนที่เป็นแหล่งท่องเที่ยว เมืองโบราณ ชุมชนบริเวณชายแดน สถานที่ตากอากาศหรือเมืองที่เป็นแหล่งพินัน เป็นต้น

3) การแบ่งตามลักษณะทางนิเวศวิทยา การแบ่งชุมชนตามลักษณะทางนิเวศวิทยาหรือชุมชนในทางนิเวศวิทยาแบ่งออกเป็น 4 ประเภท ดังนี้ (เสถียร เหลืองอร่าม, ม.ป.ป.)

3.1) ชุมชนบริการขั้นต้น เป็นชุมชนขนาดเล็กที่ทำการผลิตสินค้าในรูปของวัตถุดิบ ซึ่งเป็นขั้นแรกของกระบวนการจำหน่าย เช่น ชุมชนที่มีการกลั่นกรอง ประมง เหมืองแร่ เป็นต้น

3.2) ชุมชนจำหน่ายหรือชุมชนการค้า เป็นชุมชนย่านการค้า ศูนย์กลางการค้า จำหน่ายวัตถุดิบที่ได้รับมาจากชุมชนบริการขั้นต้น

3.3) ชุมชนอุตสาหกรรม ทำหน้าที่บริการในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งอุตสาหกรรมขนาดย่อยและอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ มีการพัฒนาอุตสาหกรรมที่เด่นชัดอย่างน้อยหนึ่งแห่ง มีการจำหน่ายผลผลิตสูง

3.4) ชุมชนประเภทพิเศษ เป็นชุมชนที่ไม่มีลักษณะพิเศษทางเศรษฐกิจที่แน่นอน เฉพาะลงไปและอาจไม่มีหน้าที่พิเศษในการผลิตหรือการจำหน่ายผลผลิตโดยเฉพาะ เช่น ชุมชนศูนย์ การศึกษา ศูนย์ที่พักตากอากาศ ศูนย์กลางทางการเมือง เป็นต้น

4) การแบ่งตามหน่วยการปกครอง การแบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครอง เป็นการแบ่งประเภทของชุมชนโดยพิจารณาตามการบริหารราชการแผ่นดินของประเทศ ซึ่งแต่ละชุมชนมีเกณฑ์ในการแบ่งและมีชื่อเรียกแตกต่างกัน ออกไป ในประเทศไทยได้แบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครองออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้ (พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ (ฉบับที่ 12) พ.ศ.2552)

4.1) การปกครองส่วนกลาง แบ่งชุมชนตามหน่วยการปกครองออกเป็น กรม ทบวง กระทรวง ภาค เป็นต้น

4.2) การปกครองส่วนภูมิภาค แบ่งชุมชนตามขนาด ความเจริญก้าวหน้า และ รูปแบบของการบริหารเป็น หมู่บ้าน ตำบล อำเภอและจังหวัด

4.3) การปกครองส่วนท้องถิ่น แบ่งชุมชนออกเป็น องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) เทศบาล (เทศบาลนคร เทศบาลเมือง เทศบาลตำบล) องค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) เมืองพัทยาและ กรุงเทพมหานคร ซึ่งแต่ละแห่งจะแบ่งเป็นชุมชนย่อยอีก เช่น ชุมชนต่าง ๆ และเขตต่าง ๆ เป็นต้น

การแบ่งชุมชนตามลักษณะความสัมพันธ์ของสมาชิกในชุมชน เป็นการแบ่งที่นักสังคมวิทยา นิยมกันมาก โดยสนธยา พลศรี (2550) แบ่งชุมชนออกเป็น 3 ประเภท คือชุมชนชนบท ชุมชนเมือง และชุมชนชานเมือง ดังนี้

1) ชุมชนชนบท (Rural Community) เป็นชุมชนที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

1.1) ลักษณะด้านประชากร มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่น้อย (Population Density) อายุเฉลี่ยของประชากรไม่ยืนยาว (Life Expectancy) อัตราส่วนทางเพศ (Sex Ratio) เป็นเพศหญิงมากกว่าเพศชาย อัตราการเกิดของประชากรสูง (High Birth Rates) การเพิ่มของประชากร เป็นการเพิ่มโดยการเกิดมากกว่าสาเหตุอื่น ๆ ภาวะเจริญพันธุ์ยืนยาว อัตราส่วน พังพิงสูง ส่วนใหญ่มีเชื้อชาติหรือเผ่าพันธุ์เดียวกัน มีการย้ายถิ่นสูง (Migration) คุณภาพชีวิตของประชากร (Quality of Population) ไม่เพียงพอ

1.2) ลักษณะด้านนิเวศวิทยา ประกอบด้วยสิ่งแวดล้อมธรรมชาติต่างๆ ที่มีความสมดุลของระบบนิเวศ มลพิษมีน้อย มีอาณาบริเวณหรือพื้นที่แบบกว้างขวาง ขาดการจัดระเบียบ ด้านกายภาพของชุมชนมีที่ดินสาธารณประโยชน์มาก การตั้งบ้านเรือนเป็นแบบกลุ่มเล็กๆ กระจาย ไปตามเรือกสวนไร่นาและขนานไปกับเส้นทางคมนาคม รูปแบบของอาคาร บ้านเรือนและสิ่งปลูกสร้างต่าง ๆ เป็นแบบง่าย ๆ ในลักษณะของแนวราบมากกว่าแนวตั้ง ไม่มีอาคารขนาดใหญ่หรือสูงหลายชั้น

1.3) ลักษณะด้านเศรษฐกิจ คนในชุมชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ เกษตรกรรมหรือที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกรรมซึ่งต้องอาศัยธรรมชาติมาก การผลิตเน้นการผลิตเพื่อการ ยังชีพที่เหลือจึงเป็นสินค้า โดยครอบครัวเป็นหน่วยเศรษฐกิจที่สำคัญทั้งการผลิต (Production) และ การบริโภค (Consumption) ช่วงเวลาในการผลิตจะเป็นไปตามฤดูกาล แรงงานส่วนใหญ่เป็นแรงงาน ประเภทไร้ฝีมือ (Unskill Labour) สถาบันการเงินในชุมชนมีน้อยขาดแหล่งเงินทุน ไม่น่าเทคโนโลยี ทันสมัยมาใช้มากนัก การเพิ่มผลผลิตมีน้อยจึงมีรายได้น้อย ขาดเงินออม มีภาวะหนี้สินมาก การลงทุนน้อย ประชากรมีความยากจนอยู่ทั่วไป การเคลื่อนย้ายแรงงานไปสู่เมืองสูง ถูกบุกรุกโดยชุมชนเมือง (Invasion) ซึ่งมีสภาพทางเศรษฐกิจสูงกว่า

1.4) ลักษณะด้านสังคมและวัฒนธรรม มีโครงสร้างสังคมไม่ซับซ้อน ครอบครัวมีสมาชิกมากแบบครอบครัวขยาย (Extended Family) มีความแตกต่างทางสังคม (Social Mobility) น้อย สมาชิกมีความคล้ายคลึงทางสังคมและวัฒนธรรมกันมาก (Homogeneous) ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบปฐมภูมิ (Primary Relationship) คือเป็นแบบส่วนตัวไม่เป็นทางการ รักและผูกพันกับชุมชนของตนเองมาก อนุรักษ์นิยม (Conservative) ท้องถิ่นนิยมสูง (Localization) ขาดโอกาสทางการศึกษา ศรัทธาศาสนามาก ระบบความคิดความเชื่อไม่เป็นวิทยาศาสตร์ มักเชื่อใน สิ่งที่มีอิทธิพลเหนือธรรมชาติ (Super Natural Power) เช่น เชื้อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ไสยศาสตร์ โชคลาง เป็นต้น วิสัยทัศน์ไม่กว้างไกล ผูกพันอยู่กับความจริงง่าย ๆ ภายในชุมชนของตน ขาดการวางแผนชีวิต และการวางแผนครอบครัวที่เหมาะสม การบริการสาธารณะเพื่ออำนวยความสะดวก

สะดวก ใน ชีวิตประจำวันมีน้อย วิธีชีวิตเป็นแบบเรียบง่าย ไม่ค่อยกระตือรือร้น ค่อนข้างเฉื่อยชา การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมเกิดขึ้นได้ยากและต้องใช้เวลายาวนาน

2) ชุมชนเมือง (Urban Community) เป็นชุมชนที่มีลักษณะตรงกันข้ามกับชุมชน ชนบทที่กล่าวมาแล้ว ซึ่งสรุปได้ดังนี้

2.1) ลักษณะด้านประชากร (Population) มีความหนาแน่นของประชากรต่อพื้นที่มาก อายุเฉลี่ยของประชากรยืนยาวกว่าชาวชนบท อัตราการเกิดของประชากรต่ำแต่อัตราการเพิ่มของประชากรสูง เนื่องจากการย้ายถิ่นจากชนบทเข้าสู่เมืองมาก ภาวะเจริญพันธุ์สั้น เพราะการแต่งงานช้าเนื่องจากความจำเป็นในการดำรงชีวิต อัตราส่วนพึ่งพิงของประชากรน้อย มีความแตกต่างกันในด้านเชื้อชาติ เผ่าพันธุ์มาก มีคุณภาพส่วนบุคคลและคุณภาพชีวิตดีกว่าชาวชนบท

2.2) ลักษณะด้านนิเวศวิทยา (Ecology) มีสิ่งแวดล้อมส่วนใหญ่เป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ขาดความสมดุลในระบบนิเวศ มีมลพิษต่าง ๆ มาก แหล่งท่องเที่ยวและพักผ่อนหย่อนใจเป็นแหล่งที่มนุษย์สร้างขึ้นมากกว่าแหล่งธรรมชาติ มีพื้นที่ใช้ประโยชน์ทั้งส่วนบุคคล และสาธารณประโยชน์น้อย มีการจัดระเบียบทางกายภาพของชุมชน เช่น ผังเมือง เป็นต้น การตั้งบ้านเรือน ที่อยู่อาศัยแออัดและเป็นแนวตั้ง อาคารมีขนาดใหญ่และสูงหลายชั้น การขยายตัวของชุมชนในด้านพื้นที่เป็นไปอย่างรวดเร็ว

2.3) ลักษณะด้านเศรษฐกิจ (Economic) คนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอุตสาหกรรมการค้าและบริการ การผลิตเพื่อธุรกิจการค้ามากกว่าเพื่อบริโภคเอง ระบบแรงงานและระบบธุรกิจการค้ามีความสำคัญมากกว่าระบบครอบครัวในชนบท การประกอบอาชีพทำได้ตลอดเวลา ไม่ต้องรอฤดูกาล แรงงานมีฝีมือ (Skill Labors) มากกว่าชนบท มีสถาบันการเงิน แหล่งทุนและการลงทุนมาก นำเทคโนโลยีทันสมัยมาใช้ในการผลิต มีการแบ่งงานกันทำมาก มีอาชีพให้เลือกมาก มีรายได้และฐานะทางเศรษฐกิจดีกว่าชาวชนบท

2.4) ลักษณะด้านสังคมและวัฒนธรรม (Social and Culture) มีโครงสร้างทางสังคมที่สลับซับซ้อน มีองค์การและสถาบันทางสังคมมาก การควบคุมทางสังคมใช้การควบคุมโดยกฎหมายเป็นหลัก ครอบครัวเป็นแบบครอบครัวหน่วยกลางหรือครอบครัวเดี่ยว (Nuclear Family) มากกว่าครอบครัวขยายหรือครอบครัวขนาดใหญ่ มีความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมมาก (Heterogeneous) รักและผูกพันกับชุมชนน้อย ขาดเอกลักษณ์ของชุมชน มีระดับการศึกษาสูง ระบบความคิดความเชื่อเป็นแบบวิทยาศาสตร์ มีวิถีชีวิตที่ซับซ้อนวุ่นวายต้องมีการวางแผนชีวิตและครอบครัวที่ดี การใช้ชีวิตต้องริบเร่งแข่งขันกับผู้อื่น ความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแบบทุติยภูมิ (Secondary Relationships) คือความสัมพันธ์อย่างเป็นทางการตามสถานภาพและบทบาทของตนไม่ใช่แบบส่วนตัว การดำรงชีวิตสะดวกสบายเพราะมีสิ่งอำนวยความสะดวกและบริการสาธารณะมาก มีกลุ่มและองค์กรทั้งกลุ่มจัดตั้งและกลุ่มที่รวมตัวกันเองของสมาชิกมาก กลุ่มและองค์กรดังกล่าวมีกิจกรรมสม่ำเสมอ มีส่วนร่วมในกิจกรรมบางอย่างมาก เช่น กิจกรรมทางการเมือง การเรียกร้องสิทธิเสรีภาพสิทธิมนุษยชน การคุ้มครองผลประโยชน์ของคนในชุมชน เป็นต้น สมาชิกในชุมชนมีบุคลิกภาพทันสมัยยอมรับการเปลี่ยนแปลง จึงทำให้การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของสังคมเมืองเกิดขึ้นได้ง่ายและรวดเร็ว ในปัจจุบันชุมชนชนบทมีลักษณะใกล้เคียงกันกับชุมชนเมืองมากและมีแนวโน้มจะมากยิ่งขึ้น เพราะชนบทมีความเจริญก้าวหน้าในการคมนาคมสื่อสารมากขึ้น มีการติดต่อสัมพันธ์กับชุมชนเมืองมากยิ่งขึ้น จึงเกิด

การแพร่กระจายทางวัฒนธรรมจากเมืองไปสู่ชนบทมากยิ่งขึ้น วิถีชีวิตของชาวชนบทจึงเปลี่ยนแปลงไปเป็นวิถีชีวิตแบบชาวเมืองโดยไม่รู้ตัว

หัวข้อที่ 5.3

ชื่อหัวข้อ บทบาทเครือข่าย และการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 5.3.1 บทบาทเครือข่าย และการสร้างความสัมพันธ์ในชุมชน

เรื่องที่ 5.3.2 แนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน

เรื่องที่ 5.3.3 แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายกับชุมชน

แนวคิด

1. ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชน มี 5 ขั้นตอน ประกอบด้วย รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ
2. แนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน เช่น ส่งเสริมการบริหารแบบมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน ทุกคนเป็นกำลังสำคัญของกลุ่ม มีการเปิดโอกาสรับฟังและตีชมผลงาน มีการทบทวนสะท้อนความคิดต่อสิ่งที่ได้ทำไปแล้ว มีการเรียนรู้ผลการทำงาน เพื่อปรับปรุงทักษะและผลงานอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น
3. การสร้างความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี 2 ลักษณะ คือ การนำโรงเรียนออกสู่ชุมชน และการนำชุมชนเข้ามาสู่โรงเรียน
4. การสร้างความสัมพันธ์ทางอ้อมระหว่างโรงเรียนกับชุมชนทำได้โดยการปรับปรุงบุคลากร และการปรับปรุงอาคารสถานที่

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 5.3 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายบทบาทเครือข่ายและขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชนได้
2. อธิบายแนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงานได้
3. อธิบายแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายกับชุมชนได้

เรื่องที่ 5.3.1 บทบาทเครือข่าย และการสร้างความสัมพันธ์ใน

ชุมชน

“เครือข่าย” มีลักษณะที่แตกต่างจากกลุ่ม เพราะกลุ่มเป็นการรวมตัวกันของปัจเจกบุคคลหลายคนขึ้นไป ที่มีความสัมพันธ์อย่างเหนียวแน่นและมีความใกล้ชิด ส่วนเครือข่ายนั้นเป็นการเชื่อมโยงความสัมพันธ์ในการทำงานกันอย่างหลวมๆ ไม่เหนียวแน่นเหมือนกับกลุ่ม อาจเชื่อมโยงในระดับบุคคล องค์กร กลุ่ม หรือสถาบัน โดยที่สมาชิกในเครือข่ายเข้าร่วมทำกิจกรรมตามความเหมาะสม ภายใต้กฎเกณฑ์หรือเป้าหมายร่วม และมีการปฏิบัติงานอย่างมีทิศทาง ดำรงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์ของเครือข่าย อีกทั้งผลของการดำเนินกิจกรรมจะตกอยู่กับภาคีเครือข่ายในภาพรวม เครือข่ายที่ปรากฏชัดในระดับพื้นที่คือ “เครือข่ายชาวบ้าน” ลักษณะของเครือข่ายชาวบ้านคือการที่ชาวบ้านมารวมตัวกัน เพื่อทำกิจกรรมตามที่ตั้งวัตถุประสงค์ไว้ เช่น ประเพณีการลงแขกเกี่ยวข้าว ประเพณีการรับขวัญข้าว ประเพณีการลงแรงในงานต่างๆ ของชุมชน ซึ่งล้วนแล้วแต่มีการเชื่อมโยงความสัมพันธ์เชิงบทบาทหน้าที่ต่อกันอย่างเห็นได้ชัด มีระบบการแบ่งงานกันทำ และการเรียนรู้ซึ่งกันและกัน ตลอดจนมีระบบการสื่อสารที่เข้าใจตรงกันโดยอาศัยการแจ้งบอกปากต่อปาก ในแต่ละชุมชนเครือข่ายชาวบ้าน มีบทบาทต่องานพัฒนา ชุมชน และ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมาก เพราะพฤติกรรมและทัศนคติของชาวบ้านมักมีความคล้ายคลึงตามกัน พฤติกรรมในการที่จะกระทำหรือไม่กระทำสิ่งใดของชาวบ้านจะเป็นไปในทิศทางเดียวกัน

ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชน

ขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชน มี 5 ขั้นตอน โดยเริ่มจาก “รวมคน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมสรุปบทเรียน และร่วมรับผลจากการกระทำ” ถ้าวางจรแห่งการเรียนรู้ของชุมชนใดหมุ่นได้เร็วหรือมีพลวัตสูง แสดงว่าชุมชนนั้นมีพลังการเรียนรู้สูง (ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์, 2542)

1) รวมคน ถึงแม้ว่าการจัดการเรียนรู้ต้องยึดหลักว่าทุกคนในชุมชนมีความสำคัญเท่าเทียมกันแต่ในทางปฏิบัติ การจัดการเรียนรู้ในชุมชนที่มีประสิทธิภาพ เกิดประสิทธิผล และทรงพลัง ต้องเริ่มต้นจากการรวมคนในชุมชนขึ้นเป็นองค์กรชุมชน เพื่อเรียนรู้เรื่องเกี่ยวกับตนเอง ความสัมพันธ์ของตนเองกับครอบครัว ชุมชน และสังคม ความรู้และทักษะด้านวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี การจัดการ การประกอบอาชีพ ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม การกีฬา ภูมิปัญญาไทย การดำรงชีวิตอย่างมีความสุข ฯลฯ

การรวมคนมีวัตถุประสงค์เพื่อรวม “พลังใจ” เป็นการเสริมใจซึ่งกันและกัน สมาชิกมีความสนใจและมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทำให้เกิดจิตสำนึกร่วมในการแก้ปัญหาและพัฒนาท้องถิ่น เกิดความรัก ความสามัคคี และความเอื้ออาทร องค์กรชุมชนที่มีสมาชิกหลากหลาย ทั้งเพศ วัย และอาชีพ ถ้าปรึกษาหารืออย่างต่อเนื่อง องค์กรชุมชนนั้นย่อมมีความเข้มแข็ง

จำนวนองค์กรในชุมชนจะมีเท่าใดก็ได้ คนๆ หนึ่งอาจเป็นสมาชิกหลายองค์กร เช่น เป็นทั้งสมาชิกกลุ่ม ออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรปลอดสารพิษ กลุ่มป่าชุมชน ฯลฯ ถ้ามีจำนวนองค์กรในชุมชนมาก แสดงว่าชุมชนนั้น เข้มแข็ง เพราะมีจำนวนผู้นำมาก ทำให้เกิดกลุ่มผู้นำติดตามมา ซึ่งเป็นทุนทางสังคมที่สำคัญที่สุดของชุมชน

เพื่อกระตุ้นให้เกิดการระดมทุนทางสังคมจากภายในชุมชน ควรสร้างกิจกรรมที่ทุกคนในชุมชน สามารถมีส่วนร่วมได้ เช่น การออมทรัพย์ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม การฟื้นฟูประเพณีพื้นบ้านและ ประวัติศาสตร์หมู่บ้าน เป็นต้น หรือทำให้เกิดการเชื่อมต่อองค์กรต่างๆ ในชุมชนเข้าด้วยกัน เช่น กลุ่มป่าชุมชน-กลุ่มสมุนไพร กลุ่มออมทรัพย์-กลุ่มแปรรูปอาหาร หรือกลุ่มวัฒนธรรม-วัด-โรงเรียน เป็นต้น

การเชื่อมต่อองค์กรในชุมชนกับองค์กรภายนอกเป็นการระดมทุนทางสังคมจากภายนอกชุมชน ซึ่งมีความสำคัญกว่าการระดมเงินทุน เนื่องจากแต่ละองค์กรมีศักยภาพ (จุดแข็ง) ที่แตกต่างกัน ถ้าองค์กรชุมชนใด สามารถเชื่อมต่อกับองค์กรภายนอกได้ เช่น กลุ่มป่าชุมชน-กลุ่มสมุนไพร-คณะวนศาสตร์ กลุ่มออมทรัพย์-กลุ่มแปรรูปอาหาร-กรมส่งเสริมการเกษตร-สหกรณ์เลมอนฟาร์ม หรือกลุ่มวัฒนธรรม-วัด-โรงเรียน-สวช-สถาบัน ราชภัฏยอมช่วยให้ทุกฝ่ายมีความเข้มแข็งยิ่งขึ้น เพราะต่างฝ่ายก็มีศักยภาพที่จะเสริมสร้างความเข้มแข็งให้แก่ กันและกัน

การรวมคนเป็นกลุ่มและการเชื่อมต่อองค์กรเป็นเครือข่ายสามารถทำได้หลายวิธี ขึ้นอยู่กับ สถานการณ์ในแต่ละท้องถิ่น วิธีที่ได้รับความนิยมได้แก่ การจัดเวที อาจเรียกว่าเวทีชาวบ้าน หรือเวทีประชาคม เป็นการเปิดพื้นที่ทางสังคม แล้วนำประเด็นที่ชุมชนให้ความสนใจมาเป็นเครื่องมือในการรวมคนและการสืบค้น ผู้นำ จิตวิญญาณ เช่น การเลี้ยงชีพ ปัญหาสิ่งแวดล้อม ปัญหายาเสพติด การรักษาสุขภาพ พิธีกรรมและ ประเพณี ดนตรีพื้นบ้าน ประวัติศาสตร์ชุมชน เป็นต้น

เวทีหลายแห่งใช้ผู้นำในชุมชนเป็นเครื่องมือในการรวมคน อาจเป็นพระภิกษุ ครู หมอพื้นบ้าน ผู้นำจิต วิญญาณด้านพิธีกรรม หรือผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งผู้นำเหล่านี้มักเป็นผู้นำตามธรรมชาติ ซึ่งมีคุณธรรม ซื่อสัตย์ เสียสละ อดทน อดกลั้น และมีจิตใจอาสาสมัคร

ในบางกรณี องค์กรจากภายนอก โดยเฉพาะหน่วยงานของรัฐและองค์กรพัฒนาเอกชน เข้าไปกระตุ้น ให้คนในชุมชนรวมตัวกัน เช่น กรมการพัฒนาชุมชน และกรมส่งเสริมการเกษตร เข้าไปจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ และกลุ่มอาชีพ องค์กรพัฒนาเอกชนกระตุ้นให้รวมตัวกันเพื่ออนุรักษ์สิ่งแวดล้อม ส่วนภาคธุรกิจที่มีบทบาท เด่นชัด ได้แก่ บริษัทบางจากฯ ที่ส่งเสริมให้ชาวบ้านรวมตัวกันทำธุรกิจค่าน้ำมัน เป็นต้น

การจัดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนใช้คนเป็นทั้งปัจจัยและเป้าหมายการเรียนรู้ ดังนั้น การรวมคนจึงเป็น ขั้นตอนที่สำคัญที่สุด ถ้าใช้ความคิดเป็นเครื่องมือในการรวมคนจะสามารถรวมพลังของผู้นำจิตวิญญาณได้ เป็นอย่างดี ทำให้ได้คนที่มีคุณภาพ มีพลัง และรวมตัวกันอย่างยั่งยืน ซึ่งจะส่งผลให้การดำเนินงานในขั้นต่อไป ประสบผลสำเร็จ

ถ้าการรวมคนใช้ผลประโยชน์เป็นตัวล่อ อาจได้คนจำนวนมากในระยะเวลาอันสั้น แต่จะได้เฉพาะกาย ไม่ได้ใจ และมักได้คนที่ไม่มีคุณภาพ เป็นการรวมคนที่ไม่มีความยั่งยืน ซึ่งเป็นวิธีการที่หน่วยงานของรัฐส่วนใหญ่นิยมใช้ ซึ่งทำให้ระบบคิดของชุมชนในการพึ่งตนเองถูกทำลาย

2) ร่วมคิด มีวัตถุประสงค์เพื่อระดม “พลังความคิด” ให้รู้แจ้งตลอด โดยผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมในการระดมสมอง เพื่อระดมความคิด สร้างความเข้าใจร่วมกัน ปรับกระบวนการทัศน์ สร้างวิสัยทัศน์ร่วม แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาและโอกาสอย่างรอบด้าน จัดลำดับความสำคัญของปัญหา (เรียนรู้อะไร) กำหนดแนวทาง วิธีการ และแผนงานในการแก้ปัญหา (เรียนรู้อะไร เรียนรู้กับใคร เรียนรู้ที่ไหน)

3) ร่วมทำ มีวัตถุประสงค์เพื่อรวม “พลังการจัดการ” ดำเนินงานตามแผนงานที่กำหนด โดยใช้หลักสหกรณ์ ใช้การฝึกฝนจากการทดลองปฏิบัติ ใช้การปฏิบัติในพื้นที่จริง กิจกรรมจริง สถานการณ์จริง เสริมด้วยหลักการ ทฤษฎี เทคโนโลยี และระบบการบริหารจัดการที่ดี ซึ่งการแบ่งบทบาท หน้าที่ และความรับผิดชอบทางภาคีการพัฒนาต่างๆ อย่างเหมาะสม ย่อมทำให้การใช้ทรัพยากรเกิดประสิทธิผล

4) ร่วมสรุปบทเรียน มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังภูมิปัญญา” โดยเริ่มจากการประเมินตนเอง และประเมินผลงาน โดยผ่านกระบวนการกลุ่มและเครือข่ายการเรียนรู้ ทำให้เกิดการเชื่อมต่อทักษะความรู้ และประสบการณ์ นำไปสู่การพัฒนาองค์ความรู้ใหม่ขององค์กร จากนั้นเผยแพร่องค์ความรู้ผ่านสื่อต่างๆ (เอกสาร วิทยุ โทรทัศน์) ไปสู่องค์กรชุมชนอื่นๆ

5) ร่วมรับผลจากการกระทำ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้าง “พลังปิติ” โดยการยกย่อง ชื่นชม และให้กำลังใจคนที่เสียสละและทำงานให้กับชุมชนและสังคม ทำให้เกิดความภาคภูมิใจและมีความสุขจากการทำงานร่วมกัน ส่วนผลจากการกระทำอาจได้รับในมิติที่แตกต่างกัน เช่นสมาชิกองค์กรชุมชนได้รับผลทางด้านเศรษฐกิจ นักเรียนได้เรียนรู้ศักยภาพของท้องถิ่นซึ่งนำไปสู่การพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่น และการปฏิรูปการเรียนการสอนในสถานศึกษา

เรื่องที่ 5.3.2 แนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่าง

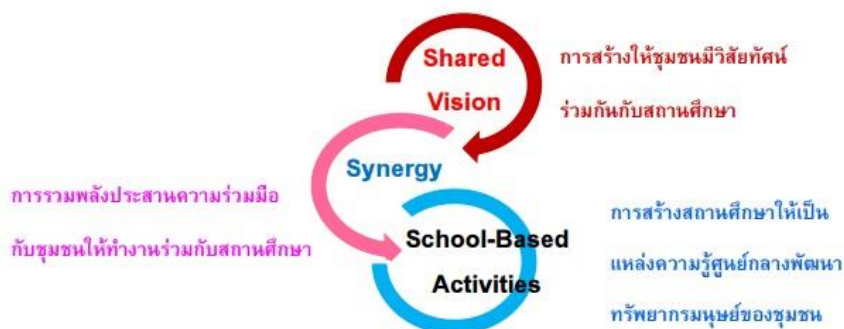
หน่วยงาน

แนวทางการเสริมสร้างความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน มีดังนี้

- มีการบริหารแบบมีส่วนร่วมของผู้ปฏิบัติงาน
- ผู้บริหารมีหน้าที่ในการเป็นผู้อำนวยการความสะดวก
- สร้างวิสัยทัศน์ของกลุ่มผู้ปฏิบัติงาน
- ผู้ปฏิบัติงานมีส่วนร่วมแข่งขันในกระบวนการทำงาน
- ทุกคนเป็นกำลังสำคัญของกลุ่ม
- ผู้ปฏิบัติงานเห็นและเข้าใจความสัมพันธ์ระหว่างงาน
- มีการเปิดโอกาสรับฟังและติชมผลงาน
- งานที่ทำสร้างความรู้สึกพอใจและความสำเร็จแก่ผู้ปฏิบัติ
- มีการทบทวนสะท้อนความคิดต่อสิ่งที่ได้ทำไปแล้ว
- มีการเรียนรู้ผลการทำงาน เพื่อปรับปรุงทักษะและผลงานอย่างต่อเนื่อง
- สมาชิกกลุ่มทุกคนสามารถพัฒนาทักษะ และความเชี่ยวชาญของคนอย่างต่อเนื่อง

นอกจากนี้ยังลักษณะของความร่วมมือระหว่างสถาบันศึกษากับชุมชนในการจัดการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย ในรูปแบบของเครือข่ายการเรียนรู้ เช่น ศูนย์การเรียนรู้ชุมชน ที่มีตัวอย่างความร่วมมือของชุมชน ท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย มีให้เห็นอย่างกว้างขวางไม่เพียงแต่ในประเทศไทยเท่านั้น จากการศึกษาของสำนักงานยูเนสโกระดับภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกด้านการศึกษา (UNESCO Bangkok ,Asia Pacific Regional Bureau for Education) (2008) ได้กล่าวถึงการสร้างเครือข่ายความร่วมมือในการจัดการศึกษาในศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของเอเชียว่า การเชื่อมโยงและกลไกความร่วมมืออย่างใกล้ชิดระหว่างองค์กรพัฒนาเอกชน หน่วยงานของรัฐบาลพื้นที่เป็นเรื่องจำเป็นที่จะส่งเสริมให้ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนก่อให้เกิดประโยชน์ในการรู้หนังสือและการศึกษาขั้นพื้นฐาน หน่วยงานควรที่จะกำหนดยุทธศาสตร์รูปแบบและกิจกรรมที่จะส่งเสริมและแบ่งปันทรัพยากรระหว่างกัน เพื่อส่งเสริมให้คนรู้หนังสือและได้รับการศึกษาพื้นฐานอย่างกว้างขวางกว่าเดิม

นอกจากนี้ประสงค์ ถึงแสง (2559) ให้ความเห็นว่า ผู้บริหารโรงเรียนที่ดีต้องสามารถระดมทรัพยากร และ ชักชวนสมาชิกในชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาโรงเรียน ในทางกลับกันผู้บริหารโรงเรียนที่ดีต้องส่งเสริม ให้ผู้เรียน ครูและบุคลากรของเรียนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน โดยเฉพาะกรณีโรงเรียนขนาดเล็กที่ตั้งอยู่ในชุมชน และได้เสนอใช้หลัก 3S's ในการสร้างความร่วมมือและการสนับสนุนจากชุมชน ดังนี้

ที่มา: ประสงค์ ถึงแสง (2559)

1) S –Shared Vision คือการสร้างให้ชุมชนมีวิสัยทัศน์ร่วมกันกับสถานศึกษา ในการสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของนักเรียน ให้เติบโตอย่างมีคุณภาพ เป็นคนเก่ง คนดี สามารถทำคุณประโยชน์ให้กับชุมชน และประเทศชาติ โดยมีผู้บริหารสถานศึกษา ครู และสมาชิกชุมชนเป็นต้นแบบที่ดี ร่วมมือให้ความช่วยเหลือสนับสนุนในทุกๆ ด้าน

2) S- Synergy คือการรวมพลังประสานความร่วมมือกับชุมชนให้ทำงานร่วมกับสถานศึกษา โดยเอาจุดแข็งและความพร้อมของบุคคลและทรัพยากรที่มีอยู่ในชุมชนมาสร้างสรรค์จนเกิดเป็นประโยชน์สูงสุด โดยมุ่งผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นสำคัญ

3) S-School Based Activities การสร้างสถานศึกษาให้เป็นแหล่งความรู้ ศูนย์กลางพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของชุมชน โดยการดึงผู้ปกครองและชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมพัฒนาคุณภาพสถานศึกษารวมไปถึงการหรือการจัดฝึกสอนฝึกอบรมตามที่ชุมชนต้องการ หรือ เปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนที่มีความรู้ความสามารถมาเป็น "ผู้ถ่ายทอดภูมิความรู้" เช่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น ครูชาวบ้าน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ เป็นศูนย์การเรียนรู้ทั้งภาครัฐและธุรกิจเอกชน นอกจากนี้ ยังสามารถใช้สถานศึกษาเป็นศูนย์กลางการจัดกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน โดยการให้ชุมชนใช้ อาคาร สถานที่ อุปกรณ์ต่างๆ เป็นต้น

จากการศึกษาของณธชกร ขาวเข้ม และชาติชาย ไชยะวิสุทธิ (2558) กระบวนการในการนำและสร้างความเข้มแข็งของเครือข่ายในชุมชน เพื่อให้มีบทบาทในการพัฒนาตามแนวคิดของการพัฒนาจากระดับล่าง ผู้วิจัยได้ทำการวิจัยโดยใช้ข้อมูลจากการเฝ้าสังเกตแบบมีส่วนร่วมของผู้วิจัยในฐานะผู้ที่ทำงานและอาศัยอยู่ในท้องถิ่น นอกจากนั้นผู้วิจัย ยังได้ทำการสนทนาร่วมกับผู้นำชุมชนและสมาชิกเครือข่ายต่าง ๆ ในตำบลสินปุน อันเป็นพื้นที่ของการศึกษาคั้งนี้ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล พบว่า ชุมชนที่ศึกษานี้มีศักยภาพและต้นทุนทางสังคม คือ เป็นชุมชน ดั้งเดิม ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความสัมพันธ์กันแน่นแฟ้น เปรียบเสมือนเป็นครอบครัวเดียวกัน จึงน่าจะมารวมพลังกันในการพัฒนาท้องถิ่นของตนเองได้ จากแนวความคิดนี้ผู้วิจัยจึงได้ทำการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ของสมาชิกชุมชนที่เหนียวแน่นให้เป็นพลังสังคม เพื่อการพัฒนาท้องถิ่น โดยมีกระบวนการ 3 ขั้นตอน อันได้แก่ ขั้นตอนที่ 1 ศึกษาข้อมูลและสำรวจกลุ่ม องค์กร

เครือข่าย ขั้นตอนที่ 2 การประชุมและสนทนากลุ่ม ขั้นตอนที่ 3 การพัฒนาให้สมาชิกในชุมชน ตระหนักถึงหน้าที่และความรับผิดชอบของตนที่มีต่อชุมชน เมื่อสิ้นสุดการวิจัย พบว่าสมาชิกในชุมชนมีความเชื่อว่าท้องถิ่นมีศักยภาพและความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาของท้องถิ่นและพัฒนาตนเองได้

ด้วยแนวคิดและกระบวนการที่เห็นว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนจะต้องริเริ่มและดำเนินการโดย ประชาชน เครือข่ายและเพื่อประชาชนเอง จึงเกิดคำถามทางการวิจัยที่น่าสนใจว่า ก่อนที่ประชาชนและเครือข่าย จะขาดความรู้สึกเป็นหนึ่งเดียวกันเหมือนในอดีตที่ผ่านมา เราสามารถที่จะรื้อฟื้นหรือปลุกกระแสให้คนในชุมชนเกิดความรู้สึกร่วมที่จะเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกันในการกำหนดชะตาชีวิตและพัฒนาความเป็นอยู่ของตนเองให้ดีขึ้นได้หรือไม่ และถ้าได้ กระบวนการนั้นควรจะเป็นอย่างไร

ในการประสานเชื่อมโยงเครือข่ายอย่างมีประสิทธิภาพ มักพบว่าจะมีบทบาทขององค์กรขนาดเล็กที่ไม่มีอำนาจสั่งการ เป็นผู้เชื่อมประสาน ตรงกันข้ามถ้าเป็นองค์กรประสานที่มีขนาดใหญ่และมีอำนาจหรือมีงบประมาณมาก มักจะครอบงำเครือข่าย ความร่วมมือจึงอยู่บนพื้นฐานของความเกรงใจและผลประโยชน์ชั่วคราวมากกว่าความทุ่มเทจิตใจ

หัวใจสำคัญของเครือข่ายทางสังคมอยู่ที่กิจกรรมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสารกันเป็นประจำ พัฒนาไปสู่การสานความสัมพันธ์ในเชิงคุณภาพ การวางแผนดำเนินกิจกรรมบางอย่างร่วมกัน ด้านหนึ่งก็ช่วยลดความเสี่ยงความซ้ำซ้อน อีกด้านหนึ่งทำให้กิจกรรมเหล่านั้นมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากขึ้น นอกจากนี้ยังเป็นการประสานพลัง การใช้ทรัพยากร การใช้พลังงานอย่างประหยัด โดยเฉพาะการรณรงค์ทางสังคมต่างๆ รูปแบบการทำงานเป็นเครือข่ายจะได้ผลดีมากกว่า

เงื่อนไขสำคัญในการรักษาและพัฒนาเครือข่าย คือการต้องมีระบบการติดต่อสื่อสารกันอย่างสม่ำเสมอระหว่างสมาชิก อาจมีผู้ประสานซึ่งเป็นตัวบุคคล กลุ่ม องค์กรทำหน้าที่ประสานงาน แต่ไม่ใช่การทำแทนสมาชิกไปเสียทุกเรื่อง ผู้ประสานเป็นผู้เชื่อมโยงและเอื้ออำนวยให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และพัฒนาไปด้วยกัน เป็นผู้กระตุ้นให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเป็นผู้สร้างเสริมให้เกิดความเป็นเครือข่ายต่อกัน

เรื่องที่ 5.3.3 แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ของเครือข่ายกับ

ชุมชน

ประโยชน์และความจำเป็นของการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน โดยสรุปแล้วการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีประโยชน์และความจำเป็นใน 3 ประการ คือ

1) ช่วยให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อกัน เนื่องจากโรงเรียนกับชุมชนเป็นสิ่งที่อยู่คู่กันในโครงสร้างสังคมปัจจุบัน การมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันย่อมช่วยให้ทั้งสององค์กรอยู่ร่วมกันได้อย่างมีความสุขและเอื้อประโยชน์ซึ่ง กันและกัน

2) ช่วยแก้ปัญหาความขัดแย้ง เนื่องจากโรงเรียนและชุมชนต่างมีบทบาทหน้าที่ของตนและต่างพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และบางครั้งอาจเกิดความขัดแย้งขึ้นได้ การสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างกันย่อมช่วยให้แก้ปัญหาความขัดแย้งได้อย่างเหมาะสมและเป็นประโยชน์กับทั้งสองฝ่าย

3) ช่วยให้เกิดการมีส่วนร่วม โดยปัจจุบันโรงเรียนต้องการการมีส่วนร่วมจากชุมชนอย่างมาก และไม่ใช่ เพียงการมีส่วนร่วมส่งเสริมสนับสนุนด้านทรัพยากรเหมือนในอดีตเท่านั้น แต่โรงเรียนต้องการให้ตัวแทนชุมชน เข้ามามีส่วนร่วมในการบริหารจัดการ ทั้งด้านการวางแผน การพัฒนาหลักสูตร การร่วมมือกันพัฒนาผู้เรียน การบอกความต้องการของชุมชน ฯลฯ ขณะเดียวกันชุมชนก็ต้องการความช่วยเหลือสนับสนุนด้านวิชาการโดยโรงเรียนคือแหล่งวิชาการของชุมชน เป็นศูนย์ประสานงานระหว่างชุมชนกับหน่วยงานอื่น ๆ รวมถึงการให้บริการ สถานที่และวัสดุอุปกรณ์แก่ชุมชน ดังนั้นการมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันย่อมช่วยให้ทั้งสององค์กรมีส่วนร่วม สนับสนุนซึ่งกันและกันได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น

บทบาทหน้าที่ของโรงเรียนต่อชุมชนตามที่กฎหมายกำหนด กฎหมายที่กำหนดบทบาทหน้าที่ของสถานศึกษาหรือโรงเรียนต่อชุมชนไว้ชัดเจนและครอบคลุมที่สุด คือ พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ 2) พ.ศ. 2545 สามารถสรุปได้ 7 ประการ ได้แก่

- 1) บทบาทในการจัดกระบวนการเรียนรู้ และพัฒนากระบวนการเรียนการสอนให้มีประสิทธิภาพ
- 2) บทบาทในการประเมินผู้เรียน
- 3) บทบาทในการจัดสรรโอกาสการเข้าศึกษาต่อ
- 4) บทบาทในการพัฒนาหลักสูตร
- 5) บทบาทในการประสานความร่วมมือกับ ครอบครัว ชุมชน สังคมเพื่อการจัดการศึกษา
- 6) บทบาทในการประกันคุณภาพการศึกษา

7) บทบาทในการระดมทรัพยากรและบริหารจัดการทรัพยากรเพื่อการจัดการศึกษา

บทบาทหน้าที่ของโรงเรียนต่อชุมชนตามแนวคิดของนักวิชาการ จากการสังเคราะห์แนวคิดของนักวิชาการที่กล่าวถึงบทบาทหน้าที่ของสถานศึกษาหรือโรงเรียนต่อชุมชน (ไพฑูริย์ สินลารัตน์: 2540; ปรีชา คัมภีร์ปรกรณ์: 2540) สามารถประมวลสรุปเป็นบทบาทของสถานศึกษากับชุมชน ได้ 6 ประการ ได้แก่

- 1) บทบาทในการให้การศึกษ้อบรมแก่บุคลากรในชุมชน
- 2) บทบาทในการถ่ายทอดและส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีของชุมชน
- 3) บทบาทในการบูรณาการและสร้างสมดุลให้กับชุมชนและสังคม
- 4) บทบาทในการเป็นแหล่งวิทยาการและขุมปัญญาของชุมชน
- 5) บทบาทในการเป็นศูนย์ประสานงานของชุมชนกับหน่วยงาน
- 6) บทบาทในการพัฒนาชุมชนให้ก้าวหน้าอย่างต่อเนื่อง

บทบาทหน้าที่ของชุมชนต่อโรงเรียน โดยสรุปแล้วบทบาทของชุมชนต่อสถานศึกษาในส่วนที่กำหนดไว้ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พุทธศักราช 2542 คือ

- 1) บทบาทในการส่งบุตรหลานเข้าเรียนในสถานศึกษา
- 2) บทบาทในการจัดการศึกษา
- 3) บทบาทในการมีส่วนร่วมจัดการศึกษา
- 4) บทบาทในการร่วมจัดกระบวนการเรียนรู้
- 5) บทบาทในการเป็นคณะกรรมการสถานศึกษา
- 6) บทบาทในการสนับสนุนทรัพยากรทางการศึกษา

ซึ่งบทบาทดังกล่าว สรุปเป็น 3 บทบาทหลัก คือ

- 1) บทบาทในการจัดและกำหนดทิศทางของการศึกษา
- 2) บทบาทในการให้ความร่วมมือและสนับสนุนการศึกษา
- 3) บทบาทในการกำกับติดตามและประเมินผลการดำเนินงานของสถานศึกษา

กระบวนการพัฒนาความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชน การพัฒนาความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชน อาจมีขั้นตอนและวิธีการแตกต่างกันตามสภาพและบริบทของโรงเรียนกับชุมชนนั้น ๆ

ชูชาติ พ่วงสมจิตร (2560) เสนอแนวทางทั่วไปตามแนวคิดของกระบวนการพัฒนาคุณภาพ 4 ขั้นตอน ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพของโรงเรียนและชุมชนได้ ดังต่อไปนี้

ขั้นที่ 1 ขั้นวางแผน (Plan) ประกอบด้วยขั้นตอนย่อย 3 ขั้นตอน คือ

1) ศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เป็นขั้นตอนที่โรงเรียนสำรวจความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชนที่เป็นอยู่ในปัจจุบันว่า มีสภาพ ปัญหา และ

ความต้องการอย่างไร โดยอาจใช้แนวคำถามต่อไปนี้เป็นกรอบในการศึกษา (1) ระดับความสัมพันธ์ของโรงเรียนกับชุมชนในภาพรวมเป็นอย่างไร (2) เจตคติที่โรงเรียนและชุมชนมีต่อกันเป็นอย่างไร (3) ภาพลักษณ์ของโรงเรียนตามการรับรู้ของชุมชนเป็นอย่างไร (4) ภาพลักษณ์ของชุมชนตามการรับรู้ของโรงเรียนเป็นอย่างไร (5) โรงเรียนใช้วิธีการใดบ้างในการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชน (6) วิธีการที่โรงเรียนใช้สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนได้ผลอย่างไร (7) ชุมชนได้รับข้อมูลข่าวสารของโรงเรียนอย่างถูกต้องทั่วถึงมากน้อยเพียงใด (8) ความร่วมมืออันดีต่อกันระหว่างโรงเรียนกับชุมชนคือเรื่องใดบ้าง (9) ความขัดแย้งและความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีเรื่องใดบ้าง (10) ความต้องการของโรงเรียนต่อชุมชนและความต้องการของชุมชนต่อโรงเรียนคืออะไรเป็นต้น สำหรับเครื่องมือที่ใช้ในการศึกษาสภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการนี้ อาจได้แก่ แบบสอบถาม แบบสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่ม ทั้งนี้ขึ้นกับประเด็นที่ศึกษาในแต่ละเรื่อง

2) กำหนดเป้าหมายการพัฒนา เป็นขั้นตอนสำคัญเนื่องจากการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนถือเป็นหน้าที่สำคัญประการหนึ่งของผู้บริหารโรงเรียนที่จะต้องดำเนินการอย่างมีเป้าหมายโดยขั้นตอนนี้ โรงเรียนควรคัดสรร สภาพปัจจุบัน ปัญหา และความต้องการที่ได้จาก การศึกษาในขั้นที่ 1 มากำหนดเป็นเป้าหมายการพัฒนา โดยอาจแยกเป็น 3 เป้าหมาย คือ

- (1) เป้าหมายของสิ่งที่ควรปรับปรุงพัฒนาให้ดีขึ้น
- (2) เป้าหมายของสิ่งที่ควรแก้ปัญหา
- (3) เป้าหมายของสิ่งที่ควรธำรงรักษาสภาพเดิมไว้

3) กำหนดยุทธศาสตร์/แนวทางในการพัฒนาความสัมพันธ์ เป็นขั้นตอนของการกำหนดวิธีการดำเนินการเพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ในข้อ 2 โดยอาจเลือกใช้แนวทางในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนที่เสนอไว้ ทั้งแนวทางในการสร้างความสัมพันธ์ทางตรงและทางอ้อม

ขั้นที่ 2 ขั้นดำเนินการ (Do) เป็นการดำเนินการตามยุทธศาสตร์/แนวทางที่กำหนดไว้ในแต่ละเรื่องที่เป็นเป้าหมายในการพัฒนา แต่เพื่อให้การดำเนินการประสบความสำเร็จตามเป้าหมาย ผู้บริหารและผู้ปฏิบัติควร ตรวจสอบว่าได้ดำเนินการใน 4 ประเด็นต่อไปนี้หรือไม่ ได้แก่

1) การปรับเจตคติของฝ่ายโรงเรียนและชุมชนให้ยอมรับซึ่งกันและกัน เนื่องจากการจัดการศึกษาในระยะที่ผ่านมาส่วนใหญ่แล้วฝ่ายโรงเรียนมองว่าฝ่ายตนเองมีหน้าที่โดยตรงในการจัดการศึกษาส่วนฝ่ายชุมชนเป็นเพียงผู้รับบริการและสนับสนุนการดำเนินงานของโรงเรียน ดังนั้นการปฏิบัติของฝ่ายโรงเรียนต่อชุมชนจึงปฏิบัติแบบผู้ให้บริการกับผู้รับบริการ โดยจำกัดการมีส่วนร่วมของชุมชนไว้ที่ระดับของการให้ความร่วมมือและสนับสนุนโรงเรียน ตัวอย่างเช่น เมื่อโรงเรียนจะดำเนินการเรื่องใดเรื่องหนึ่ง ฝ่ายโรงเรียนจะเป็นผู้คิดและตัดสินใจไว้ล่วงหน้าว่าจะดำเนินการอย่างไรแล้วจึงไปขอความร่วมมือจากชุมชน เช่น ขอบริจาคเงิน วัสดุ

อุปกรณ์ หรือแรงงานจากชุมชน ทำให้ฝ่ายชุมชนไม่ได้ร่วมคิดร่วมตัดสินใจเป็นแต่เพียงผู้สนับสนุนเท่านั้น เนื่องจากการจัดการศึกษาส่วนใหญ่จัดโดยระบบราชการ ฝ่ายโรงเรียนที่เป็นข้าราชการมักวางตัวว่าอยู่ในระดับที่สูงกว่าประชาชน ทำให้ความสัมพันธ์ของทั้งสองฝ่ายไม่เสมอภาคกัน นอกจากนี้ฝ่ายโรงเรียนมักมองว่าตนเองมีความรู้ความสามารถสูงกว่าประชาชนทั่วไป ทำให้ละเลยหรือไม่ยอมรับความคิดเห็นของประชาชน ในส่วนของชุมชนเองก็เกิดความเคยชินต่อระบบการจัดการศึกษาที่ดำเนินการต่อเนื่องมาเป็นเวลายาวนาน ทำให้ยอมรับว่าหน้าที่ในการจัดการศึกษาเป็นหน้าที่ของโรงเรียนและจำกัดบทบาทของตนเองไว้ที่การให้ความร่วมมือและสนับสนุน แม้ปัจจุบันจะมีนโยบาย และกฎระเบียบที่กำหนดให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ ขั้นตอนวางแผน จนถึงขั้นการประเมินผลการดำเนินงานของโรงเรียนก็ตาม แต่ความคุ้นชินต่อการดำเนินงานในอดีตยังส่งผลให้การมีส่วนร่วมของชุมชนกับโรงเรียนไม่ถึงระดับของการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ดังนั้นการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน จึงต้องเริ่มจากการปรับเจตคติของทั้งสองฝ่ายให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกัน และมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันในระดับที่เท่าเทียมกัน

2) การสร้างความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของทั้งฝ่ายโรงเรียนและชุมชน เนื่องจากปัจจุบันมีการเปลี่ยนแปลงระเบียบกฎเกณฑ์และบทบาทหน้าที่ใหม่ ดังนั้นทั้งสองฝ่ายต้องมีความรู้ความเข้าใจที่ตรงกัน เพื่อให้เกิดการยอมรับซึ่งกันและกันและป้องกันปัญหาความขัดแย้งที่จะตามมา สำหรับขั้นตอนนี้ควรจัดให้มีระบบที่ส่งเสริมสนับสนุนให้ทั้งสองฝ่ายเกิดความรู้ความเข้าใจในบทบาทหน้าที่ของตน เช่น มีการอบรมคณะกรรมการสถานศึกษาก่อนปฏิบัติหน้าที่ เป็นต้น

3) ปรับวิธีการดำเนินงานของทั้งสองฝ่ายให้เอื้อต่อการทำงานร่วมกัน ในที่นี้ขอเสนอแนวทางการดำเนินงานในส่วนที่โรงเรียนควรดำเนินการ ดังนี้

3.1) สร้างความสัมพันธ์อันดีกับชุมชน ซึ่งวิธีการสามารถทำได้หลายวิธี เช่น โครงการโรงเรียนเยี่ยมชุมชน การเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างสม่ำเสมอ การให้บริการแก่ชุมชน การให้ชุมชนเข้าเยี่ยมชมและร่วมกิจกรรมกับโรงเรียน การติดต่อกับชุมชนด้วยจดหมายและสิ่งพิมพ์ การตั้งสมาคมผู้ปกครอง เป็นต้น

3.2) ให้เกียรติและรับฟังความคิดเห็นของชุมชนตามเหตุผลและปฏิบัติต่อประชาชนอย่างผู้ที่มีฐานะเท่าเทียมกัน รวมทั้งเปิดโอกาสให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง ไม่ใช่ชุมชนเป็นเพียงแหล่งทรัพยากร แต่ให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมได้ตามศักยภาพ

3.3) ไม่รบกวนชุมชนบ่อยเกินไป เช่น ไม่ขอบริจาคบ่อย ๆ จนชุมชนเดือดร้อน

3.4) แสดงบทบาทของการเป็นฝ่ายให้แก่ชุมชนให้มากขึ้น เช่น จัดโครงการอบรมอาชีพแก่ประชาชน การประสานงานกับหน่วยงานอื่นเพื่อประโยชน์ของชุมชน เป็นต้น

3.5) สร้างศรัทธาและความเชื่อมั่นต่อชุมชน เช่น การบริหารงานที่โปร่งใสตรวจสอบได้ การมีผลงานเป็นที่ยอมรับของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคือการตั้งใจสั่งสอนอบรมบุตรหลานของชุมชนให้เป็นคนดี คนเก่ง มีความสุขและปลอดภัย

4) การสร้างความเข้าใจและแก้ปัญหาความขัดแย้งระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เนื่องจากโรงเรียนสัมพันธ์กับชุมชนอยู่ตลอดเวลา และความขัดแย้งสามารถเกิดขึ้นได้เสมอ ดังนั้นเพื่อให้เกิดความสัมพันธ์อันดีต่อกัน โรงเรียนต้องหมั่นสร้างความเข้าใจและแก้ปัญหาความขัดแย้งไม่ให้ลุกลามจนเกิดปัญหาขึ้นได้

ขั้นที่ 3 ขั้นตรวจสอบ (Check) ประกอบด้วยการตรวจสอบ 2 ขั้นตอน คือ

- 1) การตรวจสอบระหว่างดำเนินการเพื่อนำผลการตรวจสอบมาปรับปรุงการดำเนินการใน แต่ละขั้น
- 2) การตรวจสอบหลังดำเนินการ เป็นการตรวจสอบหลังจากที่ได้ดำเนินการครบทุกขั้นตอนในการพัฒนา โดยนำผลการดำเนินงานมาเปรียบเทียบกับเป้าหมายที่กำหนดไว้

ขั้นที่ 4 ขั้นปรับปรุงแก้ไข (Act) เป็นขั้นของการนำผลการตรวจสอบมาใช้ประโยชน์ โดยขั้นปรับปรุงแก้ไขนี้ จำแนกเป็นการปรับปรุงแก้ไข 2 ส่วน คือ

- 1) การปรับปรุงแก้ไขระหว่างดำเนินการของแต่ละขั้นตอน
- 2) การปรับปรุงแก้ไขแผนในวงรอบต่อไป เป็นการนำผลการประเมินมาปรับเป้าหมาย และวิธีดำเนินการให้เหมาะสม มีประสิทธิภาพประสิทธิผลสูงขึ้นในวงรอบการพัฒนาใหม่

1. แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์ทางตรงระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมี 2 ลักษณะ คือ 1) การนำโรงเรียนออกสู่ชุมชน และ 2) การนำชุมชนเข้ามาสู่โรงเรียน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1) การนำโรงเรียนออกสู่ชุมชน เป็นการสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนโดยฝ่ายโรงเรียนเป็นฝ่ายรุกเข้าไปหาชุมชนด้วยสื่อและกิจกรรมต่าง ๆ ดังตัวอย่างต่อไปนี้

1.1) การประชาสัมพันธ์ให้ชุมชนทราบเกี่ยวกับ นโยบาย เป้าหมาย กิจกรรม กฎระเบียบ และสวัสดิการต่าง ๆ ของโรงเรียน โดยใช้สื่อต่าง ๆ ได้แก่

(1) จดหมายข่าว หนังสือ วารสาร และเอกสารสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ จากโรงเรียนถึงผู้ปกครองและชุมชน เพื่อให้ข้อมูลต่าง ๆ เช่น ประวัติของโรงเรียน คณะผู้บริหาร แผนงาน นโยบายของโรงเรียนทุนการศึกษา ฯลฯ

(2) คู่มือผู้ปกครอง/คู่มือนักเรียน เพื่อให้ข้อมูลต่าง ๆ เกี่ยวกับช่วงเวลาการเปิดเรียนปิดเรียน ตารางการสอนซ่อมเสริม ตารางกิจกรรมของโรงเรียน ระเบียบการวัดและประเมินผลการเรียน ระเบียบการแต่งกาย ระเบียบการลา สวัสดิการของโรงเรียน ฯลฯ

(3) สมุดรายนงานของนักเรียน เพื่อรายงานความก้าวหน้าทางการเรียนให้ผู้ปกครองทราบ และรับฟังความเห็นจากผู้ปกครอง

(4) เว็บไซต์ของโรงเรียน เพื่อสื่อสารเรื่องราว และกิจกรรมต่าง ๆ ของโรงเรียนสู่สังคม

(5) เสียงตามสายและการโฆษณาประชาสัมพันธ์เคลื่อนที่ถึงคนในชุมชนในส่วนของกิจกรรมการประชาสัมพันธ์เพื่อสร้างความสัมพันธ์กับชุมชนนี้ โรงเรียนควรให้ความสำคัญกับทุกองค์ประกอบของการประชาสัมพันธ์ ได้แก่ เนื้อหาสาระของสิ่งที่ประชาสัมพันธ์ วิธีการประชาสัมพันธ์ และสื่อที่จะประชาสัมพันธ์

1.2) การจัดให้ผู้บริหาร ครู นักเรียน เข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมของชุมชน เช่น

(1) การพัฒนาชุมชน ได้แก่ การขุดลอกคลอง ทำความสะอาดถนน และที่สาธารณะ

(2) การร่วมกิจกรรมทางศาสนาและงานประเพณีของชุมชน เช่น การแห่เทียนพรรษา งานลอยกระทง งานประจำปีของวัด เป็นต้น

(3) การร่วมงานของชาวบ้าน เช่น งานบวช งานมงคลสมรส งานศพ ฯลฯ โดยโรงเรียนสามารถเข้าร่วมกิจกรรมกับชาวบ้านได้อย่างหลากหลาย เช่นการร่วมเป็นแขกรับเชิญ การส่งบุคลากรของโรงเรียนมาเป็น พิธีกร การส่งวงดนตรีของโรงเรียนมาแสดง เป็นต้น

1.3) การให้ความรู้และบริการทางวิชาการแก่ชุมชน เช่น การเดินรณรงค์เพื่อต่อต้านยาเสพติด การป้องกันเอดส์ การฝึกทักษะและอาชีพแก่ประชาชนในชุมชน เป็นต้น

1.4) การใช้สถานที่และภูมิปัญญาในท้องถิ่นเป็นแหล่งเรียนรู้ของโรงเรียน โดยโรงเรียนนำนักเรียนออกมาเรียนรู้กับภูมิปัญญา และเรียนรู้กับสถานที่และทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน ซึ่งช่วยให้โรงเรียนและชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกันได้อีกทางหนึ่ง

1.5) การจัดให้มีกิจกรรมวันเยี่ยมผู้ปกครองที่บ้านหรือกิจกรรมเยี่ยมบ้านนักเรียน ซึ่งเป็นกิจกรรมหนึ่งในระบบดูแลช่วยเหลือนักเรียน โดยกิจกรรมดังกล่าวช่วยให้โรงเรียนและชุมชนมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันได้อีกทางหนึ่ง

2) การนำชุมชนเข้ามาสู่โรงเรียน เป็นการสร้างความสัมพันธ์โดยการเชิญให้คนในชุมชนเข้ามาสู่โรงเรียน ดังตัวอย่างต่อไปนี้

2.1) การเชิญผู้ปกครอง ผู้เชี่ยวชาญ ผู้ประสบความสำเร็จ และภูมิปัญญาในท้องถิ่นเข้ามาเป็นวิทยากรให้กับทางโรงเรียน เช่น เชิญผู้ปกครองมาสอนการทำขนม เชิญนักดนตรีมาสอนวิชาดนตรี เชิญแพทย์มาให้ความรู้เรื่องการดูแลสุขภาพช่วงหน้าหนาว เชิญตำรวจมาให้ความรู้เรื่องกฎจราจร เป็นต้น

2.2) การจัดกิจกรรมของโรงเรียนแล้วเชิญประชาชนเข้ามาร่วมงาน เช่น กิจกรรมวันเด็ก กิจกรรมวันแม่ การแสดงนิทรรศการและผลงานของนักเรียน กิจกรรมกีฬา กิจกรรมวันเยี่ยมโรงเรียน เป็นต้น

2.3) การจัดกิจกรรมสานสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน เช่น การแข่งขันกีฬาระหว่างครูกับผู้ปกครอง การแข่งขันกีฬาระหว่างนักเรียนปัจจุบันกับศิษย์เก่า เป็นต้น

2.4) การเชิญผู้ทรงคุณวุฒิ ผู้ปกครอง ศิษย์เก่า ผู้แทนทางศาสนา และผู้แทนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเข้ามาเป็นกรรมการสถานศึกษา โดยการดำเนินการดังกล่าวเป็นสิ่งที่โรงเรียนต้องดำเนินการตามระเบียบ กระทรวงศึกษาธิการอยู่แล้ว แต่ผลพลอยได้คือช่วยให้โรงเรียนกับชุมชนมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน และช่วยให้ โรงเรียนมีเครือข่ายที่เข้ามาช่วยประชาสัมพันธ์และสนับสนุนการดำเนินงานด้านต่าง ๆ ของโรงเรียนได้อีกทางหนึ่งด้วย

2.5) การตั้งสมาคมศิษย์เก่า สมาคมผู้ปกครอง และสมาคมครูเก่า เป็นอีกวิธีหนึ่งที่จะช่วยให้คนในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมกับทางโรงเรียนและช่วยให้เกิดความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน

2. แนวทางการสร้างความสัมพันธ์ทางอ้อมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน

การสร้างความสัมพันธ์ทางอ้อมระหว่างโรงเรียนกับชุมชน ทำได้โดยการปรับปรุงบุคลากร และการปรับปรุงอาคารสถานที่ เพราะการปรับปรุงดังกล่าวเป็นสัญลักษณ์ของการพัฒนาอย่างหนึ่งที่จะสร้างความศรัทธาแก่ผู้ปกครองและประชาชนทั่วไปได้เป็นอย่างดี และการพบเห็นสิ่งที่ดี ๆ ของโรงเรียนช่วยให้โรงเรียนมีภาพลักษณ์ที่ดีและช่วยให้ชุมชนเกิดเจตคติที่ดีต่อโรงเรียน นำไปสู่การสร้างความสัมพันธ์อันดีระหว่างโรงเรียนกับ ชุมชนได้ โดยแนวทางดังกล่าว ดังรายละเอียดต่อไปนี้ (สมพร สุทัศนีย์, 2525)

2.1) การปรับปรุงพัฒนาบุคลากร ซึ่งได้แก่ ผู้บริหาร ครู อาจารย์ คนงานภารโรง เจ้าหน้าที่อื่น ๆ รวมทั้งแม่ค้าที่ขายของในโรงเรียน ดังนั้นบุคลากรของโรงเรียนควรได้รับการปรับปรุงในเรื่องต่อไปนี้

(1) การแต่งกายให้เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่
 (2) กิริยาท่าทาง การวางตัว การเดิน ควรเรียบร้อย เหมาะสมกับตำแหน่งหน้าที่
 (3) การแสดงความรู้สึกรักใคร่และอาทรณ์ ควรมีความอดกลั้นต่อปัญหาต่าง ๆ ไม่แสดงอาทรณ์เมื่อไม่พอใจผู้มาติดต่อ

(4) อธิยาศัย ควรเป็นผู้มีไมตรี ยิ้มแย้มแจ่มใสและระมัดระวังในการสนทนา รู้จักต้อนรับและทักทายปราศรัยกับแขก ให้ความเป็นกันเองกับผู้มาเยี่ยมเยียน

(5) การพูดจา ควรสุภาพอ่อนหวานเหมาะสมกับบุคคล

(6) ทักขะและเขาวนในการสังเกต ต้องมีไหวพริบในการสังเกตผู้มาติดต่อว่าเป็นใคร เพื่อจะได้ ทักทายปราศรัยและต้อนรับได้เหมาะสมกับตำแหน่งและฐานะ

2.2) การปรับปรุงอาคารสถานที่ของโรงเรียน ได้แก่

(1) การปลูกต้นไม้ประดับอาคารเรียน

(2) ความพร้อมด้านบริการ เช่น น้ำดื่ม ห้องน้ำ ห้องส้วม อ่างล้างมือ และความสะอาดของอาคาร

(3) ความพร้อมในด้านการเรียนการสอน เช่น การตกแต่งห้องเรียนให้น่าสนใจ มีอุปกรณ์การเรียน การสอนครบครัน

(4) ความพร้อมของห้องเรียนที่เพียงพอและถูกสุขลักษณะ

(5) เครื่องอำนวยความสะดวก เช่น พัดลม ฯลฯ

วรภาคย์ โมตรีพันธ์ (2562) ได้เสนอแนวทางเพื่อให้องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียน และชุมชนโดยใช้รูปแบบหรือวิธีการที่ตอบสนองต่อวัฒนธรรม ภาษา และศาสนา โดยให้ข้อเสนอแนะต่อการศึกษาวิจัยและพัฒนาผู้บริหารโรงเรียนดังต่อไปนี้

1) นักวิชาการหรือนักการศึกษาควรศึกษาวิจัย เกี่ยวกับบทบาทของผู้บริหารในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนโดยใช้รูปแบบหรือวิธีการที่ตอบสนองต่อวัฒนธรรม ภาษาและศาสนา ความสัมพันธ์ ระหว่างแนวคิดและทฤษฎีภาวะผู้นำและบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนซึ่งสามารถนำมาใช้เป็นกรอบแนวคิดการวิจัยเพื่อทำความเข้าใจบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนที่ตอบสนองต่อวัฒนธรรม ภาษาและศาสนา ทั้งนี้ผลการศึกษาวิจัยดังกล่าวอาจจะช่วยให้ผู้บริหารโรงเรียนเข้าใจแนวทางในการพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนได้ดียิ่งขึ้นและทำให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องสามารถพัฒนาผู้บริหารโรงเรียนให้ปฏิบัติงานได้สอดคล้องกับอัตลักษณ์และบริบทของชุมชน

2) คณะครุศาสตร์หรือศึกษาศาสตร์ควรบรรจุเนื้อหาเรื่องบทบาทของผู้บริหารโรงเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชนโดยใช้รูปแบบหรือวิธีการที่ตอบสนองต่อวัฒนธรรม ภาษาและศาสนาไว้ในหลักสูตรการเตรียมผู้บริหารโรงเรียน (Pre - service school leaders) ทั้งนี้เพื่อพัฒนาผู้บริหารโรงเรียนให้ สามารถปฏิบัติงานในยุคโลกาภิวัตน์ที่การติดต่อสื่อสาร การเข้าถึงเทคโนโลยีสารสนเทศและการคมนาคม มีความสะดวกซึ่งทำให้ประชาชนสามารถเคลื่อนย้ายได้ง่าย และรวดเร็วยิ่งขึ้นและส่งผลให้ชุมชนมีความหลากหลายทางวัฒนธรรม ภาษาและศาสนามากขึ้นเช่นกัน การเตรียมผู้บริหารเพื่อทำงานในยุคปัจจุบันจึงต้อง สอดมุมมองที่เป็นพลวัต (Dynamic) โลกาภิวัตน์ (Globalized) และเน้นกระบวนการ (Process - oriented) ของทฤษฎีภาวะผู้นำ เช่น ภาวะผู้นำที่เน้นความยุติธรรมทางสังคม ภาวะผู้นำที่ใช้ชุมชนเป็นฐาน และภาวะผู้นำที่ส่งเสริม การรวมกลุ่ม เป็นต้น

จากที่กล่าวมา หน่วยงานสถานศึกษาและผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนจะต้องเอาใจใส่และให้ความสำคัญเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยไม่เพิกเฉยในการพัฒนาท้องถิ่น ทั้งระยะสั้น

และระยะยาว ที่เกิดจากการมีส่วนร่วมของผู้มีประโยชน์ได้เสีย (Stake Holder) ในชุมชนท้องถิ่นอย่างจริงจัง มีกลไกพัฒนาความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น วัด สถานศึกษา เกษตรตำบล พัฒนาชุมชน กลุ่มองค์กรและเครือข่าย ในชุมชนและท้องถิ่นให้มีทิศทางการทำงานร่วมกัน และประสานความร่วมมือทั้งทรัพยากรบุคคล วิชาการ และงบประมาณ ให้เกิดประโยชน์อย่างคุ้มค่าและมีประสิทธิภาพ

ควรมีการปรับกระบวนการทำงานของคนและเครือข่ายในชุมชนให้สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านสังคม การเมือง วัฒนธรรม และเศรษฐกิจ โดยการส่งผ่านภารกิจการสร้างสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน ให้สืบทอดและเชื่อมต่อในรุ่นต่อ ๆ ไป ให้เกิดความสำนึกในการพัฒนาและพร้อมที่จะแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนมีกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วม สร้างความน่าเชื่อถือในเรื่องความสามัคคีความเสียสละ ความซื่อสัตย์ยึดถือประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง นอกจากนี้ชุมชนจึงควรมีข้อมูลพื้นฐานของชุมชนในทุกๆ ด้าน เข้าใจความเชื่อมโยงภายในชุมชนของตนเอง อันเป็นรากฐานสำคัญในการกระตุ้นให้ผู้คนร่วมกันคิดแก้ปัญหา รวมทั้งจัดให้สถานศึกษาเป็นแหล่งข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่มีมาตรฐานในการให้คำปรึกษา ถ่ายทอดความรู้ และข้อมูลต่างๆ ที่เรื่องการทำงานด้านเครือข่ายกับชุมชนต่อไป

คำถามท้ายบท

1. ในฐานะที่ มศว ถือเป็นเครือข่ายหนึ่งของสังคม ให้นิสิตลองยกตัวอย่างสถานการณ์หรือเหตุการณ์ที่แสดงความเป็นเครือข่ายของมศวทั้ง 3 ลักษณะ ได้แก่ เครือข่ายการแลกเปลี่ยน เครือข่ายการติดต่อสื่อสาร และเครือข่ายความสัมพันธ์ในการอยู่ร่วมกัน
2. นิสิตคิดว่าการที่ชุมชนหนึ่งๆ กลายเป็นชุมชนที่มีความยั่งยืน ชุมชนนั้นควรมีองค์ประกอบอะไรบ้าง
3. ให้นิสิตสรุปขั้นตอนการจัดกระบวนการเรียนรู้ของเครือข่ายเพื่อสร้างสัมพันธ์ในชุมชนทั้ง 5 ขั้นตอนโดยเชื่อมโยงกับชุมชนที่นิสิตอาศัยอยู่ในปัจจุบัน
4. ให้นิสิตยกตัวอย่างแนวทางการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนทั้งทางตรงและทางอ้อมโดยเชื่อมโยงกับโรงเรียนเก่าที่นิสิตสำเร็จการศึกษาในระดับมัธยมศึกษา

บรรณานุกรม

- Goold, M. and Campbell, A. (1998). Desperately Seeking Synergy. *Harvard Business Review*, 76, 131-143.
- Jeremy Boissevain; J Clyde Mitchell. (1973). *Network analysis : studies in human interaction*. Netherlands: The Hague : Mouton.
- Mumford.T.V, Matton.M. (2009). *WILL Team work?: How The Nature of Work Drives Synergy in Autonomous Team Designs*. Academy of Management Annual Meeting Proceedings (1): 1-6.
- UNDP. (2013). *Changing Policy and Practice from Below : Community Experiences in Poverty Reduction A*, Krishna (Ed.) Retrieved from <http://www.undp.org/governance/marrakechcdrom/concepts/rabinvitch.Pdf>
- Unesco Bangkok. (2008). *Community learning centres: country report from Asia*. Bangkok: UNESCO Asia and Pacific Regional Bureau for Education.
- Vasta, E.(2000). *Citizenship, Community and Democracy*. United Kingdom: Palgrave Macmillan UK.
- กองบัญชาการศึกษาศึกษา สำนักงานตำรวจแห่งชาติ. (ม.ป.ป). *การสร้างเครือข่าย*. เอกสารประกอบการเรียนรู้ด้วยตนเอง หมวดวิชางานชุมชนและมวลชนสัมพันธ์.
- กิตติศักดิ์ ปรกติ. (2550). *รายงานการวิจัยเรื่อง สิทธิของบุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน: สิทธิขั้นพื้นฐานของบุคคลและชุมชน ชุมชนท้องถิ่น และชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการมีส่วนร่วมบำรุงรักษา ใช้ และได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมตามมาตรา 46, 56 และ 290 ของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540*. กรุงเทพฯ : วิญญูชน.
- กิติชัย รัตน์นะ. (2559). *กลวิธีการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และกระบวนการมีส่วนร่วม ในการพัฒนาสังคมและสิ่งแวดล้อม*. กรุงเทพฯ: คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- ชนิภูฐา กาญจนรังษิณนท์. (2556). *การสร้างเครือข่ายเพื่อการพัฒนา*. สืบค้นจาก https://www.researchgate.net/publication/237077426_karsrangheruxkhaypheuxkarphathna

ชนันภรณ์ อารีกุล. (2556). *การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของทุนทางสังคมเพื่อการเป็นสังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: วิทยาลัยนพนธ์ครุศาสตร์ดุสิตบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชิรวัดน์ นิเจนตร. (2528). *การศึกษากับการพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์การศาสนา.

ชูชาติ พ่วงสมจิตร. (2560). การสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชน. *Veridian E-Journal, Silpakorn University ฉบับภาษาไทย สาขามนุษยศาสตร์ สังคมศาสตร์ และศิลปะ*. 10 (2). เดือนพฤษภาคม – สิงหาคม 2560, 1342-1354.

ณชกร ขาวเข้มและชาติชาย โฆษะวิสุทธิ. (2558). เครือข่าย: กระบวนทัศน์ใหม่ในการพัฒนาท้องถิ่น. *การบริหารท้องถิ่น*. 8 (1). (มกราคม – มีนาคม 2558) .61-67.

ณัฐวุฒิ ทรัพย์อุปถัมภ์. (2558). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน*. จันทบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏรำไพพรรณี.

ดำรงศักดิ์ แก้วเพ็ง. (2556). *ชุมชน*. สงขลา: ศูนย์หนังสือมหาวิทยาลัยทักษิณ.

ธนพฤษช์ ชามะรัตน์. (2555). *สถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดเครือข่ายทางสังคม*. สืบค้นจาก <http://v-reform.org/wp-content/uploads/2012/07/สถานภาพองค์ความรู้ของแนวคิดเครือข่ายทางสังคม>

ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์. (2542). *การจัดกระบวนกรเรียนรู้ในชุมชน*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพลังนิเวศและชุมชน.

ประสงค์ ถึงแสง. (2559). *กลยุทธ์การพัฒนาความสัมพันธ์ระหว่างสถานศึกษากับชุมชน*. สืบค้นจาก <http://www.truelookpanya.com/knowledge/content/52243/-edu-teaartedu-teart-teaartdir>

ปรีชา คัมภีรปกรณ์. (2540). “ความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในประเทศไทย”. *เอกสารการสอนชุดวิชา โรงเรียนกับชุมชน หน่วยที่ 4*. พิมพ์ครั้งที่ 14. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.

ปรีชา วงศ์ทิพย์. (2555). *การพัฒนาชุมชนประยุกต์:แนวคิดและการบูรณาการ*. กรุงเทพฯ : สถาบันเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ (อบอ่น). (2574). *เครือข่าย : ธรรมชาติ ความรู้ และการจัดการ*. กรุงเทพฯ : โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

พระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ (ฉบับที่ 12) พ.ศ. 2552 (ออนไลน์) สืบค้นจาก <http://web.krisdika.go.th/data/law/law2/%C503/%C503-20-2552-a0001.htm>

พลเดช ปิ่นประทีป. (2556) *การสร้างและบริหารเครือข่ายในยุคปัจจุบัน*. สืบค้นจาก <http://www.ldi.or.th/2016/08/30/การสร้างและบริหารเครือข่ายในยุคปัจจุบัน>

- พิมพ์พิชฌัญช์ สุภายอ และประวัติ พันผาสุข. (2563). การพัฒนาแนวทางการส่งเสริมการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการศึกษาของผู้ปกครอง ของโรงเรียนบ้านกลาง ตำบลแม่สลองนอก อำเภอแม่ฟ้าหลวง จังหวัดเชียงราย. *บริหารการศึกษาและภาวะผู้นำ มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร ฉบับออนไลน์* สืบค้นจาก <https://jeal.snru.ac.th> .303-314
- ไพฑูริย์ สีนลารัตน์. (2540). “บทบาทของโรงเรียนต่อชุมชน”. *เอกสารการสอนชุดวิชา โรงเรียนกับชุมชน. หน่วยที่ 2. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช.*
- มิ่งขวัญ คงเจริญ และอาชญญา รัตน์อุบล. (2554). การพัฒนารูปแบบการเสริมสร้างพลังอำนาจของชุมชนเพื่อเสริมสร้างความยั่งยืนของชุมชนแห่งการเรียนรู้. *วิจัยมสค. 7 (2) พฤษภาคม-สิงหาคม 2554, 19-36.*
- วรภาคย์ ไผตรีพันธ์. (2562). จากกระบวนทัศน์ใหม่ของทฤษฎีภาวะผู้นำสู่บทบาทของผู้บริหารโรงเรียนในการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างโรงเรียนและชุมชน. *ศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี. 30 (3) กันยายน - ธันวาคม 2562, 17-29.*
- สนธยา พลศรี. (2547). *ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน.* (พิมพ์ครั้งที่5). กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สนธยา พลศรี. (2550). *เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน.* กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สมพร สุทัศน์ีย์. (2525). *การประถมศึกษา.* กรุงเทพฯ ไทยวัฒนาพานิช.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2553). *กรอบทิศทางการจัดสวัสดิการทางสังคมที่ยั่งยืน ในช่วงแผนฯ 11.* กรุงเทพฯ:สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สุจิตรา ยางนอก. (มปป.). *เอกสารประกอบการเรียนการสอนวิชาเครือข่ายการเรียนรู้กับการพัฒนาสังคม* (รหัส 2534503). บุรีรัมย์: มหาวิทยาลัยราชภัฏบุรีรัมย์.
- สุเทพ สุนทรเกษม. (2540). *ทฤษฎีสังคมวิทยาร่วมสมัย.* เชียงใหม่: บริษัท สำนักพิมพ์ โกลบอลวิชั่น จำกัด.
- เสถียร เหลืองอร่าม. (ม.ป.ป.). *การพัฒนาชุมชน.* กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยรามคำแหง
- เสรี พงศ์พิศ. (2551). *แนวคิดแนวปฏิบัติ ยุทธศาสตร์พัฒนาท้องถิ่น.* กรุงเทพฯ: พลังปัญญา.
- อคิน รพีพัฒน์. (2552). *การเปลี่ยนแปลงชุมชนเมืองและชนบทไทยกับการวิจัยในทศวรรษหน้า.* ขอนแก่น: สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- อัจฉรา ชลาชนานาวิน. (2562). แนวคิดองค์ประกอบชุมชน และการพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา หมู่บ้านวัฒนธรรมบ้านไธดำ บ้านนาป่าหนาด จังหวัดเลย. *รัฐสารวิรัช. 61 (1) มกราคม-เมษายน 2562, 45-59.*

บทที่ 6

ความเป็นพลเมืองกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชน

อาจารย์ ดร. เอกภูมิ เจียมวิทยานุกุล

บทที่ 6

ความเป็นพลเมืองกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชน

เค้าโครงเนื้อหา

- หัวข้อที่ 6.1 ความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย
 - 6.1.1 พื้นฐานและหลักการของระบอบประชาธิปไตย
 - 6.1.2 พื้นฐานและหลักการของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

- หัวข้อที่ 6.2 ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย
 - 6.2.1 แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย
 - 6.2.2 ปัญหาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยในปัจจุบัน
 - 6.2.3 นโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในประเทศไทย

- หัวข้อที่ 6.3 ประเด็นร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองและความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21
 - 6.3.1 พลเมืองดิจิทัลกับการรู้เท่าทันในศตวรรษที่ 21
 - 6.3.2 ความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21

แนวคิด

12. ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน โดยมีรากฐานมาจากนครรัฐเอเธนส์ในสมัยโบราณ
13. การปกครองประชาธิปไตยมีหลักการสำคัญ 5 ประการ ประกอบด้วย หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักกฎหมาย และหลักเสียงข้างมาก
14. พลเมืองเป็นบุคคลที่มีสัญชาติตามกฎหมายของประเทศ และเป็นผู้ที่มีสิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ภายใต้กฎหมาย
15. การศึกษาเป็นปัจจัยการสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่สำคัญที่สุด นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสื่อมวลชน และสื่อเทคโนโลยี
16. ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเกิดรัฐชาติ ภายหลังจากยุคอาณานิคมเสื่อมสลายลง รัฐชาติได้ใช้วัฒนธรรมเป็นมาตรฐานใหม่ในการกำหนดความเป็นรัฐ

17. สังคมไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม แต่รัฐไทยไม่เคยให้คำจำกัดความว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม
18. สิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิชุมชนเป็นฐานคิดสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้กับความหลากหลายทางวัฒนธรรม
19. นโยบายการจัดการศึกษาสำหรับนักเรียนที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เดิมขัดกับวัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิมในพื้นที่ แต่ปัจจุบันรัฐปรับปรุงนโยบายเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรงในพื้นที่
20. นโยบายการจัดการศึกษาสำหรับนักเรียนที่เป็นลูกหลานแรงงานข้ามชาติ ปัจจุบันรัฐเปิดโอกาสให้ได้รับการศึกษาแต่ไม่ได้เน้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบนักเรียนเชื้อสายมลายูแต่อย่างใด
21. การใช้ชีวิตในสังคมออนไลน์คือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในศตวรรษที่ 21 ดังนั้นความเป็นพลเมืองดิจิทัล จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนในฐานะพลเมืองดิจิทัลจำเป็นต้องตระหนักถึงโอกาสและความเสี่ยงในโลกออนไลน์ พัฒนาทักษะและความรู้ที่จำเป็นในโลกออนไลน์ และเข้าใจถึงสิทธิและความรับผิดชอบในโลกออนไลน์
22. เป้าหมายสำคัญในการปฏิรูปโรงเรียนในศตวรรษที่ 21 คือการผลักดันแนวคิดการศึกษาพหุวัฒนธรรม เข้าไปเป็นแก่นการเปลี่ยนแปลงหน่วยสังคมโรงเรียนทั้งระบบ

วัตถุประสงค์

เมื่อศึกษาบทที่ 6 จบแล้ว นิสิตสามารถ

1. อธิบายพื้นฐานและหลักการของระบอบประชาธิปไตย
2. อธิบายพื้นฐานและหลักการของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย
3. อธิบายแนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย
4. วิเคราะห์ปัญหาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยในปัจจุบัน
5. เข้าใจถึงนโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในประเทศไทย
6. อธิบายและมีทักษะรู้เท่าทันในการเป็นพลเมืองดิจิทัลในศตวรรษที่ 21
7. อธิบายและเข้าใจความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21

หัวข้อที่ 6.1 ความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตย

ชื่อหัวข้อ ความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตย

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 6.1.1 พื้นฐานและหลักการของระบอบประชาธิปไตย

เรื่องที่ 6.1.2 พื้นฐานและหลักการของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย

แนวคิด

1. ประชาธิปไตยเป็นการปกครองของประชาชน โดยประชาชน เพื่อประชาชน โดยมีรากฐานมาจากนครรัฐเอเธนส์ในสมัยโบราณ
2. การปกครองประชาธิปไตยมีหลักการสำคัญ 5 ประการ ประกอบด้วย หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน หลักเสรีภาพ หลักความเสมอภาค หลักกฎหมาย และหลักเสียงข้างมาก
3. พลเมืองเป็นบุคคลที่มีสัญชาติตามกฎหมายของประเทศ และเป็นผู้มีสิทธิ เสรีภาพ และหน้าที่ภายใต้กฎหมาย
4. การศึกษาเป็นปัจจัยการสร้างความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตยที่สำคัญที่สุด นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ ได้แก่ ครอบครัว ชุมชน ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสื่อมวลชน และสื่อเทคโนโลยี

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 6.1 แล้วนิสิตสามารถ

7. อธิบายพื้นฐานและหลักการของระบอบประชาธิปไตย
8. อธิบายพื้นฐานและหลักการของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย

เรื่องที่ 6.1.1 พื้นฐานและหลักการของระบอบประชาธิปไตย

การศึกษาเรื่องหลักการพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย ประกอบด้วยแนวคิดสำคัญ 4 หัวข้อ ได้แก่ 1) ความหมายของประชาธิปไตย 2) หลักการของระบอบประชาธิปไตย 3) ความสำคัญของประชาธิปไตยในฐานะต่าง ๆ และ 4) ปัจจัยที่เอื้อต่อการเป็นประชาธิปไตย ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

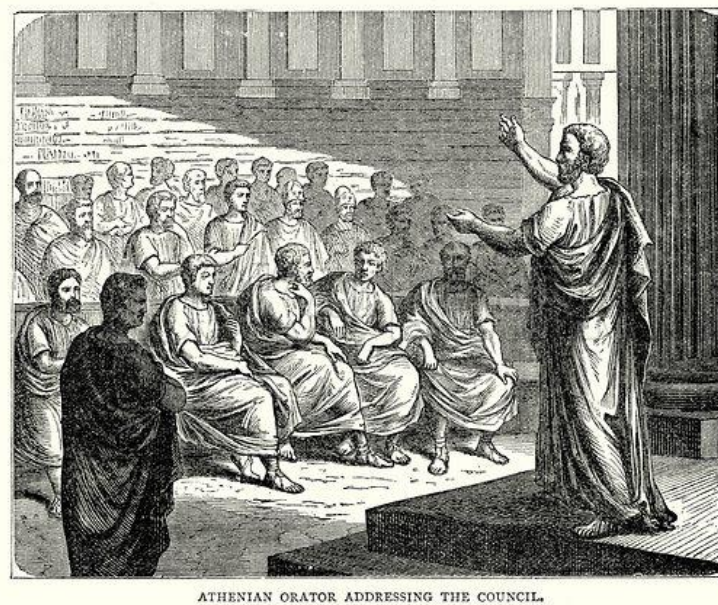
1. ความหมายของประชาธิปไตย

คำว่า “ประชาธิปไตย” มาจากภาษากรีกว่า demos แปลว่า ประชาชน และ kratia แปลว่าการปกครอง ดังนั้นประชาธิปไตยจึงหมายถึงการปกครองโดยประชาชน

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยอยู่บนพื้นฐานของการยินยอมของประชาชนผู้ถูกปกครอง ดังนั้นประชาธิปไตยจึงเกี่ยวข้องกับกระบวนการตัดสินใจทางการเมืองที่อยู่ภายใต้อิทธิพลการมีส่วนร่วมทางการเมืองของประชาชน

ดังนั้นหลักฐานความคิดที่สำคัญของระบอบประชาธิปไตยจึงอยู่บนฐานคติของธรรมชาติมนุษย์ (human nature) ถึงว่ามนุษย์เกิดมามีเหตุมีผลเพียงพอที่จะใช้สิทธิทางการเมืองของตน จุดมุ่งหมายในการส่งเสริมคุณค่าของการดำรงชีวิตที่ดีของมนุษย์ในสังคม

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยมีรากฐานมาจากนครรัฐเอเธนส์ในสมัยโบราณเมื่อ 500 ปีก่อนคริสต์ศักราช โดยกำหนดให้พลเมืองที่บรรลุนิติภาวะมีบทบาทสำคัญในการปกครองรัฐ โดยยกเว้นสตรี ทาส คนต่างด้าว และผู้ที่อายุต่ำกว่า 20 ปี ลักษณะการปกครองประกอบด้วย สภาประชาชน (The Assembly) โดยเป็นผู้ชายซึ่งเป็นพลเมืองของนครรัฐเอเธนส์ทั้งหมด นอกจากนี้ยังกำหนดให้มีสภาบริหาร (Council) จำนวน 500 คน แบ่งออกเป็นคณะกรรมการ 10 ชุดมาจากการจับฉลากของที่ประชุมสภาประชาชน ทำหน้าที่รับผิดชอบดูแลเรื่องต่าง ๆ และสภาตุลาการ (Juries) ซึ่งประกอบด้วยสมาชิก 200-500 คน ทำหน้าที่พิจารณาคดีต่าง ๆ ของนครรัฐ อย่างไรก็ตามการปกครองของนครรัฐเอเธนส์ถูกจัดว่าเป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยทางตรง

ATHENIAN ORATOR ADDRESSING THE COUNCIL.

ภาพที่ 6.1 สถาปัตยกรรม (Council) ของนครรัฐเอเธนส์

ที่มาภาพ: [https://www.lookandlearn.com/history-](https://www.lookandlearn.com/history-images/preview/M/M070/M070625_Athenian-Orator-addressing-the-Council.jpg)

[images/preview/M/M070/M070625_Athenian-Orator-addressing-the-Council.jpg](https://www.lookandlearn.com/history-images/preview/M/M070/M070625_Athenian-Orator-addressing-the-Council.jpg)

แต่สังคมในปัจจุบันเป็นสังคมการเมืองยุคใหม่ ประกอบด้วยประชาชนจำนวนมาก จึงไม่สามารถให้ประชาชนเข้ามาทำหน้าที่ตัดสินใจเกี่ยวกับการปกครองได้ทั้งหมด จึงเกิดระบอบการปกครองที่ประชาชนเป็นผู้เลือกตัวแทนให้ทำหน้าที่ตัดสินใจแทนตนโดยผ่านการเลือกตั้ง การปกครองในลักษณะนี้เป็นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยโดยตัวแทน (สมบัติ ชำรงฉัตรวงศ์, 2558)

2. หลักการของระบอบประชาธิปไตย

ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบอบการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ในฐานะที่ระบอบประชาธิปไตยเป็นระบบการเมืองจึงประกอบด้วยหลักการสำคัญ 5 ประการ ดังนี้ (สมบัติ ชำรงฉัตรวงศ์, 2558; ทวีตรา เจริญ, 2560)

2.1 หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน

หลักอำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชนเปรียบเสมือนหัวใจของระบอบการปกครอง กล่าวคือประชาชนเท่านั้นที่เป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย โดยแสดงออกซึ่งการใช้สิทธิในการกำหนดตัวผู้ปกครองผ่านกระบวนการเลือกตั้ง กระบวนการเลือกตั้งถือเป็นกลไกสำคัญในการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้พิจารณาเลือกผู้ปกครองให้เข้ามาทำหน้าที่ปกครองประเทศ การแสดงออกซึ่งการเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตยสามารถกระทำได้ทั้งการเลือกตั้งผู้แทนให้ดำรงตำแหน่งทางการเมืองและการถอดถอนผู้แทนออกจากตำแหน่งทางการเมือง

นอกจากการเลือกตั้งแล้วการทำประชาพิจารณ์ (public Hearing) และการทำประชามติ (Referendum) ก็ถือเป็นการตัดสินใจร่วมกันของประชาชนที่สะท้อนนิยามของการปกครองในระบอบประชาธิปไตยได้เป็นอย่างดี

หลักการข้อนี้แสดงให้เห็นความแตกต่างระหว่างระบอบประชาธิปไตยและระบอบเผด็จการ เพราะระบอบเผด็จการ ประชาชนไม่มีโอกาสที่จะควบคุม กำกับ และตรวจสอบผู้ปกครอง ถ้าเผด็จการกระทำอันตรายต่อประชาชน ประชาชนก็ไม่มีอำนาจที่จะถอดถอนเผด็จการได้ ดังนั้นจึงมีคำกล่าวว่ระบอบการปกครองใดที่อำนาจสูงสุดไม่ได้เป็นของประชาชน ระบอบการปกครองนั้นย่อมไม่เป็นประชาธิปไตย

2.2 หลักเสรีภาพ

ปรัชญาของระบอบประชาธิปไตยยึดมั่นว่ามนุษย์เกิดมาพร้อมกับเสรีภาพ คุณค่าของมนุษย์อยู่ที่เสรีภาพ ดังที่รุสโซกล่าวไว้ว่า มนุษย์ปราศจากเสรีภาพก็ปราศจากความเป็นมนุษย์ ดังนั้นในระบอบประชาธิปไตยจึงต้องส่งเสริมและให้หลักประกันต่อการใช้เสรีภาพอย่างเสมอภาคของมนุษย์ ซึ่งเสรีภาพของประชาชนในระบอบประชาธิปไตย เช่น

- เสรีภาพทางการเมือง คือ การใช้สิทธิเลือกตั้งหรือถอดถอนผู้ปกครอง การเป็นสมาชิกขององค์กรทางการเมือง การวิพากษ์วิจารณ์ทางการเมืองผ่านสื่อต่าง ๆ การชุมนุมและเคลื่อนไหวทางการเมือง
- เสรีภาพในทรัพย์สิน คือ การเป็นเจ้าของกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินที่ได้มาโดยชอบด้วยกฎหมาย
- เสรีภาพในการนับถือศาสนา คือ การยึดมั่นในลัทธิศาสนาของประชาชนย่อมจะถูกละเมิดมิได้
- เสรีภาพในการเลือกที่อยู่อาศัย คือ ประชาชนสามารถย้ายถิ่นฐานไปอยู่ที่ใดก็ได้โดยเสรีโดยที่ไม่ขัดต่อกฎหมาย

- เสรีภาพในการประกอบอาชีพ คือ ประชาชนมีเสรีภาพในการเลือกประกอบอาชีพตามความถนัด ความสามารถ หรือความพอใจโดยไม่ขัดต่อกฎหมายและศีลธรรม

2.3 หลักความเสมอภาค

เป็นหลักการที่มาควบคู่กับหลักเสรีภาพ กล่าวคือมนุษย์จะต้องมีทั้งเสรีภาพและความเสมอภาค ความเสมอภาคในประชาธิปไตยหมายถึง ความเสมอภาคในโอกาส (Equality of opportunity) ทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม

ความเสมอภาคทางการเมือง ได้แก่ ความเสมอภาคในการใช้สิทธิเลือกตั้ง ประชาชนย่อมมีสิทธิเลือกตั้งโดยไม่จำกัดเพศ ศาสนา และฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม และสามารถใช้สิทธิในการเลือกตั้งได้เท่ากันคือ 1 คน 1 เสียง (one man one vote)

ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ ได้แก่ ความเสมอภาคในการเลือกประกอบอาชีพ ซึ่งระบบเศรษฐกิจในระบอบประชาธิปไตยจะต้องเปิดให้มีการแข่งขันโดยเสรี ไม่มีการผูกขาดหรือการให้อภิสิทธิ์แก่กลุ่มใดกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะ

ความเสมอภาคทางสังคม ได้แก่ ประชาชนต้องได้รับโอกาสจากบริการของรัฐทั้งในด้านการศึกษา การพยาบาล การพัฒนาทักษะอาชีพ ตลอดจนเรื่องความมั่นคงปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินจากรัฐบาลอย่างเสมอภาคและเท่าเทียมกัน

2.4 หลักกฎหมาย

กฎหมายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการอยู่ร่วมกันของมนุษย์ในสังคม รูสโซกล่าวว่าการกฎหมายคือรูปธรรมของเจตจำนงทั่วไปของประชาชน ซึ่งตรงกับหลักการที่เรียกว่า นิติรัฐ (Rule of law) ดังนั้นหลักกฎหมายในระบอบประชาธิปไตยจึงต้องประกอบด้วย

- กฎหมายต้องมีที่มาที่ชอบธรรม ระบอบประชาธิปไตยได้กำหนดให้ผู้แทนของประชาชนเป็นผู้มีหน้าที่ในการบัญญัติกฎหมาย โดยให้อำนาจนิติบัญญัติเป็นอำนาจสูงสุด แต่ต่ำกว่าอำนาจอธิปไตยของประชาชน เพราะประชาชนมีอำนาจที่จะถอดถอนผู้แทนที่เข้ามาทำหน้าที่นิติบัญญัติได้ หากผู้แทนมิได้บัญญัติกฎหมายเพื่อประโยชน์ของประชาชน

- การบังคับใช้กฎหมายจะต้องเสมอภาคเท่าเทียมกัน คือประชาชนจะต้องอยู่ภายใต้บทบัญญัติแห่งกฎหมายอย่างเสมอภาคและเท่าเทียม การเลือกปฏิบัติใด ๆ จึงขัดต่อหลักกฎหมายภายใต้ระบอบประชาธิปไตย

- ประชาชนจะต้องได้รับความคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรมอย่างเสมอภาคเท่าเทียมกัน คือประชาชนจะต้องมีสิทธิที่จะแต่งตั้งทนายเพื่อคุ้มครองความเป็นธรรมให้แก่ตน และประชาชนต้องมีสิทธิที่จะได้รับความคุ้มครองจากกระบวนการยุติธรรมครบถ้วนสมบูรณ์

2.5 หลักเสียงข้างมาก

การปกครองในระบอบประชาธิปไตยเป็นการปกครองเพื่อผลประโยชน์ของประชาชน ดังนั้นในการตัดสินใจใด ๆ เมื่อมีความคิดเห็นแตกต่างกันให้เสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ ไม่ว่าจะเป็นการเลือกตั้งองค์กรผู้ทำหน้าที่เป็นตัวแทนของประชาชน การลงมติของทั้งฝ่ายนิติบัญญัติ ฝ่ายบริหาร และฝ่ายตุลาการ ทั้งนี้เพื่อให้แน่ใจว่าการตัดสินใจเหล่านั้นสะท้อนถึงความต้องการของคนส่วนใหญ่อย่างแท้จริง

อย่างไรก็ตามแม้ว่าระบอบประชาธิปไตยจะยึดเสียงข้างมากเป็นเกณฑ์ แต่ก็ต้องให้ความเคารพและคุ้มครองเสียงข้างน้อยด้วย ทั้งนี้เพื่อเป็นหลักประกันว่าฝ่ายเสียงข้างมากจะไม่ใช้มติแบบพวกมากลากไปจึงต้องให้ฝ่ายเสียงข้างน้อยมีสิทธิในการแสดงความคิดเห็น เพื่อเป็นการควบคุม กำกับ และตรวจสอบเจตนารมณ์ในการตัดสินใจของฝ่ายเสียงข้างมากว่าเป็นไปเพื่อประโยชน์ของประชาชนอย่างแท้จริงหรือไม่

3. ความสำคัญของประชาธิปไตยในฐานะต่าง ๆ

3.1 ประชาธิปไตยในฐานะเป็นปรัชญาและอุดมการณ์ทางการเมือง

ในช่วงประมาณคริสต์ศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมาเกิดแนวคิดแบบเสรีนิยมโดยนักปรัชญาการเมืองตะวันตก เช่น โทมัส ฮอบส์ (Thomas Hobbes), จอห์น ล็อก (John Locke), ฌอง ฌากส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau), จอห์น สจ๊วต มิลล์ (John Stuart Mill) เป็นต้น โดยกล่าวถึงสภาพธรรมชาติอันเป็นเสรีของมนุษย์ ยกย่องความดีงามและความสามารถของปัจเจกชน โดยมีสาระสำคัญของปรัชญาและอุดมการณ์ทางการเมือง ดังนี้

- มนุษย์เป็นผู้มีเหตุผล และเป็นผู้ตระหนักถึงความต้องการของตนเองได้ดีที่สุด
- มนุษย์เป็นผู้มีอิสระ เสรีภาพตามกฎหมายของธรรมชาติ
- มนุษย์ทุกคนเกิดมาเท่าเทียมกัน

- อำนาจอธิปไตยเป็นของประชาชน

3.2 ประชาธิปไตยในฐานะเป็นระบบการเมือง

ประชาธิปไตยในฐานะเป็นระบบการเมือง คือ การปกครองที่ประชาชนมีส่วนร่วมในการปกครอง ถือเป็นระบอบการปกครองของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน ดังนั้นการปกครองในระบอบประชาธิปไตยจึงมีหลักการสำคัญ 5 ประการอย่างที่กล่าวมาข้างต้น

3.3 ประชาธิปไตยในฐานะวิถีชีวิต

อุดมการณ์ทางการเมืองและระบอบการปกครองในระบอบประชาธิปไตยจะไม่สามารถดำรงอยู่ได้หากปราศจากระเบียบแบบแผนของชีวิต ซึ่งการจะทำให้อุดมการณ์และระบอบประชาธิปไตยดำรงอยู่ได้จึงต้องสร้างวิถีชีวิตที่อยู่ภายใต้ความเชื่อและแนวปฏิบัติต่าง ๆ ดังนี้

- เชื่อมั่นในความสามารถและความมีเหตุผลของมนุษย์ทุกคน
- ให้ความสำคัญกับเสรีภาพในความคิดเห็นทั้งการแสดงความคิดเห็นและรับฟังความคิดเห็น
- เชื่อในความเท่าเทียมของมนุษย์
- เชื่อว่าตนเองเป็นเจ้าของอำนาจอธิปไตย
- เชื่อมั่นในสถาบันทางการเมืองการปกครองว่าเป็นเครื่องมือที่ตั้งขึ้นเพื่อเป็นหลักประกันสิทธิและเสรีภาพ และความอยู่ดีกินดีของประชาชน

- เคารพมติเสียงข้างมาก และเคารพในความคิดเห็นและผลประโยชน์ของเสียงข้างน้อยด้วย

นอกจากนี้ประชาธิปไตยในฐานะวิถีชีวิตยังมีความหมายครอบคลุมถึงการมีส่วนร่วมในการตัดสินใจของผู้คนในสังคมนั้น ๆ ด้วย (พรอัมรินทร์ พรหมเกิด, 2556)

4. ปัจจัยที่เอื้อต่อการเป็นประชาธิปไตย

4.1 การมีกฎหมายหรือรัฐธรรมนูญที่เอื้อต่อการเป็นประชาธิปไตย.

การมีกฎหมายที่เอื้อต่อการเป็นประชาธิปไตยอย่างแท้จริง หมายความว่า กฎเกณฑ์ของสังคมให้ความสำคัญกับสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลมากกว่าอำนาจรัฐ ซึ่งแนวคิดนี้สอดคล้องกับลัทธิรัฐธรรมนูญนิยม ซึ่งถือรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุดและเป็นกฎหมายแม่บทของประเทศ ดังนั้นรัฐธรรมนูญจะมีความสำคัญมากน้อยเพียงใดขึ้นอยู่กับสาระสำคัญของรัฐธรรมนูญได้บัญญัติไว้ นอกจากนี้ประชาธิปไตยมิได้หมายความว่าเพียงแค่มียุทธธรรมนูญซึ่งเป็นกติกากการปกครองที่ดีเท่านั้น หากรวมถึงการมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบประชาธิปไตยด้วย

4.2 การมีวัฒนธรรมการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย

ประเทศในระบอบประชาธิปไตยจำเป็นต้องมีวัฒนธรรมการเมืองที่เป็นประชาธิปไตย ซึ่งประเทศที่มีการเปลี่ยนผ่านจากระบอบเผด็จการมาเป็นระบอบประชาธิปไตยนั้นจะมีวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง (civic culture) น้อย และอาจมีปัญหาในการรักษาระบอบประชาธิปไตย เพราะวัฒนธรรมทางการเมืองเป็นสิ่งจำเป็นที่ช่วยให้การปกครองมีเสถียรภาพและมีประสิทธิผล

วัฒนธรรมการเมืองที่ช่วยเอื้อต่อการพัฒนาเป็นประชาธิปไตย เช่น ความศรัทธาของคนในชาติที่มีความต้องการปกครองตนเอง ความไว้วางใจต่อกัน การรู้จักถกเถียงต่อความคิดเห็นทางแตกต่างกัน การมี

ทัศนคติที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ ความเชื่อและเคารพในเรื่องสิทธิเสรีภาพ ความเชื่อในเรื่องความเสมอภาค ความเชื่อในเรื่องความชอบธรรมและความมีประสิทธิผลของระบอบประชาธิปไตย เป็นต้น

4.3 ระดับการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม

ประชาธิปไตยทางเศรษฐกิจเป็นรากฐานของประชาธิปไตยทางการเมือง กล่าวคือ เศรษฐกิจเป็นรากฐานของการเมือง หากประเทศนั้นมีความเป็นธรรมในการประกอบกิจการทางเศรษฐกิจ มีความเป็นธรรมในการแบ่งสรรปันส่วนผลตอบแทนจากการประกอบการทางเศรษฐกิจ มีความเป็นธรรมในการกำหนดนโยบาย และมีมาตรการทางเศรษฐกิจที่เหมาะสมและสอดคล้องกับหลักการประชาธิปไตยแล้ว ประชาธิปไตยย่อมเกิดขึ้นได้ เพราะประชาธิปไตยมองผลประโยชน์ของส่วนรวมเป็นใหญ่

แต่ก็ไม่อาจสรุปได้ว่าประเทศที่มีการพัฒนาทางเศรษฐกิจในระดับสูงเพียงอย่างเดียวจะเป็นประชาธิปไตยที่ยั่งยืน เพราะการศึกษาและการรู้หนังสือของประชาชนก็เป็นสิ่งสำคัญที่ช่วยพัฒนาประชาธิปไตยให้ประสบความสำเร็จ

4.4 ระดับการศึกษาและการเรียนรู้ของคนในชาติ

การศึกษาเป็นปัจจัยสำคัญประการหนึ่งในการพัฒนาประชาธิปไตยผ่านกระบวนการกล่อมเกลารวมถึงการเมือง (political socialization) ซึ่งเป็นกระบวนการที่ทำให้บุคคลมีความรู้สึกนึกคิดต่อระบบการเมืองและเข้าใจบทบาทหน้าที่ของตนเองต่อระบบการเมืองนั้น ๆ ซึ่งหากประเทศใดมีระบบการศึกษาที่ดีก็จะช่วยให้ประชาชนมีความคิด ตัดสินใจได้อย่างมีเหตุผล รู้จักแก้ปัญหาในชีวิต สามารถประกอบอาชีพเลี้ยงตนเองและครอบครัว สร้างประโยชน์แก่ตนเองและส่วนรวม ตลอดจนมีจิตสำนึก อุทิศการณ และค่านิยมในระบอบประชาธิปไตย

4.5 ปัจจัยทางจิตวิทยาและลักษณะอุปนิสัยประจำชาติ

ในการศึกษาด้านจิตวิทยาของบุคคลพบว่า หากประชาชนมีบุคลิกภาพชอบใช้อำนาจแบบเผด็จการปกครองในระบอบประชาธิปไตยย่อมเกิดขึ้นได้ยาก ซึ่งการมีบุคลิกภาพแบบประชาธิปไตย คือบุคคลที่มีทัศนคติ 5 ประการ คือ

- 1) ทัศนคติต่อตนเอง คือ เชื่อในคุณค่าและเกียรติภูมิของตนเอง
- 2) ทัศนคติต่อผู้อื่น คือ เชื่อในคุณค่าและเกียรติภูมิของผู้อื่น
- 3) ทัศนคติต่อผู้มีอำนาจ คือ เชื่อในความเป็นอิสระของตน ไม่มีความต้องการที่จะครอบงำใคร ขณะเดียวกันก็จะไม่ยอมสยบให้แก่ผู้มีอำนาจ
- 4) ทัศนคติต่อชุมชน คือ เป็นผู้เปิดเผยและพร้อมที่จะยอมรับความแตกต่าง และมีความเต็มใจที่จะประนีประนอม
- 5) ทัศนคติต่อค่านิยม คือ เป็นผู้พร้อมที่จะร่วมมือและแบ่งปันกับผู้อื่นมากกว่าที่จะผูกขาดทุกสิ่งเอาไว้กับตนแต่ฝ่ายเดียว

สำหรับคนไทยมีอุปนิสัยบางประการที่ขัดกับความเป็นประชาธิปไตย เช่น การให้ความสำคัญแก่บุคคลมากกว่าส่วนรวม การให้ความสำคัญวัตถุ เกียรติยศและชื่อเสียง การมีลักษณะปฏิบัติการนิยมมากกว่าอุดมการณ์นิยม ความรักสะตวรักสบาย การไม่ต้องการให้ใครเด่นกว่าตน การขาดระเบียบวินัย เป็นต้น

เรื่องที่ 6.1.2 พื้นฐานและหลักการของพลเมืองในระบอบ ประชาธิปไตย

การศึกษาเรื่องหลักการพื้นฐานของพลเมืองระบอบประชาธิปไตย ประกอบด้วยแนวคิดสำคัญ 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) ความหมายของพลเมือง 2) คุณลักษณะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย และ 3) ปัจจัยการสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

1. ความหมายของพลเมือง

คำว่า “พลเมือง” มาจากภาษาลาตินว่า *cives* ซึ่งเคยใช้ในยุคโบราณซึ่งเกี่ยวข้องกับระบบประชาธิปไตยในกรีกและโรมัน ต่อมาในช่วงยุคกลางคำนี้ไม่ได้ถูกนำมาใช้ แต่อย่างไรก็ตามคำว่า พลเมืองได้กลับมาใช้อีกครั้ง ในช่วงการปฏิวัติประเทศอังกฤษ ประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศฝรั่งเศสในช่วงปลายศตวรรษที่ 18 ซึ่งคำนี้มาจากภาษาไทยว่า “พล” (แปลว่ากำลัง) บวกด้วยคำว่า “เมือง” จึงหมายถึงกำลังของเมือง หรือแปลในอีกความหมายว่าเป็นบุคคลที่มีสัญชาติตามกฎหมายของประเทศ และยังเป็นผู้ที่มีสิทธิเสรีภาพ และหน้าที่ภายใต้กฎหมาย (ถวิลวดี บุรีกุล, รัชวดี แสงมเหหมัด, Merieau, E, และ Volpe, M., 2555; ทสมล ชนาดีศัย, 2558)

2. คุณลักษณะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

ทิพย์พพร ต้นดีสุนทร, 2555 กล่าวถึงคุณลักษณะ 9 ประการของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ดังนี้

- 1) การเป็นผู้ที่มีความรู้ มีการศึกษา และมีความสามารถที่จะมองเห็นและเข้าใจในสังคมของตนเอง และสังคมโลกเช่นเป็นสมาชิกของสังคม
- 2) ยึดถือประโยชน์ส่วนรวมและสังคมเป็นหลัก
- 3) มีความรักในเสรีภาพและมีความรับผิดชอบ
- 4) เคารพความเสมอภาค ความยุติธรรม
- 5) มีความสามารถที่จะคิดวิเคราะห์อย่างเป็นเหตุเป็นผล
- 6) มีความเข้าใจเรื่องหลักสิทธิมนุษยชน และยอมรับความแตกต่างในความเป็นพหุสังคม
- 7) เคารพกฎหมาย และยึดหลักนิติรัฐ
- 8) มีความรู้ ความเข้าใจต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและทางการเมือง (Political Literacy) และเข้าไปมีส่วนร่วมทางการเมือง (Political Participation) ในทุกระดับตั้งแต่ชุมชน ท้องถิ่น ระดับชาติ และนานาชาติ

9) ยึดมั่นในหลักสันติวิธีไม่ใช้ความรุนแรงในการปัญหาความขัดแย้ง

ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, 2555 กล่าวถึงคุณลักษณะ 6 ประการของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ดังนี้

1) รับผิดชอบตนเองและพึ่งตนเองได้

ระบอบประชาธิปไตยคือระบอบการปกครองที่ประชาชนเป็นเจ้าของอำนาจอิสระสูงสุดของประเทศ ประชาชนในประเทศจึงมีฐานะเป็นเจ้าของประเทศ เมื่อประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ ประชาชนจึงเป็นเจ้าของชีวิต และมีสิทธิเสรีภาพในประเทศของตนเอง

2) เคารพสิทธิผู้อื่น

ในระบอบประชาธิปไตย ทุกคนเป็นเจ้าของประเทศ ทุกคนจึงมีสิทธิเสรีภาพ แต่ถ้าทุกคนใช้สิทธิเสรีภาพโดยคำนึงถึงแต่ประโยชน์ของตนเอง หรือเอาแต่ความคิดของตนเองเป็นที่ตั้ง โดยไม่คำนึงถึงสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น หรือไม่สนใจว่าจะเกิดความเดือดร้อนแก่ผู้ใด ย่อมจะทำให้เกิดการใช้สิทธิเสรีภาพที่กระทบกระทั่งกันจนกระทั่งไม่อาจที่จะอยู่ร่วมกันอย่างผาสุกต่อไปได้ ประชาธิปไตยก็จะกลายเป็นอนาธิปไตย เพราะทุกคนเอาแต่สิทธิเสรีภาพของตนเองเป็นใหญ่ สุดท้ายประเทศชาติย่อมจะไปไม่รอด การใช้สิทธิเสรีภาพในระบอบประชาธิปไตยจึงจำเป็นต้องมีขอบเขต คือใช้สิทธิเสรีภาพได้เท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น

3) เคารพความแตกต่าง

เมื่อประชาชนเป็นเจ้าของประเทศ ประชาชนจึงมีเสรีภาพในประเทศของตนเองดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ระบอบประชาธิปไตยจึงให้เสรีภาพ และยอมรับความหลากหลายของประชาชน ประชาชนจึงแตกต่างกันได้ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องการเมืองการเลือกอาชีพ วิถีชีวิต ความเชื่อทางศาสนา หรือความคิดเห็นทางการเมือง ดังนั้นเพื่อให้มีความแตกต่างนำมาซึ่งความแตกแยก พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยจึงต้องยอมรับและเคารพความแตกต่างของกันและกัน เพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันได้ถึงแม้จะแตกต่างกัน

4) เคารพหลักความเสมอภาค

อำนาจอิสระสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของประชาชนทุกคน ประชาชนทุกคนจึงเป็นเจ้าของประเทศร่วมกัน เมื่อเป็นเจ้าของร่วมกัน ทุกคนจึงมีส่วนในประเทศอย่างเท่าๆ กัน ดังนั้นประชาชนทุกคนไม่อาจจะเป็นใคร ไม่อาจจะร่ำรวย หรือยากจน ไม่อาจจะจบดอกเตอร์หรือจบ ป. 4 ไม่อาจจะมีอาชีพอะไร ไม่อาจจะเป็นเจ้าของ หรือเป็นลูกน้อง สิ่งต่าง ๆ เหล่านี้เป็นเพียงความแตกต่าง โดยทุกคนล้วนแต่เท่าเทียมกันในฐานะที่เป็นเจ้าของประเทศ ดังนั้นพลเมืองจึงต้องเคารพหลักความเสมอภาค และจะต้องเห็นคนเท่าเทียมกัน คือเห็นคนเป็นแนวระนาบ (horizontal) เห็นตนเท่าเทียมกับคนอื่น และเห็นคนอื่นเท่าเทียมกับตน ไม่อาจจะยากดีมีจน ทุกคนล้วนมีศักดิ์ศรีของความเป็นเจ้าของประเทศอย่างเสมอกัน ถึงแม้จะมีการพึ่งพาอาศัยแต่จะเป็นไปอย่างเท่าเทียม ซึ่งจะแตกต่างอย่างสิ้นเชิงจากสังคมแบบอำนาจอิสระ ในระบอบเผด็จการหรือสังคมนิยมแบบอูปลักษณ์ ซึ่งโครงสร้างสังคมจะเป็นแนวตั้ง (vertical) ที่ประชาชนไม่เสมอภาค ไม่เท่าเทียม ไม่ใช่อิสระชน และมองเห็นคนเป็นแนวตั้ง มีคนที่อยู่สูงกว่า และมีคนที่อยู่ต่ำกว่า โดยจะยอมคนที่อยู่สูงกว่า แต่จะเหยียดคนที่อยู่ต่ำกว่า ซึ่งมีใช้ลักษณะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

5) เคารพกติกา

ประชาธิปไตยต้องใช้ กติกา หรือกฎหมายในการปกครอง ไม่ใช่อำเภอใจ หรือใช้กำลังโดยทุกคนต้องเสมอภาคกันภายใต้กติกานั้น แต่ถึงแม้จะมีกฎหมายหรือมีกติกา แต่หากว่าประชาชนไม่เคารพ หรือไม่ปฏิบัติตาม

ตามกติกาที่กำหนดมีประโยชน์อันใดไม่ ระบอบประชาธิปไตยจึงจะประสบความสำเร็จได้ ต่อเมื่อมีพลเมืองที่เคารพ กติกาและยอมรับผลของการละเมิดกติกา พลเมืองจึงต้องเคารพกติกา ถ้ามีปัญหาหรือมีความขัดแย้งเกิดขึ้นก็ ต้องใช้วิถีทางประชาธิปไตยและใช้กติกาในการแก้ไข ไม่เล่นนอกกติกา และไม่ใช้กำลังหรือความรุนแรง

6) รับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวม

สังคมหรือประเทศชาติมิได้ดีขึ้น หรือแย่ลงโดยตัวของมันเอง ที่สังคมแย่ลงไปทุกวันนี้ เป็นเพราะการ กระทำของคน ในทางกลับกันสังคมก็ย่อมจะดีขึ้นได้ด้วย การกระทำของคนในสังคม พลเมืองในระบอบ ประชาธิปไตย จึงเป็นผู้ที่ตระหนักว่าตนเองเป็นสมาชิกคนหนึ่งของสังคม และรับผิดชอบต่อการทำของตน พลเมืองจึงไม่ใช่คนที่ใช้สิทธิเสรีภาพตามอำเภอใจ แล้วทำให้สังคมเสื่อมหรือเลวร้ายลงไป หากเป็นผู้ที่ใช้สิทธิ เสรีภาพโดยตระหนักอยู่เสมอว่าการกระทำใด ๆ ของตนเองย่อมมีผลต่อสังคมและส่วนรวม พลเมืองจึงต้อง รับผิดชอบต่อสังคม และมองตนเองเชื่อมโยงกับสังคม เห็นตนเองเป็นส่วนหนึ่งของปัญหา และมีส่วนร่วมใน การแก้ไขปัญหาที่ตนเริ่มต้นที่ตนเอง คือร่วมแก้ปัญหา ด้วยการไม่ก่อปัญหา และลงมือทำด้วยตนเอง ไม่ใช่ เอาแต่เรียกร้องคนอื่น หรือเรียกร้องแต่รัฐบาลให้แก้ปัญหา แล้วตนเองก็ก่อปัญหานั้นต่อไป

United Nations Development Programme (UNDP), 2004 เห็นว่าการจะพัฒนาผู้เรียนให้เกิดความ เป็นพลเมือง จำเป็นต้องให้ความสำคัญกับองค์ประกอบ 3 ประการ ดังนี้

1) การสร้างอุปนิสัยด้านพลเมือง (civic disposition)

- 1.1) สร้างความมั่นใจ เพื่อให้สามารถมีส่วนร่วมในชีวิตความเป็นพลเมือง
- 1.2) มีส่วนร่วมในชีวิตความเป็นพลเมือง
- 1.3) ตระหนักในบทบาท สิทธิ และหน้าที่ในการเป็นพลเมืองสังคมประชาธิปไตย
- 1.4) เปิดใจ อดทนอดกลั้น และมีความรับผิดชอบในสิทธิและความรับผิดชอบ

2) การมีความรู้ของพลเมือง (civic knowledge)

- 2.1) เข้าใจบริบทการเมืองและความเป็นพลเมือง
- 2.2) รู้เรื่องสิทธิทางสังคมและเศรษฐกิจ รวมถึงสิทธิทางการเมืองและสิทธิพลเมือง
- 2.3) เข้าใจในบทบาท สิทธิ และความรับผิดชอบในความเป็นพลเมือง

3) การมีทักษะของพลเมือง (civic skills)

- 3.1) มีความสามารถในการอธิบาย วิเคราะห์ โต้ตอบ ประเมิน และปกป้อง ตลอดจน ตรวจสอบกระบวนการ และผลลัพธ์ในเรื่องต่าง ๆ ทางสังคม
- 3.2) ใช้ความรู้จากการมีข้อมูลที่เพียงพอ เพื่อมีส่วนร่วมในกระบวนการทางสังคมและ การเมือง

National Council of Social Studies, 2001 แห่งประเทศสหรัฐอเมริกาได้ออกแถลงการณ์เรื่อง การ สร้างพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ (An Effective Citizens) โดย NCSS เชื่อว่าเป้าหมายหลักของการศึกษาเพื่อ ปวงชน คือการเตรียมความพร้อมให้นักเรียนเป็นพลเมืองที่มีส่วนร่วมและมีประสิทธิภาพ พลเมืองในศตวรรษ ที่ 21 ต้องเตรียมพร้อมที่จะรับมือกับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว รวมถึงประเด็นความซับซ้อนของปัญหาทั้ง

ระดับท้องถิ่น ระดับชาติและระดับโลก ตลอดจนความขัดแย้งทางวัฒนธรรมและศาสนาและการพึ่งพาซึ่งกันและกันที่เพิ่มขึ้นในเศรษฐกิจระดับโลก จึงมีการกำหนดคุณลักษณะของพลเมืองที่มีประสิทธิภาพ ดังนี้

- 1) เปิดรับค่านิยมประชาธิปไตยและมุ่งมั่นที่จะมีชีวิตโดยอาศัยค่านิยมประชาธิปไตย
- 2) รับผิดชอบต่อความเป็นอยู่ของตนเอง ครอบครัว และชุมชน
- 3) มีความรู้เรื่องมนุษย์ ประวัติศาสตร์ และประเพณี ในระดับท้องถิ่น ประเทศ และโลก
- 4) มีความรู้ในรากเหง้าของชาติตนเอง สถาบันทางการเมือง และกระบวนการทางการเมือง
- 5) ตระหนักถึงประเด็นและเหตุการณ์ที่มีผลกระทบต่อคนในท้องถิ่น รัฐ ชาติ และโลก
- 6) แสวงหาข้อมูลจากแหล่งข้อมูลที่แตกต่างกัน และพัฒนามุมมอง ความคิดเห็นและการแก้ปัญหา

อย่างสร้างสรรค์

- 7) ถามคำถามที่มีความหมายและมีความสามารถในการวิเคราะห์และประเมินข้อมูลและความคิดได้
- 8) ตัดสินใจอย่างมีประสิทธิภาพ และมีทักษะแก้ปัญหาในชีวิตทั้งเรื่องส่วนตัวและสาธารณะ
- 9) มีความสามารถในการทำงานร่วมกับผู้อื่นอย่างมีประสิทธิภาพ
- 10) มีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในความเป็นพลเมืองและชุมชน

Young Citizens, 2020 เป็นหน่วยงานในประเทศอังกฤษ ได้เสนอคุณลักษณะความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตย โดยเน้นให้เป็นพลเมืองที่มีความรู้ มีความรับผิดชอบ และมีความกระตือรือร้น ตลอดจนรับผิดชอบต่อตนเองและชุมชน รวมถึงต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการทางการเมือง ดังนี้

- 1) ตระหนักถึงสิทธิและความรับผิดชอบต่อตนในฐานะพลเมือง
- 2) มีความรู้ในเรื่องสังคมและการเมืองของโลก
- 3) มีความห่วงใยในสวัสดิภาพของผู้อื่น
- 4) สามารถเสนอความคิดเห็นและข้อโต้แย้งได้
- 5) สามารถมีอิทธิพลต่อโลก
- 6) มีส่วนร่วมในชุมชนของตนเอง
- 7) มีความรับผิดชอบต่อการทำหน้าที่เป็นพลเมือง

Center for Civic Education, 2020 เป็นหน่วยงานในประเทศสหรัฐอเมริกาซึ่งได้รับการสนับสนุนจากกระทรวงศึกษาธิการให้ทำหน้าที่เป็นหน่วยงานหลักเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตย ได้เสนอว่าพลเมืองในระบบประชาธิปไตยต้องมีความรู้ซึ่งประกอบด้วย ความรู้เรื่องประวัติศาสตร์ พื้นฐานความคิดทางการเมือง ระบบการเมือง ระบบกฎหมาย พื้นฐานความคิดทางเศรษฐศาสตร์ ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ และความเข้าใจในบทบาทของสื่อมวลชน รวมถึงต้องมีทักษะที่สำคัญซึ่งประกอบด้วย ทักษะด้านความรู้และทักษะการมีส่วนร่วม โดยกำหนดคุณลักษณะของพลเมืองในระบบประชาธิปไตย 11 ประการ ดังนี้

- 1) เคารพสิทธิของผู้อื่น
- 2) มีความรับผิดชอบต่อตนเอง ครอบครัว เพื่อนและสังคม
- 3) ควบคุมตนเอง
- 4) มีจิตสาธารณะ

- 5) เปิดใจกว้างยอมรับความแตกต่าง
- 6) มีความประนีประนอม
- 7) เคารพความแตกต่างหลากหลายในวัฒนธรรม ประเพณีและความเชื่อ
- 8) มีความอดทนและเพียรพยายาม
- 9) มีความความเห็นอกเห็นใจ
- 10) มีความเอื้ออาทร
- 11) ยึดมั่นกับหลักการและอุดมการณ์พื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย

3. ปัจจัยการสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยของไทย

มีงานวิจัยและงานเขียนจำนวนมากสนับสนุนว่า การศึกษาเป็นปัจจัยการสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่สำคัญที่สุด (Beutel, 2012; Koskimaa & Rapeli, 2015; Peterson, 2011; Wiseman, Astiz, Fabrega, & Baker, 2011; Young Citizens, 2020; ชีรวัดน์ นิเจนตร, 2528; ถวิลวดี บุรีกุล, รัชวดี แสงมหะหมัด, Merieau, E, และ Volpe, M., 2555; นิภาพรณ เจนสันติกุล, 2556; เลิศพร อุดมพงษ์, 2557; ศักดิ์ชัย นิรัฐทวิ, 2548; สถาบันพระปกเกล้า สภาพัฒนาการเมือง, 2557). นอกจากนี้ยังมีปัจจัยอื่น ๆ เช่น ครอบครัว ชุมชน ภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และสื่อมวลชน เป็นต้น

3.1 ปัจจัยด้านการศึกษา

1) หลักสูตร

หลักสูตรถือเป็นหัวใจสำคัญของระบบการศึกษา ประเทศไทยให้ความสำคัญกับความเป็นพลเมืองโดยบรรจุในหลักสูตรตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 มีการกำหนดเนื้อหาสาระและเวลาเรียนในแต่ละระดับ ซึ่งมีการปรับรายละเอียดของรายวิชาแตกต่างกันไปตามช่วงเวลา ในปัจจุบันใช้หลักสูตรแกนกลางการศึกษาขั้นพื้นฐาน พ.ศ. 2551 บังคับให้ผู้เรียนระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานทั้งประถมศึกษาและมัธยมศึกษาเรียนวิชาหน้าที่พลเมือง ซึ่งเป็นรายวิชาเพิ่มเติมในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม

2) แบบเรียน

แบบเรียนเรื่องความเป็นพลเมืองมีการปรับรายละเอียดแตกต่างกันไปตามสถานการณ์ของประเทศ ซึ่งก็จะสัมพันธ์กับหลักสูตรทั้งในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา เช่น แบบเรียนหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองตั้งแต่ พ.ศ. 2475-2500 จะให้ความสำคัญกับรูปแบบการปกครองแบบประชาธิปไตยอันมีกฎหมายรัฐธรรมนูญเป็นกฎหมายสูงสุด เพื่อให้สอดคล้องกับความเป็นรัฐสมัยใหม่ ต่อมาใน พ.ศ. 2500-2516 เน้นเนื้อหาเกี่ยวกับความมั่นคงของสถาบันชาติ ศาสนา และพระมหากษัตริย์ ในช่วง พ.ศ. 2521-2533 เนื้อหาส่วนใหญ่มุ่งตอบสนองต่อการแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเป็นสำคัญ ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการพัฒนาประเทศตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และแบบเรียนในปัจจุบันเน้นไปที่วิวัฒนาการและระเบียบการปกครองในระบอบประชาธิปไตย กลไกการถ่วงดุลอำนาจรัฐ สถาบันพระมหากษัตริย์ในฐานะที่เป็นสถาบันค้ำจุน และสิทธิเสรีภาพหน้าที่ของพลเมือง

3) ครู/อาจารย์

ครู/อาจารย์มีหน้าที่ในการพัฒนาความเป็นพลเมืองประชาธิปไตยที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับผู้เรียน โดยมีหน้าที่หลัก ได้แก่ การจัดการเรียนการสอน จัดทำหลักสูตรรายวิชา/สถานศึกษา จัดกิจกรรมการเรียนรู้ สอดแทรกคุณธรรม จริยธรรม ความเป็นพลเมืองที่ดี การอยู่ร่วมกันในสังคม ดำเนินการวัดและประเมินผลด้วยวิธีที่หลากหลาย วิเคราะห์ข้อบกพร่องเพื่อนำมาปรับปรุงการเรียน จัดทำสื่อ อุปกรณ์การเรียนการสอน ใบความรู้ ใบงาน สังเกตพฤติกรรมของผู้เรียน เอาใจใส่ในรายวิชา และจัดบรรยากาศให้เอื้อต่อการเรียนรู้ของนักเรียน

4) กิจกรรมการเรียนการสอน

กิจกรรมการเรียนการสอนในชั้นเรียนช่วยสร้างความเป็นพลเมืองให้กับผู้เรียน ห้องเรียนเป็นสถานที่ฝึกปฏิบัติและเป็นกระจกส่องความจริงของสังคม วิธีการจัดการเรียนการสอนจึงมีหลากหลาย เช่น การอภิปราย กรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ การสาธิต สถานการณ์จำลอง ทักษะศึกษา การสนทนาแบบโสเครตีส (Socratic dialogue) การเรียนรู้ผ่านการทำโครงการ (Project-based learning) การเรียนรู้จากปัญหาที่เกิดขึ้นจริง (Problem-based learning) เป็นต้น

5) บรรยากาศในชั้นเรียน

บรรยากาศในห้องเรียนมีผลต่อการสร้างทักษะและพฤติกรรมของผู้เรียน บรรยากาศในชั้นเรียนแบบเปิดสามารถส่งเสริมให้ผู้เรียนมีทัศนคติด้านการเมืองที่ดี เช่น การที่ครูกระตุ้นให้ผู้เรียนมีอิสระในการแสดงความคิดเห็น การเปิดโอกาสให้มีการอภิปรายถกเถียงในชั้นเรียน การให้ผู้เรียนทำกิจกรรมเกี่ยวกับการรักษาตีแบบไม่บ่อยจนเกิดความรำคาญเบื่อหน่าย สิ่งเหล่านี้จะทำให้ผู้เรียนมีความสนใจและช่วยส่งเสริมทัศนคติและทำให้เกิดความเป็นพลเมืองแบบประชาธิปไตยกับผู้เรียนมากยิ่งขึ้น

6) กิจกรรมเสริมหลักสูตร

การสร้างความเป็นพลเมืองที่ดีที่สุด คือ การฝึกปฏิบัติ ในโรงเรียนก็มีกิจกรรมที่ช่วยวางรากฐานประชาธิปไตย เช่น การเลือกตั้งหัวหน้าชั้น การเลือกตั้งประธานนักเรียน กิจกรรมลูกเสือและกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ต่าง ๆ โรงเรียนใช้กิจกรรมเหล่านี้เป็นเสมือนห้องทดลอง ให้นักเรียนได้เรียนรู้และฝึกฝนทักษะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

7) ผู้บริหาร

ผู้บริหารสถานศึกษาเป็นผู้กำหนดแนวทางและอำนวยความสะดวกในการจัดการเรียนรู้ของครูและผู้เรียนให้บรรลุวัตถุประสงค์และคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของหลักสูตรและผู้เรียน ดังนั้นผู้บริหารสถานศึกษาต้องจัดการศึกษาตามคุณลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์ ทั้งในฐานะพลเมืองและพลเมืองโลก

8) ผู้เรียน

ผู้เรียนเป็นบุคคลสำคัญที่สุด โดยประเทศไทยมีการกำหนดคุณลักษณะของผู้เรียนในทุกระดับชั้นเพื่อความเป็นพลเมือง ในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐาน ผู้เรียนต้องเข้าใจระบบการเมืองการปกครองในสังคมปัจจุบัน และสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมได้อย่างมีความสุข ในฐานะเป็นพลเมืองไทยและพลเมืองโลก สำหรับใน

ระดับอาชีวศึกษา ผู้เรียนต้องเป็นพลเมืองที่มีจิตสาธารณะ และสามารถพัฒนาตนเอง ครอบครัว ชุมชนและสังคม

3.2 ปัจจัยอื่น ๆ ที่เสริมสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย

1) ครอบครัว

ครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคมที่เล็กที่สุด โดยพ่อแม่มีบทบาทและอิทธิพลต่อพัฒนาการบุคลิกลักษณะ และความคิดของเด็กในการสร้างพลเมืองที่ตระหนักถึงค่านิยมและหลักการพื้นฐานของระบอบประชาธิปไตย เด็กส่วนใหญ่เรียนรู้และมีพฤติกรรมตามแบบพ่อแม่และครอบครัว ดังนั้นพ่อแม่จึงมีอิทธิพลต่อทัศนคติทางสังคม วัฒนธรรม และการเมืองของเด็ก พฤติกรรมของเด็กสามารถสะท้อนให้เห็นถึงบริบททางวัฒนธรรม ทั้งในรูปแบบเผด็จการหรือประชาธิปไตย

2) ชุมชน

บทบาทของชุมชนมีความสำคัญต่อการจัดการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมทั้งการพัฒนาการเรียนรู้และกายภาพ เป็นฐานรากสำคัญของการพัฒนาพลเมืองทั้งในระบบ นอก ระบบ และตามอัธยาศัย ตลอดจนการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนในชุมชนที่จะดำรงวิถีประชาธิปไตยในชุมชนได้อย่างมีความสุข

3) ภาครัฐ

ภาครัฐมีบทบาทสำคัญในการสร้างความเป็นพลเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อม โดยการส่งเสริมทุกภาคส่วน ผ่านภารกิจและหน้าที่ของหน่วยงาน เช่น สถาบันพระปกเกล้า และสถาบันอุดมศึกษา เป็นต้น

4) ภาคเอกชน

ภาคเอกชนมีบทบาทในการสร้างความเป็นพลเมืองทั้งในส่วนของผู้มีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้ ผู้สนับสนุนการเรียนรู้ และผู้ติดตามตรวจสอบการเรียนรู้เพื่อความเป็นพลเมือง ทั้งที่เป็นการศึกษาในระบบ นอก ระบบและการเรียนรู้ตลอดชีวิต

5) องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น

องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเป็นองค์กรในระบอบประชาธิปไตยที่ใกล้ชิดประชาชนมากที่สุด โดยมีหน้าที่ในการส่งเสริมความเป็นพลเมืองทั้งทางตรงและทางอ้อมผ่านกระบวนการจัดการศึกษาและการปฏิบัติภารกิจตามบทบาทหน้าที่ของตน

6) สื่อมวลชน และสื่อเทคโนโลยี

ในปัจจุบันสื่อมวลชนมีบทบาทสำคัญเพราะเป็นเครื่องมือในการสร้างความรู้ความเป็นประชาธิปไตยให้กับประชาชน ประชาชนต้องเลือกที่จะรับข้อมูลข่าวสารที่ช่วยเสริมสร้างความเป็นพลเมือง

หัวข้อที่ 6.2 ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย

ชื่อหัวข้อ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย

หัวเรื่อง

- เรื่องที่ 6.2.1 แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย
 เรื่องที่ 6.2.2 ปัญหาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยในปัจจุบัน
 เรื่องที่ 6.2.3 นโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในประเทศไทย

แนวคิด

1. ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเกิดรัฐชาติ ภายหลังจากยุคอาณานิคมเสื่อมสลายลง รัฐชาติได้ใช้วัฒนธรรมเป็นมาตรฐานใหม่ในการกำหนดความเป็นรัฐ
2. สังคมไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม แต่รัฐไทยไม่เคยให้คำจำกัดความว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม
3. สิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิชุมชนเป็นฐานคิดสำคัญในการสร้างความชอบธรรมให้กับความหลากหลายทางวัฒนธรรม
4. นโยบายการจัดการศึกษาสำหรับนักเรียนที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้ เดิมขัดกับวัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิมในพื้นที่ แต่ปัจจุบันรัฐปรับปรุงนโยบายเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรงในพื้นที่
5. นโยบายการจัดการศึกษาสำหรับนักเรียนที่เป็นลูกหลานแรงงานข้ามชาติ ปัจจุบันรัฐเปิดโอกาสให้ได้รับการศึกษาแต่ไม่ได้เน้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบนักเรียนเชื้อสายมลายูแต่อย่างใด

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 6.2 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายแนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย
2. วิเคราะห์ปัญหาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยในปัจจุบัน
3. เข้าใจถึงนโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในประเทศไทย

เรื่องที่ 6.2.1 แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชน และสังคมไทย

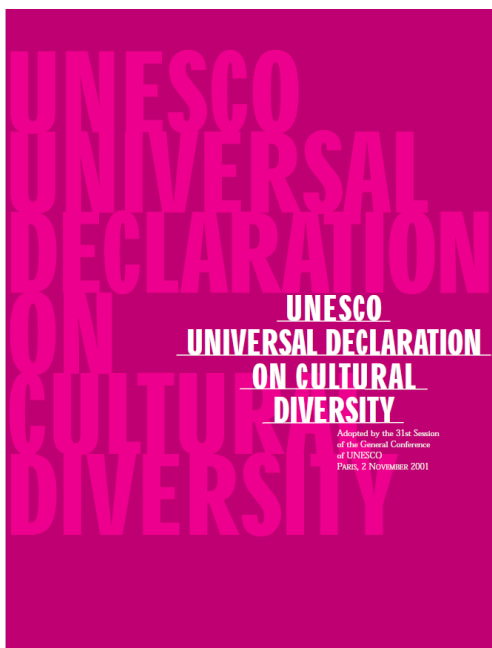
การศึกษาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมในชุมชนและสังคมไทย ประกอบด้วยแนวคิดสำคัญ 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) ความหมายและความสำคัญของความหลากหลายทางวัฒนธรรม 2) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมไทย 3) สิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิชุมชน ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

1. ความหมายและความสำคัญของความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ความหลากหลายทางวัฒนธรรมหรือพหุวัฒนธรรม เป็นการยืมคำจากภาษาอังกฤษว่า multiculturalism ซึ่งแนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมนั้นเกิดขึ้นพร้อม ๆ กับการเกิดรัฐชาติ ภายหลังจากยุคอาณานิคมเสื่อมสลายลง รัฐชาติเหล่านี้ได้ใช้วัฒนธรรมเป็นมาตรฐานใหม่ในการกำหนดความเป็นรัฐและการเป็นสมาชิกของชุมชนทางการเมืองนั้น ๆ วัฒนธรรมที่รัฐชาติกำหนดขึ้นถือเป็นวัฒนธรรมเดียว ซึ่งทำให้ความหลากหลายทางวัฒนธรรมก่อนเกิดรัฐชาติสูญหายไปพร้อมกับการก่อกำเนิดรัฐชาติสมัยใหม่

คำว่าความหลากหลายทางวัฒนธรรมไม่ได้หมายถึงการมีอยู่ของวัฒนธรรมต่าง ๆ เท่านั้น แต่ยังคำนึงถึงความไม่เท่าเทียมกันทางอำนาจ คือการช่วงชิงอำนาจระหว่างวัฒนธรรมของคนกลุ่มใหญ่กับวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์และเชื้อชาติที่เป็นคนกลุ่มน้อยภายใต้กรอบของรัฐชาติ ความหลากหลายทางวัฒนธรรมเป็นกลไกทางการเมืองเพื่อแก้ไขความขัดแย้งระหว่างกลุ่มคนที่มีความแตกต่างทางวัฒนธรรมในรัฐ

แนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมสอดคล้องกับการปกครองแบบเสรีนิยมประชาธิปไตย และระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ส่งเสริมความหลากหลายของคนและของทรัพยากรโดยเฉพาะในยุคโลกาภิวัตน์ การเกิดขึ้นของวัฒนธรรมข้ามชาติเป็นสิ่งที่พบเห็นได้มากขึ้น การเคลื่อนย้ายคน สิ่งของ และข้อมูลข้ามพื้นที่อย่างรวดเร็ว ส่งผลให้สังคมเกิดความหลากหลายของผู้คนและวัฒนธรรม จึงทำให้เกิดบรรทัดฐานในการอยู่ร่วมกันของสังคมโลก เช่น ค.ศ. 2001 UNESCO ได้ออกปฏิญญาสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม (UNESCO universal declaration on cultural diversity) เพื่อรับรองว่าสิทธิทางวัฒนธรรม (Cultural Rights) ถือเป็นหนึ่งในสิทธิขั้นพื้นฐานของมนุษย์ สิทธิในการแสดงออกทางวัฒนธรรม การยอมรับและเคารพความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมเป็นสิ่งที่ต้องได้รับการเน้นย้ำ

ภาพที่ 6.2 ปฏิญญาสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม
(UNESCO universal declaration on cultural diversity)

ความท้าทายของประชาชาติในปัจจุบันคือ ทำอย่างไรจะสามารถรักษาสมดุลระหว่างความเป็นปึกแผ่นเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันภายในรัฐหรือภายในสังคม ในขณะที่เดียวกันก็ต้องเคารพความหลากหลายทางวัฒนธรรมของกลุ่มต่าง ๆ ให้ได้ สังคมที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมมากเท่าไรก็ยิ่งต้องการความเป็นปึกแผ่นมากเท่านั้น ซึ่งเมื่อมองในมุมความมั่นคงจะพบว่ายิ่งปัญหาชาตินิยมชนกลุ่มน้อยภายในชาติถูกทำให้เป็นเรื่องของความมั่นคงมากเท่าไร ความมั่นคงจะไม่เกิดขึ้น (ฐิติมดี อาพัทธนานนท์, 2561)

2. ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมไทย

สังคมไทยเป็นสังคมพหุวัฒนธรรม จากข้อมูลของ Encyclopedia of the Nations, 2020 พบว่าประเทศไทยประกอบด้วยคนกว่า 30 ชาติพันธุ์ที่แตกต่างกันทั้งในด้านประวัติศาสตร์ ภาษา ศาสนา รูปลักษณ์ และวิถีการดำรงชีวิต แต่รัฐไทยไม่เคยให้คำจำกัดความว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรม คนไทยไม่เคยถูกปลูกฝังให้ตระหนักว่าประเทศไทยเป็นดินแดนพหุวัฒนธรรมเมื่อเทียบกับประเทศเพื่อนบ้าน เช่น ลาว พม่า เวียดนาม มาเลเซีย สิงคโปร์ ที่ประกาศชัดว่าเป็นประเทศที่ประกอบด้วยคนหลากหลายชาติพันธุ์ ประเทศไทยมองตัวเองว่าเป็นประเทศที่มีความเป็นชาติพันธุ์เดียว มีวัฒนธรรมเดียว และมีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวมาโดยตลอด ทั้งที่จริงแล้วประเทศไทยประกอบด้วยคนหลากหลายเชื้อชาติ

การเน้นความเป็นคนไทยหรือความเป็นไทยเริ่มต้นเมื่อประเทศไทยเข้าสู่การเปลี่ยนแปลงเป็นยุครัฐชาติในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ส่วนหนึ่งเกิดจากภัยคุกคามจากประเทศตะวันตก ทำให้ผู้ปกครองในขณะนั้นต้องแสดงให้เห็นว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีวัฒนธรรมไทยที่

ทันสมัยไม่แพ้ชาติตะวันตก ทำให้เกิดการสร้างวัฒนธรรมไทยบางอย่างขึ้นมา เช่น การแต่งกาย ภาษา การยกเลิกกิริยาบางอย่าง เช่น การหมอบกราบ

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ผู้ปกครองในสมัยนั้นได้ใช้วิธีหลอมรวมทางวัฒนธรรม โดยเน้นว่าประเทศไทยประกอบด้วยคนเชื้อชาติไทย มีการสถาปนาวัฒนธรรมไทยขึ้นเพื่อเป็นเครื่องมือสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของคนในชาติ มีการตั้งกระทรวงวัฒนธรรมและสำนักงานวัฒนธรรมแห่งชาติ มีการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นประเทศไทย ซึ่งทั้งหมดเกิดขึ้นในสมัยจอมพล. พิบูลสงคราม

ในยุคสงครามเย็นและยุคเผด็จการทหาร ความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่มีอยู่ในประเทศไทยถูกทำให้เป็นความเหมือนเพื่อเหตุผลทางความมั่นคง ทุกกลุ่มวัฒนธรรมในสังคมไทยจึงถูกหลอมให้อยู่ภายใต้ความเป็นไทยแบบเดียวกัน ไม่ว่าจะเป็นเชื้อชาติใด หรือมีวัฒนธรรมอย่างไร ความเป็นไทยถูกเน้นย้ำทั้งในด้านของเชื้อชาติว่าเชื้อชาติไทยเหนือกว่าเชื้อชาติอื่น แนวคิดนี้ได้รับอิทธิพลความเป็นชาตินิยมแบบเผด็จการฟาสซิสต์ นอกจากนี้รัฐบาลจอมพล ป. พิบูลสงครามได้มีการออกกฎหมาย 12 ฉบับ เช่น แต่งกายแบบเดียวกัน พูดภาษาแบบเดียวกันคือภาษาไทยกลาง การรณรงค์ให้กล่าวคำว่าสวัสดี อุดมการณ์ดังกล่าวเน้นความสำคัญของการสร้างชาติและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของชาติโดยไม่ได้ส่งเสริมความแตกต่างทางวัฒนธรรมแต่อย่างใด

ภายหลังจากจอมพล ป. พิบูลสงครามพ้นจากอำนาจและจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีใน พ.ศ. 2500 ได้มีการสร้างอุดมการณ์ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เพื่อสร้างความเป็นเอกภาพและความมั่นคงของชาติ อุดมการณ์นี้ได้ซึมลงไปในสำนึกของคนไทยตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

พ.ศ. 2522 มีการจัดตั้งคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติขึ้นโดยมีการเชิญนักคิดหัวก้าวหน้าและนักคิดที่มีบทบาทในการเคลื่อนไหวทางสังคมเข้ามาเป็นคณะกรรมการ มีการตีความวัฒนธรรมไทยจากเดิมให้มีนิยามครอบคลุมถึงวัฒนธรรมท้องถิ่น เช่น ภาษาถิ่น การแต่งกายของคนในท้องถิ่น และภูมิปัญญาท้องถิ่น ทำให้ประชาชนและท้องถิ่นเริ่มเข้ามามีส่วนร่วมในการกำหนดค่านิยมของวัฒนธรรมไทยมากขึ้น

พ.ศ. 2545 ในสมัยรัฐบาลทักษิณ ชินวัตร มีการจัดตั้งกระทรวงวัฒนธรรมขึ้นเพื่อทำหน้าที่ส่งเสริมเอกลักษณ์และวัฒนธรรมอันดีงามของไทย ซึ่งได้รับคำแนะนำจาก UNESCO ให้รู้จักแนวคิดใหม่ๆทางวัฒนธรรม เช่น การยอมรับทางวัฒนธรรม ขันติธรรมทางวัฒนธรรม (Tolerance) บทบาทของวัฒนธรรมกับการพัฒนาที่ยั่งยืน และภายหลังจาก UNESCO ได้ออกปฏิญญาสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม (UNESCO universal declaration on cultural diversity) จึงทำให้ประเทศไทยเกิดความตระหนักในความหลากหลายทางวัฒนธรรมของตนเองมากขึ้น

ปัจจุบัน ประเทศไทยหันมาให้ความสนใจกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมเพิ่มมากขึ้นเนื่องจากปัจจัยทางสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป เช่น การสิ้นสุดสงครามเย็น ความเป็นอิสระของสื่อมวลชน การเข้ามาของอินเทอร์เน็ต การขยายตัวของเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ทำให้ความแตกต่างทางวัฒนธรรมที่เคยถูกมองว่าเป็นภัยคุกคามต่อความเป็นเอกราชและความเป็นปึกแผ่น ถูกมองใหม่ในฐานะที่เป็นสินค้า เช่น อาหารถิ่นและประเพณีท้องถิ่น มีผลด้านการค้าช่วยกระตุ้นเศรษฐกิจโดยเฉพาะการท่องเที่ยว การเรียนรู้ภาษาที่ในอดีตถูก

มองว่าเป็นภัยต่อความมั่นคง เช่น ภาษาจีน ภาษามลายู ในปัจจุบันกลับเป็นทุนทางวัฒนธรรมสำหรับส่วนตัว และประเทศชาติ (ซูพินิจ เกษมณี, 2555)

3. สิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิชุมชน

3.1 สิทธิทางวัฒนธรรม

วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่ครอบคลุมวิถีชีวิตของคนทั้งชีวิต เป็นการกำหนดทั้งกรอบวิถีคิด ความเชื่อ ค่านิยม และวิถีการดำเนินชีวิตและการปฏิบัติต่อกัน กระบวนการทางวัฒนธรรมจึงเป็นกระบวนการที่มีการปรับตัวอย่างต่อเนื่อง และเนื่องจากวัฒนธรรมของแต่ละกลุ่มมีที่มาและปัจจัยแวดล้อมหรือบริบทที่แตกต่างกัน โดยการสร้างใหม่ ดัดแปลง หยิบยืม และแลกเปลี่ยน จึงทำให้วัฒนธรรมของกลุ่มสังคมหนึ่งอาจมีทั้งส่วนที่เหมือนและแตกต่างกับอีกกลุ่มสังคมหนึ่ง

จึงกล่าวได้ว่าวัฒนธรรมถูกใช้เป็นเครื่องบ่งบอกความเป็นอัตลักษณ์ของกลุ่มสังคมหนึ่งๆ วัฒนธรรมจึงถูกตีความว่าเป็นสมบัติร่วมของคนที่ร่วมกลุ่มสังคมเดียวกันและเป็นมรดกทางสังคม (Cultural Heritage) จากคนรุ่นหนึ่งไปอีกรุ่นหนึ่งได้ แต่เนื่องจากกระบวนการทางวัฒนธรรมเป็นกระบวนการที่ใช้ฉันทามติ (consensus) ซึ่งเป็นสิทธิของกลุ่มคนที่เป็นเจ้าของวัฒนธรรมนั้นที่จะวินิจฉัยและตัดสินใจว่าจะเปลี่ยนแปลงหรือไม่ กระบวนการทางวัฒนธรรมจึงไม่ยินยอมให้คนภายนอกเข้ามาบงการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนั้นเมื่อมีการรับรองสิทธิทางวัฒนธรรม การคุ้มครองสิทธิทางวัฒนธรรมจึงต้องครอบคลุมมิติของความหลากหลายของวัฒนธรรมด้วย ดังปรากฏในปฏิญญาสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม (UNESCO universal declaration on cultural diversity) (ซูพินิจ เกษมณี, 2555)

ปฏิญญาสากลว่าด้วยความหลากหลายทางวัฒนธรรม ได้รับการยอมรับจากที่ประชุมใหญ่สามัญครั้งที่ 31 ในปีค.ศ. 2001 (พ.ศ. 2544) มีรายละเอียดแบ่งเป็น 12 มาตรา รายละเอียดครอบคลุม 4 หัวข้อ ประกอบด้วย (UNESCO, 2001)

- 1) อัตลักษณ์ ความหลากหลาย และพหุนิยม (มาตรา 1-3)
- 2) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและสิทธิมนุษยชน (มาตรา 4-6)
- 3) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความสร้างสรรค์ (มาตรา 7-9)
- 4) ความหลากหลายทางวัฒนธรรมและความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันระหว่างประเทศ (มาตรา 10-12)

เนื้อหาสำคัญในปฏิญญาฯ สะท้อนให้เห็นว่าความหลากหลายทางวัฒนธรรมถือเป็นมรดกร่วมของมนุษยชาติที่นำสังคมไปสู่ความเป็นพหุนิยมทางวัฒนธรรม เป็นปัจจัยในการพัฒนา เป็นแหล่งของความคิดสร้างสรรค์ รวมทั้งการเป็นปัจจัยไปสู่การพัฒนาเศรษฐกิจ

3.2 สิทธิชุมชน

สิทธิชุมชน หมายถึง การที่คนในชุมชนมีสิทธิร่วมในการดูแล จัดการ ใช้ประโยชน์ และบำรุงรักษาทรัพยากรสาธารณะคือสมบัติสาธารณะในอาณาเขตของตน ซึ่งในปัจจุบันรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2560 ได้รับรองสิทธิชุมชน ดังปรากฏในมาตรา 43 ความว่า (ราชกิจจานุเบกษา, 2560)

บุคคลและชุมชนย่อมมีสิทธิ

(1) อนุรักษ์ฟื้นฟูหรือส่งเสริมภูมิปัญญา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมและจารีตประเพณี อันดีงามทั้งของท้องถิ่นและของชาติ

(2) จัดการ บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืนตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

(3) เข้าชื่อกันเพื่อเสนอแนะต่อหน่วยงานของรัฐให้ดำเนินการใดอันจะเป็นประโยชน์ต่อประชาชนหรือชุมชน หรือต่อนโยบายการดำเนินการใดอันจะกระทบต่อความเป็นอยู่อย่างสงบสุขของประชาชนหรือชุมชน และได้รับแจ้งผลการพิจารณาโดยรวดเร็ว ทั้งนี้ หน่วยงานของรัฐต้องพิจารณาข้อเสนอแนะนั้นโดยให้ประชาชนที่เกี่ยวข้องมีส่วนร่วมในการพิจารณาด้วยตามวิธีการที่กฎหมายบัญญัติ

(4) จัดให้มีระบบสวัสดิการของชุมชน

สิทธิของบุคคลและชุมชนตามวรรคหนึ่ง หมายความว่ารวมถึงสิทธิที่จะร่วมกับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นหรือรัฐในการดำเนินการดังกล่าวด้วย

การละเมิดสิทธิชุมชนคือการที่บุคคลภายนอกรวมถึงหน่วยงานของรัฐเข้ามาดำเนินการหรือแสวงหาผลประโยชน์โดยไม่บอกแจ้งและไม่ได้รับความเห็นชอบจากชุมชน และหมายรวมถึงการบังคับพาราชุมชนดั้งเดิมออกจากทรัพยากรสาธารณะของตน ซึ่งสิทธิชุมชนถือเป็นกรรมสิทธิ์ร่วมของชุมชน เป็นสิ่งที่เป็พลวัต คือมีการปรับตัวของการจัดการทรัพยากรภายในชุมชนโดยสัมพันธ์กับเงื่อนไขภายนอก เป็นศักดิ์ศรีของความเป็มนมนุษย์ สะท้อนให้เห็นอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ระบบคุณค่า พิธีกรรม หรือสัญลักษณ์ทางวัฒนธรรม และเป็นขบวนการทางสังคม (Social movement) เพื่อเรียกร้องเรื่องการมีส่วนร่วมของชุมชน

ดังนั้นสิทธิทางวัฒนธรรมและสิทธิชุมชนจึงเป็นฐานคิดสำคัญในการเสริมสร้างความชอบธรรมให้กับความหลากหลายทางวัฒนธรรม โดยมีรัฐธรรมนูญของประเทศและสนธิสัญญาระหว่างประเทศให้การรับรอง (ชูพินิจ เกษมณี, 2555)

เรื่องที่ 6.2.2 ปัญหาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยในปัจจุบัน

การศึกษาเรื่องปัญหาเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมของประเทศไทยในปัจจุบันประกอบด้วยแนวคิดสำคัญ 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) สถานการณ์ในปัจจุบัน 2) ปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาสังคมไทย 3) ปัญหาการเสริมสร้างวัฒนธรรมเดียว โดยประมวลความรู้จากชูพินิจ เกษมณี, 2555 ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

1. สถานการณ์ในปัจจุบัน

สภาพสังคมไทยในปัจจุบันจัดอยู่ในขั้นตอนของการเปลี่ยนผ่าน (Transitional Stage) จากการเป็นสังคมเกษตรกรรมแบบจารีตประเพณีมาเป็นสังคมอุตสาหกรรมและเป็นสังคมทันสมัย ซึ่งลักษณะเด่นที่แสดงออกคือลักษณะทวินิยม (Dualism) อันเป็นลักษณะที่พบในประเทศกำลังพัฒนา สังคมที่มีลักษณะทวินิยม (Dualistic Society) คือ สังคมเมืองมีความทันสมัย การดำเนินชีวิตเต็มไปด้วยการสื่อสารคมนาคมที่ทันสมัย แต่สังคมชนบทส่วนใหญ่ยังดำเนินชีวิตแบบจารีตประเพณีและความเชื่อในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ในขณะเดียวกันสังคมเมือง อาจมีลักษณะของสังคมแบบจารีตประเพณีร่วมอยู่บ้าง เช่น ตึกระฟ้ามีศาลพระพรหมที่คนมากราบไหว้บูชาและบนบาน ในขณะที่สังคมชนบทอาจจะเห็นจันตาวเทียมตั้งอยู่ในชุมชนที่แวดล้อมไปด้วยทุ่งนา สภาพสังคมแบบทวินิยมนี้เองที่ทำให้การดำเนินชีวิตค่อนข้างสับสน และสังคมไทยกำลังตกอยู่ในสภาพดังกล่าว โดยมีพลังกดดันจาก 2 ด้าน กล่าวคือ ด้านหนึ่งมุ่งสู่กระแสโลกาภิวัตน์ อีกด้านหนึ่งมุ่งสู่ท้องถิ่นนิยม (Localism)

2. ปัจจัยที่ก่อให้เกิดปัญหาสังคมไทย

ด้วยความสับสนของสังคมไทยต่อทิศทางที่จะมุ่งไปร่วมกัน ทำให้คนจำนวนมากตัดสินใจไม่ถูก ดังนั้นปัญหาที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่ จึงมักเป็นปัญหาที่มีที่มาจากความสับสนดังกล่าว ซึ่งเกิดจากเหตุปัจจัยดังนี้

2.1 แนวทางการพัฒนาประเทศ

ก่อนที่ประเทศไทยจะประกาศใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจแห่งชาติฉบับที่ 1 ใน พ.ศ. 2504 ประเทศไทยได้เชิญผู้เชี่ยวชาญจากธนาคารโลกมาให้คำปรึกษาแนะนำเรื่องการพัฒนาประเทศ ซึ่งสรุปได้ว่าสภาพสังคมไทยในขณะนั้นเป็นลักษณะของวงจรปัญหา โง่-จน-เจ็บ จึงทำให้สังคมอยู่ในสภาพด้อยพัฒนาอย่างต่อเนื่อง หมายความว่าระบบความรู้หรือภูมิปัญญาเดิมที่มีอยู่ไม่สามารถช่วยให้คนไทยหลุดพ้นจากวงจรของปัญหาเหล่านี้ได้ ดังนั้นเพื่อให้ประเทศเกิดการพัฒนาก็จำเป็นต้องใช้แม่แบบจากสังคมตะวันตก ซึ่งในขณะนั้นเป็น

สังคมอุตสาหกรรม เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์นี้ ประเทศไทยจึงต้องละทิ้งระบบความรู้เดิม แล้วหันมาใช้ระบบความรู้ใหม่ของตะวันตกเพื่อนำพาประเทศไปสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรมและสังคมทันสมัย

ประเทศไทยขาดสมดุลในทิศทางการพัฒนาดังกล่าว จนกระทั่งเกิดวิกฤติเศรษฐกิจในปี พ.ศ. 2540 ซึ่งส่งผลต่อสังคมในหลายด้าน ได้แก่

1) เกิดความเหลื่อมล้ำระหว่างเมืองและชนบท ทั้งในด้านชีวิตความเป็นอยู่ รายได้ และความสะดวกสบาย มันเป็นผลมาจากค่านิยมที่เรียกว่าความลำเอียงเข้าข้างเมือง (Urban Bias) นำไปสู่การขยายช่องว่างทางเศรษฐกิจและสังคมที่ระดับรายได้ระหว่างกลุ่มคนรวยกับกลุ่มคนจนแยกห่างจากกันมากขึ้นเรื่อย ๆ และรัฐเองขาดมาตรการที่มีประสิทธิภาพที่จะลดช่องว่างของรายได้ระหว่างกลุ่ม ความเหลื่อมล้ำในลักษณะนี้ได้สร้างกลุ่มอภิสิทธิ์ชนให้มีข้อได้เปรียบในทางสังคม และเกิดการเลือกปฏิบัติขึ้นซึ่งสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในสังคม นอกจากนี้เมืองและอุตสาหกรรมได้กลายเป็นปัจจัยดึงดูดให้เกิดการละทิ้งถิ่นเพื่ออพยพแรงงานจากชนบทเข้าสู่เมือง

2) ภาคเกษตรซึ่งเป็นภาคชนบทโดยรวมเกิดความอ่อนแอ องค์กรชุมชนของภาคเกษตรก็อ่อนแอไปด้วย จนไม่สามารถจัดการตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อเกษตรกรสิ้นหวังกับอนาคตจึงอพยพเข้าสู่เมืองเพื่อหางานทำ บางส่วนได้กลายเป็นแรงงานข้ามชาติ คนหนุ่มสาวเหล่านี้จะนำลูกมาฝากไว้กับคนแก่เพื่อเลี้ยงดู ซึ่งส่งผลต่อความอ่อนแอของสถาบันครอบครัว

3) ทรัพยากรเสื่อมโทรมอันเป็นผลโดยตรงของการพัฒนาประเทศที่ยึดหลักการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ในลักษณะมือใครยาวสาวได้สาวเอา โดยไม่คำนึงถึงสภาพแวดล้อม สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นความบกพร่องในจริยธรรมทางอาชีพในวงการต่าง ๆ ทั่วไป

2.2 การพัฒนาการศึกษา

ก่อนหน้าที่จะมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 การศึกษาของไทยถูกออกแบบให้ตอบสนองต่อแนวทางการพัฒนาประเทศไปสู่ความเป็นสังคมอุตสาหกรรมและก้าวเข้าสู่ความเป็นสากล ร่วมกับการปลูกฝังวัฒนธรรมกระแสหลักเพื่อสร้างเอกลักษณ์ของชาติ เห็นได้จากการศึกษาของไทยไม่ได้ถูกออกแบบเพื่อผลิตชาวไร่ชาวนา และการศึกษาเช่นนี้ได้สร้างความหวังใหม่ให้กับผู้เรียนที่จะหนีจากภาคเกษตรเข้าสู่วิถีชีวิตที่สะดวกสบายแบบในเมือง นอกจากนี้ระบบการศึกษายังขาดความอ่อนไหวต่อสภาพความหลากหลายทางวัฒนธรรมและยังมีได้เตรียมผู้เรียนให้เรียนรู้ที่จะยอมรับและอยู่ร่วมกันท่ามกลางความแตกต่างทางวัฒนธรรม รวมถึงการบูรณาการความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาและวิถีชีวิตท้องถิ่นเข้าสู่ระบบการศึกษายังขาดความต่อเนื่องและไม่จริงจัง จึงไม่อาจคาดหวังได้ว่าผู้เรียนที่สำเร็จการศึกษาขั้นพื้นฐานจะมีทัศนคติเชิงบวก และมีความกระตือรือร้นที่จะดำรงชีวิตและสืบทอดวิถีชีวิตของท้องถิ่นต่อจากบรรพบุรุษ

2.3 การพัฒนาที่เน้นทุนนิยมเสรีสูง

การพัฒนาแนวนี้จะเป็นการเสริมสร้างลัทธิปัจเจกชนนิยม (Individualism) และนำไปสู่วิธีคิดที่คำนึงแต่ผลประโยชน์ส่วนตัวหรือพรรคพวกเหนือกว่าผลประโยชน์ของสังคม อันเป็นเหตุปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการแย่งชิงทรัพยากรระหว่างกลุ่มผลประโยชน์ต่าง ๆ รวมทั้งค่านิยมของการแข่งขันกันทางธุรกิจ ผู้ประกอบการมักจะฉวยโอกาสเอาเปรียบลูกจ้างของตนเอง โดยที่เจ้าหน้าที่ของรัฐก็ไม่สามารถดูแลได้อย่างทั่วถึง

2.4 การลดลงของพื้นที่ทางวัฒนธรรม (Cultural Space)

สังคมไทยแต่เดิมให้ความสำคัญกับความร่วมมือและการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในด้านต่าง ๆ แต่เมื่อประเทศเน้นแนวทางการพัฒนาแบบทุนนิยมที่เน้นปัจเจกชนนิยม มีการรับเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ ที่เน้นการประหยัดแรงงานคน รวมถึงเทคโนโลยีเพื่อความบันเทิง ซึ่งส่วนใหญ่มักเป็นกิจกรรมที่ทำคนเดียวมากกว่าทำเป็นกลุ่ม เช่น เกมคอมพิวเตอร์ กิจกรรมที่ผู้คนที่ต้องมาร่วมมือทำด้วยกันจึงค่อย ๆ หายไป เกิดเป็นสภาพที่เรียกว่าภาวะความแปลกแยก อันเป็นสภาพที่ทำให้คนในเมืองรู้สึกขาดความอบอุ่นและเหมือนอยู่ตัวเดียว ทั้ง ๆ ที่แวดล้อมไปด้วยคนจำนวนมาก

2.5 ความสับสนของเจ้าหน้าที่ของรัฐ

ในขณะที่แนวทางการพัฒนาประเทศอยู่ในช่วงเปลี่ยนผ่าน ทิศทางการพัฒนาที่คลุมเครือจะทำให้เจ้าหน้าที่ของรัฐเกิดความสับสนได้ง่าย เพราะไม่แน่ใจว่าตนควรจะวางตนเองและบทบาทหน้าที่อย่างไรจึงจะเหมาะสม

2.6 การฉ้อราษฎร์บังหลวง

เป็นปัญหาที่แพร่ระบาดในทุกวงการ ซึ่งแม้แต่สถานศึกษาที่คาดหวังว่าจะช่วยปรับแก้ทัศนคติและพฤติกรรมดังกล่าว กลับปรากฏว่าโรงเรียนที่มีชื่อเสียงส่วนใหญ่เรียกโรงเรียนพิเศษ อันเป็นเหตุให้เกิดการเลือกปฏิบัติในการรับนักเรียนใหม่ๆ สิ่งนี้ได้กลายเป็นเรื่องปกติในสังคมไทยไปแล้ว จึงคาดหวังได้ยากว่าสังคมไทยจะสามารถจัดทัศนคติในการฉ้อราษฎร์บังหลวงลงได้

3. ปัญหาการเสริมสร้างวัฒนธรรมเดียว

ประเทศไทยมีอคติทางชาติพันธุ์ต่อราษฎรเชื้อสายจีนนับตั้งแต่รัชกาลที่ 6 ที่ทรงมองว่าหากสยามปกครองด้วยระบอบประชาธิปไตย ชาวจีนซึ่งเป็นกลุ่มอำนาจทางเศรษฐกิจจะเข้ามามีอำนาจทางการเมืองด้วย พระองค์จึงสนับสนุนความรู้สึกชาตินิยมควบคู่กับการจงรักภักดีต่อสถาบันพระมหากษัตริย์ อคติทางชาติพันธุ์ได้ถูกเพิ่มความเข้มข้นในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม ในช่วงนั้นลัทธิชาตินิยมได้ถูกนำมาใช้ปลุกเร้าสำนึกความเป็นชนชาติไทยและแสดงออกโดยการเปลี่ยนชื่อประเทศจากสยามเป็นประเทศไทย รวมทั้งการเกิดเพลงปลุกใจต่าง ๆ ในสมัยนั้น

รัฐไทยได้ใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือในการหลอมรวมคนในชาติที่เกิดสำนึกในความเป็นไทยที่เป็นหนึ่งเดียว เห็นได้จากการไม่สนับสนุนให้ใช้ภาษาท้องถิ่นในโรงเรียน ทั้งภาษาพูดและภาษาเขียน รวมทั้งการนิยมเปลี่ยนชื่อนักเรียนที่เป็นเชื้อสายของกลุ่มชาติพันธุ์ต่าง ๆ ให้เป็นชื่อภาษาไทย กล่าวได้ว่ากระบวนการสร้างชาติให้มีลักษณะหนึ่งเดียวทำให้อัตลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์บางกลุ่มเลือนหายไป

ปัญหาด้านลัทธิชาตินิยมของประเทศไทยเห็นได้ชัดจากปัญหาชาวเขา ซึ่งมีอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมเฉพาะกลุ่ม โดยคนส่วนใหญ่มักมองว่าชาวเขาเป็นคนอื่นโดยบรรพบุรุษอพยพเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารเป็นผู้ตัดไม้ทำลายป่าโดยการทำไร่เลื่อนลอยและนิยมการอพยพเคลื่อนย้ายไม่อยู่ที่ใดที่หนึ่งนาน เป็นพวกที่ปลูกฝิ่นและค้ายาเสพติด ความคิดเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นโดยมายาคติอันเกิดจากการขาดความรู้ความเข้าใจในกลุ่มสังคมนั้น ๆ นโยบายที่รัฐใช้มาโดยตลอดคือการมุ่งผสมกลมกลืนให้ชาวเขากลายเป็นคนไทย ต่อมาเมื่อแนวคิดเรื่องความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้รับการยอมรับมากขึ้น จึงมีมาตรการที่มีความยืดหยุ่นมากขึ้น เพื่อเปิดโอกาสให้ชาวเขาสามารถดำเนินการสืบทอดวัฒนธรรมของตนได้ แต่ในขณะเดียวกันหน่วยงานของรัฐบางส่วนยังคงยึดมายาคติเดิม ๆ บีบบังคับโดยใช้มาตรการทางกฎหมายที่ทำให้ชาวเขาต้องละทิ้งวิถีชีวิตตามประเพณี และกีดกันพวกเขาออกจากความสัมพันธ์ของการพึ่งพากันระหว่างคนกับป่า

นอกจากนี้ระบบความคิดเชิงเดียวยังมีอิทธิพลต่อกฎหมายของไทยซึ่งถืออำนาจรัฐเป็นใหญ่ ทำให้เกิดการผูกขาดอ้างความชอบธรรมในการจัดการเรื่องต่าง ๆ เช่น กฎหมายที่เกี่ยวข้องกับป่าไม้ทุกฉบับล้วนให้อำนาจแก่หน่วยงานของราชการในการจัดการทั้งหมด ทั้ง ๆ ที่ชุมชนท้องถิ่นและกลุ่มชาติพันธุ์หลายกลุ่มต้องอาศัยและพึ่งพิงป่าโดยสัมภูมิจากปัญหาในการจัดการและใช้ประโยชน์จากป่าที่มีลักษณะเชิงอนุรักษ์ แต่กลับไม่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานของรัฐ ในขณะเดียวกันกฎหมายกลับผ่อนปรนให้กับนายทุนที่มาจากสังคมเมืองให้เข้ามาแสวงหาผลประโยชน์จากป่าได้อย่างเต็มกำลังทรัพย์ของตน นี่แสดงให้เห็นว่ากระบวนการบัญญัติกฎหมายแห่งชาติละเลยต่อจารีตประเพณีที่ใช้กันอยู่ในระดับท้องถิ่น สภาพดังกล่าวจึงกลายเป็นว่าวิถีชีวิตตามประเพณีที่สืบทอดมามาช้านานกลับถูกละเมิดโดยกฎหมายเหล่านี้

เรื่องที่ 6.2.3 นโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในประเทศไทย

การศึกษาเรื่องการใช้การศึกษาเป็นเครื่องมือเพื่อจัดการความหลากหลายทางวัฒนธรรม เป็นการประมวลงานของฐิติมดี อาพัทธนานนท์, 2561 ซึ่งได้เสนอว่าภายหลังจากการเกิดขึ้นของชาติ การศึกษาถูกใช้เป็นเครื่องมือในการหลอมรวมคนที่มีวัฒนธรรมต่างกันเข้าไว้ในดินแดนเดียวกัน การศึกษานโยบายการจัดการศึกษาของรัฐต่อชนกลุ่มต่าง ๆ ในช่วงเวลาที่แตกต่างกันจะทำให้เราเข้าใจท่าทีและนโยบายของรัฐที่มีต่อความหลากหลายทางวัฒนธรรมได้ชัดเจนขึ้น ซึ่งฐิติมดี อาพัทธนานนท์ได้ทบทวนนโยบายการศึกษาที่เกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมในประเทศไทยไว้ 2 นโยบาย โดยมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

1. นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐสำหรับนักเรียนที่นับถือศาสนาอิสลามในจังหวัดชายแดนภาคใต้

นโยบายของรัฐในการจัดการศึกษาในพื้นที่ 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้นั้นได้รับอิทธิพลอุดมการณ์ทางการเมืองในแต่ละยุคสมัย สมัยรัชกาลที่ 5 มีการขยายการศึกษาไปสู่หัวเมือง โดย 7 หัวเมืองภาคใต้นั้นจัดให้มีการเรียนการสอนในวัด ให้พระสงฆ์เป็นครู ภาษาที่สอนเป็นภาษาไทยภาคกลาง และใช้ตำราเรียนหลวง ซึ่งนโยบายเช่นนี้ขัดกับวัฒนธรรมของชาวไทยมุสลิมในพื้นที่ ทำให้ส่วนใหญ่หันไปเรียนในสถานศึกษาของสังคมอิสลามคือ โรงเรียนปอเนาะ

สมัยรัชกาลที่ 6 มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติประถมศึกษา พ.ศ. 2464 ซึ่งสร้างความไม่พอใจให้กับชาวมุสลิมเนื่องจากเห็นว่าการบังคับเช่นนี้ขัดต่อธรรมเนียมปฏิบัติ ความเชื่อ และหลักศาสนาเป็นอย่างมาก เพราะเนื้อหาในการสอนมีแต่ภาษาไทยและคำสอนที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ จนกระทั่งชาวมุสลิมในพื้นที่รวมตัวต่อต้านครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2465 เจ้าพระยามรราชซึ่งลงไปตรวจราชการจึงกราบทูลว่าควรมีหลักสูตรและวิธีการเป็นพิเศษให้เหมาะสมกับพื้นที่ที่ประชาชนส่วนใหญ่นับถือศาสนาอิสลาม ต่อมาจึงมีการจัดนโยบายการศึกษาในพื้นที่ให้เกิดความประนีประนอมมากขึ้น เช่น อนุญาตให้สอนภาษามลายูในโรงเรียนประถมศึกษา

ภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. 2475 ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามเป็นนายกรัฐมนตรี ในช่วงแรก พ.ศ. 2481-2487 มีการออกกฎหมาย 12 ฉบับที่มุ่งเน้นความเป็นไทยและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตชาวมุสลิมอย่างมาก มีการห้ามสอนภาษามลายูในโรงเรียน บังคับกวดขันการเรียนภาษาไทยในระดับประถมศึกษาให้พูดภาษาไทยและใช้ประเพณีไทย ซึ่งนโยบายเหล่านี้ทำให้ชาวมุสลิมรู้สึกแปลกแยกและขมขื่นต่อระบบ

การปกครองของรัฐบาลในช่วงนั้น แต่ต่อมาเมื่อจอมพล ป. พิบูลสงครามขึ้นเป็นนายกรัฐมนตรีในช่วงที่ 2 ใน พ.ศ. 2491 นโยบายการจัดการศึกษาใน 4 จังหวัดภาคใต้มีการผ่อนปรนมากขึ้น โดยมีการประกาศใช้หลักสูตรพิเศษชั้นประถมศึกษาใน 4 จังหวัดภาคใต้และประกาศใช้ประมวลวิชาภาษามลายู

ภายหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รัฐบาลของนายปรีดี พนมยงค์ใน พ.ศ. 2488 มีการออกพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยการสนับสนุนอุปถัมภ์ศาสนาอิสลาม มีการจัดตั้งอิสลามวิทยาลัยในกรุงเทพฯ เพื่อเป็นสถาบันที่สอนระดับเตรียมอุดมศึกษา นโยบายประนีประนอมนี้เกิดขึ้นเนื่องจากความต้องการลดความขัดแย้งที่เกิดจากกลุ่มชาตินิยมมลายูขอความช่วยเหลือจากอังกฤษในการต่อสู้เพื่อเอกราชของปัตตานี

พ.ศ. 2500 ในช่วงสงครามเย็น ประเทศไทยได้รับความช่วยเหลือจากสหรัฐอเมริกา ในการจัดทำโครงการพัฒนาการศึกษาในส่วนภูมิภาค โดยแบ่งภาคการศึกษาในประเทศออกเป็น 12 ภาค ซึ่งจังหวัดยะลา ปัตตานี นราธิวาส และสตูลอยู่ในภาคการศึกษา 2 ซึ่งภาคการศึกษา 2 ได้จัดทำหลักสูตรสอนศาสนาอิสลาม ใน พ.ศ. 2518 และปรับปรุงหลักสูตรจนกลายเป็นหลักสูตรอิสลามศึกษาใน พ.ศ. 2523 ส่วนการปรับปรุงโรงเรียนปอเนาะนั้น กระทรวงศึกษาธิการได้ออกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยการปรับปรุงส่งเสริมปอเนาะ ใน พ.ศ. 2504 ทำให้ปอเนาะเข้ามาจดทะเบียนกับรัฐจำนวน 171 แห่ง จนกระทั่งใน พ.ศ. 2525 รัฐได้เปลี่ยนชื่อโรงเรียนราษฎร์สอนศาสนาอิสลามให้เป็นโรงเรียนเอกชนสอนศาสนาอิสลาม

พ.ศ. 2523 คณะรัฐมนตรีมีมติให้จัดตั้งศูนย์อำนวยการบริหารจังหวัดชายแดนภาคใต้ (ศอ.บต.) เพื่อพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมในพื้นที่จังหวัดชายแดนภาคใต้ ในส่วนของการศึกษานั้น ศอ.บต. ได้ส่งเสริมให้คนไทยมุสลิมพูดและใช้ภาษาไทยอย่างแพร่หลาย และส่งเสริมให้เข้ารับการศึกษาโรงเรียนสามัญ สายอาชีพ และการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งถือว่าได้ผลเป็นที่น่าพอใจ

พ.ศ. 2547 รัฐบาลของ ดร.ทักษิณ ชินวัตร มีการปรับปรุงนโยบายการศึกษาเพื่อแก้ปัญหาความรุนแรง เช่น พัฒนารูปแบบการจัดการเรียนรู้อะบบสองภาษาแบบประยุกต์ (ไทย-มลายู) ในระดับก่อนประถมศึกษา ส่งเสริมให้ครูใช้ภาษามลายูถิ่นและภาษาไทยในการจัดการเรียนการสอน บูรณาการกลุ่มสาระระหว่างหลักสูตรสามัญศึกษากับอิสลามศึกษาโดยเปิดสอนอิสลามศึกษาในโรงเรียนของรัฐ 798 แห่งใน 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้ จัดเวลาเรียนอิสลามศึกษาในโรงเรียนรัฐเพิ่มเวลาเรียนเป็นสัปดาห์ละ 8-10 ชั่วโมง ส่วนการปรับปรุงโรงเรียนปอเนาะนั้น กระทรวงศึกษาธิการได้ออกระเบียบกระทรวงศึกษาธิการว่าด้วยสถาบันศึกษาปอเนาะ พ.ศ. 2547 เพื่อส่งเสริมปอเนาะมาจดทะเบียนกับรัฐ ซึ่งมีจำนวน 255 แห่ง และยังเปิดโอกาสให้เป็นดุลยพินิจของโรงเรียนที่จะสามารถเพิ่มเติมสาระเกี่ยวกับวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของพื้นที่ในหลักสูตรสถานศึกษา

2. นโยบายการจัดการศึกษาของรัฐสำหรับนักเรียนที่เป็นลูกหลานแรงงานข้ามชาติ

ในช่วงระหว่าง พ.ศ. 2531-2535 เป็นช่วงที่มีแรงงานข้ามชาติหลังไหลเข้าสู่ประเทศไทยจำนวนมาก เนื่องจากภาคธุรกิจและภาคการผลิตมีความต้องการแรงงานระดับล่างจำนวนมาก ทำให้ภาคเอกชนเจรจาเรียกร้องให้รัฐบาลอนุญาตให้มีการจ้างแรงงานข้ามชาติได้ รัฐบาลในช่วงนั้นจึงเริ่มผ่อนผันการจ้างแรงงานข้ามชาติ ซึ่งผลจากการหลังไหลเข้ามาของแรงงานข้ามชาติ คือ การเพิ่มจำนวนเด็กต่างด้าวในประเทศไทย กระทรวงศึกษาธิการจึงได้ดำเนินการเพื่อขอมติคณะรัฐมนตรีในการแก้ไขระเบียบการเข้าเรียนของนักเรียนต่างด้าวที่ไม่มีสัญชาติไทย ซึ่งแต่เดิมรัฐไม่อนุญาตให้เข้าเรียน

กรกฎาคม พ.ศ. 2548 กระทรวงศึกษาธิการได้ปรับแก้กฎหมายเกี่ยวกับการรับนักเรียนนักศึกษาต่างด้าวเข้าเรียนในสถานศึกษา โดยสถานศึกษาไม่ต้องบันทึกตัวอักษรสีแดงว่าเป็นเด็กไม่มีสัญชาติ รวมทั้งอนุมัติการจัดสรรค่าใช้จ่ายรายหัวตั้งแต่ก่อนประถมศึกษาจนถึงมัธยมศึกษาตอนปลายในอัตราเดียวกับที่จัดให้เด็กไทย

ถึงแม้ว่ารัฐจะเปิดโอกาสให้เด็กต่างด้าวเข้าเรียน แต่ยังมีเด็กอีกจำนวนมากที่ไม่ได้เข้าเรียนหรือเข้าเรียนแล้วออกกลางคัน อุปสรรคประการหนึ่งคือการทำหน้าที่ปกครองหรือครอบครัวไม่รู้ว่าบุตรหลานของตนเองมีสิทธิ์เข้าเรียนในโรงเรียนของรัฐโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่าย ในส่วนของโรงเรียน บางโรงเรียนก็ยังไม่รู้ว่ามึนโยบายดังกล่าว

การจัดการศึกษาให้กับนักเรียนต่างด้าวมีความแตกต่างกับการจัดการศึกษาให้กับนักเรียนไทยเชื้อสายมลายู ตรงที่ในปัจจุบันรัฐเปิดโอกาสให้ได้รับการศึกษาแต่ไม่ได้เน้นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมแบบนักเรียนเชื้อสายมลายูแต่อย่างใด

หัวข้อที่ 6.3 ประเด็นร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองและความหลากหลาย

ในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21

ชื่อหัวข้อ ประเด็นร่วมสมัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองและความหลากหลาย

ในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21

หัวเรื่อง

เรื่องที่ 6.3.1 พลเมืองดิจิทัลกับการรู้เท่าทันในศตวรรษที่ 21

เรื่องที่ 6.3.2 ความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21

แนวคิด

1. การใช้ชีวิตในสังคมออนไลน์คือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในศตวรรษที่ 21 ดังนั้นความเป็นพลเมืองดิจิทัล จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนในฐานะพลเมืองดิจิทัลจำเป็นต้องตระหนักถึงโอกาสและความเสี่ยงในโลกออนไลน์ พัฒนาทักษะและความรู้ที่จำเป็นในโลกออนไลน์ และเข้าใจถึงสิทธิและความรับผิดชอบในโลกออนไลน์
2. เป้าหมายสำคัญในการปฏิรูปโรงเรียนในศตวรรษที่ 21 คือการผลักดันแนวคิดการศึกษาพหุวัฒนธรรม เข้าไปเป็นแก่นการเปลี่ยนแปลงหน่วยสังคมโรงเรียนทั้งระบบ

วัตถุประสงค์

หลังจากศึกษาตอนที่ 6.3 แล้วนิสิตสามารถ

1. อธิบายและมีทักษะรู้เท่าทันในการเป็นพลเมืองดิจิทัลในศตวรรษที่ 21
2. อธิบายและเข้าใจความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21

เรื่องที่ 6.3.1 พลเมืองดิจิทัลกับการรู้เท่าทันในศตวรรษที่ 21

การศึกษาเรื่องพลเมืองดิจิทัลกับการรู้เท่าทันในศตวรรษที่ 21 ต้องการสะท้อนให้เห็นว่าพลเมืองในศตวรรษที่ 21 มีความแตกต่างจากพลเมืองในศตวรรษก่อนหน้า เนื่องจากในสถานการณ์ปัจจุบันทุกคนต้องใช้ชีวิตในสังคมโลกนอกเหนือไปจากการเป็นพลเมืองภายใต้รัฐชาติที่ตนสังกัด แนวคิดเรื่องความเป็นพลเมืองโลก (Global Citizenship) ที่เคารพความแตกต่างจากเชื้อชาติ ศาสนา ภาษาและวัฒนธรรม ตลอดจนถึงการพึ่งพาอาศัยกันในระดับโลกและมีจิตสำนึกร่วมในปัญหาระดับโลก

นอกจากการใช้ชีวิตในสังคมโลกแล้ว ในปัจจุบันการใช้ชีวิตในสังคมออนไลน์คือเป็นสิ่งที่มีความสำคัญมากในศตวรรษที่ 21 ดังนั้นความเป็นพลเมืองดิจิทัล (Digital Citizenship) จึงเป็นสิ่งที่ทุกคนในฐานะพลเมืองดิจิทัลจำเป็นต้องตระหนักถึงโอกาสและความเสี่ยงในโลกออนไลน์ พัฒนาทักษะและความรู้ที่จำเป็นในโลกออนไลน์ และเข้าใจถึงสิทธิและความรับผิดชอบในโลกออนไลน์

ในการศึกษาเรื่องนี้ประกอบด้วยแนวคิดสำคัญ 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) มิติของความเป็นพลเมืองดิจิทัล 2) บัญญัติจริยธรรมคอมพิวเตอร์ 10 ประการ 3) หลักการพื้นฐานของความเป็นพลเมืองดิจิทัล และ 4) ทักษะในการเป็นพลเมืองดิจิทัล ซึ่งมีเนื้อหาสำคัญ ดังนี้

1. มิติของความเป็นพลเมืองดิจิทัล

วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง, 2561 ได้วิเคราะห์มิติของความเป็นพลเมืองดิจิทัลออกเป็น 3 มิติ ดังนี้

1.1 มิติด้านความรู้เกี่ยวกับสื่อและสารสนเทศ

พลเมืองที่ดีต้องมีความรู้ความสามารถในการเข้าถึง ใช้ สร้างสรรค์ ประเมิน สังเคราะห์ และสื่อสารข้อมูลข่าวสารผ่านเครื่องมือดิจิทัล ดังนั้นพลเมืองยุคใหม่จึงต้องมีความรู้ด้านเทคนิคในการเข้าถึงและใช้เครื่องมือดิจิทัล เช่น คอมพิวเตอร์ สมาร์ทโฟน แท็บเล็ต ได้อย่างเชี่ยวชาญ รวมถึงทักษะในการรู้คิดขั้นสูง เช่น ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณซึ่งจำเป็นต่อการเลือก จัดประเภท วิเคราะห์ ตีความ และเข้าใจข้อมูลข่าวสาร

1.2 มิติด้านจริยธรรม

พลเมืองดิจิทัลจะใช้อินเทอร์เน็ตได้อย่างปลอดภัย มีความรับผิดชอบ และมีจริยธรรมได้อย่างไร พลเมืองที่ดีจะต้องรู้จักคุณค่าและจริยธรรมจากการใช้เทคโนโลยี ต้องตระหนักถึงผลพวงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมที่เกิดจากการใช้อินเทอร์เน็ต รวมถึงรู้จักสิทธิและความรับผิดชอบออนไลน์ เช่น

เสรีภาพในการพูด การเคารพทรัพย์สินทางปัญญาของผู้อื่น และการปกป้องตนเองและชุมชนความเสี่ยงออนไลน์ อาทิ การกลั่นแกล้งออนไลน์ ภาพลามกอนาจารเด็ก สแปม เป็นต้น

1.3 มิติด้านการมีส่วนร่วมทางการเมืองและสังคม

พลเมืองดิจิทัลต้องรู้จักใช้ศักยภาพของอินเทอร์เน็ตในการมีส่วนร่วมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม อินเทอร์เน็ตเป็นได้ทั้งเครื่องมือเพิ่มการมีส่วนร่วมทางการเมืองในระบบ เช่น รัฐบาลใช้อินเทอร์เน็ตในการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนก่อนออกกฎหมาย การลงคะแนนเสียงอิเล็กทรอนิกส์ (e-Voting) ดีการยื่นคำร้องออนไลน์ (online petition) นอกจากนี้อินเทอร์เน็ตยังใช้ส่งเสริมการเมืองภาคพลเมืองผ่านวิธีการใหม่ๆ ซึ่งท้าทายให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการเมืองในระดับโครงสร้าง

ดังนั้นพลเมืองดิจิทัลที่ดีจะต้องมีความรู้และทักษะในเชิงเทคโนโลยีและการคิดขั้นสูง เพื่อใช้ประโยชน์จากข้อมูลข่าวสารในโลกออนไลน์ รู้จักป้องกันตัวเองจากความเสี่ยงต่าง ๆ ในโลกออนไลน์ เข้าใจถึงสิทธิ ความเป็นส่วนตัว และจริยธรรมที่สำคัญในยุคดิจิทัล และใช้ประโยชน์จากอินเทอร์เน็ตในการมีส่วนร่วมทางการเมือง เศรษฐกิจ และสังคมวัฒนธรรม ทั้งเพื่อตนเอง ชุมชน ประเทศ และโลก

2. บัญญัติจริยธรรมคอมพิวเตอร์ 10 ประการ

สถาบันจริยธรรมคอมพิวเตอร์ (Computer Ethics Institute) ซึ่งตั้งอยู่ที่กรุงวอชิงตัน ดี.ซี. สหรัฐอเมริกาได้บัญญัติจริยธรรมคอมพิวเตอร์ 10 ประการไว้ในปี ค.ศ. 1992 เพื่อรับมือกับประเด็นจริยธรรมจากการใช้คอมพิวเตอร์ที่ได้รับความนิยมมากขึ้นในยุคนั้น ซึ่งหลายประเด็นยังคงทันสมัยมาจนถึงทุกวันนี้ ดังนี้ (Computer Professionals for Social Responsibility, 2011)

1) อย่าใช้คอมพิวเตอร์ทำร้ายผู้อื่น

ไม่ขโมยข้อมูลส่วนบุคคล ไม่เขียนโปรแกรมหรือซอฟต์แวร์เพื่อการเข้าถึงข้อมูลของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต ไม่ใช้คอมพิวเตอร์เพื่อการกลั่นแกล้งผู้อื่น

2) ไม่รบกวนหรือแทรกแซงการใช้งานของผู้อื่น

ไม่สร้างซอฟต์แวร์อย่างมัลแวร์ไปรบกวนหรือแทรกแซงการทำงานของคอมพิวเตอร์คนอื่น

3) อย่าสอดส่องข้อมูลส่วนบุคคลของผู้อื่น

ไม่อ่านอีเมลหรือไฟล์ข้อมูลส่วนตัวของผู้อื่นโดยไม่ได้รับอนุญาต รวมถึงไม่สอดส่องการทำกิจกรรมออนไลน์ต่าง ๆ ของผู้อื่น

4) ไม่ขโมยข้อมูลของผู้อื่น

การขโมยข้อมูลสำคัญหรือปล่อยข้อมูลที่เป็นความลับของผู้อื่นนั้นไม่ต่างอะไรกับการปล้นธนาคาร เช่น การที่เจ้านายดักเก็บข้อมูลการสื่อสารของลูกค้า หรือการขโมยข้อมูลประวัติคนไข้จากฐานข้อมูลของโรงพยาบาล

5) อย่าเป็นส่วนหนึ่งของการเผยแพร่ข้อมูลที่ผิด

อินเทอร์เน็ตทำให้การแพร่กระจายข้อมูลเท็จอย่างข่าวปลอมหรือข่าวลือเป็นเรื่องง่าย เราควรตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูลและไม่ช่วยแพร่กระจายข้อมูลเท็จ

6) หลีกเลี่ยงการใช้ซอฟต์แวร์เถื่อน

การใช้ซอฟต์แวร์ผิดลิขสิทธิ์ถือเป็นการกระทำที่ผิดจริยธรรมและไม่เคารพผลงานของผู้สร้าง รวมถึงอาจส่งผลกระทบต่อกฎหมายต่อผู้ใช้ได้ เช่น ต้องจ่ายค่าปรับ

7) อย่าใช้คอมพิวเตอร์ของผู้อื่นถ้าไม่ได้รับอนุญาต

การใช้คอมพิวเตอร์ของผู้อื่นเพื่อเข้าถึงข้อมูลโดยไม่ได้รับอนุญาตถือเป็นการกระทำที่ผิดจริยธรรม

8) อย่าอ้างความเป็นเจ้าของในงานของผู้อื่น

การนำงานของผู้อื่นมาใช้โดยไม่ขออนุญาตหรือไม่อ้างอิงให้เหมาะสมนั้นถือเป็นการกระทำที่ผิดจริยธรรม

9) คิดถึงผลกระทบทางสังคมที่อาจเกิดขึ้นตอนพัฒนาซอฟต์แวร์

ตัวอย่างเช่น ถ้าคุณพัฒนาอีเมลเวอร์ ก็ควรคำนึงถึงผลกระทบเชิงลบที่จะเกิดขึ้น

10) สื่อสารกับผู้อื่นด้วยความเคารพและมีมารยาท

มารยาทในการสื่อสารในโลกจริงกับโลกออนไลน์นั้นไม่ได้ต่างกัน เราไม่ควรใช้คำหยาบคาย ไม่ควรรุกรานพื้นที่ส่วนบุคคล ไม่ควรพูดอะไรที่เป็นเท็จ

3. หลักการพื้นฐานของความเป็นพลเมืองดิจิทัล

Mike Ribble นักการศึกษาชาวอเมริกันได้เสนอหลักการพื้นฐานของความเป็นพลเมืองดิจิทัล ซึ่งเป็นหลักการที่ได้รับการกล่าวถึงกว้างขวางและแพร่หลาย โดย Ribble ได้เสนอหลักการไว้ 9 ประการ ดังนี้ (Ribble M., 2017; โสภิตา วีรกุลเทวัญ, 2561)

9 Elements of Digital Citizenship

ภาพที่ 6.3 หลักการพื้นฐานของความเป็นพลเมืองดิจิทัล

ที่มาภาพ https://fractus-855d.kxcdn.com/wp-content/uploads/2014/09/digital_citizenship_1280-740x523.png

1) โอกาสในการเข้าถึงดิจิทัล (Digital access)

ผู้ใช้เทคโนโลยีต้องตระหนักว่าไม่ใช่ทุกคนที่มีโอกาสเข้าถึงเทคโนโลยี ดังนั้นการทำงานเพื่อสร้างโอกาสให้ทุกคนได้รับสิทธิทางดิจิทัลและสนับสนุนการเข้าถึงจึงเป็นจุดเริ่มต้นของความเป็นพลเมืองดิจิทัล การเติบโตของทั้งสังคมที่เหมาะสมจึงไม่ควรไม่มีใครที่ถูกกีดกันการเข้าถึง ดังนั้นการเป็นพลเมืองดิจิทัลที่ productive เราจึงต้องสร้างหลักประกันว่าต้องไม่มีใครถูกปฏิเสธหรือถูกกีดกันในการเข้าถึงดิจิทัล

2) การพาณิชย์ดิจิทัล (Digital Commerce)

เศรษฐกิจและระบบตลาดปัจจุบันได้กระทำได้ผ่านอิเล็กทรอนิกส์ ซึ่งทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต้องตระหนักว่าการซื้อสินค้าและบริการในชีวิตประจำวันเกิดขึ้นในอินเทอร์เน็ต ซึ่งหลายเรื่องอาจจะขัดแย้งกับกฎหมายหรือศีลธรรมในบางประเทศ เช่น การดาวน์โหลดสิ่งผิดกฎหมายในบางประเทศ จำพวกภาพโป๊ การพนัน เป็นต้น ดังนั้นผู้ใช้อินเทอร์เน็ตควรเรียนรู้ในการเป็นผู้บริโภคที่มีประสิทธิภาพในเศรษฐกิจดิจิทัลใหม่นี้ด้วย

3) การสื่อสารดิจิทัล (Digital Communication)

การติดต่อสื่อสารนับเป็นการเปลี่ยนแปลงในการปฏิวัติดิจิทัลมากที่สุด หากย้อนกลับไปศตวรรษที่ 19 รูปแบบการสื่อสารจำกัดกว่านี้มาก ขณะที่ศตวรรษที่ 21 ทางเลือกการสื่อสารมีความหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นอีเมล มือถือ การส่งข้อความ แต่ละคนสามารถสื่อสารพูดคุยกับทุกคน ทุกที่ ทุกเวลา แต่สิ่งหนึ่งที่เราเห็นว่าน่าเสียดายคือ ผู้ใช้เทคโนโลยีจำนวนมากไม่ได้ถูกสอนว่า การตัดสินใจที่เหมาะสมเป็นอย่างไรเมื่อเราต้องเจอกับทางเลือกในการสื่อสารดิจิทัลที่หลากหลายเช่นนี้

4) ความเท่าทันดิจิทัล (Digital Literacy)

เป็นการจัดให้มีกระบวนการหรือขั้นตอนการสอนและการเรียนรู้เกี่ยวกับเทคโนโลยีและการใช้ Ribble เห็นว่า ขั้นตอนการสอนในระดับโรงเรียนควรพิจารณาว่า เทคโนโลยีอะไรที่ควรสอนแก่นักเรียนและเทคโนโลยีแต่ละอย่างนั้นควรนำไปใช้อย่างไร ขณะที่แรงงานบางสาขาวิชาชีพต้องการทักษะในเรื่องการค้นคว้าและการประมวลผลข้อมูลที่รวดเร็วฉับพลัน ขั้นตอนการเรียนรู้สำหรับพวกเขาก็ต้องมีความละเอียดอ่อนเฉพาะกลุ่ม ดังนั้นผู้เรียนควรได้รับการเรียนรู้ที่มีความเฉพาะเรื่อง เฉพาะที่และเฉพาะเวลา อย่างในวงการธุรกิจ วงการแพทย์ หรือวงการทหาร ตัวเทคโนโลยีและการใช้ก็แตกต่างกันไป ความเป็นพลเมืองดิจิทัลจึงเป็นเรื่องของการให้การศึกษาวิธีการใหม่ๆ กับประชาชน ซึ่งต้องการทักษะการเท่าทันข้อมูลข่าวสารในระดับที่สูงเพียงพอต่อความเปลี่ยนแปลง

5) มารยาททางดิจิทัล (Digital Etiquette)

เป็นมาตรฐานของแนวปฏิบัติที่เราจะรับรู้ว่าพฤติกรรมหนึ่งๆ ไม่เหมาะสมในโลกดิจิทัลก็ต่อเมื่อการกระทำนั้น ๆ เกิดขึ้นและเราได้เห็นแล้ว แต่ก่อนที่แต่ละคนจะใช้เทคโนโลยี เราไม่ได้เรียนรู้มาก่อนล่วงหน้าว่ามารยาทใดพึงหรือไม่พึงกระทำ และหลายๆ คนพบว่า ไม่ค่อยสบายใจที่จะไปต่อว่าคนอื่นเกี่ยวกับพฤติกรรมที่

ไม่เหมาะสม วิธีการที่นิยมทำกันคือ การออกกฎหมายหรือระเบียบเพื่อควบคุมพฤติกรรมหรือไม่ก็ใช้เทคโนโลยีในการหยุดการใช้ที่ไม่เหมาะสม แต่ Ribble คิดว่าการสร้างกฎหมายหรือนโยบายไม่เพียงพอ สิ่งที่ต้องทำคือการสอนให้ทุกคนเป็นพลเมืองดิจิทัลที่มีความรับผิดชอบในสังคมใหม่นี้

6) กฎหมายเกี่ยวกับดิจิทัล (Digital Law)

เป็นเรื่องกฎหมายที่สัมพันธ์กับจริยธรรมในเรื่องเทคโนโลยีของสังคมหนึ่งๆ การใช้เทคโนโลยีในรูปแบบ การขโมยหรือก่ออาชญากรรมถือเป็นการใช้ที่ผิดจริยธรรม พลเมืองดิจิทัลควรรู้กฎหมายและตระหนักในพฤติกรรมที่ผิดกฎหมายและผิดจริยธรรม เช่น การแฮกข้อมูลของผู้อื่น การดาวน์โหลดสื่อที่ผิดกฎหมาย การลอกเลียนแบบโดยไม่อ้าง การปล่อยไวรัส ส่งสแปม หรือขโมยอัตลักษณ์ของผู้อื่น เป็นต้น

7) สิทธิและความรับผิดชอบทางดิจิทัล (Digital Rights and Responsibilities)

บรรดาสิทธิที่ปรากฏในรัฐธรรมนูญของสหรัฐอเมริกา เป็นชุดแนวคิดที่ขยายมาสู่พลเมืองดิจิทัลด้วยเช่นกัน พลเมืองดิจิทัลมีสิทธิในเรื่องความเป็นส่วนตัว เสรีภาพในการพูด Ribble เสนอว่า สิทธิพื้นฐานทางดิจิทัลต้องได้รับการทำความเข้าใจ แลกเปลี่ยน อภิปราย และแน่นอนว่าสิทธิเหล่านี้มาควบคู่กับความรับผิดชอบด้วย ดังนั้นผู้ใช้จึงต้องช่วยนิยามว่าการใช้เทคโนโลยีอย่างเหมาะสมควรเป็นอย่างไร

8) สุขภาพและความเป็นอยู่ที่ดีทางดิจิทัล (Digital Health and Wellness)

หมายถึง ความเป็นอยู่ทั้งทางจิตใจและร่างกายในโลกที่ใช้เทคโนโลยีดิจิทัลด้วย ตั้งแต่ความปลอดภัยของสายตา อาการเครียดที่เกิดจากการมีพฤติกรรมซ้ำ ๆ การปฏิบัติที่เกี่ยวข้องกับสรีระ ล้วนเป็นเรื่องที่จะต้องถูกกล่าวถึงในโลกเทคโนโลยีใหม่นี้ รวมทั้งเรื่องทางจิตวิทยา เช่น การติดเน็ต (internet addiction) ซึ่งผู้เรียนควรได้รับการสอนให้รู้ถึงโทษของเทคโนโลยีด้วยความเป็นพลเมืองดิจิทัลจึงเป็นเรื่องที่รวมถึงวัฒนธรรมซึ่งผู้ใช้เทคโนโลยีได้รับความรู้ในการปกป้องตนเองโดยอาจจะผ่านการศึกษากิจการหรือการอบรม

9) ความปลอดภัยทางดิจิทัล (Digital Security)

ในแง่ของการสร้างความปลอดภัยในโลกดิจิทัลและสังคมทั่วไปไม่ได้แตกต่างกัน トラบใดที่เราต้องใส่กุญแจที่ประตูหรือตั้งสัญญาณกันขโมยเพื่อสร้างความปลอดภัยบางระดับให้กับตัวเรา ในโลกดิจิทัลก็เช่นเดียวกัน เราต้องมีระบบป้องกันไวรัส มีการแบ็คอัพข้อมูล หรือควบคุมการเข้าถึงอุปกรณ์เครื่องมือของเรา ดังนั้นในฐานะพลเมืองดิจิทัลที่มีความรับผิดชอบ เราต้องเรียนรู้ที่จะปกป้องข้อมูลข่าวสารของเราจากภายนอก ซึ่งอาจนำอันตรายมาสู่เราได้

4. ทักษะในการเป็นพลเมืองดิจิทัล

พ.ศ. 2559 World Economic Forum ได้เผยแพร่ infographic เรื่อง ความฉลาดทางดิจิทัล (Digital Intelligence) โดยเสนอ 8 ทักษะในการเป็นพลเมืองดิจิทัลในศตวรรษที่ 21 ดังนี้ (World Economic Forum, 2016; ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม, 2563)

ภาพที่ 6.4 ทักษะในการเป็นพลเมืองดิจิทัลในศตวรรษที่ 21

ที่มาภาพ: <https://www.ops.go.th/main/images/2562/pusit/pics/1565066433984.jpg>

1) ทักษะในการรักษาอัตลักษณ์ที่ดีของตนเอง (Digital Citizen Identity)

ต้องมีความสามารถในการสร้างสมดุล บริหารจัดการ รักษาอัตลักษณ์ที่ดีของตนเองไว้ให้ได้ ทั้งในส่วนของโลกออนไลน์และโลกความจริง โดยตอนนี้ประเด็นเรื่องการสร้างอัตลักษณ์ออนไลน์ถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ ที่ทำให้บุคคลสามารถแสดงออกถึงความเป็นตัวตนต่อสังคมภายนอก โดยอาศัยช่องทางการสื่อสารผ่านเว็บไซต์เครือข่ายสังคมในการอธิบายรูปแบบใหม่ของการสื่อสารแบบมีปฏิสัมพันธ์ทางอินเทอร์เน็ต ซึ่งเป็นการแสดงออกเกี่ยวกับตัวตนผ่านเว็บไซต์เครือข่ายสังคมต่าง ๆ

2) ทักษะในการรักษาข้อมูลส่วนตัว (Privacy Management)

ดุลพินิจในการบริหารจัดการข้อมูลส่วนตัว โดยเฉพาะการแชร์ข้อมูลออนไลน์เพื่อป้องกันความเป็นส่วนตัวทั้งของตนเองและผู้อื่นเป็นสิ่งสำคัญที่ต้องประกอบอยู่ในพลเมืองดิจิทัลทุกคน และพวกเขาจะต้องมีความตระหนักในความเท่าเทียมกันทางดิจิทัล เคารพในสิทธิของทุกคน รวมถึงต้องมีวิจารณญาณในการ

รักษาความปลอดภัยของข้อมูลตนเองในสังคมดิจิทัล รู้ว่าข้อมูลใดควรเผยแพร่ ข้อมูลใดไม่ควรเผยแพร่ และต้องจัดการความเสี่ยงของข้อมูลของตนในสื่อสังคมดิจิทัลได้ด้วย

3) ทักษะในการคิดวิเคราะห์มีวิจารณญาณที่ดี (Critical Thinking)

ความสามารถในการวิเคราะห์แยกแยะระหว่างข้อมูลที่ถูกตั้งและข้อมูลที่ผิด ข้อมูลที่มีเนื้อหาดีและข้อมูลที่เข้าข่ายอันตราย รู้ว่าข้อมูลลักษณะใดที่ถูกส่งผ่านมาทางออนไลน์แล้วควรตั้งข้อสงสัย หากคำตอบให้ชัดเจนก่อนเชื่อและนำไปแชร์ ด้วยเหตุนี้ พลเมืองดิจิทัลจึงต้องมีความรู้ความสามารถในการเข้าถึง ใช้ สร้างสรรค์ ประเมิน สังเคราะห์ และสื่อสารข้อมูลข่าวสารผ่านเครื่องมือดิจิทัล ซึ่งจำเป็นต้องมีความรู้ด้านเทคนิคเพื่อใช้เครื่องมือดิจิทัล เช่น คอมพิวเตอร์ สมาร์ทโฟน แท็บเล็ต ได้อย่างเชี่ยวชาญ รวมถึงมีทักษะในการรู้คิดขั้นสูง เช่น ทักษะการคิดอย่างมีวิจารณญาณที่จำเป็นต่อการเลือก จัดประเภท วิเคราะห์ ตีความ และเข้าใจข้อมูลข่าวสาร มีความรู้และทักษะในสภาพแวดล้อมดิจิทัล การรู้ดิจิทัลโดยมุ่งให้เป็นผู้ใช้ที่ดี เป็นผู้เข้าใจ บริบทที่ดี และเป็นผู้สร้างเนื้อหาทางดิจิทัลที่ดีในสภาพแวดล้อมสังคมดิจิทัล

4) ทักษะในการจัดสรรเวลาหน้าจอ (Screen Time Management)

ทักษะในการบริหารเวลากับการใช้อุปกรณ์ยุคดิจิทัล รวมไปถึงการควบคุมเพื่อให้เกิดสมดุลระหว่างโลกออนไลน์และโลกภายนอก นับเป็นอีกหนึ่งความสามารถที่บ่งบอกถึงความเป็นพลเมืองดิจิทัลได้เป็นอย่างดี เพราะเป็นที่รู้กันอยู่แล้วว่าการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศที่ขาดความเหมาะสมย่อมส่งผลกระทบต่อสุขภาพโดยรวม ทั้งความเครียดต่อสุขภาพจิตและเป็นสาเหตุก่อให้เกิดความเจ็บป่วยทางกาย ซึ่งนำไปสู่การสูญเสียทรัพย์สิน เพื่อใช้รักษา และเสียสุขภาพในระยะยาวโดยรู้เท่าไม่ถึงการณ์

5) ทักษะในการรับมือกับการคุกคามทางโลกออนไลน์ (Cyberbullying Management)

จากข้อมูลทางสถิติล่าสุด สถานการณ์ในเรื่อง Cyber bullying ในไทย มีค่าเฉลี่ยการกลั่นแกล้งบนโลกออนไลน์ในรูปแบบต่าง ๆ ที่สูงกว่าค่าเฉลี่ยโลกอยู่ที่ 47% และเกิดในรูปแบบที่หลากหลาย อาทิ การด่าทอ กันด้วยข้อความหยาบคาย การตัดต่อภาพ สร้างข้อมูลเท็จ รวมไปถึงการตั้งกลุ่มออนไลน์กีดกันเพื่อนออกจากกลุ่ม ฯลฯ ดังนั้นพลเมืองดิจิทัลทุกคนจึงควรมีความสามารถในการรับรู้และรับมือการคุกคามข่มขู่บนโลกออนไลน์ได้อย่างชาญฉลาด เพื่อป้องกันตนเองและคนรอบข้างจากการคุกคามทางโลกออนไลน์ให้ได้

6) ทักษะในการบริหารจัดการข้อมูลของผู้ใช้งานทั้งไวบนโลกออนไลน์ (Digital Footprints)

มีรายงานการศึกษาวิจัยยืนยันว่า คนรุ่น Baby Boomer คือ กลุ่ม Aging ที่เกิดขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. 2487-2505 มักจะใช้งานอุปกรณ์คอมพิวเตอร์หรือโทรศัพท์เคลื่อนที่ของผู้อื่น และเปิดใช้งาน WiFi สาธารณะ เสรีจ แล้วมักจะละเลย ไม่ลบรหัสผ่านหรือประวัติการใช้งานถึง 47% ซึ่งเสี่ยงมากที่จะถูกผู้อื่นสวมสิทธิ ขโมยตัวตน บนโลกออนไลน์ และเข้าถึงข้อมูลส่วนบุคคลได้อย่างง่ายดาย ดังนั้นความเป็นพลเมืองดิจิทัลจึงต้องมีทักษะ

ความสามารถที่จะเข้าใจธรรมชาติของการใช้ชีวิตในโลกดิจิทัลว่าจะหลงเหลือร่องรอยข้อมูลทิ้งไว้เสมอ รวมไปถึงถึงต้องเข้าใจผลลัพธ์ที่อาจเกิดขึ้น เพื่อการดูแลสิ่งเหล่านี้อย่างมีความรับผิดชอบ

7) ทักษะในการรักษาความปลอดภัยของตนเองในโลกออนไลน์ (Cybersecurity Management)

ความสามารถในการป้องกันข้อมูลด้วยการสร้างระบบความปลอดภัยที่เข้มแข็งและป้องกันการโจรกรรมข้อมูลไม่ให้เกิดขึ้นได้ ถ้าต้องทำธุรกรรมกับธนาคารหรือซื้อสินค้าออนไลน์ เช่น ซื้อเสื้อผ้า ชุดเดรส เป็นต้น ควรเปลี่ยนรหัสบ่อย ๆ และควรหลีกเลี่ยงการใช้คอมพิวเตอร์สาธารณะ และหากสงสัยว่าข้อมูลถูกนำไปใช้หรือสูญหาย ควรรีบแจ้งความและแจ้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทันที

8) ทักษะในการใช้เทคโนโลยีอย่างมีจริยธรรม (Digital Empathy)

ความสามารถในการเห็นอกเห็นใจและสร้างความสัมพันธ์ที่ดีกับผู้อื่นบนโลกออนไลน์ พลเมืองดิจิทัลที่ดีจะต้องรู้ถึงคุณค่าและจริยธรรมจากการใช้เทคโนโลยี ต้องตระหนักถึงผลพวงทางสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม ที่เกิดจากการใช้อินเทอร์เน็ต การกดไลค์ กดแชร์ ข้อมูล ข่าวสาร ออนไลน์ รวมถึงรู้จักสิทธิและความรับผิดชอบต่อออนไลน์ อาทิ เสรีภาพในการพูด การเคารพทรัพย์สินทางปัญญาของผู้อื่น และการปกป้องตนเองและชุมชนจากความเสี่ยงออนไลน์ เช่น การกลั่นแกล้งออนไลน์ ภาพลามกอนาจารเด็ก สแปม เป็นต้น

เรื่องที่ 6.3.2 ความหลากหลายในสังคมพหุวัฒนธรรมในศตวรรษ ที่ 21

James Banks, 2007 (อ้างถึงในนงเยาว์ เนาวรัตน์, 2559) เสนอว่าเป้าหมายสำคัญในการปฏิรูปโรงเรียนในศตวรรษที่ 21 คือการผลักดันแนวคิดการศึกษาพหุวัฒนธรรม เข้าไปเป็นแก่นการเปลี่ยนแปลงหน่วยสังคมโรงเรียนทั้งระบบ Banks วิเคราะห์ว่าโรงเรียนเป็นระบบสังคมหน่วยย่อยหน่วยหนึ่ง เมื่อโรงเรียนเป็นระบบสังคมโรงเรียนจึงมีชุดบรรทัดฐาน ชุดระบบคุณค่า ชุดสถานภาพ โครงสร้างการจัดลำดับชั้นของสมาชิก และมีเป้าหมายของระบบสังคมโรงเรียน แต่โรงเรียนมักสถาปนาวัฒนธรรมของคนผิวขาวมาเป็นวัฒนธรรมหลักขององค์กร และไปครอบงำ กดทับวัฒนธรรมย่อย ๆ หรือวัฒนธรรมชายขอบ ในกรณีของสหรัฐอเมริกามีการคาดการณ์ว่าราวคริสต์ทศวรรษ 2020 ห้องเรียนทั่วประเทศของสหรัฐอเมริกาจะมีเด็กผิวขาวเพียง 40% ที่เหลือเป็นเด็กผิวดำและผิวสี ซึ่งผิวสีมีเชื้อสายมาจากหลายทวีป ตั้งแต่ทวีปเอเชีย เช่น อินเดีย ปากีสถาน จีน ญี่ปุ่น ฟิลิปปินส์ ไทย และกลุ่มเด็กจากทวีปอเมริกาใต้ เช่น เม็กซิโก ละตินอเมริกา และแคริบเบียน

การปฏิรูปโรงเรียนเพื่อพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21 ตามแนวคิดของ Banks มองว่าการสร้างความรู้ทัศนคติ และทักษะการอยู่ร่วมกันควรเริ่มจากในโรงเรียนซึ่งเป็นระบบสังคมย่อย ถัดไปคือรัฐชาติและสังคมโลก โดยเสริมสร้างให้แต่ละกลุ่มชาติพันธุ์เกิดความคุ้นเคยกับวัฒนธรรมของกลุ่มชาติพันธุ์อื่นว่ามีความหมาย และมีเหตุมีผลเช่นเดียวกับวัฒนธรรมของตนเอง ด้วยเหตุนี้จึงต้องจัดสภาพแวดล้อมทั้งหมดของโรงเรียนให้เอื้อต่อการเรียนรู้โดยปฏิรูป 11 องค์ประกอบ ดังนี้

- 1) ปฏิรูปนโยบายและการเมืองวิสัยทัศน์ของโรงเรียน (School policy and politics) จากแนวจารีตสู่แนวการศึกษาพหุวัฒนธรรม
- 2) ปฏิรูปวัฒนธรรมโรงเรียนและหลักสูตรแฝง (School culture and Hidden Curriculum)
- 3) ปฏิรูปลีลาการเรียนรู้ในโรงเรียน (Learning styles of school)
- 4) ปฏิรูปภาษาและการสื่อสารในโรงเรียน (Languages and Dialects of the school)
- 5) ปฏิรูปการมีส่วนร่วมของชุมชนและการหนุนเสริมของชุมชนต่อโรงเรียน (Community participation and Input)
- 6) ปฏิรูประบบการให้คำปรึกษาและการแนะแนว (Counseling program)
- 7) ปฏิรูปจารีตการทดสอบและการประเมินผล (Assessment and Testing procedures)

- 8) ปฏิรูปสื่อการสอน (Instruction materials)
- 9) ปฏิรูปหลักสูตรและสาขาวิชา (Formalized curriculum and Course of study)
- 10) ปฏิรูปกลยุทธ์และลีลาการสอน (Teaching styles and Strategies)
- 11) ปฏิรูปบุคลากรในโรงเรียนทั้งด้านเจตคติ การรับรู้ ความเชื่อ และการกระทำ (School staff: attitudes, perceptions, beliefs, and actions)

Banks เน้นย้ำว่าการดำเนินการเพียงองค์ประกอบใดองค์ประกอบหนึ่ง มีความจำเป็นแต่ไม่เพียงพอในการจัดเตรียมสถานศึกษาเพื่อเตรียมผู้เรียนให้อยู่ร่วมกันในสังคมยุคไร้พรมแดนในศตวรรษที่ 21

ประเด็นแรกที่ Banks เน้นการสร้างข้อเสนอการปฏิรูปโรงเรียน คือต้องปฏิรูปทั้งความรู้และเจตคติของครูและบุคลากรไปพร้อม ๆ กัน เขาเสนอว่าการปรับหลักสูตรและสาระวิชา รวมถึงการปรับเปลี่ยนสื่อการสอนจะไร้ประสิทธิภาพ หากสิ่งเหล่านั้นไปอยู่กับครูผู้สอนที่มีเจตคติลบต่อความแตกต่างทางชาติพันธุ์ เชื้อชาติ และวัฒนธรรมอื่น ด้วยเหตุนี้การเตรียมความพร้อมให้กับครูและบุคลากรส่วนอื่นของโรงเรียนให้ได้รับความรู้เพิ่มเติมในวัฒนธรรมย่อยจึงมีความจำเป็น และสิ่งที่จำเป็นไม่น้อยไปกว่ากันคือ การสร้างครูให้มีความเชื่อและมีเจตคติที่เข้มแข็งเกี่ยวกับระบบคุณค่าสังคมประชาธิปไตยที่ต้องฟังทุกเสียง มิใช่เฉพาะส่วนใหญ่

ประเด็นสำคัญถัดมาที่ Banks ให้ความสนใจคือ การทบทวนปรับเปลี่ยนความสัมพันธ์ทางอำนาจในโรงเรียน Banks ชี้ไปที่ความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างครูกับผู้เรียน รวมถึงอำนาจที่อยู่ในหลักสูตรปกติที่ใช้ในโรงเรียน โดย Banks เสนอว่า ตารางการเรียนการสอนประจำปี แผนการสอน ตำราเรียน กิจกรรมในบทเรียน ต้องได้รับการปรับเปลี่ยนเพื่อตอบสนองความหลากหลายของผู้เรียน และช่วยเหลือผู้เรียนให้ประสบความสำเร็จทางวิชาการ นอกเหนือจากนั้นอำนาจที่อยู่ในหลักสูตรแฝงก็มีความสำคัญและจำเป็นต้องได้รับการตรวจสอบเพื่อปรับเปลี่ยน ซึ่งหลักสูตรแฝงตามทัศนะของ Banks คือวัฒนธรรมโรงเรียนที่โรงเรียนและครูสื่อสารหรือส่งสารต่อเด็กมักแฝงไปด้วยทัศนคติ วิธีคิด และระบบคุณค่าที่โรงเรียนมีต่อผู้เรียนผ่านประเด็นต่าง ๆ ในชีวิตประจำวันที่ทำเนียบอยู่ในโรงเรียน โดยที่เด็กสามารถรับรู้และสัมผัสได้ แม้ไม่มีการสื่อสารด้วยภาษาก็ตาม เช่น สัมผัสได้ถึงการทำที่โรงเรียนและครุมองเด็กว่ามีความเป็นมนุษย์หรือไม่ มีเจตคติต่อเด็กหญิง เด็กชาย เด็กพิเศษ เด็กจากภูมิหลังทางศาสนา เชื้อชาติ ชาติพันธุ์และภาษาอย่างไร

ส่วนด้านองค์กรโรงเรียน Banks เสนอว่านักการศึกษาควรมองโรงเรียนที่หน่วยย่อยเป็นระบบวัฒนธรรมใหญ่ เพื่อที่จะได้วิเคราะห์ตรวจสอบถึงอิทธิพลของวัฒนธรรม กระแสหลักที่หลอมเป็นวัฒนธรรมโรงเรียน การรู้ว่าตัวเองเป็นใครจะเปิดประตูให้โรงเรียนเริ่มเห็นคนอื่น และความสัมพันธ์ระหว่างตนเองกับผู้อื่นอันจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนเจตคติในการมองตนเองและคนอื่นเสียใหม่

ในกรณีของประเทศไทย ปัจจุบันได้มีการกำหนดนโยบายการจัดการศึกษาเพื่อส่งเสริมความเป็นพหุวัฒนธรรมมากขึ้น เช่น การส่งเสริมการเรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งวิชาสามัญ วิชาชีพ และศาสนา อย่างในกรณีของ

สามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีการเรียนวิชาภาษาไทย ประวัติศาสตร์ วิชาสามัญ รวมถึงการเรียนรู้ด้านศาสนาที่ถูกต้อง และมีทักษะทางอาชีพ เพื่อส่งเสริมคุณภาพชีวิตที่ดี มีงานทำ เพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ นอกจากนี้ยังมีการจัดการศึกษาโดยใช้ประชาชนเป็นศูนย์กลาง เพื่อมุ่งให้ทุกคนได้เรียนรู้ตลอดชีวิตทั้งการศึกษาในระบบ นอกกระบบ และตามอัธยาศัย มีความรู้ ความสามารถอย่างเต็มศักยภาพ แต่ในกรณีของสามจังหวัดชายแดนภาคใต้ มีประชาชนเพียงร้อยละ 60 เท่านั้นที่ได้รับการศึกษาดังกล่าว รัฐจึงควรจัดการศึกษาให้เข้าถึงประชาชนทุกคน เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสังคมเพื่อให้เกิดความสันติสุขอย่างยั่งยืน (บรรจง พันธ์สูง, 2555)

คำถามท้ายบท

1. ในความคิดเห็นของนิสิต นิสิตคิดว่าหลักการของระบอบประชาธิปไตยทั้ง 5 ประการข้อใดสำคัญที่สุด เพราะเหตุใด
2. จากคุณลักษณะของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยที่นำเสนอโดยหน่วยงาน/นักวิชาการต่าง ๆ ให้นิสิตเลือกคุณลักษณะที่นิสิตเห็นว่าสำคัญและจำเป็นในศตวรรษที่ 21 มา 5 คุณลักษณะ พร้อมอธิบายเหตุผลประกอบ
3. นิสิตสามารถปรับแนวคิด/หลักการของประชาธิปไตยให้เข้ากับวิถีชีวิตประจำวันได้อย่างไรบ้าง
4. นิสิตคิดว่าประเทศไทยเป็นประเทศที่มีความหลากหลายทางวัฒนธรรมหรือไม่ เพราะเหตุใด
5. นิสิตคิดว่านโยบายการศึกษาเกี่ยวกับความหลากหลายทางวัฒนธรรมที่รัฐไทยจัดให้ นั้นมีความเหมาะสมหรือไม่ เพราะเหตุใด
5. ให้นิสิตยกตัวอย่างวิถีชีวิตที่นิสิตปฏิบัติหรือกระทำอย่างสม่ำเสมอโดยให้สอดคล้องกับทักษะในการเป็นพลเมืองดิจิทัลทั้ง 8 ประการ
6. จากข้อเสนอของ James Banks ในการปฏิรูปโรงเรียนเพื่อพหุวัฒนธรรมในศตวรรษที่ 21 ทั้ง 11 ข้อนั้น นิสิตคิดว่าครอบคลุมการปฏิรูปโรงเรียนทั้งระบบหรือไม่ เพราะเหตุใด

บรรณานุกรม

- Beutel, W. (2012). Developing civic education in schools: The Challenge In M. Print, and Lange, D. (Ed.), *Schools, Curriculum and Civic Education for Building Democratic Citizens* (pp. 7-17). Rotterdam: Sense Publishers.
- Center for Civic Education. (2020). *Constitutional Democracy Part One: Essential Elements*. Retrieved from <https://www.civiced.org/lesson-plans/constitutional-democracy>
- Cogan, J.J. (1999). Multidimensional citizenship as educational policy for the millennium: putting research into practice. *National Catholic Educational Association*. 30(April/May 1999), 73-82.
- Computer Professionals for Social Responsibility. (2011). *The Ten Commandments of Computer Ethics*. Retrieved from <http://cpsr.org/issues/ethics/cei/>
- Encyclopedia of the Nations. (2020). *Thailand - Ethnic groups*. Retrieved from <https://www.nationsencyclopedia.com/Asia-and-Oceania/Thailand-ETHNIC-GROUPS.html>
- Koskimaa, V., & Rapeli, L. (2015). Political Socialization and Political Interest: The Role of School Reassessed. *Journal of Political Science Education*, 11, 141-156.
- National Council of Social Studies. (2001). *Creating Effective Citizens A Position Statement of National Council for the Social Studies*. Retrieved from <http://www.socialstudies.org/sites/default/files/publications/se/6505/650511.html>
- Peterson, A. (2011). Citizenship education is too important to be left to chance. Retrieved from <http://www.democraticlife.org.uk/2011/03/30/citizenship-education-is-too-important-to-be-left-to-chance/>
- Ribble M. (2017). *Nine Themes of Digital Citizenship*. Retrieved from <https://www.digitalcitizenship.net/nine-elements.html>
- UNESCO. (2001). *UNESCO universal declaration on cultural diversity*. Paris: UNESCO.
- United Nations Development Programme. (2004). *Civic Education Practical Guidance Note*. New York: United Nations.
- Wiseman, A. W., Astiz, M. F., Fabrega, R., & Baker, D. P. (2011). Making citizens of the world: the political socialization of youth in formal mass education systems. *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, 41, 561-577.

- World Economic Forum. (2016). *8 digital life skills all children need – and a plan for teaching them*. Retrieved from <https://www.weforum.org/agenda/2016/09/8-digital-life-skills-all-children-need-and-a-plan-for-teaching-them>
- Young Citizens. (2020). *What is citizenship education?* Retrieved from <https://www.youngcitizens.org/what-is-citizenship>
- Young Citizens. (2020). *Why teach citizenship?* Retrieved from <https://www.youngcitizens.org/why-teach-citizenship>
- เลิศพร อุดมพงษ์. (2557). *การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง (Civic/Citizenship Education) ในการส่งเสริมบทบาทของภาคพลเมืองในการเมืองระบบตัวแทน: แนวทางที่ยั่งยืนผ่านประสบการณ์จากต่างประเทศ*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.
- โสภิตา วีรกุลเทวัญ. (2561). *เท่าทันสื่อ : อำนาจในมือพลเมืองดิจิทัล*. กรุงเทพฯ: สถาบันสื่อเด็กและเยาวชน.
- ชิรวัดน์ นิจนตร. (2528). *พัฒนศึกษาศาสตร์*. ภูเก็ต: ภาควิชาพื้นฐานการศึกษา คณะวิทยาศาสตร์ วิทยาลัยครูภูเก็ต.
- ชูพินิจ เกษมณี. (2555). *ความหลากหลายทางวัฒนธรรมในสังคมพหุลักษณะ*. กรุงเทพฯ: กรมส่งเสริมวัฒนธรรม.
- จิติมติ อาพัทธนานนท์. (2561). *โรงเรียนหลากหลายวัฒนธรรม นโยบายการจัดการศึกษาของประเทศไทยในสังคมพหุวัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ถวิลวดี บุรีกุล, รัชชวี แสงมหะหมัด, Eugenie Merieau และ Michael Volpe. (2555). *ความเป็นพลเมืองในประเทศไทย*. ใน *การประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ 13 เรื่อง ความเป็นพลเมืองกับอนาคตประชาธิปไตยไทย*, หน้า 292-295. 22-24 มีนาคม 2554 ณ ศูนย์ประชุมสหประชาชาติ กรุงเทพมหานคร.
- ทวีตรา เจริญ. (2560). *เอกสารประกอบการสอนวิชา POL 4182 การเปลี่ยนผ่านไปสู่ประชาธิปไตย*. กรุงเทพฯ: ศูนย์เอกสารทางวิชาการคณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง.
- ทสมล ขนาดิตย์. (2558). *อัจฉริยะ 100 หน้า หน้าทีพลเมือง*. กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- ทิพย์พพร ต้นตีสุนทร. (2555). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันนโยบายศึกษา.
- นงเยาว์ เนาวรัตน์. (2559). *การศึกษาพหุวัฒนธรรมเบื้องต้น: เรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกันในศตวรรษที่ 21*. เชียงใหม่: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- นิภาพรรณ เจนสันติกุล. (2556). *โครงสร้างทางสังคม บทบาทและนโยบายสาธารณะกับความเป็นพลเมือง*. *วารสารศิลปศาสตร์*, 5 (มกราคม-มิถุนายน 2556), 49-62.
- บรรจง ฟ้ารุ่งแสง. (2555). *การศึกษาในวิถีพหุวัฒนธรรมชายแดนใต้*. ปัตตานี: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ วิทยาเขตปัตตานี.

- ปริญญา เทวานฤมิตรกุล. (2555). *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง*. กรุงเทพมหานคร: นามมีบุ๊กส์พับลิเคชั่นส์.
- พรอัมรินทร์ พรหมเกิด. (2556). *สังคมวิทยาการเมือง*. ขอนแก่น: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- ราชกิจจานุเบกษา. (2560). *รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย*. กรุงเทพฯ: ราชกิจจานุเบกษา.
- วรพจน์ วงศ์กิจรุ่งเรือง. (2561). *คู่มือพลเมืองดิจิทัล*. กรุงเทพฯ: สำนักงานส่งเสริมเศรษฐกิจดิจิทัล กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม
- ศักดิ์ชัย นิรัญทิวี. (2548). *เอกสารการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี (รายงานการวิจัย)*. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา.
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร สำนักงานปลัดกระทรวงการอุดมศึกษา วิทยาศาสตร์ วิจัยและนวัตกรรม. (2563). *ทักษะดิจิทัลก้าวสู่พลเมืองในศตวรรษที่ 21*. สืบค้นจาก <https://www.ops.go.th/main/index.php/knowledge-base/article-pr/1355-goto-citizens21st>
- สถาบันพระปกเกล้า สภาพัฒนาการเมือง. (2557). *ข้อเสนอการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย*. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.
- สมบัติ อารังธัญวงศ์ (2558). *การเมือง: แนวความคิดและการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: เสมอธรรม.

**โครงการพัฒนาตำราอาจารย์ประจำคณะศึกษาศาสตร์
งานบริการการศึกษา คณะศึกษาศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ**